

A vizitáció az Erdélyi Református Egyházban  
a 16–18. században

# *Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek*

---

A Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet  
Protestáns Egyháztörténeti Tanszékének  
kiadványsorozata

*A sorozatot szerkeszti*  
Buzogány Dezső

*Lektorálta*  
Buzogány Dezső  
Kolumbán Vilmos József  
Sipos Gábor

Ősz Sándor Előd

A vizitáció  
az Erdélyi Református Egyházban  
a 16–18. században

A kutatást az Erdélyi Református Egyházkerület  
és a Magyar Tudományos Akadémia Domus Ösztöndíjprogramja  
támogatta



ISBN 978-606-94847-5-3

ISBN 978-606-8886-77-0

<https://repo.proteo.hu/node/5864>

# Bevezetés

In nomine Domini! – így kezdődnek a kora-újkori vizitációk jegyzőkönyvei. Az egykori notáriusok ezzel a formulával jelezték, hogy nem a maguk nevében ellenőriznek és ítéleznek, megbízatásukat nem(csak) emberektől, közösségektől, főhatóságoktól kapták, hanem mindenek fölött áll a „láthatatlan Főhatóság”, akinek a nevében eljárnak. A kezdőformula ezen túl segítségkérés is. Az egykori vizitálók Isten támogatását kérték szolgálatukhoz. Helyénvaló hát az ősök példáját követve, Isten nevében és segítségét kérve kezdeni vizitációról szóló dolgozatunkat.

## Témaválasztás – szubjektív és objektív élmények

2001 januárjában, a formálódó Erdélyi Magyar Tudományegyetemet fenntartó Sapientia alapítvány kutatási pályázatot írt ki. A felhívás hírére Buzogány Dezső professzor összegyűjtötte a kutatási munka iránt érdeklődő diákokat és Sipos Gábor valamint Dáné Veronka levéltárosokkal együtt felvázolták az egyháztörténeti kutatás prioritásait. A megjelölt témák egyike a vizitációs jegyzőkönyvek átírása és kiadása volt. Kialakult a csapat: Buzogány Dezső, Szabó Csilla Andrea, illetve jómagam. A pályázat nyert, és februárban elkezdtük a Hunyad–Zarándi Egyházmegye 1795 és 1800 közötti vizitációs jegyzőkönyveinek átírását. Az első félévben még az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban vonalas füzetbe másoltam a jegyzőkönyveket, és amikor hozzáfértem a Teológia valamelyik számítógépéhez (első évesként általában hajnalban vagy késő este), legépelttem a szövegeket. Közben küszködtem a latin szófordulatokkal, rövidítésekkel, magyar archaizmusokkal stb. Emiatt rengeteget kérdeztem, és Buzogány Dezső, Sipos Gábor és Dáné Veronka mindig segítettek. A munkakörülmények időközben jelentősen javultak. Saját laptop birtokában már a levéltárban gépelhettem a szövegeket, majd 2001 októberétől az Egyháztörténeti tanszék szobájában Buzogány Dezső és Kolombán Vilmos mellett kaptam helyet. A Levéltár kölcsönadta a Tanszéknek a megfelelő kötetet, így a nap bármely órájában dolgozhattam vele. Így született meg 2003 és 2007 között a *A hunyad–zarándi református egyházközségek történeti katasztere* című forráskiadvány három kötete.

2006-tól 2010-ig már Tóth Leventével készítettük elő kiadásra a Küküllői egyházmegye vizitációs jegyzőkönyveit. Munkánkhoz társult két művészettörté-

nész, Kovács Mária Márta és Tamásné Horváth Iringó, akik a feltárt forrásokban előforduló klenódiumokat és textíliákat vették értő módon szemügyre, és készítették el – *A történelmi Küküllői református egyházmegye történeti katasztere* című négy kötetes kiadvány második részeként – ezek szakszerű katalógusát.

Ezzel párhuzamosan Kolumbán Vilmos a Sepsi egyházmegye urbáriumát, illetve a Nagysajói káptalan vizitációs jegyzőkönyveit rendezte sajtó alá. Mindkét kiadvány összeolvasásánál köreműködtem, és a tapasztalatokat szinte napi rendszerességgel osztottuk meg egymással.

2007-től az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár munkatársa lettem, így a következő csaknem hét évben a Farkas utcai templom kerengőjében volt az az asztal, aminél a legtöbbet ültem. A munka viszont töretlenül folytatódott. A Küküllői egyházmegye forrásainak nagyobb részét már ott olvastuk össze Tóth Leventével.

2008-tól pedig szakdolgozó diákok kapcsolódtak be a vizitációs jegyzőkönyvek átírásába. Évi 5–10 diák munkájának irányítgatása során igyekeztem és igyekszem továbbadni mindazt a tudást és munkamódszert, amire engem korábban tanítottak. A Görgényi, Marosi és Nagyenyedi egyházmegyék jegyzőkönyveinek átírása folyamatban van. Kolumbán Vilmos a Dési és Széki egyházmegyék jegyzőkönyveit rendezi sajtó alá. Bár már nem dolgozunk egy légtérben, a munkakapcsolat és tapasztalatcsere folyamatos.

Ilyen előzmények mellett döntöttünk úgy 2008-ban konzulensemmel, hogy a doktori disszertáció témája a vizitáció intézménytörténete lesz. A téma paradox módon a vizitációs jegyzőkönyvekhez kapcsolódó kutatások mostohagyermeké lett. Kiadványaink előszavában mi magunk sem győztük hangsúlyozni, hogy ezek a források nemcsak az egyház, hanem a művészet-, szokás-, életmód-, társadalom-, művelődés-, gazdaság-, stb. történet számára szolgáltat értékes és hiánypótló adatokat. Eközben elfeledkeztünk – és itt a bűnösök között én vagyok az első – magáról az intézményről, annak működéséről, sajátosságairól, belső mechanizmusa-iról. Dolgozatunkkal ezt a hiányt szeretnénk részlegesen pótolni.

## A téma körülhatárolása

Jelen értekezésben az Erdélyi Református Egyházban tartott esperesi (particularis) vizitációkról szólunk. Ennek az intézménynek a fejlődéstörténetét kívánjuk témakörök szerint megrajzolni a 16. század közepétől 1780-ig. 1780 korszakhatárnak tekinthető a vizitáció történetében, ugyanis ez év június 4-én a Désen tartott generális zsinat több évi tárgyalás után részletes vizitációs szabály-

zatot fogadott el.<sup>1</sup> E rendelkezés eredményeképpen lassan megváltozott, egységesebbé vált az egyes egyházmegyék vizitációs gyakorlata. Ez az egységesítés viszont bizonyos mértékig sablonosodást is jelentett, az egyes traktusok éppen vizitációik különleges vagy specifikus részeit hagyták el. A jegyzőkönyvek jóval áttekinthetőbbek, de már másfajta szemléletmódot tükröznek.

Kizárólag a vizitáció intézményének a működésével kívánunk foglalkozni. Kissé sarkítva: nem a vizitáció elé kerülő ügyeket, azok okait és következményeit kívánjuk vizsgálni, hanem az ügyek vizitáción történő intézését. Természetesen a kettő nem választható el szigorúan egymástól, de az egyes ügyek alsóbb vagy felsőbb fórumokon való követése ennél az adatmennyiségnél (megközelítőleg 30.000 ügy) egyszerűen képtelenség.

A dolgozat első részében röviden felvázoljuk a vizitáció egyetemes történetét az apostoli kortól a tridenti zsinatig, ugyanis a római katolikus egyháztörténetírás a zsinat 1564-es lezárását tekinti mérőöldkőnek a vizitációk intézményfejlődésében. A Trident utáni vizitációk ugyanis nem befolyásolták érdemben a protestáns egyházlátogatási gyakorlatot. Külön szólnunk a középkori magyar egyházlátogatási gyakorlatról.

A következőkben a magyar református egyház vizitációs gyakorlatának 16. századi intézményfejlődését mutatjuk be, elsősorban magyarországi zsinati végzésekre támaszkodva. Sajnos ebből az időszakból Erdélyben alig maradt fenn a magyar, majd a református superintendencia egyházkormányzati intézkedéseiről adat. Az intézmény erdélyi fejtődését 1649-ig, a Geleji Kánonok elfogadásáig tárgyaljuk, ugyanis ezzel csaknem egy időben, 1648-ban kezdődik az első, máig fennmaradt erdélyi vizitációs jegyzőkönyv.

A következő fejezetekben tematikusan mutatjuk be a vizitáció működését. A második fejezetben az egyházlátogatások megszervezését, írásbafoglalását tárgyaljuk. A harmadikban az adminisztratív, a negyedikben a fegyelmi, az ötödikben pedig a gazdasági jellegű kérdéseket fogjuk bemutatni. Számos kérdés nem sorolható szigorúan egyik vagy másik csoportba. (Pl. A templomi székek feletti veszekedés egyaránt sorolható az adminisztratív és a fegyelmi ügyek közé.) Ilyen esetekben igyekeztünk az illető ügy megfelelő aspektusait a vonatkozó fejezetekben kiemelni.

Az utolsó fejezetben összefoglaló következtetéseket foglalmazunk meg.

A disszertáció főszövegét igyekeztünk megszabadítani a nagy terjedelmű forrászövegektől, bár néhol a forrás fontossága megkívánta, hogy bővebben idéz-

---

<sup>1</sup> FőkonzLvt 51/1781, kiadva ERZSI III. 140–141.

zük. A függelékben azokat a forrásszövegeket közöljük, amelyek nem kerültek be a dolgozatba. Ezeket a főszövegben található hivatkozásaik alapján rendeztük sorba.

Most röviden vegyük számba, hogy miről nem fog szólni a dolgozat. Jelen keretek között eltekintünk a generális (püspöki) vizitáció bemutatásától. Az *Erdélyi református zsinatok iratai* I. és II. kötetének összeállítása során kiderült, hogy a püspöki egyházlátogatások inkább a parciális zsinatok fellebviteli fórumaként működtek, végzéseik egy része pedig nemcsak az adott egyházmegyére vonatkozott, hanem egyetemes jellege volt. Éppen ezért sokkal közelebb áll a generális zsinathoz, mint a partikuláris vizitációhoz.

Feldolgozások hiányában sajnos nem vethetjük össze az erdélyi reformátusok vizitációs gyakorlatát a magyarországi reformátusokéval, illetve az Erdélyben élő másik két protestáns felekezettel. A magyarországi kutatók többnyire megjelentették a rendelkezésre álló 17–18. századi vizitációs forrásokat, ám feldolgozásukra, a vizitációs gyakorlat leírására még nem került sor. Az erdélyi századok 16. századi vizitációs gyakorlatáról vannak adataink, de alig jelentettek meg ilyen jellegű, 1600 utáni forrásokat. Az unitárius egyház esperesi vizitációiról pedig szinte semmit nem tudunk. Molnár Lehel a 17. század végi püspöki vizitáció jegyzőkönyveit elemzi készülő doktori tézisében, ám az előbb említett okok miatt ez nem releváns jelen kutatás szempontjából.

Dolgozatunk nem kíván sem a vizitáció alárendelt fórumával, az eklézsia székével, sem fellebviteli joghatóságával, a parciális zsinattal foglalkozni. Természetesen azt is igyekszünk elkerülni, hogy „légüres térben” beszéljünk a vizitációról, de a két intézményre csak ott és annyiban térünk ki, amennyiben szigorúan körülhatárolt témánkat érinti.

## Kutatástörténet

Az Erdélyi Református Egyház 18. századi történetírói közül Bod Péter az első, aki részletesebben beszél a vizitációról. Egyháztörténete III. könyvében a 15. fejezet 10. paragrafusában közli a 88. Geleji-kánont, a 11. paragrafusban pedig két vizitációs mandátumot olvashatunk: a Patakfalvi Mózes küküllői esperesét 1631-ből és a Szentkirályi Mihály kézdi esperesét 1720-ból.<sup>2</sup>

---

<sup>2</sup> Bod 1890. II. 355–359.



A 19. században született két nagyobb lélegzetű erdélyi református egyházi munka nem foglalkozik részletesen az intézmények történetével, a régebbi rendelkezéseket csak abban az esetben említik, ha azok még érvényben voltak. Dósa Elek a Geleji-kánonok alapján ismerteti az esperesi vizsgálatot,<sup>3</sup> Kolosvári Sándor is hasonlóképpen jár el.<sup>4</sup>

Igazából a 20. századi egyháztörténet-írás figyelte fel a vizitáció intézményének jelentőségére. Pokoly József 1905-ben napvilágot látott *Egyháztörténetének* IV. kötetében értekezik bővebben az intézményről.<sup>5</sup>

Dávid György kibédi lelkész *Az erdélyi református egyházközség XVII. századbeli képe* című munkájának több alfejezetében beszél a vizitációnak ez egyházközség kormányzását segítő és ellenőrző feladatáról.<sup>6</sup> Illyés Géza *A református esperes és az egyházmegyei kormányzás a 17. és 18. században* című tanulmányában ír az egyházlátogatásról.<sup>7</sup> Juhász István *A székelyföldi református egyházmegyéek* című munkájában (Koloszvár 1947) külön fejezetet szentelt az esperesi vizitációnak (81–110.). Nagy Géza *A református egyház élete 1608–1715* című, 1950-ben írott, 2008-ban megjelent munkájában foglalkozik a magyar református egyház vizitációs gyakorlatával (I. 424–430, II. 308–318.). Mindhárom munka kiváló és hiánypótló. Talán egyetlen hiányosságuk, hogy nagyon gyakran egyedi esetekből próbálnak általános következtetéseket levonni. Dávid György csupán a Marosi, Illyés Géza a Küküllői egyházmegye vizitációs jegyzőkönyveit, illetve az odavágó zsinati végzéseket használta. Juhász István a zsinati iratok jóval alaposabb vizsgálata mellett néhány székelyföldi egyházmegye anyagát dolgozta fel. Nagy Gézának pedig nem volt, nem lehetett célja a vizitációs gyakorlatban való elmélyedés.

A téma kutatása az utóbbi 25 évben kapott új lendületet. A múlt század összefoglaló munkái után megjelentek az első forráskiadványok. A római katolikus egyháztörténészek jártak elől jó példával. Solymosi László és Kredics László 1993-ban a veszprémi püspökség 1524-es urbáriumát adta ki.

A református kutatók közül Dienes Dénes nyitotta a sort a Tiszáninneri egyházkerület 16–17. századi jegyzőkönyveinek kiadásával.<sup>8</sup> Szintén az ő szerkesztésében láttak később napvilágot a Zempléni egyházmegye 17. századi vizitációs iratai.<sup>9</sup>

---

<sup>3</sup> Dósa 1863. 39–41.

<sup>4</sup> Kolosvári 1875.

<sup>5</sup> Pokoly 1905. IV. 106–160.

<sup>6</sup> Dávid 1931.

<sup>7</sup> Illyés 1932. 179–183, 213–218.

<sup>8</sup> Dienes 2001.

<sup>9</sup> Dienes 2008.

Csáki Árpád és Szőcsné Gazda Enikő az Orbai egyházmegye jegyzőkönyveit adták ki,<sup>10</sup> Kolumbán Vilmos József a Sepsi Egyházmegye urbáriumát<sup>11</sup> és a Nagysajói káptalan vizitációs protocollumait rendezte sajtó alá.<sup>12</sup> Buzogány Dezsővel közösen a Hunyad–Zarándi egyházmegye jegyzőkönyveit adtuk ki három kötetben,<sup>13</sup> Buzogány Dezsővel és Tóth Leventével a Küküllői egyházmegye protokollumait négy kötetben.<sup>14</sup> Jelenleg folyik a Marosi, a Görgényi illetve a Nagyenyesi egyházmegye protocollumainak feldolgozása, kiadásra való előkészítése.

A Pápai Református Gyűjtemények munkatársai 2002-ben az 1774-ben készült egyházközségi összeírásokat adták ki,<sup>15</sup> 2011-ben pedig Torkos Jakab püspök 1747-es egyházlátogatásának jegyzőkönyveit.<sup>16</sup> Utóbbi kötet bevezető tanulmánya részletesen elemzi a szöveget és átfogó képet rajzol a püspöki vizitáció intézményéről.

A fent nevezett kötetek bevezető tanulmányaiban sok új adatot olvashatunk a vizitáció intézményéről, hiszen az új források feltárása tovább árnyalja a 20. századi szerzők alkotta képet, helyenként ellent is mond nekik. Ám a vizitáció intézményéről szóló tanulmányt egyik forráskiadványban sem olvassuk.

## Kutatásunk forrásai

Elsődleges forrásaink az egyházmegyék vizitációs jegyzőkönyvei. Ezek egy része forráskiadványként napvilágot látott (lásd a fenti felsorolást), mások eredetiben kutatandók. A forráskiadványok sajtó alá rendezésekor a gyülekezeti szempontot tekintettük elsődlegesnek, így a jegyzőkönyveket nem folyamatosan, hanem egyházközségenként csoportosítva rendeztük sajtó alá. Jelen kutatásunkat viszont nehezítette ez a rendszer, ugyanis itt nem a gyülekezetek történetét, hanem a vizitációt vizsgáltuk a maga folyamatosságában. Éppen ezért nem a kiadott szövegre, hanem a kéziratra hivatkozunk, viszont mindenütt megjelöltük a megfelelő települést és az évszámot, így a kiadványokban is könnyen visszakereshető az adat.

---

<sup>10</sup> Csáki–Szőcsné 2001.

<sup>11</sup> Kolumbán 2005.

<sup>12</sup> Kolumbán 2007.

<sup>13</sup> Buzogány–Ősz 2003, 2005, 2007.

<sup>14</sup> Buzogány–Ősz–Tóth 2007–2012.

<sup>15</sup> Hudi 2002.

<sup>16</sup> Köblös 2011.

A 15 történelmi erdélyi református egyházmegye közül tizenkettőnek a levéltára őriz 17–18. századi vizitációs jegyzőkönyveket. Ezek a következők:

A Küküllői Egyházmegye 17–18. századi jegyzőkönyvei alkotják Kárpát-medencei reformátusság legteljesebb vizitációs sorozatát, 1648-tól – rövid megszakításokkal – a 19. század végéig folyamatosak. Az első kötet 1648-tól 1658-ig tartalmaz vizitációs jegyzőkönyveket (78 oldal). Az 1676–1713-as kötet (550 oldal) egyszerre tartalmaz vizitációs és parciális zsinati jegyzőkönyveket, a következő időszak öt kötete már kizárólag vizitációs jegyzőkönyveket. Ezek: 1713–1725 (184 oldal), 1726–1761 (568 oldal), 1762–1783 (579 oldal). Az egyházmegyéből ezen kívül fennmaradt két összeírás (1714 – 114 oldal, 1749 – 152 oldal).

A Hunyad–Zarándi egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei 1686-tól kezdve maradtak ránk. 1686 és 1719 között ugyanazon protokollumba vezették a vizitációk és a parciális zsinatok jegyzőkönyveit. Az első kötet 278 oldalt tartalmaz, és az 1686–1704 közötti időszakot öleli fel, a második 160 oldalt és 1705-től 1719-ig tartalmaz feljegyzéseket. Az 1720 és 1770 közötti iratokat egy pestisjárvány idején elégették. A harmadik kötet számozása 1–320-ig folyamatos, jól látszik, hogy a soron következő lapok egészen az 397. oldalig a rongálódás miatt kihulltak, a 397–404-ig terjedő két ív (nyolc oldal) még megvan, amely mindenféle rögzítés nélkül található a protokollum végén; valószínű, hogy a 404. lap után is volt néhány oldal, mert ez a lap nem hordozza a jegyzőkönyv szokásos lezárásának jegyeit. A kötet az 1771–1780 közötti időszak Herepei István esperes vizitációinak anyagát tartalmazza.

A Görgényi egyházmegye parciális zsinati jegyzőkönyvébe 1722-ben bevették az egyházközségek lelkészeinek díjlevelét, illetve a díjlevelre vonatkozó 17. századi vizitációs végzéseket is bemásolták. A vizitációs jegyzőkönyvek sora viszonylag későn, 1737-ben indul. Az első kötet az 1737–1759-es időszakot öleli fel, és 538 oldalt tartalmaz, a második az 1760–1800-as időszakból való, 934 oldalra rúg.

A Nagyenyedi egyházmegye jegyzőkönyvei 1768-tól kezdve maradtak fenn. Kutatásuk szempontjából az első kötet az érdekes: 1769-től 1789-ig tartalmaz parciális zsinati és 1776-tól 1786-ig vizitációs (465–752. oldal) jegyzőkönyveket.

A Kolozs-Kalotai egyházmegye levéltári anyagának jó része a 19. század végén, gondatlanság következtében, csaknem teljes mértékben megsemmisült, a fennmaradt jegyzőkönyvek 1813-ban kezdődnek.

A Széki egyházmegye parciális zsinati jegyzőkönyveit tartalmazó, 1625-ben indított protocollumba került be az egyházközségek javainak 1634-ben készített összeírása. Ez a legrégebb erdélyi református protokollum-kötet. Az összeírások-

ban 39 vizitációs határozatot találunk 1644-től 1740-ig. Terjedelme 673 oldal. A vizitációs jegyzőkönyvek a 18. század közepétől maradtak fenn. Témánk szempontjából két kötet érdekes: Az egyik 1744-től 1755-ig (183 oldal), a másik 1756-tól 1804-ig tartalmaz jegyzőkönyveket (1165 oldal).

A Dési egyházmegye javait 1681-ben írták össze, a vizitációs jegyzőkönyvek 1721-től vannak meg. Két kötet érdekes témánk szempontjából: az 1721–1775 közötti (401 folio), illetve az 1776–1803 közötti (368 oldal).

A Nagysajói (kétnyelvű és kétfelekezeti) káptalan 1621–22-es vizitációs jegyzőkönyvéről tudunk, kivonatát az 1888-as *Névkönyvből* ismerjük, azóta elveszett.<sup>17</sup> Ma 1745-től kezdve ismerjük a vizitációs jegyzőkönyveket. Az 1745 és 1789 közötti vizsgálati jegyzőkönyv 144 oldalt tesz ki.

A székelyföldi egyházmegyék levéltári anyagai közül a Marosié a legteljesebb. Egyházközségek javainak összeírása 1687-ből (512 oldal) és 1756–1760-ból maradt fenn. Az 1687-es *Matricula* 1579-től szórványosan, 1605-től pedig szinte folyamatosan tartalmaz vizitációs végzéseket, szám szerint 199-et. A kutatott vizitációs jegyzőkönyveket a következőképpen sorjázhatjuk: 1692–1724 (527 oldal), 1725–1750 (434 oldal), 1752–1774 (936 oldal), 1774–1793 (650 oldal).

Az Udvarhelyi Egyházmegyéből két vegyes protocollum maradt ránk. Az első (190 oldal) 1644-ben indul és a legkülönbözőbb műfajú bejegyzéseket tartalmaz. A protokollum végén olvassuk az egyházmegye első összeírását. A kötetben 26 vizitációs végzést olvasunk 1656-tól 1710-ig. A következő protocollum (256 oldal) 1714-től kezdve tartalmaz egyházigazgatási feljegyzéseket illetve részletes összeírást, a kötet végén (184–256 oldal) az 1718-as és az 1721-es vizitációk jegyzőkönyveit is megtaláljuk. Az összeírásokban 31 vizitációs határozatot olvashatunk.

A Kézdi Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei 1735-től kezdődően maradtak fenn. A következő köteteket használtunk kutatásunk során: 1735–1743 (184 oldal), 1759–1767 (215 oldal), 1775–1803 (500 oldal).

Az Orbai egyházmegye 17–18. századi jegyzőkönyvei jelenleg lappanganak, így nem férhettünk hozzá az eredeti kézírathoz. Csáki Árpád és Szőcsné Gazda Enikő gondozásában napvilágot láttak az 1677 és 1752 közötti egyházlátogatási iratok, így ezeket használtuk a kutatás során. A kiadványból kiderül, hogy az első kötet (93 folio) az 1677–1701-es időszak, a második (361 oldal) az 1715–1752-es periódus jegyzőkönyveit foglalja magába.

A Sepsi egyházmegye egyetlen protocolluma vészelte át a második világéget: az 1728-tól 1752-ig vezetett, 461 oldalt tartalmazó *Urbarium*. A kötetet

---

<sup>17</sup> *Névkönyv* 1888. 1–18.

jelenleg az Erdélyi Református Egyhákerületi Levéltárban őrzik, teljes szövegét Kolumbán Vilmos közölte. A sajtó alá rendező véleménye szerint az Urbariumba csupán az ingó és ingatlan vagyponra, illetve a fizetésekre vonatkozó adatokat vezeték be, a párhuzamosan vezetett protocollumba kerültek a peres ügyek.<sup>18</sup>

Az Erdővidéki Egyházmegye kora újkori jegyzőkönyvei a második világháború folyamán elpusztultak.

Az átvizsgált forrásanyag 10.603 oldalt tesz ki (nem számítottuk bele az 1780 utáni feljegyzéseket). Ha tovább bontjuk a számadatokat, akkor kiderül, hogy hozzávetőlegesen 18.500 vizitáció jegyzőkönyvét olvastuk át, a feldolgozott ügyek száma 30.000-nél több. Meglehetősen nagy és nehezen kezelhető, illetve tematizálható anyagmennyiséggel van dolgunk.

A vizitációs jegyzőkönyveken kívül átnéztük az egyházmegyei levéltárak más jellegű anyagait, elsősorban a parciális zsinati jegyzőkönyveket, egyházigazgatási iratokat. Szintén átnéztük néhány jelentősebb egyházközség (Marosvásárhely, Déva, Kolozsvár, Ótorda) levéltári anyagát. Ezekben fontos adatokat találtunk a vizitáció fogadásáról, eltartásáról, helyi megszervezéséről.

Kutatásunk további forrása az Erdélyi Református Főkonzisztórium levéltára volt. Az 1709-ben intézményesült Egyházfőtanács iratai között szép számmal találunk a vizitációra vonatkozó általános jellegű határozatokat, zsinati végzések másolatait.

A dolgozat megírásával párhuzamosan részt vettünk az *Erdélyi református zsinatok iratai* című forráskiadvány I. és II. kötetének sajtó alá rendezésében. A rekonstruált zsinati iratokban szereplő, vizitációra vonatkozó határozatok is jelentősen hozzájárultak dolgozatunkhoz.

A levéltári források mellett felhasználtuk a fent említett, vizitációval kapcsolatos bibliográfiát.

## Kutatási módszerek

A kutatási terv szerkesztése során világossá vált, hogy – nagy vonalakban követve Dávid, Illyés és Juhász felosztását – négy témakört kell tárgyalnunk és ennek alapján négy fejezetre kell osztanunk a dolgozatot: a vizitáció megszervezése, (adminisztratív) kormányzati, fegyelmi és gazdasági ügyek. Forráskiadási tapasztalatunk alapján igyekeztünk meghatározni az alfejezeteket is. Ezután láttunk

---

<sup>18</sup> Kolumbán 2005. 7.

neki a vizitációs jegyzőkönyvek olvasásának és jegyzetelésének. Az érdekesebb, fontosabb és egyedibbnek tűnő ügyeket az előre meghatározott altémák szerint csoportosítottuk. A gyakrabban elforduló kérdéseket (intik a gyülekezetet a kerítés megjavítására, beesketik a gondnokot, feljegyzik az évi számadás kivonatát stb.) igyekeztünk mennyiségileg jelölni.

Ezzel párhuzamosan zajlott a nyomtatott források gyűjtése, azok tematikus jegyzetelése, illetve az ezek alapján megírható fejezetek szerkesztése.

A 12 egyházmegye anyagának tematikus jegyzetelése után következett az alfejezetek megírása. Minden egyházmegye jegyzetanyagából kiválasztottuk a megfelelő részt, és ezeket összeolvastva, részben kronológiai, részben területi csoportosításban tárgyaltuk. Ekkor dolgoztuk bele az egyes alfejezetekbe a központi egyházigazgatási iratok rájuk vonatkozó részét is. Az alfejezetek megírása során elsősorban a leíró és a statisztikai módszert párhuzamosan alkalmaztuk. Helyenként (72 esetben) grafikusán is szemléltettük, hogy az egyes témák gyakorisága miként alakul bizonyos időszakban bizonyos területeken, az egyes egyházmegyék statisztikai adatait egymással is igyekeztünk párhuzamba állítani. Igyekeztünk elkerülni, hogy a leíró rész forrásszövegek sorjázásává váljon, néhány fontos határozatot mégis idéztünk. Továbbá számos határozat került a Függelékbe.

Minden alfejezetet igyekeztünk következtetésekkel zárni. A nagyobb fejezetek végén is igyekeztünk következtetéseket levonni. Végül a dolgozat általános következtetéseit rögzítettük.

## Köszönetnyilvánítás

Illesse köszönet mindazokat, akik a kutatómunka során a segítségünkre voltak. Elsősorban Buzogány Dezső konzulenzst, aki folyamatosan szigorúan számon kérte munkámat, és rákényszerített arra, hogy újragondoljam a dolgozat néhány részét. A dolgozat írása alatt Sipos Gábor véleményezte a megállapításaimat.

Külön köszönöm Kolumbán Vilmosnak és Tóth Leventének, akik egyrészt a vizitációs iratokkal való foglalataskodásuk tapasztalatait osztották meg, másrészt Kolumbán Vilmos a Dési és a Széki egyházmegyék, Tóth Levente az Udvarhelyi és részben a Marosi traktus jegyzőkönyveinek elektronikus átíratát bocsátotta rendelkezésemre, nagyban megkönnyítve munkámat. Köszönöm a Pokoly Társaság három további tagjának, Kovács Mária Mártának, Horváth Iringónak és Sipos Dávidnak, hogy a kutatásaik során előkerült, vizitációra vonatkozó adatokat megosztották.

Köszönöm továbbá Berekméri Árpád Róbert, Raff Róbert és Szász Csaba levéltáros kollégáknak, akik a forrásokhoz való könnyebb hozzáférést tették lehetővé.

Külön köszönöm Dienes Dénesnek és Szabadi Istvánnak, hogy a vizitációs jegyzőkönyvek kiadása során szerzett tapasztalataikat megosztották, kérdéseimre készséggel válaszoltak.

Végül, de nem utolsó sorban köszönöm feleségemnek, aki nagyon sokszor kényszerült arra a dolgozat írása idején, hogy jelenlétemet és segítségemet teljes mértékben nélkülözze, és egyedül vezesse a háztartást.





# 1. A Vizitáció intézménytörténete

## 1.1. A vizitáció fogalma és az intézmény fejlődése az őskeresztyénségtől a reformációig

A vizitáció egyetemes történetét bemutató átfogó munka nem áll rendelkezésünkre –állítja Christian Peters a Theologische Realenzyklopädie vizitációra vonatkozó szócikkében.<sup>19</sup>

Két kisebb összefoglaló jellegű munkát ismerünk: Nicolas Coulet francia,<sup>20</sup> Max Lingg pedig német<sup>21</sup> nyelven summázta az intézmény történetét. Elsősorban ezen munkák, illetve általános egyháztörténeti és egyházjog-történeti monográfiák alapján kívánjuk összefoglalni a teljesség és a felfedezések igénye nélkül a vizitációk reformáció előtti történetét.

A középkori egyházban kétféle vizitációról beszélhetünk: egyrészt a püspök látogatta meg a gyülekezeteket, ez a „canonica visitatio”, másrészt a püspökök látogatták a pápát, ez a „visitatio ad limina apostolorum”. Mindkét intézmény az apostoli korban gyökerezik, későbbi fejlődésüket, intézményesülésüket nagyban meghatározta az egyház és az állami hatóságok viszonya.

### 1.1.1. Vizitáció a Szentírásban

Az Egyház Püünkösd utáni történetének egyik legfontosabb dokumentuma az Apostolok Cselekedeteiről írott könyv, illetve az Újszövetség ún. *Corpus Paulinum*-a, Pál apostol leveleinek a gyűjteménye.

Miután a keresztyénség Júdea határain túlterjedt, a jeruzsálemi anyagyülekezet „vizitátorként” küldte Antiokhiába Barnabást, aki *inté mindnyájukat, hogy állhatatos szívvel maradjanak meg az Űrban.* (ApCsel 11,23)

Pál apostol ún. missziós útjai során nem csupán új gyülekezeteket alapított, hanem gyakran visszatért ezekbe a keresztyén közösségekbe. Első missziós útjáról hazatérőben Listrát, Ikóniumot és a pisidiai Antiokhiát látogatta meg. (ApCsel 14,21–23) A második út célját pedig így foglalta össze az apostol: *Visszatérve most látogassuk meg a mi atyánkfiait minden városban, melyben hirdettük az Űrnak igéjét, hogyan vannak.* (ApCsel 15,36) Ismét Derbét, Listrát és Ikóniumot látogat-

<sup>19</sup> Peters TRE 162.

<sup>20</sup> Coulet 1977.

<sup>21</sup> Lingg 1888.

ták meg. A harmadik missziós út során a Galáciában, Frígiában és Makedóniában korábban alapított gyülekezeteket, Béreát, Thesszalonikát és Filippit kereste fel újra. A kis-ázsiai Efézusba nem jutott el, de a gyülekezet elöljáróit Milétoszba hívta (ApCsel 20,17) és ott intette őket tanításbeli egységre. (A későbbiekben sem ritka, hogy ha a vizitáció nem jutott el valamely gyülekezetbe, akkor a közösség elöljárói mentek át más eklézsiába a vizsgáló bizottság elé.)

Listra, Ikónium és Antiókhia első meglátogatásáról azt olvassuk, hogy Pál és Barnabás miután *választottak nekik gyülekezetenként véneket [...], ajánlák őket az Úrnak, kiből hittek vala.* (ApCsel 14,23a) Ugyanezen gyülekezetek második látogatásakor az első jeruzsálemi (apostoli) zsinat határozatainak próbálnak érvényt szerezni. (*Megbágyák nekik, hogy tartsák meg a rendelkezéseket, melyeket végeztek a Jeruzsálemben levő apostolok és vének.* – ApCsel 16,4–5) A gyülekezetek látogatása kapcsán háromszor fordul elő az intés kifejezés.

Pál apostol a leveleiben is gyakran utalt arra, hogy meglátogatta, vagy meg fogja, illetve meg szeretné látogatni a címzett gyülekezetet. A korintusiaknak mind az első (1Kor 16,5), mind a második levélben megírta, hogy elmegy hozzájuk. A második levélből az is kiderül, hogy a beígért látogatás immár a harmadik jelenléte a gyülekezetben (2Kor 13,1a). A római gyülekezetnek azt írta, hogy *gyakran elvégeztem magamban, hogy elmegyek hozzátok* (Róm 1,13), majd másutt is emlegeti látogatását (Róm 15,23–25). Tudjuk, hogy Thesszalonikába kétszer akart elmenni, *de megakadályozott minket a Sátán* (1Thessz 2,18) és Filippibe is készült. (Fil 1,27).

Arról is értesülünk, hogy Pál valamelyik tanítványát küldte el, hogy meglátogassa a gyülekezeteket: Timóteust Korintusba (1Kor 16,10), Filippibe (Fil 2,19. 23) és Thesszalonikába (1Thessz 3,2–6), Tikhikust Efézusba (Ef 6,21), Márkot pedig Kolosséba (Kol 4,10) küldte.

Pálhoz és famulusaihoz hasonlóan a többi apostol is sorra látogatta a gyülekezeteket. Péterről tudjuk, hogy megfordult Korintusban (1Kor 1,12) és Antiokhiában (Gal 2,11). Páltól azt is megtudjuk, hogy *a többi apostolok és az Úrnak atyjafiai és Kéfás* feleségüket is magukkal vitték (1Kor 9,5), így eltartásuk meglegelő anyagi terhet jelentett ezeknek a közösségeknek. (Már csírájában jelentkezik a vizitáció eltartási költségeinek kérdése.)

A páli levelekből az is kitűnik, hogy ezek a látogatások jelentették szinte az egyetlen kapcsolatot a különböző városokban élő keresztyén gyülekezetek között, és az apostolok gyakran emlegették egyik-másik gyülekezet életét követendő vagy éppen elrettentő példaként. Szintén ennek – a látogatásban és levelezésben megnyilvánuló – kapcsolattartásnak az eredménye, hogy a gazdagabb kisázsiai és

görögországi gyülekezetek felvállalták a jeruzsálemi keresztyén közösség támogatását (2Kor 8).

A látogatás viszont kölcsönös volt. Pál apostolt rendszeresen felkeresték a gyülekezetek képviselői is és beszámoltak a legújabb eseményekről, örömről, gondokról. Epafroditus pl. a filippi gyülekezet képviselőjében járt Pálnál (Fil 4,18), Rómában pedig bizonyos Onésiforos (2Tim 1,17) kereste fel. Nagyon sokszor a tőlük hallottakat foglalta bele az apostol a gyülekezethez írott levelébe. A gyülekezeti vagy egyházmegyei előjárók feletteseiknél tett látogatása később „*visitatio ad liminia apostolorum*” néven intézményesült. A római egyház püspökeinek bizonyos időközönként látogatást kell tenni ma is a pápánál, és be kell számolniuk egyházmegyéjük életéről.<sup>22</sup>

### 1.1.2. Az óegyház és a kora középkor

Az apostolok gyülekezetlátogatásait követő két évszázadból nem áll rendelkezésünkre adat arról, hogy az egyházi előjárók látogatták volna a keresztyén közösségeket. Valószínűleg a keresztényüldözések miatt nem volt erre lehetőségük. A hierarchikus egyházszervezet még nem alakult ki, a gyülekezetek egyházigazgatási szempontból autonóm közösségekként éltek. Ebben a korszakban a keresztyénség elsősorban urbánus vallásnak számított, a szervezett eklézsiák többnyire városokban éltek, és minden gyülekezetet püspök irányította, tehát ún. vidéki plébániák még nem léteztek.<sup>23</sup>

A Milánói ediktum (313) utáni megváltozott világban lehetőség nyílt egyrészt a missziós terület kiszélesítésére, másrészt a gyülekezetek közötti intenzív kapcsolattartásra. Kezdetben a vidéki plébániákon is a püspök végzett minden szolgálatot, ám a helyben lakó pap jelenléte egyre inkább szükségessé vált.<sup>24</sup> A falusi plébániák megszervezése után a püspök feladatköre is megváltozott, a gyülekezet felügyelője a lelkészek felügyelőjévé vált. Nem csoda tehát, hogy a 4. századtól kezdve egyre több forrás beszél arról, hogy egyik vagy másik egyházi előjáró vizitált. Legkorábban Keleten találkozunk a gyakorlattal, illetve lassú intézményesülésével.<sup>25</sup> A laodiceai zsinat (4. sz. második fele) LVII. kánonja kimondja, hogy *a falvak vagy tanyák részére ne nevezzenek ki püspököt, hanem inkább*

---

<sup>22</sup> CIC 400. kánon.

<sup>23</sup> Angenendt 2009. 325

<sup>24</sup> Uo. 326.

<sup>25</sup> Plöchl 1953. 173.

látogatót (Erdő Péter fordítása).<sup>26</sup> A kalcedoni egyetemes zsinat (451) már vizitáló presbiterokról (*perideuta*) beszél, tehát a püspök már ebben az időben felhatalmazhatta alárendeltjeit az egyházlátogatás végzésére.<sup>27</sup> Aleaxandriai Athanázról (298–373), Nagy Bazileoszról (329/330–379) és Krizosztomoszról (347–407) tudjuk, hogy vizitált.<sup>28</sup> Nyugaton valamivel később honosodott meg a gyakorlat, Tours-i Márton (316–397) a dél-galliai,<sup>29</sup> Augustinus (354–430) az észak-afrikai gyülekezeteket látogatta rendszeresen.

A vizitációs gyakorlat első szabályozásával az Ibériai-félszigeten találkozunk. A nyugati gótok egyházának 6–7. századi zsinati iratai több fontos adalékot elárulnak a vizitáció kora-középkori gyakorlatáról. Az 516-ban tartott tarragonai zsinat 8. kánonja kötelezővé tette a püspöki vizitációt, de már úgy beszélt róla, mint régi szokásról. Meghatározták, hogy a püspöknek évente kell vizitálni, amennyiben a templomot romosnak találja, rendelje el a javítását.<sup>30</sup> Az 572-es (második) bragai zsinat előírta, hogy a vizitáció első napján a püspöknek az egyházi szolgák működését kellett megvizsgálnia, ha valamiféle hiányosságot talált benne, akkor időt kellett szánnia a tanítására. A vizitáció második napján a gyülekezetet kellett tanítani, hogy hagyják el a bálványozást és kerüljék a bűnt.<sup>31</sup> A rouen-i zsinat (650) végzése utal a vizitációs gyakorlatra is: az archidiakónus vagy az archipresbiter két nappal a püspök érkezése előtt az illető településre utazott, kihirdette a vizitációt és kiközösítés terhe alatt figyelmeztette a papságot és a gyülekezetet, hogy kötelesek megjelenni a bizottság előtt. Bizonyos kisebb horderejű ügyeket az archidiakónus is megoldhatott.<sup>32</sup>

Az intézményesülés után megjelentek a gyakorlattal kapcsolatos visszaélések is. Kezdetben a vizitáció volt a püspöki jövedelem begyűjtésének az alkalma is. Valószínűleg ez sok kellemetlenséget okozott a helyi közösségeknek, mert az említett tarragonai zsinat elrendelte, hogy a püspök az oblatioknak legfeljebb harmadát kérheti vizitációkor. A második bragai zsinat idejére már kialakult az önálló parokiális szervezet, így a püspök vizitációs honoráriumát (*cathedraticum*)

---

<sup>26</sup> Erdő 1983. 329.

<sup>27</sup> Timon 1884. 77.

<sup>28</sup> Peters TRE 151.

<sup>29</sup> Rampf 1874. 385.

<sup>30</sup> Decr. Grat. Pars II. cap. X. quaestio 1. c. X.: *Decreuimus, ut antiquæ consuetudinis ordo seruetur, et annuis uicibus ab episcopo dioceses uisitentur, et si qua forte basilica fuerit reperta destituta, ordinatori eius reparari precipiatur, ab episcopis autem tertia pars ex omnibus accipiatur sicuti antiqua traditione nouimus esse statutum.*

<sup>31</sup> Uo. Pars II. cap. X. quaestio 1. c. XII.

<sup>32</sup> Plöchl 1953. 174.

2 solidusban állapították meg. Az 633-ban, Toledóban tartott zsinat azt is meghatározta, hogy a püspök kísérete ne legyen nagyobb öt lovasfogatnál, és két napnál többet ne töltsenek egy eklézsiában.<sup>33</sup>

### 1.1.3. A Karoling-kor

A vizitáció intézmény-fejlődésének következő jelentős szakasza a Karoling-kor. A Martell Károly, majd Kis Pippin Frank Királyságában működő (utólag szentté avatott) Bonifác pápai legátusként kezdeményezte a frank egyházszervezet reformját, melyben nagy szerepet szánt a vizitációnak. Az 742-ban ismeretlen helyen tartott *Concilium Germanicum*-on igyekezett ismét gyakorlattá tenni a hosszú ideig elmaradó vizitációkat, és püspökök szoros kötelességévé tette a papság szolgálatának (keresztség, mise), illetve felkészültségének szigorú és rendszeres ellenőrzését, megtiltotta az egyházi személyek fegyverviselését. A pogány szokások elleni harcban a világi hatóságtól kért támogatást a vizitáló püspök számára.<sup>34</sup> Szintén az ő kezdeményezésére lett a bérmálás is a vizitáció egyik ünnepléses momentuma. A püspöknek ezen kívül kötelessége volt minden vizitáción prédikálni. Arnold Angenendt szerint így lett a vizitáció a tanításbeli egység megtartásának és a tanfegyelem gyakorlásának egyik eszköze.<sup>35</sup>

Nagy Károly *Admonitio generalis* című, 789-ben kelt kapitulárisában Bonifác reformjait ismételte meg és fejlesztette tovább. Ez az első világi törvény, amely elrendeli a vizitációt.<sup>36</sup> A dokumentum 70. pontja kötelezte a püspököket, hogy rendszeresen vizsgálják papjaik felkészültségét, hitét, azt, hogy helyesen szolgáltassák-e ki a keresztséget, értik-e az imádságokat, érthetően prédikálnak-e, vallják-e a Szentháromságot, és viselnek-e fegyvert.<sup>37</sup> Ugyanakkor meg kellett vizsgálni a gyülekezeti tagok erkölcsseit. A rendelet megerősítette, hogy a bérmálásnak a vizi-

---

<sup>33</sup> Timon 1884. 78.

<sup>34</sup> Angenendt 2008. 304–305.

<sup>35</sup> Angenendt 2009. 326, 478.

<sup>36</sup> Peters 152.

<sup>37</sup> Boretius 1883. A 70. pont szövege: *Sacerdotibus. Ut episcopi diligenter discutiant per suas parrochias presbyteros, eorum fidem, baptisma et missarum celebrationes, ut et fidem rectam teneant et baptisma catholicum observent et missarum preces bene intellegant, ut et psalmi digne secundum divisiones versuum modulentur et dominicam orationem ipsi intelligant et omnibus prsedicent intellegendam, ut quisque sciat quid petat a Deo. Et ut „Gloria Patri” cum omni honore apud omnes cantetur, et ipse sacerdos cum sanctis angelis et populo Dei commune voce „Sanctus, Sanctus, Sanctus” decantet. Et omnimodis dicendum est presbyteris et diaconibus, ut arma non portent, sed magis se confidant in defensione Dei quam in armis.*

táción kell végbemenni. Azt is elrendelte, hogy a vizitációt éves rendszerességgel megtartsák, a püspök akadályoztatása esetén pedig a segédpüspök (*chorepiscopus*) is vizitálhatott.<sup>38</sup> Plöchl szerint a Karoling korban vált a vizitáció „az egyházi bíráskodás fejlett intézményévé” (*voll ausgebildeten kirchlichen Rechtsinstitut*).<sup>39</sup>

### 1.1.3.1. Regino prümi apát vizitációs rendtartása

Regino, prümi apát (Regino von Prüm) a Karoling kor végén, valamikor 900 körül *Libri duo de synodalibus causis et disciplinis ecclesiasticis* címmel kézikönyvet írt, amellyel a vizitáló püspökök munkáját szerette volna megkönnyíteni, illetve az egyházlátogatás gyakorlatát egységesíteni. 185 kérdésből álló vizitációs rendtartást fogalmazott meg, emellett összegyűjtötte az előző évszázadok vizitációval, illetve egyházfegyelemmel kapcsolatos egyházi és világi törvényeit is. A tridenti zsinatig ez a munka határozta meg a középkori egyház vizitációs gyakorlatát.<sup>40</sup> Részletesebb ismertetését (az eredeti szöveg,<sup>41</sup> illetve Walter Hellinger kommentárja<sup>42</sup> alapján) szükségesnek tartjuk.

Regino vizitációs rendtartásának első része a plébánia anyagi javainak vizsgálatával kezdődik (1–16. kérdés). Legelőször a templomot vizsgálták meg, érdeklődtek felszenteléséről és védőszentjéről, számba vették állapotát és tisztaságát. Számba vették a harangokat, az oltárt, az ereklyét és az ereklyetartókat, a kelyhet, a paténát és az eukarisztiánál használt oltárterítőt, illetve a liturgikus öltözékeket. Külön kitértek ezek őrzési körülményeinek ellenőrzésére. Számba kellett venni, hogy megvan-e legalább a három alapvető liturgikus könyv (*Missale*, *Lectioarium*, *Antiphonarium*), és milyen körülmények között őrzik azokat. Ellenőrizni kellett a templom világítását, illetve az ezért felelős személy (*cerarius*) működését. Ezután következett a cinteremnek és plébánia telkének vizsgálata, végül a tized beszolgáltatásával kapcsolatos kérdések rendezése.

A következő részben (17–75. kérdés) a papnak kellett beszámolnia szolgálatáról. Legelőször a liturgikus szolgálatokról adott számot, azok helyéről (kizárólag felszentelt templomban, a saját egyházközsége területén misézhetett), résztvevőiről (más gyülekezetek tagjait csak papjuk írásos engedélyével lehetett eukarisztiában részesíteni), idejéről. Megkérdezték azt is, hogy mise előtt vett-e magához

<sup>38</sup> Angenendt 2008. 358–359.

<sup>39</sup> Plöchl 1953. I. 357.

<sup>40</sup> Peters 152.

<sup>41</sup> Wassersleben 1840. 19–26.

<sup>42</sup> Hellinger 1962. 79. k. 1–116, 1963. 80. k. 76–137.

ételt, viselte-e az előírt liturgikus öltözéket, rendelt-e maga mellé segítséget, aki a mise gyülekezetre eső reszponzórikus részeit énekelje, a fiúgyermekeket megtanította-e ezekre, az egyház tanítása szerint prédikált-e. Afelől is érdeklődtek, hogy a gyülekezeti tagokat felvilágosította-e arról, hogy minden misén fel kell ajánlani valamit az oltáron, a mise bemutatása után ténylegesen kiszolgáltatta-e nekik a jegyeket, és figyelmeztette-e őket arra, hogy évente legalább három alkalommal (karácsony, húsvét, pünkösd) áldozniuk kell. Alaposan megvizsgálták, hogy a pap mise után elfogyasztja-e a megszentelt maradék-kenyeret, és a felajánlott, de meg nem szentelt kenyér darabjait elküldi-e a gyülekezet beteg tagjainak. Azt is megkérdezték, hogy az asszonyok csendben végighallgatják-e a misét, illetve, hogy a gyülekezet mikor áll, ül, illetve térdel. Több kérdés vonatkozott a keresztségre, a kiszolgáltatás helyére, a formula helyességére, illetve arra, hogy a pap mulasztása miatt halt-e meg keresztleetlenül gyermek. Külön kérdéscsoport foglalkozott a bűnbánat szentségével és a gyónás gyakorlatával, illetve a penitenciatartás díjával. Rákérdeztek arra is, hogy a pap meglátogatta-e a betegeket, és megkente-e őket a betegek kenetével. Számon kérték a temetési szolgáltatásokat, illetve a temetkezési gyakorlat szabályozását, a szenteltvíz előkészítését, a breviáriumban megjelölt imaórák betartását, a körmenetek és a böjti napok megtartását, a vasárnapi munkavégzés, illetve a vásár- és ünnepnapok táncolás tiltását, az Úr imájának és hitvallásnak a tanítását, illetve a papok alamizsnálkodását.

A lelkészi teendők mellett megvizsgálták az egyházi szolgák vagyonezelését is: Megkérdezték hogy elvett-e az eklézsia pénzéből, elzálogosította-e valamelyik ingóságot, a tiltás ellenére adott-e kölcsön kamatra pénzt. Afelől is érdeklődtek, hogy a pap üz-e valamely, hivatásával ellentétes foglalatosságot, különösen az ír-nokoskodást tiltották. A vizitációnak azt is ki kellett vizsgálni, hogy a pap felszentelése törvényes volt-e, és fennállt-e a szimónia gyanúja, illetve, hogy a bűnbocsánatot valakinek pénzért adta-e. Regino előírta a vizitációnak, hogy szigorúan őrködjék a cölibátus betartása fölött: nem volt elég a kérdezősködés, hanem a házat is fel kellett forgatni, és meg kellett keresni az esetleges rejtett kamrákat, ahol a pap élettársát bújtatta. Több kérdés vonatkozott arra, hogy a pap részeges-e, részegeskedésével megbotránkoztatja-e a gyülekezetet, halotti torokban megrészesedik-e, fényűző esküvőkön részt vesz-e, jár-e vadászni és tart-e vadászkuttyákat. A vizitáció rákérdezett arra is, hogy az egyházi szolga keveredett-e veszekedésbe, verekezésbe, illetve fegyveres összetűzésbe. Azt is számon kérték, hogy hordja-e istentiszteleten kívül is a stólat vagy az oráriumot, amely a papi jogállás megkülönböztető jele volt.

A következő kérdéscsoport (76–81. kérdés) a pap társadalmi jogállására vonatkozott. Igazolnia kellett, hogy szülei szabad emberek, vagy azt, hogy felszentelése előtt földesura felszabadította. Nyilatkoznia kellett arról, hogy mikor ordinálták és mely eklézsiába, ha más püspökség területéről jött, be kellett mutatnia ajánló- (commendatoria) és befogadó levelét. Rákérdeztek továbbá a pap életkorára, egészségi állapotára (félszegség, testi fogyatékoság), és arra, hogy ő maga törvényes vagy törvénytelen gyermek.

A vizitáció első napjának a végén a püspök vizsgáztatta a papot (82–96. kérdés). Kikérdezte tőle a Miatyánkot és az Apostoli Hitvallást, a mise proprium-részeit, illetve azok fordítását, a szentségek kiszolgáltatásának, a víz- és sószentelésnek, illetve a temetésnek a liturgiáját, találmra olvastatta az Evangéliumból, zsoltárt énekeltetett vele, imádkoznia és prédikálnia is kellett. Prédikációját olyan szempontból kellett megvizsgálni, hogy érthető-e az egyszerű emberek számára. Ezen kívül a Szentháromsággal illetve a papi hivatással kapcsolatos kérdéseket is intézett hozzá.<sup>43</sup>

A vizitáció második napján elhangzó kérdéseket Hellinger nem ismerteti, így a bemutatásnál a forrásra szorítkozunk.<sup>44</sup>

A püspöknek ki kellett választani hét férfit a gyülekezet példás életű tagjai közül, azokat meg kellett esketnie, és azután következtek a hívekre vonatkozó kérdések.

Legelőször a gyilkosok felől tudakozódtak (1–14. kérdés): Van-e a közösségben olyan, aki szándékosan gyilkolt. Külön kitértek az egyházi személyek megölésére, a családon belüli gyilkosságokra, a gyermekgyilkos anyákra, a magzatelhajtás és a fogamzásgátlás formáira, a családon belüli erőszakot elkövető férfiakra, a férjüket megmérgező vagy megmérgezni akaró asszonyokra, a szolgák és szolgálók elvesztésére. Megkérdezték azt is, hogy ki ölt embert háborúban, ki bujtott fel másokat gyilkosságra, és ki csonkított meg másokat.

A következő kérdéscsoport (15–37.) a házasságtörés és a paráznaság formáit vizsgálta. Érdeklődtek a nős paráznák, a házastársukat elbocsátók és mással összeköltözők, a házastársuk tudta nélkül kolostorba vonulók felől. Kérdezősködtek azok felől, akik jogosan bár, de az egyházi hatóság jóváhagyása nélkül bocsátották el házastársukat. Törvény elé állították azokat az asszonyokat, akik férjük tudtával lettek kurvává (*fornicata fuerit*) vagy paráználkodtak. A jegyességek felbontását, illetve az anyagi haszonszerzés motiválta mátkaságokat is vizsgálták.

<sup>43</sup> Regino rendtartásáról lásd még: Jedin 1966. 351–356.

<sup>44</sup> Wasserschleben 1840. 206–216.



Foglalkoztak azokkal is, akik a zsidókkal vagy pogányokkal vegyes házasságban éltek. Ezen kívül a következő gyakorlatokat kárhoztatták: szerzetessel vagy apácával való viszony, impotencia vagy inkompatibilitás vádjával való visszaélés, keresztszülőkkel való házasság, rokonházasság vagy vérfertőzés, homoszexualitás, kerítés, a paráznaságnak megtűrése saját házában.

Abban az esetben, ha valaki (bármely módon) eltulajdonított valamit az egyházi vagyonból, először a világi hatóság előtt kellett lakolnia, és ezután büntette meg a püspök. A hamisan esküvőket illetve tanúskodókat már a helyi gyülekezet büntette meg. (38–41. kérdés)

Négy kérdés (42–45.) kutatta a varázslókat és a jövendőmondókat. Kiközösítették a bálványimádókat, a ráolvasással gyógyítókat, a boszorkányokat, és azokat az asszonyokat, akik bizonyos éjszakákon démonokká változtak és vadállatokon lovagoltak.

A következő kérdések (46–89.) a gyülekezeti tagok vallásos életét firtatták. Legelőször az étkezési előírások betartását vizsgálták: Ertek-e vért, döglött állatot, ittak-e olyan vízből, amelybe állat fulladt bele, megtartották-e a negyennapi böjtöt, ettek-e, ittak-e olyant, amit Isten megtiltott. Törvény elé állították azokat, akik csillagokból jósoltak, munkájuk kezdetén varázsigéket mondtak, és nem Isten nevét hívták segítségül, halottak felett ördögi énekeket (*carmina diabolica*) énekeltek, vagy valamely babonaságért virrasztottak a halottak felett. Szigorúan számon kérték azokat, akik legalább a sátoros ünnepeken nem áldoztak, templomba nem jártak, kiközösítettel társalogtak, vagy éppen saját kiközösítésüket nem vették komolyan, részegen áldoztak, évente legalább egyszer nem gyóntak, nem fizettek tizedet, más falu templomába jártak, és más papnak fizettek tizedet. Felelősségre vonták azokat, akik nem becsülték szüleiket, részegeskedtek, nem adtak szállást a vándoroknak. Megbüntették azokat is, akik nem tisztelték kellőképpen papjukat, püspöküket és figyelmen kívül hagyták rendelkezéseit. Meg kellett továbbá vizsgálni, hogy mely ünnepeket tartottak meg, tanították vagy tanították-e gyermekeiket. Büntették a hamis mértéket, az uzsorát, az összeesküvőket, azokat, akik haszonért pogányt vagy zsidót öltek meg, papjukat vagy az egyházat zaklatták, akik a templom környékén erkölcstelen éneket énekeltek vagy a templomban beszélgettek. Végül tudakozódni kellett az eklézsiában működő fraternitásokról (*de fraternitatum societatibus*).

Nem kis meglepetéssel szolgált a szöveg olvasása, hiszen a korai erdélyi vizitációk egyházfegyelmi gyakorlata köszön vissza belőlük. Ez nem véletlen, hiszen a hazai protestáns vizitációs rendtartások megalkotói két forrásból meríthettek: a középkori hazai gyakorlatból, illetve a nyugati, elsősorban németországi

reformátorok vizitációs rendtartásaiból és gyakorlatából. Mindkét forrás visszavezethető Reginora. A prümi apát akkor írta rendtartását, amikor az első német misszionáriusok elindultak Magyarországra. A középkori magyar egyházszervezet (így a vizitációs gyakorlat) éppen a késő-karoling alapon álló német egyházi struktúra mintájára alakult ki. A reformáció németországi egyházai pedig éppen a Regino művével megalapozott egyházlátogatási gyakorlat elemeit vették át, illetve módosították vizitációs rendtartásaik szerkesztése során.

Szintén a Karoling korban változott meg nagymértékben az egyházi bíráskodás gyakorlata. Éppen Regino rendtartásának második fele kodifikálta ezt. A vizitáció során (egyház)jogi kérdéseket is eldöntő bíráskodási gyakorlatból alakult ki a kihelyezett törvényszékek (*Sendgerichte*) gyakorlata. A püspök vagy a képviselője (archidiakónus, dékán, ikonómus) évenként két alkalommal elutazott adott központba, oda összegyűlt a környék papsága, és itt valósult meg a gyülekezeti tagok erkölcsi életének a vizsgálata. A püspök később egyre inkább elmaradt a zsinatokról, és az elnöklés a dékánra hárult.<sup>45</sup>

#### 1.1.4. A második évezred vizitációi

A Karoling-kor végén már csírájában kialakuló vizitációs gyakorlat nem változott alapvetően a következő fél évezredben. Regino rendtartása után nem született újabb rendelkezés, a törvényi szabályozás csaknem változatlan maradt, ám a vizitációs gyakorlatban több változás ment végbe.

A 11–13. századot az egyházjogtörténet a főesperesi hatalom csúcsának nevezi. A püspökök egyre kevésbé voltak jelen ténylegesen egyházmegyéjükben, és egyre kevesebbet foglalkoztak egyházkormányzati kérdésekkel. A korábbi zsinati rendelkezések értelmében akadályoztatásuk esetén átruházhatták az egyházlátogatás feladatát. Ezt egyre gyakrabban megtették, így a vizitáció is inkább a sokszor kanonoki stallumot is birtokló archidiakónusok (főesperesek) feladata lett, akik a helyettesekből nagyon hamar konkurenskékké váltak.<sup>46</sup>

A főesperesek kezdetben kizárólag püspöki meghatalmazás alapján vizitáltak. Idő teltével viszont egyre inkább saját maguk kezdeményezéséből indultak gyülekezeteket látogatni, így önhatalmúlag püspöki jogköröket ragadtak magukhoz. Az archidiakónusnak kisebb területen, kevesebb plébániát kellett megvizsgálnia, a közelség miatt szigorúbban és alaposabban tudta ellenőrizni a jogha-

---

<sup>45</sup> Plöchl 1953. I. 358, 411–413.

<sup>46</sup> Peters TRE 152.

tósága alá tartozó papokat, így minden lehetőség megvolt a vizitációs gyakorlat jobbítására. A püspök csupán ünnepélyes alkalmakkor, bérmlás vagy templomszentelés alkalmával tette tiszteletét a plébániákon.<sup>47</sup>

A főesperesek viszont egyre kisebb mértékben tettek eleget kötelezettségeiknek. A korabeli zsinati határozatok arra utalnak, hogy nagyon sok archidiakónus visszaélt a gyülekezetek „vendégszeretetével” és egyházkormányzati és lelkigondozói feladatok helyett inkább vadászatot vagy lakomákat rendezett a plébániák költségén.<sup>48</sup> (Magyarországon jóval hosszabb ideig tartott a főesperesek hatalmaskodása, a 15. század közepén a zsinatok gyakran foglalkoztak visszaéléseikkel.<sup>49</sup>)

A 13. század közepétől éppen ezen visszaélések miatt próbálták ismét megerősíteni a püspökök hatalmát, elsősorban az archidiakónusok rovására. IX. Gergely pápa (1227–1241) rendelkezései már egyértelműen arra utalnak, hogy a vizitáció elsősorban a püspök feladata. Hangsúlyozták a látogatáskor elhangzó prédikáció fontosságát. A püspök tanításában a kor eretnekségei ellen kellett felvértézze híveit. Szorgalmazták, hogy az időközben szokásból kikopott bérmlást ismét gyakorolják és ne feledkezzenek meg a fegyelmezésről sem.<sup>50</sup>

IV. Ince pápa (1243–1254) *Romana Ecclesia* című, 1246-ban kiadott konstitúciójában meghatározta a vizitáció útvonalát is. A püspöki székhelyen, a székeskáptalannal kellett kezdeni, majd az illető település templomaiban és kápolnáiban folytatni. Ezután következett a környék vizitálása. A kis plébániák tehermentesítését tartották szem előtt, amikor vizitációs központokat jelöltek ki, ahol a környékbeli papoknak és híveknek meg kellett jelenniük a vizsgálóbizottság előtt.<sup>51</sup> A 13. századtól kezdve a vizitáció az eretnekmozgalmak elleni harc fontos intézménye is lett. A korábbi kérdések mellé bekerültek a tévtanokra vonatkozók is.<sup>52</sup>

A vizitáció gyakorlata a 12–13. századtól kezdve területenként eltérően fejlődött, ezért minden régióra szánnunk kell néhány mondatot.

Észak-Franciaországból már a 13. század közepéről maradtak ránk jegyzőkönyvek. Ebben a régióban a püspök elsősorban a kolostorokat és a káptalánokat látogatta, a plébániák vizitációját a főesperesekre bízta. A dél-franciaországi (jóval kisebb) egyházmegyék püspökei igyekeztek hivatali idejük alatt legalább

---

<sup>47</sup> Timon 1884. 79–80.

<sup>48</sup> Plöchl 1953. II. 173.

<sup>49</sup> Mályusz 2007. 118–119.

<sup>50</sup> Plöchl 1953. II. 173–174.

<sup>51</sup> Plöchl 1953. II. 174.

<sup>52</sup> Jedin 1968. 267–268.

egyszer meglátogatni minden plébániát. A főesperesek viszont itt is rendszeresen látogatták a közösségeket.<sup>53</sup>

Olaszországban a 13. század végétől kezdve maradtak ránk jegyzőkönyvek, csaknem minden egyházmegyéből ismerünk középkori vizitációs feljegyzéseket, a feldolgozó irodalomhoz sajnos nem lehet a Kárpát-medence könyvtáraiban hozzájutni.<sup>54</sup>

Angliában a 13. században vált rendszeressé az egyházlátogatás. Kezdetben elsősorban a kolostoroké és a káptalanoké. A plébániák látogatásának rendszerre csak a 15. századra alakult ki. A püspök szolgálatának első évében, majd három-négyévenként kellett végiglátogassa plébániáit, a főesperes pedig évente. A két angliai érsek (a canterbury-i és a yorki) a 13. századtól kezdve látogatta rendszeresen tartományát. Ezen felül I. Erzsébet kezdeményezésére 1559-ben királyi vizitációs bizottság szállt ki az ország összes plébániájára.<sup>55</sup>

Németországban a reformációt megelőző két évszázadban a vizitációs gyakorlat egyre inkább elcsökevényesedett. Az egyházlátogatás a maga lelkigondozói feladatát csupán a főesperesi (és püspöki) joghatóság alól felmentett (ún. exemt) szerzetesi plébániákon látta el.<sup>56</sup>

A 13. században alakuló, a teljes szerzetesség megreformálásáért munkálkodó új rendek kialakították saját vizitációs gyakorlatukat. Ezek a rendek éppen a reformok teljességre viteléért akartak megszabadulni a püspöki vizitációtól és kiharcolni maguknak az exemtiót. A pápaság már a 12. század elején belátta, hogy hasznot húzhat ebből a gyakorlatból, hiszen a szerzetes-elöljárók vizitációs joga gyengíti a püspököket, így közvetve erősíti a kurializmust, másfelől éppen a szigorúbb szerzetesi elöljárók egyházigazgatási munkája is hatékonyabbnak bizonyult. A provinciálisok a joghatóságuk alá tartozó kolostorokban, a területi apátságok elöljárói a hozzájuk tartozó plébániákon vizitálhattak. Az első exemtiót 1090-ben adta ki II. Orbán pápa, ám a jelenség a 13. században öltött nagyobb méreteket. Úgy tűnik, hogy a szerzetesrendek vizitációja vált leghamarabb rendszeressé, így nem véletlen, hogy a legkorábbi fennmaradt jegyzőkönyvek is ezeket a látogatásokat rögzítik. Minden provincia kialakította a saját vizitációs gyakorlatát, amelyet a helyi hagyományok illetve a rend jellege határozott meg.<sup>57</sup>

---

<sup>53</sup> Venard 1984. 45–47.

<sup>54</sup> Turchini 1984. 115–117.

<sup>55</sup> O'Day 1984. 191.

<sup>56</sup> Peters TRE 153.

<sup>57</sup> A szerzetesi vizitációról lásd részletesen: Oberste 1996. 27–56.

A reformáció előestéjén a nyugati egyház vizitációs gyakorlata meglehetősen sokszínű volt. Vizitáltak püspökök, főpátok, provinciálisok, segédpüspökök, vikáriusok, főesperesek, alesperesek. Volt aki éves rendszerességgel tette, volt aki soha nem vizitált.

Ahogy a legújabb kutatások rámutattak, a reformáció oka sem az egyház általános romlottsága volt, hanem éppen az egyháziak és világiak, papok és főpátok, északiak és déliek között húzódó óriási szakadékok és különbségek.

Az egyház és vele együtt vizitációs gyakorlata is reformálásra szorult. Megújították egyrészt a reformátorok, másrészt 1563-ban a tridenti zsinat. A továbbiakban csak az előbbiről szólunk, ugyanis a tridenti reform már csak áttételesen hatott (ha egyáltalán hatott) az erdélyi protestantizmusra.

## 1.2. A középkori magyar egyház vizitációs gyakorlata

A középkori magyarországi vizitációkra vonatkozó szakirodalom meglehetősen szegényes. 1884-ben Timon Ákos *A visitatio canonica a magyar egyházjogban* címmel a *Magyar Igazságügy*-ben jelentetett meg összefoglaló tanulmányt az intézmény történetéről,<sup>58</sup> ám 24 oldalas írása aligha lehet több általános összefoglalónál. Varga Imre *A canonica visitatio* című, 1989-es tanulmányában néhány oldalban – részben Timonra támaszkodva – összefoglalja a középkori magyar vizitációs gyakorlatot.<sup>59</sup> Erdő Péter középkori egyházjogra vonatkozó összefoglaló munkájában<sup>60</sup> egyetlen, 1629-es vizitációra vonatkozó utaláson kívül semmit nem ír a kérdésről.

A feldolgozó munkák hiányának oka elsősorban az, hogy meglehetősen kevés, középkori vizitációra vonatkozó hazai forrás áll rendelkezésünkre. Ezen források nagy része már napvilágot látott. Az esztergomi várban lévő Szent István káptalan vizitációját Kollányi Ferenc<sup>61</sup> és Pór Antal adta ki.<sup>62</sup> 15. századi hazai vizitációs jegyzőkönyv – a kutatás jelenlegi állása szerint – nem maradt fenn. A 16. század elejéről származó vizitációs források közül Kredics László és Solymosi

---

<sup>58</sup> Timon 1884. 77–100,

<sup>59</sup> Varga 1989. 337–355

<sup>60</sup> Erdő 2001.

<sup>61</sup> Kollányi 1901. 71–106, 239–272.

<sup>62</sup> Pór 1909. 102–116.

László a veszprémi püspökség urbáriumát,<sup>63</sup> Pfeiffer János pedig a Veszprémi egyházmegye zalai főesperességében tartott 1554-es vizitációt rendezte sajtó alá.<sup>64</sup>

Néhány összefoglaló egyháztörténeti munka érintőlegesen foglalkozik a vizitációval, gondolunk itt elsősorban Mályusz Elemér írásaira.

A magyar keresztyén egyház intézményesülése éppen az egyetemes egyháztörténetnek azon korszakában zajlott, amikor a főesperesek egyre nagyobb teret és hatalmat nyertek az egyházigazgatásban. Kálmán király dékrétumaiból kiderül, hogy a 12. század elején az archidiakónusoknak fontos szerepük volt az egyházigazgatásban, törvénykezési hatalommal is rendelkeztek. Timon ebből arra következtet, hogy már ebben az időben vizitáltak. IV. Béla királynak már a parókusok és a főesperesek közötti ellentétben kellett ítélnie. A király meghagyta, hogy az archidiakónus legfeljebb hat lovat vihet magával egyházlátogatáskor.<sup>65</sup> A vizitációs gyakorlat, és vele együtt a visszaélések tehát napirenden voltak.

A püspökök fennhatóságát erősítő, 13. századi pápai intézkedésekkel párhuzamosan az 1279-ben tartott budai zsinat ismét fellépett a vizitáció körüli visszaélések ellen és kimondta, hogy a püspöki és főesperesi vizitációt párhuzamosan kell megtartani. Úgy tűnik, hogy Magyarországon jóval erősebb volt a főesperesek hatalma, mint Európa más, lassan évezredes múltra visszatekintő egyházaiban. A 15. század végén Magyarországon 12 püspökség volt, a csaknem azonos területű Itáliában 286. Az itáliai vagy dél-franciaországi püspökök tartománya alig volt nagyobb egy hazai főesperességnél, így a főpásztor nyugodtan végiglátogathatta évente a joghatósága alá tartozó plébániákat. Az esztergomi érseknek nagyon nehéz lett volna, pl. a saját tartománya mellett az erdélyi Szászföld gyülekezeteit is évente felkeresni.

Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy miközben a 15. századi Nyugat-Európában a püspöki intézmény erősödött, addig a magyarországi zsinatoknak azokkal a főesperesi túlkapásokkal kellett harcolniuk, amelyekkel a nyugatiak csaknem két évszázaddal előbb leszámoltak. Az 1450-ben tartott esztergomi zsinat jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy a főesperesek hatalmas kísérettel jártak vizitálni. A klerikus bizottsági tagok mellett lovászok, inasok, vadászok kísérték, és a hivatalos teendők mellett (vagy helyett) több napig vadászgattak és élvezték a helyi pap „vendégszeretetét”. A zsinat ezúttal nyolc lovasban maximálta a kíséretet, és

---

<sup>63</sup> Kredics–Solymosi 1993.

<sup>64</sup> Pfeiffer 1947. 24–40.

<sup>65</sup> Timon 1884. 83.

ismételten tiltotta a kánonjogban meghatározottaktól eltérő tevékenységeket vizitáció alkalmával.<sup>66</sup>

A vizitáló püspök vagy főesperes ellátását és honoráriumát (*cathedraticum* vagy *procuratio*) a plébániának kellett állnia. A 14. század közepén Magyarországon a főesperesnek és kíséretének ellátás járt, a *cathedraticum* összege a gyülekezet nagyságától és anyagi helyzetétől függött, a 15. század végén minden eklézsia egy forinttal tartozott.<sup>67</sup> Éppen a vizitációs gyakorlattal való visszaélések illetve a *cathedraticum* nagysága miatt nagyon sok plébánia törekedett a főesperes vizitáció és törvénykezés alóli mentességre, az ún. *exemtiora*. Ezen kívül az törvénykezés alól mentes plébánosok megtarthatták a teljes tizedet, és bíraskodási jogkörük azonos volt az esperesével, sok esetben még a püspök elé tartozó ügyekben is eljárhattak.<sup>68</sup>

### 1.2.1. Az esztergomi vizitációs rendtartás

Amikor Kollányi Ferenc 1901-ben kiadta az esztergomi káptalan 1397-es vizitációjaként megnevezett, későbbi másolatban fennmaradt dokumentumot, már utalt rá, hogy a dokumentum egyik részét 1397-ben, a másikat a 15. század második felében jegyezték le.<sup>69</sup> C. Tóth Norbert kutatásai tisztázták, hogy Kollányi nem közölte a vizitációs jegyzőkönyv címsorát: *Formula et norma visitationis...* Ebben az esetben tehát nem egyszerű egyházlátogatási jegyzőkönyvvel van dolgunk, hanem a lejegyzett 49 kérdés általános érvényű volt, minden káptalan látogatását ez alapján kellett megtartani.<sup>70</sup>

A kérdőpontok nem elsősorban plébániák, hanem káptalanok egyházlátogatásai számára készültek, mégis szükségesnek tartjuk ismertetni, ugyanis néhány specifikus kérdéstől eltekintve –, *mutatis mutandis* – alkalmazni lehetett, és valószínűleg alkalmazták is a plébániák látogatásakor.

Az első kérdések a káptalan alapítására, javaira, privilégiumaira, jövedelmeire vonatkoztak (1–2. kérdés), majd a testület tagjait, tisztségviselőit, azok szolgálati kötelességeit és jövedelmeit és azok elosztását vették számba, külön kitértek a káptalannak a püspöki templomon (*extra dictam ecclesiam cathedralem Strigoniensem*) kívüli jövedelmeire, azok változására (2–9. kérdés). A 10–13. kér-

---

<sup>66</sup> Mályusz 2007. 119.

<sup>67</sup> Mályusz 2007. 119.

<sup>68</sup> Varga Imre 1989. 344.

<sup>69</sup> Kollányi 1901. 73.

<sup>70</sup> C. Tóth 2014. 3–10.

dés az istentiszteleti szolgálatok megtartására, a 14–25. pedig az ingóságokra, elsősorban a liturgiában használt tárgyakra (klenódiumok, keresztek, miseruhák, püspöki öltözetek, oltárterítők, ereklyék, misekönyvek), azok megszentelésére, őrzési körülményeire, leltározására vonatkozott. A zsinati határozatok aktualizált gyűjteményének is ott kellett lenni a káptalan polcán. A 26. kérdés az ingatlan javakról (földbirtokok, malmok) és azok használatáról érdeklődött.

A következőkben a kanonokok lelki életét vizsgálták (27–32. kérdés): megtartják-e a kánoni órákat (*horas canonicas*), ezen olvassák-e a breviáriumot, illőképpen viselkednek-e liturgia idején, van-e közülük olyan, aki gyilkolt, szeretőt tart, kockázik vagy más tiltott játékot játszik, kocsmába jár, szimóniát gyakorol, uzsorás, szentségtörő, esküdöző, istenkáromló, hitszegő vagy tolvaj stb., öltözékük, hajviseletük, tonzúrájuk megfelelő-e.

Azon kanonokokra, akik valamely plébánián szolgáltak, további kérdőpontok vonatkoztak (33–47. kérdés): Végezték-e híveik lelkigondozását, tanították és fenyítették-e őket? Legalább vasárnapokon és ünnepnapokon jelen voltak-e templomukban? Legalább egyszer gyóntattak-e és áldoztattak-e ott? Van-e a gyülekezet tagjai között gyanús életű, bűjtöt megtagadó, egyházfegyelmet megvető, eretnek tanokat valló, bűvös-bájós, varázsló, boszorkány, uzsorás, házasságtörő, törvénytelen házasság, vagy olyan, aki tiltott időpontban kötött házasságot? A templomban prédikálják-e Isten igéjét és imádkoznak-e rendszeresen, kihirdetik-e az ünnepeket, a bűjtöt és azon időszakokat, amikor tilos házasságot kötni, naponta kétszer miséznek-e? Van-e a gyülekezetben kiközösített? A parókus lelkész (*parochialis presbiter*) ki kellett kérdezni az áldozáskor elmondandó igeszakaszról (*verbis transsubstantialibus corporis et sanguinis Domini*), illetve arról, hogy bíztatja-e a gyülekezet tagjait, hogy bérmálkozzanak, a szentségeket kiszolgáltattja-e, a temetéseket és egyéb szolgálatokat, amikor kéri, elvégzi-e, az ünnepeket megtartja-e, az elhunytak utolsó kívánságát (*pia voluntas ultima defunctorum*) tiszteletben tartja-e? Végül arról érdeklődtek, hogy a püspöki licenciátussal nem rendelkező kóbor papokat engedi-e szolgálni?

A 48. kérdés a kanonokok saját háza felől érdeklődött, a 49. pedig a káptalan statútumairól.<sup>71</sup>

Az egyházi ingó és ingatlan vagyon kezelésére, a klerikusok életvitelére, illetve a kanonokok plébániáinak vizsgálatára vonatkozó kérdőpontokat (10–47.) minden bizonnyal a plébániák látogatásakor is alkalmazták.

---

<sup>71</sup> Kollányi 1901. 75–79.



Az 1397-es vizitációs bizottságot Antonio de Pontho sebenicoi címzetes püspök, Kanizsai János esztergomi érsek helynöke vezette. A bizottság tagjai külön szóltak a főesperes-kanonokokhoz: figyelmeztették őket egyrészt bírói feladataikra, megkövetelték az igazságosságot és a pártatlanságot. Másodszor a joghatóságuk alatt levő papok (*rectores*) fegyelmezését írták elő nekik, ám csak az őket illető ügyekben járhattak el, a jogkörüket túlhaladó kérdéseket az érseknek, vagy helynökének kellett jelenteni. Ennek a fegyelmezésnek elsődleges fóruma az évenkénti vizitáció volt. A vikárius külön meghagyta a főespereseknek, hogy vizitációkor ne terheljék a szegény papokat.

A főesperesek kötelességei után a vizitációs jegyzőkönyv újabb fejezete beszél a főesperesi vizitációról: Évente egyszer kellett megtartani, hacsak valami szükségem nem kívánt soron kívüli vizitációt. Három szóban foglalták össze az egyházlátogatást végzők kötelességét: *Visitationis ministerium in his consistit: in docendo, in inquirendo et reformando, quae de facili reformari possunt.* (A vizitáció szolgálata ezekből áll: a tanítás, a vizsgálat és a javítás, legalább azon dolgoknak, amelyeket könnyen meg lehet javítani.)

A prédikációban világos tanítással bátorítani és fenýíteni kellett a gyülekezetet. A kivizsgálás során elsősorban a pap életét és istentiszteleti szolgálatát kellett számba venni, a részletek egyeznek a fent ismertetett kérdőpontokkal. Külön meg kellett vizsgálni, hogy a pap űz-e olyan foglalatosságot, amely akadályozza gyülekezeti szolgálatában, illetve, hogy engedelmeskedik-e előjáróinak. A gyülekezeti tagok vizsgálata esetében is ugyanazt írták elő, mint a káptalan vizsgálatáról szóló kérdőpontok.

Külön kitértek az ellátás (*procuratio*) kérdésére is: a főespereseket figyelmeztették, hogy ne vigyenek magukkal nagy kíséretet, ne zsákmányolják ki a plébánosokat, a szegényektől kevesebb, a gazdagoktól több cathedraicumot kérjenek, és inkább arra gondoljanak, hogy Krisztusnak kell megnyerniük a lelkeket (*animas Christo lucrandas*).<sup>72</sup>

C. Tóth Norbert nemrég közölte újabb, eredetileg nem keltezett, de a szövegben említett személyek azonosítása révén 1408 körülre tehető, hasonló jellegű káptalani vizitáció szövegét.<sup>73</sup> Ugyanebben a tanulmányban megállapítja, hogy 1408 második felében Kanizsai János esztergomi érsek megbízottjai a teljes egyházmegyét vizitálták. A bizottság tagjai közül három személyt ismerünk:

---

<sup>72</sup> Kollányi 1901. 101–103.

<sup>73</sup> C. Tóth 2014. 3–23.

László esztergomi kanonokot, Gergely királyi kápolnaispánt és Tamás sasvári esperest.<sup>74</sup>

Az 1450-es esztergomi zsinati constitutióban az archidiaconus feladatai között szerepel a joghatósága alá tartozó eklézsiák vizitálása. Ezt csak érseki vagy püspöki engedély birtokában tehették. A vizitáció elsődleges célja a papok szolgálatának és erkölcsének vizsgálata volt. Itt olvasunk először arról, hogy a vizitáció eseményeit írásban is rögzíteni kell. A főesperes akadályoztatása esetén a vicearchidiaconus is vezethette a vizitációt. Amennyiben nem engedelmeskedtek az érsek vizitációs rendeletének, egy évre felfüggesztették őket, és három aranyfórint büntetést kellett fizetniük.<sup>75</sup>

Az 1515-ben tarott veszprémi egyházmegyei zsinat határozatai tovább árnyalják a vizitációról alkotott képünket. A zsinat elrendelte, hogy prépostok, főesperesek és azok az egyházi személyek, akik jog vagy szokásjog alapján vizitálhatnak, kötelesek vizitálni. Rendkívüli esetektől eltekintve nyolc lónál többet nem vihettek magukkal, ha a vicearchidiaconus is részt vett a főesperes kíséretében a vizitáción, legfeljebb további két lovat vihetett magával. A zsinat a vizitáció elsődleges céljaként az eklézsiák, papok és egyháztagok életének vizsgálatát nevezi meg. Erről írott jelentést kellett tenni róla a zsinaton a püspöknek vagy a vikáriusnak. Akik ajándékért eltitkolták a papok bűneit, vagy éppen a megengedettnél nagyobb kísérettel vizitáltak, azokat felfüggesztették hivatalukból és megfosztották jövedelmeiktől.<sup>76</sup> A határozatokból kiderül, hogy a vizitációnak kellett kivizsgálni a házasságkötések és a temetkezések körüli visszaéléseket, és behajtani a pénzbüntetést. Ennek fele a püspöknek, fele pedig a vizitáción elnöklő archidiaconusnak járt.<sup>77</sup>

A legrégebbi magyarországi vizitációs jegyzőkönyv szintén a Veszprémi egyházmegyéből maradt ránk. Bár már jóval a hazai reformáció szárnybontogatója után, 1555-ben keletkezett, mégis szükségesnek látjuk, hogy fejezetünk zárásaként szóljunk róla, hiszen még a tridenti reform előtt keletkezett, és aligha különbözött az előző évtizedek hazai gyakorlatától. Attól a gyakorlattól, amelyből kinőtt a protestáns vizitáció. A jegyzőkönyv kapcsán viszont figyelembe kell vennünk, hogy egyrészt a török előretörése, másrészt a reformáció térhódítása jelentős vérvesztést okozott a római egyháznak. Éppen ezért nemcsak egyszerű vizitáció, hanem ezen károkról készített helyzetfelmérés is.

---

<sup>74</sup> Uo. 11–12.

<sup>75</sup> Dankó 1865. 28.

<sup>76</sup> Solymosi 1997. 81–82.

<sup>77</sup> Uo. 66, 75.

A vizitáció vezetésével Küves András veszprémi püspök Gáspár mester, zalaegerszegi plébánost bízta meg, a bizottságban részt vett még az illető alesperesség két vagy három papja. Minden jegyzőkönyvben feljegyezték a plébános nevét, erkölcsi életét, családi helyzetét, a vele lakó családtagokat (édesanya, feleség, ágyas, gyermekek), röviden jellemezték szolgálatát, öltözködését, hajviseletét. (A panaszok között gyakran előfordult, hogy két szín alatt vette magához a sákrámentumot.) Szerepelnek a jegyzőkönyvben a plébánosnak alárendelt egyházi szolgák is: *magister, capellanus, magister altarium*. Feljegyezték a patrónus nevét, illetve azt, hogy milyen viszonyban van az egyházzal, megadja-e a fizetést, tiszteletben tartja-e a plébánia tulajdonát. (Az egyházi földek elfoglalása, a papi jövedelem elvonása sokszor éppen azt jelezte, hogy a patrónus a reformáció híve lett.)

Viszonylag gyakran feljegyezték a templomépületek, plébániák, cintermek állapotát, illetve a szent eszközök őrzési körülményeit. Nagyon sok helyen megjegyezték, hogy a templomot szalonnatárolásra használják.

Egyetlen esetben feljegyezték a vizitáción részt vevő gyülekezeti tagok nevét, ám többször előfordult, hogy a hívek nem jelentek meg, vagy a plébános nem fizette ki a *cathedraticumot*.

Két esetben került házassági ügy a vizitáció elé, mindkét alkalommal vadházasságot jelentettek a bizottságnak. A határozatot nem jegyezték fel.<sup>78</sup>

A Veszprémi püspökség 1555-ös vizitációja nem sokban különbözik a 17. századi református vizitációktól: az egyházi rendhez tartozók szolgálatát és magánéletét, a plébánia ingó és ingatlan javainak állapotát, a fizetések beszolgáltatását és – kis mértékben – a hívek erkölcsi életét vizsgálták. Aligha zárhatjuk ki a két intézmény közötti folytonosságot.

### 1.3. A reformátorok vizitációi

Az európai, különösen a németországi reformáció terjesztésében igen fontos szerepe volt a vizitáció átalakított és megújított intézményének. Luther 1525-ben, a szászországi parasztháború után vizitált először a szász választófejedelem kérésére és engedélyével. Két évvel később Tübingiában járt el hasonlóképpen.<sup>79</sup> A parasztháború okozta pusztítások számbavétele mellett a vizitáció célja a reformáció radikális irányzatainak, a rajongóknak, az anabaptistáknak, az antinomistáknak

---

<sup>78</sup> Pfeiffer 1947. 24–40.

<sup>79</sup> CR XXVI. 1–2.

a megfékezése volt. Ezen kívül újra kellett értelmezni az egyházi és világi hatóság viszonyát, a világiak részvételét az egyházkormányzás felsőbb szintjén. A szászországi vizitációkat kimerítően elemezte Carl August Hugo Burkhardt szászországi főlevéltáros 1879-ben.<sup>80</sup>

### 1.3.1. Melanchthon vizitációs rendtartása

Lutherék vizitációs tapasztalatai lesújtóak voltak. A legtöbb helyen képzetlen lelkészekkel, rendszertelen istentiszteleti szolgálatokkal, laza egyházfegyelemmel szembesültek. Ezen tapasztalatok hatására látott neki Philipp Melanchthon 1527-ben – valószínűleg Jénában – latin nyelvű vizitációs rendtartásának megírásához.<sup>81</sup> A munkát még 1527-ben háromszor kiadták *Articuli de quibus egerunt Visitatores in regione Saxoniae* címmel (VD16 M 2589–2591).

A rendtartás elején olvassuk azt a 20 kérdőpontot, amely alapján meg kellett szervezni a vizitációt. A szöveg jelentőségére való tekintettel közöljük a szó szerinti fordítását:

1. A Tízparancsolatról, miként tanítják azt, amelyből származik az (isten) félelem. A testi és állandó/örökkévaló büntetésekről. Az egyes vétkekért járó büntetés különbségéről.

2. Hogyan tanítsanak a hitről, mi a hit, miképpen lehet a hitet követni, és miképpen tanítanak az ember megigazulásáról.

3. Mit tanítanak a sákrámentumokról, a keresztségről, az eukarisztiáról és a bűnbánat [szentségéről].

4. Miképpen bizonyítják, hogy Krisztus *valóságos teste ott van* a kenyérben és vére a kegyelmben.

5. Miféle gyümölcsöt nyerünk [a sákrámentum] elfogyasztásakor.

6. A kisdedek kereszteléséről és az újrakeresztelésről.

7. A bűnbánatról, mi az és mely részekből áll.

8. A szeretetről, a világi hatóság iránti engedelmességről, a keresztről, a hosszú tűrésről és a Lélek más gyümölcseiről.

9. A házasságról, Isten félelméről, a sátán cselszövéseiről

10. A hagyományokról, melyek hasznosak és melyek nem, miért lehetnek hasznosak, a botránkoztatások elkerüléséről.

11. A mise formájáról, a prédikációkról, az ünnepekről.

---

<sup>80</sup> Burkhardt 1879. 24–26.

<sup>81</sup> A rendtartásról szóló egyetlen magyar nyelvű tanulmány: Fónyad 1997. 162–164.

12. A házassági ügyekről, a rokonság okán történő házassági eltiltásról.
13. A jövedelmekről és kamatokról.
14. A halottakról miként tanítanak.
15. Az imádkozásról, elmondják-e az Úr imáját.
16. Elmondják-e a hitvallást.
17. Az iskolákról.
18. Az egyházfiakról.
19. A pénztárról, a halottak emlékére tett alapítványokról.
20. Miképpen büntetik meg a paráznakat.<sup>82</sup>

A következő fejezetekben elsősorban ezeket a témákat fejti ki 17 pontban (a hitről, a keresztről, az imádságról, a Lélek gyümölcseiről, a világi hatóságról, Isten félelméről, az igazságszolgáltatásról, az ítéletről, a sákrámentumokról, az eucharisztia jegyeiről, a bűnbánatról, a házasságról, a hagyományról, a keresztyén szabadságról, a szabad akaratról, a törvényről), de ezek nem követik a felsorolt pontok sorrendjét, sőt némely kérdésekről (pl. az iskolákról, pénzkezelésről stb.) nem beszél. A válással és jegyesség felbontásával kapcsolatos kazuisztikus leírás kívül mindenhol teológiai alapvetést és nem gyakorlati útmutatást olvasunk.

A kutatás jelen állása szerint az *Articuli* inkább hitvallásnak, mint egyházjogi rendtartásnak tekinthető, a *Corpus Reformatorum* szerkesztői is a hitvallási iratokat tartalmazó kötetbe, éppen az Ágostai Hitvallás elé helyezték.

Véleményünk szerint az idézett 20 pont jelenthette a vizitáció gerincét. Az irat többi része pedig – hitvallás hiányában – a bizottságok és az ellenőrzött eklézsiák számára egyaránt útmutató volt, hogy egyrészt miként kell tanítani, végezni a liturgiát, megszervezni az egyház életét, másrészt mit kell számonkérni a meglátogatott eklézsiában.

A gyakorlati kérdések (iskolák, pénzkezelés, kamatra kiadott pénz stb.) azért nem kaptak hangsúlyt ebben az iratban, mert ezekben a kérdésekben a középkori gyakorlatot folytatták tovább. Ugyanúgy számon kérték a tanítást, az egyház pénzügyeit ugyanúgy vizsgálták, a paráznakat ugyanúgy megbüntették.

Még ugyanabban az évben Melanchthon elkészítette a rendtartás német nyelvű változatát is. Elküldte a választófejedelemnek, aki átadta Luthernek. Luther kisebb módosításokat eszközölt benne, és előszót írt hozzá.<sup>83</sup> Szövegében

<sup>82</sup> CR XXVI. 7–8.

<sup>83</sup> CR XXVI. 29–32.

megragadja a vizitáció intézményi fejlődésének néhány pontját, az apostolok gyülekezetlátogatásait, az ógyház püspöki vizitációit, a középkori püspökök lustaságát és nemtörődömségét, aminek következményként a vizitáció a dékánok (esperesek) feladata lett. A vizitációban elsősorban a tanfegyelem megőrzésének eszközét látta. Intette az egyházlátogatás tagjait, hogy munkájukat nyilvánosan végezzék, arról jelentést írjanak, de ne legyenek túlságosan szigorúak sem, büntetés helyett a jobbítás legyen a céljuk.<sup>84</sup>

A fordítás 1528 első felében látott napvilágot *Unterricht der Visitatoren an die Pfarrherren im Kurfürstenthum zu Sachsen* címmel. Még ebben az évben tíz alkalommal kiadták (VD16 M 2594–2603). Az irat elejéről hiányzik az előbb idézett 20 pont, és a szerkezete is különbözik a latin nyelvű rendtartásától: 18 pontot tartalmaz. Az első 13 pont (a tanításról, a tízparancsolatról, az igazi keresztyén imádságról, a nyomorúságról, a keresztségről, az úrvacsoráról, a bűnbánatról, a gyónásról, a bűnért való elégtételről, a hagyományokról, a házassági ügyekről, a szabad akaratról, a keresztyén szabadságról) szövege azonos az *Articuli* szövegével. A következő öt pont (a törökökről, a templomi szolgálatokról, a kiközösítésről, a superintendens feladatairól, az iskolákról) – az első kivételével – már sokkal több gyakorlati útmutatást tartalmaz, amolyan egyházi rendtartásként is felfogható.<sup>85</sup>

Az *Unterricht* utolsó részének számos intézkedése hatott az erdélyi református egyházi életre, így részletesebben ismertetjük. A **templomi szolgálatokról** szóló fejezet az istentiszteletek rendjéről beszél. Az egyes gondolati egységek gyakran úgy kezdődnek, hogy *Jó volna...*, tehát inkább ajánlásról, mint szabályzatról van szó, a bevezetésben azt is leszögezi, hogy ez az ajánlás elsősorban népe-sebb gyülekezetekben valósítható meg. Minden reggel és este istentiszteletet lehet tartani zsoltárénekléssel, bibliaolvasással és imádsággal, reggel újszövetségi, este ószövetségi részek olvasásával. Szerdán és pénteken prédikációs istentiszteletet tartsanak, de ne a „nehéz könyveket” magyarázzák. Vasárnap két istentiszteletet kellett tartani, reggel az evangélimot prédikálni, délután pedig a Tízparancsolatot, a „hit cikkelyeit” (*Artikeln des Glaubens*) és a Miatyánkot magyarázni, valamint a házasságról és a sákramentumokról beszélni. Hangsúlyozta ezen alkalmak tanító jellegét. Figyelmeztetett, hogy ne a pápát és a püspököket dorgálják, hanem azokat, akik jelen vannak. A következő ünnepeket határozta meg: karácsony, vízke-

---

<sup>84</sup> Főnyad 1997. 164.

<sup>85</sup> CR XXVI. 83–96. Néhány pont mai német helyesíráshoz igazított átírását lásd az alábbi linken: [http://www.glaubensstimme.de/doku.php?id=autoren:m:melanchthon:melanchthon-unterricht\\_der\\_visitatoren](http://www.glaubensstimme.de/doku.php?id=autoren:m:melanchthon:melanchthon-unterricht_der_visitatoren)

reszt, húsvét, mennybemenetel, pünkösöd, valamint előírta, hogy nagycsütörtökön és nagy pénteken a passiótörténetről prédikáljanak.

Megindokolta az ünnepek megtartását, előírta a halottak temetőbe kísérését, az úrvacsorázni szándékozók kikérdezését, illetve az egyházkezelés gyakorlatát.

A **kiközösítésről** szóló rész elején leszögezi, hogy annak a Mt 17-ben leírtak alapján kell történnie. A nyilvánvaló bűnösöket, házasságtörőket, falánkokat és egyéb botránkoztatókat nem szabad a sákramentumhoz engedni, és az eltiltás előtt meg kell dorgálni, hogy változtassanak életvitelükön. Ha ez nem történik meg, ki kell közösíteni, ugyanis bizonyos esetekben a büntetést nem szabad mellőzni. Figyelmezteti a lelkészeket, hogy kiközösítéskor ne veszekedjenek a hívekkel. Érdekes módon ebben a részben kap helyet a harangozással való visszaélés is. A lelkészek tanítsák a népet, hogy ha vihar idején meghúzzák a harangokat, az nem űzi el a nagyidőt, hanem figyelmezteti a gyülekezetet az imádkozásra. A lelkészek továbbá intsek a népet, hogy folyamatosan imádkozzanak a békéért, mert az Isten ajándéka.

A következő rész a **szuperintendensekről** szól. A szuperintendens olyan lelkész, aki a környékbeli településeken, kolostorokban, alapítványi házakban és udvarokban működő szolgatársainak felügyelője. Feladata, hogy örökjön tanításuk, szolgálatuk, életvitelük, gyülekezettel való viszonyuk felett. Ha rendetlenséget tapasztal, figyelmeztesse szolgatársát, ha az nem javul meg, adja át a világi hatóságnak, a választófejedelem megbízottjának. A szuperintendens feladata volt az új lelkész beiktatása. Beiktatás előtt viszont mind tudományát, mind erkölcsét meg kellett vizsgálni, illetve a gyülekezetet is meg kellett kérdezni, hogy elégedett-e vele. Végül Melanchthon megállapítja, hogy a tisztségre az utóbbi időben tapasztalt visszaélések és a rendetlenség okán van szükség.

Az utolsó rész az **iskolákról** szól. A bevezetésben beszél az oktatás, a rendszeres tanulás szükségességéről, és cáfolja azt a véleményt, hogy elég a lelkésznek, ha tud németül olvasni. Szintén szembeszáll azokkal, akik a tanulást csupán valamely lelkészi jövedelem megszerzésének eszközéül használják. Kihangsúlyozza továbbá, hogy a gyülekezetnek el kell tartania az egyházi szolgákat.

Az oktatásnak latinul kellett folynia, sem németnek, sem hébernek, sem görögnek nem lehetett helye a népiskolákban. Meghatározta továbbá az iskolai osztályokat: Az első osztályban olvasni, írni, énekelni és az imádságokra kell megtanítani a gyermekeket. Ezen kívül latin szókincsüket is kell bővíteni a Cato művéből vett memoriterek segítségével. A második osztálynak az órarendjét is pontosan meghatározta. Ezen a szinten grammaticai, etymologiai, syntactikai és prosodiai ismereteket kell elsajátítaniuk, tovább kell fejlődniük az éneklésben.

Megjelölte a használandó tankönyveket is, többek között Esopus fabuláit, illetve Erasmus *Colloquiumát*. Az ismeretek átadása mellett fontos volt a vallásos nevelés, a Miatyánkot, a hitvallást és Tízparancsolatot magyarázni kellett a gyermekeknek, illetve néhány zsoltárt (101, 34, 128, 125, 127, 133.) könyv nélkül megtanítani nekik. A nagyobb tanulóknak már a könnyebben érthető bibliai könyveket is magyarázni kellett. Szintén ebben a fejezetben alapozta meg Melanchthon a praeceptorok intézményét: a grammaticát a nagyobb diákok tanítsák a kisebbeknek. A harmadik osztályban tovább folyt a grammatica, etymologia, syntaxis felsőbb szinten való művelése, de már versírást, dialecticat és rhetoricat is kellett tanítani. Tankönyvként Cicero és Vergilius műveit nevezte meg.

A kibővített rendtartás 1539-ben latin nyelven is megjelent *Instructio Visitationis Saxonicae* címmel.<sup>86</sup>

Az erdélyi református egyház koraujkori istentiszteleti rendje Melanchthon előírásait követi. Reggeli és esti áhítatot napi rendszerességgel tartottak, a szerdán és pénteken sok helyütt nem prédikáltak, de Bibliát mindenhol olvastak. Az egyházfegyelem gyakorlata is ebben a szellemben működött, az ún. excommunicatio maiort, a minden egyházi szolgálattól való eltiltást nagyon ritkán gyakorolták. Az erdélyi iskolarendszerről pedig már többen bizonyították, hogy Melanchthon hatását őrzi csaknem három évszázadon keresztül.

Burkhardt szerint az 1527 előtti vizitációk csupán próbálkozásként foghatók fel, igazából a rendtartás megjelenése után vált rendszeresebbé az egyházlátogatás. 1528-ban már hat bizottság vizitált a Szász Választófejedelemség területén: A három-négy tagból (egyikük világi) álló bizottságokat a wittenbergi reformáció olyan kimagasló egyéniségei vezették, mint Luther, Justus Jonas, Spalatin vagy Melanchthon.<sup>87</sup> Sajnos a jegyzőkönyvek szövegei számunkra nem elérhetőek, így Burkhardt elemzéséből kell következtetnünk a vizsgált kérdésekre. Ebből kiderül, hogy pontosan ellenőrizték az egyházi szolgálatok gyakoriságát (sok gyülekezet még a heti két istentiszteletet is sokallta), a lelkészek felkészültségét (egyik idős lelkész pl. alig tudta elmondani a Miatyánkot), a gyülekezeti tagok ismereteit (kikérdezték tőlük a Miatyánkot és az Apostoli Hitvallást), a templomlátogatást, a római egyházból fennmaradt „kegyességi gyakorlatot” (pl. szenteltvíz), a botránkozatókat, részegeseket stb. Számba vették a gyülekezetek vagyongazdálkodását is, az alapítványokat, illetve a patrónusoktól és a gyülekezeti tagoktól származó

---

<sup>86</sup> VD16 M 2593

<sup>87</sup> Burkhardt 1879. 28–29.



fizetés (esetenként a tized és a kazuáliákért járó juttatás) beszolgáltatását. Megvizsgálták a templom, parókiák és harangozói/egyházfiúi lakások (*Küsterhaus*), temetők állapotát. Az iskolákat is tátogatták, és ahol nem volt (az esetek többségében), elrendelték a felállításukat. Lutherék vizitációjának sajátossága, hogy az illető egyházmegyék területén levő – még el nem néptelenedett – kolostorokat is ellenőrizték.

Burkhardt írásából az derül ki, hogy a szászországi vizitációk egyetlen dologban különböznek gyökeresen az erdélyi reformátusok egyházlátogatásaitól. Arra nincs adatunk, hogy idehaza a gyülekezeti tagokat vizsgáztatták volna. A vizitációkról minden bizonnyal hallhattak a Wittenbergben tanuló magyar diákok, hiszen a bizottságokban részt vett több tanáruk is, akik valószínűleg hallgatóikkal is megosztották a gyülekezetekben szerzett tapasztalataikat.

Zwingliről tudjuk, hogy ő is vizitálta Zürich kanton gyülekezeteit, mely gyakorlatot utóda, Heinrich Bullinger is folytatott,<sup>88</sup> ám nem áll rendelkezésünkre olyan irodalom, amelyből többet tudhatnánk az ő egyházlátogatásukról.

## 1.4. A vizitáció Magyarországon a reformáció századában

A 16. századi hazai zsinatokon elfogadott hitvallások, határozatok, cikkek (akárcsak Melanchthon első vizitációs rendtartása) többnyire teológiai kérdésekkel foglalkoztak, és kisebb mértékben kerültek terítékre az egyházszervezeti kérdések. Ezen határozatok sajátossága, hogy elsősorban a római egyháztól különböző teológiai (úrvacsora, megigazulástan, bibliai könyvek kanonikus volta) és egyházszervezeti (pápa fősege, papi nőtlenség stb.) ügyekre összpontosítottak. Az olyan adminisztratív kérdések, amelyeken nem sokat változtatott a reformáció, kevésbé lényegeseknek tűntek, ugyanis teljesen természetes volt mind a papság, mind a hívek, mind a patrónusok és világi hatóságok számára, hogy azok folytatódjanak. Valószínűleg ilyen volt a vizitáció és a zsinatok tartása, illetve a lelkészek beiktatása.

A korai zsinati határozatok között viszont ennek ellenére megjelennek – bár nem túl hangsúlyosan – a vizitációval kapcsolatos rendelkezések.

Ebben az alfejezetben a vizitációt szabályozó egyházi rendtartásokat és zsinati határozatokat kívánjuk ismertetni.

---

<sup>88</sup> Gäbler 2008. 96–98.

### 1.4.1. A szászok vizitációs rendtartása

Brassó reformátora, Johannes Honterus 1543-ban adta ki *Reformatio ecclesiae Coronensis ac totius Barcensis provinciae* című (RMK II 30, RMNy 52) egyházi rendtartását. A 14 részből álló irat nem tartalmaz vizitációra vonatkozó intézkedéseket.<sup>89</sup> Ennek alapján szerkesztették meg 1547-ben a szebeni főbíró kezdeményezésére valamint Honterus két munkatársának, Valentin Wagnernek és Matthias Glatznak a közreműködésével azt az egyházi rendtartást, amelyet 1550-ben a Szász Univerzitás (az erdélyi szászok parlamentje) törvényerőre emelt, és kimondta, hogy a joghatósága alá tartozó eklézsiákat ennek alapján kell reformálni.<sup>90</sup> A rendtartás már 1547-ben megjelent német és latin nyelven Honterus brassói nyomdájában. Német címe *Kirchenordnung aller Deutschen in Sybembürgen* (RMK II 39, RMNy 68), a latin pedig *Reformatio ecclesiarum Saxonicarum in Transylvania* (RMK II 38, RMNy 69).<sup>91</sup>

Az egyházi rendtartás XV. pontja hét alpontban részletezi a vizitációk megszervezését és lebonyolítását.<sup>92</sup> Erdélyben ez a legkorábbi ilyen jellegű dokumentum és fontos lépés volt az erdélyi szász egyházszervezet kiépítése, illetve annak az Esztergomi érsekségtől való elszakadása felé. A szabályzat alapján a vizitálás az esperesek feladata volt, hiszen az erdélyi evangélikus szászoknak ekkor még nem volt püspökük. Paul Wiener személyében 1553-ban választottak püspököt és ezzel hivatalosan is megalakult az erdélyi szász superintendencia.<sup>93</sup>

A szabályzat rögzíti a vizitáció gyakorlatának néhány alapelvét: évenként egy alkalommal került rá sor, rendszerint két napig tartott, a dékán mellett egy egyházi szolga és legalább egy világi előljáró is tagja volt a bizottságnak. A lelkész, illetve a gyülekezet kikérdezése külön zajlott le, majd szembesítették a feleket.

A szabályzatból az is kitűnik, hogy Honterusék úgy tekintettek a vizitációra, mint a reformáció terjesztésének egyik eszközére. Az első pont bevezető mondata is erre utal. A német szöveg egyenesen az új egyházi rendtartás felett örökös intézménynek tekinti. Ezért kezdődött a vizitáció istentisztelettel, ahol az igehirdető a

---

<sup>89</sup> A rendtartást ugyanabban az évben Melanchthon előszavával Wittenbergben is kiadták (*Reformatio ecclesiae Coronensis ac totius Barcensis provinciae. Wittembergae MDXLIII*). Ennek a kiadásnak a Halle Egyetemi könyvtárban őrzött példányáról készült digitális másolatot használtuk. ([http://dfg-viewer.de/v2/?set\[mets\]=http%3A//digitale.bibliothek.uni-halle.de%2Foai%2F%3Fverb%3DGetRecord%26metadataPrefix%3Dmets%26identifier%3D999190](http://dfg-viewer.de/v2/?set[mets]=http%3A//digitale.bibliothek.uni-halle.de%2Foai%2F%3Fverb%3DGetRecord%26metadataPrefix%3Dmets%26identifier%3D999190))

<sup>90</sup> Zoványi 1986. 162–168.

<sup>91</sup> RMNy I. p. 125–126.

<sup>92</sup> Német és latin szövegét egyaránt közli: Teutsch 1862. 30–31, 64–66.

<sup>93</sup> Zoványi 1977a. 178.

„antikrisztusi tévelygésről” és a „helyreállított hitről” beszélt. Valószínűleg az egyházlátogatás végén újabb ígehirdetésben foglalták össze a tapasztalt hiányosságokat és serkentették a gyülekezetet azok megjobbítására. Az egyházlátogatásnak oda kellett figyelnie arra, hogy a frissen megreformált iskolákban szolgáló tanítóknak megfelelő fizetésük illetve lakóhelyük legyen. A lelkész istentiszteleti szolgálatait is megvizsgálták, elsősorban azt, hogy milyen ágendát használ, illetve előírták, hogy könyvtárában legyen latin és német nyelvű Biblia, saját prédikációit tartalmazó kéziratok, katekizmus és további anyanyelvű könyvek. Luther postillás kötetét csupán a német változat említi. Végül elrendelték azt is, hogy a nem használt kápolnákat, oltárokat, úrmutatókat és ezekhez hasonlókat csak azután rombolják le vagy tegyék félre, miután a gyülekezetben azok szükségtelenségét elmagyarázták.

Feltűnő, hogy a rendtartás többször figyelmezteti a vizitáció tagjait, hogy mód felett ne legyenek szigorúak és ott-tartózkodásuk során ne terheljék vendéglátóikat. Sehol nem ír elő pénzbeli vagy más jellegű büntetést, a fenytetés kizárólag prédikáció formájában történt. Végül az oltárok lerombolása kapcsán megjegyzi, hogy az békésen (*pacifice, mit fug und friden*) menjen végbe.

#### 1.4.2. A reformáció magyar nyelvű egyházainak vizitációra vonatkozó határozatai

A magyar reformáció törvényhozási emlékeit Kiss Áron gyűjtötte össze, felhasználva Pápai Páriz Ferenc, Bod Péter, Benkő József és mások munkáit.

A vizitáció kérdésével – mai ismereteink szerint – lefelől az 1550-es toronyai zsinat foglalkozott. Itt – Bod Péter szerint – 19 pontból álló vizitációs rendtartást szerkesztettek a püspök számára (*decem et novem conscripserunt articulos, quibus conformaret episcopus in ecclesiis visitandis ac earum regimine*).<sup>94</sup> A rendtartás nem maradt fenn, így tartalmát sem ismerjük.

1555-ben, a második erdődi zsinaton elfogadott 20 cikkből álló egyházi rendtartás 18. artikulusa foglalkozik a vizitációval. A cikk Kiss Áron fordításában így hangzik: *A zsinatok vizsgálatairól. Végre ezek állandó gyakorlatul megtartandók: hogy legyenek minden évben a magok alkalmas és illő idejében látogatások és gyűlések, a melyeken mindenről szoros vizsgálat tartassék; továbbá az egyházi ügyek is fokozatosan és a régi kánonok szerint a magok rendén és módján tárgyaltassanak; azok pedig, akik konokságukban tovább mennek: a kánonok ősi tekintélyével, a közelebbi gyűlésig az atyafiak testvéri köréből és az egyházból kitiltassanak és különben vissza*

---

<sup>94</sup> Bod 1888. I. 325–326.

ne vétessenek, ha csak elébb a következő gyűléstől fel nem szabadíttatnak. Amint a *Distinctiókban van*.<sup>95</sup> (Latin szövegét lásd Függelék 1.)

A végzésből kiderül, hogy a reformáció egyházai **megtartották** a középkori vizitáció gyakorlatát. Itt – a szászok rendtartásával ellentétben – hangsúlyos az egyházi szolgák fegyelmezése és szigorú büntetése.

Az 1562-ben megjelent Debrecen–Egervölgyi Hitvallás cikkelyeit eredetileg nem számozták. A vizitációról szóló cikkely utólag kapta a 208. számot. Ebben is a fegyelmezésre kerül nagyobb hangsúly. A cikkelyt Kiss Áron a következőképpen fordította: *A látogatás: A lelkészeket évenként kétszer vagy háromszor meglátogatjuk, amint a látogatás alkalmá hozza magával. Elsőben is egybegyűjtve a hallgatókat és egyházszolgát vagy lelkipásztort, minden községben, faluban vagy majorokban a lelkipásztort eltávolítva eskütétel mellett lelkiismeretesen megkérdezzük a hallgatóktól azoknak tudományukat és erkölcsüket; hasonlóképen pontosan megkérjük a lelkipásztort is hallgatóinak életéről, tudományáról. Mindkét részről összeszedve a vádakat, törvényesen megbíráljuk, ha vajjon méltán vádlott és vétkes-e a lelkipásztor vagy pedig nem; hasonlólag cselekszünk a hallgatókkal is. A lelkipásztorokat vétkük fokához mérten, ahogy érdemlik, hivatalukból letétellel, vagy más súlyosabb büntetésekkel, a mint mondtuk. A részeges és bűnben élő hallgatókat, kik noha magokat keresztyén atyafiaknak nevezgetik s hívják, mégis gonosz tetteikkel fertőztetik, kiközösítjük, mint az írás parancsolja (Mt 18, 1Kor 6, 2Thessz 3,3). Helytelenül járnak el, akik a látogatásnál csak a galambganéjt s a templom külmocskait vizsgálják, az erkölcs és tudomány megvizsgálását pedig elmulasztják. A régi egyház ezt a szabályt tartja.*<sup>96</sup> (A latin szöveget lásd Függelék 2.)

A vizitáció első momentumát, a lelkész illetve a hívek elkülönített kikérdezését ez a hitvallási cikkely rögzítette először. Az erdődi zsinat előbb idézett határozatához képest többlet, hogy megjelenik a gyülekezeti tagok fegyelmezése is. Nem tudjuk, hogy a cikkely fogalmazója korának (reformált?) vizitációs gyakorlatát vagy a római katolikus egyházlátogatásokat marasztalta-e el, amikor a galambganéjt emlegeti, tehát az anyagi ügyek miatt nem szabad háttérbe szorítani a tanbeli és fegyelmi kérdéseket. A következő évszázadok erdélyi vizitációs gyakorlatában nagyon ritkán vették komolyan ezt a hitvallási passzust.

A vizitációt legrészletesebben az *Articuli Majoresnek* nevezett, 1567-ben, a debreceni zsinaton elfogadott törvénykönyv XXI. és LXV. cikke szabályozza.

---

<sup>95</sup> Kiss 1881. 42.

<sup>96</sup> Kiss 1881. 263.

A XXI. cikk a püspök kötelességei során említi, hogy a zsinatot vizitációnak kell megelőznie.<sup>97</sup> A LXV. cikk (szövegét lásd Függelék 3–4.) első fele beszél a legrésztesebben a vizitációról. A vizitációt a dékán vagy senior vezette (*decani, seniores*). Meg kellett vizsgálni a lelkészek felkészültségét (*tudományát*), erkölcsi életét és gyülekezeti szolgálatát. Továbbá ellenőrizni kellett a gyülekezeti tagok ismereteit (*a tudományból, hitből, vallásból, hogy mit tanultak lelkipásztoraiktól, és mily helyesen tanulták a kátét, a hittudomány alapigazságait, az apostoli hit-forma értelmét; tételessé velök vallás az apostoli hitforma szerint*) és erkölcsi életét. Amennyiben hiányosságokat tapasztaltak, a vétkest társadalmi státusától függetlenül meg kellett büntetni. Számba vették az egyházi szolgák fizetésének beszolgáltatását. A lelkész mellett vizsgálni kellett minden egyházi szolgát (rektort, harangozót, kántort), sőt az iskola diákjait is kikérdezték tanítójukról (olyan települések iskoláinak tanulóiról lehetett szó, ahol magasabb fokú iskola volt). Vizitációkor mind a lelkésznek, mind a gyülekezeti tagoknak eskü alatt kellett vallomást tenni. A tapasztalt hiányosságokat írásban is rögzíteni kellett, a jegyzőkönyvet pedig a zsinat elé terjesztették. A cikkely második része az iskolákra vonatkozik. Az előző zsinati iratokhoz képest újdonság a lelkészi fizetés beszolgáltatásának a felügyelete.

A Dunamelléki egyházkerület alaptörvényét 1576-ban leszögező hercegszőlősi zsinat a Kánonok 27. pontjában így rendelkezett a vizitációról: *Hogy az Anyaszentegyház mindenütt keresztyéni fenítékben és jó rendtartásban maradhasson, végezésünk az, hogy minden esztendőben etszer az ecclesiak meglátogattassanak, és mind az tanítóknak, mind az hallgatóknak tudományokról és erkölcsökről való tudakozás legyen, de úgy hogy az látogató embereknek mindenüt eledelt adgyanak azok, a kikhez menendenek.*<sup>98</sup> A cikk két lényeges megállapítást tartalmaz: évente egy alkalommal kellett vizitálni, és a bizottság eltartásáról a gyülekezet kellett gondoskodjon.

Az 1595-ben elfogadott Felső-Magyarországi cikkek LII. pontja igen szűkszavúan foglalkozik a vizitációval: *Hogy pedig mind a lelkészeket, mind magát a népet inkább meg lehessen a maga kötelességében tartani, évenként minden egyházban látogatást kell tartani az egyház bevett szokása szerint.*<sup>99</sup> Az eddig ismertetett törvényszövegekhez képest semmi újdonságot nem tartalmaz.

---

<sup>97</sup> Kiss 1881. 575.

<sup>98</sup> Kiss 1881. 682.

<sup>99</sup> Kiss 1881. 722.

A 16. század végén elfogadott Borsod–Gömör–Kishonti Cikkek két pontban is foglalkoznak a vizitációval. A VII. cikkely az esperes elsődleges kötelességéként nevezi meg, hogy *a maga vidékének egyházaival helységenként ismerkedjék meg, és azoknak szükségéről és előmeneteléről gondoskodjék; azoknak építésére tudományuk és erkölcsöknél fogva alkalmas véneket (presbytereket) rendeljen.* Ez a cikkely még csak általánosan utal a vizitációra. A XXXV. viszont tételesen rendelkezik róla: *A hűséges látogatást – vizitációt – minden évben szorgalmasan meg kell tartani és végrehajtani, hogy megvizsgáltassék miképpen végezi az egyházban mindenik rend a maga tisztét, s mint viseli magát, hogy így a tiszta tudomány és ártatlan élet erősödjék; az engedetlenek és hivatásuknak meg nem felelők pedig megjavíttassanak, jó életre téríttessenek, s hogy a rendetlen szabadosság által a sok gonoszságra ablak ne nyitassék, Istennek haragja fel ne gerjesztessék és ítélete az egyházra ne vonassék. A látogatást pedig majd a zsinat kövesse, hogy a látogatók az észlelt és feljegyzett hibákat előterjesszék és a botrányt okozó vétkekben találtak a gyűlés előtt egyházi ítélet szerint szigorúan megbüntettessenek, hogy egyebek is megfélemljenek 1Tim 5,20.<sup>100</sup>*

A fenti, vizitációra vonatkozó zsinati végzések tartalmát megvizsgálva elmondhatjuk, hogy a 16. század végére a magyar református egyházban kialakult a vizitáció rendje. Mind a püspöknek, mind az esperesnek kötelessége volt vizitálni. A zsinati határozatok többnyire egységesen évi egy alkalommal tartott vizitációról rendelkeznek. (A Debrecen–Egervölgyi Hitvallás évi három-négy vizitációja túlzásnak és nehezen megvalósíthatónak tűnik.) Az idézett törvények szellemében a vizitáció az egyházfegyelem, elsősorban a tanfegyelem eszköze volt. Mindekelőtt az egyházi szolgák felkészültségét, hitvallásosságát, szolgálatát volt hivatott ellenőrizni, de egyre több figyelmet fordított a gyülekezeti tagok hitvallásos nevelésére, erkölcsi életének megzabolázására is.

Az anyagi ügyekről viszont kevés szó esett. Valószínűleg azért, mert a reformációt megelőző időszak látogatásai csak ezekkel foglalkoztak, így ezek ellenőrzése egyértelmű volt. Ha összevetjük a 16. század 20-as éveinek németországi vizitációs rendtartásait és a pár évvel későbbi gyakorlatot, látjuk, hogy a hitvallási kérdések mellett szigorúan vizsgálták a lelkészi fizetések helyzetét és az ingatlanok állapotát annak ellenére, hogy a hitvallásban nincs róla szó. A magyarországi gyakorlat is hasonló lehetett ehhez.

---

<sup>100</sup> Kiss 1881. 724, 731.

## 1.5. Az Erdélyi Református Egyház vizitációi a 16. században

Érdekes módon a 16. századból alig maradt ránk olyan hitvallás vagy egyházi rendtartás, amely az erdélyi magyar reformáltak körében született volna. (Kivételesen az 1559-es Marosvásárhelyi Hitvallás és az 1563-as Tarcál–Tordai Hitvallás.) Valószínűleg nem is volt ilyen irat, hiszen a reformáció korának kéziratban maradt hitvallásaira már a 17–18. században felfigyelt a kutatás. A Tarcál–Tordai Hitvallást 1655-ben adták ki Sárospatakon (RMNY 2604), Pápai Páriz Ferenc a *Rudus Redivivum*-ban (Szeben 1683 – RMK II 1554) számos zsinatra hivatkozik, Bod Péter is összegyűjtött csaknem minden összegyűjthető egyházkormányzati iratot, ám az említett két hitvalláson kívül egyiknél sem szerepel egyetlen erdélyi dokumentum sem.

Ennek oka az, hogy az erdélyi reformált superintendencia története gyökeresen különbözik a kelet-magyarországiakétól. Míg a Királyhágótól nyugatra teljesen szétestek a középkori püspökségek és az egyházmegyék önálló közigazgatást építettek ki, saját zsinatokat tartottak, majd a 60-as években kezdtek „kerületekbe” tömörülni, addig az erdélyi magyar protestánsok a gyulafehérvári püspökség struktúráját megtartva szervezték meg szuperintendenciájukat.<sup>101</sup> Melius Juhász Pétert 1561-ben Debrecen környéke választotta püspökké, majd 1562-ben Várad vidéke csatlakozott a szuperintendenciához, az évtized közepén pedig a Tiszántúl többi vidéke is.<sup>102</sup> A tiszáninneni egyházmegyék pedig laza unióban működtek egészen a 17. század közepéig, ám hitvallásaikat már a reformáció századában megalkották.

A Királyhágótól keletre létrejött magyar szuperintendencia követte a középkori erdélyi egyházmegye beosztását, és ennek jogutódjaként tekinthetünk rá. (A történelmi erdélyi református egyházmegyék beosztása nagy vonalakban egybeesett a középkori főesperességekével.) A szuperintendencia püspöke 1559-től Alesius Dénes volt, akit az 1564-es nagyenyedi zsinaton leváltottak, és az akkor kálvini tanokat valló(?) Dávid Ferencet választották (ismét) püspökké. A lutheri úrvacsoratan magyar követőinek javasolták, hogy csatlakozzanak a szász szuperintendenciához, de még abban az évben a tordai országgyűlés kimondta, hogy bármely közösségnek szabadságában áll *akár a kolozsvári, akár a szebeni egyház hitvallását és állítását követni*. A magyar szuperintendencia előjárói 1568-tól fogva lassan az antitrinitarizmus felé mozdult el, így kiszorultak belőle a „kálvi-

---

<sup>101</sup> A témáról lásd részletesen: Buzogány 2009.

<sup>102</sup> Kathona 1967. 140.

nisták”. A Szentháromságban hívő magyar prédikátorok 1571-ben megjelentek a szászok zsinatán és önálló szuperintendencia létrehozásához kértek segítséget. A püspök ismét Alesius lett. Az egyház működéséről ebből az időszakból sajnos nincs semmiféle adatunk.<sup>103</sup> Alesius 1577-es halála után a református Tordai Sándor Andrászt választotta püspökké az nagyenyedi zsinat. Ettől az időponttól kezdődően válik láthatóvá az egyházkerület működése.

A szentháromsághívő erdélyi lelkészek (elsősorban Tordai Sándor András) aktívan részt vettek a Meliusék vezette, antitrinitáriusok ellen vívott polémiában, tehát a két szuperintendencia közötti hitbeli egység adott volt. Feltételezzük, hogy nem foglalkoztak újabb egyházi rendtartás létrehozásával, hanem átvették és alkalmazták az *Articuli Majores*-t, ezért a Ruberiánus Kánonok elfogadásáig ezt tekinthetjük az Erdélyi Református Egyház törvénykönyvének.

A vizitációra vonatkozó első adataink éppen Tordai szűkre szabott püspöki működésének idejéből valók.

Az 1577 októberében tartott országgyűlés Tordai Sándor Andrásnak szabadságot adott *mindenütt az országban járni, minden helyeket visitálni* és szóbeli intéssel, tanítással (*hortando, monendo, docendo*) át is téríthette vallására a lelkészeket, de erőszakot nem alkalmazhatott. Dávid Ferenc zsinattartási és vizitálási jogát pedig Kolozsvár és Torda környékére korlátozták.<sup>104</sup> Valószínűleg Tordai azért kért az országgyűléstől mandátumot, mert ténylegesen szándékozott vizitálni, így ezt a végzést tekinthetjük az első, erdélyi református vizitációra vonatkozó adatnak. A püspök vizitációjának eredményeiről egyetlen adat maradt ránk. Báthori Zsigmond éppen Tordai közbenjárására rendelte el 1578-ban, hogy az eretnekséggel gyanúsított lelkészek Koppáni Orbán nagyenyedi esperes, a világiak Fehér illetve Torda vármegyék alispánjai előtt esküdjenek meg arról, hogy *káromolták-e az Isten Fia által szerzett sákramentumokat, elvetették-e az azokban foglalt ajándékokat, káromolták-e Isten Fiát és a Szent lelket, Isten fiának érdemét, megszejtelenítették-e az igaz hitet, a keresztség kiszolgáltatásakor és a házasulandók esketésekor [...] az egyház rendelkezései ellen jártak-e el.*<sup>105</sup>

Tordai utódáról, Göcsi Mátéről tudjuk, hogy 1579-ben vizitálta a Marosi egyházmegye gyülekezeteit. Bár látogatásáról a több mint egy évszázaddal később (legalább kétszer) átmásolt marosi Matricula lapjairól szerzünk tudomást, világosan rekonstruálható, hogy 1579-ben Berekeresztúron és filiáiban (Berében, Kendőn, Májában és Nyárádselyében) vizitált és számba vette az eklézsia ingat-

<sup>103</sup> Zoványi 1977b. 61–63.

<sup>104</sup> EOE III. 122.

<sup>105</sup> P. Szathmári 1871. 28–29.



lan javait.<sup>106</sup> Sajnos Göcsi püspökké választásának pontos dátumát nem ismerjük, csak Tordai Sándor András sírkövének 1579-es dátumából következtetünk, hogy a választásnak 1579-ben, legkésőbb 1580-ben kellett lezajlania. A szövegben egyértelműen „püspök urunk” szerepel, de kérdéses, hogy ez a korabeli iraton szerepel-e, vagy valamelyik másoló tette hozzá. Akár püspök volt Göcsi a vizitáció idején, akár nem, Berekeresztúrt Marosi esperesként látogatta meg.

A kolozsvári Egyetemi Könyvtárban őriznek egy a 16. század utolsó évtizedéből származó formuláskönyvet. A formuláskönyv 296. passzusa a *Visitatoria Ecclesiarum* című, amely a fejedelmi kancellárián kibocsátott, esperesnek járó vizitációs mandátum típus-szövege.<sup>107</sup> A szöveg formuláskönyvbeli jelenléte jelzi, hogy több ízben is kiadtak ilyent, tehát a vizitációk már a század végén rendszeresen folytak.

## 1.6. A vizitációt szabályozó 17–18. századi egyházi és világi törvényekről

Bár az első erdélyi vizitációs jegyzőkönyv 1648-ból, a Küküllői egyházmegyéből maradt ránk, számos közvetett bizonyítékunk van arra, hogy a 17. század első harmadától több-kevesebb rendszerességgel folytak Erdélyben az egyházlátogatások. 1624-ben Keserői Dajka János püspök a nagyenyedi zsinaton panaszolta, hogy a Nagysajói és a Tekei szász káptalanok egyházlátogatása során számos fogyatkozást tapasztalt. Ekkor a zsinat kimondta, hogy *ennekutána a két kapitulumok, mint szintén a több diæcesisek, annuatim visitatitot instituáljanak oppidatim*.<sup>108</sup> A többi egyházmegyében tehát 1624-ben már gyakorlatban volt az évenkénti vizitáció. A Marosi egyházmegye 1687-ben másolt Matriculájában, amelyet Kelemen Lajos méltán nevezett fióklevéltárnak,<sup>109</sup> nem kevesebb, mint 199 darab 1687 előtti vizitációs feljegyzést találunk. Ezeket kronológiai sorrendbe állítva, kiderül, hogy az 1605-től 1687-ig terjedő időszakban 63 olyan eszten-dőt találtunk, amelyből van legalább egy vizitációs feljegyzésünk. Így kijelenthetjük, hogy a Marosi egyházmegyében évente megtartották a vizitációt.

---

<sup>106</sup> MarEhmLvt Matr. p. 219, 224–227.

<sup>107</sup> *Stylionarium...* Formuláskönyv a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár kéziratárában. Jelzete Ms 999. 103v–104r.

<sup>108</sup> Bod 1999. 39–40.

<sup>109</sup> Kelemen 1977. 178.

A továbbiakban azokat a kánonokat, törvényeket, zsinati határozatokat soroljuk fel és közöljük teljes egészében, amelyek a vizitációnak, mint intézménynek a működését szabályozták. Természetesen a zsinatokon jóval többször került elő a vizitációk kérdése, ám azokon a vizitációnak csupán egy-két aspektusát szabályozták, és nem alakították át gyökeresen az intézményt. Azokra a határozatokra a megfelelő témakörök ismertetésekor hivatkozunk.

Az első erdélyi egyházi törvénykönyvet 1606-ban fogadta el a marosvásárhelyi zsinat. Szerkesztőjéről, Tasnádi Veres (Ruber) Mihály püspökről *Ruberianus kánonoknak* nevezzük. Ennek a törvénykönyvnek két cikke is foglalkozik a vizitációval, mindkettő az előbb ismertetett magyarországi hitvallások, végzések szellemében. A XXXVI. kánon a püspök kötelességei közé sorolja, hogy az esperestekkel *visitállást (avagy látogatást) tétetvén avagy hagyván, hogy a kegyesség tanait megvizsgálják, és az előforduló egyházi vitákat [peres ügyeket] elintézzék.* A XXXVIII. kánon pedig az esperes kötelességei között rögzíti, hogy minden ekléziákat meglátogassanak, kímlellyenek minden esztendőben az ő igaz hitek szerént, és tanítást tegyenek, hogy a tudománnak hűséges volta, az életnek tökéletessége és a prédikátoroknak, mestereknek erkölcsök felől a néptől megtudakoztassék efféle vigyázásokkal.<sup>110</sup>

A tanítást tegyenek valószínűleg az *examinibus institutis* (vizsgálják) helytelen értelmezés alapján készített fordítása. A magyar szövegből kimarad továbbá az, hogy egyházlátogatáskor a gyülekezeti tagok erkölcsi életét is vizsgálni kell.

Egy évvel a kánonok elfogadását követően, az 1607. évi júniusi országgyűlésen a rendek már a vizitáció során előforduló visszaélésekkel foglalkoztak. A Székelyföldről érkezett a panasz, hogy „némely székekben” „minden esztendőben reánk jünek visitálni” és kisebb fogyatkozásokért is 12 forintra büntetik az ekléziát „mi régi tervényünk és szokásunk ellen”. Az országgyűlés elrendelte, hogy az esperesek kizárólag „a szék akaratjából” vizitáljanak.<sup>111</sup>

Az 1614 február–márciusi országgyűlésen a rendek előírták a törvényben elismert felekezetek egyházi rendjének, hogy ne csak tanításukkal mozdítsák elő a jó erkölcsöt, hanem mind a püspökök, mind az esperesek szabadon vizitáljanak, hogy *fogyatkozásokat reformálhassák, és jókat is jobbitani és az vétkeseket érdemek*

---

<sup>110</sup> A kánon szövegének 17. századi magyar fordítását az Udvarhelyi egyházmegye protokollumából idéztük. UdvEhmLvt prot. I/2. p. 11–12. A kánon vonatkozó részének latin szövege így hangzik: *quos [pastores] explorent quotannis visitationibus institutis fide mediante et examinibus institutis, ut doctrinae pastorum sinceritas vitaeque integritas, scholarum item rectorum industria nec non plebis pietas hisce inquisitionibus cognoscantur.*

<sup>111</sup> EOE V. 512.

szerint való büntetéssel, minden erejekkel, hasznos, jóságos és dicséretes cselekedetekre indítsák.<sup>112</sup>

Az 1630 január–februárjában tartott gyulafehérvári országgyűlés 45. cikke tételesen kimondta, hogy az *ecclesiákban annuatim visitálások committáltatnak, és hogy az régi usus observáltassék, végeztetik*. A vizitáció jogkörét viszont annyiban korlátozták, hogy azokat az egyházi szolgákat, akiket a gyülekezet nem kívánt tovább tartani, az esperes köteles volt elmozdítani.<sup>113</sup>

Az Erdélyi Református Egyház következő törvénykönyvének összeállításával 1646-ban a szatmárnémeti nemzeti zsinat Geleji Katona István püspököt bízta meg, Geleji alapos és rendszeres törvénykönyvet állított össze, igyekezett mindent megfelelően szabályozni. Külön beszél az esperes és külön a püspök vizitációjáról.

Az esperesi vizitációról a LXXXVIII. kánon rendelkezik. (Latin szövegét, illetve Buzogány Dezső fordítását lásd Függelék 5.)

A kánon mind terjedelmében, mind részletességében eltér az előbb ismertetett törvénykönyvektől. Geleji püspök nemcsak alapelveket szabott a vizitáló esperes elé, hanem szinte lépésről-lépésre leírta a vizitáció menetét.

Meghatározta a vizitációs bizottság összetételét, a polgári hatóság részvételét az egyházlátogatásban, illetve a bizottság eltartását és honorálását. A korábbi törvényekkel összhangban Geleji szerint is a vizitációnak elsősorban az egyházi szolgák (lelkészek és tanítók) tanítására, szolgálatára és személyes példamutatására, valamint a hívek erkölcsi életére kellett odafigyelnie. Figyelemre méltó, hogy a vizitáció az egyházi szolgákat csupán dorgálással és fenytéssel büntethette, a súlyosabb vétkeket a zsinat elé kellett vinni. A hívek fegyelmezésekor viszont már keményebben eljárhatott, ennek helyben végére kellett menni, így tehermentesítve egyrészt a fegyelmezendőt, másrészt a törvényhatóságot. Három anyagi vonatkozású kérdés is előkerül: a gyülekezet ingatlanainak karbantartása, az egyházi szolgák fizetése, az ingóságok és az anyagi javak hűségese kezelése. Az épületek körüli gondatlanság esetén kilátásba helyezte a kiszabható legsúlyosabb egyházi fenytéket, a kollektív kiközösítést. A törvénykönyv bevezetőjében Geleji megnevezi a forrásait is: ezek a korábbi magyarországi kánonok, a németalföldi protestáns egyházak törvényei, illetve Wilhelm Zepper: *Politia ecclesiastica* (Herborn, 1607) című műve.<sup>114</sup>

---

<sup>112</sup> EOE VI. 413.

<sup>113</sup> EOE IX. 98.

<sup>114</sup> ERZSI I. 200.

Az idézett kánon nem lehetett pusztába kiáltott szó, hiszen mondatai, szókapcsolatai visszaköszönek a 17–18. század vizitációs jegyzőkönyveiben.

A Geleji Kánonok érvénybe lépése utáni évszázadban a generális zsinat alig avatkozott bele a vizitáció gyakorlatába. 1743-ban a Küküllőváron tartott zsinat elfogadta a Udvarhelyi egyházmegye gyülekezeteinek rendtartását. Sajnos a szövegből nem derül ki, hogy a 29 pontból álló szabályrendelet csupán az Udvarhelyi traktusban emelkedett törvényerőre vagy a teljes Erdélyi Református Egyházban. A rendtás alapvetően az egyházközség működését szabályozta, viszont betartásának az ellenőrzését a vizitációra bízta.<sup>115</sup>

1780-ra viszont az intézmény elerőtlenedett, egyre több lett a visszaélés, és a Főkonzisztórium beadványt terjesztett a zsinat elé. Ezt a zsinat jóváhagyta és kiküldte az egyházmegyéknek. A 11 pontból álló új vizitációs rendtartás a kor kívánalmaihoz ragaszkodva rögzíti a vizitáció alapelveit és gyakorlatát.

A törvényhozás kontextusának ismerete jobban rávilágít a szabályzat szükségességére. 1780-ban a főkonzisztórium bekérte az esperesektől a vizitációk jegyzőkönyveit, és ezek alapján megállapították, hogy *a tiszteletes esperestek anniversaria visitatiojok igen gyümölcstelen és hogy az nem mindenütt olyan szorgalmatossággal és accuratioval mégyen végben, amint azt a 88-dik canon, emellett a számos consistorialis és synodalis constitutiok meghatározták*. Leginkább azt kifogásolták, hogy az egyházlátogatások nem orvosolják a hiányosságokat és a jegyzőkönyveket nem vezetik elég pontosan. Kérték a zsinatot, hogy a 88. kánon alapján szerkesszen szabályrendeletet az egyházlátogatók számára.

A 11 pontból álló rendelkezés nem helyettesíteni, hanem a kor kívánalmainak megfelelően igazítani és bővíteni próbálta a 88. kánonban foglaltakat. A Geleji törvénykönyvében megfogalmazottak kiegészültek az iskolák létének és működésének vizsgálatával. Az anyagiak rendezésére is több figyelmet fordítottak, elsősorban a pénzkezelést szabályozták: előírták, hogy a gondnoktól minden évben számot kell venni, oda kell figyelni a kamatra kiadott pénzekre, illetve a lelkészi és tanítói fizetés beszolgáltatására. Továbbá elrendelték, hogy az eklézsiák (megyék) saját protocollumot vezessenek, ebbe másolják be az ingó és ingatlan javak leltárát, illetve a számadáskivonatokat. Előírták, hogy az egyházmegyében legyen külön matricula a javak összeírására, illetve külön vizitációs jegyzőkönyv. Végül az eltartási költségekkel való visszaéléstől óvja az egyházmegye elöljáróit. (A rendelet teljes szövegét lásd Függelék 6.)

---

<sup>115</sup> MarEhmLvt. Közigazgatási iratok nr. 12.

## 2. A vizitáció megszervezése és lefolyása – kísérlet a vizitáció rekonstruálására

### 2.1. A vizitáció helye az egyházi intézmények hierarchiájában

Az Erdélyi Református Egyház intézményei három lépcsősen épülnek egymásra: az alapintézmény az egyházközség, több egyházközség alkotja az egyházmegyét, a 14 történelmi ismert egyházmegye és a két káptalan pedig az egyházkerületet.

Az egyház alapvető megnyilvánulása a gyülekezet. A gyülekezet szervezett formája az egyházközség. Ez az egyházi döntéshozás legalsóbb szintje. Kezdetben a döntéseket a lelkész hozta, azok végrehajtója pedig legtöbbször az egyházi fi volt. A 17. század utolsó harmadából már több bizonyítékunk van arra, hogy működött az *eklézsia széke*. Ez a testület elsősorban fegyelmi ügyek kapcsán kerül elő a jegyzőkönyvekben. Összetételéről semmit sem tudunk, feltételezzük, hogy az egyházközség bérfizető felnőtt férfi tagjai, a családfők alkották. A 18. század legelején a mezővárosokban kezdtek megjelenni az első consistoriumok, amelyek egyrészt az egyházközség anyagi javaival gazdálkodtak, másrészt egyházfegyelmi kérdésekben is ítéleztek.<sup>116</sup> Szintén a 18. század elején jelentek meg az első eklézsiái gondnokok, a Küküllői egyházmegyében pl. 1716-ben említik először a *domesticus curator*t.<sup>117</sup>

Az egyházmegyének két alapvető intézménye volt: a vizitáció és a parciális zsinat.

Vizitációt elvileg évente tartottak. (A kivételeket később látni fogjuk.)

A vizitációs és a parciális zsinat közé a 17. században beékelődött a *quindenalis* szék. Az esperes tizenöt naponként három-négy lelkész-társával törvénykezett általában a saját parókiáján. Kisebb horderejű ügyekben ítéleztek. 1721-ben az egyházi főhatóság már a *quindenalis* megszüntetését, eltörlését szorgalmazta,<sup>118</sup>

---

<sup>116</sup> A 18. század első harmadából két ilyen testület jegyzőkönyvét ismerjük, a désiét, amely 1711-ben (DésEhkLvt, VI/39.) és a székiét, amely 1724-ben kezdődik (SzékAkv I.).

<sup>117</sup> KükEhmLvt prot. II/2. p. 10.

<sup>118</sup> Bod 1999. 89–90: *Quindenale forum 1721. Minthogy a quindenale forum sok gonoszt szült eleitől fogva, azért imponáltatik a szent visitatiótól serio, hogy ennekutána ezen quindenale forum tolálltassék és canon szerint esztendön által csak a háromszori partialis observáltassék, hanem ha valami oly nagy szükség és gravis causa interveniál, illo casu egyszer-kétszer esztendön által quindenát*

a háromszéki egyházmegyékben viszont a 19. század közepéig élt a gyakorlat. A háromszéki eklézsiákban (legalábbis a Kézdi és az Orbai egyházmegyében) találkozunk még egy fórummal: Az ún. *generális vizitációval* (itt nem a püspöki vizitáció értendő alatta) vagy a *vizitáció derék székével*. Az egyházlátogatási körút befejeztével a bizottság valamelyik központi fekvésű gyülekezetben folytatta a törvénykezést: A meg nem oldott, vagy halasztott ügyeket ismét megtárgyalták. Valószínűleg a quidenális szék egyik válfajával van dolgunk.

Parciális zsinatot – a 89. Geleji-kánon előírásai szerint – évente három alkalommal, Gergely pápa napja (márc. 12.) körül, a generális zsinatot megelőző héten, illetve Szent Mihály napja (szept. 30.) körül kellett tartani. A parciálisok leginkább házassági ügyekkel, illetve az egyházi rendhez tartozók fegyelmi ügyeivel foglalkoztak, kisebb mértékben tárgyaltak adminisztrációs kérdéseket (egyházmegye pecsétje, zsinati küldöttek stb.) is.<sup>119</sup>

Az egyházkerületnek kezdetben szintén két törvényhatósága volt: a generális vizitáció és a generális zsinat. A generális vizitációs bizottság a püspökből, a főjegyzőből és két-három esperesből állt. Egyik évben a vármegyei, a másik évben a székelyföldi egyházmegyék eklézsiáit illetve Fogarast látogatták meg. Ezen kívül léteztek püspöki vizitációs helyek, ezekről jelen fejezet 3. alfejezetében bővebben szólnunk.<sup>120</sup>

A generális zsinatot 1623-ig évente kétszer, januárban és júniusban tartották, 1623-ban a marosvásárhelyi zsinat rendelkezett arról, hogy évente csak egyszer zsinatoljanak.<sup>121</sup> Ez volt az Erdélyi Református Egyház legfőbb döntéshozó fóruma, itt ordinálták a lelkészeket, és minden egyházkormányzati döntésnek ez volt az utolsó fellebbviteli széke.

1709-ben megalakult az elsősorban világi főurakból álló Erdélyi Református Főkonzisztórium, amely egyfajta „kormány-szerepet” töltött be az egyház életében. Két generális zsinat között többször összeült és rendezte a hozzá beérkezett ügyeket.<sup>122</sup>

---

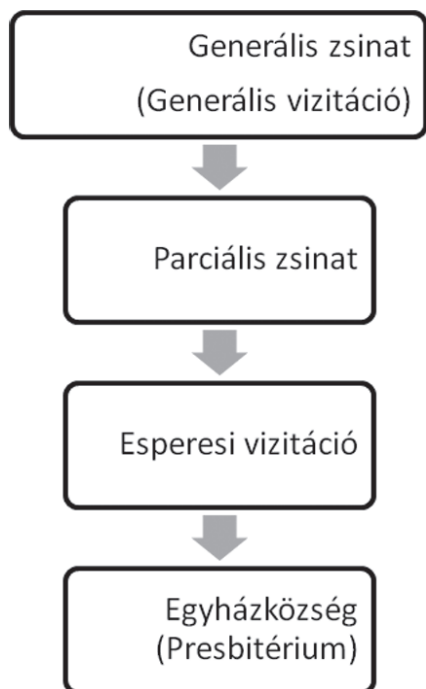
*celebrálhat a szék. Alioquin, ha valamely senior ez ellen impingál, ab officio amoveáltatik. Ha mikor pedig quindena talál esni, azon prorsus divortium ne légyen, hanem csak a partialis széken. Protocolum visitationis, p. 53.*

<sup>119</sup> A parciális zsinatokon folyó ügyekről részletesebben: Buzogány–Ősz 2007, Buzogány–Ősz–Tóth 2008. c. kötetek bevezető tanulmányait.

<sup>120</sup> GK – 92. Kánon.

<sup>121</sup> KónyaActa p. 10; Bod 1999. 39: 1. *Esztendőben csak egyszer légyen Generális Synodus nyárban, ti. solito tempore, de alternatim, hogy egy esztendőben itt MarosVásárhelyt légyen, másban Enyeden, de úgy, hogy ha egy hétig kell is helyben lenni, ne difficultályák.*

<sup>122</sup> Megalakulásáról és működéséről részletesebben lásd: Sipos 2000.



### Főkonzisztórium

A vizitáció ebben a hierarchiában az egyházközség (az eklézsia széke, később a consistorium/presbitérium) illetve a parciális zsinat (ahol volt, ott a quindenalis szék) között helyezkedett el. (Lásd a mellékelt ábrát.)

A kérdés részleteiben közel sem ilyen egyszerű. Számos ügy-típus (papmarasztás, válókereset és válóper stb.) kapcsán nem világos, hogy meddig terjedt a vizitáció hatásköre és hol kezdődött a parciális zsinaté? Ezekre a kérdésekre a megfelelő ügyek vizsgálata során térünk ki részletesen.

## 2.2. Vizitációs mandátum, a világi hatóság engedélye

A vizitáció jellegéből adódóan túllépett a szigorúan vett egyházi kereteken, számos aspektusa a világi hatóságok jóváhagyásától, részvételétől, illetve segítségétől függött. A világi hatóságot pedig nem utasíthatta egyetlen egyházi előljáró sem, hanem a legfelsőbb világi hatóság: a fejedelemség korában a fejedelem, a Habsburg berendezkedés után a gubernátor tehetette ezt meg.

Így került be még a 16. században a fejedelemség joggyakorlatába a vizitációs mandátum. A meglévő forrásokból az derül ki, hogy a mandátum egyrészt engedélyt adott a bizottság háborítatlan mozgására, másrészt karhatalmat is rendelt az egyházi személyek mellé. (Az egyház ugyanis nem rendelkezett belső „rendés pénzügyőrséggel”, amely megbüntette volna a kihágásokat és behajtotta volna a pénzbüntetések vagy az adósságokat.) A fejedelem egyrészt engedélyezte az egyházi előljáróknak a vizitálást, másrészt utasította a világi hatóságot, hogy segítse egyházlátogatási munkájában. Sem a püspök, sem az esperes nem vizitálhatta mandátum nélkül.

Geleji Katona István püspök 1638-ban I. Rákóczi Györgyhez írott leveléből kiderül, hogy mire használhatta, használta az egyházi előjáró a vizitációs mandátumot: *Illustrissime princeps domine clementissime etc. [...] Visitálni kell valamennyem kegyelmes uram, de nagy szükségem volna egy mandatumra, sok helyeken az ecclesianak kicsiny proventuskáját az egyházfiak, bírák, nemes emberkéek elkölik, s nem vehetem ki kezek közül, s a templumok elromol, mint nevezet szerént imitt Karkóban, Borberekben etc., néhol erkölcstelen ministereknek és mestereknek ellenem pártjokot fogják, [...] néhol pedig templumokat, praedikátor, mester házait, temetőket, mint a feirváriakkal is, meg nem kerítettethetek, a mi temetőnk csorda-déllés etc. Nagyságod méltóztatnék kegyelmesen specialiter a tiszteteknek demandálni, hogy ahol ebbéli megáltalkodott emberek találtatnának, és az ecclesiastica disciplinaival semmit sem gondolnának, requisitionkra adnának executorokat, bírságotlák meg ököket illendöképpen, toties quoties megintetvén, nem cselekeszik, az elköltött ecclesia pénzéjért pedig exequálnának annyi érot rajtok.*<sup>123</sup>

Összesen nyolc vizitációs mandátum szövegét ismerjük. A legrégebbi a 16. század utolsó évtizedéből származik, formuláskönyvben maradt ránk, ezért csupán annyit tudunk, hogy a Doboka vármegyei eklézsiákra vonatkozik.<sup>124</sup> Valószínűleg abból az időszakból származik, amikor még létezett a középkori Dobokai főesperesség utódjaként létrejött reformatori egyházmegye.<sup>125</sup> A következőt Báthori András állította ki 1599-ben Paksi János marosi esperesnek,<sup>126</sup> Bethlen Gábor 1622-ben Gaspar Abelt, a Nagysajói káptalan dékánját,<sup>127</sup> I. Rákóczi György pedig 1631-ben Patakfalvi Mózes sövényfalvi lelkészt, küküllői esperest hatalmazta fel egyházlátogatásra.<sup>128</sup> Hármat ismerünk I. Apafi Mihály korából: 1668-ban Vajdaszentiványi János küküllői,<sup>129</sup> 1677-ben Baróthi István görgényi,<sup>130</sup> 1684-ben Fogarasi Kis Tamás küküllői espereseknek szól.<sup>131</sup> Szilágyi Ferenc fel-

<sup>123</sup> Beke 1894. 334, ERZSI I. 127.

<sup>124</sup> Formuláskönyv a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár kéziratárában. Jelzete Ms 999. 103v–104r. Az adatért Fejér Tamásnak tartozom köszönettel.

<sup>125</sup> Zoványi 1977b. 153.

<sup>126</sup> A Suky család levéltára a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságának kezelésében. Series 1 nr. 497.

<sup>127</sup> A nagy-sajói egyházmegye története. In: Névkönyv 1889. 33–35. Az ismeretlen szerző nem vizitációs mandátumként értelmezi a szöveget, fordítása időnként pontatlan.

<sup>128</sup> Bod 1890. II. 357–358.

<sup>129</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 52–54, közölve Buzogány–Ősz–Tóth 2008. 269–271.

<sup>130</sup> Szilágyi Ferenc hagyatéka a Kolozsvári Református Kollégium könyvtárában. Ma a Román Tudományos Akadémia Kolozsvári fiókjának kezelésében. 3. doboz 13. sz.

<sup>131</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 143–144.



jegyzéseiben megemlíti, hogy 1710-ben Wesselényi István, a Deputatio (helyettes gubernátorként működő) elnöke a Baróthi mandátumával azonos szövegű vizitációs engedélyt adott ki Szokolyai István udvarhelyi esperes és Nyújtódi János jegyző részére.<sup>132</sup> Bod Péter pedig a Háromszéki Communitas elnök-esperesének, Szentkirályi Mihálynak nevére kiállított 1720-as mandátumot közli.<sup>133</sup>

A mandátumokat összehasonlítva két szövegtípust különböztetünk meg. A terjedelmesebb szöveg (lásd a Vajdaszentiványi Jánosnak adott mandátumot – Függelék 7. – az 1590 körüli, 1631-es, 1677-es és 1710-es szöveg is azonos ezzel, az 1599-es szöveg szerint helyenként eltérő, de tartalmilag megegyezik) tételesen felsorolja a megszólítottakat: az illetékes vármegye vagy szék előjáróit a főispánoktól az adószedőkön át a falusbírókig, a lelkészekkel és mesterekkel bezárólag. Elmondja, hogy a fejdelem érdekelt abban, hogy az egyházi szolgák zaklatásának, illetve szolgálatuk korlátozásának véget vessenek, a tanítók erkölcsét megzabolázzák, ha eltávolodtak az igaz hittől, visszatérítsék, az elidegenedett vagy elragadott egyházi javakat visszaszerezzék. Az illető esperest azért küldte (!) (*emittendum duximus*) vizitálni, hogy ezeket eligazítsa. A vizitáció során meg kellett vizsgálnia a lelkészek tudományát, életét és erkölcsét, számba kellett vennie az eklézsiák javait, a parókiákat, a lelkészek és mesterek fizetését, kötelessége volt a meglévő javak összeírása, az elidegenedettek kikeresése és visszaszerzése. Különösképpen meg kellett vizsgálni, hogy ha egy háznál több család lakik, családonként fizetik-e a bért vagy sem. A megrongálódott templomépületek javítását el kellett rendelnie. Ha az egyházi javak elidegenítői megtagadták azok visszaszolgáltatását, az esperes segítségére rendelt világi hatóság először 12, majd 24 forintra büntette a fejdelmi rendelet erejével (*praesentium saltem nostrarum litterarum vigore*). Az erkölcsökkel botránkoztató, illetve az egyház tanításával ellentétesen vélekedő lelkészeket az esperesnek el kellett távolítani hivatalukból és hűséges szolgákkal helyettesíteni. Ha világiak hívták perbe az egyházi rendet, akkor igazságot kellett szolgáltatasson, de anélkül, hogy az egyháziak privilégiumai csorbulnának. Végül a világi hatóságot utasította a rendelet, hogy amikor az esperes szolgatársaival közéjük megy, engedjék eljárni (*absque ulla tergiversatione procedere permitttere*), a vizitáción jelenjenek meg, az elidegenedett eklézsiái javakat azonnal adják vissza, és gondoskodjanak a bizottság eltartásáról.

A másik szöveg jóval rövidebb. Ez a világi hatóságnak szól és az előzőekben ismertetett mandátum utolsó passzusával azonos. Az 1684-ben Fogarasi Kis Ta-

<sup>132</sup> Szilágyi Ferenc hagyatéka a Kolozsvári Református Kollégium könyvtárában. Ma a Román Akadémia kolozsvári fiókja könyvtárának kezelésében. 3. doboz 14. sz.

<sup>133</sup> Bod 1890. II. 358–359.

másnak adott felhatalmazás szövege magyar nyelvű, de azonos rendelkezést adott ki Kornis Zsigmond gubernátor 1720-ban latin nyelven Szentkirályi Mihály háromszéki seniornak. A parancslevél lényegét Fogarasi mandatumából idézzük: *Küküllő vármegyebeli reformata ecclesiank esperestyének adjunctussival kelletvén annak idejében az ecclesiak visitatiojara tisztok s kötelességek szerént kimenni, kegyelmesen és igen serio poroncsollyuk fellyebb megírt minden rendbeli híveinknek ezen leve-lünk mellett requiráltatván, ezen becsületes esperestnek és ökegyelme adjunctussinak legyenek jó akarattal, gazdálkodással, és ökegyelmeket azon visitatioban megháborítani, impediálni ne merészellyék, sőt inkább legyenek assistentiával ökegyelmeknek.*<sup>134</sup>

Minden esperes valószínűleg egyszer, megválasztását követően kapott vizitációs mandátumot, és ez érvényes volt egész hivatali idejére. A parancslevél tükrében figyelemre méltó, hogy a világi előljárók nem kizárólag az egyház belügyének tartották a vizitációt, hanem az ország rendje és békéje, a sokat hangoztatott *quietas regni* fenntartásának egyik eszközeként használták. A fejedelem (majd a gubernátor) nem kiengedte, hanem kiküldte vizitálni az esperest. Talán megkockáztatható a feltevés, hogy a vizitáció nemcsak az egyház, hanem a világi előljárók kezében is eszközt jelentett az ország rendjének fenntartására.

### 2.3. A püspöki vizitációs helyek kérdése

A reformáció korának korai zsinati határozatai nem nevezték meg, hogy a püspök vagy az esperes kötelessége-e a vizitáció. Legelőször az *Articuli Maiores* mondta ki egyértelműen, hogy mind a püspöknek, mind az esperesnek hivatali kötelessége az egyházlátogatás.

Nyomban adódik a kérdés, hogy miként viszonyult egymáshoz a generális és a partikuláris vizitáció? Melyek voltak a püspök és melyek az esperes vizitációs jogkörei? A Geleji Kánonok 88. és 92. cikkelye egyértelműen fogalmaz: minden lelkészt az esperes, és minden esperest a püspök vizitál. A helyzet azonban itt is bonyolultabb.

Pokoly József *Egyháztörténetének* IV. kötetében igen érdekes kérdést vet fel. Szerinte a 17. századtól kezdve léteztek Erdélyben ún. püspöki vizsgálati helyek, amelyek nem tartoztak az esperes felügyelete alá, hanem csak a püspök vizitálhatta őket. Tételesen fel is sorolja őket: Kolozsvár, Dés, Fogaras, Marosvásárhely, Nagyenyed, Székelyudvarhely, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Déva, Szék,

---

<sup>134</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 143–144.

Illyefalva, Küküllővár. Gyulafehérvár pedig, mint püspöki székhely, mentes volt minden vizitáció alól.<sup>135</sup>

Ahhoz, hogy világosan láthassunk a kérdésben, meg kell vizsgálnunk azon egyházmegyék iratait, amelyekhez az illető egyházközségeket tartoztak, másrészt a generális vizitációk rendelkezésre álló jegyzőkönyveit. Az erdélyi református zsinati iratok rekonstruálása során az 1619–1770-es időszakból 75 generális vizitációt sikerült dokumentálni.<sup>136</sup> Ahhoz, hogy valamely eklézsiáról kimondhassuk, hogy generális vizitációs hely volt, egyetlen esperesi vizitációt sem tarthattak ott, és léteznie kell legalább egy olyan generális vizitációnak, amely akkor zajlott az illető gyülekezetben, amikor lelkésze nem volt esperes.

Minden egyházmegyének volt valamiféle szokásjog alapján kialakult székhelye: a legnagyobb lélekszámú vagy éppen privilegizált státusú, lehetőleg városi vagy mezővárosi gyülekezet. Általában e gyülekezetek lelkésze volt az egyházmegye esperese is. Határozottan ki kell viszont jelentenünk, hogy ez nem volt kötelező gyakorlat. Bár a Hunyad–Zarándi egyházmegye központja Déva volt, espereseinek többsége onnan került ki, az is előfordult, hogy vajdahunyadi, lozsádi vagy alpestesi lelkészt választottak az egyházmegye élére. Hasonlóképpen történt a Küküllői vagy Görgényi egyházmegyében, amelyek történelmi központja (Küküllővár, illetve Görgényszentimre) a 18. században elvesztette primátusát, így az esperesek a legkülönbözőbb gyülekezetekből kerültek ki.

Pokoly hipotézisének több támadható pontja is van. Egyrészt az, hogy a Geleji kánonokban egyetlen utalást sem találunk arra, hogy ilyen „kiváltságos” gyülekezetek lennének. A ránk maradt generális zsinati és generális vizitációs feljegyzésekből is alig derül ki valami erről. Pokoly hipotézisét mégsem szabad teljes mértékben elvetni, ugyanis a gyakorlat néhány esetben igazolja, máskor pedig cáfolja azt. A tisztánlátás kedvéért meg kell vizsgálnunk egyenként az említett gyülekezeteket.

Küküllővárról 1680-ból maradt fenn az első esperesi vizitáció jegyzőkönyve,<sup>137</sup> Déváról 1715-ből.<sup>138</sup> Sepsiszek két mezővárosa, Sepsiszentgyörgy és Illyefalva esetében a forráshiány nehezíti vizsgálódásunkat, az egyházmegye levéltára ugyanis a Székely Nemzeti Múzeum anyagával együtt 1944-ben a zalaegerszegi állomáson bombatámadás áldozata lett. Az egyetlen fennmaradt koraújkori jegyzőkönyv az egyházmegye gyülekezetének javait és a lelkészi fizetéseket

---

<sup>135</sup> Pokoly 1905. IV. 130–132.

<sup>136</sup> ERZSI I–II.

<sup>137</sup> Buzogány–Ösz–Tóth 2009. III. 191.

<sup>138</sup> Buzogány–Ösz 2003. I. 267.

rögzítő *Urbarium*. Ebből tudjuk, hogy Illyefalván 1728-ban, 1732-ben, 1735-ben, 1742-ben, 1746-ban, 1749-ben és 1752-ben, Sepsiszentgyörgyön pedig 1728-ban, 1732-ben, 1736-ban, 1742-ben, 1749-ben és 1752-ben volt esperesi vizitáció.<sup>139</sup> 1756. július 3-án a Sepsiszentgyörgyön tartott generális vizitáción kérte az eklézsia, hogy ezután nem a *particularis*, hanem a *Generalis Visitationak subiaceáljon*.<sup>140</sup>

Jelenleg két kükküllővári (1714, 1755),<sup>141</sup> két dévai (1742, 1765)<sup>142</sup> és egy sepsiszentgyörgyi (1756)<sup>143</sup> generális vizitáció jegyzőkönyvét ismerjük 1780 előttről. Az említett időpontokban mindig a helyi lelkész volt az esperes. A vizsgált időszakból pedig nem ismerjük egyetlen Illyefalván zajlott püspöki látogatás jegyzőkönyvét sem.

A Széki egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei 1740-től kezdve maradtak ránk, ám a parciális zsinatok jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy 1736-ban,<sup>144</sup> majd 1754-ben az esperes vizitált Széken.<sup>145</sup> 1718-ban és 1723-ban viszont úgy tartottak generális vizitációt a mezővárosban, hogy lelkésze nem volt esperes.<sup>146</sup>

Dés és Székelyudvarhely esete hasonló. Mindkét egyházmegye esperese rendszerint a legnagyobb gyülekezetből került ki. Mindkét egyházmegyében fennmaradt a gyülekezet javainak 17. századi összeírása, az udvarhelyié 1644-ből, a désié 1681-ből. A conscriptiókban szerepel a központi gyülekezet, ám egyetlen vizitációjáról sem tudunk. A Dési egyházmegye 1722-től kezdve fennmaradt vizitációs jegyzőkönyveket tartalmazó protokollumában egyetlen dési vizitáció jegyzőkönyve sem szerepel, jóllehet ebben az időszakban nem kizárólag dési lelkészek töltötték be az esperesi széket. Az Udvarhelyi egyházmegye két, jegyzőkönyv szintjén is ismert vizitációja közül az első 1718-ban Jenei Sámuel székelyudvarhelyi lelkész esperessége alatt zajlott, itt hiába is keresnénk Székelyudvarhelyt, ám a második egyházlátogatás idején, 1721-ben Szatmári Ferenc etédi lelkész volt az esperes,<sup>147</sup> és ebben a jegyzőkönyvben sem szerepel Székelyudvarhely. Désről az 1635–1735-ös időszakból hat generális vizitációnak sikerült nyomára bukkani, ezek közül egy (az 1735-ös) zajlott olyan időpontban, amikor nem a helyi lelkész

<sup>139</sup> Kolumbán 2005. 121–129., 190–195.

<sup>140</sup> ERZSI II. 329–330.

<sup>141</sup> ERZSI I. 459, ERZSI II. 317.

<sup>142</sup> Buzogány–Ősz 2003. I. 275–277, KónyaActa p. 213–214.

<sup>143</sup> KónyaActa p. 213.

<sup>144</sup> SzékEhmLvt prot. I/1. 622.

<sup>145</sup> SzékEhmLvt prot. II/1. f. 74r.

<sup>146</sup> EREL C 13. 8. A széki egyházközség iratai, nr. 10, SzékEhmLvt prot. I/1. p. 472–473.

<sup>147</sup> Zoványi 1977a. 663.

volt az esperes.<sup>148</sup> Székelyudvarhely hét ismert generális vizitációja közül az 1756-os az egyetlen, amikor nem az eklézsia lelkésze volt az esperes.<sup>149</sup>

A fogarasi eklézsia speciális egyházigazgatási státusa több kérdést is felvet. Legutóbb Fejér Tamás dolgozta fel ezt a témát igen részletes és pontos tanulmányában. Véleménye szerint Fogarasföld speciális közigazgatási státusa (liber baronátus) tette lehetővé azt, hogy Fogaras (a neki alárendelt sárkányi és bethleni lutheránus, valamint néhány környékbeli román eklézsiával együtt) közvetlenül a püspök joghatósága alá tartozzon.<sup>150</sup> Véleményünk szerint amolyan „mikroegyházmegyeként” működött, és mindenkori főlelkészének esperesi jogállása volt. Ebben az esetben érthető, hogy csak a püspök vizitálhatta.

A Székelyföld legjelentősebb települése, a régió egyetlen szabad királyi városa a Marosi egyházmegye központja, Marosvásárhely volt. Az 1692-ben induló esperesi vizitációs jegyzőkönyvben nincs vásárhelyi vizitáció, sőt a gyülekezetek vagyonösszeírását tartalmazó, 1687-ben keletkezett *Matriculá*-ban sem szerepel a gyülekezet. Ránk maradt viszont Apáczai Kelemen erdőszentgyörgyi lelkész és marosi esperes 1650-ben kelt levele (Függelék 8.). Ebben Marosszentkirályról tudósítja Vágási István főbíró, hogy Vásárhelyt pedig azért nem látogatta meg – jóllehet harmadik éve vizitál az egyházmegyében – mert remélte, hogy *idvözült püspök urunk az Generalis Visitatoria kiszállván egy[...] szokása szerint kegyelme- teket maga fog [...] visitálni, kegyelme- tek ecclesiját erre nézve hátra hattuk. De hogy valamiképpen sem az mi becsületes püspök urunktól, sem az szent ecclesiatúl jövőndő- ben gondviseletlenségnek ne vádoltassunk, avagy kegyelme- tektől is háládatlansággal ne terheltessünk, tetszék velem lévő visitor uraimékkal együtt, hogy az mostani járásunk- ban az kegyelme- tek t. ecclesiját is megvisitállyuk, ha kegyelme- tek jó tetszése lészen.* Kérte az eklézsia, hogy másnap reggel nyolc órára várják a vizitációt.<sup>151</sup>

A levélre Pokoly is hivatkozik, és azt is tudni véli, hogy a városi tanács nem engedte be vizitálni Apáczait.<sup>152</sup> Forrásai között viszont csak az idézett levelet tünteti fel. A levél eredetijét többször vizsgáltuk, ám hátoldalán nincs válasz, és sem az egyházközség, sem a város levéltárában nem találtunk írott adatot a vizitáció megtartásáról vagy meg nem tartásáról. Véleményünk szerint a levél szövege arra utal, hogy az esperesnek a fejedelemtől kapott mandátum értelmében joga volt az egyházmegye minden gyülekezetében vizitálni. Marosvásárhelyt (mely te-

<sup>148</sup> DsEhmLvt prot. I/1. p. 345–346.

<sup>149</sup> KónyaActa p. 213.

<sup>150</sup> Fejér 2012. 124–137.

<sup>151</sup> MvhelyEhkLvt 42/1650.

<sup>152</sup> Pokoly 1905. IV. 132.

lepülés minden második évben a generális zsinat helyszíne volt) csupán szokásjog alapján vizitálta a püspök. Ebben az esetben viszont az történt, hogy a püspök néhány évig nem vizitálta a gyülekezetet. (1647-ben Kolozsváron, 1648-ban Nagyenyeden volt a zsinat. 1649-ben Marosvásárhelyen tartottak „alkotmányozó zsinatot”, hiszen ekkor fogadták el a Geleji-kánonokat, de valószínűleg az elhúzódó tanácskozás vagy éppen egyre romló egészségi állapota – azon év december 12-én meghalt – akadályozta meg Geleji Katona Istvánt, hogy vizitálja az eklézsiát.) A rendszeres ellenőrzésnek pedig meg kellett történnie, így az esperes teljes joggal vizitálhatott. A levél utolsó sorai pedig már-már parancsszerűen hatnak: az eklézsia legyen készen a vizitáció fogadására.

A Kolozs-Kalotai egyházmegye jegyzőkönyvei sajnos a 19. század végén megsemmisültek. A traktus esperese 1626-tól a 20. század elejéig – egyetlen kivételtől eltekintve – mindig Kolozsvár főlelkésze volt,<sup>153</sup> így az eklézsia püspöki vizitációs hely-jellegéről még a jegyzőkönyvek birtokában sem alkothatnánk mérvadó véleményt. 1729. szeptember 15-én, éppen az említett kivétel, Boros Gáspár gyulai lelkész esperessége idején a generális vizitáció – befejezván Gyaluban az ellenőrzést – levelet írt a kolozsvári eklézsiának és a kollégiumnak, hogy másnap estére *kegyelmetekhez mennyünk az ecclesianak és collegiumnak visitálására, mellyre nézve kegyelmeteket kérjük becsülettel, hogy a parókiákban rendeltessen kegyelmetek szállásokat, és parancsolja meg kegyelmetek az egyházfiaknak, hogy rólunk és a velünk lévők-ről illendőképpen provideáljanak.* Az eklézsia viszont nem fogadta a vizitációt.<sup>154</sup> Az ügyet a következő évben tárgyalta a zsinat és több ízben a Főkonzisztórium is. Megrótták a kolozsváriakat és kötelezték, hogy engedjék be a generális vizitációt az eklézsiába.<sup>155</sup>

A levelezésből viszont több érdekes, más eklézsiára vonatkozó adat is kiderül: Kovásznai Péter püspököt 1673-ban a gyulafehérvári eklézsia nem akarta beengedni vizitálni és a fejedelemnek kellett „egyengetnie az útját”. Tofeus püspökről pedig leírták, hogy mind Kolozsváron, mind Nagyenyeden vizitált.<sup>156</sup>

A nagyenyedi és a gyulafehérvári eklézsia státusáról még kevesebbet tudunk. A Nagyenyedi egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei 1776-tól kezdve maradtak ránk, és nem szerepel bennük a nagyenyedi eklézsia látogatása, jóllehet ebben az időszakban nem voltak esperesek a lelkészei. Hermányi Dienes József, aki a 18. század közepén még látta az egyházmegye 1636-ban kezdődő jegyzőkönyvét,

---

<sup>153</sup> Zoványi 1977a. 368.

<sup>154</sup> KvEhkLvt fasc. X lit. A nr. 39/3.

<sup>155</sup> KvEhkLvt fasc. X lit. A nr. 39.

<sup>156</sup> KvEhkLvt fasc. X lit. A nr. 39.

feljegyezte, hogy Patai Máté (1663 és 1668 között magyarbecsei lelkészként volt esperes) sokat próbált, hogy Enyeden visitálhasson, rendelt is atyafiakat arra, de nem jöttek el.<sup>157</sup>

Gyulafehérvárról Kovásznai Péter fent említett látogatásán kívül 1702-ből ismerünk még generális vizitációt. A jegyzőkönyvből az eklézsia különleges jogállására lehet következtetni, ugyanis kimondták, hogy *minden esztendőben, a canon szerint, e helységben visitatio nem léssen, tehát újesztendő napja előtt megyebíró uramék az egyházfiaktól számot vegyenek, és az újesztendei partialisban az extractust az urbariumba adják bé, továbbá az eklézsia ügyes-bajos dolgait és az egyházi szolgák elleni panaszokat a parciális zsinat elé vigye az eklézsia.*<sup>158</sup> 1751-ben a küküllővári zsinaton a Gyulafehérvári egyházmegye esperese jelentette, hogy *kimenvén tractussában a maga adjunctussaival visitiora, a nemes károlyfejérvári ecclesiában nem acceptáltattak, tartván magát azon ecclesia ahhoz a régi állapottyához, mellyben az oda való papok esperestek, sőt még egynémellyike püspökséget viselő emberek is valának, amellet a latere collegium is florens vala, mellynek professorai val collegatus tarthatik vala és a visitorokra nem sok szükség vala.* A zsinat a nemskára következő generális vizitációra utalta az ügyet, hogy *oda ad locum* menvén az ecclesiával *pro et contra* megdisputálván mostani állapottyát és eddig sok jovaiban megeshetett károsodását azon ecclesiának, s azt exoperállyák, ami jobb léssen.<sup>159</sup>

Kézdivásárhely esete talán a legérdekesebb. Bod Péter másolatában fennmaradt az 1714 decemberében Kézdivásárhelyen tartott generális vizitáció jegyzőkönyvének egy része: *1714-be 11<sup>a</sup> Decembris a Generalis szent Visitatio meghatározta, hogy a kézdivásárhelyi eklézsia püspöki vagy generalis visitatio alatt legyen, pagina 23. Kézdivásárhelyre a generalis visitatiot, úgy kívánván az eklézsia, beviszik anno 1714. 11 Decembris, amelynek nem csak contradicált a kézdi esperes Szentkirályi Mihály, hanem protestatiot adván be, sub sigillo ki is vette, hogy contradictiojának fundamentomát megmutassa a Generalis Synodusban. Protocollum visitationis, pag. 23.* Az országos zsinat 1715-ben tárgyalta a kérdést, és kimondta, hogy *ennekutánna is azon eklézsia a tiszteletes püspökök visitatiojának subjaceállyon.* Kikötötték viszont, hogy az eklézsia tagjainak peres (elsősorban házasságjogi) ügyeit továbbra is az egyházmegye parciális zsinatán kell folytatni.<sup>160</sup>

A kézdivásárhelyi és a sepsiszentgyörgyi eklézsiák 1715-ben, illetve 1756-ban elnyert státusa egyértelműen igazolja, hogy a 18. századi református egyház-

<sup>157</sup> Hermányi 1992. 104.

<sup>158</sup> 1728 utáni másolat: Pokoly–Nagy gy. nr. 82, p. 7–13.

<sup>159</sup> FőkonzLvt 70/1751.

<sup>160</sup> ERZSI I. 464, II. 9.

ban volt püspöki vizitációs hely. E jog elnyeréséről a generális zsinat vagy éppen a generális vizitáció intézkedhetett.

A bemutatott példák alapján összefoglalásként elmondhatjuk, túl kevés forrás maradt ránk, hogy olyan egyértelműen nyilatkozzunk a kérdésben, mint ahogy Pokoly tette. Tény az, hogy a 17–18. századi Erdélyi Református Egyházban volt néhány olyan eklézsia (Nagyenyed, Gyulafehérvár, Dés, Kolozsvár, Marosvásárhely, Székelyudvarhely és Kézdivásárhely), amelyet valószínűleg nem vizitált (gyakran) az egyházmegye esperese. Véleményünk szerint ennek (Fogaras esetét kivéve) nem volt semmilyen törvényes alapja, csupán a szokásjog határozta meg. Apáczai Kelemen marosi esperes levele, Patai Máté nagyenyedi, majd később Bányai István gyulafehérvári esperes próbálkozásai pedig azt jelzik, hogy ez a szokásjog a korai időben semmiképpen nem jelentett körülbástyázott jogállást, szükség esetén az esperes vizitálhatta ezeket az eklézsiaikat is. Az is figyelemre méltó, hogy mindkét törvényileg szentesített püspöki vizitációs hely a Háromszéki Communitas területére esett.

### 2.3.1. Egyházmegyei vizitáció az esperes gyülekezetében

Fennebb említettük, hogy az esperes eklézsiajának ellenőrzése a püspök feladata volt. Időnként azonban az egyházmegyei (partikuláris) vizitáció is meglátogatta az esperes gyülekezetét.

Uzonban Lisznyai Incze István esperessége alatt kétszer is megfordult az egyházmegyei bizottság, 1736-ban és 1742-ben. Mindkét alkalommal utaltak arra, hogy *a seniorok ecclesiaját tiszteletes püspök uram szokta visitálni, s visitálta is ezen uzoni ecclesiat ökegyelme*, viszont a számadáskivonatot bemásolták a traktus urbáriumába.<sup>161</sup>

Zabolán (Orbai egyházmegye) Szentannai Mihály esperes idejében kétszer vizitáltak: 1749-ben csupán az új klenódiumokat és textíliákat írták össze, 1752-ben viszont *a nemes ecclesia önként kívánván magát a Szent Visitationak submittálni, amennyire lehetett igyekezte az ecclesiai dolgokat jó rendben szedni*.<sup>162</sup>

A Küküllői egyházmegyében sem volt ritka az esperes gyülekezetének meglátogatása: Körösi Györgyöt (1737–1766) Küküllőváron és Magyarkirályfalván egy-egy, Csávási Vas Lőrincet (1766–1786) Nagykendén hat alkalommal vizitál-

<sup>161</sup> Sepsi Ehm VIZjvk 265, 274, 313.

<sup>162</sup> Csáki–Szöcsné 2001. 313, 326.



ták. Mind a nyolc vizitáción elmaradt a lelkészre vonatkozó kérdéssor. 1744-ben Margitai P. János széki esperes, bethleni lelképászor beteg volt, a Zágoni Aranka György prosenior vezette vizitáció megjelent Bethlenben, de kijelentették, hogy nem az esperest, csupán a rektort, a fizetés beszolgáltatását és az épületek állagát ellenőrzik. 1783-ban Ördögösfüzesen Szentsimoni F. János esperes megengedte, hogy ekléziája a partikuláris vizitáció előtt értékelje működését.<sup>163</sup>

## 2.4. Gyakoriság, időpont, időtartam

### 2.4.1. A vizitáció gyakorisága

A nagyenyedi zsinat előző fejezetben idézett végzéséből, amelyben elrendeltek, hogy a nagysajói és tekei káptalanban is vizitáljanak, egyértelműen az derül ki, hogy az Erdélyi Református Egyházban évente tartottak vizitációt (*mint szintén a több diöcesisek, annuatim visitatitot instituáljanak oppidatim*).<sup>164</sup> A 88. Geleji kánon is egyértelműen az évenkénti vizitációt írja elő.

Ha végignézzük a ránk maradt vizitációs forrásokat, kiderül, hogy a legtöbb erdélyi egyházmegyében minden évben ténylegesen meglátogattak minden gyülekezetet. A Marosi egyházmegye Matriculájának 199 vizitációs végzése az 1602-től 1687-ig terjedő időszakból származik. Ezen időszak 63 évéből ránk maradt legalább egy végzés (lásd Függelék 8.), tehát valószínűleg évi rendszerességgel folyt az egyházlátogatás, 1692-től pedig 1696, 1698, 1699, 1704–1708, 1720, 1725, 1738–1739 kivételével minden évből maradt ránk vizitációs jegyzőkönyv. A kükküllői egyházmegyéből 1648-tól kezdve van adatunk arra, hogy évente megtartották a vizitációt, hiányoznak a jegyzőkönyveink 1659-től 1676-ig, 1691-ből, 1704-től 1710-ig és 1718-tól 1720-ig. A Hunyad–Zarándi egyházmegye jegyzőkönyvei 1686-ban indulnak, nincs egyházlátogatásra utaló adatunk 1688-ból, 1699-ből, 1703–1704-ből, illetve 1706 és 1715 közöttől. Az 1720-tól vezetett jegyzőkönyveket pedig pestisjárványkor elégették. A Dési egyházmegyéből 1722-től maradtak fenn a jegyzőkönyvek, csupán az 1738-as, az 1743-as és az 1778–1779-es évek hiányoznak. A Széki egyházmegye egyházlátogatási iratai meglehetősen következtetlenné. Az 1643-as összeírásban található keltezéssel ellátott vizitációs bejegyzésekből sikerült néhány vizitációt rekonstruálni, pl. a 17. század

<sup>163</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 247, 355, II/4. 119, 135, 330, 382, 484, 512, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 8v, II/2. 683.

<sup>164</sup> Bod 1999. 39–40.

legvégéről, majd 1709-től 1711-ig, 1717-től 1722-ig viszonylag folyamatosan maradtak ránk adatok. 1744-től 1749-ig évente volt vizitáció. Az 1750-et követő időszak (1753, 1755–1756, 1758–1759, 1762, 1764–1765, 1769–1770, 1772, 1779) jegyzőkönyvei ívfüzetekben maradtak ránk, így nem tudjuk, hogy a közbeeső évek hiányai a vizitáció meg nem tartása vagy a füzetek elkallódása miatt keletkeztek. A Görgényi egyházmegye jegyzőkönyvei 1737-től kezdődnek, majd 1740-től folyamatosak a vizsgált időszak végéig.

A fentiek alapján kijelenthetjük, hogy az erdélyi vármegyékben, illetve Marosszéken évenként megtartották a vizitációt. Legtöbb helyen az 1691–1711 közötti időszakban foghíjasak az egyházlátogatások, ez valószínűleg a zavaros politikai helyzettel magyarázható. Több egyházmegyében az 1738–1739-es években sem vizitáltak. Ennek oka vagy a pestisjárvány, vagy Szigeti Gyula István püspök és társainak letartóztatása lehetett.<sup>165</sup>

A háromszéki egyházmegyék esetében dolgunkat nehezíti a forráshiány, ám Juhász István jegyzetei<sup>166</sup> illetve a ránk maradt jegyzőkönyvek alapján legalább részben rekonstruálni tudjuk a vizitációk rendjét. Az alábbi táblázatban az ő, illetve a Kézdi, Orbai és Sepsi egyházmegyék jegyzőkönyveinek segítségével rekonstruáljuk a háromszéki vizitációkat:

Sepsi	Kézdi	Orbai	Erdővidéki
		1677	
		1680	1680
		1694	1693
		1701	1701
		1715	1715
		1718	
		1721	
		1724	1724
1729		1729	
1732		1732	
1736	1736	1736	

<sup>165</sup> Bod 1766. 180.

<sup>166</sup> Juhász 1947. 137–149.

Sepsi	Kézdi	Orbai	Erdővidéki
	1739		
1742	1741	1742	
	1743		
1746		1746	
1749		1749	1749
1752		1752	1752
	1756		
1760	1759		
1762	1762		
1767	1767		1767
1775	1775		1775
	1779		
	1780		

A táblázatból kiderül, hogy a Háromszéki Comunitas négy egyházmegyéjében nem vizitáltak évente. Az egyházlátogatásokat változó időközönként tartották, átlagot számolva minden ötödik esztendőre jut egy vizitáció. A táblázatból kiderül, hogy békeidőben három-négy évenként igyekeztek minden eklézsiába eljutni. Nyilvánvalóan részletesebben vizitáltak, csaknem minden alkalommal összeírták az eklézsiák teljes ingó és ingatlan vagyonát, vagy tüzetesen ellenőrizték azt. A traktusok egyházlátogatási gyakorlatát szemlélve az is kiderül, hogy általában mind a négy egyházmegyében (több-kevesebb rendszerességgel) ugyanabban az évben vizitáltak.

Az Udvarhelyi egyházmegye vizitációinak rendszeressége érdekes kérdés. Vizitációs jegyzőkönyvek 1718-ból és 1721-ből maradtak ránk, ezenkívül a két összeírásban szereplő bejegyzésekből tudjuk, hogy 1646-ban, 1665-ben, 1673-ban, 1681-ben, 1686-ban, 1696–97-ben, 1699-ben, 1701-ben, 1707-től 1715-ig minden évben, 1723-ban, 1726-ban, 1729–30-ban, 1742–43-ban, 1752-ben, 1754-ben és 1763-ban volt vizitáció. Nánási Lovász Mihály esperes (1696–1706) az egyházmegye legrégebb protocollumába bemásolt vizitációs kérdőpontjainak fejlécében egyértelműen évenként megtartandó látogatásról beszél. (*Formula Visitationis quam ego M[ihael] N[ánási] senior ecclesiarum reformatarum tractus Udvarhelyiensis uti consuevi annuatim quod foelix faustumque velit fieri Sanctissima*

*Trias*.)<sup>167</sup> Eszerint maga vezette be az évenkénti egyházlátogatást, és nem örökölte ezt a gyakorlatot. A fenti adatok alapján feltételezzük, hogy az Udvarhelyi egyházmegye vizitációs gyakorlata Nánási esperességéig a háromszéki gyakorlatot, 1696-tól 1715-ig az erdélyi vármegyék és Marosszék gyakorlatát, 1715 után ismét a háromszékiek példáját követte.

#### 2.4.2. A vizitációk időpontja

A vizitációkat rend szerint a naptári év elején, január-februárban tartották. Már nagyon korán előfordul, elsősorban a nagy egyházmegyékben (Marosi, Széki, Küküllői), hogy az egyházlátogatást elkezdték novemberben vagy decemberben. Hajlamosak lennénk azt gondolni, hogy az Advent első vasárnapján (legkorábban november 27-én) kezdődő egyházi évhez igazították a látogatást, de gyakran előfordult, hogy jóval ez előtt, november közepén hozzáláttak. Valószínűleg nem teológiai, hanem gyakorlati szempontok, a mezei munkák vége, illetve – a fagy beálltával – az útviszonyok javulása határozta meg a vizitáció idejét.

Az időpontot még a szokásjog sem befolyásolta érdemben. Előfordult viszont az, hogy a januárban elkezdett egyházlátogatás akár májusig is tartott. Ennek oka általában háború, természeti katasztrófa, vagy a vizitációs bizottság valamely nehezen nélkülözhető tagjának (esperes, notárius) megbetegedése vagy éppen halála volt.

Ebből a szempontból vizsgáltuk a nagy kiterjedésű Hunyad–Zarándi egyházmegye vizitációit (1686–1719 és 1771–1780 között). Az első időszakban többnyire január-februárban vizitáltak, és évente egy-két eklézsiát látogattak meg márciusban. 1691-ben áprilisban vizitálták Hátszeget, 1719-ben pedig márciusban a traktusnak csaknem a felét. Az 1771–1780-as időszakban dátum szempontjából már jóval rendszertelenebbül folytak a látogatások. Négy évben megkezdték előző esztendőben a vizitációt, kilenc évben az egyházmegye négy *periodusa* közül legalább egyet márciusban látogattak. 1780-ban, Herepei István esperes halála után Lisznyai Incze István prosenior csak áprilisban kezdte el a gyülekezetek ellenőrzését.

---

<sup>167</sup> UdvEhmLvt I/2. 55–56.

### 2.4.3. A vizitációk időtartama

Szűrőpróbaszerűen kiválasztottuk az 1649-es, 1693-as, 1721-es, 1737-es, 1760-as és 1779-es éveket, ezek segítségével próbáltunk választ keresni arra a kérdésre, hogy mennyi időt töltött a vizitációs bizottság egy gyülekezetben.

Az alábbi táblázat ezt szemlélteti:

Év és egyházmegye	3 nap	2 nap	1 nap	½ nap	⅓ nap	¼ nap
1648 – Küküllő	–	–	7	6	6	4
1692 – Maros	–	–	2	42	3	–
1693 – Küküllő	–	–	5	4	–	–
1694 – Hunyad– Zaránd	–	–	8	–	–	–
1694 – Orbai	1	2	8	–	–	–
1721 – Maros	–	–	14	30	6	–
1721 – Küküllő	–	–	15	20	–	–
1721 – Dés	–	–	3	6	9	–
1721 – Udvarhely	1	2	25	4	–	–
1721 – Orbai	1	3	5	–	–	–
1737 – Maros	–	–	5	18	18	9
1737 – Küküllő	–	–	1	22	–	4
1737 – Dés	–	–	5	16	3	–
1737 – Görgény	–	1	20	10	–	–
1736 – Sepsí	–	–	28	8	–	–
1736 – Kézdi	4	7	1	–	–	–
1736 – Orbai	–	2	10	–	–	–
1760 – Maros	–	–	11	38	3	–
1760 – Küküllő	–	–	2	22	9	4
1760 – Dés	–	–	4	18	6	–
1760 – Görgény	–	–	13	16	6	–
1760 – Szék	–	–	6	28	15	–

Év és egyházmegye	3 nap	2 nap	1 nap	½ nap	⅓ nap	¼ nap
1759 – Kézdi	–	4	8	–	–	–
1779 – Maros	–	–	9	36	9	–
1779 – Küküllő	–	–	22	14	–	–
1779 – Hunyad– Zaránd	1	–	19	4	–	–
1779 – Görgény	–	–	15	18	3	–
1779 – Szék	–	–	1	30	12	4
1779 – Nagyenyed	–	–	10	36	–	–
1779 – Kézdi	1	9	3	–	–	–
Összesen	9	30	285	446	108	25

A háromszéki eklézsiák kivételével minden traktusban vizitáltak vasárnap is. Ahol hétköznapokon folyamatosan két gyülekezetet látogattak, vasárnapra egy eklézsia jutott. Valószínűleg itt is félnapos időtartammal kellene számolnunk, ám ettől eltekintettünk.

A fentiekből kitűnik, hogy a fent vizsgált 903 vizitációnak közel fele (446) kb. fél napot tartott, negyedénél több (285) egyetlen napot, 25 esetben töltöttek mindössze negyednapot az eklézsiában (6 napon vizsgáltak négy gyülekezetet) és 30 esetben töltöttek két, 9 alkalommal három napot ugyanabban a gyülekezetben.

Ha egyházmegyénként csoportosítjuk, már árnyaltabb a kép. A Küküllői egyházmegye vizitációinak harmada tartott egy napot, kétharmada felet vagy kevesebbet. A Marosi traktusban a vizitációk hatoda tartott egy napot, kétharmada felet, másik hatoda kevesebb, mint felet. A Görgényiben fele-fele arányban oszlik meg az egy napos és annál rövidebb vizitációk aránya. A 70 dési látogatás közül 12 tartott egy napot, a többi kevesebbet, hasonlóképpen a 96 vizsgált széki vizitációból hét egy napot, 52 felet, a többi kevesebbet tartott.

A Hunyad–Zarándi és az Udvarhelyi egyházmegyében a látogatások túlnyomó többsége egy napot tartott, találkozunk néhány rövidebbel, és néhány 2–3 napig tartóval.

A háromszéki eklézsiákban nincs egy napnál rövidebb egyházlátogatás. A Sepsi egyházmegyében hasonló az arány az előbb említett két traktushoz, az Orbaiban a 32 vizitációból 2 három, 7 két napig tartott, a többi egyet, a Kézdi

pedig a vizsgált látogatások több mint fele két napot tartott, 5 három, és 12 egy napot. Ennek oka valószínűleg az, hogy itt nem vizitáltak minden évben.

## 2.5. Körlevél

A vizitáció érkezéséről az esperes körlevélben (*cursus*) értesítette az eklézsiákat, hogy *előnkben vigyáztassanak ökegyelmek, hogy amikor ide érkezünk öszvegyülve találhassuk ökegyelmeket.*<sup>168</sup> Sajnos egyetlen ilyen dokumentum sem maradt ránk, így szövegét nem ismerjük.

A félmondatnyi utalásokból következtethetünk tartalmára: az esperes levélben üdvözölte az eklézsiákat, megírta a vizitációs bizottság aktuális útvonalát, jelezte, hogy melyik faluba mikor ér, és kérte a gyülekezet tagjait, hogy jelenjenek meg megfelelő számban. A Széki egyházmegye jegyzője ellen 1679-ben folytatott fegyelmi kivizsgálásból kiderül, a *cursusban* szerepelt az is, hogy mely eklézsiában ebédelnek, illetve vacsoráznak.<sup>169</sup>

1685-ben a marosbogáti vizitáció megróttta és három forinttal büntette a mezőbodoniakat, akik *a cursust contemnálnván* csak lelkészüket küldték át Marosbogátra, és a gyülekezetből senki nem jelent meg a bizottság előtt.<sup>170</sup> 1700-ban az erdőszentgyörgyiekre hasonló vétségért 12 forintot róttak ki.

A körlevél a vizitáció tervezett útvonalát járta be. A Széki traktus parciális zsinati jegyzőkönyvének végén olvasunk három jegyzéket, amely a *cursus* hordozásának útvonalát határozta meg. Egyik közülük datálatlan, a másik Ráskai Sámuel jegyző kézírása alapján az 1753 és 1764 közötti időszakra keltezhető. Egyikük két, a másik kettő három ún. *periodusra* osztotta az egyházmegyét.<sup>171</sup> A tapasztalat azt mutatja, hogy a vizitációnak nem volt rögzített útvonala. Általában ugyanazon a „nyomvonalon” haladtak, de az irány gyakran változott, és soha nem követték szigorúan az előző év útvonalát, hanem a körülmények függvényében változtatták azt.

A körlevél szomszédos gyülekezetbe való eljuttatásáról az eklézsiáknak kellett gondoskodniuk. Valószínűleg egy-két nappal a vizitáció előtt érkezett a gyülekezetbe, és a lehető leghamarabb tovább kellett vinni. Az 1764. február 17-én

---

<sup>168</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 188. – Erdőszentgyörgy 1700. jan. 9.

<sup>169</sup> FőkonzLvt 159/1779.

<sup>170</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 123.

<sup>171</sup> SzékEhmLvt prot. I/2. 419r–420r.

délelőtt tartandó vizitációt hírül adó körlevél 16-án jó reggel ment Disznajóra.<sup>172</sup> Továbbítását az egyházfnak kellett megszervezni.<sup>173</sup> Vagy az eklézsia tagjai vittek szerre (ilyen gyakorlatról olvasunk Esztényben, Mikefalván), vagy az eklézsia zsellére (Marosszentkirály, Galambod), vagy maga az egyházfi (Gógán) hordozta, időnként pedig a mesternek kellett továbbvinni.<sup>174</sup>

Előfordult az is, hogy a gyülekezetek elmulasztották ezt a kötelességüket. 1758-ban a Széki egyházmegye bizottsága találta szembe magát azzal, hogy sem Szászsomborra, sem Mezőveresegyházára nem jutott el a körlevél, így a gyülekezet nem tudott érkezésükről.<sup>175</sup> 1761-ben a Küküllői egyházmegye vizitációinak és a parciális zsinatának dátumát is módosítani kellett amiért a bonyhai gyülekezet nem küldte tovább a körlevelet.<sup>176</sup> 1763 decemberében Búzásbesenyőn a vizitáció még ott találta a jóval korábban küldött körlevelet, és idegen emberrel kellett továbbküldeni, a gyülekezetet három forinttal büntették.<sup>177</sup> 1764-ben az említett disznajói vizitáció előtt egy nappal kézhez kapott körlevelet csak másnap reggel küldték tovább Marosvécsre, *mely mián az ekklézsia jobb része nem tudván idejövetelünket, a sokadalomba ment*, mivel nem tudta, hogy aznap délután vizitáció lesz.<sup>178</sup>

## 2.6. A vizitációs bizottság

A 88. Geleji-kánon szerint az esperesnek két vagy három társával kellett vizitálni, tehát a vizitációs bizottság összetétele három-négy fő volt.

Tételesen megvizsgáltuk a forrásainkban szereplő összes (kb. 350) vizitációs bizottságot, és arra a következtetésre jutottunk, hogy egyházmegyénként jelentős eltéréseket mutat. Először a különböző tisztségek köré csoportosítva mutatjuk be a bizottságokat, majd az egyházmegyénk sajátosságaira mutatunk rá. Kutatásunkat nehezíti az is, hogy a bizottság tagjainak nevét nem egyforma pontossággal rögzítették. Legtöbb esetben az év vagy a vizitációs ciklus kezdetén ne-

<sup>172</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 455.

<sup>173</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 82. – 1680. jan. 23. Magyarherepe, GörgEhmLvt prot. XI/1. 25. – Görgényszentimre 1737.

<sup>174</sup> DésEhmLvt prot. II/1. 322, KükEhmLvt prot. II/3. 235, MarEhmLvt prot. II/1. 169, MarEhmLvt prot. II/4. 238, KükEhmLvt prot. II/3. 214.

<sup>175</sup> SzékEhmLvt prot. II/2. 111.

<sup>176</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 559–560.

<sup>177</sup> KükEhmLvt prot. II/4. 57, II/3. 559–560.

<sup>178</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 455.



vezték meg őket, ám sok jel utal arra, hogy az esperesen és a jegyzőn kívüli tagok gyakrabban cserélődtek. A Küküllői egyházmegye jegyzői 1713 és 1780 között mindössze öt alkalommal rögzítették a bizottság összetételét, hasonló hanyagsággal találkozunk a Görgényi egyházmegye 1742 és 1754 közötti jegyzőkönyveiben is. A másik véglet Lisznyai Incze István, aki az 1771–1780-as időszakban a Hunyad–Zarándi egyházmegye minden gyülekezetében feljegyezte a bizottság pontos összetételét.

### 2.6.1. Egyházi tagok

A legkorábbi ismert, vizitációs bizottságra vonatkozó feljegyzés a **Marosi** traktusból származik: 1615-ben Nyárádtón Batizi János esperes hatodmagával, Csávási György és Enyedi Jeremiás egyházmegyei ülnökökkel (*tractualis assessor*), Sövényfalvi János, Szilágyi János és Búzai Tamás lelkészekkel vizitált.<sup>179</sup> A 17. század közepéig csak a Marosi traktusból ismerünk néhány bizottságot. 1640-ig a marosi esperes két, három vagy négy lelkésszel vizitált, akikről időnként megemlítik, hogy assessorok, máskor csak az *adjunctos* vagy az *adjunctos fratres* megjelölés szerepel, tehát lelkészek voltak. A Küküllői egyházmegyében hasonló felállásban vizitáltak az 1670-es évekig, az esperessel tartó lelkészek száma egy és négy között mozgott, leggyakrabban ketten kísérték el.

Az egyházmegye második tisztségviselője a **jegyző**. Az ő feladata volt a vizitációk és a parciális zsinatok jegyzőkönyvének írásba foglalása. A tisztség a 17. század közepén alakulhatott ki, ugyanis a Geleji-kánonokban csak a generális notáriusról esik szó (a tisztségre vonatkozó első adatunk egyébként 1637-ből származik<sup>180</sup>), a törvénykönyv az egyházmegye egyetlen tisztségviselőjét, az esperest említi.

Ennek ellenére a Geleji-kánonok szövegezését megelőző évtizedben megjelennek az első egyházmegyei jegyzők, akik tagjai a vizitációs bizottságnak. 1635. február 22-én Udvarfalván Tiszabecsi István marosi esperes Tordai Márton notáriussal vizitált.<sup>181</sup> 1636. február 6-án Thúri P. János nagyrápolti lelkész jegyzői minőségben (*juratus notarius ecclesiarum in comitatu Huniad*) vett rész Uzoni

---

<sup>179</sup> MarEhmLvt Matr. 34.

<sup>180</sup> Román Országos Levéltár Hunyad megyei Igazgatósága, a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat gyűjteménye, 1/1637. A folio az Orbai egyházmegye egyik protocollumából származik, alja rongált, hiányos.

<sup>181</sup> MarEhmLvt Matr. 426.

Jankó Boldizsár hunyadi esperes mellett a hosdái vizitáción.<sup>182</sup> 1641-ben Székesen (Marosi eme) Borzási Péter esperes mellett Hercegszőlősi István notárius vizitált,<sup>183</sup> aki még ebben az évben az újonnan alakuló Görgényi traktus esperese, majd generális notarius lett.<sup>184</sup> A következő évek marosi vizitációs feljegyzéseiben rendszertelenül jelenik meg a notárius (1642-ben, 1650-ben, 1653-ban), de 1663-tól nem ismerünk olyan vizitációt, ahol nem volt jelen a jegyző vagy helyettese. Az Udvarhelyi Egyházmegye legkorábbi ismert vizitációs bizottságában 1646-ban Nagymohán Csernáfalvi János esperes mellett ott van Gyimesi János notárius,<sup>185</sup> ám a következő évek vizitációs bizottságaiból többnyire hiányoztak a jegyzők. A Széki egyházmegye első ismert vizitációs bizottságában, valamikor 1665 és 1673 között Tiszabecsi N. Gáspár esperes mellett megjelenik Enyedi V. Mihály jegyző is.<sup>186</sup> Érdekes módon a Küküllői egyházmegyében nagyon későn, 1687-ben,<sup>187</sup> a Hunyad–Zarándiban pedig 1693-ban tűnik fel a notárius a vizitáción.<sup>188</sup> Mindkét esetben jó okunk van feltételezni, hogy a tisztség itt is korábban létezett, egyrészt a már említett 1636-os adat okán, másrészt a Küküllői traktus legrégebbe, 1648-ban kezdődő jegyzőkönyvét csupán két kéz írta, bizonyára a jegyzőké.

1715 után minden egyházmegyében állandó résztvevője a látogatásnak a notárius. Neki is esküt kellett tennie a parciális előtt. A jegyző személyének fontosságát az alábbi történet szemlélteti: A Hunyad–Zarándi egyházmegye nagy területi kiterjedése miatt az egyházmegye jegyzője nem lehetett mindig jelen a vizitáción, így gyakran helyettes jegyzőre bízták a protokollum vezetését. A 18. század végén a Zaránd megyei Körösbányán a református eklézsia több ingatlanját, köztük a templomot is elfoglalták a római katolikusok. Herepei István esperes a régi jegyzőkönyvekből kivonatolta azon részeket, amelyek arról tanúskodnak, hogy nevezett épületek a 17. század közepétől az eklézsia tulajdonában voltak, és jogbiztosító irat gyanánt elküldte azokat a Guberniumnak. A Főkörmányszék nem tekintette hitelesnek a hivatkozott egyházlátogatási iratokat, ugyanis nem az esküdt, hanem helyettes jegyző tollából származtak.<sup>189</sup>

---

<sup>182</sup> Román Országos Levéltár Hunyad megyei Igazgatósága, a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat gyűjteménye, 3/1636.

<sup>183</sup> MarEhmLvt Matr. 286.

<sup>184</sup> Ősz 2013. 130.

<sup>185</sup> UdvEhmLvt prot. I/2. 26.

<sup>186</sup> SzékEhmLvt prot. I/1. 563.

<sup>187</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 150.

<sup>188</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 116.

<sup>189</sup> FőkonzLvt 62/1778, 101/1779.

A bizottságokban részt vehettek a lelkészek mellett **tanárok** és a mesterek is. 1642-ben Csittszentivánban Veresmarti Gáspár esperes és Barsi Péter notárius mellett Rozgonyi P. János marosvásárhelyi rektor is vizitált. 1672-ben Újtordát Debreceni Hentes Mihály esperes Dési Márton és Csernátoni Pál nagyenyedi professzorokkal együtt vizitálta. Jóval később, a 18. század közepén, a dési *gymnasium* rektora kapott helyet az egyházlátogatás tagjai között: 1749-ben nem nevezték meg, 1756-ban és 1757-ben Dercsényi Márton (*Gymnasii R. Désiensis Rector*). Hermányi Dienes József szerint Vásárhelyi Molnár István nagyenyedi esperes (1710–1728) gyakran vitte magával vizitálni Váradi András miriszlói mestert. 1743-ban a marosvécsi vizitáción részt vett a magyarrégeni mester is. 1753-ban a Széki egyházmegye az ördögösfüzesi és a szépkenyérúszentmártoni tanítót jelölte ki, hogy felváltva segítsék az egyházlátogatók munkáját. 1780-ban a Kézdi egyházmegye vizitációs bizottságában (az esperes, a jegyző és a karhatalom mellett) benne volt Dálnoki Szabó Elek ikafalvi rektor.<sup>190</sup>

A 18. század elején a Marosi egyházmegyében újabb tisztség jelent meg, majd jóval később felbukkant más traktusokban is: a **tractualis directoré**. A tisztséget az egyházi szolgák elleni törvénykezés hívta életre. A parciális zsinatnak, mint törvényszéknek az elnöke hivatalból az esperes volt. Szokásjog szerint viszont neki kellett perbe hívnia a vétkes lelkészt vagy tanítót. Így egy személyben volt „ügyész és bíró”. Ezt kiküszöbölendő született a tractualis director tisztsége, akinek vádhatóságként kellett fellépnie a perbe hívott egyházi szolga ellen.

A vizitáción is a vádhatóságot képviselte. A Marosi egyházmegye jegyzőkönyveiből tudjuk, hogy az ő feladata volt az ingatlanok állapotának vizsgálata, illetve a hiányosságért kiszabott büntetés megállapítása.<sup>191</sup>

A Marosi egyházmegyében 1710-ben Felfalusi József prosenior, Debreceni Péter notarius, Küküllővári Péter assessor mellett megjelenik Vajai István director,<sup>192</sup> majd 1724-től folyamatosan tagja a bizottságoknak. A többi egyházmegyében jóval később, a Görgényiben 1758-ban, a Székiben 1770-ben, a Désiben 1777-ben, a Küküllőiben 1789-ben, a Hunyad-Zarándiban pedig csak 1795-ben említették először a tractualis directort.<sup>193</sup>

---

<sup>190</sup> MarEhmLvt Matr. 329, Hermányi 1992. 43, DészEhmLvt prot. II/1. 562, 578, Hermányi 1992. 348, GörgEhmLvt prot. XI/1. 227, SzékEhmLvt prot. I/2. 225, KézdiEhmLvt prot. II/3. 173.

<sup>191</sup> MarEhmLvt prot. II/2. 19.

<sup>192</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 271.

<sup>193</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 541, KükEhmLvt prot. II/5. 118, HZEhmLvt prot. I/5. 1.

A háromszéki vizitációkon a vádhatóságot nem a *tractualis director*, hanem az ún. **fiscus** képviselte. 1694-ben az Orbai egyházmegyében az egyik lelkész-tag, Papolczi Ferenc volt a *fiscus*, ám a 18. századi vizitációkban mind az Orbai, mind a Kézdi traktusokban többnyire világi személy.<sup>194</sup>

## 2.6.2. Világi tagok, a *brachium*

A vizitációs mandátum értelmében a vizitáción jelen kellett lenni a világi hatóság (a vármegye vagy a szék) képviselőjének, aki elsősorban a büntetések végrehajthatóságát biztosította. Sajnos a karhatalom képviselőjének jelenlétét a lelkész-jellegű bizottsági tagokénál is ritkábban jegyezték fel, hiszen nagyon sok jegyző nem tekintette őt a bizottság tagjának. A Küküllői egyházmegyében például 1742-ben jelenik meg először bizottság felsorolt tagjai között,<sup>195</sup> annak ellenére, hogy 1683-ból adatunk van jelenlétére.<sup>196</sup>

Az első adatunk a *brachium* jelenlétéről az Udvarhelyi egyházmegyéből származik. A már említett 1646-os nagymohai vizitáción a három egyházi személy mellett jelen volt Pálosi Maróthi Pál *seculare brachium* is.<sup>197</sup> A 18. századi udvarhelyi vizitációkon állandó jelenlétéről számolnak be. A Marosi egyházmegyében valamikor 1650 és 1656 között jelent meg először Apáczai Kelemen esperes mellett Both Boldizsár *brachium*,<sup>198</sup> majd a 80-as évektől folyamatosan jegyezték a karhatalom jelenlétét.

Apafi Mihály fejedelem az 1671-es országgyűlésen meghallgatta a református tanácsurak panaszait, melyek között az első az volt, hogy a vármegyei tisztek nem akarnak *brachiumot* adni a vizitáló esperesek mellé, *mely engedetlenség miatt mind a papok fizetésében, mind templomok és parochiak építésében igen sok fogyasztás vagyon*. A fejedelem rendelete szerint *szükségképpen a vármegyék és székek tisztei tartozzanak mindenkoron brachiumot ökegyelmek mellé adni a régi jó szokás szerint, hogy a contumax embereket megzabolázhassák*.<sup>199</sup>

<sup>194</sup> Csáki–Szőcsné 2001. 22–39, 288–289.

<sup>195</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 321.

<sup>196</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 109. – Vajdaszentiványi János esperes az 1683. november 1-én tartott küküllőalmási vizitáció költségei sorában: *Szolgabíró képében adjungált nemes embernek N. N. I. úrnak adtam denarios 12*. Uo. 286.

<sup>197</sup> UdEhmLvt prot. I/2. p. 26.

<sup>198</sup> MarEhmLvt Matr. 314.

<sup>199</sup> EOE XV. 193–195; BodGellius p. 99–101.

A Hunyadi egyházmegyében 1694-ben tűnt fel a bizottságban Aradi Pál, mint *personalis supremi comitis*, a Székiben 1701-ben, a Désiben 1736-ban, a Görgényiben 1742-ben rögzítették először karhatalom jelenlétét.<sup>200</sup>

A háromszéki egyházmegyék minden ismert vizitációján jelen volt a brachium. A brachium mellett számolnunk kell az ún. *fiscus* jelenlétével is. A jegyzőkönyvekből az tűnik ki, hogy utóbbi ügyészi feladatot töltött be, mint a többi egyházmegyében a *tractualis director*, csakhogy itt nem volt kötelező módon egyházi személy, sőt a legtöbb helyen világi törvénytudó látta el ezt a feladatot.

A 18. század hetvenes éveiben a Kézdi egyházmegyében, illetve a Hunyadi egyházmegye *militaris status*-ú eklézsiáiban (Hosdát, Rákosd, Alpestes) a *seculare brachium* mellett a vizitáción jelen volt a *militare brachium* is.<sup>201</sup>

A Dési egyházmegyében 1769-ben, a Kézdiiben 1775-ben, a Hunyadiban 1777-ben, a Küküllőiben 1779-ben jelen volt a vizitáción az egyházmegyei gondnok (*inspector curator*) is. 1775-ben Alsócsernátonban kisebb vita kerekedett, mert a helyi consistorium követni akarta az *inspector curator*t a vizitációs bizottság zárt ülésére. Ekkor kijelentették, hogy a megyei gondnok *mind a belső, mind a provinciale dicasteriumokhoz köteleztetve vagyon, sőt a Visitation való jelenlétele jussa, erre nézve az urat a Visitatio nemhogy kiküldené, s most sem küldötte, sőt maradását kérte, mostan is kéri továbbra való jelenlétit.*<sup>202</sup>

Egyetlen adat szól arról, hogy a vizitációval szolgál is utazott: 1766-ban Fintaházán jelentették, hogy a szolgálja ingét valaki ellopta.<sup>203</sup>

### 2.6.3. A vizitációs bizottságok a 18. században

A 17. század vizitációs bizottságait meglehetősen szórványosan és rendszeretlenül jegyezték le, ezért egyházmegyenkénti bemutatásuknál csupán a 18. századra szorítkozunk.

A Hunyad–Zarándi egyházmegyében az esperes és a jegyző mellett egy vagy két lelkész vizitált, utóbbiakat a környező gyülekezetek valamelyikéből hívták be a bizottságba. Az is előfordult viszont, hogy csupán az esperes és a jegyző vizitált.

A Nagyenyei egyházmegye kevés fennmaradt jegyzőkönyvében csak az esperes és a jegyző szerepel bizottsági tagként.

<sup>200</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 129, SzékEhmLvt prot. I/1. 641, GörgEhmLvt prot. XI/1. 215.

<sup>201</sup> KézdiEhmLvt prot. II/3. 1, 173, HZEhmLvt prot. I/3. 5–11.

<sup>202</sup> KézdiEhmLvt prot. II/3. 71, KükEhmLvt prot. II/4. 427–429.

<sup>203</sup> MarEhmLvt prot. II/4. 478.

A Dési traktusban 1722-től 1728-ig az esperes és a jegyző vizitált, 1728-tól csatlakozott hozzájuk egy lelkész (általában assessor, de nem kötelező módon). 1753 és 1768 között a jegyzői tisztséget nem töltötték be. Ebben az időszakban az egyházlátogatás egyetlen stabil résztvevője az esperes, a helyettes jegyző és a bizottság harmadik tagja gyakran gyülekezetenként változott. Az 1770-es években ismét kéttagúvá zsugorodott a bizottság.

A Széki egyházmegye 1740 és 1770 közötti vizitációin általában az esperes, a jegyző és egy, a környékbeli gyülekezetek valamelyikében szolgáló lelkész vett részt. 1752-ben Margitai P. János esperes már ágyhoz kötött beteg volt, Radnótfái Zsigmond jegyző is egészségügyi gondokkal küzdött, a parciális kijelölte Váradi János és Léczfalvi János lelkészeket, hogy *egéssz authoritassok legyen a visitálásra*. Segítségül pedig az ördögösfüzesi és a szépkenyérűszentmártoni rektorokat rendelték. 1768-ban az egyházmegye parciális zsinata kijelölt három lelkészt, akik közül egyet maga mellé vehetett az esperes a vizitációs bizottság harmadik tagjaként.<sup>204</sup> 1770-től a harmadik tag a director lett.

A Görgényi traktus vizitációs bizottsága stabilan három tagú volt, az esperesből, jegyzőből és harmadik tagból állt, utóbbi az esetek többségében assessor volt.

A Küküllői egyházmegye vizitációs bizottságait csak az 1770-es évekből ismerjük, hasonlóak voltak a Görgényi egyházmegyéjéhez.

A Marosi egyházmegyében az esperes, a notárius, a director és a brachium mellett egy assessor is részt vett a látogatásokon. A brachium és az assessor személye évente kétszer-háromszor változott. 1761-től kimaradt az assessor, ettől kezdve négytagú bizottság működött.

Az Udvarhelyi traktusban az esperes és a notárius mellett két környékbeli lelkész vizitált, közülük legalább egyik assessor volt. Hozzájuk csatlakozott a brachium.

Az Orbai egyházmegyében 1677-től öttagú volt a bizottság: az esperes, jegyző, két lelkész (általában assessorok) és a brachium. 1713-ban a nagyenyedi zsinat panaszolta a Főkonzisztóriumnak, hogy *vagyon 15 esztendeje, miolta a háromszéki ecclesiakon visitatio nem volt, mivel a tisztek nem engedik, melly miá sok fogyatkozások vadnak*. A Főkonzisztórium meghagyta, hogy *olly feles számmal ne mennyenek, amint abutáltanak véle, hanem egyik curator mennyen ki a seniorral a canon szerént, [...] brachiumot pedig a nemes székek adnak*.<sup>205</sup> A rendeletnek csak részben volt foganatja, ugyanis 1715-ben az orbai esperes nem három, hanem két lelkésztársá-

---

<sup>204</sup> SzékEhmLvt prot. I/2. 225, 290r.

<sup>205</sup> FőkonzLvt 46/1761. Uo. prot. I. Sess. p. 143.

val és a brachiummal vizitált, majd 1721-től 1732-ig visszatértek a korábbi összetételre. 1736-tól viszont ismét négytagú a bizottság. A Sepsi egyházmegyében 1729-től az esperes és a notáriust egy assessor és a brachium kísérte, 1746-tól az assessorok száma kettőre nőtt. A Kézdi egyházmegye bizottságai voltak a legkisebbek: az esperes a notáriussal vagy egyik lelkész tárásával látogatta a gyülekezeteket, hozzájuk csatlakozott a brachium. 1780-ban a Háromszéki Communitas maksai gyűlésén hattagú vizitációs bizottságról határoztak: 1. senior, 2. notarius, 3. adessor, 4. fiscus, 5. inquisitor, 6. brachium militare et provinciale.<sup>206</sup>

Következtetésképp elmondhatjuk, hogy a 18. század legtöbb református vizitációs bizottsága általában három lelkészből és a brachiumból állt. A Széki egyházmegyében ezt így fogalmazták meg: *A Canonica Visitatio azt kívánván, hogy a tiszteletes senior tertio se visitálfyon.*<sup>207</sup> Ez bővíthetett (a Marosi és Orbai traktusban) még egy lelkésszel, de akár zsugorodhatott esperes–notárius–brachium összetételűvé. Az 1780-as zsinat annyit módosított ezen a gyakorlaton, hogy a bizottság harmadik tagjának kötelező módon assessornak kellett lennie.<sup>208</sup>

## 2.7. Utazás

A vizitációs bizottság utazásáról meglehetősen kevés adat áll rendelkezésünkre. Legtöbb adat arról szól, hogy a fogadó gyülekezetnek nemcsak a bizottsági tagok, hanem a lovak eltartásáról is gondoskodnia kellett, tehát vagy szekérrel, vagy lóháton jártak.

A nyárádszentannai egyházközség 17. századi – 1902-ben még meglévő, azóta elveszett – számadáskönyvéből kiderül, hogy vizitációkor a kocsisoknak is adtak bort, tehát a bizottság szekérrel közlekedett.<sup>209</sup> Vajdaszentiványi János kükküllői esperes feljegyezte, hogy 1683-ban a kükküllőalmási vizitációról hazatérőben Pócsstelkén eltörött a szekere rúdja.<sup>210</sup>

1722-ben a Marosi egyházmegye egyházlátogatói valószínűleg lóháton közlekedtek, ugyanis a berekeresztúri vizitációban nyeregtörés okozott kisebb

---

<sup>206</sup> KézdiEhmLvt prot. II/3. 173–175.

<sup>207</sup> SzékEhmLvt prot. I/2. 290r.

<sup>208</sup> ERZSI III. 141.

<sup>209</sup> Rákosi 1902. 34.

<sup>210</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 109.

fennakadást, néhány nappal később Székelykakasdon ismét nyeretget kellett javíttatni.<sup>211</sup>

1759-ben a Marosi traktust Borosnyai Lukács János püspök vizitálta, akit 1758-ban püspökként választottak marosi esperessé. Ő hintóval közlekedett a vizitáción. Február 13-án *az abodi strázsák rosszul vigyázzván a tiszteletes püspök urunk hintájára*, abban valakik kárt tettek.<sup>212</sup>

## 2.8. Fogadása

Tudjuk, hogy a Marosi és a Küküllői egyházmegyében a vizitálandó eklézsiának követet kellett küldenie a szomszéd gyülekezetbe, aki átvezette a bizottságot újabb állomáshelyére. Feltételezzük, hogy más egyházmegyében is ez volt a gyakorlat, bár nincs feljegyzés róla. Azért volt erre szükség, hogy helyi természeti és éghajlati viszonyokat ismerő ember a lehető leggyorsabb és legbiztonságosabb utat mutassa.

A vizitáció fogadása körül számos visszaélés is történt. Többször előfordult, hogy nem küldtek követet a vizitáció elé (*előnkbe nem vigyáztattanak*), ezért ismeretlen úton kellett bolyongniuk: *Az utat illy bajos időben nem tudván, nagy bajjal, barázdákon hányódva jöttünk* – írták 1758-ban. Így történt ez 1693-ban Nyáradkarácsonban, 1721-ben Lőrincfalván, 1741-ben és 1758-ban Székelytompán, 1758-ban Udvarfalván és 1773-ban Gyulakután és 1779-ban Magyardellőn. 1758-ban pedig a székelykakasdi eklézsia követei egyszerűen megszöktek. Magyardellőn egy napot késett miattuk a vizitáció.<sup>213</sup> Két esetben tudunk arról, hogy az ekléziát megbüntették amiért nem küldött követet a vizitáció elé. 1741-ben Székelytomba 6, 1779-ben Magyardellő 3 forintot fizetett.

A vizitációért küldött személy sokszor nem teljesítette feladatát vagy nem adta meg a kellő tiszteletet az egyházi előjáróknak. 1721-ben Jedden, 1722-ben Székelyszentistvánon, 1727-ben Mezőfelében és 1733-ban Berekeresztúron fordult ez elő. Ezekért általában 6 vagy 12 forintra büntették az ekléziát. 1719-ben a mezősámsondiak Kacsó Ferencet küldték a látogatás elé, aki részegen ezt kiabálta a bizottságnak: *Vesszetek el, kárhozzatok el, ha utánam nem jötök!* Tizenkét és fél forintra büntették. 1731-ben Nyárádszereda követe otthagya a bizottságot, *mint*

<sup>211</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 455, 464.

<sup>212</sup> MarEhmLvt prot. II/4. 154.

<sup>213</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 64,412, II/2. 519, II/4. 85–86, 109, 123, 872, KükEhmLvt prot. II/4. 357–358.



Szent Pál az oláhokat – mondja a jegyzőkönyv. 1734-ben Székelyvaja legátusa anyyira részeg volt, hogy az útban eldőlt.<sup>214</sup>

A falu szélén ismét fogadta valaki a vizitációt, gyakran felrötták az eklézsia invigilantiaját vagyis vigyázatlanságát.<sup>215</sup> A harangok is megszólaltak ekkor. Ezzel is visszaéltek némelykor: 1728-ban Mezőpanitban mivelhogy az alkalmas időre rosszul vigyáztanak, szintén akkoron vevén felén az harangot mégpeniglen igen hosszasan és mintedgy rendkívül, mint valami gonosztevőkre, mikor már a faluhoz közelített volna a Szent Visitatio.<sup>216</sup>

A lelkésznek tisztességes öltözékben kellett fogadnia a bizottságot. 1721-ben Nyáradszeredában Rettegi István kurta dolmában állt elő, ezért megintették, ugyanezen évben Nyárádkarácsonban Martonfalvi Jánost pedig azért idézték parciális elé, mert kopott kucsában fogadta a vizitációt.<sup>217</sup>

## 2.9. Honorárium, eltartás, szállás

Még az ógyházi időkből maradt fenn az a gyakorlat, hogy az egyházlátogatók szállásáról és eltartásáról a fogadó gyülekezet gondoskodott. Az eklézsiaiak vendégszeretetével viszont az előjárók gyakran visszaéltek, ezért rendszeresen szabályozni kellett a szolgák, a lovak, az eltöltött napok számát stb.

Ezt szabályozta a 88. Geleji-féle kánon is: *Az egyházlátogatók tisztességes ellátásáról az egyházközségek tartoznak gondoskodni, de azokat, amennyire lehet, kímélni kell, hogy sok kiadás ne terhelje őket.* Nem fejt ki részletesen, hogy mit jelentett a tisztességes ellátás, vagyis a *honestata tractatio*.

A forrásokból az derül ki, hogy a gyülekezetnek a bizottság étkeztetéséről, esetenként szállásáról, illetve lovaik abrakjáról kellett gondoskodnia.

### 2.9.1. A honorárium

Az 1749-es marosvécsi zsinat meghatározta, hogy amennyiben a *visitorok ebédre vagy vacsorára meg nem maradnak, az eklézsia egy forinttal tartozik.*<sup>218</sup> Ezek

---

<sup>214</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 437, 459, II/2. 88, 364, II/1. 380, II/2. 308, 404.

<sup>215</sup> MarEhmLvt prot. II/2. 479, 702, 706, II/4. 109, 802.

<sup>216</sup> MarEhmLvt prot. II/2. 167.

<sup>217</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 434, 415.

<sup>218</sup> KónyaActa p. 104, 114–116.

alapján úgy tűnik, hogy az eklézsiák csak az étkeztetés elmaradásakor tartoztak pénzbeli honoráriummal.

A nyárádszentannai egyházközség 17. századi számadásaiból az derül ki, hogy amelyik évben honoráriumot számolt el az egyházfő, abban az évben nem költött semmit az eltartásra és fordítva.<sup>219</sup> 1779-ben Papolczy József a Széki egyházmegye jegyzője a felőri ekléziától a körlevélben ebédet kért, mégis Rettegen ettek, jóllakottan érkeztek Felőrbe, és ebéd helyett 1 forint 2 dénár honoráriumot követelt. A generális zsinat ezért megfosztotta jegyzői hivatalától, kizárta a mindenkori vizitációs bizottságból és kötelezte, hogy társaival együtt fizesse vissza a felőri ekléziának a honoráriumot.<sup>220</sup> 1780-ban a Háromszéki Communitas határozott arról, hogy az egyházmegye előjáróit az eklézsia költségén tisztesen meg kell vendégelni, illetve egyik településről a másikra át kell szállítani, vagy honoráriumot kell nekik fizetni.<sup>221</sup>

Természetesen a bizottság a különböző jogi cselekmények díjából, illetve a büntetésekből pénzhez jutott a vizitáción. Valószínűleg erről a jövedelemről (*reditus*) rendelkezett úgy az említett marosvécsi zsinat, hogy fele az esperesé legyen, felén pedig a bizottság többi tagja osztozzék.<sup>222</sup>

Amikor az étkezés elmaradása esetén adandó honoráriumot egy forintban határozta meg az 1749-es zsinat, valószínűleg korábbi szokást emelt törvényerőre, ugyanis Nyárádszentannán 1648-ban 1 forint 4 dénár, 1670-ben 1 forint 2 dénár honoráriumot fizettek,<sup>223</sup> 1779-ben a felőriek is ennyit.<sup>224</sup>

A 18. századból viszont több példánk van arra, hogy ellátás és honorárium is illette a bizottságot: Széken 1733-ban 2 forint 4 dénárt fizettek honoráriumként és 68 dénárt költöttek élelmiszerre, 1737-ben hasonló összegű honorárium mellett 33 dénárt húsrá, 1734-ben viszont csak honoráriumot jegyzett fel a számadó gondnok.<sup>225</sup> A Hunyad megyei Lozsádon és Hosdátan az 1760-as években hasonlóképpen kifizették az 1 forint 2 dénár honoráriumot és asztalt is terítettek. Lozsádon kétharmad–egyharmad arányban osztozott rajta az esperes és a jegyző.<sup>226</sup> Hermányi Dienes József Musnai Miklós marosi esperesről (1720–1745) je-

<sup>219</sup> Rákosi 1902. 33, 34, 36, 40.

<sup>220</sup> FőkonzLvt 159/1779.

<sup>221</sup> *Moderata intertentio és de loco in locum vectura e fundo vero ecclesiarum pecuniario seu honorarium rendeltessék.* (KézdiEhmLvt prot. II/3. 173.)

<sup>222</sup> KónyaActa p. 104, 114–116.

<sup>223</sup> Rákosi 1902 36, 40.

<sup>224</sup> FőkonzLvt 159/1779.

<sup>225</sup> SzékAkV I. f. 58r, 61r-v.

<sup>226</sup> LozsádLvt Számadások nr. 4. HosdátLvt B/60, B/35.

gyezte fel, hogy *visitálásban ez vala a maximaja: Főztetek-é jól, megvan a 60 pénz?* Ezek szerint az esperesnek is járt mindkét juttatás.

Amennyiben a vizitáció munkáját az eklézsia vagy valamely tisztségviselője hátráltatta, előfordult, hogy tőle követelték meg az eltartást vagy a honoráriumot. 1751-ben Abafáján Kocsis János egyházfi nem készült el számadásával, a vizitáció más időpontra halasztotta a számvételt és kikötötte, hogy *akkor maga tartozik bennünket interteneálni.*<sup>227</sup> Már említettük, hogy 1779-ben Magyardellő nem küldött követet a vizitáció elé, ezért mindenhol késett egy napot a látogatás. A három forint büntetés mellett az eklézsiának *diurnumot* is kellett fizetni.<sup>228</sup> 1780-ban Magyarherepén Kolumbán Sámuel lelkész ügyének tárgyalása jóval több időt vett igénybe, mint egy átlagos vizitáció, ezért őt kötelezték a diurnum kifizetésére.<sup>229</sup>

## 2.9.2. Étkeztetés

A vizitáció étkeztetésének költségeit az eklézsia tagjainak kellett összeadni, az eklézsia jövedelmeiből (*proventus*) nem fordíthattak erre a célra.<sup>230</sup> A leányegyházközségeknek, amelyek általában ún. harmadosak voltak a szolgálatban (minden harmadik vasárnap szolgált ott a lelkész), vagy minden harmadik évben kellett fogadniuk a látogatást, vagy évente a költségek harmadát kellett fedezniük. Az előbbi megoldást választotta 1743-ban Erdőcsinád és Kisillye valamint 1779-ben Erdőszentgyörgy és Havadtő. Az utóbbi mellett tette le voksát 1698-ban majd 1735-ben Balavásár és Egrestő, 1735-ben Mezőfele és Mezőménes, 1770-ban Udvarfalva és Marosszentanna, valamint 1772-ben Székelykál és Ikland.<sup>231</sup>

A jegyzőkönyvekben megjelenik számos kötelező, illetve önkéntes hozzájárulás: 1697-ben a hátszegi vizitáció meghatározta, hogy helyi csizmadia cég tartozik minden vizitációnak *egy veder borral és hét véka abrakkal, egy darab pecsenyével, mivel a cimiteriumból kiszakasztott földön árulnak vasárnapokon.*<sup>232</sup> Az is előfordult, hogy a helyi birtokosok önként felvállalták a vizitáció eltartását vagy ahhoz való hozzájárulást. 1713-ban Küküllőalmáson a vizitáció *az asszonytól ött,* 1733-ban Harcón Gálfalvi Ábrahámné *provideált* a az egyházlátogatásról, 1744-

<sup>227</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 323.

<sup>228</sup> KükEhmLvt prot. II/4. 357–358.

<sup>229</sup> KükEhmLvt prot. II/4. 427–429.

<sup>230</sup> FőkonzLvt Exp. prot. p. 183–190.

<sup>231</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 234, MarEhmLvt prot. II/5. 70, KükEhmLvt prot. I/2. 258, II/3. 199, MarEhmLvt prot. II/2. 414, II/4. 686, 830.

<sup>232</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 190.

ben Hagymásbodonban Bonyhai Simon György püspök özvegye, baconi Baló Judit a *Szent Visitatio asztalát* [...] tisztességesen feltartotta, hasonlóképpen cselekedett ugyanabban az évben Iklandon ifjú Cserei György. 1781-ben Kolozsnagyidán Toldalagi István fogadta a bizottságot: *Vacsoráltunk ott az öngysága gratiajából bőven* – írja a jegyző.<sup>233</sup> Feltételezzük, hogy a kisebb eklézsiákban jóval gyakrabban vagy mindig a patrónus látta vendégül az egyházlátogatást, csak viszonylag ritkán jegyezték ezt fel.

Több esetben az eklézsia a lelkésznek vagy az egyházfinak átengedett javakat, hogy ezek fejében gondoskodják a vizitációról. 1752-ben a désaknai lelkész használatában levő földekhez újabb kaszálót adtak, hogy annak terméséből ellássa az esperes és szolgatársainak lovait, 1762-ig a radnóti, 1793-ig a bálványosváraljai eklézsia egyik kaszálóját hasonló céllal engedte át az egyházfiaknak. Erdőcsinádon 1776-ban területet különítettek el erre a célra, *hogy abból az eklézsia feltarthassa a Visitationak marháit*. Boldogfalva 1752-ben szőlőt adott a lelkésznek, hogy az egyházlátogatás asztalára bor kerüljön.<sup>234</sup> A küküllőszéplaki lelkész 1698-ig tartozott az asztagját megfedő embereknek egy forintot érő borral. Akkor az eklézsia lemondott erről, és az egy forintot átirányította a vizitáció eltartására.<sup>235</sup>

Az eltartás körül felmerült több visszaélés is. 1735-ben Lécfalván törvény elé idéztek két családot, amiért nem járultak hozzá az egyházlátogatás megvendégeléséhez, az egyiket végül felmentették, a másikat megbüntették. 1736-ban a zágoni megyebírák perbe hívták a falusbíró, hogy *megyebírák és megye híre nélkül végeztenek a Visitatio asztala feltartása iránt*. A vizitáció az eklézsia 24 forintra büntette, mert a 88. kánon szerint nem a falunak, hanem neki kellett volna gondoskodni az eltartásról. Cófalván 1742-ben és 1746-ban is nyomatékosították, hogy a látogatás fogadásához minden gyülekezeti tagnak hozzá kell járulnia. 1779-ban Magyarózdton Magó György a lelkészek és az esperes káromlása közepette megverte az egyházfit, amikor tőle zöldséget kért az ünnepi asztalra. A következő évben a pókafalvi patrónusok nem akartak hozzájárulni a költségekhez, végül az a határozat született, hogy egyenlőképpen osszák fel azt.<sup>236</sup>

---

<sup>233</sup> KükEhmLvt prot. II/2. 1, MarEhmLvt prot. II/2. 356–357, 586, 571, GörgEhmLvt prot. XI/2. 762.

<sup>234</sup> DésEhmLvt prot. II/1. 519, KükEhmLvt prot. II/4. 26, SzékEhmLvt prot. II/2. 1065–1066, GörgEhmLvt prot. XI/2. 692, KükEhmLvt prot. II/3. 452.

<sup>235</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 257.

<sup>236</sup> KézdiEhmLvt prot. II/1. 22, Csáki–Szöcsné 2001. 252, 260, 282, NENyedEhmLvt prot. I/2. 528, 559.

1713. február 7-én Székelykakasdon Zoltányi Sámuel a vizitáció asztalára utalva rosszállóan megjegyezte a bizottság előtt: *Soha a papnak kenyere nincsen. A vizitáció ezért 12 forintra büntette és, hogy elhihesse az kakasdi ecclesia, hogy ez utunkban nem enni s innya járunk, kenyerekben most nem eszünk.* Nem ez volt az egyetlen eset, amikor a gyülekezet nem fogadta szívesen az egyházmegye elöljáróit: 1721-ben a lőrincfalviak szóvá tették, hogy sokat ittak, 1725-ben Csittszentivánban ebédadásokkal is nagyon megkéstének, vékony és igen gyenge készületek levén, 1746-ban pedig a fintaháziak azzal fenyegették őket, hogy semmit nem készítenek ebédre, jöllehet főztek. Ilyenkor általában három, hat vagy tizenkét forintra büntették az eklézsziát.<sup>237</sup>

Ezeknél súlyosabb esetnek számított az, amikor gyülekezet semmivel sem kívánt hozzájárulni a bizottság megvendégeléséhez, így a lelkésznek kellett azt a sajátjából előteremtenie. 1740-ben Nagyteremiben jegyezték fel, hogy *mindenkor a tiszteletes minister kéntelenítettik asztalt tartani*, ezért 12 forintra büntették az eklézsziát. Papolcon 1752-ben kötelezték a híveket, hogy térítsék meg a lelkész vizitációkor tett költségeit. 1779-ben a kékesi lelkész jelentette, hogy 12 éve maga tartotta el a vizitációt, és felszámolta annak költségeit (kenyeret, gyertyát, borsot), amely 2 forint 16 dénár-ra rúgott.<sup>238</sup> 1746-ban a havadi egyházlátogatáson derült ki, hogy néhai Máthé János egyházfi gyakran saját kenyerét, borát és zöldségét tette az asztalra. Az eklézsia ennek fejében elengedte adósságát.<sup>239</sup>

Az is előfordult, hogy az eklézsia egyszerűen nem gondoskodott a vizitáció étkeztetéséről. Így történt 1758-ban Nyárádszentbenedeken, 1760-ban Mezőmadarason, 1784-ben Harasztoson és 1787-ben Oroszfáján. A szentbenedeki eklézsziát három forintra büntették.<sup>240</sup>

Volt arra is példa, hogy a vizitáció igyekezett takarékoskodni az ellátás költségeivel. 1759-ben Vadasdon nem ebédeltek, kérték a gyülekezetet, hogy *amit most a mi számunkra készítettek, azt egymás között osszák fel, fizessék meg, s tegyék vissza a megye javai között, mivel mi enni nem akarunk, sem őket munkálottal aggraválni nem kívánjuk.* 1780-ban a gyulakutai hívek sokadalomba mentek, ezért az egyházlátogatás rövid időt töltött ott, nézvéen az eklézsziának meggyengült állapotját.<sup>241</sup>

<sup>237</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 308, 412, II/2. 43, 632.

<sup>238</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 270, Csáki–Szőcsné 2001. 334, SzékEhmLvt prot. II/2. 576–577.

<sup>239</sup> MarEhmLvt prot. II/2. 625.

<sup>240</sup> MarEhmLvt prot. II/4. 78–79, 233, NÉnyedEhmLvt prot. I/2. 702, GörgEhmLvt prot. XI/2. 878.

<sup>241</sup> MarEhmLvt prot. II/4. 199, II/5. 169.

Mi került a vizitáció asztalára, mivel kedveskedtek előjáróinknak az eklézsiák? Sajnos a jegyzőkönyvekben meglehetősen kevés ilyen jellegű adat maradt ránk. Az egyházközségi számadások többsége is a vizitáció összköltségeit rögzíti, legfeljebb a honoráriumot kezelték külön tételként, néhány egyházközségben viszont az egyházi lebontotta ezeket a költségeket és így legalább körvonalaiiban rekonstruálhatjuk az egyházlátogatáskor felszolgált menüt. A nyárádszentannai eklézsia 17. századi, a széki gyülekezet 1730-as évekbeli, illetve a Hunyad vármegyei Lozsád és Hosdát 1760-as évekbeli számadásait vizsgáltuk meg.

Nyárádszentannán 1634-ben 18 kupa (25,2 l) bor került a vizitáció asztalára, ezen kívül borsra költöttek. 1637-ben kappant és 3 lúdtojást (*lúdmony*) vásároltak. 1650-ben, 1651-ben és 1660-ban csak a borért adtak pénzt.<sup>242</sup>

Széken 1733-ban húsért 30 dénárt, kenyérért 27-et, égett borért 9-et fizettek. 1737-ban a húsért adott 33 dénárt jegyezték fel.<sup>243</sup>

A legrészletesebb számadások a Hunyad megyei gyülekezetekből maradtak ránk. Nyolc menüt sikerült többé kevésbé-rekonstruálni, kettőt Lozsádról és hatot Hosdátról.<sup>244</sup> A fűszerek fordulnak elő leggyakrabban, hét alkalommal a bors és hatszor a sáfrány, kétszer a citromlé. Rizskását öt, árpakását három alkalommal szolgálták fel. A húsfélék a legszélesebb skálán mozogtak, és egy menüben többféle hús is szerepelt: Lozsádon 1758-ban nyúl-, lúd-, és marha- illetve disznóhús, 1766-ban marha, disznó és tyúk. Hosdát 1749-ben fogolymadár, 1760-ban hal, nyúl, marha vagy disznó, 1760-ban egyféle hús, 1762-ben nyúl és egyéb hús, 1766-ban és 1767-ben pedig nyúl-, marha- és tyúkhús. Természetesen egyszer sem hiányzott a bor, három alkalommal pedig borpárlat vagy pálinka is volt az asztalon.

1712-ben a Küküllői egyházmegye 17 gyülekezetében leírták, hogy hol mennyi borral vendégelték meg a vizitációt.<sup>245</sup> Ezek alapján a vizitáció asztalára változó mennyiségű bor került, átlagban 23,8 liter. A legkevesebb Magyarsülyén, mindössze 8 kupa (11,2 l), a legtöbb Radnóton, 6 veder (66 l). Ha azzal számolunk, hogy a vizitáción legfeljebb 15 ember (a négytagú bizottság, két helyi egyházi szolgálta és 7 gyülekezeti tag, valamint a szomszéd gyülekezet küldötte) vett részt, az utóbbi mennyiség akkor is meglehetősen tekintélyesnek számít.

---

<sup>242</sup> Rákosi 1902 33–38.

<sup>243</sup> SzékAkv I. f. 58r, 61r.

<sup>244</sup> LozsádLvt Számadások 4, 7/b, HosdátLvt B/24, 26, 27, 30-32, 34, 35/b.

<sup>245</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 477–513, KükEhmLvt prot. II/2. 1–8. Sajnos a mennyiséget legalább három úrmértékben adták meg, így kénytelenek vagyunk Bogdán 1991. 237, 276–277.)

### 2.9.3. Lovak

Az eklézsiáknak gondoskodniuk kellett a bizottság tagjainak lovairól is: egyrészt megfelelő helyre kellett éjszakára bekötni, másrészt meg kellett etetni őket. A Marosi egyházmegye jegyzőkönyveiben gyakran panaszták, hogy nem gondoskodtak a lovak megfelelő eltartásáról.

1718-ban Székelyvajában és 1759-ben Makfalván nem állítottak megfelelő strázsát a lovak mellé.<sup>246</sup> 1721-ben és 1722-ben Lőrincfalván, 1733-ban Fintaházán, 1735-ben Székesen és 1760-ban Mezőmadarason jegyezték fel, hogy nem adtak abrakot a lovaknak. Három, hat és tizenkét forint büntetést szabtak ki érte.<sup>247</sup> 1722-ben Székelykakasdon, 1758-ban pedig Marosszentkirályon nem kötötték be megfelelő helyre a jószágokat, ezért fáztak.<sup>248</sup>

### 2.9.4. Szállás

Szükség esetén az egyházközségnek kellett a szállásról is gondoskodnia. A Marosi egyházmegyén kívül alig maradt ránk adat a vizitáció szállásáról.

A feljegyzésekből kiderül, hogy nem mindig a parókián éjszakáztak. 1694-ben Nyárádszeredában ifjú Molnár István házába szállásolták be a bizottságot, a házigazda *kutyalelkű németeknek* nevezte őket. 1718 februárjában Székelyszentistvánban olyan házba szállásolták el az egyházmegye előjáróit, *mely ablakok nélkül, tűz nélkül, malacokkal excipiálta* őket. Másnap Makfalván maguknak kellett szállást keresniük. 1718-ban Mezőkölpényben dohos volt a szállás, 1727-ben Koronkán, 1729-ben Káposztásszentmiklóson és Lőrincfalván, 1750-ben Székelyvajában pedig *füstös (szemeink világát vesztegető füstös házban szállítottanak, a füstös házzal is szemeinket csaknem kiapasztották)*.<sup>249</sup> 1748-ban Hosdátón Nagy Gáspárné házához szállásolták be a bizottságot.<sup>250</sup> 1756-ban Dobokán a lelkész feleségestől elment a vizitációról, a felesége pedig *meghagyta a szolgálójának, hogy a visitorok ott ne háljanak az háznál*. 1781-ben Pókában valószínűleg a parókián éjszakáztak, ugyanis nehezményezték, hogy *a marha a papnak háza ajtaja eleibe feküdt*.<sup>251</sup>

<sup>246</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 372, II/4. 154.

<sup>247</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 412, 464, II/2. 379, 423, II/4. 233.

<sup>248</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 464, II/4. 30.

<sup>249</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 78–79, 338, 364, II/2. 104, 211–212, II/2. 720.

<sup>250</sup> HosdátLvt B/24.

<sup>251</sup> DésEhmLvt prot. II/1. 568, GörgEhmLvt prot. XI/2. 759.

A fogadó gyülekezetnek gyertyáról és papírról is gondoskodnia kellett a vizitáció idején. Széken 1733-ban 9 dénárt, Kékesen 1768-tól 1779-ig összesen 72 dénárt, Lozsádon 1766-ban 9 dénárt, Hosdátton 1762-ben 6 dénárt költöttek gyertyára. Lozsádon 1758-ban 16 dénárt papírra.<sup>252</sup> 1722-ben a mezőpaniti eklézsiát azért is büntették, mert este kevés gyertyája volt a bizottságnak.<sup>253</sup>

Az előző évi vizitáció költségeit az egyházlátogatás előtt kellett elszámolni. Az összegeket meglehetősen rendszertelenül rögzítették, így csak néhány példát sorolunk fel. Marosillyén 1716–17-ben két vizitációra 4 forint 80 dénárt költöttek, 1739-ben Dálnokon 13 susták 3 poltrát (1 forint 65 dénár). 1744-ben a Marosi egyházmegye 12 gyülekezetében feljegyezték a vizitációra tett költségek végösszegét, amely többnyire egy és három forint között mozgott, Havadon költöttek a legtöbbet, 7 forintot. Ugyanebben az évben Kérőben is feljegyezték a vizitációra tett költségek összegét, 1 forint 40 dénárt tettek ki.<sup>254</sup> (A pénz vásárlóerejéhez lásd Függelék 67.)

1746-ban a mezőbodoni eklézsiát figyelmeztették, hogy *a Visitatio neve alatt se Visitatiokor, se visitálás után egy pénzt is a Visitatio híre és akarattya ellen el ne költsenek magokra*. 1777-ben a vizitáció utasította a székelyvajai eklézsiát, hogy mérsékeljék a vizitáció költségeit, mert a számadás vizsgálatakor nem hagyják helyben a vizitációra költött 10–15 forintot. A fenyegetést három év múlva Mezőbergenyében váltották be, Kis Zsigmond kurátort megintették, amiért az előző évben 14 forint 56 dénárba került a vizitáció, és a költségeket öt forintban limitálták.<sup>255</sup>

## 2.10. Helyszíne

### 2.10.1. A székház

A vizitációk helyszínéről viszonylag kevés adat maradt ránk. Egyedül a Hunyad–Zarándi egyházmegye igen lelkiismeretes jegyzője, Lisznyai Incze István rögzítette viszonylag pontosan 1771 és 1779 között, hogy mely épületben zajlott

---

<sup>252</sup> SzékAkv I. f. 61r, SzékEhmLvt prot. II/2. 576–577, LozsádLvt Számadások 4, 7b, HosdátLvt B/32.

<sup>253</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 440.

<sup>254</sup> HZEhmLvt prot. I/2. 126, KézdiEhmLvt prot. II/1. 87, MarEhmLvt prot. II/2. 568–586, DésEhmLvt prot. II/1. 319.

<sup>255</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 392, MarEhmLvt prot. II/5. 83, 178.



tak az események. A többiek legfeljebb csak azt jelezték, ha nem a parókián tartották a látogatást. Egyedül a Marosi egyházmegyében találkozunk azzal, hogy a helyiséget, ahol a vizitációt ténylegesen tartották, *székháznak* nevezték.

Az adatok alapján az elsődleges helyszín a lelkészi (filiákban a tanítói) lakás volt. Ide gyűltek össze a gyülekezeti tagok, és itt várták a vizitációt. Egyedül az 1715-ös pávai vizitáció jegyzőkönyvében olvasunk arról, hogy *a megyétől a Szent Visitatoria deputált háznál* zajlott a látogatás.<sup>256</sup>

Gyakrabban előfordult viszont, hogy a gyülekezet valamely patrónusa látta vendégül a vizitációt. Egy helyen arról is beszámol a jegyzőkönyv, hogy ilyenkor a vendéglátó az eltartást is magára vállalta.

A jelenséggel leggyakrabban a Hunyadi egyházmegyében találkozunk. Ennek oka az, hogy Hátszeg vidékén nagyon sok eklézsia gyakorlatilag udvari papságként működött, a gyülekezetet két-három kis- vagy középnemesi család és közvetlen környezetük alkotta. Az 1771 és 1780 között tartott 206 vizitáció csaknem harmadát (63-at) tartották biztosan nemesi udvarháznál. Leggyakrabban a Hátszeg vidéki kisebb eklézsiaokban: Tustyán és Demsuson hat alkalommal a Lukács, Galacon hat-szor a Buda illetve a Mara, Nagypestényben ötször a Naláczi, Felsőszálláspatakon négyszer a Mara, Óraljaboldogfalván négyszer, Malomvízen pedig háromszor a Kendeffy, Fehérvízen háromszor a Bálint család kúriájában vizitáltak. A Sztrigy mentén, a frissen alakult bácsi eklézsiaiban Nagy Sándor főgondnok (*inspector curator*), a szintén nemrég fundált Oláhbrettyén háromszor Mara Miklós főispán, Zeykfalván két alkalommal a falunak nevet adó család fogadta az egyházlátogatást. Marossolymoson különböző helyi nemeseknél (Brádi, Vadas, Barcsai) vizitáltak öt alkalommal, Vajdahunyadon pedig kétszer Berivoi János gondnok házában. Ilyenkor a vendéglátó gondoskodott az eltartásról is.<sup>257</sup>

A Dési egyházmegyében három alkalommal értesülünk ilyenről: 1760-ban Nagyesküllőn Sombori László, 1762-ben Bábócon Gruzda László, Dobokán Szacsvai Ádám házában zajlott a látogatás.<sup>258</sup>

1678-ban mind Küküllővárt, mind Sövényfalvát Kapi György tanácsúr otthonában (*apud aedes*) vizitálták, 1682-ben Haranglábát a Horváth Istvánéban. 1740-ben a héderfői egyházlátogatás iktári Bethlen Sámuel udvarában (*aula palatio*) zajlott, 1749-ben a bernádi a Kakucsi Ferencéban, 1751-ben a maroscsapói Réz István kúriájában, 1755-ben a küküllőszéplaki özvegy Simén Gergelyné ud-

---

<sup>256</sup> Csáki–Szócsné 2001. 103.

<sup>257</sup> HZEhmLvt prot. I/3.

<sup>258</sup> DÉS EhmLvt prot. II/1. 603, 628, 634.

varában. 1752-ben Zágoni Absolon balavásári lelkész betegeskedett, ezért özvegy Pap Jánosné udvarában vizitáltak.<sup>259</sup>

Székelyföldön, a Marosi egyházmegyében három ilyen esetet ismerünk: 1744-ben Cserei György magára vállalta az iklandi vizitáció eltartását, a következő évben egyenesen anyja székelykáli házához invitálta a bizottságot. 1770-ben a székesi vizitáció Kelemen János házában zajlott. 1759-ben a lőrincfalvi parókia olyan rossz állapotban volt, hogy nem lehetett megtartani az egyházlátogatást.<sup>260</sup>

### 2.10.2. Kihelyezett vizitációk

A vizitációs bizottság nem jutott el minden gyülekezetbe. Elsősorban az útviszonyok, illetve a nagy távolságok akadályozták ebben. Ilyenkor az eklézsia lelkésze, tanítója és hitesei jelentek meg előljáróik előtt az egyik szomszédos parókian. Csonka vizitációval van dolgunk, hiszen az ingó és ingatlan javakról csak a jelentésekből szereztek tudomást, a feladott botránkozatókat pedig nem tudták beidézni. Az egyházi szolgák működését, illetve a számadást ellenőrizték.

Nem áll módunkban minden kihelyezett vizitációt felsorolni, nem is lenne különösebb értelme. Vizsgálatukból egyértelműen kiderül, hogy inkább a kisebb gyülekezet képviselői jelentek meg a nagyobb eklézsiában, a főúttól félreeső egyházközség képviselői főútvonal mellettiben, a filia hitesei anyagyülekezetben.

Voltak olyan gyülekezetek, amelyeket gyakrabban vizitáltak másutt. A Görgényi egyházmegyében a Maros áradása vagy a jégpáncél felszakadása miatt csak a folyó egyik partján fekvő eklézsiákat látogatták meg, az átellenben levő gyülekezetek képviselői átkeltek a folyón, és megjelentek a bizottság előtt, így kiküszöbölték az állandó átjárást. A Küküllői traktusban a Nagy-Küküllő mentén fekvő Küküllőalmást és Ebesfalvát vizitálták Gógánban vagy Dányánban, a félreeső Mezőbodont Marosbogáton. A Marosi egyházmegyében a Nyárad-mente egykor több faluból álló eklézsiáiban (mai napig megyének nevezik) az időközben önállósodott eklézsiákat ellenőrizték egykori anyaegyházközségükben (Berekeresztúr, Nyárádszentanna, Nyárádszentsimon stb.). A Hunyadi egyházmegyében a 18. század elején alakult Hátszeg-vidéki eklézsiákat gyakran vizitálták Hátszegen.

<sup>259</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 69, 98, II/3. 273, 429, 445, 477, 457.

<sup>260</sup> MarEhmLvt prot. II/2. 570–571, II/4. 645, 130.

## 2.11. Résztvevők

Az egyházmegyék között ebben a tekintetben is különbségek vannak. Amint azt a vizitációs bizottságok esetében tettük, itt is először résztvevők, majd egyházmegyék szerint mutatjuk be. Kiválasztottuk az 1650-es, 1694-es, 1721-es, 1737-es és 1760-as éveket és ezekben vizsgáltuk a résztvevőket.

**Az egyháziak.** A vizitáción természetesen részt vett a gyülekezet lelkésze és (ha volt) tanítója. A filiák vizitációján kötelező módon részt vett az anyaegyházközség lelkésze, és amennyiben a leányegyházközségben működött lévita, ő is.

Előfordult az is, hogy az egyházi szolgák valamelyike nem jelent meg a vizitáción. Ez nem vonta maga után a vizitáció meg nem tartását. Ha előre jelezték hiányzásukat, vagy annak nyomós oka volt, a vizitáció nem büntette, csupán megjegyezték, hogy hiányában nem tájékozódhatnak a gyülekezetről, illetve bérének beszolgáltatásáról. Legtöbb esetben csupán konstatálták a lelkész hiányzását (pl. Hátszeg – 1701, Magyarzsombor –1742, Hídalmás – 1742, Vajdakamarás – 1768, Sajóudvarhely – 1779).<sup>261</sup> 1774-ben Püskösti Mihály fehérvízi lelkész hiányzott a vizitációról, de közlendőjét *írása által communicálta*.<sup>262</sup>

Ha igazolatlanul, akár hanyagságból, vakmerőségből, akár a büntetés vagy dorgálás elkerülését remélve ment el a faluból, szigorúan büntették. 1694-ben a harcói lelkész félt az ellene felhozandó vádaktól, eltávozott. Ezért a vizitáció rosszallását fejezte ki, büntetésről nincs tudomásunk. 1715-ben a magyarkirályfalvi lelkészt azért idézték a parciális elé, mert nem jelent meg a vizitáción. 1732-ben a dányáni lelkészt és mestert 1–1 forintra büntették a hiányzásért. Kiliti János héderfaji mestert, aki sem tanítói munkáját nem végezte becsületesen, sem a bizottság előtt meg nem jelent, mondván, hogy *semmi dolgom nekem ott nincsen*, felfüggesztették hivatalából és parciális elé idézték. Hasonlóan büntették Kádár Mihály göcsi lévítát 1780-ban. 1778-ban a bürkösi mester a faluba ment vacsorázni az egyházlátogatás idején, ezért három forintra büntették.<sup>263</sup>

**A világiak.** Az eklézsia világi tisztségviselői közül legkorábban az egyházfit említik.<sup>264</sup> A Küküllői egyházmegye legelső, 1648-as vizitációiban már szerepel-

<sup>261</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 242, DésEhmLvt prot. II/1. 305, 306, SzékEhmLvt prot. II/2. 364, 569.

<sup>262</sup> HZEhmLvt prot. I/3. 119.

<sup>263</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 95, KükEhmLvt prot. II/2. 19, II/3. 165, MarEhmLvt prot. II/5. 171, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 491.

<sup>264</sup> A tisztségről részletesen lásd: Buzogány 2009. 297–299.

nek és minden egyházmegye legkorábbi fennmaradt jegyzőkönyveiben megjelennek. A Marosi, Dési és Görgényi traktus jegyzői nem nevesítették a vizitáción résztvevők tisztségét, de a jegyzőkönyvek szövege sok helyütt említi őket, nevüket megtaláljuk a jegyzőkönyv fejlécében.

A Küküllői jegyzőkönyvekben 1648-tól az 1680-as évekig folyamatosan a falusbíró (*judex*) szerepel elsőként az eklézsia tagjai közül a vizitációk fejlécében. A 17. század végén egyre ritkábban jelenik meg a vizitáció résztvevői között, utoljára 1720-ban Boldogfalván.<sup>265</sup> A Küküllőin kívül kizárólag az Orbai egyházmegyében jegyzik a résztvevők közt a bírót (*judex pagi, judex*): 1677-től 1726-ig az egyházfi mellett őt emelik ki a jegyzőkönyvek, 1726-tól elvértve fordul elő.

A gondnoki tisztség valamikor a 17–18. század fordulóján alakult ki. Ő már az eklézsia tisztségviselőjének számított. A hátszegi gyülekezet pl. 1699-ben választott magának először gondnokot.<sup>266</sup> A Marosi egyházmegyében 1694-ban, a Küküllőiben 1716-ban, a Désiben és az Udvarhelyiben 1721-ben, az Orbaiban 1724-ben jelenik meg a curator a vizitáción, a többi egyházmegyében már a legrégebb fennmaradt (általában a 18. század közepén vagy később kezdődő) vizitációs jegyzőkönyvben szerepel.<sup>267</sup> A székelyföldi egyházközségekben párhuzamosan használják a megyebíró (*judex ecclesiae*) és curator megnevezést.

A gondnok hiányzása időnként akadályozta a vizitáció munkáját: 1765-ben Magyarfrátán emiatt *semmit nem lehetett igazítani*, hasonlóképpen 1779-ben Mezőújlakon. 1741-ben Boldogfalván, az egyik hiányzó *consistorialisra*, Molnár Györgyre három forint büntetést szabtak ki, amiért tudott a bizottság érkezéséről, mégis elment a faluból. 1774-ben Désfalván az eklézsia curatornak választotta Bánfi Mihályt, aki *vévén észre, hogy a Szent Visitatio megérkezett, még virrattig elment házatól*. Hasonlóképpen három forinttal bűnhődött.<sup>268</sup>

**A résztvevők száma.** A 17–18. században az Erdélyi Református Egyházban legtöbb egyházmegyéjében kb. hét (plusz–mínusz egy) ember vett részt a vizitáción.<sup>269</sup>

---

<sup>265</sup> KükEhmLvt prot. II/2. 61.

<sup>266</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 116.

<sup>267</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 96, KükEhmLvt prot. II/2. 35, UdvEhmLvt prot. I/3. 224, DésEhmLvt prot. II/1. 1, Csáki–Szöcsné 2001. 159.

<sup>268</sup> SzékEhmLvt prot. II/2. 324, GörgEhmLvt prot. XI/2. 730, KükEhmLvt prot. II/3. 291, II/4. 228.

<sup>269</sup> Regino von Prüm 10. századi vizitációs rendtartásában előírta, hogy minden gyülekezetből hét férfit kellett kiválasztani a gyülekezet példás életű tagjai közül és őket kellett eskü alatt megkérdezni az egyházi szolgák, illetve az eklézsia tagjainak életéről, erkölcséről. (Wasserschleben 1840. 206–207.)

Legszigorúbban talán a Marosi egyházmegyében ragaszkodtak a hét esküdt-höz. Az 1694-es vizitáció során három eklézsiában (Székelykál, Berekeresztúr, Vadasd) is előfordult, hogy a hat jelenlévő gyülekezeti tag neve után következett a *septimus deest* kifejezés. Ez a gyakorlat a 18. század közepén is élt tovább. 1759 decemberében a sóvárad vizitáción megjelent csaknem az egész eklézsia, de hét férfit esketett meg a vizitáció, és ők válaszoltak a kérdésekre is.<sup>270</sup> Számszerűsítve: 1694-ben 22 eklézsiában volt hét esküdt, nyolc kisebb gyülekezetben három, és szintén nyolcban változó számú, 1721-ben 26-ban hét és 11-ben kevesebb, 1737-ben 29-ben hét, 11-ben hat és 7-ben kevesebb, 1760-ban 40-ben hét, 11-ben hat és 4-ben kevesebb. A Marosi egyházmegyéből kivált Görgényiben hasonló volt a helyzet: 1737-ben a 32 ekléziából 17-ben hét és hatban nyolc esküdt vett részt a gondnok mellett, ám 1760-ra már lazult ez a rend: a curator és egy vagy két aedilis mellett 4–6 esküdt vett részt, így az összlétszám kilenc és hat között mozgott. Szintén hét esküdt jelent meg a Sepsi egyházmegye legtöbb vizitációján, 1736-ban a 27 ekléziából 21-ben. Az Udvarhelyi egyházmegye két fennmaradt vizitációs jegyzőkönyvében nem szerepel a résztvevők névsora, csak annyit tudunk, hogy 1721-ben Kányádon 7 férfit eskettek meg.<sup>271</sup>

A többi egyházmegyében kevésbé volt kötött az esküdtek száma, de azért a hetes szám körül mozgott. A Küküllői egyházmegyében 1650-ben és 1651-ben többnyire (a falusbíró és az egyházfit is számítva) 5–7 világi személy volt jelen, 1694-ben 3–5, a következő időszakban sajnos nem jegyezték a résztvevők nevét. A Széki egyházmegyében 1760-ban 13 gyülekezetben (a gondnokkal és az egyházfival együtt) hét, 11-ben hat, hatban nyolc esküdt fogadta vizitációt. A Dési egyházmegye 1721-es és 1737-es vizitációiban semmiféle rendszer nem figyelhető meg e tekintetben: a résztvevők száma kettő és 18 között mozgott. Ugyanott 1760 után ez a szám öt és 11 körül stabilizálódott.

Az Orbai egyházmegyében 1694-ben négy gyülekezetben haton–heten, négyben tizenketten várták a vizsgálókat, 1721-ben és 1737-ben már öt és hét között mozgott számuk. A Kézdi egyházmegyében 1737-ben nyolc–tíz esküdt jelent meg az esperes hívására, 1760-ban már jóval nagyobb volt a szórás: öt és tizenkettő között voltak.

Következtetésképp elmondhatjuk, némely egyházmegyében szigorúan ragaszkodtak a hét esküdt középkori gyakorlatához, máshol hét körül mozgott az esküdtek száma, és volt olyan traktus is, ahol nem volt ebben semmiféle rendszer.

<sup>270</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 76, 79, 81, II/4. 190.

<sup>271</sup> *Ubi juramento constricti ex examinati 7 auditores.* (UdvEhmLvt prot. I/3. 226.)

**Kollektív hiányzás.** Előfordult az is, hogy az egyházi szolgálakon kívül senki sem jelent meg a vizitáción. 1689-ben Vámosgálfalván, 1701-ben Hosdátton, 1775-ben pedig Magyarón lakodalom miatt maradt mindenki távol, 1747-ben a makfalviak, 1761-ben az alsóbölkényiek, 1780-ban pedig a gyulakútiak sokadalomra mentek inkább, mint vizitációra.<sup>272</sup>

1697-ben Haranglábbon, 1723-ban Mezőbándon, 1726-ban Vámosgálfalván, 1733-ban Harcón, 1746-ban Várkuduban, 1772-ben és 1779-ben Marosillyén csupán megdorgálták (a jegyzőkönyv lapjain) a hiányzó gyülekezetet,<sup>273</sup> 1713-ban Nagyteremit és 1728-ban Csávást 12, 1758-ban Havadtőt hat, 1760-ban Teremiújfalut egy forintra büntették a hiányzásért. Zágomban 1746-ban fejéknél 24 forint büntetést szabtak ki a megyebíróra és a hitesekre, amiért nem mentek el a vizitációra.<sup>274</sup> 1765-ben Vajdaszentiványban a lelkésszel való, mintegy két évtizedig húzódoó vitatkozás elején nem ment senki a vizitációra.<sup>275</sup>

## 2.12. Lezajlása, a feladatok megoszlása

A zsinatok kezdetben csupán a vizitáció gyakorlatának alapelveit rögzítették, az első részletesebb útmutatást a sokat idézett 88. Geleji-kánon tartalmazza. Ez alapján leírható, hogyan kellett lezajlania a vizitációnak: Először a lelkészek szolgálata (nyolc kérdés) és maguk illetve családjuk magánélete felől érdeklődtek. Utána hasonlóképpen a tanítók szolgálatát és életvitelét kellett megvizsgálni. Az ő esetükben előírták a büntetést is. Ezután következett az ingatlanok állapotának vizsgálata, ahol a javítások kikényszerítéséhez igénybe vehették a karhatalom segítségét is. A következő lépés a gyülekezeti tagok templomlátogatásának, kegyességi gyakorlatának a vizsgálata volt, továbbá arról is meg kellett kérdezni a lelkészeket, hogy híveik tisztelik-e őket, megadják-e fizetésüket s helyi szinten működik-e az egyházfegyelem. A vizitációt pénzügyi számvétellel kellett zárni.

---

<sup>272</sup> KükEhmLvt prot. II/1. 156, GörgEhmLvt prot. XI/2. 385, HZEhmLvt prot. I/1. 243, GörgEhmLvt prot. XI/2. 667, MarEhmLvt prot. II/5. 169.

<sup>273</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 240, II/3. 4, MarEhmLvt prot. II/1. 512, II/2. 356–357, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 29r, HZEhmLvt prot. I/3. 72, 260.

<sup>274</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 512, II/3. 542, 72, MarEhmLvt prot. II/2. 651, II/4. 98, Csáki–Szócsné 2001. 278.

<sup>275</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 459.

### 2.12.1. A vizitációs kérdőpontok

Tudomásunk van arról, hogy az esperesek tovább finomították a 88. kánon kérdéseit és saját maguk számára ún. vizitációs kérdőpontokat dolgoztak ki, amelyeket egyenként feltettek a gyülekezetnek és az egyházi szolgáltnak. Valószínűleg minden esperes kidolgozta ezeket, ám mindössze három ilyen szöveg maradt ránk.

A legkorábbi ismert kérdéssor az Udvarhelyi egyházmegyéből származik (Függelék 10.). Nánási Lovász Mihály esperes (1696–1706)<sup>276</sup> állította össze. 18 kérdés vonatkozik a lelkészre, 15 a szolgálatára és mindössze három az erkölcsi életére. A mesterre öt kérdés utal, kettő szolgálatára, három magaviseletére, az egyházi szolgák feleségeire pedig négy-négy. Az egyházi szolgáltnak 14 kérdésre kellett válaszolniuk: ezek közül hét a hívek erkölcsi életét firtatta, a maradék hét pedig többnyire gazdasági természetű, a bérek beszolgáltatására az ingó és ingatlan javak, pénzalapok helyzetére és az adományokra vonatkozik.<sup>277</sup>

A lelkészre vonatkozó kérdések közül hat, a gyülekezetre utalók közül három tartalmában ismétli a 88. Geleji-kánont. Ha úgy tetszik, a kérdéssor a törvényben foglaltak aktualizálása, kibővítése a kor és a vidék sajátos gondjaival: A papnéról és mesterről pl. megkérdezték, hogy hódol-e az akkor divatba jött *pipázásnak* és *tubákolásnak*. Mivel az erdélyi szombatosság leginkább Udvarhelyszéken terjedt el és élt tovább, azt is megkérdezték, *hogy zsidózó, szombat ülő ember nincsen-e az ecclesiában*. Új témaként jelent meg a papmarasztás, illetve az úrasztali eszközök számbavétele.

A következő a Nagyenyedi egyházmegye 1777 körüli kérdéssora (vagy inkább annak töredéke). Ez nem maradt ránk, csupán az 1777-es ótordai vizitáció (Függelék 11.) feleleteiből következtethető ki.<sup>278</sup> Az első nyolc kérdés követi a 88. kánon lelkészekre vonatkozó részét, a kilencedik pedig arra vonatkozik, hogy marasztják-e lelkészüket vagy sem.

A Hunyadi egyházmegyében az 1770-es években a lelkészeiről *az ekklézsiái canonokban expressált requisitumokra* nézve vallottak és röviden összefoglalták azt: *tanít-é, beteget látogat-é, belső emberhez illő szent és fedhetetlen életet él-é.*<sup>279</sup>

---

<sup>276</sup> Zoványi 1977a. 434.

<sup>277</sup> UdvEhmLvt prot. I/2. 55–56. A jegyzőkönyv másolatát Tóth Leventének köszönöm. Szövegüket lásd még: Pokoly 1905 IV. 159–160. Tóth 2007. 873.

<sup>278</sup> NEnyedEhmLvt prot. I/2. 477.

<sup>279</sup> HZEhmLvt prot. I/3. 253.

1780-ban az Erdélyi Református Egyházban általános téma volt a vizitáció intézményének reformja. A Háromszéki Communitas ez év márciusában Makán tartott gyűlésén vizitációs rendtartást fogadott el. Jelen pillanatban nem ismerünk ennél hosszabb és részletesebb kérdőpontokat. (Függelék 12.)

A kérdéssor nem az egyházi szolgálkkal kezdődik. Az első 34 kérdés a gyülekezeti tagokra vonatkozik: 19 erkölcsi életükre (1–15, 20, 32–34.), három (16–18) a gyülekezet elöljárói iránt tanúsított engedelmességükre, négy (19, 21–23.) az eklézsia ingatlanaira, egy (24.) a fizetés beszolgáltatására, kettő (25–26.) a harangozás rendjére, három (28–30.) a marasztás illetve az eklézsia gyűléseinek szabályosságára és egy (31.) a templomi ülésrendre kérdezett rá. Az egyházi szolgálkról 16 pontban kellett vizsgálgódní. Hét (1, 5, 7–10, 15.) a szolgálatok végzésre, öt (2–4, 12–13) a maguk, egy (14.) családjuk erkölcsi életére, kettő (6, 16.) a bér beszolgáltatása körüli visszaélésekre, egy (11.) pedig a lelkész és mester viszonyára vonatkozott. Az utolsó rész a *megyebíró elleni kérdéseket* tartalmazza, szám szerint tízet. Az első nyolc a vagyongazdálkodás körüli szorgalmát firtatta, a 9. lelkészével való viszonyát, az utolsó pedig megkérdezte, hogy marasztják-e vagy sem.<sup>280</sup>

1780 után egyre szorosabban ragaszkodtak a vizitációk a kérdőpontokhoz. A Küküllői egyházmegyében 1788 után minden vizitáció elején felírták őket, és a látogatás jegyzőkönyvében már csak a kérdőpont száma és a rá adott válasz szerepel.

A kérdőpontok nyilvánvalóan csak a vizitáció vázát képezték, feltételezzük viszont, hogy a legtöbb egyházlátogatáson elhangzottak, annak ellenére, hogy nincs a jegyzőkönyvben írott nyoma. Ha végigolvassuk a jegyzőkönyveket, többekévéb visszaköszönnek a fent ismertetett szövegek.

### 2.12.2. A vizitáció lefolyása

A következőkben megpróbáljuk rekonstruálni az egyházlátogatás folyamatát egy átlagos erdélyi gyülekezetben.

A vizitációs bizottság fogadása után a gyülekezet képviselőjében megjelent kb. öt-nyolc férfi esküt tett, majd beszámolt lelkészröl és a tanítóról. A tipikus kifejezés a *jurati, examinati, fassi sunt ....* (esküt tettek, megvizsgáltattak, vallották...). Amennyiben valamivel megvádolták az egyházi szolgálkat, azoknak lehetőségük volt védekezni. Ezután következett a vizitáció ítélete: büntetés (dorgálástól a fel-függesztésig) vagy felmentés. Valószínűleg az eklézsia itt közölte a vizitációval az

<sup>280</sup> KézdiEhmLvt prot. II/3. 173–175.



eklézsia korábbi döntését arról, hogy marasztják-e vagy sem előjáróikat. A marasztás megtagadása esetén a vizitáció felülbírálhatta a döntést.

Ezt követően kérdezték meg az egyházi szolgálakat. Először a botránkozottat eklézsia-tagokat *adták fel*, őket vizitáció elé idézték, így lehetőségük volt igazuk megvédésére. Az ítéletet is többnyire személyesen közölték. Másodszor a lelkész és a tanító arról számolt be, hogy érte-e személyes sérelem hívei részéről, fizetését beszolgáltatták-e, lakáskörülményeivel elégedett-e? Leggyakrabban fizetésük beszolgáltatásáról panaszkodtak.

Bár a kánonok előírták, egyetlen jegyzőkönyvben sem találunk feljegyzést arról, hogy a vizitáció számon kérte volna a gyülekezeti tagok ismereteit. Hermányi Dienes József anekdotagyűjteményében viszont azt olvassuk, Szokolyai István erdővidéki esperes (1700–1706) az olasztelki vizitáción elmondatta a gyülekezettel a Miatyánkot, és 12 forinttal büntte azt, aki nem tudta.<sup>281</sup>

Valószínűleg ezalatt a bizottság egyik tagja (a Marosi egyházmegyében mindig a *director*<sup>282</sup>) megvizsgálta az ingatlanok állapotát, feljegyezte a hibákat, majd a teljes bizottság előtt beszámolt a látottakról, előterjesztette a gondnokra és egyházfira kiszabandó büntetést, és a közeljövőben kötelező módon elvégzendő javításokat.

Ez után következett az eklézsia pénzügyeinek vizsgálata, a klenódiumok számbavétele, az új adományok rögzítése és az iskolában tanulók vizsgáztatása.

A vizitáció végén került sor az egymással perlekedő gyülekezeti tagok ügyeinek rendezésére, a jegyesség-felbontási perekre, illetve a válókeresetek felvételére.

A vizitáció legalább egyszer visszavonult határozatot hozni, ekkor nem lehettek jelen az eklézsia tagjai, sem a consistorialisok/presbiterek.<sup>283</sup>

Ha félnapos vizitációval számolunk (számításaink szerint ennyit tartott az egyházlátogatások közel fele), akkor ebéddel vagy vacsorával zárult a látogatás, ahol (a perbe idézettek és fegyelmi okon előállítottakon kívül) a vizitáció minden résztvevője helyet kapott. Innen vitte tovább a bizottságot a szomszéd eklézsia követe.

A bizottság tagjainak feladatait is el tudjuk valamennyire különíteni. Az esperes a bizottság elnökeként valószínűleg kérdezett, majd vezette az ítélezést, és kihirdette az ítéletet. Ha követségbe kellett menni valahová, akkor ő mindenképpen ment. A jegyző többnyire az esperes mellett tartózkodott, felírta az ese-

---

<sup>281</sup> *Esék visitatio alkalmával, hogy Oloszteleken is Mi Atyánkat mondatának s néppel a visitatorok, s büntetik vala, aki el nem mondhatja vala.* (Hermányi 1992. 205.)

<sup>282</sup> MarEhmLvt prot. II/2. 19.

<sup>283</sup> KézdiEhmLvt prot. II/3. 71.

mények summáját, vagy egyenesen a történésekkel párhuzamosan fogalmazta is a jegyzőkönyvet. A director feladata elsősorban az ingatlanok számbavétele volt. A háromszéki eklézsiákban a legkisebb fegyelmi eljárást is perként folytatták le, ahol a fiscus hívta perbe hivatalból a vétkes egyházi szolgákat illetve eklézsia-tagokat. A brachiumnak elsősorban az ítéletek végrehajtásakor, illetve azon kihágások vizsgálatakor volt szerepe, melyeket az egyházi és világi hatóság egyaránt büntetett.

Az alábbi példa illusztrálja, hogy a feladatokat – különösen Háromszéken – gondosan elkülönítették: az Orbai egyházmegye esperese 1715-ben meg akarta büntetni a pávai ekléziát, amiért az 1701-es vizitáció parancsát figyelmen kívül hagyták, és az épületek romlásait nem javították. A vizitáció átutalta az ügyet a fiscusnak: *Fiscus uram ökegyelme mind azokért és egyéb ruinakért is keresse és érdekem szerint luáljanak.* Az esperest pedig szigorúan elhallgattatták: *Tiszteletes dékány uram pedig üljön le.* Az esperes fellebbezett, hogy nem a romlásokért, hanem az engedetlenségért hívta őket perbe. Az ügyet a parciálisra utalták, kimemetelét nem ismerjük.<sup>284</sup>

### 2.12.3. Liturgikus szolgálatok a vizitáción

Számos jel utal arra, hogy az istentisztelet nem volt része a vizitációnak. A fél napig tartó egyházlátogatásba is szűkön fér be a (a fogadás, eskütétel, vallatás, határozathozatal, közös étkezés mellé) az istentisztelet. Korábban láttuk, hogy a vizitációk kb. negyede fél napnál kevesebbet tartott. Olyan napon, amikor gyülekezetet látogattak meg, aligha fért bele a vizitációs bizottság munkájába négy istentisztelet. A Marosi egyházmegye vizitációiban gyakran találkozunk a templomi ülőhelyek körüli vitákkal. Ilyenkor mindig megjegyezték, hogy szemügyre veszik a templomot. Ha korábban lett volna istentisztelet, akkor jártak volna a templomban, és szükségtelessé válna az újabb szemle. További érv amellet, hogy nem tartottak istentiszteletet, hogy a vizitáció során esett rendbontásokról (lásd a következő alfejezetben) szóló feljegyzések közül mindössze egy szól istentisztelet alatti felszólalásról, bekiabálásról stb. (Egy feljegyzés viszont említi a templomban történeteket.)

Van viszont néhány olyan bejegyzés, amely azt sejteti, hogy valamiféle gyülekezeti liturgikus cselekményen részt vett a vizitáció.

---

<sup>284</sup> Csáki–Szöcsné 2001. 104.

Az 1721. január 8-i lőrincfalvi vizitáció jegyzőkönyvében olvassuk, hogy miután előző este megbüntették, Gidófalvi József lelkész *ma reggel könyörgést tenni elő nem jött, melyet engedetlenségre magyarázhatni inkább, mint tudatlanságra.*<sup>285</sup> Kérdés, hogy a napi rendszerességgel tartott reggeli könyörgéses istentiszteletről van szó (amelyen részt vett a bizottság is), vagy a vizitáció részét képezte a helyi lelkész liturgikus szolgálata. 1742. április 17-én Vajna Gábor a vizitáció jelenlétében a zágoni templomban *diffamálta* a helyi lekipásztort, Bartha Andrást.<sup>286</sup> Tudjuk, hogy a vizitáció általában az ún. *székbáznál* (így nevezik a törvénykezés helyszínét) zajlott és nem a templomban, tehát gyaníthatunk valamiféle istentiszteletet.

1771. február 1-én (pénteken) a dedrászéplaki mester, Diószegi Mihály ellen panaszolták, hogy a templomban ülve énekel. A vizitáció a panasz hallatán is nehezményezte a dolgot, de sok foganatja nem volt a feddésnek, mert *cultus alatt leüle s úgy énekle.* 1772. február 24-én, hétfőn a marosfelfalui eklézsia panaszolta, hogy lelkészük bundában jár templomba. A panaszhoz a vizitáció hozzáfűzte, hogy *melyet magunk is látánk.* A bizottság tehát mindkét helyen részt vett valamilyen istentiszteleten. 1783. február 10–11-én (hétfő–kedd) a vajdaszentiványi vizitáció előtt többször panaszkodtak az eklézsia mesterére. A vádpontokra a feleletet a mester másnap, 11-én *templom után* adta be.<sup>287</sup>

Az említett istentiszteletek egyikéről sem állíthatjuk egyértelműen azt, hogy a vizitáció kötelező részét képezte. Valószínűleg rendszeres gyülekezeti alkalomról van szó (lásd a következő fejezet istentiszteletei rendről szóló alfejezetét), amelyen részt vett a bizottság is. A lőrincfalvi eset utal rá, hogy – a mai szokással ellentétben – nem a bizottság egyik tagja, hanem a helyi lelkész végezte a szolgálatot. A 88. kánon előírta, hogy vizitáción hallgassák meg a kezdő lelkészek szolgálatait. Nem kizárt, hogy a felsorolt alkalmakat ilyen jellegű istentiszteleti részvételnek tekinthetjük.

#### 2.12.4. Soron kívüli vagy ritkább események a vizitáción

A fent bemutatott, kötelezőnek tekinthető (vagy csak rendkívüli esetben elmaradó) napirendi pontokon kívül számos más jellegű esemény is történt a vizitáción.

**Halálesetek:** 1760-ban a Mezőköbölkútra a vízbe fulladt gondnok temetésére érkezett a vizitáció, a gyülekezet lelkésze, Győri Ferenc pedig betegágyban

<sup>285</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 412.

<sup>286</sup> Csáki–Szócsné 2001. 265.

<sup>287</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 590–591, 619, 812–813.

feküdt. 1764. február 22-e délelőttjén Zágoni Sáska Absolon balavásári lelkész az egrestői filiában osztott úrvacsorát, majd a nagykendi eklézsia vizitálására igyekezve át akart kelni a megáradt Küküllőn és valamikor 5–6 óra között belefulladt.<sup>288</sup> 1771-ben Klopotiván Lisznai Incze Ferenc esperes és Herepei István notárius a vizitáció napján temették Borosnyai Lukács Istvánt, a gyülekezet egykori lelkészét. 1772. február 28-án, a vizitáció napján halt meg Étfalvi Kelemen harói lévita. Ugyanazon hónap 8-án a magyarfülpösi vizitáción feljegyezték, hogy a gyülekezet lelkésze, Incze József előző nap meghalt. 1780-ban a vizitáció egész nap Magyarrégenben időzött, mert Simon Sámuel esperes Hegyessi Lászlóné temetésén volt szónok (*actor*).<sup>289</sup> Simon Sámuel görgényi esperes 1787. február 7-én a dedrádszéplaki vizitáción vette felesége halálhírét.<sup>290</sup> 1775-ben a nagyrápolti vizitációnak megparancsolta a Főkonzisztórium, hogy írja össze és zárolja az előző év karácsonyán elhunyt lelkész, Nagy Sámuel javait, amelyek az egyházat illették. A bizottság lepecsételte a tékákat, a ládákat és boros edényeket, megparancsolta a mesternek, hogy vigyázzon rájuk, és lelkészi valamint világi megbízottat nevezett ki a javak számbavételére. 1780-ban az alpestesi vizitációnak Herepei István, nemrég elhunyt esperes-lelkész hátrahagyott iratainak részét kellett számba vennie.<sup>291</sup>

**Ünnepi alkalmak:** 1746. december 4-én a balavásári, 1767. február 14-én a sóváradai templom felszentelése zajlott vizitáció napján. Balavásáron Körösi György esperes és Márkusfalvi János jegyző, Sóváradon Borosnyai Lukács Simeon, a marosvásárhelyi ispotály-templom lelkésze prédikált, Török Ferenc és Ikafalvi Sámuel úrvacsorát osztott, Szász István pedig keresztelt.<sup>292</sup>

**További események:** 1766-ban Fintaházán a vizitáció szolgájának az ingét lopták el. A bizottság utasította az eklézsiaát, hogy vagy fizesse meg maga, vagy fizettesse meg a strázsával, vagy adják elő a bűnöst.<sup>293</sup>

Előfordult az is, hogy az egyházlátogató bizottság a begyűjtött büntetésekből, vagy éppen saját honoráriumából pénz adott az eklézsianak: 1680-ban az Orbai egyházmegye kilenc eklézsijának adtak két és 12 forint közötti összeget templomjavításra, 1694-ben Cófalvának egy forintot hasonló célra, 1701-ben Papolcnak három forintot azzal a céllal, hogy kamatra adják ki. 1765-ben Zágoni

<sup>288</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 348, KükEhmLvt prot. II/3. 561–562.

<sup>289</sup> HZEhmLvt prot. I/3. 14, 18, 52, GörgEhmLvt prot. XI/2. 609, 754.

<sup>290</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 879.

<sup>291</sup> HZEhmLvt prot. I/3. 130, 290.

<sup>292</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 389, MarEhmLvt prot. II/4. 521.

<sup>293</sup> MarEhmLvt prot. II/4. 478.

Aranka György széki esperes a szokásos honoráriummal egyenértékű összeget, 102 dénárt adott a várkudui templom építésére.<sup>294</sup>

## 2.13. Ellenséges hangulat, rendzavarók

A vizitáció rendjét több ízben megzavarta a lelkészek akadékoskodása, a gyülekezeti tagok rendetlen magaviselete, ellenállása. Nagyon sokszor ilyen események miatt félbe is szakadt az egyházlátogatás.

A vizitáció sokszor a lelkészek miatt fulladt botrányba: nem fogadták, veszekedtek a bizottság tagjaival, vagy éppen kiutasították őket parókiájukról. A legkirívóbb eset 1705-ben Hátszegen történt. A gyülekezet első lelkésze, Csáki Miklós nem fogadta a vizitációt, a bizottság egyik tagját, Váradai Gáspárt kutyához hasonlóan kicókigatta házából, *esperestünk felől penig azt mondotta, hogy nem agnoscállya in hoc casu, sem esperestyének, sem visitorának, míg pör alatt lesznek.* A helyzetet végül Pópa József, a gyülekezet románajkú másodlelkésze oldotta meg, aki fogadta az egyházlátogatást.<sup>295</sup>

Némelyek nem vették jó néven a fenyítést, büntetést, számonkérést. 1672-ben a csekelaki mester *vízi tatároknak* nevezte a vizitátorokat. 1718-ban Bacsoni Mihály kolozsborsai lelkész az öt vizitáló és megintő Almási István esperest *oppressornak* monda. Az ügy a generális zsinat elé került. 1743-ban Ercsei János marosvécsi lelkész azt mondta az adósságait firtató jegyzőnek: *Nyitva az ajtó, ki-mehet kegyelmed.* Ezután ő maga ment ki, s amikor visszajött, ismét összeveszett a notáriussal és ezt mondta neki: *Jöjjön vissza kegyelmed és búzólye a kopók ganéját, ez akadott az kegyelmed orrán.* 1750-ben Kecsedén a vizitáció félbeszakadt, mert a lelkész azt mondta a számadást ellenőrzőknek, hogy *illegitime akarják adóssá tenni,* és megtagadott minden együttműködést. 1760-ban Magyaracskáson ismeretlen okok miatt a lelkész *nagy és becstelen szókkal illeté a Szent Visitationt, el-annyira, hogy félbe kelle szakadni a visitationak.* 1779-ben Magyarherepén a lelkész *sótalan és illetlen beszédekkel szóllott az esperesről és a főgondnokról.*<sup>296</sup>

Mások a gyülekezeti tagok vádjaira voltak túl érzékenyek. 1728-ban Kiliti Péter egrestői mester az egyik gyülekezeti tagot, Szeredai Sámuel szidta a vizitáció előtt, egy forintra büntették. 1730-ban a gegesi lelkész hamisnak mondotta az

<sup>294</sup> Csáki–Szöcsné 2001. 2–21, 28, 58, SzékEhmLvt prot. II/2. 340.

<sup>295</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 4.

<sup>296</sup> Hermányi 1992. 44. DészEhmLvt prot. I/1. 228–229, GörgEhmLvt prot. XI/1. 227, DészEhmLvt prot. II/1. 433, 604, KükEhmLvt prot. II/4. 427–429.

eskü alatt ellene tett vallomásokat, és vádolta híveit, ezért bocsánatot kellett kérnie. 1741-ben a búzásbesenyői lelkész, Zágoni Balázs *sarcastice szólott* gyülekezetéről a vizitáción. 1761-ben Alsóbölkényben a lelkész a gondnokkal veszett össze, egymást okolták a kerítések rossz állapota miatt. 1771-ben Kóródszentmártonban Csávási Vas Benjámint lelkész az egyházfit *Júdásnak és fariseusnak* mondta, ezért három forintra büntették.<sup>297</sup>

Olyan egyházi szolga is akadt, aki az alkohol csábításának az ellenőrzés idején sem tudott ellenállni. 1720-ban Kendi Ferenc vámosgálfalvi mester ittas volt a vizitáción, ez már a sokadik bűne volt, így elmozdították a gyülekezetből, és kizárták az egyházmegyéből. 1736-ban Zágomban a mester, 1764-ben Marosvécsen és 1781-ben Búzásbesenyőben a lelkész részegen fogadta előljáróit. A zágoni tanítót 12 forintra büntették.<sup>298</sup>

Lelkész és mester közötti nézeteltérésekre is volt példa. 1739-ben Sövényfalván Szentmártoni Kapás Mihály oskolamester gyilkosságban való bűnrészeséggel vádolta lelkészét, nem tudta bizonyítani, ezért a széktörésért már 13 forint büntetés járt.<sup>299</sup>

Időnként egyházi személyek családtagjai is megzavarták a vizitáció rendjét. 1737-ben Kolozsborsán Enyedi Ferenc iskolamester feleségét, Hegedűs Borbálát az egyházlátogatás beidézte, hogy adjon számot templomkerüléséről. Az asszony mérgesen azt válaszolta, hogy *ki akarnak marni engemet innét s azért szólnak reám ennyit és sok vakmerő helytelen szókkal, az Szent Visitatiót contemnáló és még sokat mocskolódott és bestelenkedett*. Az esperes végül jobb belátásra bírta, és bocsánatot kért mindenkitől. 1738-ban Sövényfalván a mester felesége beszólt az ablakon, amikor ügyét tárgyalták, egy forintja bánta. A gógánváraljai lelkész felesége 1767-ben már visszaesőnek számított, ugyanis többször veszekedett a bizottsággal. Ezúttal valószínűleg a tanácskozás idejére küldték ki, mert azt válaszolta, *hogy száz esperest parancsalja, sem mégyen ki a házból*. Hat forintra büntették.<sup>300</sup>

A gyülekezeti tagok nyakasságukkal, fegyelmezetlenségükkel gyakran hátráltatták az egyházlátogatás munkáját. 1775-ben az alsócsernátoni consistoralisok

<sup>297</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 58, MarEhmLvt prot. II/2. 240–241, KükEhmLvt prot. II/3. 284, GörgEhmLvt prot. XI/2. 385, KükEhmLvt prot. II/4. 162.

<sup>298</sup> KükEhmLvt prot. II/2. 66–67, Csáki–Szöcsné 2001. 252. GörgEhmLvt prot. XI/2. 445, KükEhmLvt prot. II/4. 445.

<sup>299</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 263.

<sup>300</sup> DésEhmLvt prot. II/1. 237–239, KükEhmLvt prot. II/3. 244, II/4. 105.

ott akartak lenni a vizitáció döntéshozásainál. A bizottság visszautasította, mondván, hogy *sem törvény nincs, amely mellett kívánnyák, sem közönséges praxis, de a visitationalis processusnak természeti sem engedi mind azért, mert mind hazafiak és eklézsia lakosi lévén ökegyelmek, a deliberatiok csendes bátorsággal nem fojhatnának[!], mind pediglen, mert ökegyelmek a Visitationak tagjai nem lévén s nem lehetvén, így voxok is a deliberatumokban nincsen, s nem is lehet.*<sup>301</sup>

A Marosi egyházmegye jegyzőkönyveiben többször olvassuk a panaszt, hogy a vizitáció tiszteletére rendezett vendégség ivászatba torkollott. 1693-ban Havadon a vizitáció kibékítette a székelyszentistváni mestert a havadi lelkésszel. Utóbbi a vacsora felett *megrészegeadvén* ismét zaklatni kezdte a tanítót. 1732-ban a gesesiek *a bor mellett való hosszas ülésekkel, zajgásokkal, nagy nyughatatlanságot szerzettenek*, két évvel később a székelyvajaiak *a székháznál vacsorától felkelvén inconvenienter viselték magokat, kelletinél többet evén, iván, zajongván*. 1723-ban Koronkán ittasan mentek a gyülekezeti tagok a vizitációra, *nagy zenebonát indítottak ökegyelmek, azonkívül is a szék házát nem becsülték meg, hanem dohányozással rendeletlenül éltek*, három máriással (1 ft. 2 dr.) büntették őket. Előző évben, miután a bizottság elhagyta Mezőbergenyét, az eklézsia tagjai tovább mulattak és ezt mondták a bizottságról: *Hazavonó emberek, csak utánuk kellene mennünk s agyon kellene vernünk*. Ugyanazzal az összeggel büntették, mint a koronkaikat. 1744-ben Küküllőalmáson a vizitáció távozása után némelyek a parókián *veszekedtenek, szitkozódtnak*, a következő évben három forintra büntették őket.<sup>302</sup>

A hangulat nem volt mindig békés a törvénykezés alatt sem: 1692-ben a magyarsülyei vizitáción a helyi lelkészt megtámadta néhány gyülekezeti tag, akiket a vizitáció fejenként kétszáz forintra büntetett. (Az 1615. szeptember–októberi országgyűlés XXXVI. cikkelyében 200 forint büntetést szabott ki azokra, akik egyházi személyeket támadtak meg.<sup>303</sup> A törvény alkalmazására ez az egyetlen bizonyítékunk.) 1693-ban Vadasdon a vizitáció kiabálásba torkollott, és az előjárók azzal fenyegetőztek, hogy elmennek. Erre Bedei Nagy Ferenc azt mondta: *Am lássuk, mit gondolnak vele*. 1741-ben Lukafalván *edgy gombás tőkének a parochialis fundusról való eltévelyedésben, onnan való amotiojában, edgyik fundusról másik fundusra való transpositiojában controversiáskodván*, a vizitáció megpróbálta őket csendesíteni, de a hivatalos idézést figyelmen kívül hagyták, az előjárókra nem hallgattak, ezért három forintra büntették őket. 1744-ben a Hunyad megyei Hosdátón a vizitáció meghatározta az ülésrendet, de néhány asszony már helyben

<sup>301</sup> KézdiEhmLvt prot. II/3. 71.

<sup>302</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 57–59, II/2. 337, 404, II/1. 485, 476, KükEhmLvt prot. II/3. 365.

<sup>303</sup> Trócsányi 2005. 45.

fellázadt ellene, és máshová ült és a *visitorokat* becstelenítette. Az ügy a generális zsinatra került. 1776-ban a székelyvajai birtokosok több vádpontot fogalmaztak meg lelkészük ellen, de amikor a vizitáció bekérte a lelkész védekezését, akkor nagy kiáltozással és lármával *contradicálának* ezt mondván: *Mi nem akarjuk ezt a dolgot olyan prókátorice folytatni, hanem a beadott punctumokra deliberatumot kívánunk.* A törvényhatóság végül megtagadta az ítélezést és hivatalból ejtette a vádakat.<sup>304</sup>

A vizitáció rendjét legtöbbször a fegyelmi eljárás elé idézett ún. *botránkozató személyek* zavarták meg. Cselekedetük kimerítette a széktörés<sup>305</sup> bűnét. 1749-ben Esztényben a vizitáció elé rendelték Piros Márton és Tót Borbála jegyeseket, a menyasszony *pálcával mintegy megfenyegette, úgy pálcájával való hadazásával illetlen beszédekkel* illette az egyházmegye előjáróit. 1779-ben Pókafalván Balog Istvánt egy lány azzal vádolta, hogy a gyermekének ő az apja. Balog káromkodva jött elő, széktörésért egy forintra büntették. Ugyanabban az évben a nagyrápolti zsellérek képviselőjében megjelent Bakó Pált *illetlen beszédek* miatt kiküldték a *székházból*.<sup>306</sup>

Az egymással pereskedők sem voltak mindig békések: 1729-ben Szövérdén Küküllővári Péter feleségével pereskedett, a perbe az egyik rokonuk, Küküllővári József is beleszólt, és a *székházból* való kimenetelkor *az anyját megtámadta, botot is fogva ellene, ha mások meg nem tartóztatták és fogták volna a bottyát, meg is ütötte volna.* Pénzbüntetésre ítélték. 1729-ben Mezőmadarason Szekeres János és Kis Mihály, 1741-ben Koronkán Kocsis Zsigmond és Nagy Mihály vesztek össze rendkívüli módon a vizitáción, *utóbbiak fegyveres kézzel, úgymint cséppel, bottal, dorongokkal, edgyik a másik megrontására előállítottanak.* Előbbiket egy-egy, utóbbiakat három-három forintra büntették.<sup>307</sup>

Az eklézsia adósságainak behajtása sem volt zökkenőmentes. 1740-ben Magyarsülyén Bodó Sámuel el akarta tagadni, hogy mennyivel tartozik az eklézsianak, hamisan esküdött és ráadásul részeg is volt, 12 forintra büntették. 1750-

---

<sup>304</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 167, MarEhmLvt prot. II/1. 59, II/2. 534, II/5. 68. HZEhmLvt 1744/2.

<sup>305</sup> Széktörés = tanácskozási vagy bíraskodási joggal felruházott gyűlés megsértése, amely bűncselekménynek számított. (EMSZT XII. 285.)

<sup>306</sup> DésEhmLvt prot. II/1. 413, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 534, HZEhmLvt prot. I/3. 238.

<sup>307</sup> MarEhmLvt prot. II/2. 204, 220–221, 516.



ben Hídalmáson Pálfi Fazakas Mihályt hívták a vizitáció elé elszámolásra, de nem ment el, és *munkánk ömiatta félbe szakadott* – írta a bizottság.<sup>308</sup>

Némelyek a törvényt vagy a törvénykezést kárhoztatták: 1699-ben a galambodi Fazekas János a templomi ülőhelyek elosztásáról mondta, hogy *nem igazán iratták*. Széktörésért büntették meg. 1712-ben a mezőbergenyei egyházfiakat 12 forintra büntették, amiért nem vitték be a lelkész szénáját. Egyikük, Koronka Márton *vakmerően* tiltakozott ellene. Újabb tizenkét forintra büntették. 1728-ban Kovásznán Pécsi Anna a következőkkel vádolta az esperest: *Ökegyelme rókabőrért a parázna embert ecclesiakövetetlen szenvedí. A kurvákkal fizetésért a köfalat követtetí meg. Hamis húzó-vonó embernek illegítíme sententíat adott reája, szabadságot adott minden embernek, hogy törvéntelen reám jöjjenek és rugódozzanak*. 48 forinttal büntették. 1744-ben a kükküllőszéplaki vizitáción Szőke György *hamis lelkiismerettel vádolá a régi constitutioknak íróít*. 1775-ben Mátisfalván Garai István vádolta a vizitációt: *A papok a nemeseknek jól ítélnek, de a szegényt meg sem hallgattyák*.<sup>309</sup>

1721-ben Nagyernyében az egyik hites, Szakács Mihály a székházban dohányzott. Három ejtel csikkal (hal) kellett kiengesztelnie a vizitációt. 1749-ben Kovásznán Kovásznai Kelemen deák és Szabó Pál lófő nem bírták kivárni a vizitáció végét, törvénykezés közben előálltak, és a következőt mondták: *Articulariter fejet hajtottunk a Visitationak s hajtunk is, de már nincsen semmi dolgunk*. A vizitáció próbálta őket maradásra bírni, de nem használt. Nagy lázadással felütik magokat ezt mondván: *jertek menyünk el innen, nincsen itten semmi dolgunk, ha valamit cselekesznek, holnap mindgyárt küldgyük ki a Méltóságos Regium Guberniumra*. Ezért egyenként 200[!] forintra büntették őket.<sup>310</sup>

Mások éppen a vizitáció előtt való megjelenést tagadták meg: Sattzai János hátszegi porkoláb bevádolta az esperesnél Győri Pált, a gyülekezet mesterét, és amikor a vizitáció ki akarta vizsgálni az ügyet, nem jelent meg, hanem azt üzenté: *Én bizony nem compareálok úkegyelmek eleibe, minthogy én ecclesia tagja nem vagyok, hanem fattya az ecclesianak, és nem bánom, akár igazítsák el úkegyelmek a mester dolgát, akár ne*. A mesterre nem panaszolt senki, ezért felmentették. 1741-ben Székelykálban Fogarasi János az esperes idézőlevelére az mondotta: *megbossza hivatallyát, pecsétít*. 1743-ban Vita Sámuel, a haranglábi eklézsia kurátora nem jelent meg a székházban, a hozzá küldött követséget *becstelenül tractálta, sőt azt mondotta a brachiumnak, hogy megbaltázza, hogy mindgyárt kiesik ajtón, azon kívül*

<sup>308</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 265, DészEhmLvt prot. II/1. 446.

<sup>309</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 170, 397, Csáki–Szőcsné 2001. 208, KükEhmLvt prot. II/3. 345, KézdiEhmLvt prot. II/3. 14.

<sup>310</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 451, Csáki–Szőcsné 2001. 296.

még a *venerabilis tractus senioráról* is embertelen gaz szókat mondván te s túrul emlegette. Felmentették tisztségéből. 1773-ban Boldogfalván Bándi Miklós azt üzente a vizitációnak amikor hívták, hogy *ha 40 esztendeig itt lészünk is, mégsem jő* 1779-ben Egrestőn a beidézett Gál Gábor felesége a bizottság tagjait gyalázta: *nincs egyéb dolgok, hanem hogy járjanak, egyenek, igyanak*. A főispán hatáskörébe utalták büntetését.<sup>311</sup>

Voltak olyanok is, akik különösebb ok nélkül, vagy éppen ittas állapotban zavarták meg a rendet. 1694-ben Nyárádszerezében ifjú Molnár István házába szállásolták be a bizottságot, a házigazda *kutyalelkű németeknek* nevezte őket. Kiközösítették és 12 forintra vagy pálcázásra ítélték. 1713-ban Jedden Sándor György ezt kiabálta a vizitáció érkezésekor: *Eljövének az papok, róka pap is ott vagon közöttök*. Az ítélet sem nélkülözte az iróniát: *Mint hogy illy hivatalban lévő becsületes atyánkfiát oktalan állathoz, rókához hasonlította, tartozzék tiszteletes esperest uramnak egy rókabőrt adni*. 1715-ben Székelytamásfalván Tusa György *a Visitatiot meg nem becsüllötte, hanem süvegit feltötte*, három forinttal büntették. Az 1720-as bonyhai vizitáción Nagy Mihály *lelkűzött, Béres Mihály káromkodott*. 1746-ban Almásmálomban az egyház zsellérelkén Székely János és felesége a vizitáció szemé láttára megverték az ott levő Kő Pétert, 12 forintra vagy 12 botütésre ítélték őket. 1757-ben Vámosgálfalván Kocsis György azt kiabálta a vizitáció előtt, hogy a lelkészt és mestert *csak az italért marasztották meg*. Hat forintra büntették. 1770-ben Búzásbesenyőn Délei István a vizitáció és az eklézsia előtt mondta a kurátor-nak *baszom a véred hullását*. A világi hatóságra bízták megbüntetését.<sup>312</sup> 1715-ben Kovásznán Deme János a brachiummal, 1741-ben Maksán Maksai Bálint a vizitáció jegyzőjével beszélt csúnyán. Előbbit 24 forintra büntették.<sup>313</sup>

A rendzavarók között nemcsak reformátusok voltak: 1721-ben Nagysolymoson Koncz András unitárius atyafi *reájok támadván fegyverrel brachium uramtól a rossz kertekért zálogolni bocsáttatott polgárookra és azokat meg is vervén*. A panaszt a püspöknek továbbították, hogy unitárius kollégájával közölje. 1735-ben Magyarmacskáson a lelkész panaszolta, hogy a környékbeli románok nem engedik hozzáférni a puszta templom köveiből épített kúthoz. Amikor a vi-

<sup>311</sup> HZEhmLvt prot. I/2. 96–97, MarEhmLvt prot. II/2. 518, KükEhmLvt prot. II/3. 328, II/4. 210.

<sup>312</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 78–79, 318, Csáki–Szőcsné 2001. 78, KükEhmLvt prot. II/2. 74, II/3. 500, II/4. 155, 381, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 31v.

<sup>313</sup> Csáki–Szőcsné 2001. 83, KézdiEhmLvt prot. II/1. 109.

zítáció kivizsgálta az ügyet, *Kimpán Gábornak Vaszilia nevű fia futulén szufllettel* („baszom a lelked”) káromolta a bizottságot.<sup>314</sup>

## 2.14. Követség a helyi birtokosokhoz

Ha valamelyik helyi nemessel volt nézeteltérése az eklézsiának, vagy a teljes bizottság, vagy néhány tagja (többnyire az esperes és a jegyző) elment *udvarolni* hozzá. Általában azokban az eklézsiákban tették meg ezt, ahol a gyülekezet léte függött az illető birtokostól.

1702-ben Algyógyon Jenei Sámuel esperes és Várallyai István lozsádi lelkész egyik helyi nemes, Balog László özvegyéhez látogatott el, hogy tisztázza a férjének kamatra adott *két tízes arany* helyzetét. Az asszony kész volt a megfizetésre, ha bebizonyítják, hogy férjénél volt a pénz. 1705-ben Hátszegről a teljes bizottság Nalácvádra ment, hogy Nalácz Andrásról behajtsák azt a száz forintot, amelynek a kamatját évek óta nem fizette. A nemes megpróbált alkudozni, jobbagyot ajánlott helyette az eklézsiának, ám a vizitáció tartotta magát követeléséhez, és későbbre halasztotta az ügy megoldását.<sup>315</sup>

A látogatások nem zajlottak mindig békés hangulatban. Herepei István, Lisznyai Incze István és Péterfi László jegyzők részletesen leírtak egy-egy ilyen találkozást, így bepillantást nyerhetünk ezen beszélgetések hangulatába. 1771-ben a marossolymosi birtokosok elhatározták, hogy közös erővel új parókiát építenek. A döntésnél nem volt jelen Barcsai Ferenc, aki akkor talán éppen a katolizálni készült. A vizitáció alatt hazaérkezett, és a bizottság három lelkész tagja, Lisznyai Incze Ferenc esperes, Herepei István jegyző és Bitai Benedek elment hozzá támogatást kérni az építkezéshez. Barcsai felrótta látogatóinak, hogy alkalmatlan időben zavarják és a beszélgetés veszekedésbe torkollott. Barcsai cinikusan *poétának* nevezte Herepeit, aki utólag rászolgált erre, hiszen novella-szerűen írta le az udvarban történeteket. (A teljes szöveget lásd Függelék 13.) Szemléltetésképpen idézzük Lisznyai Incze Ferenc esperes egyetlen mondatát: *Van harminc esztendeje, hogy flatirozok az úrnak, de nincsen semmi haszna, én többet nem flatirozok, hanem az úr resolválja magát, vagy egy, vagy másfelé ad-é, s gondolja meg maga állapotját, aetasát, se tudja, mikor húnnya bé a szemit, minthogy a koporsóba fél lába, bizony ha ilyen állapotba hal meg az úr, pokolba nyitnya fel a szemit, mert az úr mind Istent,*

<sup>314</sup> DÉS EhmLvt prot. II/1. 217, UdV EhmLvt prot. I/3. 219,

<sup>315</sup> HZ EhmLvt prot. I/1. 263, I/2. 4–5.

*mind eklézsiát meg akar csinálni stb.* A vitának végül meglett az eredménye, Barsai mosolyogva ajánlott 120 forintot a parókiára. 1777-ben a Hunyad-zarándi egyházmegye vizitációit már Herepei István esperes vezette, Lisznyai Incze Ferenc fia, István pedig jegyzőként volt tagja a bizottságnak. A tustyai gyülekezet meglátogatása után Lukács József udvarába mentek *a ház tiszteletének megadására.* A fogadtatás meglehetősen hűvös volt, a beteg házigazda szemére vetette az esperesnek, hogy egykor azt mondta, *hogy a prédikáció csak asszonyembernek való, így kizárta őt az istentiszteletről.* Hiába erősítették a bizottság tagjai eskü alatt, hogy Herepei nem mondott ilyent, ő nem tágított. Felesége hiába marasztotta ebédre a vizitációt, ők rossz kedvvel távoztak. Lisznyai így summázta a történeteket: *Így szokta a buzgóság nélkül való világ fogadni az Istennek követeit.* (A teljes szöveget lásd Függelék 14.) 1782-ben a mezőköbölkúti vizitáció Daniel Gáborhoz ment *udvarolni, aki kedvetlenül szóllott és keményen tractálta a Visitatiot,* amiért a gyülekezetben maradhatott a lelkész, akit ő nem kedvelt, illetve amiért az esperes nem akarta reformátusnak áttéríteni, majd összeesketni unitus tiszttartóját. Péterfi László jegyző így zárja beszámolóját (Függelék 15.): *Így levénk gyűlölségessekké őnagysága előtt, hogy az őnagysága respectussáért a törvény megrontásával a hivatalunkat s becsületünket nem periclitáltattuk.*<sup>316</sup>

1778-ban azért látogatott a vizitáció a malomvízi udvarba, hogy Kendeffy Józsefnek felkínálja a Hátszeg-vidéki eklézsiák főgondnoki tisztségét. Kendeffy önként magára vevé *annak inspectioját, ígervén minden eléforduló alkalmatosságokban maga adsistentiaját.* 1780-ban az uzdiszentpéteri vizitáció a nagycégi Dániel-udvarba, 1781-ben a kolozsnagyidai látogatás a Toldalagi kúriába, 1791-ben a sajóudvarhelyi pedig a helyi udvarházba ment békés hangulatú tisztelgő látogatásra. 1781-ben a nagyidai egyházlátogatókat viszont Földvári Ferenc nem fogadta, mert más vendégei voltak.<sup>317</sup>

1779-ben Ribicén a vizitáció tudomására jutott, hogy Kozolyai Éva, Ribiczei Ferenc özvegye megesett, és még nem követett eklézsiát. A vizitáció a helyi lelkész két társával együtt az özvegyhez küldte, és saját házánál lezajlott a *reconciliatio.*<sup>318</sup>

---

<sup>316</sup> HZEhmLvt prot. I/3. 25–26, 191, GörgEhmLvt prot. XI/2. 783–785.

<sup>317</sup> HZEhmLvt prot. I/3. 228, GörgEhmLvt prot. XI/2. 746, 762, SzékEhmLvt prot. II/2. 950.

<sup>318</sup> HZEhmLvt prot. I/3. 256–257.

## 2.15. Számvevő, számonkérő követségek

Nagyon sokszor a megfelelő személyek hiányzása vagy *készületlensége* okozott fennakadást. Legtöbbször a gondnok vagy az egyházfő nem készült el a számadással, így azt helyben nem láttamozhatták. Ilyenkor két (általában közel lakó) lelkészt, vagy egy lelkészt és egy gondnokot bíztak meg a számadás ellenőrzésével.

Nagyon sok ilyen esettel találkozunk a jegyzőkönyvekben, ezért csupán néhányat emelünk ki közülük: 1732-ben Bodolán a vizitáció az időből fogyott ki, és két számevőt küldött. 1765-ben Mezőcsáváson három év számadásait kellett volna ellenőrizni. Arra ott nem volt lehetőség, így két lelkészre bízták a feladatot. 1776-ban Szancsalon hasonló összetételű testületre bízták több gyülekezeti gond megoldását. 1781-ben a hosdági vizitáció a két szomszédos lelkész mellé karhatalmat is kért a gyülekezet adósleveleinek rendbe szedéséhez.<sup>319</sup> 1777-ben szintén két szomszédos lelkészt rendeltek ki, hogy Pap Istvánnak a piski Barcsai-udvarban szétszóródott, egyházat illető hagyatékát hajsák be. Kérték az udvarbíró segítségét is.<sup>320</sup>

Ítélet végrehajtására is küldhettek kéttagú bizottságot: 1696-ban Köpeczi Istvánt és mesterét delegálta a vizitáció Vajdahunyadra, hogy dorgálja meg Békési Imrét, amiért reformátusokat *seducálni akart, javalván aszt, hogy járjanak az oláh templomba.*<sup>321</sup>

## 2.16. Rendkívüli vizitációk

Amennyiben a kéttagú testület nem bizonyult elégségesnek, a teljes bizottság visszatért a gyülekezetbe, és rendkívüli vizitáción igazították el a kérdést. Így történt 1749. január 21-én Magyarsülyében. *Boér Ferenczet és feleségét rútol mocskolták és kurvázták Sári Gáborné és Mihály István, a vizitáció nem tudta alaposan kivizsgálni, így február 10-én visszatértek a faluba, tanúvallatást tartottak, és mind a négy érintett személyt egy-egy forintra büntették.*<sup>322</sup>

Rendkívüli vizitációt tartottak akkor is, ha időközben olyan dolgok történtek, amelyek eligazításával nem lehetett a tél beálltáig várni. 1717 szeptemberében a hátszegi eklézsiában, Csáki Miklós lelkész halála után tarthatalan állapotok

---

<sup>319</sup> SepsxEhm VIZjvk 229, MarEhmLvt prot. II/4. 421, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 470, HZEhmLvt prot. I/3. 320.

<sup>320</sup> HZEhmLvt prot. I/3. 187.

<sup>321</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 166.

<sup>322</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 424, 428.

voltak, ezért rendkívüli egyházlátogatásra került sor. 1738-ban a boldogfalvi ekléziában a lelkész és hivatali elődjének özvegye között kirobbant vita miatt kellett vizitálni. 1739 szeptemberében pedig a küköllői senior rendkívüli látogatást tett Marosbogáton és Mezőbodonban, annak ellenére, hogy ebben az évben egyik erdélyi egyházmegyében sem volt vizitáció, valószínűleg a pestisjárvány a püspök letartóztatása miatt. 1785 júliusában a lelkész és a mester ellentéte miatt kellett Aranyospolyánban vizitálni.<sup>323</sup>

## 2.17. Elmaradása

A legszembetűnőbb akadály a háború, a zavaros politikai helyzet volt, ezek akár évekig lehetetlenné tették az ekléziák meglátogatását. Jelen fejezet 4. alpontjában már szóltunk azon politikai eseményekről, amelyek Erdély-szerte akadályozták a vizitációt, így most csupán néhány példa erejéig térünk ki rájuk. A Küköllői egyházmegye vizitációját 1690. február 25-én Búzásbesenyőben az idő mostohasága miatt (*ob injuriam temporum*) félbe kellett szakítani, és csak két év múlva, 1692 januárjában lehetett ismét elindulni. Ebben a meglehetősen bizonytalan időszakban helyi zavargások is akadályozhatták az egyházlátogatást. 1692-ben Nagyrápoltra nem ment a bizottság: *Suspenditur Visitatio ilyen okon, hogy az elmúlt esztendőben a rápolti oláhok közönségesen tornyunkat evádálták, a harangot félreverték, a temetőnkre közönségesen felgyűltenek, egynéhány halottinkat kiásták, marcongották.*<sup>324</sup> 1704–1706 között, a kuruc–labanc harcok alatt teljesen megbénult az egyházigazgatás, még generális zsinatot sem tartottak.<sup>325</sup>

A járványos betegségek is akadályozták a vizitáció munkáját. Az 1738–39-es pestisjárvány alatt alig volt egyházlátogatás Erdélyben. A Küköllői egyházmegye előljárói 1739 nyarán elindultak a gyülekezetekbe, ám a pestis miatt Magyarherepén abbahagyták körutat.<sup>326</sup>

A szélsőséges természeti jelenségek már kisebb fennakadást okoztak, nem hiúsították meg a teljes vizitációt, csupán néhány gyülekezet ellenőrzését akadályozták. A Maros áradása miatt nem látogathatták meg 1712-ben Marosbogátot, 1748-ban Udvarfalvát és 1785-ben Magyarlapudot. Az áradás 1770-ben három

---

<sup>323</sup> HZEhmLvt prot. I/2. 115, KükEhmLvt prot. II/3. 251, 261, NÉnyedEhmLvt prot. I/2. 745.

<sup>324</sup> KükEhmLvt prot. II/1. 162, HZEhmLvt prot. I/1. 102.

<sup>325</sup> ERZSI I. 401.

<sup>326</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 258.

napig Abafáján tartotta a bizottságot, ahonnan csónakkal vitték tovább őket Vajdaszentivány felé, 1784 februárjában pedig a Szamos áradása szakította félbe a Széki egyházmegye vizitációját.<sup>327</sup>

A katonai státusú falvakban időnként, például 1766-ban Havadon vagy 1776-ban Lozsádon a fegyvermustra (*armilustrum*) miatt nem lehetett vizitációt tartani.<sup>328</sup>

Az udvari vagy udvarinak számító eklézsiákat a patrónus nélkül nem lehetett vizitálni, ugyanis ő gondoskodott az eltartásról, és képviselte (a családjából, alkalmazottaiból és jobbágyaiból álló) gyülekezetet is. Ilyenkor üzentek a bizottságnak, hogy ne menjenek az illető településre. 1771-ben és 1772-ben Kolozsnagyidán, 1772-ben Mezőköbölkúton, 1777-ben pedig Marossolymoson akadályozta a patrónus távolléte a látogatást.<sup>329</sup>

A legtöbbször viszont akkor maradt el vizitáció, ha sem a lelkész, sem a gyülekezet nem jelent meg. Ha viszont csak az egyik maradt távol, minden további nélkül megtartották. Így történt 1685-ben Mikefalván, 1701-ben Hátszegen, 1731-ben Magyarköblösön, 1737-ben Mezőpanitban, 1763-ban Backamadarason és Apanagyfaluban, 1767-ben Pókában, 1771-ben Kiskenden, 1777-ben Fehérvízen<sup>330</sup>

Időnként az egyházmegye előjáróinak egészségi állapota is akadályozta a látogatást. 1683-ban a Küküllői egyházmegye látogatása szakadt meg emiatt (*propter infirmitatem*), Ormányt pedig 1761 és 1767 között nem vizitálták, mert *esperest urunk felette igen erőtelenkedett*.<sup>331</sup>

## 2.18. A vizitációs jegyzőkönyv megírása

A jegyzőkönyv a vizitáció megtartásának hivatalos dokumentuma, és a látogatások során meghozott határozatok foglalata volt.

---

<sup>327</sup> KükEhmLvt prot. II/1. 452, MarEhmLvt prot. II/2. 682, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 739, GörgEhmLvt prot. XI/2. 583, SzékEhmLvt prot. II/2. 844.

<sup>328</sup> MarEhmLvt prot. II/4. 453, HZEhmLvt prot. I/3. 150.

<sup>329</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 589, 605, 606, HZEhmLvt prot. I/3. 203.

<sup>330</sup> KükEhmLvt prot. II/1. 129, HZEhmLvt prot. I/1. 242, DészEhmLvt prot. II/1. 183, GörgEhmLvt prot. XI/2. 516, MarEhmLvt prot. II/2. 471, II/4. 350, SzékEhmLvt prot. II/2. 280, KükEhmLvt prot. II/4. 161, HZEhmLvt prot. I/3. 195.

<sup>331</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 106, DészEhmLvt prot. II/1. 697.

## 2.18.1. A jegyzőkönyv-vezetés kezdetei

Az első fejezetben láttuk, hogy a vizitáció magyarországi gyakorlatáról a 14. századtól vannak adataink, középkori egyházlátogatási jegyzőkönyv azonban nem maradt ránk, jöllehet a megfelelő levéltárak (gondolunk itt az esztergomi érsekség, a győri és a veszprémi püspökség archívumaira) viszonylag érintetlenül átvészelték a török kort. A kor egyik kiváló ismerője, C. Tóth Norbert feltételezi, hogy a középkori Magyarországon nem vezettek vizitációs jegyzőkönyvet.

Felvetését továbbgondolva adódik a kérdés: a reformáció századában és az azt követő néhány évtizedben írtak-e jegyzőkönyvet a magyar, közelebről az Erdélyi Református Egyház partikuláris vizitációin? Sem az előző fejezetben idézett zsinati végzések, sem a Ruberiánus, illetve a Geleji-kánonok megfelelő cikkelyei nem utaltak a vizitációs jegyzőkönyvre, és nem írták elő annak vezetését.

Az egyházmegyei írásbeliségre vonatkozó legkorábbi ismert zsinati határozat 1642-ben született: *Tetszett a Szent Koronának [generális zsinat] egybehangzó akarattal elrendelni, hogy írják össze részletesen és gondosan, egyházmegyék szerint, latinul Erdély valamennyi egyházközségében és iskolájában az évi fizetéseket vagy jövedelmeket, nemkülönbén azok minden vagyonát, mind ingóságait, mind ingatlanait, és kössék kötetbe emlékezetül az utókor számára.* 1677-ben hasonló tartalmú határozat született, azzal a bővítéssel, hogy az összeírásokat mutassák be a püspöknek.<sup>332</sup>

A zsinati határozat végrehajtását részlegesen ellenőrizhetjük. Az 1640-es évekből két összeírás maradt ránk eredeti kéziratban, a Széki egyházmegyéjé 1643-ból és az Udvarhelyié 1644 körülről. (Utóbbit Juhász István 1695-re keltezte,<sup>333</sup> ám az íráskép alapján jóval korábbinak tűnik, a szövegben mind az 1658-as tatárjárásra vonatkozó, mind pedig az 1665-ös datálású bejegyzések egyértelműen későbbiek mint a főszöveg.<sup>334</sup> Feltételezzük, hogy az összeírás a jegyzőkönyv indításával egy időben, 1644-ben készült.) Tudunk arról, hogy a Küküllői, a Marosi, a Sepsi és valószínűleg a Görgényi illetve az Orbai<sup>335</sup> egyházmegyében is készült hasonló konskripció. Ezekre részben a 17. század végi összeírások hivatko-

---

<sup>332</sup> *Placuit etiam communi Sanctae Coronae consilio, ut salaria seu proventus annui nec non bona quaeque, tam mobilia quam immobilia omnium in toto Transylvaniae regno existentium ecclesiarum ac scholarum juxta seriem dioecesium accurate ac diligenter latino idiomate describantur, inque certum volumen memoriae causa posterorum in gratiam compingantur.* Bod 1999. 51, 59–60, ER-ZSI I. 141–142.

<sup>333</sup> Juhász 1947. 133.

<sup>334</sup> Lásd UdvEhmLvt prot. I/2. p. 121, 129.

<sup>335</sup> 1694-ben Zabolán az 1643-as összeírásban szereplő fizetést másolták be a jegyzőkönyvbe. (Csáki–Szócsné 2001. 31.)



nak. Az 1677-es határozat végrehajtásának már több bizonyítéka van: a Küküllői, Marosi, Orbai, Dési egyházmegye gyülekezeteinek urbáriumai.

Minden egyházmegyében a (ténylegesen vagy hivatkozásból ismert) legelső összeírás korábbi, mint a legelső vizitációs jegyzőkönyv. A Hunyad–Zarándi egyházmegye 1634-es összeírását 1779-ben Herepei István még látta,<sup>336</sup> a vizitációs jegyzőkönyvek pedig 1686-ban kezdődnek. A Széki egyházmegye parciális zsinati jegyzőkönyve 1622-ben kezdődik, ugyanebben a kötetben olvassuk az 1643-as összeírást, a vizitációs jegyzőkönyvek csak 1740-től kezdve maradtak ránk. A Küküllői egyházmegye parciális zsinati jegyzőkönyvei 1638-ban kezdőnek, az 1643-as összeírásról csak 1676-os átiratából tudunk, a vizitációs jegyzőkönyvek 1648-ban indulnak. A Marosi egyházmegye 1687-ben átmásolt matriculájából 1615-ös és 1643-as összeírás rétegei hámozhatók ki, az egyházlátogatási jegyzőkönyvek pedig 1692-től állnak rendelkezésünkre. Az Udvarhelyi egyházmegye első összeírása a 17. század közepén készült, vizitációs jegyzőkönyvünk csak 1718-ból és 1721-ből maradt fenn. A háromszéki vizitációs jegyzőkönyvek és összeírások viszonya némiképp másként alakult, hiszen itt a ritkábban (három vagy több évente) tartott egyházlátogatások alkalmával újra és újra tételesen összeírták a javakat. Az anyagot a zalaegerszegi pusztulás előtt Juhász István írta le, így az ő adataira támaszkodhatunk. A Sepsi egyházmegye egyetlen fennmaradt vizitációs emléke az 1728-tól vezetett *Urbarium*. Ennek címlapján hivatkoznak az 1653-as összeírásra. 1942-ben a legrégebb protocoillum a vizitációs és quindenális széki jegyzőkönyveket egyaránt tartalmazó, 1668-ban induló kötet volt. Tudjuk, hogy 1728-tól a vizitációk iratait két kötetbe foglalták: a javakat, fizetéseket az *Urbariumba*, a más jellegű, elsősorban egyházfegyelmi ügyeket az ún. *Protocollumba*.<sup>337</sup> Az Erdővidéki egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei 1602-ben kezdődtek. Juhász szerint ezekben a *feljegyzések legnagyobb része a vagyoni állapotra és az egyházi tisztviselők jövedelmére vonatkozott, fegyelmi ügyekben hozott határozatokat örökített meg az 1680. évi és az 1693–1694. évi vizitáció jegyzőkönyve*. Az összeírások tehát itt is korábbiak a tulajdonképpeni vizitációs jegyzőkönyveknél. Az Orbai és a Kézdi egyházmegyék vizitációs iratai 1677-től, illetve 1735-től maradtak ránk. (Juhász sem látott korábbiakat.) Mindkét traktus vizitációs jegyzőkönyvei kivétel nélkül tartalmaznak összeírás- és fegyelmi jellegű részt.<sup>338</sup>

A Nagyenyedí egyházmegye helyzete sajátos. Ma a legrégebb kötet 1769-től tartalmaz parciális zsinati és 1776-tól vizitációs jegyzőkönyveket. (Az egyházmegye

<sup>336</sup> FőkonzLvt 101/1779. A szöveget lásd: Ősz 2007. 895–897.

<sup>337</sup> Kolumbán 2005. 9.

<sup>338</sup> Juhász 1947. 138–139, 144, 146, 148.

gyei levéltár 18. század végi, 19. század eleji anyagáról nem tudjuk, hogy miképpen vészelte át az 1849. január 8-i pusztítást, és ha ez fennmaradt, miért nem ismerünk a korábbi köteteket.) Hermányi Dienes József (1699–1769) 1752-ben jegyzetet készített az egyházmegye *legrégebbi protocolumából*. A mintegy 15 nyomtatott oldalt kitevő szövegben 1636 és 1691 közötti vizitációs és parciális zsinati feljegyzések olvashatók, tehát valószínűleg vegyes protokollummal volt dolgunk.<sup>339</sup>

A fentieket összegezve, a 17. századból mindössze a következő négy egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei maradtak ránk: a Küküllői (1648–), a Kézdi (1677–), a Hunyad–Zarándi (1686–) és a Marosi (1692–). A Nagyenyedi egyházmegye jegyzőkönyveit kivonatossan ismerjük, az Erdővidéki traktus jegyzőkönyve elveszett. Feltűnő, hogy a Küküllői és a Nagyenyedi traktus kivételével, az egyházlátogatási jegyzőkönyvek a 17. utolsó harmadában kezdődnek, jöllehet mind a vizitációk megtartásáról (Marosi, Hunyad–Zarándi, Udvarhelyi eme), mind az egyházi vagyon összeírásáról (Marosi, Széki, Udvarhelyi), mind a parciális zsinatok jegyzőkönyvezéséről (Széki, Udvarhelyi) már a 17. század elejéről vannak adataink.

A 17. század első harmadáig az Erdélyi Református Egyházban nincs tudomásuk vizitációs jegyzőkönyvről. A meghagyások nagy része szóban hangozhatott el. Minden egyházmegyében a legkorábbi feljegyzések az eklézsiák ingó és ingatlan javait, illetve a tisztségviselők fizetését rögzítik. (Erdővidéken, Marosszéken és a Széki traktusban a 17. század elején, másutt az 1630-as, 40-es években.) Ezzel egy időben elkezdték vezetni a parciális zsinatok jegyzőkönyveit. Valószínűleg a legtöbb egyházmegyében egy ún. vegyes protocollumba írtak be minden rögzítésre érdemest. Ezt a kötetet magukkal vitték minden vizitációra, és a fontosabb határozatokat (legtöbbször vagyoni és fizetésbeli változások) az összírást tartalmazó kötet üres oldalaira írták. A helyben meg nem oldott ügyeket pedig tartalmazta a parciális zsinat jegyzőkönyve, ugyanis ide utalták tovább őket.

A kötetek restaurálása során szétáztatott könyvtáblákból előkerült nyomdai hulladékok kivétel nélkül a legkorábbi bejegyzés keltezése előtt megjelent kiadványokból származnak, tehát bizonyos, hogy előre bekötött corpusokkal van dolgunk.

A vizitációs jegyzőkönyvek hiányát jelzi az is, hogy a Széki, illetve a Marosi egyházmegye összeírásában található bejegyzésekben pontosan leírták a vizitáció időpontját, illetve a bizottság tagjait. Ha lett volna vizitációs jegyzőkönyv, elég lett volna az évszám és a megfelelő oldalszám feltüntetése. Így jártak el a Kükül-

---

<sup>339</sup> Hermányi 1992. 33–47.

lői egyházmegyei előljárói, akik ugyanabba a kötetbe írták az eklézsiák vagyónát, illetve a parciális zsinati és vizitációs jegyzőkönyveket.

A 17. század közepén két egyházmegyében, az Nagyenyediben és a Küküllőiben kezdték rendszeresen vezetni a vizitációk jegyzőkönyveit. Példájukat csak évtizedek múlva követte a többi traktus. A legkorábbi vizitációs jegyzőkönyveket ugyanabba a kötetbe írták, mint a parciális zsinatokét. Így történt a Nagyenyedi, a Küküllői (1676–1713), a Hunyad-zarándi (1686–1719) és a Sepsi (1668–1700) egyházmegyékben. Az első bekötött tisztán vizitációs jegyzőkönyv az Orbai egyházmegye 1677-ben kezdődő protokolluma.

A Küküllői egyházmegye legrégebb vizitációs iratai (1648–1658) máig beketetlen ívfüzetekben maradtak ránk. Hasonlóképpen az 1737–1758 közötti görgényi és 1740–1793 közötti széki jegyzőkönyvek. A Kézdi egyházmegye 1735–1742-es egyházlátogatási jegyzőkönyveit utólag, legkorábban a 19. század második felében kötötték be, a könyvkötő még a körbevagást is megszűrte.

Ezek alapján elképzelhető, hogy a parciális protokollumaival, illetve a conscriptiokkal ellentétben a **vizitációk jegyzőkönyveit kötetlen ívfüzetekbe vezették**, talán nem is voltak formális jegyzőkönyvek, hanem többé-kevésbé összefüggő jegyzetek. A jegyző illetve az esperes gondosságától függött, hogy utólag bekötik-e őket. *Minthogy a Visitatiok inkább elveszhetnek, mint e régen immár e világon fenn lévő ecclesia könyve, azért egy bágyi szükséges dolgot ide is kényszerítettünk feljedeni.* Jegyezték fel a bágyi eklézsia 1696 és 1706 között tartott valamelyik vizitációján, azt indokolva, hogy a fizetés módosítását miért jegyzik fel az összeírás-kötetbe is.<sup>340</sup>

Úgy tűnik, hogy a ma nem létező vizitációs jegyzőkönyvek már a 18. század folyamán elkallódtak (ha egyáltalán léteztek). A Marosi traktusban 1760-ban jegyezték fel az újonnan megválasztott esperesnek átadott jegyzőkönyveket: ezek mindenike megvan ma is, így az elmúlt 200 év során ebből a két sorozatból nem vészett el egyetlen 18. századi darab sem.<sup>341</sup>

## 2.18.2. A jegyzőkönyvek szerkesztéséről

Az első fölvetődő kérdés az, hogy a ránk maradt szövegeket a vizitáción írták vagy a notárius helyben készített jegyzeteit utólag szerkesztette formális szöveg-

---

<sup>340</sup> UdvEhmLvt prot. I/2. p. 171.

<sup>341</sup> MarEhmLvt prot. I/3. p. 228.

gé. Valószínűleg mindkét eset előfordult, és a szerkesztést nagyban meghatározta az egyházmegyéek hagyománya.

A vizsgált időszakban nem, csupán a Marosi egyházmegye 18. század végi protokollumában találunk erre vonatkozó világos utalást: az 1794. március 4-én befejeződött marosszéki egyházlátogatás jegyzőkönyvének végén a következő szöveget olvassuk: *Elvégezte a tractualis Visitatio actainak ezen leírását, vagy protocollatioját Tétsi Miklós mostan b[ere]keresztúri prédikátor és tractualis notarius 1794-be Szent Mihály havának [szeptember] 6-k napján életének éppen aznap kezdődött 51. esztendejébe. Symbolum: Rom V. 5. Spes non pudefacit.*<sup>342</sup> A következő évek iratait is hasonló sorok zárják. A kivételes gonddal szerkesztett, szépen írott szövegről akár e bejegyzés nélkül is sejthető, hogy nem az események forrágában született. A Marosi egyházmegye korábbi jegyzőkönyveinek rendezett oldaltükre is arra utal, hogy utólag írták őket. Az 1746-os mezőfelei vizitáció jegyzőkönyvében nem szerepel az esküdtek neve. A jegyző meg is indokolja: a látogatáskor nem jegyezték fel, ennek oka pedig az öregség és a lustaság (*hoc nobis nihil aliud tulit, nisi humanae senectutis fragilitas in scribendo quodam segnities*). Ebben az időszakban érdemes felfigyelni arra, hogy az 1747 novemberi vizitációk jegyzőkönyvei az 1748 januáriak után szerepelnek.<sup>343</sup> Mindkét példa bizonyítja, hogy a jegyzőkönyv ma ismert formája nem a helyszínen, hanem a notárius dolgozószobájában született.

A Küküllői egyházmegye 1726–1761 közötti jegyzőkönyveit viszont valószínűleg helyben jegyezték le. Nincs egységes laptükör, az írás sokszor az olvashatatlanságig csúnya, a mondatok befejezetlenek. Már említettük, hogy 1761-ben a nagykendi vizitációra igyekvő balavásári lelkész, Zágoni Sáska Absolon vízbe fulladt. A nagykendi jegyzőkönyv szövege, írásképe a többinél ziláltabb, látszik, hogy a halálhír megrázta a szolgatársakat. 1773-ban a mikesfalvi vizitáció szövegében megjelenik a betoldás, hogy az udvar a vizitáció után panaszkodott a lelkészre, *azért ide nem irattathatott.*<sup>344</sup> A Dési egyházmegyében a 18. század 60-as, 70-es éveiben nem töltötték be a notáriusi hivatalt, évente három-négy helyettes jegyző is szolgált a penna mellett. Mindenkinek saját kezű bejegyzését olvassuk, valószínűleg a vizitáció alatt vagy közvetlen utána vetették papírra.

A jegyzőkönyv-vezetés előtti időszakra emlékeztet az a szokás, hogy a helyben megoldódott kérdéseket nem is protokollálták. Erre a Küküllői egyházmegyében találunk több példát: 1771-ben Csáváson ezt írták: *Difficultas semmi olys nem volt, amit előadának, azt, verbalis dispositiot tévén, jó rendben hagyta a Szent*

<sup>342</sup> MarEhmLvt prot. II/5. p. 80.

<sup>343</sup> MarEhmLvt prot. II/2. 636, 672.

<sup>344</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 561–562, II/4. 318.

*Visitatio*. 1776-ban a gógániak panaszkodtak a lelkészre, *de nem oly véggel, hogy protocoláltassék, sőt inkább instált az ecclesia a Szent Visitatio előtt, hogy most egyszer hallgattassék el ezen hiba.*<sup>345</sup>

A 18. század második felében rendszeressé vált, hogy az eklézsiák írásban is megkapták a vizitációk határozatait illetve meghagyásait. Ennek díját az 1771-es, Boroskrakkón tartott zsinat egy garasban határozta meg.<sup>346</sup> 1765-ben Árpáston nem találták az eklézsialádájában azon leveleket, *amelyekben a Szent Visitatio annuatim sok jó rendeléseket szokott tenni*. 1771-ben a tustyai vizitáció szembesült azzal, hogy az 1768-as látogatás meghagyásai közül egyet sem teljesítettek, ezért elrendelték a határozatok lemásolását. A magánszemélyeknek kiadott vizitációs határozatokért már egy forintot kellett fizetni.<sup>347</sup>

### 2.18.3. A jegyzőkönyvek nyelve

Az erdélyi reformátusoknál az egyházmegyei szintű írásbeliség domináns nyelve kezdetektől (17. első harmada) a magyar. A legrégebb parciális zsinati jegyzőkönyvek (a Széki egyházmegyében 1622-től, a Küküllőiben 1638-tól maradtak ránk) bevezető részeit latinul, a perszövegek nagy részét magyarul írták, csak a perfelvétel (*causa levata ... ut Actoris contra et adversus ... ut Inctum* stb.) formulaszerű jogi terminusok (pl. *de caetero protestatur* stb.) latin nyelvűek. A néhány évtizeddel később kezdődő vizitációs jegyzőkönyvek is hasonló nyelvi összetételűek.

Mindössze két teljes egészében latin nyelvű vizitációs iratot ismerünk, a Széki egyházmegye 1643-as és a Küküllői traktus 1676-os összeírását. A többi 17. századi *conscriptio* dominánsan magyar nyelven íródott, csupán a tárgykörök nevét (*proventus pastoris, bona ecclesiastica, terrae arabiles, vasa sacra* stb.) írták latinul.

A vizitációk jegyzőkönyveinek bevezető sorait (amelyben megjelölik a helyszínt, az időpontot, a bizottság tagjainak nevét, a helyi egyházi szolgálkat és a jelen lévő gyülekezeti tagokat) teljes mértékben, a lelkészre és a tanítóra vonatkozó kérdéseket részben latinul vetették papírra.

Néhány egyházmegyében a bevezető sorok sem teljesen latinul íródtak, gyülekezeti tagok nevei (a bizottsági tagokéval és az egyházi szolgálkéval ellentétben) már magyar alakban (nem Johannes Nagy, hanem Nagy János) szerepelnek. Így jártak el 1677-től az Orbai, 1692-től a Marosi, 1721-től a Dési, 1745-től a Kézdi

<sup>345</sup> KükEhmLvt prot. II/4. 174, 265.

<sup>346</sup> ERZSI III. 8.

<sup>347</sup> SzékEhmLvt prot. II/2. 339–340, HZEhmLvt prot. I/3. 15–16, MarEhmLvt prot. II/2. 155.

egyházmegyében. Később a Dési (1748–1788) és a Marosi traktusban (1775–1779) teljes egészében latin nyelvű volt a bevezető szöveg.

Az egyházi szolgálókra vonatkozó passzusban két mondatnál soha sem hosszabb a latin rész. Ha nem volt panasz, mindig latinul írták le: *De pastore fassi sunt nihil mali*, vagy *Pastor et rector laudantur aequae*. Ha valamiféle panasz volt, azt vagy nagyon röviden írták latinul, vagy átváltottak magyarra.

A kétnyelvű és két felekezetű Nagysajói egyházmegye 1766 előtti jegyzőkönyveiben a magyar váltónyelveként megjelent a német. Érdekes módon a református gyülekezetek vizitációi mindig dominánsan magyar nyelvűek, a lutheránus eklézsiákéiban hol a német, hol a magyar dominál, 1766 után egyre ritkábban (1772-ben és 1781-ben) találkozunk német szöveggel.

A 18. század utolsó harmadában következett be újabb nyelvváltás: az addig latin bevezetőt és első pár mondatot is magyarul kezdték írni. Elsőként a Kükküllői egyházmegye tért át erre 1774-ben, majd követte a Nagysajói 1778-ban, a Marosi 1785-ben, a Dési és a Kézdi 1789-ben, a Görgényi és a Hunyad–Zarándi 1790-ben, a Széki 1793-ban. A Hunyad–Zarándi traktusban 1795-től ismét latin nyelven írták a bevezető szöveg első felét.

#### 2.18.4. Rendkívüli események feljegyzése

A jegyzőkönyvek hossza, tartalmi hangsúlyai tükrözték leírójának lelkiismeretességét, pontosságát, egyszerűségét. A protokollumokban viszont olvasni olyan bejegyzéseket is, amelyek sokkal többet elmondanak a notáriusról, nemcsak szakmai felkészültségéről, hanem személyes érdeklődéséről, lelki alkatáról. A következőkben ezeket a bejegyzéseket szedjük csokorba.

A vizsgált időszak jegyzőkönyveiben egyetlen különleges természeti jelenségről olvashatunk. 1752. január 28-án Kérőben Beregszászi Mózes a következő mondatot vetette papírra: *Jegyezd meg különösen, hogy ma reggel nap feljöve telekor egymás mellett 5 szivárványt, elől pedig edgyet és így hatot szemléltünk.*<sup>348</sup>

A Görgényi egyházmegye hosszú ideig (1761–1797) szolgáló jegyzője, Péterfi László minden vizitációs ciklus végén feljegyezte az év jelentősebb politikai eseményeit: 1771-ben a háromszéki pestisjárványról, 1771-ben és 1772-ben az orosz–török háborúról, 1778-ban a bajor örökösödési háborúról illetve a pénzromlásról, 1779-ben a 2. székely gyalogezred márciusi marosvásárhelyi lázadásá-

---

<sup>348</sup> DÉS EhmLvt prot. II/1. 522.

ról, 1781-ben Mária Terézia előző évi haláláról, 1785-ben pedig a Hóra-felkelésről és a vezetők kivégzéséről írt.<sup>349</sup>

Péterfi László alaposságára jellemző, hogy a lelkészek elhalálozását követő vizitáció jegyzőkönyvében szentelt egy bővített mondatot elhunyt szolgatársának. Ebben leírta a halál pontos dátumát, az illető lelkész életkorát, szolgálati idejét és helyeit, egyszer még az ordinálás dátumát is feltüntette. Szintén ő jegyezte le, ha az előző évben tűz- vagy dögvész pusztított a faluban.

A jegyzőkönyvek bővelkednek a szubjektív megjegyzésekben is. A jegyzők időnként kiléptek a hivatalos keretek közül, papírra vetették személyes benyomásaikat, az érintett személyekről vagy helyzetekről alkotott véleményüket. Olykor akár cinikus vagy szarkasztikus hangot is megütöttek. A legszemélyesebb hangvételű szövegek a már korábban idézett patrónusi látogatásokról szóló beszámolók. (Lásd Függelék 13–15.) Ezekon kívül mintegy 70 ilyen jellegű bejegyzést gyűjtöttünk össze a jegyzőkönyvekből. Természetesen ezek közlése szétfeszítené dolgozatunk kereteit, így itt néhány tipikusnak mondható megjegyzésre szorítkozunk. A dolgozat végén található szöveggyűjteményben (Függelék 16.) egyházmegyek szerint csoportosítva mindeniket közöljük, hiszen e szövegek világítják meg legjobban a látogatások hangulatát. A legfrappánsabbak Péterfi László bejegyzései, ezért a példák között is leggyakrabban őt fogjuk idézni.

Leggyakrabban a romos épületek láttán mondták, hogy sehol az egyházmegyében nem találtak ilyen állapotokkal. 1726-ban a *M[aros]széki reformata ecclesiat perlustálván, nagyobb konokságot nem találtunk, mint Koronkában. Magyarzsomborban 1729-ben ezt írták: Majd sohul a tractusban annyi vakmerőség, zenebona praedikátor háza körül annyi romlás s abból következett kár nem volt mint az sombori ecclesiaban.* 1747-ben Mezőmadarason jegyezték: *Eddig való visitatioi cursusunknak rendiben comperiált minden fogyatkozások nem adaequállják a m[ező]madarasi ecclesiaban lévő sok ruinakat és difficultassokat.* 1776-ban a marosvécsi eklézsia épületeiről állapították meg, *nincsen az egész tractusban illyen és ennyi rongyosság.*<sup>350</sup>

A romlások és a rendetlenség az iróniát is előhozta a jegyzőből. 1741-ben az erdőszentgyörgyiekről azt írták, hogy *a kemény büntetést úgy megérdemlenék, mint a szép leány a koszorút.* 1763-ban a szőkefalvi eklézsia romos állapotát így írták le: *Nagy dicsérettel említi, szemléli az Szent Visitatio az szőkefalvi reformata szent ecclesianak régen tapasztalt industriaját, mely szerint az régi poetak versit, porta*

<sup>349</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 584, 602, 726, 743, 758, 856–857.

<sup>350</sup> MarEhmLvt prot. II/2. 72, DésEhmLvt prot. II/1. 138, MarEhmLvt prot. II/2. 675, GörgEhmLvt prot. XI/2. 678.

*putus esto, semper cuilibet honesto, annyira memoriae imprimálta, practizálja is, hogy éppen szokásban ment dolognak látszik, hogy az tiszteletes minister utcakapu helye mindenkor kapu nélkül légyen, hogy a Szent Visitatio s akármely becsületes ember, de még a kárt tévő akármely állat is akármikor bátran bėjöhessen. [...] Csudálja ezt is az Szent Visitatio, mely tágas mesterjósággal kedveskedik ez szent ecclesia az mesterének, hogy a mester jószága az háza csepegésétől fogván egy tágassággal terjed, sohol a kert akadály nem lévén éppen az borzási határig. 1773-ban a boldogfalvi boldogtalan ecclesia [...] visszavonó és engedetlen hallgatóit próbálták jobb belátásra bírni. Ezek ellenkezőjét, az eklézsia épülését és békességét sem hagyták szó nélkül. 1759-ben a vámosgálfalvi eklézsiaát így dicsérték meg: Nagy öröme vagyon azon a Szent Visitationak, hogy a gálfalvi reformata szent ecclesianak jó szép szent igyekezetének az egész venerabilis tractusban példa nélkül való kívánatos gyümölcsét láttya mind a parochialis házban kívül-belől, mind az egész parochialis fundusson. Kéri is a szent Visitatio a szent ecclesiat, hogy ez elkezdett jó igyekezetben igyekezzék tovább is elébb-elébb menni, meggondolván a bölcs deákoknak amaz értelmes mondását: qui non vult esse melior, jam incepit esse malus ~ aki az elkezdett jóban tovább nem akar menni, már rosszá kezdett lenni, hogy akiket ezután az Isten idehoz a Szent Visitationa, ezt mondhassák örömel: a gálfalvi reformata szent ecclesia nyereségről nyereségre mégyen mindaddig, míglen jut a szent Sionra. Amen. 1768-ban a berkenyesi gyülekezet rendjét látva ezt írták: Ó vajha minden eklézsiaában így volna, a dolog, kevés, sőt éppen semmi bajok nem volna a visitoroknak.<sup>351</sup>*

Amikor valamely kérdést nem sikerült megoldani, vagy megoldása túlmutatott a vizitáció erején, fohással zárták a határozatot. 1725-ben az ónoki eklézsia elnéptelenedése kapcsán írták le: *Talám szaporodnának az ónaki magyarok.* 1770-ben a vajdaszentiványi gyülekezetben elmérgesedő vita láttán Péterfi László felsóhajtott: *Az Isten tudja mi kimenetele leszen ezen dolgoknak.* 1773-ban a jezsuiták klastromot alapítottak Tekében, és elkezdtek a protestánsok áttérítését. A tényállás leírása után vetette papírra fohászát: *Oh, Domine Jesu, custodi tuam gregem huic loci collectam in tui nominis gloriam. Amen.* 1780-ban a ludvégi oratórium bezárásakor is foházkodott: *Nyisd meg Úr Isten nekünk, mert az a Te dolgod.*<sup>352</sup>

Akkor is kifakadt a notárius, ha bizonyos ügyek évről évre húzódtak, és az egyházlátogatás határozatainak nem volt eredménye. 1771-ben Csavási Dániel gógáni lelkésről írták: *Megúnta a Szent Visitatio inteni ezen tiszteletes atyafit, megúnta írni a sok deliberatumat, annyival inkább megúnta hallgatni a sok panaszt.*

<sup>351</sup> MarEhmLvt prot. II/2. 502, KükEhmLvt prot. II/4. 60, 210, II/3. 527, SzékEhmLvt prot. II/2. 362.

<sup>352</sup> DésEhmLvt prot. II/1. 63, GörgEhmLvt prot. XI/2. 583, 607, 747.



A következő évben a szomszédos gógánváraljai eklézsia haragította magára előljáróit: *Magában az ecclesiában vagy on annyi háborúság, annyi egyenetlenség, annyi titkos gonosság és rendeletlenség, hogy a Szent Visitatio irtózik ettől az ecclesiától.* 1776-ban Szacsvai János tancsi mester hol elküldte, hol visszavette magához feleségét: *Magunk is e dologban már elfáradtunk, tavaj is ezekkel sokat bajoskodtunk* – írta Péterfi László.<sup>353</sup>

Máskor kétségbeesetten jellemezték az állapotokat. 1696-ban az alpestesi híveket serkentették templomos életre: *Ha valaha volt szükség az Isten engesztelésére, most vagy on, azért legyenek serények őkegyelmek.* 1790-ben a szancsali eklézsia nyomorúsága láttán: *Óh fájdalom, s ítéletekkel teljes idő!*<sup>354</sup>

A notáriusok szolgatársaikat is jellemezték: 1765-ben Zabolai Mihály abafáji lelkészt *békétlen atyafinak* nevezték, 1771-ben Ercsei János mezőújlaki lelkészről írták, hogy ez *öreg atyafit soha nem lehet visitálni veszekedés nélkül, két év múlva kissé epésen jegyezte meg róla: Most, amellyet soha nem értünk, ez ellen a tiszteletes öreg atyafi ellen nem panasználak.* 1777-ben Damó Miklós alsóbölkényi lelkészről pedig ezt írták: *ehez hasonló részeges embert, talán magunk sem láttunk soha.* A következő évben örömmel nyugtázták megjavulását: *Mi is örülünk nagyon ennek, hogy jót hallunk efelől az atyafi felől, ki iránt már kétségben estünk volt.* Talán a legszigorúbb és legszomorúbb amit Bajnóczi János mezőköbölküti lelkészről írtak le 1778-ban: *Boldog Isten, mennyit civődék velünk ez az ember efelett a dolog felett, és egyéb dolgok felett is, melyet szégyenlünk ide beírni, egyszóval megmutatja magát olyan pásztornak lenni, aki nem áll a résre, amelyet bétört az ellenség, hanem a jó kert mellé áll, azhol nincs félelem, aki sem a beteg és sánta juhokat nem kötözi, nem gyógyítja, sem az eltévedett fel nem keresi, ha a farkasok jönnek a juhokra, azokat elhadja, hogy azok a juhokat megegyék, de még több az, hogy a farkasnak a maga pásztorságának juhát maga szájába veti. Őrizze a juhoknak nagy Pásztor a maga nyáját ilyen példás félelmes pásztortól, aki a juhoknak csak tejével és gyapjával akar élni, de azokra gondot nem akar viselni, és nemhogy azokért meghalni is kész lenne, de még csak meg sem akar pirongattatni is.* A sok negatívum után olvassunk pozitívumot is: 1747-ben Décei Sámuel mezősámsondi lelkészt *bölcs és istenfélő tanítónak* nevezték.<sup>355</sup>

<sup>353</sup> KükEhmLvt prot. II/4. 176, 198, GörgEhmLvt prot. XI/2. 684–685.

<sup>354</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 165, NENyedEhmLvt prot. II/1. 38.

<sup>355</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 484, 588, 642, 709, 722, 714–715, MarEhmLvt prot. II/2. 675.

1744-ben egy radnóti bomlott elméjű asszonyról írták: *Istennek csapása ez rajta. 1774-ben a disznajói gondnokot rest embernek, 1777-ben az egyik radnótfáji nemest nagy indulatú embernek nevezték.*<sup>356</sup>

1695-ben a nagyadorjániak templomlátogatását marasztalták el: *Némellyeknek komájok a templom, nem vesznek össze vele, h. e. nem nyomják a templom küszöbit. 1699-ben Szabó Péter mezőcsávási templomkerülőről úgy vélekedtek, hogy talán még mikor megkeresztelték is nem volt a templomban.*<sup>357</sup>

Az adakozók, eklézsiát támogatók életére pedig áldást kértek: 1733-ban Némában: *Akiknek pedig elméjeket az adósok közzül Isten arra bírta, hogy ecclesia javának szaporodásáért jövődre [a búzá] elvessék, vegyenek az áldásnak Urától áldást. 1779-ben a dévai templom felújítására tett adományokat így köszönték meg: Mindezek által szépen újulván ezen nemes eklézsia, annak a Szent Visitatio szívesen örvend, és hogy az Isten dicsőségének hova tovább nagyobb-nagyobb terjedése, és a kegyes benefactorok számának szaporodása legyen a véghelyen lévő eklézsiában, tellyes szívből kívánnya, óhajtja, és a maga dicsőségét szerető isteni Felségtől buzgó könyörgésében kérni el nem mulattya.*<sup>358</sup>

## Összefoglalás

Az előző oldalakon igyekeztünk bemutatni a 17–18. századi erdélyi református vizitációk rendjét.

Eszerint az esperes megválasztása és a püspöki megerősítés után a fejedelemtől vizitációs mandátumot kapott. Ennek birtokában látogathatta az eklézsiákat, és ha ereje elégtelennek bizonyult a kérdések rendezésére, kérhette a világi karhatalom segítségét. Az esperes vizitációs joga egyházmegyéje teljes területére kiterjedt, voltak viszont olyan nagyobb egyházközségek, amelyeket szokásjog alapján csak a püspök vizitálhatott, ám sejtésünk szerint – ha a püspök hosszabb ideig nem vizitált – az esperesnek joga volt ezen eklézsiák ellenőrzésére is. Az esperes gyülekezetében a püspök vizitált. Az egyházmegyei bizottság egyházlátogatást végezhetett az esperesnél is, de az ő lelkeszi szolgálatát és erkölcsi életét nem vizsgálhatta.

Az erdélyi vármegyékben és Marosszéken évente, Udvarhely- és Háromszéken ritkábban, általában háromévente vizitáltak a fagy beállta után, a november-

<sup>356</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 360, GörgEhmLvt prot. XI/2. 647, 710.

<sup>357</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 129, 170.

<sup>358</sup> DésEhmLvt prot. II/1. 195, HZEhmLvt prot. I/3. 265.

től márciusig terjedő időszakban. Egy eklézsia látogatása általában fél vagy egész napot tartott.

A vizitáció időpontját az esperes körlevélben (*cursus*) hozta az eklézsia tudomására. Ez egy-két nappal „járt” a bizottság előtt, mesterek, egyházfiak, az eklézsia zsellerei hordozták. A vizitációs bizottság legtöbbször három (ritkábban kettő vagy négy) lelkészi tagból állott: az esperesből, a jegyzőből, egy vagy két assessorból, utóbbiakat a 18. század közepétől a director váltotta. Esetenként tagja volt a vizitációnak valamelyik nagyobb iskola rektora, a mesterek képviselője, illetve az egyházmegye gondnoka. A vizitációhoz csatlakozott a világi karhatalom képviselője. Többnyire lóháton, szekéren, talán szánon közlekedtek, a püspök hintón.

Az egyházlátogatást fogadó gyülekezet követet küldött az előzőleg látogatott eklézsiába, aki a leggyorsabb és legbiztonságosabb úton vezette őket falujába. Amikor a falu széléhez értek, megszólaltak a harangok, az egyházi szolgák illő öltözékben a parókián, valamelyik patrónus udvarában vagy előzőleg kijelölt egyéb helyen várták őket. A helyet, ahol a vizitáció folyt, *székháznak* nevezték. Ide gyűlt össze a gyülekezet kb. hét tagja, akik esküt tettek, majd eskü alatt válaszoltak a bizottság kérdéseire.

Legelőször a lelkész és a mester szolgálatáról és erkölcsi életéről érdeklődtek, majd neki kellett referálnia az eklézsiáról. Az egyházi szolgáknak és az esküdteknek közösen kellett beszámolniuk a gyülekezetben élő ún. *botránkoztatókról*. A bizottság egyik tagja (többnyire a harmadik tag vagy a director) számba vette az épületek állapotát. Szintén számba vették az ingó javakat, illetve az eklézsia leveleit. Ezek után vonult vissza a bizottság döntést hozni. Ezen az ülésen nem vehettek részt az eklézsia tagjai, valószínűleg a helyi egyházi személyek sem. Előfordult, hogy rendezavarókkal kellett bajoskodni, vagy éppen a lelkész, a gondnok vagy az egyházfi nem volt hajlandó együttműködni, és emiatt akár félbe is szakadhatott a vizitáció. Háborúk, zavaros politikai események, járványok, áradások akadályozták az egyházlátogatók munkáját, de az is előfordult, hogy a gyülekezet nem jelent meg a kijelölt időpontban, így dolgavégezetlenül távozott a bizottság.

Nem sikerült egyértelmű választ kapni arra a kérdésre, hogy végeztek-e liturgikus szolgálatot az egyházlátogatás során. Az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy a gyülekezet rend szerinti istentiszteletein, áhítatain részt vett a vizitáció is, és meghallgatta a helyi lelkész szolgálatát.

A határozatok kihirdetése után a gyülekezet ebéden vagy vacsorán látta vendégül a bizottságot. A fennmaradt számadásokból rekonstruálható, hogy a menü bőséges volt. Az eklézsiának ezen kívül kellett gondoskodni a lovak ellátásáról,

illetve egy német forint honoráriumot fizettek az esperesnek. Bizonyos helyeken a honorárium csak akkor járt, ha a vizitáció nem igényelt ellátást.

Vacsora után a bizottság átment a következő gyülekezetbe, ahol lehetőség szerint este megkezdte a vizsgálódást, és másnap kora reggel magához hívta és megeskette a kijelölt gyülekezeti tagokat.

A vizitációs bizottság magával vitte az egyházmegye vagyonszeírását, illetve az előző vizitációk jegyzőkönyveit. Az összeírásban minden egyházlátogatáskor rögzítették az időközben bekövetkezett változásokat.

Az utolsó feladat a jegyzőkönyv megírása volt. A klasszikus egyházmegyei iratok (összeírás, parciális zsinati jegyzőkönyv, vizitációs protokollum) közül valószínűleg az egyházlátogatási iratok rendszeres vezetését kezdték el legkésőbb. Vagy helyben vetették papírra a notáriusok, vagy jegyzeteket készítettek, és utólag, saját tanulószobájában (*musaeum*-nak is hívták) írták meg, ki rövidebben, ki hosszabban. Ez a forrás nem azzal a céllal készült, hogy a kutatók utólag az egyházlátogatás menetét rekonstruálják belőle, így gyakran utalásokból, elejtett megjegyzésekből kell következtetnünk, ám jobb forrás nem áll rendelkezésünkre.

Következtetésképp azt is elmondhatjuk, hogy a vizitáció lefolyása nem volt egységes Erdélyben, vidékenként, egyházmegyénként jelentős különbségeket észlelünk sok tekintetben. A források sem egységesek, így egyik-másik altéma vizsgálatakor gyakran egy vagy jobb esetben két traktus irataiban találtunk adatokat.

## 3. Adminisztratív ügyek a vizitáción

A vizitáción tárgyalt kérdések sorában az adminisztratív ügyek száma a legkisebb, viszont ezek többsége hosszú távon kihatott az egyházközségek későbbi életére és működésére. Ezért döntöttünk úgy, hogy a tárgyalandó témakörök sorában elsőként ezekkel foglalkozunk.

Ebbe a fejezetbe soroltunk mindent, ami nem fért bele a fegyelmi és a gazdasági ügyek közé, az egyházközség státusától kezdve, a szolgálattevőkön és az istentiszteleti rend szabályozásán át egészen a patrónusokkal, más felekezetekkel való viszonyig.

### 3.1. Egyházközségek státusa, mater-filia viszony, anyásodás, filiásodás

Az Erdélyi Református Egyházban a 19. század végéig két egyházközség-típus létezett, az anya- és leányegyházközség. Anyaegyházközség helyben lakó lelkésszel, állandó istentiszteleti hellyel rendelkező gyülekezet volt. Egyaránt filiának nevezték az egy-két gyülekezeti tagból álló kisközösséget, és a saját templommal, ingó és ingatlanvagyonnal, önálló vagyongazdálkodással, helyben lakó lévitával rendelkező nagyobb eklézsiát is, amely nem volt képes lelkészt tartani. Utóbbiak értelemszerűen törekedtek arra, hogy az anyegyházzá váljanak.

Az ilyen irányú kérésüket a gyülekezetek legtöbbször a parciális zsinat elé vitték, ám előfordult, hogy a vizitáción már előkerült. A parciális véleményezte őket és kedvező elbírálás esetén továbbküldte a generálisra. Az egyházközségek jogállásának megváltoztatása kizárólag a generális zsinat jogkörébe tartozott.

#### 3.1.1. Gyülekezetalapítás

A patrónusok alapította eklézsiáknak nem volt szükségük generális zsinati jóváhagyásra. A vizitáció előtt be kellett mutatniuk a díjlevelet, illetve a parókiális telket. Ezután az eklézsiát, majd lelkészét bekebelezte a parciális zsinat.

Az eklézsia első vizitációja ünnepnek számított, a jegyző is emelkedett hangvételnél örökítette meg az eseményeket. Nagyteremben Bethlen János patrónátusa alatt alakult eklézsia. Az 1677-ben tartott első vizitáción megjelentek mindazok, akik unitárius hitről reformátusra tértek és elfogadták az eklézsia

rendtartását, amelyet az esperes és a patrónus egyaránt aláírt. A rendtartás (teljes szövegét lásd Függelék 17.) tartalmazta a gyülekezeti tagok kötelezvényét, hogy gyermekeiket katekizációra küldik, gyakorolják az egyházfegyelmet, hűségesen kezelik az eklézsia pénzét, és megadják a lelkész és a tanító meghatározott fizetését.<sup>359</sup>

1701-ben néhány helyi és környékbeli (többnyire román származású) református kis- és középnemes eklézsiát fundált Demsuson. A következő évben már vizitálták is a gyülekezetet. A látogatás során tisztázták az *oláh* (nem lehet eldönteni, hogy görögkeleti vagy görög katolikus) *eklézsiával* közösen használt templom tulajdonjogát, feljegyezték a parókiális telek határait, a lelkész használatában levő földeket és az ingó javakat. 1746-ban, a *nem igen régen fundáltatott* sepsiszentiványi eklézsia vizitációjakor felleltározták a teljes ingó és ingatlan vagyonát.<sup>360</sup>

1752-ben a Görgényi egyházmegye elöljárói a frissen alakult mezőpagocσαι gyülekezet vizitációján köszönték meg az alapítók, Alsó János és Gámán György buzgóságát és elkötelezettségét, egyúttal jelezték, hogy az előző parciális zsinat már bekebelezte mind az eklézsiát, mind lelkészét, végül áldást kértek a patrónusokra.<sup>361</sup> (A teljes szöveget lásd Függelék 18.)

### 3.1.2. Anyásodási törekvések

A gyülekezetek többsége egyenesen a parciálisra vitte anyásítási kérelmét, ez lehet az oka annak, hogy a vizitációs iratokban kevés feljegyzés van róluk. A Küküllői egyházmegyében 1715 és 1800 között hat filia (Magyarszentbenedek, Magyardellő, Mikefalva, Marosugra, Gógánváralja és Kiskend) önállósodott,<sup>362</sup> ám a vizitációs jegyzőkönyvekben nincs nyoma ennek a folyamatnak.

Az áttanulmányozott vizitációs anyagban Erdély-szerte mindössze **négy** gyülekezet anyásodási kísérletéről olvasunk, ezek közül egy esetben hozott döntést az egyházlátogatás. 1699-ben az egrestőiek úgy jelezték önállósági igényüket, hogy nem is jelentek meg a balavásári anyaegyház vizitációján. A balavásáriak nem értettek egyet az elszakadással. A következő évben a vizitáció elutasította a kérést, *mivel sem az üdő nem ahhoz való, sem az embereknek szegénysége nem engedi, hogy az ecclesiak szaggattassanak, sőt conjungálni kellene inkább őket, magoknak is*

<sup>359</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 56–58.

<sup>360</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 254, SepsíEhm VIZjvk 367.

<sup>361</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 374.

<sup>362</sup> Ősz 2009. 10.

nincs még készségek arra. Az elutasítás legnyomósabb érve a parókia hiánya volt. Azt viszont megengedték, hogy az eklézsia mesterét átköltöztessék Egrestőre.<sup>363</sup>

1748-ban Magyarborzásakartelszakadni Vicétől, 1775-ben Haró Kéméndtől. Utóbbi törekvést *conspirationak* nevezte a látogatás. 1776-ban Atosfalva próbált elszakadni Székelyszentistvántól, a vizitáció a Főkonzisztóriumtól kért bizottságot az új gyülekezet anyagi erejének vizsgálatára.<sup>364</sup>

### 3.1.3. Leányegyházközségek alapítása

Az új leányegyházközségek alapítása a vizitáció hatáskörébe tartozott, szintén az egyházlátogatás csatolta egyik vagy másik mater eklézsiához a filiákat.

Ha valamely településen megjelent a református közösség, elmentek a legközelebbi anyaegyház vizitációjára és jelezték, hogy filiaként szeretnének csatlakozni (*applicálják magukat*) az illető eklézsiához. Ilyenkor a vizitáció meghatározta a filiában végzendő szolgálatok rendjét, illetve az egyházi szolgálók bérét. Utóbbi többnyire azonos volt az anyaeklézsiában fizetett bérrel. Ennek tipikus példája az ádámosi filia 1703-as alakulása. (A teljes jegyzőkönyvet lásd Függelék 19.) 1718-ban a borbátvízi reformátusokat felszólították, hogy amennyiben Galachoz akarnak filiaként csatlakozni, készítsenek díjlevelet. 1720-ban – a dicsőszentmártoni filia alakulásakor – nemcsak a közrendű gyülekezeti tagoktól járó fizetést határozták meg, hanem az udvart is kérték, határozza meg, mennyivel kíván hozzájárulni a lelkészi fizetéshez. A filiának továbbá azt is ki kellett eszközölnie, hogy a szőkefalvi lelkészt a révész ellenszolgáltatás nélkül vigye át a Küküllőn. 1763-ban a somogyomi reformátusok *applicálták magukat* a küküllőalmási eklézsiához, de nem családonként határozták meg a bért, hanem egy összegben fizettek a lelkésznek, a mesternek és az eklézsiának. 1770-ben a septéri reformátusok – akik alkalmanként korábban is igénybe vették a mezőújlaki lelkész szolgálatait – filiaként csatlakoztak az eklézsiához. Szerződést írtak, amelyben rögzítették hozzájárulásukat a lelkészi fizetéshez, a szolgálatok és a papmarasztás rendjét.<sup>365</sup>

Az anya- és leányegyház közötti egyességet nem mindig jegyezték ennyire pontosan: 1731-ben csupán tudomásul vették, hogy a székelykáli reformátusok csatlakoztak Iklandhoz, 1744-ben a nyárádgálfalviak Székelytompához és a

<sup>363</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 276, 288–289.

<sup>364</sup> SzékEhmLvt prot. II/1. f. 66r, HZEhmLvt prot. I/3. 133, MarEhmLvt prot. II/5. 72–73.

<sup>365</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 380, HZEhmLvt prot. I/2. 121, KükEhmLvt prot. II/2. 65, II/4. 37, GörgEhmLvt prot. XI/2. 575–576.

nyárádszentlászlóiak Backamadarashoz, 1748-ban a szamosújváriak (Gyerlaként emlegetik) Szamosújvárnémetihez.<sup>366</sup>

Ha valamely településen nem volt szervezett református eklézsia, a reformátusok csupán családtagjaik elhalálozásakor fordultak a legközelebbi lelkészhez. Az anyaeklézsia fizető tagjai ezt nem nézték jó szemmel és panaszuknak hangot is adtak. 1690-ben a lozsádiak panaszolták ezt a Tótiban lakó *egynehány vallásunkon való nemesemberről*. A vizitáció elrendelte, hogy csatlakozzanak a gyülekezethez. Egy év múlva Küküllővári Dali Péter hátszegi lelkészt figyelmeztették arra, hogy a Naláczi-udvaron kívül vasárnap délelőtt ne menjen egyik környékbeli nemeshez se szolgálni, mert *ehez az ecclesiához lévén őkegyelme primarie köteles*. 1768-ban a tacsiaiak panaszkodtak arra, hogy lelkészüket sokat szolgál Zselyken és az ottaniak nem járulnak hozzá fizetéséhez.<sup>367</sup>

1753-ban a mezőfelei vizitáción jelezték, hogy Szabédon lakik hat református, akiknek gyermekeit az unitárius lelkész kereszteli. Ekkor Iszlai Sámuel felajánlotta, hogy ha az eklézsia kiváltja zálogba kiadott szabédi házát, azt a gyülekezetnek adja istentiszteleti hely gyanánt.<sup>368</sup>

1748-ban a tusoni *lakosok* kérték, hogy az uzdiszentpéteri lelkész *úrvacsoráját ököztök is administrályn*. A vizitáció addig nem hozott döntést, amíg a szentpéteri udvartól nem kértek erre engedélyt.<sup>369</sup>

1771-ben a boroskrakkói zsinat elrendelte, hogy minden református embernek valamely egyházközséghez kell tartozni: *Akik vallásunkon valók, mindnyáján tartozzanak valamely eklézsiaiébeli paphoz kötni magokat s annak intertentiojára fizetéssel concurrálni, ha szinte nem laknak is in gremio ecclesiae, hanem félen való faluban*.<sup>370</sup> Ettől kezdve egyre gyakrabban olvasunk a *félen lévő falvak* reformátusainak csatlakozási kérelmeiről. 1772-ben a balai reformátusok csatlakoztak Nagyercséhez, bizonyos Náprádi uram udvara ugyanebben az évben Fűzkúthoz, 1780-ban az oláhdellőiek Magyardellőhöz, 1789-ben a magyarsolymosiak Magyarbecéhez és 1790-ben a Lándoron élő meg nem nevezett birtokos Magyarbükköshöz.<sup>371</sup>

Az említett zsinati határozatra a Hunyad–Zarándi egyházmegye vizitációin hivatkoztak leggyakrabban. Azon Hátszeg-vidéki falvak nemesi rendű reformá-

<sup>366</sup> MarEhmLvt prot. II/2. 307, 572, 582, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 60v.

<sup>367</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 82, 95, SzékEhmLvt prot. II/2. 360.

<sup>368</sup> MarEhmLvt prot. II/4. 35.

<sup>369</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 290.

<sup>370</sup> ERZSI III. 8.

<sup>371</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 604, SzékEhmLvt prot. II/2. 502, KükEhmLvt prot. II/4. 413, NEnyedEhmLvt prot. II/1. 59, 7.



tus lakói, amelyekben nem volt eklézsia, hol egyik, hol másik gyülekezet lelkészének szolgálatát vették igénybe, és értelemszerűen az ő fizetéséhez járultak hozzá. Ezzel pedig jelentősen csökkent annak a lelkésznek a fizetése, akinek az eklézsiájához korábban tartoztak. 1771-ben Fehérvízen felolvasták a zsinati határozatot, és kérték a bajesdi és a macesdi nemeseket, hogy ha korábban ehhez az eklézsiához csatlakoztak, oda járjanak templomba és oda fizessenek. Hasonlóképpen jártak el Borbátvízen a seréli, ponori és nagybári nemesekkel, egy évvel később Marossolymoson a kecskedágaiakkal és szüligetiekkal. A hátszegi eklézsia vizitációja 1774-ben az alsófarkadini filia tagjaival vitatkozott, hiszen azok Tustyához csatlakoztak. A bizottság kérte őket, hogy *mind a háttzegi templomban olykori megjelenésekkel, mind a háttzegi reformatus papnak s mesternek egyszer elszánt fizetésnek megadásával bizonyítsák meg magokat ezen mater ekklézsia tagjainak lenni*, a lelkészt pedig intették, hogy amikor ideje engedi, menjen Farkadinra is szolgálni. A híveket nem tiltották el a tustyai istentiszteletek gyakorlásától és az ottani lelkésznek való adománytételtől, ám előbb Hátszeg iránti kötelességüknek eleget kellett tenni. A kérdés 1777-re sem oldódott meg, ugyanis újból a vizitáció elé került, ahonnan a Főkonzisztórium elé utalták. 1779-ben pedig éppen Tustyától szakadt el a Demsuson lakó Antalfi Lajos.<sup>372</sup>

Ilyen és ehhez hasonló összetűzések előfordultak Erdély-szerte: 1741-ben a Héderfájához tartozó mikefalviak kérték a csávási lelkésztől, hogy szolgáljon közöttük. A vizitáció szigorúan megtiltotta ezt neki. 1750-ben a *fodorházi tekintetes nemesség* nem tudta pontosan, *mellyik ecclesiahoz applicáltatott légyen*, és szívesebben csatlakozott volna Bábóchoz, jóllehet korábban az ördögkeresztúri lelkész tartott itt istentiszteletet. A vizitáció helyben nem tudta kinyomozni, hogy eredetileg hová csatlakoztak, ezért a végleges döntésig a közeli lelkészek közül arra bízták a szolgálatokat, aki *capaxnak tapasztaltatik*. 1775-ben Marosugrán a Küküllői egyházmegye elöljárói az oláhkocsárdi nemesekkel bajoskodtak, akik még nem döntöttek el, hogy melyik eklézsiához csatlakozzanak. Ugyanebben az évben a hosszúmacskásiai szakadtak el Kolozsgyulától (Dési egyházmegye) és csatlakoztak a Kolozs–Kalotai egyházmegyéhez tartozó Fejérdhez. 1776-ban Martonfalva Bürkös helyett Oláhivánfalvát ismerte el anyaegyházának. 1777-ben Száltelek a generális zsinat végzése<sup>373</sup> ellenére sem akart elszakadni Mezőbándtól és Harcóhoz csatlakozni. Az utóbbi három ügyet a parciálisra utalták. 1778-ban

<sup>372</sup> HZEhmLvt prot. I/3. 30, 32, 56, 109, 198, 267.

<sup>373</sup> A végzést lásd ERZSI III. 92.

Vadadnak nem engedte meg a vizitáció, hogy Ikland helyett Csíkfalvához tartozzék.<sup>374</sup>

Filiák alakulhattak anyaegyházközségekből is. Többnyire háborús, vagy más, demográfiát befolyásoló események következtében néptelenedtek el annyira gyülekezetek, hogy elégtelennek bizonyultak az önálló lelkészi állás fenntartására. Ezt a folyamatot nagyon ritkán rögzítették a vizitációs iratokban.

Jegyzőkönyveinkben mindössze háromszor olvasunk arról, hogy anyaegyházközséget veszélyeztet a filiásodás veszélye: A 17. század végén Wass György azt ígérte, hogy Székelymosonban új parókiát építtet, 1694-ben még nem állta szavát, így a vizitáció azzal fenyegette, hogy a lelkészt áthelyezi Székelybőbe. Az 1730-ban önállósodott Magyarszentbenedeken a gyülekezet nem ígérete szerint fizette lelkészét, ezért a vizitáció a következő években folyamatosan fenyegette őket azzal, hogy filiává fokozzák le. 1744-ben a kolozsgyulai eklézsia nem marasztotta lelkészét, és jelezte a vizitációnak, hogy *magokra külön papot nem tarthatnak, hanem az a szándékok, ha megeshetik, hogy más eklézsiával egybecsatolja magát, és annak filiaja kíván inkább lenni.*<sup>375</sup>

### 3.1.4. Anya- és leányegyházközségek viszonyának rendezése

A kérdéssel a Küküllői egyházmegye gyülekezetei kapcsán korábban foglalkoztunk.<sup>376</sup> A tanulmányban a két gyülekezet viszonyát mutattuk be, most pedig arról szeretnénk beszélni, hogy a vizitáció miként szabályozta ezt a viszonyt: a szolgálatok rendjét, az ingatlanok karbantartását, a lelkész fizetését, illetve a filia részvételét a papmarasztásban.

A filia alakulásakor vagy csatlakozásakor szerződésben rögzítették a szolgálatok rendjét. Ádámoson (1703) minden harmadik vasárnap délelőtt istentiszteletet és minden csütörtökön könyörgést kellett tartani. Dicsőszentmártonban (1720) minden második vasárnap *hol reggel, hol estve alternatim*, illetve hétköznap kétszer kellett szolgálni. A mezőújlaki (1770) lelkésznek minden harmadik vasárnap délután, minden szerdán, és a sátoros ünnepek másodnapján kellett Septérre menni.<sup>377</sup>

<sup>374</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 294, DésEhmLvt prot. II/1. 442, 847, KükEhmLvt prot. II/4. 236, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 468, MarEhmLvt prot. II/5. 101, 111.

<sup>375</sup> KükEhmLvt prot. I/3. 187, MarEhmLvt prot. II/1. 77–78, DésEhmLvt prot. II/1. 330,

<sup>376</sup> Ősz 2009. 7–24.

<sup>377</sup> KükEhmLvt prot. II I/2. 380, II/2. 65, GörgEhmLvt prot. XI/1. 219–220, XI/2. 575–576.

Ha nem volt ilyen szerződés, akkor későbbi időpontban, szintén a vizitáción határozták meg a szolgálati rendet. 1649-ben részletekbe menően szabályozták a magyarherepei lelkész Magyarsülyében teendő szolgálatait különböző ünnepekre lebontva. (A teljes szöveget lásd Függelék 21.) Az uzdiszentpéteri lelkésznek (1742) szerdán reggel és minden második vasárnap kellett Tusonba átmennie.<sup>378</sup>

Összetűzések származtak abból is, ha a szolgálati beosztást nem határozták meg előzetesen vagy nem jegyezték le a megegyezést: A filiában lakók panaszkodták, hogy lelkészüik nem szolgál eleget, vagy a materbeliek, hogy túl sokat szolgál a filiában, ami miatt *rövidség esik* a nagyobb közösségben. Ilyenkor a vizitáció vagy megkereste a korábbi szerződéseket, utánajárt a korábbi gyakorlatnak és szorgalmazta az előzőleg meghatározott rend betartását, vagy újat szabott.

1708-ban a magyarhidegkútiak kevesellték a nagysolymosi lelkész közöttük végzett szolgálatait. A vizitáció eskü alatt vallatta az idősebb embereket a régi istentiszteleti rendről (minden harmadik vasárnap délelőtti, a következő két vasárnapon délutáni istentisztelet, csütörtökön reggel könyörgés), és vallomásuk alapján írta elő a szolgálatokat. Hasonló szolgálati rendet írtak elő 1726-ban Kecsedszilváson a kecsedi, 1773-ban Mócson a magyarszováti lelkésznek. 1776-ban a brádi lelkész annyira elhanyagolta a kristyori szolgálatokat, hogy csak évente négyszer ment át úrvacsorát osztani. A vizitáció figyelmeztette mind az ekléziát, mind a lelkészt, hogy *tartsák magokat az egyszer megállított compositiohoz és azt bontogatni ne kívánnyák.*<sup>379</sup>

A filiában végzett szolgálatok gyakorisága függött a közösség lélekszámától, illetve az anya- és leányegyházközség számarányától is.

Volt ún. *feles* rendszer, amikor elvileg ugyanannyi szolgálat volt mind a mater, mind a filialis ekléziában. 1714-ben előírták, hogy vasárnaponként mind Balavásáron, mind az egrestői filiában egy istentisztelet legyen, 1722-ben a szomszédos nagykendi anyaegyház rosszalta a hasonló gyakorlatot.<sup>380</sup>

1686-ban a harói filia kérte a kéméni lelkészt, hogy minden második vasárnap kora délután (*déllyest*) tartson ott istentiszteletet, amíg a mesternek házat építhetnek. A döntés a parciálisra maradt. 1701-ben a nyárádszentbenedeki lelkészt kötelezték, hogy minden második vasárnap és ünnep másodnapján délelőtt tartson Ákosfalván istentiszteletet, kedd reggel pedig könyörgést, a határozatot jóváhagyásra a generális zsinat elé terjesztették. 1737-ben a kérői lelkésznek írtak

<sup>378</sup> KükEhmLvt prot. II/1. 10–11, GörgEhmLvt prot. XI/1. 219–220,

<sup>379</sup> UdvehmLvt prot. I/2. p. 185, DésEhmLvt prot. II/1. 72, SzékEhmLvt prot. II/2. 538,

<sup>380</sup> KükEhmLvt prot. II/2. 18, 110.

elő hasonló rendet Dengelegen, 1740-ben már minden vasárnap szolgáltni kellett ugyanott.<sup>381</sup>

A vizitáció nagyon sok esetben úgy hivatkozott a megállapított szolgálati rendre, mint sérthetetlen szabályra: 1692-ben a süketfalvi és a nyárádandrásfalvi egyházfiak perbe hívták a nyárádszentannai mater eklézsiát és kérték, hogy a lelkész a szolgálatbéli *medietast a két ecclesiara nézve annak idejében mind vasárnap és mívesnap az esztendőben esendő hármás innepekkor második és harmadik napját nálunk isteni tiszteletnek végbenvitelével töltsse el*, hiszen ők is ugyanannyit fizetnek, A vizitáció a kérést a generális zsinat és a patrónusok elé továbbította. 1694-ben és 1701-ben a csittszentivániak a Malomfalván tett szolgálatokat sokallták, a vizitáció jelezte, hogy az országos zsinat tudta nélkül nem változtathat a szolgálati renden. 1749-ben a Göcön élő reformátusok egy helyett két hétköznapi könyörgést kértek, a vizitáció elhárította a kérést. 1766-ban a seprődiek akartak több istentiszteleti szolgálatot, ügyüket a parciálisra utalták. 1772-ben a szeszármaiak sátoros ünnepen két istentiszteletet szerettek volna hallgatni, az eddigi gyakorlat sérthetlenségére hivatkozva elutasították kérésüket.<sup>382</sup>

A vizitáció bizonyos feltételekkel jóváhagyta a kért változtatásokat. Ha valamely eklézsia több szolgálatot kívánt, akkor a bért is növelniük kellett: 1718-ban a telekfalviak kérték, hogy a patakfalvi lelkész és mester az eddig szokásos szerda mellett pénteken is tartson könyörgést náluk. Ezért mindkettőjüknek egy-egy pár kordován csizmát, a mesternek 2 máriást ígértek. A betfalvi eklézsia növekedésével az onnan jövő bér is megnőtt, ezért a vizitáció itt is jogosnak ítélte a heti két alkalommal tartott könyörgést. 1759-ben úgy hagyták jóvá a nyárádgalfalviak *minden pénteken és negyedik vasárnap* esedékes istentiszteleteit, ha saját egyházfit választanak, aki begyűjti a székelytompai mater lelkészének járó fizetést.<sup>383</sup>

1750-ben jóváhagyták az ónokiak azon kérését, hogy a lozsárdi lelkész minden *harmadik vasárnap lejárjon közikbe reggeli cultusra*, 1758-ban pedig azt, hogy a tekei lelkész minden vasárnap és egy hétköznapi Kolozsnyidán is istentiszteletet tartson.<sup>384</sup>

Indokolt esetben a szolgálatok csökkentésére is áldását adta a vizitáció: 1770-ben szakítottak azzal a gyakorlattal, hogy a haranglábi lelkész minden vasárnap

---

<sup>381</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 31, MarEhmLvt prot. II/1. 209–210, DÉS EhmLvt prot. II/1. 251, 298.

<sup>382</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 34–35, 91, 235, II/4. 490, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 69v, II/2. 481.

<sup>383</sup> UdVEhmLvt prot. I/3. 193, 197–198, MarEhmLvt prot. II/4. 185.

<sup>384</sup> DÉS EhmLvt prot. II/1. 434, GörgEhmLvt prot. XI/1. 555.

Désfalván is tartott istentiszteletet, minthogy *Harangláb Désfalvához jó közföld*, és ezután minden második vasárnap kellett átjárnia.<sup>385</sup>

A filiák gyakran panaszkodtak, hogy a lelkész nem az elvárásaik szerinti rendben végzi a szolgálatokat. Az esetek nagy többségében az derült ki, hogy vagy túl sokat vártak el, vagy nem tettek eleget kötelességeiknek (nem fizettek bért, nem tartották karban az anyaeklézsia épületeit stb.), a lelkész pedig a szolgálatok elhagyásával próbálta jobb belátásra bírni őket. Így történt ez 1693-ban Fintaházán, 1726-ban Szentmártonmacskáson, 1761-ben Nyomáton, 1762-ben Atosfalván és 1782-ben Oláhvásárhelyen.<sup>386</sup>

Máskor éppen a filiák gondatlansága miatt maradtak el liturgikus szolgálatok: 1717-ben a magyardellőiekről kiderült, hogy miközben panaszkodtak lelkészük hanyagságára, ők nem gondoskodtak révészről, aki átvitte volna a lelkészt Kerelószentpálról a Maroson.<sup>387</sup>

Az úrvacsoraosztás rendje talán nagyobb feszültségforrás volt, mint az egyéb szolgálatoké. Minden gyülekezet lehetőleg reggel, elsőként szeretett volna úrvacsorázni, különösen sátoros ünnepeken. Számos esetben a vizitációnak kellett igazságot tenni. Leggyakoribb itt is az ún. *harmados gyakorlat* volt: Két ünnepen az anyaegyházközségben volt délelőtt úrvacsoraosztás, a harmadikon pedig a filiában. 1713-ban a búzásbesenyőiek önként járultak hozzá ahhoz, hogy évente egy sátoros ünnepen Kerelóban legyen először úrvacsoraosztás.<sup>388</sup>

Itt is feltűnő, hogy némelykor helyben döntötték el a kérdést, máskor pedig továbbutalták.

1714-ben a balavásári vizitáció értvén *az ittvaló isteni szolgálatnak nehéz rendit*, megengedte, hogy ha egyik vasárnap az anyaegyházközségben van úrvacsoraosztás, akkor a filiában csak a következő vasárnap legyen. 1722-ben ezt megerősítették és kiegészítették azzal, hogy sátoros ünnep első napján a materben, másodnapján a filiában legyen *communio*. 1742-ben a Görgényi egyházmegye úgy határozott, hogy Holtmaroson adventkor és karácsonykor, Magyarón további négy alkalommal legyen előbb az úrvacsoraosztás. 1771-ben a nagydevecserieket kérték, hogy úrvacsorázzanak Szépkenyereszentmártonban, a következő évben a haróiakat, hogy Kéménden vegyék magukhoz a jegyeket. 1780-ban a Nagyenyedi egyházmegye előljárói határoztak úgy, hogy egyik évben Maroscsúcson, másik évben

---

<sup>385</sup> KükEhmLvt prot. II/4. 157.

<sup>386</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 65, II/4. 244, 318, DésEhmLvt prot. II/1. 77, SzékEhmLvt prot. II/2. 665.

<sup>387</sup> KükEhmLvt prot. II/2. 57.

<sup>388</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 511.

Marosoppádon legyen úrvacsoraosztás sátoros ünnepeken, ám ha Korda báró Csúcson van, ott osszon a lelkész úrvacsorát, és ezért ne zúgolódjanak a koppándiak, ha Koppádon történik valami fontos és oda megy, azon se vesszenek össze.<sup>389</sup>

1737-ben Harangláb és Désfalva ilyen témájú *controversiaját* parciálisra utalták. Szintén a parciálisra utalták a kisillyeiek kérését, hogy minden harmadik úrvacsoraosztás náluk legyen korábban, és ne Erdőcsinádon.<sup>390</sup>

A vizitáció sokszor nem hatalmi szóval, hanem szeretetteljes kéréssel próbálta meggyőzni a vitatkozókat. 1751-ben a sáromberkieket kérték, ne zúgolódjanak lelkészük hiányzása miatt, amikor az erdőszengyeli filiában oszt úrvacsorát. 1760-ban a bacai lelkészt intették, ne haragítsa magára híveit azzal, hogy mindig a csicsómihályfalvi filiában *administrálja elébb a communitot*. 1776-ban a boldogfalvi lelkészt rótták meg amiért karácsony első napján csak a szásznagyvesszősi (udvari) filiában osztotta ki a jegyeket.<sup>391</sup>

A másik vitatéma az anya- és leányegyházközségek között az ingatlanok karbantartása volt. Az eklézsiáknak (maternek és filiának egyaránt) kellett gondoskodniuk a gyülekezet istentiszteleti helyének (templom vagy oratórium) karbantartásáról. A filiáknak az ún. *harmados* szolgálat fejében általában a parókia és (ha volt) a mesteri ház javításából kellett egyharmad-arányban kivenniük részüket. 1697-ben ezt írták elő a székelyabodiaknak, 1725-ben az ördögkeresztúriakat figyelmeztették ebbéli kötelességükre, 1738-ban Páncélcseh kérte ezt Magyarderzsétől, 1734-ban az ádámosiaknak, 1742-ben a tusoniaknak és 1773-ban a szászrégenieknek rendelték el ezt.<sup>392</sup>

Az arány lehetett kisebb vagy nagyobb az eklézsiák lélekszámtól és gazdasági potenciáljától függően: 1713-ban a vizitáció úgy határozott, hogy a kerelőiek Búzásbesenyőben csak a kerítés hetedrészére viseljenek gondot.<sup>393</sup>

Az 1630-as években Orbaitelek és Cófalva a vizitáción sem tudott megegyezni az épületek karbantartásáról, így az 1637-es – Papolcon tartott – generális vizitáció rendelte el, hogy fele-fele arányban javítsák a *praedicator* és a *deák házát*.<sup>394</sup>

---

<sup>389</sup> KükEhmLvt prot. II/2. 18, 135, GörgEhmLvt prot. XI/1. 215, HZEhmLvt prot. I/3. 52, NENyedEhmLvt prot. I/2. 566.

<sup>390</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 217, GörgEhmLvt prot. XI/1. 437.

<sup>391</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 307, KükEhmLvt prot. II/4. 268.

<sup>392</sup> DésEhmLvt prot. II/1. 53, 264, KükEhmLvt prot. II/3. 176, GörgEhmLvt prot. XI/1. 219–220, XI/2. 634.

<sup>393</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 511.

<sup>394</sup> Román Országos Levéltár Hunyad megyei Igazgatósága, a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat gyűjteménye, 1/1637. A folio az Orbai egyházmegye egyik protocollumából származik, alja rongált, hiányos.

Ha a lelkész az anyaeklezsiában, a mester a filiában lakott, akkor a két gyülekezet többnyire a két településen végzett szolgálatok arányában járult hozzá a mester házának karbantartásához. 1751-ben a komlódi filiába mester került, a vizitáció elrendelte, hogy az oroszfájai a filiabeli mester házát kétharmad, a komlódiak a materbéli lelkész házát egyharmad arányban javítsák.<sup>395</sup>

Nem volt ritka az sem, hogy a filiára külön feladatot róttak a parókia körül: 1734-ben a mikesfalviaknak a héderfáji lelkész csűrét és istállóját, 1763-ban a bernádiaknak a bonyhai, 1770-ben a kisillyeieknek az erdőcsinádi lelkész istállóját kellett felépíteniük és karban tartaniuk. 1750-ben a makfalvi vizitáció meghatározta, hogy a korábbi általános harmadoság helyett az székelyabodiak a mester telkén levő barompaját és sertésólat, illetve a parókia kerítésének felét kell rendben tartásák. 1758-ban pedig a székelycsókaiak önként vállalták, hogy a somosdi mester házát és az iskolát javítják, de Somosdnak a csókai templom javításának harmadát kellett elvégeznie. 1778-ban Pókakeresztúron a toldalagi filiára eső kerítésrészt határozták meg pontosan.<sup>396</sup>

Máskor mind az anyaegyházközség, mind a vizitáció meglegedett azzal, hogy lehetőség szerint valamivel hozzájárultak a parókiális telken szükséges karbantartási munkákhoz. Így tettek 1759-ben Szászernyében (Ebesfalva filiája), 1764-ben Vadadon (Ikland filiája), 1769-ben Bordoson (Gyulakuta filiája), 1779-ban Maroskoppándon (Maroscsúcs filiája), 1780-ban ugyanott és Szelecskén (Kecsed filiája). 1763-ban az egyre kevesebb tagot számláló szeszármai eklézsiától csak két talpfát kértek a parókián építendő gabonáshoz. 1721-ben a csekefalviakat és a fiatfalviakat utasították, hogy a székelykeresztúri illetve újszékelyi eklézsia építkezéseikhez fával, vesszővel és szalmával járuljanak hozzá.<sup>397</sup>

1649-ben Nyárádselye elszakadt Berekeresztúrtól. A közös karbantartású cinteremkert korábban Selyére eső részét újra kellett osztani. A magyarósiak úgy érezték, hogy nekik aránytalanul nagy rész jutott és ezt szóvá tették egyházlátogatáskor. A vizitáció megállapította, hogy valóban túl sok jutott a magyarósiaknak és úgy döntött, hogy a selyei részt a korábbi arányoknak megfelelően osszák el a maradék hat filia között.<sup>398</sup>

---

<sup>395</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 337.

<sup>396</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 165, II/4. 49, GörgEhmLvt prot. XI/2. 578, 712, MarEhmLvt prot. II/2. 715, II/4. 75–76.

<sup>397</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 525, MarEhmLvt prot. II/4. 386, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 524, 566, DészEhmLvt prot. II/2. 35, SzékEhmLvt prot. II/2. 273, UdvehmLvt prot. I/3. 217.

<sup>398</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 157–158.

1726-ban a vizitáció nem vállalkozott arra, hogy meghatározza a szentgericei anya- és szentháromsági leányegyházközség építésbeli hozzájárulásának arányát, csak arra figyelmeztette a híveket, hogy a romos parókiát sürgősen tegyék rendbe.<sup>399</sup>

Ahol időközben megváltoztak a lélekszámbeli arányok (*a filia meggyengült*), a rend megváltoztatása nélkül kérték a tehetősebb anyaegyházközséget, hogy vegyék át a feladatok egy részét: 1727-ben az udvarfalviakat kérték, hogy segítsenek a marosvárhegyi (akkor Pinárd) eklézsia kerítésrészének rendbetételében, de az anyagot a várhegyiek vigyék hozzá. 1750-ben a jeddieket kérték, elégedjenek meg azzal, ha a marosszentgyörgyiek átmennek minden tavasszal Jeddre csúrt javítani.<sup>400</sup>

Ha a filiák nem teljesítették ezen kötelességüket, akkor a vizitáció keményen megdorgálta, adott esetben büntette őket: 1681-ben a kiskendieket, 1697-ben a székelyabodaikat megintették, 1734-ben a mikefalviakat 12 forintra, 1744-ben a göcsieket és a kispörgényieket egy-egy forintra büntették, 1752-ben a bernádi egyházfi marháját kötötték el.<sup>401</sup>

A harmadik kérdés, amely időnként szabályozásra szorult az anya- és leányegyházközségek között, az az egyházi szolgálak bére volt.

Leggyakrabban azt a rövid meghatározást olvassuk, hogy *úgy fizetnek, mint a materben*. Ha ezt nem tették, akkor a vizitáció figyelmeztette a filiát a díjlevélben foglaltak betartására. Így történt pl. 1738-ban Tötörben, 1769-ben Bordoson és 1776-ban Kristyoron. 1749-ben a magyarrégeni vizitáció lehetőséget adott a szászrégenieknek, hogy válassznak: vagy egész bért fizetnek és az eklézsia teljes jogú tagjainak tekintik őket, vagy félbért adnak, és mind az alkalmi szolgálatoért, mind a harangozásért az idegennek járó díjszabás vonatkozik rájuk. Két évvel később a második lehetőséget eltörölték, és minden tiszta református családot egész-, a vegyeseket félbér fizetésére kötelezték. Néhol más gyakorlat alakult ki, és a vizitáció ezt tartatta be vagy változtatta meg: 1740-ben a kérői lelkész a dengelegiektől annyi fizetést kért, mind az anyagyülekezetben lakóktól, ám az egyházlátogatás nem adott helyt kérésének. Mészkon évi hat szolgálat volt, ezért családonként 36 dénárt kellett fizetni.<sup>402</sup>

---

<sup>399</sup> MarEhmLvt prot. II/2. 53.

<sup>400</sup> MarEhmLvt prot. II/2. 128, 706.

<sup>401</sup> KükEhmLvt prot. II/1. 93, II/3. 165, 463, MarEhmLvt prot. II/1. 154–155, II/2. 580–581.

<sup>402</sup> DésEhmLvt prot. II/1. 266, MarEhmLvt prot. II/4. 605, HZEhmLvt prot. I/3. 172, GörgEhmLvt prot. XI/1. 321, DésEhmLvt prot. II/1. 298, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 665.



1712-ben a száltelkieknek át kellett vinniük Mezőbándra és az ottani eklézsia földjébe el kellett vetniük a mezőbándi lelkész gabonáját. 1778-ban a toldalagi filiát kérték, hogy vigye be Pókakeresztúrra a lelkész gabonáját, ám az eklézsia azal védekezett, hogy ez addig nem volt szokásban. A vizitáció csodálkozva állapítja meg: *mert mindenütt in usu van, hogy a filiák a parochus házához vigyék mindenféle bérít a parochusnak. Itt nem tudjuk, e miképpen esett, mert eddig mi ezt nem tudtuk, holott több már 20 esztendőknél, hogy némelyikünk minden esztendőben visitál.*<sup>403</sup>

Ha a fizetés sokszori intésre sem jött be, a vizitáció nem riadt vissza a kemény büntetéstől: 1764-ben a gyengén fizető nyáradgálfalvi és székelysárdi filiákat eltiltották a szolgálattól.<sup>404</sup>

A vizitációnak közvetíteni kellett az anya- és leányegyházközségek között a papmarasztás és a közös vagyonkezelés kérdésében is. (Az eseteket lásd a megfelelő fejezetekben.)

### 3.1.5. Eklézsiai rendtartások

A ránk maradt, igencsak töredékes egyházközségi forrásokból tudjuk, hogy az erdélyi református eklézsiaíknak volt saját rendtartásuk. A rendtartások szövegének jóváhagyása (törvényi erőre emelése) illetve módosítása általában a vizitáción történt. Tartalmukkal nem foglalkozunk, hiszen ez az egyházközség és nem a vizitáció intézménytörténetéhez kapcsolódik, mindössze a vizitáció szerepét tisztázzuk e szabályok megalkotásában.

Az Erdélyben ismert legrégebbi rendtartás a hét falut magába foglaló berekeresztúri egyházközségé (ún. megye) 1602-ből, amely az egyházközség levéltárában maradt fenn 1658-as másolatban. A 20 pontból álló rendtartást 1606-ban, 1624-ben, majd 1658-ban a vizitáció előtt *confirmálták* az esküdtek, majd 1662-ben a gyülekezeti szintű bírságlásra vonatkozó cikkellyel egészítették ki.<sup>405</sup>

A frissen alakult nagyteremi egyházközség első, 1677-ben tartott vizitációján fogadták el az eklézsia 6 pontból álló rendtartását (lásd Függelék 17.), 1773-ban a szőkefalvi egyházlátogatás a kurátor és a gyülekezet kötelességeit állapította meg nyolc pontban.<sup>406</sup>

<sup>403</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 304, GörgEhmLvt prot. XI/1. 321.

<sup>404</sup> MarEhmLvt prot. II/4. 387–388.

<sup>405</sup> BerekeresztúrLvt, D/1 – pergamen-oklevél. Kiadva: Kothencz 2007. 68–74.

<sup>406</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 56–58, II/4. 203–204.

### 3.2. Egyházi szolgák, állások létesítése, betöltése, marasztás, beszolgálás, lelkészi özvegyek

Az Erdélyi Református Egyházban két egyházi tisztséget ismerünk: a *lelkészt* és a *tanítóit*. Az egyházi törvények megkülönböztetik ugyan tanítómestert és a kántort (előbbi szolgálatát a 94., az utóbbiét a 98. Geleji-kánon szabályozta), de az orgona templomi használatának bevezetéséig – a gazdag eklézsiák kivételével – mindenhol ugyanaz a személy töltötte a két hivatalt. Szintén a gazdagabb gyülekezetek (pl. Radnót, Kolozsvár, Nagyenyed) alkalmaztak harangozót, ám legtöbbször a mester feladata volt a harang megszólaltatása is. A mesterek közé soroljuk a *lévitákat* is. Ezzel az ószövetségi eredetű megnevezéssel azokat a tanítókat illették, akik filiában teljesítettek szolgálatot, tanítottak, ígét hirdettek, temettek, az anyaegyházközség lelkésze többnyire minden harmadik vasárnapon, illetve kereszteléskor és úrvacsoraosztáskor szolgált a gyülekezetben.

A mestereket a lelkészekről az *ordináció* (nevezhetjük lelkésszentelésnek, vagy lelkésszé avatásnak is) különböztette meg. A 16–18. században a magyar református lelkészeket két csoportba sorolhatjuk: Akik tanulmányaikat valamelyik hazai kollégiumban végezték, azokat *domidoctus*oknak (ittthon tanult) nevezték, illetve *reverendus*-ként (tiszteletes) szólították meg. A másik csoportba azok a lelkészek tartoztak, akik valamelyik németországi, svájci vagy németalföldi egyetemen folytatták tanulmányaikat. Akadémitáknak nevezték őket, megszólításuk *reverendus ac clarissimus* (tiszteletes tudós) volt. Általában közülük kerültek ki az egyházmegye, az egyházkerület elöljárói, illetve a kollégiumok tanárai.

A 18. század közepéig nagyon sok tanító néhány évi szolgálat után világi szolgálatba lépett, másik részük elkötelezte magát a lelkészi pálya mellett és visszatért a kollégiumba, vagy magánúton folytatta a tanulmányait addig amíg a lelkészavatót megelőző vizsgára felkészült.<sup>407</sup>

Az átlagos erdélyi egyházközségben egy lelkész és egy mester szolgált. Két tehetősebb eklézsia (Marosvásárhely, Nagyenyed) megengedhette magának két, Kolozsvár időnként akár három lelkészi állás fenntartását. Volt olyan gyülekezet is (Déva, Dés, Ótorda, Újtorda, Szék), ahol a lelkész munkáját káplán (*capellanus*) segítette.

A gazdagabb, nagyobb iskolákat fenntartó egyházközségekben a rektornak nevezett tanító mellett működött lánytanító, illetve egy vagy több ún. praeparator. (A szóhasználat nem egységes, néhol csak a nagyobb iskolák vezetőit nevezik

<sup>407</sup> A kérdéstről lásd részletesen: Ősz 2013. 29–31.

rector-nak és megkülönböztetik a *ludimagisterektől*, máshol viszont az egyházmegye minden tanítóját *rector*-nak nevezik.)

### 3.2.1. Állások létesítése és megszűnése

A lelkészi állás létesítése egyet jelentett a gyülekezet anyasodásával, amit előbb csak érintőlegesen tárgyaltunk, hiszen a generális zsinat hatáskörébe tartozott. A vizitáció döntött viszont az ideiglenes kápláni állások szervezéséről. Ebben az időszakban még nem létezett a nyugdíjazás rendszere. A lelkészek életük végéig szolgáltak és laktak a parókián. Amennyiben egészségi állapotuk miatt már a szolgálati minimumot sem végezheték el, és emiatt az eklézsia zúgolódt, a vizitáció javasolta a kápláni állás ideiglenes felállítását – utódlási joggal vagy anélkül.

Az állás létesítéséhez nem kellett új díjlevelet írni, hanem az idős lelkész fizette fiatalabb szolgatársát. 1767-ben a magyarzsombori eklézsia azzal a feltétellel marasztotta idős lelkészét, Hodgyai Jánost, ha káplánt vesz maga mellé, és a fizetésen egyenlő arányban osztoznak. Arra is hajlandóknak mutatkoztak, hogy a káplánt lelkészük halála után megtartsák. Ugyanabban az évben Désaknán is káplánra volt szüksége Szilágyi P. Mihálynak, ám nemsokára meghalt, így a határozatot nem hajtották végre, hanem parókus lelkészt hívtak. 1780-ban az istvánháziak *deákot* kértek az idős lelkész mellé.<sup>408</sup>

Nagyon sokszor a kápláni állást családtaggal töltötték be, ugyanis a gyülekezet nem biztosított lakást a segédlelkésznek, tehát a parókián kellett osztoznia principálisával. 1780-ban Vásárhelyi István magyarói lelkész unokáját, Pataki Istvánt vette maga mellé, hogy a filiában és materben egyaránt délelőtt legyen istentisztelet, ünnepen úrvacsoraosztás. 1783-ban Pataki elégedetlen volt bérével, ugyanis a lelkészi fizetés egyharmadát kapta csupán. A vizitáció jóváhagyta félbér iránti kérését: *Nem is illik, hogy többet vegyen az apja, mint a fija, mert a fia külön házat tart, és már meg is gyermekesedett, de az öreg vagyons csak a feleségével. A szolgálatot is jobban teheti az ifjú, mint az öregember.* 1785-ben az aranyospolyáni lelkész kérte, hogy fiát nevezzék ki káplánnak mellé.<sup>409</sup>

A vizitációnak foglalkoznia kellett a lelkészi állások fenntarthatóságával is. Ha a frissen alakult anyaeklézsiákban elfogyott a kezdeti lelkesedés, és a lelkész fizetése illetve lakhatása került veszélybe, akkor a lelkészi állás meg-

<sup>408</sup> DésEhmLvt prot. II/1. 690, 699, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 561.

<sup>409</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 822–823, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 731.

szüntetésével fenyegetőzött a vizitáció. Így történt ez 1731-ben, majd 1757-ben Magyar-szentbenedeken, 1763-ban Sajósárváron és 1764-ben Kiskenden: *Aki papot akar tartani, valami a parochiában megkívántatik, mindazt praestálni kell* – mutattak rá utóbbi helyen. 1775-ben az alig huszonöt éves bácsi egyházközségben a lelkészek nem fizettek, emiatt elhanyagolta szolgálatait. A vizitáció figyelmeztette a lelkészt kötelességére, de az eklézsia tagjait is kérte arra, hogy fizessék be a járandóságot.<sup>410</sup>

1744-ben a kolozsgyulai hívek száma lecsökkent, nehezen tudták előteremteni a szükséges fizetést, így kérték, hogy a vizitáció szüntesse meg a lelkészi állást és csatolják őket valamelyik szomszédos eklézsiához. 1771-ben a mezőköbölkútiak panaszkodtak, hogy nincs erdejük, ahonnan fát vigyenek a lelkészek. Minden környékbeli erdő a patrónusoké volt, így tőlük függött a febér beszolgáltatása. A gyülekezet azzal fenyegetőzött, hogy *a paptartásról lemondanak, ha ugyan az urak fát nem adnak*. Fenyegetésüket nem váltották be.<sup>411</sup>

A tanítói állások szervezése minden esetben az egyházközség anyagi és lélekszámbeli erősödését jelentette. Elsősorban a 18. század második felében vagyunk tanúi ilyen gyarapodásnak. Néhány egyházmegye történeti névtára már elkészült, így adatokat is felsorolhatunk. A Széki egyházmegyében Magyarfrátán 1745-től, Botházán 1755-től, Feketelakon 1767-től, Sajószentandrásán 1769-től, Pusztakamaráson 1770-től, Vicében 1780-tól, Mezőkeszűben 1790-től, Magyarpalatkán 1791-től, Apanagyfaluban 1795-től és Mezőveresegyházán 1800-tól, a Görgényi traktusban Gernyeszegen 1758-tól, Sáromberkén 1772-től, Nagyercsében 1775-től, Mezőköbölkúton 1785-től, Pókakeresztúron és Tekében 1788-tól, Radnótfáján 1792-től, a Marosiban Csejden és Gegesben 1758-tól, Havadon és Lőrincfalván 1759-től, Kelementelkén 1799-től szolgált a lelkész mellett tanító is.<sup>412</sup>

A tanítói állás megszervezése a vizitáció vagy a parciális zsinat hatáskörébe tartozott. Létrehozásának feltétele a megfelelő fizetés, illetve lakhatás volt. Az eklézsiák ezen óhajukat általában a vizitációs bizottság elé terjesztették. Amennyiben bemutatták a hiteles díjlevelet és a bizottság vagy annak egyik tagja megtekintette a mesteri házat, *szabadságot adtak az eklézsiának a mesterhozásra*.

---

<sup>410</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 124–125, 503–504, II/4. 65, SzékEhmLvt prot. II/2. 276, HZEhmLvt prot. I/3. 123.

<sup>411</sup> DészEhmLvt prot. II/1. 330, GörgEhmLvt prot. XI/2. 589.

<sup>412</sup> Ősz Széki, Ősz 2013. 26, Sipos 1980. 107–135.

A vizitációkon 1770 után került elő gyakrabban a kérdés: 1771-ben a frissen alakult bácsi gyülekezet kérte a vizitációtól, hogy szerezzen pénzalapot a mester eltartására. Klopotiva szintén 1771-ben jelezte mestertartási szándékát, ám sem a tanítói lakást nem készítették el, sem a díjlevelet nem határozták meg. A brádi eklézsia 1772-től dédelgetett hasonló terveket, 1779-ben kaptak engedélyt mestertartásra, ugyanazon év decemberében a szászvárosi kollégiumból el is hozták Pető Mihályt. 1772-ben Kitid, 1781-ben Körösbánya, 1782-ben Oláhbretteye mesteri állását hagyta jóvá az egyházlátogatás.<sup>413</sup>

1773-ban Bánffy György a válaszüti templomba orgonát építtetett, és orgonálni tudó mestert akart hozatni. Fizetésének nagyobb részét maga ajánlotta fel, de kérte a híveket, hogy járuljanak hozzá a bérhez. Ők a vizitáció előtt meghatározták a családonként járó fizetést, és ezzel minden akadály elhárult az állás létrehozása elől. Ugyanebben az évben a kiseskülli gylekezet kért engedélyt a mestertartásra és terjesztette a vizitáció elé a kész díjlevelet. 1785-ben Mezőköbölküton Daniel Gábor épített tanítói lakást és adott fizetést, így már abban az évben iskolamestere volt a gyülekezetnek.<sup>414</sup>

1740-ben a felőri, 1774-ben a kidei eklézsia mestertartási kérését minden feltétel nélkül jóváhagyták. 1779-ben illetve 1790-ben az istvánházi egyházközségnek egyenesen előírták, hogy szervezzen tanítói állást.<sup>415</sup>

A mesteri fizetést nagyon sok eklézsia a lelkészi bér csonkításával próbálta előteremtteni. Ha a vizitáció úgy ítélte meg, hogy a lelkészi bér csökkenése a lelkészi állás megszűnéséhez vezetne, szigorúan megtiltotta a tanítói állás létrehozását. Így tettek pl. 1725-ben Ormányban, 1769-ben Várkuduban és 1770-ben Dobokán.<sup>416</sup>

Mivel a vizitáció jogkörén kívül esett a díjlevelek változtatása, soha nem döntöttek a lelkészi fizetésnek a mesteri bér javára történő csökkentéséről, hanem a módosítási kéréseket a parciálisra utalták. Így tettek 1755-ben Botházán, 1756-ban Kisiklódon, 1770-ben Dobokán, 1776-ban Némában és Kelemtelkén, 1777-ben Székelykövesden és két ízben Magyarsülyén. Magyarsülyén végül 1780-ban megszületett a díjlevél, és a parciális jóváhagyta a lelkészi bér csökkentését.<sup>417</sup>

<sup>413</sup> HZEhmLvt prot. I/3. 1, 18, 41, 61, 85–86, 164, 170, 251, 306, 402, I/4. 16.

<sup>414</sup> DÉSehmLvt prot. II/1. 762–763, 793, GörgEhmLvt prot. XI/2. 856–857.

<sup>415</sup> SzékEhmLvt prot. II/1. f. 18v, II/2. 59, 84, DÉSehmLvt prot. II/1. 815, NENyedEhmLvt prot. I/2. 527, II/1. 8–9.

<sup>416</sup> DÉSehmLvt prot. II/1. 51, SzékEhmLvt prot. II/2. 381.

<sup>417</sup> SzékEhmLvt prot. II/1. f. 90r, DÉSehmLvt prot. II/1. 753, II/2. 6, MarEhmLvt prot. II/5. 78, KükEhmLvt prot. II/4. 314, II/5. 90, 335–336, 434–435.

Ha a tanítói és kántori állásokat az egyházmegye elöljáróinak tudta nélkül hozták létre, a vizitáció rosszallását fejezte ki, mert ezt a parciális zsinatnak kellett jóváhagyni, és igyekezett törvényes keretek közé hozni a mesterek alkalmazását. 1759-ben Csejden dorgálták meg az eklézsiát emiatt. 1762-ben Marosvécsre a patrónus vitt organistát, akiről a vizitáció azt írta, hogy nem az esperes alárendeltje (*non subest nobis*) és még arra sem méltatta, hogy a nevét feljegyezze. 1780-ban Mohai József Magyarszentbenedeken az egyházmegye tudta nélkül kántori állást létesített. Itt a vizitáció békülékenyebb volt: *Ebben is kíván a Szent Visitatio disponálni, és a maga jussából elengedni a tekintetes Mohai János úr respectussáért.* Meghatározták a kántor fizetését, és előírták az eklézsiának, hogy gondoskodjon a lakásáról, és kérte az új alkalmazottat, hogy *az eklézsiái subordinatiót megesmérje, a tiszteletes seniortól s más eklézsiái előjáróktól dependeáljon, mert különben nem patiáltatik.*<sup>418</sup>

1728-ban a komollói eklézsiában meghatározták a mesteri fizetést. Mivel tanító nem volt, azt is a lelkész vette fel, akinek, *ha mestert akar tartani maga salariumán, szabadságában adja, ha nem tart, nem cogáltathatik.*<sup>419</sup>

Az erősödő és gyarapodó leányegyházközségek törekedtek arra, hogy helyben lakó mesterük, esetleg lévitájuk legyen. Kérésüket először a vizitáció elé vitték. 1700-ban az egrestői nemesség lelkészartartási kérését nem hagyta jóvá az egyházlátogatás, ezt kárpótlandó a balavásári mestert átköltöztette a filiába. Az egrestőiek nem teljesítették az előírt feltételeket (nem építették fel a tanítói lakást), így a következő évben Dobszai Andrásnak vissza kellett költözni előző állomáshelyére. 1721-ben a megcsappant lélekszámú felsőboldogfalvi anyaeklézsia mesterét a filiába, Bikafalvára költöztették. A vizitáció figyelmeztette a boldogfalviakat, hogy ugyanúgy ismerjék el mesterüknek, és járuljanak hozzá bérezéséhez. 1731-ben Csomafája szeretett volna elszakadni Kolozsorsától. A vizitáció nem tartotta alkalmasnak az önállósodást és javasolta, hogy inkább lévitai állást hozzanak létre, a borsai lelkészt továbbra is fizessék, a mesternek járó bért pedig pótolják ki és abból fizessék lévitájukat. 1751-ben Wesselényi Istvánné Daniel Polixénia a komlói filiában hozott létre mesteri állást, az egyházlátogatásnak kellett meghatározni az épületkarbantartás új rendjét. 1757-ben a magyarderzseieknek adtak engedélyt arra, hogy a páncélcsehi mestert átköltöztessék falujukba. A vizitáció

---

<sup>418</sup> MarEhmLvt prot. II/4. 172, GörgEhmLvt prot. XI/2. 412, KükEhmLvt prot. II/4. 395–396.

<sup>419</sup> SepsiEhm VIZjvk 52.

kikötései között szerepelt az is, hogy az anyaeklézsia lelkészének bérét változatlanul fizessék, őt pedig kötelezték, hogy ne változtasson a szolgálati renden.<sup>420</sup>

Az állások megszűnésének jóváhagyása vagy éppen tudomásul vétele is a vizitáció feladata volt. 1721-ben a Székelytamásfalván (Szörcse filiája) fenntartott mesteri állást szüntették meg, mivel mind az anya-, mind a leányegyházközség lélekszáma jelentősen megcsappant. 1745-ben Szépkényerűszentmárton, 1746-ban Felőr akart lemondani a mestertartásról. Mindkét ügy a parciálisra került, és nem hagyták jóvá a megszüntetést. A beresztelki eklézsia 1767-ben és 1770-ben panasolta, hogy Bánffy László elfoglalta a mesteri telket, így nem tud tanítót tartani. 1777-ben és 1779-ben a maroscsapói hívek anyagi nehézségekre hivatkozva akartak lemondani a helyi tanítóról.<sup>421</sup> Mindkét gyülekezetben megmaradt az állás.

A dévai iskolában a 16–17. században a *scholae rector* mellett működött egy vagy több *praeceptor/deák*.<sup>422</sup> A 18. századra ez az állás megszűnt. 1773-ban szükségessének bizonyult visszaállítása. A vizitáció csak úgy adott rá engedélyt, ha az eklézsia bemutatja az erre szánt pénzalapot vagy díjlevelet. 1775-ben végül nem praeceptort, hanem kántort és lánytanítót alkalmaztak. Lisznyai Incze István lelkész átengedett neki 200 magyar forintot abból pénzalapból, amelynek kamata korábban a lelkészi fizetéshez járult hozzá.<sup>423</sup>

### 3.2.2. Egyházi szolgák marasztása a vizitáción

Az Erdélyi Református Egyház minden eklézsijában 1778-ig bevett gyakorlat volt, hogy a lelkész marasztásáról az eklézsia évente döntött. A 18. században már visszaélések sokasága terhelte ezt a gyakorlatot. Egyrészt az eklézsiai (vagy éppen a nagyobb hangú tagok) sokszor szubjektív sérelmek, és nem szolgálati vagy erkölcsi mulasztás okán tagadták meg lelkészük vagy tanítójuk marasztását. Háromszéken a század közepső harmadában az eklézsia nélküli, ún. *vacans* lelkészek és mesterek száma közelítette a szolgáló lelkészek és mesterek számának felét. Sok bajoskodás után, a Főkonzisztórium közbenjárására 1778-ban (két évvel a dolgozatunkban vizsgált időszak lezárása előtt) a küküllővári zsinat eltö-

<sup>420</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 288–289, 334, UdvEhmLvt prot. I/3. 230–231, GörgEhmLvt prot. XI/1. 336, DészEhmLvt prot. II/1. 173, 184, 575.

<sup>421</sup> Csáki–Szöcsné 2001. 135, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 25v, 29r, GörgEhmLvt prot. XI/2. 526, 574, KükEhmLvt prot. II/4. 329–330, 360.

<sup>422</sup> Az iskola szerkezetét Geszty Ferenc 1593-as végrendeletéből ismerjük (Tüdös 2006. 155.)

<sup>423</sup> HZEhmLvt prot. I/3. 97, 171–142.

rölte a papmarasztást: *1-mo Az esztendőnként eddig szokásban volt papmarasztások generaliter ezután az ecclesiákban tolláltassanak és az ecclesiákban a papok minden marasztás nélkül, mindaddig megtartassanak, míg vagy magok papi kötelességeknek elmulatására vagy pedig az egyházi hivatalhoz nem illő erkölcsökre vagy magok viseletekre nézve az ecclesiából való kimozdíttatásokra méltó okot nem szolgáltatnak. Hogyha pedig ellenben a papok magok kötelességekben való el nem járások vagy papi hivatalokhoz nem illő magok viseletek által méltó panaszra okot adnának.*<sup>424</sup>

A jelen írásban vizsgált időszak egybeesik a papmarasztás erdélyi időszakával. A tulajdonképpeni marasztás nem a vizitáción, hanem azt megelőzően – szórványos adatok alapján –, karácsony körül történt. Valószínűleg minden ekléziában volt már kialakult szokás: az 1746-os orbai-széki vizitáció két ekléziában meg is határozta az időpontot: Orbaiteleken karácsony másodnapján délelőtti isentisztelet után, Szöröcsén pedig a Szent Márton nap utáni vasárnapon történt. 1741-ben a nagymedvesi ekléziának azt parancsolta a vizitáció, hogy jó idején, karácson tájban legyen. 1761 novemberében Vajdakamaráson még nem volt meg a marasztás, mert karácsonykor szokott lenni. 1767-ben Kemény Simon nem lehetett jelen a marosvécsi lelkész marasztásakor, így levélben írta meg véleményét. 1769-ban Somkeréken karácsonykor jelentették be a lelkésznek a marasztás eredményét.<sup>425</sup>

A vizitáció elé csupán a marasztás eredményét terjesztették, amely egyben válasz volt a vizitáció során feltett kérdések közül az elsőre. *Pastor laudatur, marasztatott, meg is maradt.* – Ez a válasz hangzott a leggyakrabban. A lelkész ellen felhozott kifogásokkal nem járt feltétlenül együtt az elbocsátás. A gyülekezet gyakrabban jelentette a hibákat a jobbítás, mint az eltávolítás szándékával. Az is előfordult, hogy nem jegyezték fel a lelkész vagy a tanító elleni panaszokat, csupán azt hogy nem marasztják.

Mindössze négy egyházmegye jegyzőkönyveiben van adatunk a marasztásra és az elbocsátásra. Az alábbi táblázatban ebből a négy egyházmegyéből közöljük a meg nem marasztott lelkészek és tanítók számát évtizedenkénti bontásban.

---

<sup>424</sup> ERZSI III. 98.

<sup>425</sup> Csáki–Szöcsné 2001. 282–283, KükEhmLvt prot. II/3. 291–292, GörgEhmLvt prot. XI/2. 535, SzékEhmLvt prot. II/2. 383.



Évkör	Küküllő lelké- szek	Küküllő mesterek	Maros lelké- szek	Maros meste- rek	Hunyad- Zaránd lelkészek	Hunyad- Zaránd mesterek	Dés lelké- szek	Dés mes- terek
1681–1690	3	2			1	–		
1691–1700	2				–	–		
1701–1710		2			2	–		
1711–1720	4	5						
1721–1730	18	10					9	2
1731–1740	2						14	3
1741–1750	3	5					13	4
1751–1760	4	1	9	10			17	–
1761–1770	3	2	12	16			15	1
1771–1780	7	7	28	28	1	3	8	3

Figyelemre méltó, hogy a Dési egyházmegyében a 18. század közepén jóval magasabb az elbocsátások száma, mint a Küküllőiben, holott a gyülekezetek száma kisebb. A Marosiban pedig éppen a marasztást eltörlő 1778-as intézkedést megelőző évtizedben duplázódott meg az elbocsátások száma a korábbiakhoz képest.

Ha az eklézsia jelentette a vizitációnak, hogy nem akarja megmarasztani lelkészét, a kérdést a parciálisra utalták. A 18. század közepétől a legtöbb egyházmegye tavaszi zsinatán tárgyalták az áthelyezések (*dislocatiok*) kérdését, és jóváhagyták vagy elutasították a gyülekezet döntését.

A papmarasztás történhetett a vizitáción is. 1677-ben a bonyhai eklézsziában Karancsi János marasztása körül alakult ki nézeteltérés, a vizitáció név szerinti szavazásra bocsátotta a kérdést, feljegyezték mindenkinek a szavazatát, és ennek alapján a lelkész marasztása mellett döntöttek. Hasonlóképpen jártak el 1702-ben Kéménden, itt még a filiákba (Berekszóra és Haróba) is elment a vizitáció, hogy megkérdezze a *hallgatók* véleményét. (A teljes szöveget lásd Függelék 21.) 1717-ben Hátszegen a patrónus, II. Apafi Mihályné porkolábja nem járult hozzá Győri Pál tanítómester megmarasztásához, viszont a panaszos nem jelent meg a vizitáción, a bizottság pedig jogtalanak találta és ejtette a vádat. 1758 és 1760 között nagyon sok maroszei gyülekezetben (pl. Csittszentivánban, Mezőkölpényben, Szövérdén, Kebelén stb.) az egyházlátogatás jelenlétében zajlott a papmarasztás, így a jegyzőkönyvből a szavazatok számát is ismerjük. 1771-ben a magyarfrátai

lelkésznek követeléseit voltak az eklézsia irányába, azért a vizitációra halasztotta marasztását.<sup>426</sup>

Amennyiben a vizitáció nem tartotta megalapozottnak az egyházi szolgák eltávolítását, megjegyezték, hogy a felhozott hiányosságok *nem elégségesek a nem marasztásra*, és helyben lezárta a kérdést. Emellett szigorúan kötelezte a lelkészt vagy mestert, hogy vegye figyelembe az eklézsia kifogását és jobbitson életén vagy szolgálatán: 1768-ban Marosvécsen Farczádi Nagy Gábor lelkésszel reverzálist is írtattak, hogy többé nem részegeskedik. Egyházmegyénként eltérő időszakokban találkozunk egyszerre több ilyen döntéssel: a Küküllőiben az 1720-as, a Görgényiben és a Székiben az 1760-as, a Marosiban és a Hunyad–Zarándiban az 1770-es években jegyezték fel többször, hogy a vizitáció elutasította a lelkész vagy a tanító eltávolítását.<sup>427</sup>

A gyülekezet némelykor csak feltételekkel marasztotta meg lelkészét, és ezt közölte a vizitációval is. Ha az egyházmegye előjárói jogosnak ítélték az elvárásokat, ismételten figyelmeztették rá az egyházi szolgákat.

Eddig a marasztás egyik oldaláról beszéltünk, de nem szabad figyelmen kívül hagynunk a jegyzőkönyvben használt szokásos formula második részét: *marasztattott, meg is maradtott*. A lelkészek és a tanítók az esetek többségében szívesen maradtak. Általában csak akkor léptek tovább, ha meghívták (*vocatiojok adatott*) üres állásokra. Hat olyan esetet is ismerünk, amikor a lelkész feltételekhez kötötte megmaradását (Magyarrégen – 1741, Magyar-macska – 1742, Radákszinye – 1745, Szelecske – 1750, Felsőtők – 1763, Görgényszentimre – 1763).<sup>428</sup> Ha a feltételek jogosaknak bizonyultak, az egyházlátogatás is megerősítette őket.

A vizitációnak döntenie kellett a marasztással kapcsolatos egyéb kérdésekben is. Legtöbbször a különböző rendű hallgatók próbálták egymást kizárni a papmarasztásból. 1646-ban Nagymohán elrendelték, hogy *paraszt renden valók a nemesek hiányában ne marasszanak lelkészt. Ha pedig otthon nem lennének a nemes uraink közül valakik szükséges dolgok miatt, azoknak értékre adják, ha haza nem várhatják, extra casum tamen belli*. 1735-ben a kézdímarntonfalviakat figyel-

<sup>426</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 61, HZEhmLvt prot. I/1. 260–262, I/2. 96–97, MarEhmLvt prot. II/4. 54–56, 116, 143, 179, 183, 187, 253, SzékEhmLvt prot. II/2. 446.

<sup>427</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 414, 535, HZEhmLvt prot. I/3. 172–173, 212, KükEhmLvt prot. II/2. 17, 129, 148, II/3. 54, MarEhmLvt prot. II/5. 23, 52, 53, SzékEhmLvt prot. II/2. 143, 164, 282–283, 348–349, 369, 377, 382, 460, 532.

<sup>428</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 150, XI/2. 421–422, DésEhmLvt prot. II/1. 305, 339, 425, 638.

meztették, hogy a tekintélyben elsőbb Póts család *híre nélkül* ne marasszanak lelkészt. Következő évben a három részből (székelyek, vármegyei lakosok, udvar) álló felsőtorjai eklézsiát figyelmeztették, hogy a két megyebíró hívja össze az eklézsiákat, kérdezzék meg a földesurat, és csak azután jelentsék a lelkésznek a marasztás eredményét. 1771-ben a melegföldvári nemesség nem akart közösködni a *popularis ecclesiával*, ezért nem nyilvánított véleményt, majd sokszori hívásra megjelentek a vizitáción és szavaztak. 1776-ban Kisesküllön a *plebeusok* panaszkodtak, hogy nem kérdezik meg őket, a vizitáció úgy ítélte, hogy fizető egyháztagként joguk van beleszólni ebbe a kérdésbe is.<sup>429</sup>

A patrónusoknak kiemelt szerepük volt az egyházi szolgák marasztásakor. Helyenként ún. súlyozott szavazás zajlott, tehát aki többel járult hozzá az eklézsia fenntartásához, annak szava többet nyomott a latban. Az Orbai egyházmegyében két alkalommal is megerősítette a vizitáció, hogy a patrónusok szavazata nagyobb súllyal bír marasztáskor, mint az eklézsia bérfizető tagjaié. 1701-ben Papolcon Geréb Istvánról és feleségéről, Csegezi Zsófiáról mondták, *hogy a keresztyén reformatusok patronusoknak és patronaknak voxok többet ponderál az praedikátor és mester fogadásban az számbúl álló éretlen emberek voxoknál*. 1715-ben ugyancsak Papolcon Mogyorósi Benedek több bért fizetett a kötelezőnél, ezért a vizitáció a szavazatát is többet érőnek ismerte el.<sup>430</sup>

Összesen 16 olyan esetet jegyeztek fel vizitációs jegyzőkönyveink, amikor a patrónus nem volt jelen és emiatt nem lehetett marasztani a lelkészt, ebből a legtöbb, nyolc a Görgényi egyházmegyében történt. Továbbá 65 olyan esetről van tudomásunk, hogy a patrónus nem értett egyet az eklézsiával a marasztás dolgában. Legtöbbször a patrónus akarata érvényesült. Itt is feltűnő, hogy az esetek többsége, szám szerint 36 a Görgényi egyházmegyéből maradt ránk.

Az anyaegyházközség gyakran a filia nélkül döntött szolgálattevői megmarasztásakor: Így tett 1721-ben Nagykend Kiskenddel, 1743-ban Szőkefalva Dicsőszentmártonnal, 1745-ben Harangláb Désfalvával, 1746-ban Orbaitelek Cófalvával, 1767-ben Erdőcsinád Kisillyével, 1768-ban Pókakeresztúr Toldalaggal.<sup>431</sup>

A marasztás lefolyása nem volt visszaélés- és feszültségmentes. A nézeteltéréseket a vizitációnak kellett orvosolnia. 1722-ben a mezőkölpényi lelkész panaszkodott, hogy az egyik gyülekezeti tag áskálódása miatt nem marasztották

<sup>429</sup> UdvEhmLvt prot. I/2. 26, KézdiEhmLvt prot. II/1. 7, 65, SzékEhmLvt prot. II/2. 466, DésEhmLvt prot. II/2. 17.

<sup>430</sup> Csáki–Szőcsné 2001. 58, 92.

<sup>431</sup> KükEhmLvt prot. II/2. 99, GörgEhmLvt prot. XI/2. 518, 528, Csáki–Szőcsné 2001. 282.

meg. 1753-ban a nyíresi lelkész a díjlevél bizonyos tételeiről önként lemondott, és így győzte meg a gyülekezetet, hogy marasszák. 1743-ban Vajdaszentiványban a lelkészt becsmérelték, amiért a vizitáción megintették az eklézsiát. 1769-ben Maroskeresztúron Szilágyi László, mivel a papmarasztást ellenzők tábora kisebbségre került, azt mondta a marasztóknak, hogy *basszátok meg papotokat, nekem nem kell, én úrvacsorával se élek tőle s nem is éltem egy darab időtől fogva*. Emiatt eklézsiakövetésre és három forint pénzbírságra ítélte a vizitáció. A megmarasztott lelkésznek szokás szerint meg kellett vendégelnie híveit. 1721-ben a petki vizitáción elrendelték, hogy ezen vendégségek költségeinek felét a lelkész, felét az eklézsia állja. 1728-ban két mezőbándi atyafi összeverekedett ezen az együttléten. 1768-ban Radnóton elrendelték, hogy a marasztás eredményéről ne az egész eklézsia, hanem *két vagy három értelmes jó ember* értesítse a lelkészt. Ilyen és ehhez hasonló feszültségek és visszaélések következménye volt, hogy 1772-ben a zsinat megtiltotta a marasztás utáni áldomásokat.<sup>432</sup>

### 3.2.3. Állások betöltése, egyházi szolgák mozgása

A frissen létrehozott, illetve elhalálozás vagy elbocsátás következtében megüresedett állásokat be kellett tölteni. Ez többnyire a tavaszi parciálison történt meg, bár ebben a vizitációnak is jogában állt dönteni.

Legtöbbször a vizitáció csupán tudomásul vette és feljegyezte az egyházi szolgák mozgására vonatkozó adatokat. A kérdésben nagyon ritkán hoztak határozatot. Két – hosszú ideig szolgáló – jegyző (a Görgényi egyházmegyében Péterfi László az 1760–1799-es időszakban, a Hunyad–Zarándiban Lisznyai Incze István 1771–1780 között) rendszeresen rögzítette, hogy az új lelkész honnan jött, és mikor kezdte meg szolgálatát az illető gyülekezetben. Azt is feljegyezték, hogy az illető lelkészt vagy mestert melyik eklézsia hívta meg.

A vizitáció többnyire olyankor avatkozott be, ha az állás megürült. Ilyenkor általában elrendelték a mihamarabbi betöltését. Így történt 1717-ben Marosillyén, 1718-ban Galacon, 1745-ben Felőrben, 1755-ben Nagymedvésen, 1756-ban Bádokon, 1765-ben Erdőszengyelben, 1771-ban Kolozsborsán. Az 1770-es években ezek a rendelkezések egyre gyakoribbak voltak (többnyire a Hunyad–Zarándi és a Görgényi traktusokban), így nem soroljuk fel őket tételesen. 1759-ben a koronkai egyházközségnek parancsolták meg, hogy három éve üres lelkészi állását

<sup>432</sup> SzékEhmLvt prot. II/1. f. 75r, GörgEhmLvt prot. XI/1. 232, MarEhmLvt prot. II/4. 444, 622–623, 780, UdvEhmLvt prot. I/3. 225, MarEhmLvt prot. II/2. 171, KükEhmLvt prot. II/3. 108.

töltse be, a következő évben ugyanezt ismételték. Egyetlen olyan esetről tudunk, amikor a vizitáció kinevezett valakit lelkészi állásba: 1717-ben a hátszegi eklézsia megüresedett, a szeptemberben tartott rendkívüli egyházlátogatás Fogarasi Mártont helyezte ide Gergely napig (márc. 12.). A következő évben a gyülekezet megmarasztotta Fogarasi.<sup>433</sup>

Miután elrendelték a lelkészi állás betöltését, *szabadságot adtak az eklézsiának, hogy alkalmas subjectumot keressen magának a lelkészi illetve tanítói állás betöltésére.* Szokásjog alapján általában az egyházmegyében szolgáló, vagy éppen itt élő eklézsia nélküli lelkészeket illette meg az elsőség az állások betöltésekor, és ha közülük nem találtak alkalmas személyt, akkor kereshettek más traktusban vagy a kollégiumok diákjai között. A vizitáció ezt a keresési sorrendet írta elő: *venerabilis tractusunkból valamely tiszteletes atyafinak vocatit adjanak, sőt arra is szabadságot ad, vagy mássunnan, vagy a nemes collegiomokból érdemes subjectumot hozassanak* (1756 – Bádok). 1776-ban a dévai eklézsiának előírták, hogy olyan rektort hozzanak a nagyenyedi kollégiumból, aki lelkészi pályára készül (*ad statum ecclesiasticum devocált*), mert így a liturgikus szolgálatot is szívesebben és jobban végzi.<sup>434</sup>

Ha az eklézsia már megtalálta a számára megfelelő jelöltet, akkor azt megnevezte a vizitáción, és kérte az elöljárók jóváhagyását. Ez általában a parciálison történt. A Hunyad–Zarándi traktusban viszont legtöbbször a vizitáció hagyta jóvá az illető egyházi szolga megválasztását. Az egyházmegyén belüli választás elősegítését is ebből az egyházmegyéből példázzuk: 1771-ben a vajdahunyadi eklézsia a kéméni lelkész, Szentgyörgyi Miklós Ferenc Újtordán szolgáló fiát, Jánost hívta meg lelkészének. A vizitáció azt kifogásolta, hogy nem szabályszerűen jártak el, mert üresedés esetén elsőbbség illette az egyházmegye lelkészeit, ezért a parciálisra utalta: *Resentiálja a Szent Visitatio, hogy a venerabilis clerus, aki legelső vala a requisitioban negligáltatott, holott a léssen vala a jó rend lege canonica, hogy az a tisztesség elsőben is a szent társaság valamely érdemes tagjának deferáltassék. Mellyet minthogy nem cselekedtenek, a maga aziránt való opiniojának tellyes declaratioját a közelebb következő Partialis Szent Székre reserválja, holott az egész fraternitasnak confluentiaja, és ezen momentum felett téjendő törvényes dispositioja léssen.*<sup>435</sup>

---

<sup>433</sup> HZEhmLvt prot. I/2. 100, 121, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 18v, DÉS EhmLvt prot. II/1. 567, 764, GörgEhmLvt prot. XI/2. 472, MarEhmLvt prot. II/4. 175, 207, HZEhmLvt prot. I/2. 115, 119.

<sup>434</sup> DÉS EhmLvt prot. II/1. 567, HZEhmLvt prot. I/3. 142.

<sup>435</sup> HZEhmLvt prot. I/3. 7–8, 52.

1779-ben a magyardellői eklézsia jelentette a vizitációnak hogy nem fogadja el azt a lelkészt, akit a parciális kinevezett, majd a generális zsinat felszentelt. A vizitáció nem döntött, csupán tudomásul vette a tényt: *feleletit az ecclesianak reportálja a Szent Visitatio, azhová illik.*<sup>436</sup>

### 3.2.4. Beszolgálás

A beszolgáló személyéről valószínűleg az egyházközség döntött és vele egyezett meg, ugyanis mind a parciális zsinatok, mind a vizitációk jegyzőkönyvében meglehetősen ritkán fordult elő ez a kérdés. Ennek egyik oka az, hogy az egyházmegyén belüli mozgásokról a tavaszi parciális zsinat döntött, így egymásnak adták a kilincset a lelkészek és a mesterek. Elhalálozás esetén viszont gondoskodni kellett ideiglenes szolgálattevőről. 1755-ben a Széki egyházmegye három gyülekezetében, Magyarlénben, Magyarszováton és Mezőszavában is előírták a lelkészek özvegyeinek, hogy amíg a parókián laknak, nekik kell beszolgálóként gondoskodniuk.<sup>437</sup> Máshol nem olvasunk hasonló határozatot.

1747-ben a felsőtői lelkész a vizitációtól kért eligazítást arról, hogy meddig kell még beszolgáltatnia Radákszinnyére, a kérést a parciálisra utalták. 1751-ben a marosfelfalui lelkész súlyos beteg volt, a vizitáció megígérte, hogy a következő parciálison *elrendellyük a közelebb való tiszteletes atyafiakat ökegyelmeket*, hogy felváltva szolgáljanak Felfaluban. 1757-ben Vajai István mezőpaniti lelkész sokáig betegeskedett, a következő év január 3-án tartott vizitáció tételesen meghatározta, hogy az elkövetkezendő két hónapban melyik vasárnapon melyik környékbeli lelkész tartsa az istentiszteletet. 1776-ban a kiskendi gyülekezet fordult hasonló kéréssel a vizitációhoz. A bizottság itt csupán ígéretet tett arra, hogy az esperesnek gondja lesz a beszolgálás megszervezésére.<sup>438</sup>

A vizitációnak leggyakrabban a beszolgálásért járó fizetés megállapításában volt dolga. Az amúgy is rendszertelenül fizető eklézsiák még kevesebb bért adtak akkor, amikor nem a helyben lakó lelkésznek kellett fizetni. Ilyenkor a vizitáció általában a díjlevélben meghatározott bér felét ítélte meg, a másik fele megmaradt az eklézsiának.<sup>439</sup>

---

<sup>436</sup> KükEhmLvt prot. II/4. 358.

<sup>437</sup> SzékEhmLvt prot. II/1. f. 88v, 90r, 91r.

<sup>438</sup> DésEhmLvt prot. II/1. 385, GörgEhmLvt prot. XI/1. 331, MarEhmLvt prot. II/4. 51, KükEhmLvt prot. II/4. 287.

<sup>439</sup> DésEhmLvt prot. II/1. 168, HZEhmLvt prot. I/3. 221.

### 3.2.5. Egyházi szolgák jogállása

Az egyházi szolgáknak előjogaik voltak a rendi társadalomban. Illetékes joghatóságuk (*competens forum*) az egyházi törvényszék, a parciális, illetve generális zsinat volt. Ha valaki vádat emelt ellenük, először az egyházi törvénykezés előtt kellett lefolytatni ügyüket, és csak akkor állhattak világi fórum elé, ha lelkészi jellegüktől megfosztották őket. (Ennek jelképes gesztusa a tóga szétvágása volt.) Az ordinációval a lelkész előjogokat nyert, amelyeket akkor is megtarthatott, ha nem szolgált valamelyik gyülekezetben.

A vizitációnak elsősorban Háromszéken az eklézsia nélküli lelkészek esetében kellett tisztázni, illetve megvédeni a lelkészi státussal járó privilégiumokat: 1721-ben a csomakőrösi parókiával szomszédos telek Zágoni András lelkész tulajdona volt, ezért kötelezték az eklézsiaát, hogy az illető telekre eső kerítésrészt is építse meg, ugyanis *minister ministert nem tart*. Csia Tamás csomakőrösi mester vacansként Cófalván lakott és ekkor adó fejében elhajtották, majd eladták a marháját. A vizitáció 1735-ben kérte, hogy a marha árának azt a részét, amely az adón felül van adják vissza. Arról, hogy adómentes volt-e vagy sem Csia Tamás, a Gubernium véleményét várták. 1728-ban a barátosi vizitáció 200 (!) forintra büntette a falusbíró, amiért megzálogolta Teleki Mihály lelkész özvegyét. 1749-ben az Olosz Sámuel lelkésztől vett zálogot adatták vissza. 1775-ben pedig a lécfalvi eklézsia hiteseit intették meg, amiért megzálogolták az éppen vacantiában lévő Sipos Péter lelkészt.<sup>440</sup>

### 3.2.6. Egyházi szolgák elleni támadások

A 18. század közepén a Küküllői egyházmegye gyülekezeteiben szolgáló lelkészeket többször megtámadták. Ezeket a vizitáción panaszolták, és a vizitációnak kellett akár helyben eligazítani az ügyet, akár a megfelelő helyre továbbítani. 1740-ben Nagymedvés, 1744-ben Magyardellő közmunkára (útcsinálás, kertépítés, bikabér stb.) kényszerítette lelkészét, az egyházlátogatás *a régi keresztyén királyok privilegiumaira* hivatkozva helytelenítette a gyakorlatot. 1751-ben a mezőbodoniakat, 1754-ben a marosugraiakat és a kutyfalviakat, 1756-ban a gógánváraljaiakat és 1758-ban a mikefalviakat figyelmeztették, hogy *az ecclesiában mind nagyok, s mind kicsinek s minden emberek megbecsülyék a papot, s ne injuriállják*. 1782-ben Ebesfalva (ma Erzsébetváros) notáriusa hajdúkkal rátört

<sup>440</sup> Csáki–Szöcsné 2001. 147, 243, 262, 307, KézdiEhmLvt prot. II/2. 38.

a parókiára, és elkobozták a lelkész cégér nélkül árult borát. A vizitáció a főgondnok közbenjárását kérte az ügyben.<sup>441</sup>

### 3.2.7. Egyházi szolgák özvegyei

A lelkész és a mester halála után legtöbbször az özvegy volt a törvényes örökös. Bethlen Gábor 1629-es kiváltságlevele után őt, illetve az árvákat továbbra is megillették a nemesi előjogok, és továbbra is megmaradt egyházi jogállása.<sup>442</sup> A vizitációnak az ő helyzetükkel, életkörülményeikkel is foglalkoznia kellett.

Leggyakrabban elhunyt férjük elmaradt fizetésének behajtásához vagy a parókia telkén tett építkezéseinek megtérítéséhez kérték az egyházlátogatás segítségét. Korábban említettük, hogy addig, amíg a parókián laktak, nekik kellett gondoskodni a beszolgálóról illetve annak fizetéséről, viszont ebben az időszakban nekik járt elhunyt házastársuk bérének fele vagy harmada. Amennyiben az elhunyt lelkész tartozott a gyülekezetnek, akkor a tartozást is az özvegyen próbálták behajtani.

Két esetet ismerünk, amikor a bizottságnak az özvegy és az előző házasságból született gyermekek között kellett felosztani néhai szolgatársuk javait. 1770-ben Némában Basa Boldizsár javai felett két fia, József és István, illetve mostohaanyjuk perlekedtek. A helyzetet tovább bonyolította, hogy József apja halála után ideiglenesen ellátta a lelkészi szolgálatot is. A vizitáció a bért egyenlőképpen osztotta meg az özvegy és a fiú között. 1773-ban a marossolymosi vizitáció az egyházközség nemrég meghalt lelkészének, Bitai Benedeknek a javait kellett elosztani az örökösök között. A lelkész halálakor életben lévő három gyermeke közül az egyik időközben elhunyt, mindhárom gyermek előző házasság gyümölcse volt, tehát az özvegy nem volt az édesanyjuk. Végül úgy döntöttek, hogy pénzzé kell tenni Bitai javait, az összeg negyede az özvegyet, háromnegyede a két életben lévő gyermeket illeti, *minthogy a néhai Bitai uram halálakor életben volt egy Áron nevű kisdéd árva, ki meghalván holt meg a testvéreinek s nem mostohaannyának, következésképpen a maga részét azoknak, nem pedig a viduának hagyta.* 1739-ben pedig a marosbogáti vizitációnak a lelkész árvái és a szolgálatokat végző mester között kellett felosztani a gabonajövedelmet.<sup>443</sup>

1782-ben az istvánházi vizitáció elrendelte, hogy a lelkész özvegyét zsellérházba kell beszállítani. Ha nincs üres telek, akkor a zsellért tegyék ki onnan és a

<sup>441</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 264, 344, 445, 472, 473, 489, 508.

<sup>442</sup> Tonk 2000. 225–230.

<sup>443</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 261, DésEhmLvt prot. II/1. 741–742, HZEhmLvt prot. I/3. 98.



jelenlegi lelkész ne panaszkodjék azért, hogy az özvegy adómentessége következtében elesik a taxa-jövedelem egy részétől.<sup>444</sup>

### 3.2.8. Felmentés a szolgálat alól

A 18. század végéig az Erdélyi Református Egyházban nem létezett a nyugdíjazás gyakorlata. A lelkészek és a tanítók többnyire életük végéig szolgáltak.

„Nyugalomba vonulásról” akkor lehetett szó, amikor egészségi állapota miatt a lelkész vagy a mester képtelen volt ellátni szolgálatát. 1766-ban a ludvégi lelkész *betegeskedése és erőtelensége* miatt lemondott szolgálatáról. 1768-ban a kisillyei lévita azért kérte elbocsátását, mert *nem is lát sem pápaszemmel, sem anélkül*. 1779-ben Kelementelke idős lelkészét kérték, hogy erejéhez képest végezze szolgálatát *az hallgatónak kedvetlensége és botránkoztatása nélkül*, ellenkező esetben kénytelenek nyugdíjba küldeni. 1782 decemberében a kisfülpösi eklézsia öreg lelkészét, Király Mihályt nyugdíjazta önhatalmúlag.<sup>445</sup>

A fentiekben láttuk, hogy az egyházi szolgák mozgása felett a vizitáció és a parciális zsinat megosztottan rendelkezett. A kisebb ügyeket az előbbi, a nagyobbakat az utóbbi intézte. Az egyházmegye előljárói pontosan követték alárendeltjeik életpályáját a kollégiumból való kikerüléstől a koporsóig, és – ha szükség volt rá – gondoskodtak a hivatali utódokról is.

## 3.3. Istentiszteletetek rendje, ideje, helye, harangozás, orgona

A vizitációs jegyzőkönyvekben aránytalanul keveset olvasunk a liturgikus cselekményekről. A hallgatás oka érthető: a vizitációs jegyzőkönyvek egyrészt csak azon eseteket jegyezték fel, amelyek eltértek a megszokott, jónak tartott gyakorlattól, másrészt a tanfegyelmi kérdéseket többnyire a parciális vagy a generális zsinat tárgyalta. Ha a prédikációk tartalmára vagyunk kíváncsiak, a vizitációs iratokban hiába keressük. Ezek hordozói a nyomtatott könyvek széljegyzetei, illetve a kéziratos beszédgyűjtemények.

A legtöbb liturgiára vonatkozó feljegyzést a lelkészek szolgálatára vonatkozó kérdések kapcsán olvasunk. Ezeket a fegyelmi ügyekkel foglalkozó, következő

<sup>444</sup> NEnyedEhmLvt prot. I/2. 654–655.

<sup>445</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 489, 545, MarEhmLvt prot. II/5. 143, Ősz 2013. 136.

fejezetben fogjuk tárgyalni. Ebben a fejezetben csak az istentiszteletre vonatkozó, lelkeszi mulasztásoktól független vizitációs végzéseket vesszük számba.

### 3.3.1. Istentiszteleti rend

Az első fejezetben szoltunk róla, hogy az Erdélyi Református Egyház istentiszteleti rendje Melanchthon egyházi rendtartásában gyökerezik. A 42. és 46. Geleji-kánon elrendelte, hogy vasárnap délelőtt prédikációs (igehirdetés hangzik el tetszőleges bibliai textus alapján), délután katekizáló istentisztelet (igehirdetésben magyarázzák a Heidelbergi Káté arra a vasárnapra kijelölt kérdéseit) legyen, szerdán és pénteken szintén igehirdetéses istentiszteletet tartsanak, a többi hétköznapon pedig – a helyi szokástól függően – reggeli és/vagy esti könyörgést, amelynek része a bibliaolvasás is. A könyörgéses istentiszteleten előfohász és ének után hosszabb imádság hangzott el, majd áldással zárult. Később ennek része lett a bibliaolvasás is: imádság után felolvastak egy-egy bibliai fejezetet. 1688-ban a gyulafehérvári zsinat ismételt elrendelte, hogy a lelkészek szerdán és pénteken hirdessenek igét, a többi hétköznapon a könyörgés mellett Bibliát is olvassanak. A katekizációra pedig különös figyelmet kellett fordítani.<sup>446</sup>

A 17. századból nincs elegendő adatunk arról, hogy mi valósult meg ebből az előírásból. A zsinati végzés arra utal, hogy az istentiszteleti rend bevezetése nem volt zökkenőmentes. A 18. századi – még mindig meglehetősen szórványos – adatokból sejteni lehet valamiféle módosulást: szerdán és pénteken legtöbb gyülekezetben nem volt igehirdetés, csak bibliaolvasás, a többi hétköznapon pedig bibliaolvasás helyett csak könyörgést tartottak. Ezt az istentiszteleti rendet kellett volna betartatni a vizitáción.

A lelkészekre gyakran panaszkodtak, hogy *nem catechizál*, illetve *nem olvas caputot*. A lelkészek is leggyakrabban azzal vádolták a gyülekezetet, hogy hétköznap nem járnak templomba. (Ezekről részletesen a 4.3. alfejezetben szólunk.)

A vizitáció a vasárnapi istentiszteletekkel foglalkozott legkevesebbet: 1653-ban Magyarpéterfalván előírták, hogy a lelkész *vasárnap déllyest a Decalogust praedicállya*. 1767-ben a marosjáraiak Köbölkúti Pergő Zsigmondról azt jelentették, hogy *nem jól, nem rendszeren catechizálna*. A lelkész ekkor megmutatta a bizottságnak az a kátémagyarázatot – *ama híres Kaposi cathechisatioját* –, amelyet használt.<sup>447</sup> A vizitáció jónak találta a forrást és hozzáfűzte, hogy ha ahhoz egy

<sup>446</sup> Bod 1999. 60–61.

<sup>447</sup> Kaposi Juhász Sámuel kátémagyarázata nem jelent meg nyomtatásban, kéziratos másolatokban terjedt. (Zoványi 1977a. 293.)

kis *praxist applicatit ragaszthatna az atyafi, az igen szép és dicséretes lenne az istentiszteleten. Kolozsborsán 1742-ben három istentisztelet volt vasárnaponként, a románok általában délben tartottak falugyűlést, így a déli alkalmat el kellett hagyni. 1782-ben az ótordai hívek kérték, hogy ha két lelkészük van, akkor ünnep első napján délután is legyen igehirdetés. A vizitáció a mestert bízta meg a délutáni prédikálással, hiszen mindkét lelkész délután a betegeknek vitt úrvacsorát.<sup>448</sup>*

Erdőcsinádon 1753-ban a könyörgéses istentisztelet rendje borult fel: a lelkész *absque omni devotione* a bibliaolvasáshoz fogott és utána imádkozott. A vizitáció szabályozta a a hétköznapi istentiszteletek rendjét: *a másutt szokott usus szerint elsőben légyen meg a könyörgés és annakutánna a bibliaolvasás.* 1759-ben a berekeresztúri lelkészt és a neki alárendelt lévitákat kötelezték, hogy akkor is tartsanak hétköznapi istentiszteletet, ha kevesen jönnek. 1774-ben a bácsi (Hunyad vármegye) parónusok azt kérték lelkészüktől, hogy *hallgathassanak hétköznap is könyörgést.*<sup>449</sup>

A gyülekezet templomlátogatási gyakorlatát is szabályozta a vizitáció: 1780-ban a brádi híveket arra figyelmeztették, hogy második harangozás után induljanak templomba, és ne éneklés alatt érjenek be. 1731-ben a csávási, 1746-ban a barátosi asszonyokat figyelmeztették, hogy menjenek be a templomba, és *ne a templom mellé tétetett széken zsinatollyanak a praedicatio alatt.*<sup>450</sup>

A templomból való kijövetelkor esett a legtöbb rendbontás. 1671-ben Gerendkeresztúron az ifúságot megintették, hogy az utolsó ének alatt ne hagyják el a templomot. 1718-ban Sófálván elrendelték, hogy ne vegyesen, hanem előbb a férfiak, utánuk az asszonyok menjenek ki. 1752-ben Kovásznán hasonló kérdésben fordított sorrendet írtak elő. 1768-ban Maroscsapón megparancsolták, hogy *ad exemplum ecclesiae primariae Claudiopolitanae, amint ezt a constitutio is így kívánja, a templomból való kijövésben ez a rend tartassék, hogy az utolsó éneklés alatt az asszonyi rend a templomból kitakarodjék, nem tartván ebben semmi elsőséget, ki-ki, míg egy-két vers élénekeltetik, a maga székiből, ki elébb, ki későbben keljen fel, és menyen ki úgy, hogy addig egy férfiú is ki ne induljon, míg az asszonyi rend ki nem mégyen.* 1732-ben Zabolán külön ajtót jelöltek ki a két nemnek. 1762-ben Nagyteremiben a kijövéskor való tolongást, illetve az istentisztelethez nem illő öltözet viselését tiltották meg. (A végzést lásd Függelék 22.) 1715-ben a zágoniakat, 1735-

<sup>448</sup> Hermányi 1992. 38, GörgEhmLvt prot. XI/2. 519, DésEhmLvt prot. II/1. 302, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 617.

<sup>449</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 409, MarEhmLvt prot. II/4. 160, HZEhmLvt prot. I/3. 104.

<sup>450</sup> HZEhmLvt prot. I/3. 307, Csáki–Szöcsné 2001. 277, KükEhmLvt prot. II/3. 131.

ben a pávaikat figyelmeztették, hogy botot ne vigyenek a templomba és kijövetelkor ne álljanak meg a templom előtt veszedelni.<sup>451</sup>

Ha valamely eklézsiának filiája is volt, akkor a két gyülekezetnek egyeztetnie kellett istentiszteleti rendjét, hogy a szolgálattevők mindkét helyre elérhessenek. Erről jelen fejezet 1.4. alpontja részletesen szól.

### 3.3.2. Az úrvacsoraosztás rendje

A 60. Geleji-féle kánon előírta, hogy évente hat alkalommal, 1) *Krisztus születése ünnepén*, 2) *Böjtfő vasárnapján*, 3) *Húsvétban*, 4) *Pünkösdben*, 5) *a Szentháromság vasárnapja utáni XI. vasárnapon*, 6) *Advent első vasárnapján* kellett kiszolgáltatni az úrvacsora sákramentumát.

1672-ben a kercesdi lelkészt megintették, mert advent első vasárnapján nem volt úrvacsoraosztás. Ő azzal védekezett, hogy soha nem volt szokás az ekléziában az *adventi communio*.<sup>452</sup>

Az úrvacsora előkészítésének és kiszolgáltatásának rendjét is számon kérte a vizitáció. 1752-ben a maroscsúcsi lelkészt megrótták, mert *csak a kannából communicálta a népet, noha a pohár is jelen volt*. 1751-ben a felsőtöki lelkész saját házában *prophanus ususra* rendeltetett eszközökkel szolgáltatta ki a sákramentumot. 1746-ban a székelytamásfalvi egyházfiaknak írták elő, hogy gondoskodjanak az úrasztala megterítéséről. 1772-ben Szépkényerűszentmártonban meghatározták, hogy az úrvacsorától megmaradt kenyeret és bort vigyék a parókiára, és a lelkésszel együtt fogyasszák el.<sup>453</sup>

1735-ben a bernádiakat, 1772-ben a haróiakat kérte a vizitáció, hogy anyakeklézsiájukba (Bonyhára, illetve Kéméndre) járjanak úrvacsorázni.<sup>454</sup>

Legtöbbször azt kellett meghatározni, hogy a gyülekezeti tagok milyen sorrendben járuljanak az úrasztalához. Leggyakrabban az Orbai egyházmegye elöljárói foglalkoztak a kérdéssel: 1715-ben Kovásznán előírták, hogy előbb a helyi *két emlékezetes familia* tisztségével, majd a nemesi rend, a lófők, a darabontok, végül a jobbágyok álljanak ki nemek szerint. Ugyanezt a végzést megismételték további két ekléziában. Az Orbai traktus vizitációja 1721-ben négy, 1724-ben három,

<sup>451</sup> Hermányi 1992. 42, UdEhmLvt prot. I/3. 210–211, Csáki–Szöcsné 2001. 232, 328, KükEhmLvt prot. II/4. 126, 29–30, Csáki–Szöcsné 2001. 97, 105, 239.

<sup>452</sup> Hermányi 1992. 43.

<sup>453</sup> Hermányi 1992. 39, DésEhmLvt prot. II/1. 518, Csáki–Szöcsné 2001. 285, SzékEhmLvt prot. II/2. 488.

<sup>454</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 200, HZEhmLvt prot. I/3. 52.

1736-ban, 1742-ben és 1746-ban két-két alkalommal foglalkozott a kérdéssel és erősítette meg korábbi határozatát. 1742-ben a pávai Kovács családot az eklézsia megbüntette, amiért az elsőnek számító Mihács családdal együtt álltak ki úrvacsorázni. A család jogorvoslatért a vizitációhoz fordult. A büntetést eltörölték, és minden nemes embernek megengedték, hogy a Mihácsokkal együtt kiálljanak az úrasztalához. Nemes családok hasonló nézeteltérését igazította a vizitáció 1737-ben Felsőtőkön, 1760-ban Marosfelfaluban és 1781-ben Dányánban. Utóbbi helyen már nem határoztak meg semmiféle sorrendet: *Tartsa magát mind a tekintetes úrasszony, mind pedig a nobilitas a méltóságos Főconsistorium parancsolatjához, amely azt tartja, hogy a templomban senki elsőséget ne keressen.*<sup>455</sup>

### 3.3.3. Alkalmi szolgálatok

Az alkalmi szolgálatok (keresztelés, esketés, temetés) körül általában kevesebb bonyodalom volt. 1758-ban a magyarszováti patrónusok sérelmeztek, hogy a lelkész nem keresztelte meg gyermekeiket háznál. A vizitáció helyeselte a lelkész hozzáállását és elrendelte, hogy ha az idő és a gyermek egészsége megengedi, a sákramentumot templomban szolgáltatassák ki.<sup>456</sup>

Az esketés kapcsán két határozatot ismerünk: 1728-ban a szőkefalviak kérték lelkészüket, hogy a jegyesség megkötésekor is prédikáljon. 1736-ban Zágomban elrendelték, hogy kizárólag vasárnap délelőtti istentisztelet után lehet esküvőt tartani.<sup>457</sup>

A Geleji-kánonok 65. pontja szerint a házasulandókat vasárnap délelőtti istentiszteleten ki kellett hirdetni. 1686-ban a hátszegi lelkész kérdezte a vizsgálóbizottságtól, hogy mit tegyen, ha a környékbeli nemesek úgy hívják esketni, hogy előzőleg nem történt meg a *publicatio*. A válasz így hangzott: *Amely conventusban a minister kihivattatik, ott coram, mindenektől mennyen végire, ha nincsen-é valami difficultas az házasulandók között.* 1750-ben a csomafáji vizitáció tapasztalta, hogy a gyülekezetben régi *usus* a kihirdetés mellőzése és elrendelte annak visszaállítást. 1774-ben a galaci, 1790-ben az aranyospolyáni lelkész panaszkodott arról, hogy időnként éjjel is felriasztják és kérik, hogy eskessen. A vizitáció mindkét

---

<sup>455</sup> Csáki–Szöcsné 2001. 85, 88, 93, 272, DésEhmLvt prot. II/1. 244, GörgEhmLvt prot. XI/2. 361–362, KükEhmLvt prot. II/4. 466–467.

<sup>456</sup> SzékEhmLvt prot. II/2. 118.

<sup>457</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 70, Csáki–Szöcsné 2001. 252.

esetben helytelenítette és megtiltotta a *suspecta horan való esketést*, a kihirdetés alól kizárólag az esperes menthette fel a párt.<sup>458</sup>

A temetések rendje kapcsán öt vizitációs határozatot ismerünk: 1692-ben a lozsádi egyházlátogatás helyben hagyta az eklézsia régi szokását, miszerint a vasárnapi temetésért nem kellett fizetni, de kötelezte a hozzátartozókat, hogy a halál beállta napján értesítsék a lelkészt. 1728-ban Pákéban elrendelték, hogy aki két temetési prédikációt akar, hozzon máshonnan lelkészt, aki tiszteletdíjának felét köteles volt helyi szolgatársának átadni. Ugyanabban az évben a szőkefalvi prédikátort kötelezték, hogy a *halottak koporsóba való tételekor tegyen könyörgést, melly legyen prédikáció gyanánt*. 1746-ban Bálványosváralján előírták, hogy ha temetési prédikációt kérnek, a lelkész menjen el a házhoz és prédikáljon, ha vasárnap vagy úrvacsora napján van a temetés, a halottat vigyék a templomba. 1775-ben az alsócsernátoni lelkészt kötelezte a vizitáció, hogy ha azt úgy kérik, ne csak három nap múlva, hanem korábban is temessen.<sup>459</sup>

### 3.3.4. Az istentisztelet helye

Rend szerint istentisztelet helyszíne a templom vagy az imaház (*oratorium*) volt. Ha nem volt templom, ha télen a templom fűtetlen volt, és ha a patrónus kifejezetten igényelte, hogy a lelkész az udvarában szolgáljon, megtarthatták máshol is az istentiszteletet.

Ha nem volt templom, a tehetősebb gyülekezeti tagok versengtek azért, hogy kinél legyen az istentisztelet. Másutt pedig minden patrónus elvárta volna, hogy elmenjen hozzá a lelkész. Ilyenkor a vizitáció megnevezte azt az udvart, kúriát vagy magánházat, ahol az istentiszteletet tartani kellett. Más helyszínen csak akkor lehetett szolgálni, ha ágybanfekvő beteg volt a háznál. 1730-ban Dengelegen az eklézsia zsellérei azon vesztek össze, hogy melyikük adjon helyet az istentiszteletnek. A vizitáció úgy határozott, hogy minden évben az egyházi házáznál *follyon mindennémű sacrum*. 1744-ben a tusoni vizitáció meghatározta, hogy mely házaknál tartsák rendre az istentiszteleteket. 1745-ben az alsóilósvai filiát figyelmeztették, hogy építse fel az oratóriumot, mert Szent György nap után nem engedik meg, hogy Túri István házához gyűljenek egybe. 1769-ben a frissen alakult ördögkeresztúri gyülekezetben elrendelték, hogy egyik héten Kabos

<sup>458</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 35, DésEhmLvt prot. II/1. 439, HZEhmLvt prot. I/3. 118, NEnyedEhmLvt prot. II/1. 52.

<sup>459</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 102, Csáki–Szöcsné 2001. 199, KükEhmLvt prot. II/3. 70, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 28r, KézdiEhmLvt prot. II/3. 70.

László, a másikon Szekeres Sándor udvarában legyen minden liturgikus szolgálat. 1770-ben Almásgalgón egyenesen megtiltották a lelkésznek, hogy kinek-kinek a házához járjon, az istentiszteletet Galambos József kurátornál kellett tartani. 1773-ban Szelecskén sürgették az imaház építését. 1775-ben a kackói lelkész már arról panaszkodott, hogy megbetegszik a napi nyolc udvari istentisztelet miatt. 1778-ban a pókafalvi liturgikus szolgálatokat a Jósika udvarba rendelték, amíg a templom felépül.<sup>460</sup>

A tekei gyülekezet nagyon nehezen szerzett engedélyt temploma építésére, így az istentiszteleteket bizonyos Gáspárné házában tartották. Hálából 1769-ben elengedték az asszony bértartozását.<sup>461</sup>

A hideg miatt sok gyülekezetnek télen el kellett hagynia fűtetlen templomot. 1742-ben Maroscsapón a vizitáció megengedte, hogy *télen háznál legyen a cultus*, a helyről pedig egymás között egyezzenek meg. 1761-ben nézeteltérés támadt emiatt, és a vizitáció ismét javasolta, hogy találjanak közös megoldást. Magyarszentbenedeken 1756 és 1761 között próbálkoztak azzal, hogy téli időben valamelyik helyi nemes házában szolgáljon a lelkész, de rengeteg összetűzés származott belőle, ezért 1761-ben elrendelték, hogy kizárólag a templomban prédikáljon. Ugyanebben az évben Székelykövesden hoztak hasonló határozatot. 1775-ben viszont a galambodi vizitáció kifejezetten helyeselte, hogy télen Bán Györgyné házában gyűljenek össze, és kérte az eklézsiát, győzzék meg a *praetendenseket* vagy *competitorokat* is, hogy oda járjanak. 1756-ban a légeni, 1779-ben a mezőcsávási eklézsia téli alkalmait helyezték át a parókiára.<sup>462</sup>

Ahol a fizetések jelentős része tőlük származott, a patrónusok gyakran elvárták, hogy kizárólag nekik, illetve udvari személyzetüknek is tartson istentiszteletet a lelkész. A vizitáció megpróbált közéletet keresni: egyfelől nem akarták elveszíteni a támogatókat, másfelől megpróbálták figyelembe venni az eklézsia népesebb részének követeléseit is. 1745-ben Kádár Zsigmond kérte a némai lelkészt, hogy tartson istentisztelet nála is. A vizitáció nem értett egyet a kéréssel és a parciálisra utalta az ügyet. 1748-ban a szelecskei lelkésznek megengedték, hogy először a Vasas család udvarházánál és azután a templomban szolgáljon. 1758-ban a koronkaiak panaszkodtak az egyházlátogatásnak, hogy lelkészük csak a Toldalaghi-udvarban szolgál, holott ők is fizetnek. 1760-ban a magyarmacskási

---

<sup>460</sup> DészEhmLvt prot. II/1. 145, 728–729, 748, 773–774, 835, GörgEhmLvt prot. XI/1. 240, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 18r-v, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 490.

<sup>461</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 553.

<sup>462</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 306, 484, 503–504, 545, 548, MarEhmLvt prot. II/4. 298, II/5. 42, 141, SzékEhmLvt prot. II/2. 38.

szolgálatokat úgy szabályozták, hogy hétköznap a templomban, vasárnap a Décei-udvarban legyenek. 1781-ben a túri lelkészt figyelmeztették, hogy először a templomban tartson istentiszteletet, és utána szolgálhat az udvarokban.<sup>463</sup>

1756 karácsonyán a marosjárai lelkész önkényesen háznál osztott úrvacsorát. Emiatt azok, akik a templomba mentek, nem részesültek a sákramentumban, a vizitáció elmarasztalta. 1761-ben hasonló történt Lőrincfalván, a lelkész azzal védekezett, hogy különleges eset volt, és nem válik rendszeressé.<sup>464</sup>

Ezeket a visszaéléseket próbálta orvosolni az 1776-os generális zsinat, amikor megtiltotta, hogy az istentiszteleteket templomon kívül (közönséges helyen) tartsák és elrendelte az espereseknek, hogy *ne mulassák el mind magok, mind visitálásnak idején inducálni, mind pedig a tiszteletes atyafiakkal tanítások által inducáltatni az ilyen részre szakadtakat arra, hogy a háznál való különös isteni tiszteletről lemondván, adják magokat az Isten népének közönséges gyülekezetébe. [...] Kiváltképpen pedig azon légyenek, hogy a szent sacramentumok nem másutt, hanem közönséges helyen, a templomban administráltassanak.*<sup>465</sup>

### 3.3.5. A harangozás

A harangozás nemcsak az istentiszteletek idejét jelezte, hanem fontos része volt a közösség mindennapi életének (pl. takarodóra való harangozás), a liturgikus használaton túl a faluközösség jeladásra is használta a harangokat. A harangozást az eklézsia szabályozta, de ennek felügyelete a vizitáció feladata volt.

Az istentiszteleti harangozás szabályozásáról egyetlen vizitációs határozatot ismerünk. 1772-ben Brádon így írták elő annak rendjét: *nyári időben vasárnapokon legyen a harangozás 8 óraker, téli időben 9 óraker, hétköznapokon pedig nyárban 5 és 6 óra között, télben pedig nap feljötte után mindjárt.*<sup>466</sup>

Az esti, takarodóra való harangozást kellett leggyakrabban szabályozni, talán mert nem kötődött isentisztelethez. 1715-ben az Orbai-széki Szörcsén, Csomakőrösön és Papolcon elrendelték a reggeli és az esti harangozást, 1723-ban Erdőszentgyörgyön, 1737-ben Székelykakasdon, 1758-ban Sáromberkén visszaállították az estit. 1742-ben Küküllőszéplakon betiltották, majd 1774-ben köte-

---

<sup>463</sup> DÉS EhmLvt prot. II/1. 342, 389–390, 604, 719–720, MarEhmLvt prot. II/4. 79, NenyedEhmLvt prot. I/2. 574.

<sup>464</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 536, MarEhmLvt prot. II/4. 257.

<sup>465</sup> ERZSI III. 76–77.

<sup>466</sup> HZEhmLvt prot. I/3. 61.



lezték rá az eklézsiát. 1742-ben Barátoson elrendelték, négy év múlva a gyülekezet kérésére megszüntették az esti harangozást.<sup>467</sup>

A 76. Geleji-kánon kimondta, hogy halott felett naponta legfeljebb négyszer lehet megkondítani a harangokat. A gyülekezetek sokszor nem tartották be ezt a rendelkezést (pl. 1735-ben Vámosgálfalván naponta tízszer is meghúzták a harangokat), így a vizitációnak gyakran a kánon betartására kellett utasítania gyülekezetet. 1677-ben Kovásznán, 1700-ban Radnóton, 1718-ban Székelykeresztúron, 1728-ban és 1735-ben Pákéban, 1749-ben Héderfáján, 1752-ben Vámosgálfalván napi három, 1712-ben Vámosgálfalván, 1731-ben Héderfáján, 1735-ben ismét Vámosgálfalván, 1743-ban Kibéden, 1752-ben Radnóton, 1761-ben Székelyvaján és Búzában négy harangozást engedélyeztek. Aki többször akarta meghúzatni a harangokat, külön kellett fizessen érte. A visszaéléseket általában három forinttal büntették.<sup>468</sup>

Külön figyeltek arra, hogy a más felekezethez vagy más református gyülekezethez tartozó hívek (*extraneusok*) felett milyen feltételekkel harangoznak: 1748-ban Mezőcsáváson, 1755-ben Mikefalván, 1776-ban Maroscsapón, 1777-ben Pókakeresztúron előírták, hogy külön kell fizetni a külső emberek feletti harangozásáért, 1713-ban Kerelön egy sustákban (12 dr.), 1772-ben Várkuduban nyolc polturában (24 dr.), 1778-ban Nagypestényben egy máriásban (34 dr.), 1779-ben ugyanott egy forintban szabták meg a napi harangozás árát. 1778-ban Bácsiban – *minthogy haranglábra, harangozó kötéltre, s harangok conservatiojokra semmi fundus nincsen* – minden gyülekezeti tagnak napi egy sustákot (34 dr.) kellett fizetni, ha hozzátartozója felett meghúzták a harangokat.<sup>469</sup>

Kezdetben csak a tehetősebb eklézsiákban (pl. Déván, Kolozsvárott) alkalmaztak harangozót. A harangozásért a lelkész felelt, megbízhatta vele a mestert vagy az egyházfit, viszont nem történhetett az ő tudta és beleegyezése nélkül. Ezt erősítette meg a vizitáció 1697-ben Lozsádon, 1731-ben Héderfáján, 1762-ben Kékesen.<sup>470</sup>

---

<sup>467</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 309, II/4. 225, MarEhmLvt prot. II/1. 497, II/2. 465, GörgEhmLvt prot. XI/1. 550, Csáki–Szócsné 2001. 76, 88, 93, 262, 277.

<sup>468</sup> Csáki–Szócsné 2001. 19, 199, 240, KükEhmLvt prot. I/2. 290, 474, II/3. 136, 190, 420, 459, 491, UdvehmLvt prot. I/3. 198–199, MarEhmLvt prot. II/2. 549, II/4. 250, SzékEhmLvt prot. II/2. 218, DésEhmLvt prot. II/1. 110, KükEhmLvt prot. II/4. 119.

<sup>469</sup> MarEhmLvt prot. II/2. 682, KükEhmLvt prot. II/3. 476, II/4. 291–292, GörgEhmLvt prot. XI/2. 693, KükEhmLvt prot. I/2. 510–511, HZEhmLvt prot. I/3. 226–227, 234, SzékEhmLvt prot. II/2. 480, KézdiEhmLvt prot. II/3. 161.

<sup>470</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 189, KükEhmLvt prot. II/3. 136, SzékEhmLvt prot. II/2. 261.

A 18. század utolsó harmadában a mesterek már nem szívesen vállalták a harangozást, így más megoldást kellett keresni. 1727-ben Bethlenszentmiklóson, 1770-ben Cegében, 1781-ben Marosbogáton, 1785-ben Magyarbecében a vizitáció a harangozó alkalmazását rendelte el. 1780-ban a marosillyei vizitáció az egyházfit bízta meg a harangozással. Ugyanebben az évben az egyre szegényedő, egykor jobb napokat látott radnóti eklézsiában megszüntették a harangozói állást, és a mester kötelességévé tették a harangok megkondítását. A vizitáció figyelmeztette az egyháziakat, hogy gondoskodjanak a harangtengely megkenéséről, illetve felfüggesztésének karbantartásáról.<sup>471</sup>

A harang megkondításával gyakran visszaéltek, ugyanis ezzel lehetett a legkönnyebben egybegyűjteni a közösséget. 1701-ben Kóródszentmártonban napon-  
ta öt-hatszor harangoztak *falu egybengyülésére*. A vizitáció általában meghatározta, hogy kizárólag *tűz, támadás, tolvajkiáltás, lopás, gyilkosság, az executionak hirtelen jövedele* esetén lehet harangozni, a megye gyűlését és a kepélést pedig csengetéssel hívhatták össze. Ugyancsak szigorúan megtiltották, hogy vihar esetén félreverjék a harangot. Az *abusus*ért járó bírság különbözött: 1712-ben Vámosgálfalván kalodázás, 1714-ben Kóródszentmártonban, 1721-ben Nagymohában 12 forint, 1723-ban Szöröcsén 200 forint (!) büntetés járt érte. 1728-ban Zágónban a vizitáció különleges kivételt tett: *Minthogy pedig contractualiter usuáltatott az eladó halra való csendítés, meghengedtetik ezután is, de illy conditioval, hogy a haláruló ne maga, hanem a mester csendítsen, mellyért a mesternek két avagy három halbéli jóakarattal legyen*. Az egyházlátogatás 1728-ban a Sepsi és az Orbai egyházmegyék minden ekléziájában megtiltotta a harangozással való visszaélést, ebben a két traktusban a későbbiekben – 1742-ben és 1746-ban – is gyakrabban előkerült a kérdés. A 18. század középső harmadában a marosszéki vizitáció többször megintett vagy büntetett olyan személyeket, akik önhatalmúlag harangoztak.<sup>472</sup>

### 3.3.6. Az orgona

A 18. század közepéig az erdélyi református istentiszteleten hangszerkíséret nélkül énekeltek. A háromszéki ekléziákban elkezdődő orgonaépítést kezdetben

<sup>471</sup> HZEhmLvt prot. I/3. 309, KükEhmLvt prot. II/3. 23, II/3. 393, II/4. 406, 451, SzékEhmLvt prot. II/2. 422, NENyedEhmLvt prot. I/2. 737.

<sup>472</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 331, 474, II/2. 16, 17, 133–134, UdvehmLvt prot. I/3. 223, Csáki–Szöcsné 2001. 160, 176, 203, KézdiEhmLvt prot. II/3. 33, II/4. 383, MarEhmLvt prot. II/1. 398, II/4. 57–59, 573–574, II/5. 24, 33–34, 113.

nem nézte jó szemmel az egyházvezetés, végül 1762-ben a bögözi zsinaton – számos megkötéssel – engedélyezték az orgonák istentiszteleti használatát.<sup>473</sup>

A zsinati határozat megszületése előtt, 1762 januárjában a maksai templomban már készen állt az orgona. Az eklézsia viszont nem fizette ki a teljes árát építőjének, Kelemen János helyi mesternek. A vizitáció korábban többször figyelmeztette a gyülekezetet, hogy *venné le elméjét az orgonáról, elégséges lévén vallásunk régi praxissa szerint az isteni tisztelet anélkül is*, és ha orgonát akarnak, akkor teremtsék elő annak minden költségét. Az orgonistát is figyelmeztették, hogy *hivatallához illőképpen comportállya mindenben magát*. (A teljes szöveget lásd Függelék 23.) Szintén 1762-ben a marosvécsi eklézsia patrónusa, Kemény Simon kész tények elé állította a vizitációt: az orgona a templomban volt, az orgonista megkezdte hivatalát. A vizitáció az egyházi hatóság elleni támadásként értelmezte a történeteket, és tiltakozásként nem jegyezték fel az orgonista nevét. A későbbi vizitációkon viszont őt is ellenőrizték. 1763-ban Vajdakamaráson Bethlen Gergely egyházlátogatáskor jelezte, hogy orgonát szeretne építtetni a templomba. A vizitáció már tudomásul vette a szándékot.<sup>474</sup>

1768-ban Mezősámsondon, 1775-ben Mezőmadarason és 1779-ben Déván a vizitáció csupán tudomásul vette az orgona létét, utóbbi helyen elrendelte, hogy a főadományozó nevét fessék fel az orgonaszekrényre.<sup>475</sup>

Az orgonálni tudó mesterek fizetését sok helyen kiegészítették, de időnként az elvárások is bővültek: 1783-ban az ótordai eklézsia kérte orgonistájától, hogy a gyermekeket *claviaturara és éneklésre* is tanítsa. A vizitáció helyesnek ítélte a kérést.<sup>476</sup>

## 3.4. A liturgikus tér szabályozása

### 3.4.1. Templombelső

A református templomban hagyományosan három liturgikus bútor volt: a szószék vagy prédikálószék, az éneklőpulpitus vagy éneklőszék, illetve az úrasz-

---

<sup>473</sup> A hangszerkíséret nélküli istentiszteletről és az orgonák bevezetéséről részletesen lásd: Dávid 1996. 19–20.

<sup>474</sup> KézdiEhmLvt prot. II/2. 75–76, 161, GörgEhmLvt prot. XI/2. 412, SzékEhmLvt prot. II/2. 288.

<sup>475</sup> MarEhmLvt prot. II/4. 568, II/5. 49, HZEhmLvt prot. I/3. 264.

<sup>476</sup> NENyedEhmLvt prot. I/2. 549, 668.

tala. Ezek helye ritkán változott, éppen ezért a legapróbb módosítások is zavart idéztek elő. A vizitáció ilyen jellegű intézkedései időszakonként jelentősen különböztek.

A 17. század közepén a Nagyenyedi egyházmegye három gyülekezetében rendelték el a római katolikus időből maradt templomi bútorzat eltávolítását. 1649-ben a magyarbecsei templomban volt még oltár, a vizitáció elrendelte, hogy *rontsák ki onnan*. Egyházfalván és Aranyospolyánban *a templom falán levő képek bémázoltatni parancsoltattak*.<sup>477</sup> (Ebből a korból csak a Küküllői egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei maradtak fenn, ezekben egyetlen ilyen jellegű határozatot sem olvasunk.)

A szószék helyének változtatásáról két jegyzőkönyvi bejegyzés szól: 1715-ben Kovásznán, 1776-ban pedig Pókában. (Az utóbbi határozatot lásd Függelék 24.) A szószék fölötti korona (hangvető, *superlat*) helyére is odafigyelt a vizitáció. 1728-ban a backamadarasi eklézsiát 12 forint büntetéssel fenyegette az egyházlátogatás, ha nem teszik vissza. 1771-ben Nyárádszeredában pedig azt kifogásolták, hogy *nincs proportio a prédikállószek és korona között*, ezért az utóbbit újra kellett szabni. 1776-ban Algyógyon hosszan megköszönték a patrónusoknak a szószék-koronát.<sup>478</sup>

Az éneklőpulpitus<sup>479</sup> használatáról négy vizitációs rendelkezést olvasunk a vizsgált korban: 1723-ban Papolcon, 1745-ben Nyárádszentimrén és 1753-ban Pókában elrendelték, hogy *a pulpitus mellé edgy ülés hely székét csináltassanak, mellyben a mester állva énekellyen, ülve pediglen az Isten beszédét figyelmetességgel hallgathassa s hallgassa is lelke idvességének javára*. 1746-ban a dévai eklézsia kurátora, Kozolyi József a pulpitust a karzatról a templom piacára vitette. Ezt a gyülekezet sérelmezte. Az egyházlátogatás meghagyta azon a helyen, de – az előbb ismertetett végzésekkel ellentétben – megtiltotta, hogy székét tegyenek mellé.<sup>480</sup>

1780-ban a balázsfalvi eklézsiát utasították, hogy készíttessen úrasztalát oratóriumába.<sup>481</sup>

A gyülekezetek növekedése miatt növelni kellett a templomok befogadóképességét is. 1715-ben az Orbai egyházmegye néhány gyülekezetében, 1766 és

---

<sup>477</sup> Hermányi 1992. 37–38.

<sup>478</sup> Csáki–Szöcsné 2001. 84, GörgEhmLvt prot. XI/2. 673, MarEhmLvt prot. II/2. 134, II/4. 705, HZEhmLvt prot. I/3. 157, 265.

<sup>479</sup> Használatáról lásd részletesen: Ósz 2007/2008. 287–334.

<sup>480</sup> Csáki–Szöcsné 2001. 176, MarEhmLvt prot. II/2. 599, A Dévai Református Egyház-  
község levéltára F/40.

<sup>481</sup> NENyedEhmLvt prot. I/2. 546–547.

1780 között a marosszéki eklézsiákban rendelték el karzat (*énekló kar, kar*) építését. A Marosi traktusban a vizitáció sokszor meg is határozta annak helyét.

A vizitációnak időnként oda nem illő dolgokat kellett eltávolítani a liturgikus térből. 1714-ben Barátoson megparancsolták, hogy *senki a modo in posterum kopijákat halottya emlékezetire az templomban bé ne tegye és többé az cathedra felett való gerendára fel ne rakja, sub poena ft. 200. Amelly kopjákat most leszedettünk, meghengedetett, hogy azokat az kar oldalára két szeget fúrván, felrakhassák.* 1728-ban a kovásznai templomból létrát, 1764-ben a nyárádszeredaiból és 1766-ban a nyárádszentsimoniból szuszékokat vitetett ki a bizottság.<sup>482</sup>

### 3.4.2. A templomi ülésrend

A templomi ülőhelyekre vonatkozó legkorábbi adatok a 17. század közepétől állnak rendelkezésünkre. A középkorban – a fal mellé helyezett stallumokon, egyházi személyek, főurak ülőhelyein kívül kívül – nem volt ülőhely a templomokban, és a görögkeleti egyházból ma is ismert gyakorlat szerint hallgatta a gyülekezet a misét. A háromszéki és az udvarhelyszéki eklézsiákban még a 17–18. század fordulóján is emlegetett ún. *állószékeket*, alighanem állóhelyekként lehet értelmezni.<sup>483</sup> Amint később látni fogjuk, hogy a templomi ülőszékek fokozatosan terjedtek, először az előkelőbbek, később a közrendűek készítették maguknak széket, azon a helyen, amit az eklézsia kijelölt számára. A Székelyföldön a 18. század elejétől, vármegyei területeken a század második felétől törekedtek arra, hogy a *dirib-darab székeket* egységes templomi padokkal helyettesítsék. 1741-ben a székelyudvarhelyi generális vizitáció eltörölte a helyi gyülekezet egyéni és családi ülőhelyeit és elrendelte, hogy az eklézsia pénzéből készíttessenek templompadokat, és *kiki az ecclesiában a maga caractere szerint járjon azokban, melyekről az ecclesiai consistorialis személyek disponáljanak a tiszteletes seniorral együtt.* 1742-ban a generális zsinat egész Erdélyben törvényerőre emelte a végzést.<sup>484</sup>

A templomi ülésrend szabályozására vonatkozó vizitációs forrásaink mennyisége egyházmegyénként és időszakonként is különbözik. (Lásd az alábbi táblázatot.) Mind a Dési, mind a Széki traktus jegyzőkönyveiben mindössze hat olyan végzést olvasunk, amely az ülésrendre vonatkozik, a hunyad–zarándiakban kilen-

<sup>482</sup> Csáki–Szöcsné 2001. 66, 210, MarEhmLvt prot. II/4. 389–390, 453.

<sup>483</sup> 1677-ben Zabolán (Csáki–Szöcsné 2001. 14.), 1718-ban Nagymohában (UdvEhmLvt prot. I/3. 190.), 1732-ben Pákében (Csáki–Szöcsné 2001. 224.) és 1732-ben Komollón (SepsiEhm VIZjvkv 255.).

<sup>484</sup> ERZSI II. 157, 163.

cet, a görgényiekben már ötvenet, küküllőiekben 74-et. A székelyföldi egyházmegyék közül a marosi protokollumokban 150, az orbaiakban 125 ilyen határozattal találkozunk.

Minden egyházmegyében volt olyan időszak, amikor az egyházlátogatás a megszokottnál többet foglalkozott az ülésrenddel. A Marosi egyházmegyében 1721–22-ben számos egyéni kérést kellett elbírálni, a Küküllőiben 1742 és 1744 között, a Görgényiben 1752–53-ban nagyon sok gyülekezetben kellett orvosolni az ülésrend miatti meghasonlásokat. Az adatokat az alábbi táblázatban foglaltuk össze.

Egyházmegye és időintervallum	Egész közösséget érintő kérdések	Egyedi ügyek
Marosi 1691–1700	5	1
Marosi 1701–1710	2	–
Marosi 1711–1720	2	5
Marosi 1721–1730	5	11
Marosi 1731–1740	3	3
Marosi 1741–1750	10	6
Marosi 1751–1760	3	27
Marosi 1761–1770	15	12
Marosi 1771–1780	26	14
Marosi összesen	71	79
Küküllői 1691–1700	–	1
Küküllői 1701–1710	1	–
Küküllői 1711–1720	3	4
Küküllői 1721–1730	3	16
Küküllői 1731–1740	2	10
Küküllői 1741–1750	6	5
Küküllői 1751–1760	3	4
Küküllői 1761–1770	7	3
Küküllői 1771–1780	3	3
Küküllői összesen	28	46

Egyházmegye és időintervallum	Egész közösséget érintő kérdések	Egyedi ügyek
Görgényi 1737–1740	–	1
Görgényi 1741–1750	1	4
Görgényi 1751–1760	13	9
Görgényi 1761–1770	6	11
Görgényi 1771–1780	3	2
Görgényi összesen	23	27
Hunyad–Zaránd 1771–1780	4	4
Dési 1731–1740	1	2
Dési 1741–1750	1	0
Dési 1761–1770	1	2
Dési összesen	3	4
Orbai 1680	3	18
Orbai 1694	4	22
Orbai 1715	5	41
Orbai 1721	–	9
Orbai 1724	1	7
Orbai 1736	1	1
Orbai 1742	2	6
Orbai 1749	–	2
Orbai 1752	–	3
Orbai összesen	16	109
Összesen	153	269

A templomi ülésrend meghatározása és/vagy jóváhagyása a vizitáció hatáskörébe tartozott: *az tiszte s hivatala a tiszteletes tractus esperestyének* – írták 1743-ban Küküllőszéplakon. Azokról, akik ezt megsértették, és önhatalmúlag rendelkeztek a kérdésben, azt írták, hogy *in jus Sanctae Visitationis involváltak*.<sup>485</sup>

<sup>485</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 286, 330–331.

A legrégebbi ismert templomi ülésrendet, az 1682-ben keletkezett nagygalambfalvit Tóth Levente publikálta.<sup>486</sup> A dokumentumból kiderül, hogy az eklézsia nemes és jobbágy rendű előjárói osztották fel a templomi ülőhelyeket és a legközelebbi, 1684-es vizitáción bemutatták az egyházmegyei vizitációnak, ahol jóváhagyták azt. Az átvizsgált jegyzőkönyvekben egyetlen ilyen jóváhagyás sem szerepel, csupán néhány, az eklézsiái levéltárakban fennmaradt ülésrend jóváhagyó záradéka ismert. Valószínűleg nem tartották fontosnak feljegyezni.

Amennyiben az eklézsia nem tudott megegyezni a székek elosztásában, akkor a vizitációra vagy a parciálisra apelláltak. A bizottság a templomba vonult, az eklézsia hiteseit megkérdezték arról, hogy volt-e előző ülésrend, szemügyre vették a templomberendezést és elosztották a székeket. Közben megpróbálták lecsendesíteni azokat, akik elégedetlenek voltak a nekik jutott hellyel. A székosztásról több, részletes leírás készült, az egyik legérdekesebbet és legkorábbi, az 1700-as székelyszentistvánit a Függelékben közöljük (Lásd Függelék 25.). Az 1780 előtti vizitációs jegyzőkönyvekben összesen 153 olyan végzést találunk amelyben meghatározták, módosították vagy valamiképpen szabályozták az ülésrendet.

A székek felosztása során a vizitáció legtöbbször komolyan vette és alaposan végre is hajtotta feladatát. 1695-ben a nyáradkarácsoniak kérték az egyházlátogatást, tegyen rendet az ülőhelyek között. A bizottság meghagyta, vallassanak afelelől, hogy kinek hol volt az *őshelye*, azt vigyék a parciálisra, jóváhagyás után pedig írják be az eklézsia könyvébe. 1694-ben Csomakőrösön három ember pereskedett egyetlen szék felett. A vizitáció mindhármuk kérését jogosnak találta, bement a templomba és vonalzóval osztotta három egyenlő részre a kérdéses templompadot. 1722-ben Koronkán Király Dávidné székének határait a *Visitatio megjegyzette a földön lévő deszkán*.<sup>487</sup>

Ha a vizitáción nem volt idő az ülésrend magállapítására, az esperes vezette bizottság utólag is kiment a gyülekezetbe a kérdés igazítására. Így történt 1736-ban Ikafalván.<sup>488</sup>

Az 1742-es, *különös székek* rendszerét eltörlő zsinati határozat előírta, hogy ki-ki a *charactere szerint való székbe* üljön. A határozatot igazából az 1750-es években kezdték komolyan számon kérni. A vizitáció ismét megvizsgálta a székeket, kijelölte, hogy melyik a patrónusok, a kisenemesek, a szabadok, a jobbágyok stb. padja. 1767-ben a Kézdi traktus több gyülekezetében a következő csoporto-

<sup>486</sup> Tóth 2007b. 2. sz. <http://www.oroksegunk.ro/i-efv-2007/2-szam/forraskozelben/kinek-kinek-ulese-hol-legyen.html>

<sup>487</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 116, 444, Csáki–Szöcsné 2001. 44.

<sup>488</sup> KézdiEhmLvt prot. II/1. 58.



kat különítették el társadalmi jogállásuk alapján: *immunis nemesek, contribuens nemesek, lófők, jobbágyok*. 1777-ben Székelykövesden így nézett ki a felosztás: *patronusok, szabad emberek és armalistak, jobbágyok*. A társadalmi rétegeken belül az ifjak előbbre kellett engedjék az idősebbeket. Mindenik rétegnek külön pad járt és a rendek között nem lehetett keveredés. 1777-ben a maroskeresztúriakat figyelmeztették, hogy *ifjak az öregekkel, cigányok a magyarokkal öszve ne elegyedjenek*.<sup>489</sup>

Nagyon sok helyen szigorúan meghagyták, hogy aki elsőként érkezik, üljön be a fal mellé, hogy a következő érkező tolongás nélkül elfoglalhassa helyét: *És aki az Isten házában bémégyen, ülljön bé a székekben, úgy mindazonáltal, hogy béülése másnak valakinek praejudiciumára ne légyen, és aki későbben mégyen, ülljön oda, azhol üres széket talál. És aki ma az hátulsó székekben ült, meglehet, hogy holnap az elsőben ülljön* – írták 1752-ben Tancson. Ha lökdösődés támadt az ülőhelyek miatt, Székelyföldön az eklézsia 50, a nemeseket 12, a lóföket hat, a jobbágyokat három forintra büntették, vármegyei területeken a nemeseket ugyancsak 12, a jobbágyokat viszont hat forintra. A büntetés pedig nemcsak fenyegetés volt, hanem többször feljegyezték a tényleges behajtását is.<sup>490</sup>

Több helyen éppen a zsinati határozat gyakorlatba ültetését elősegítendő elrendelték, hogy egységes székeket csináltassanak az eklézsia pénzéből: 1753-ban, 1758-ban majd 1768-ban Magyarón, 1762-ben Kézdimátisfalván, 1765-ben Marosjárában, 1768-ban Székelyvajában és 1774-ben Magyafülpösön született ilyen rendelkezés.<sup>491</sup>

A határozatot viszont nem tartották és nem is tartatták be következetesen: 1746-ban Barátoson a vizitáció szavazásra bocsátotta a *különös székek* eltörlését, a *nagyobb és potiorabb rész* egyetértett azzal, hogy a székeket *classisokra* osszák, és senkinek ne legyen saját széke. Egyházlátogatás alatt a *renitens felek ezen jó dispositionnak succumbáltak*. 1763-ban például az oroszfáji, 1780-ban a radnótfáji vizitáció a nemesasszonyok székeiről rendelkezett – anélkül, hogy eltörlőlte volna az addigi ülésrendet. 1757-ben az ebesfalvi, 1768-ban a désfalvi, 1772-ben a ribicei és a kristyori vizitáció családok szerint pontosan felosztotta a templomi ülőhelyeket. Désfalván meg is indokolták, hogy miért térnek el a főhatóság rendelkezésétől: *Noha a templomban a méltóságos Supremum Consistorium ordinatioja szerint senkinek bizonyos székeinek lenni nem kelletik, [...] mindazáltal hogy az egyenetlenség tolláltassék, és a jó rend itt is, mint más, jól rendelt ecclesiaban megtartassék, a temp-*

<sup>489</sup> KézdiEhmLvt prot. II/2. 152–153, MarEhmLvt prot. II/5. 55, 101, 88.

<sup>490</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 378, KézdiEhmLvt prot. II/2. 144, KükEhmLvt prot. II/3. 286.

<sup>491</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 402, 546, XI/2. 475–476, 562, 646, KézdiEhmLvt prot. II/2. 56, MarEhmLvt prot. II/4. 553.

*lombéli székek aránt tett a Szent Visitatio ilyen rendelést. Néhány hónap múlva viszont a radnóti eklézsiát megbüntették az ülőhelyek hasonló felosztásáért.*<sup>492</sup>

Székelyföld néhány ekléziájában már a 17. század legvégétől találkozunk a templomi ülőhelyek egységesítési szándékával. 1699-ben Mezőkölpényben javasolta a vizitáció, hogy ahol *dib-dáb faszékek vannak, azokat hánnyák ki, és szép rendel csináltasson a megye fűrészes deszkából való székeket*. 1700-ban a kelementelki eklézsiában már senkinek nem volt *különös széke*, hanem a padokat *characterek* szerint osztották fel. 1701-ben Mezőbergenyében a kelementelki rendet próbálták meg bevezetni, sikertelenül. 1694-ben a kovásznaiaknak és a zabolaiaknak, 1708-ban a nagysolymosiaknak, 1710-ben a székelyszenterzsébetieknek, 1714-ben a barátosiaknak, 1721-ben a bágiaknak, 1722-ben a szövérdieknek, 1728-ban a mezőbándiaknak rendelték el az egységes templompadok készítését.<sup>493</sup>

Szintén Maros- illetve Orbaiszékre volt jellemző a székekkel, székhelyekkel való kereskedés is. 1745-ben a vizitáció megtudta, hogy Sóvárádon az eklézia tagjai adják-veszik a templomi székeket. Elrendelték, hogy *senki azzal ne kalmárkodgyék, hanem legyen contentus egy ülőhellyivel*. 1748-ban egyenesen szentségtörésnek nevezték a gyakorlatot. A vásárlás szokásban volt továbbá Kovásznán (1680), Pákében (1732), Erdőszentgyörgyön (1746), Mezőfelében (1758) és Kibéden (1764). Utóbbi helyen az eklézia azt nyilatkozta, hogy legalább ötven éve szokás a székek árusítása. Ebbe az egyházlátogatás is belenyugodott: *usus antiquus pro lege habetur, ezen usust a Szent Visitatio el nem ronthattya*.<sup>494</sup>

A fenti táblázatban *egyedi ügyeknek* nevezett kérdéseket is több csoportra tagolhatjuk.

Ha az ekléziába új földbirtokos költözött, akkor számára ülőhelyet kellett kijelölni. A vizitáció általában a kihalt vagy kiköltözött nemesek székét jelölte ki, vagy a meglévő ülőhelyek előre- és hátrátologatásával próbáltak helyet készíteni az újabb templomi pad számára. Ilyen esetekben is rendkívül óvatosan jártak el: 1746-ban Alsócsernátonban a Benkő család székeinek négy helyet jelölt ki a vizitáció, de ezeket csak akkor vehették igénybe, ha a szomszédok is beleegyeztek.<sup>495</sup>

<sup>492</sup> Csáki–Szöcsné 2001. 277, GörgEhmLvt prot. XI/2. 434, 757, KükEhmLvt prot. II/3. 498, II/4. 116–117, 128–129, HZEhmLvt prot. I/3. 57–60.

<sup>493</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 174–175, 186, 233–234, 463, II/2. 170, Csáki–Szöcsné 2001. 43, 66, UdvehmLvt prot. I/2. p. 186–188, prot. I/3. 228.

<sup>494</sup> MarEhmLvt prot. II/2. 601, 627, 669, II/4. 117–118, 397–398, Csáki–Szöcsné 2001. 19, 224.

<sup>495</sup> KükEhmLvt prot. II/2. 3, KézdiEhmLvt prot. II/1. 136–138.

1728-ban a mezősámsondi eklézsia megbotránkozott azon, hogy az egyik patróna, Vér Mihályné templomi székében jobbágyasszonya ül, jóval előkelőbb helyen, mint a kismemesek vagy szabad székelyek feleségei. A vizitáció az egyik széket az eklézsiának ítélte azzal a feltétellel, hogy fizesse meg a készítés árát Vérének.<sup>496</sup>

Amint előbb is utaltunk rá, Székelyföldön a templomi székek helye az egyén tulajdona volt, amelyet akár el is adhatott. A tulajdonos halála után az örökösök megosztották a templomi ülőhelyeken is. Az Orbai egyházmegye 12 gyülekezetében átlagosan minden vizitációra jutott egy székper. 1715-ben pedig 38 ilyen jellegű vitás kérdésben kellett a vizitációnak igazságot tenni, tehát gyülekezetenként három esettel kell számolnunk.

Előfordult az is, hogy az egyházi szolgák házasársának nem volt széke a templomban. Legtöbbször a lelkészné ülőhelyét kellett a vizitációnak kijelölni. Néhány példát említünk csupán: 1721-ben Sóváradon, 1724-ben és 1728-ban Maroscsapón, 1734-ben Gógánváralján, 1746-ban Mezőköbölkúton, 1765-ben és 1767-ben Oroszfáján, 1767-ben Görgényszentimrén. Többnyire az eklézsia legelőkelőbb tagjainak feleségei mellé ültették.<sup>497</sup>

A templomi székek felosztásával kapcsolatos intézkedései során a vizitáció mindig igyekezett a helyi erőviszonyok figyelembevételével dönteni, a gyülekezet nyugalmát még a zsinati határozatok betartatásánál is előbbvalónak tartotta. Abban az esetben büntettek nagyon szigorúan, ha az eklézsia tagjai azt a rendet bontották meg, amelynek megalkotásában korábban maguk is részt vettek.

### 3.4.3. Temetkezések a templomban és a templom köré

A 18. századig a halottakat többnyire a templomban, illetve azok köré temették el. A templomi temetkezés kiváltságnak számított, és fizetni kellett érte. 1700-ban a vajdahunyadi vizitáción panaszolták, hogy Pogány Jánosné három halottját a templomban temettette el, és nem fizetett érte. 1712-ben Marossolymoson Barcsai Mihályt és Nagy Pált figyelmeztették, hogy nem fizették ki az ígért összeget azért, hogy hozzátartozóikat a templomban temették el.<sup>498</sup>

Miután megjelentek a falun kívüli temetők, a templom mellé, a cinterembe való temetkezés kiváltságossá és díjkötelessé vált. 1711-ben a bonyhai vizitáció

<sup>496</sup> MarEhmLvt prot. II/2. 172–173.

<sup>497</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 429, KükEhmLvt prot. II/2. 161, II/3. 88, 171, GörgEhmLvt prot. XI/1. 262, XI/2. 490, 512, 522,

<sup>498</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 229, I/2. 100.

megerősítette az eklézsia döntését, miszerint aki a cinterembe akar temetkezni, fizessen 1 forintot. 1751-ben Nagykenden már mindössze 24 dénárt kellett fizetni ugyanezért. 1773-ban Déván már azt határozták meg, hogy addig ne temessenek senkit a templom mellé, amíg annak díját ki nem fizetik.<sup>499</sup>

A 18. század közepétől kezdve a vizitáció már korlátozni próbálta a templom köré való temetkezést. 1750-ben Magyarón, 1757-ben Balavásáron, 1768-ban pedig Náznánfalván rendelték el, hogy létesítsenek a falun kívül temetőt. 1752-ben Kovásznán, 1760-ban Marosszentkirályon és 1763-ban Héderfáján megtiltották a cinterembe való temetkezést.<sup>500</sup>

1773-ban a dévai eklézsia sírásói panaszolták, hogy a *boltos sírok* ásása veszélyes, ezért a vizitáció elrendelte, hogy nem kötelesek boltos sírt ásni, aki mégis olyat akar hozzátartozójának, keressen embert, aki megássza. Ugyanakkor kérték az eklézsia, hogy az építendő ravatalozó (*a testek ideig való tartására készítendő crypta*) tetemes építkezési költségeit próbálják visszatéríteni, és kérjenek használati díjat. Ennek összege társadalmi rétegenként változott: az idegenek egy aranyat (5 ft.), a nemesek és *elsőbb hallgatók* három forintot, a középrendűek egy forintot, a szegényebbek 4 sustákat (48 dr.) kellett fizessenek.<sup>501</sup>

### 3.5. Iskola

*Az egyház veteményeskertje az iskola.* A reformáció egyházai a kezdetektől fontosnak tartották a helyi közösségekben az oktatást, hiszen a kollégiumok előtt ez volt a keresztény hívek és az egyházi szolgák nevelésének első lépcsőfoka. A 94–97. Geleji-féle kánonok szabályozták a református egyház oktatását is. A 94. kánon némely előírásai (latin klasszikusok, görög és héber nyelv tanítása, vitakozások, magánvizsgák szervezése)<sup>502</sup> csak a nagyobb települések (általában több tanerős) iskoláiban valósultak meg. A falusi népiskolák színvonala jóval alacsonyabb volt. Két erdélyi egyházmegye, a Marosi és a Kolozs–Kalotai koraiújkorai népoktatását Sipos Gábor<sup>503</sup> illetve Sebestyén Kálmán<sup>504</sup> dolgozta fel. Tanulmá-

<sup>499</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 426, II/3. 447, HZEhmLvt prot. I/3. 75,

<sup>500</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 300/24, KükEhmLvt prot. II/3. 496, II/4. 45, MarEhmLvt prot. II/4. 239, 588, Csáki–Szőcsné 2001. 329.

<sup>501</sup> HZEhmLvt prot. I/3. 97.

<sup>502</sup> ERZSI I. 230–232.

<sup>503</sup> Sipos 1980. 107–135.

<sup>504</sup> Sebestyén 1979. 138–160.

nyaikból kiderül, hogy a legtöbb gyülekezetben már a 17. század első felében működött iskola.

A jegyzőkönyvekből kiderül, hogy a mester „munkaidejének” legalább felét az istentiszteleti szolgálatok, a harangozás, a cursus-hordozás és egyebek kötötték le, és csupán a másik felét fordíthatta oktatásra. 1640-ben a Gyulafehérváron tartott generális zsinat elrendelte az espereseknek, hogy az iskolákat is évente vizitálják, és minden egyházlátogatáskor kérdezzék ki a tanulókat is.<sup>505</sup> 1748-ban a Főkonzisztórium kérte a zsinattól, hogy az oskolamesterek megvizsgáltsanak, tanítják-e a gyermekeket, exament csinálnak-e, s ha nem, mi okból mulatják el, és ha érdemesnek lésznek a büntetésre, érdemek szerint luáljanak.<sup>506</sup> A vizitációs jegyzőkönyvekben csupán a 18. század hetvenes éveitől vannak vizsgáztatásra vonatkozó adataink.

Az átvizsgált jegyzőkönyvekből az derül ki, hogy a bizottságok legtöbbször elhanyagolták az iskolák ellenőrzését és a tanulók vizsgáztatását. A kettőszáznál alig több, iskolával kapcsolatos határozat meglehetősen kevés az átfogó elemzéshez. A kutatott időszakban mindössze négy egyházmegyéből rendelkezünk mérhető adatokkal. A többi traktusban tíz alatt van az oktatással foglalkozó határozatok száma. (Részletesen lásd az alábbi táblázatban.)

Időintervallum	Marosi ehm	Küküllői ehm	Hunyad–Zarándi ehm	Orbai ehm
1711–1720	–	3	–	–
1721–1730	–	12	–	11
1731–1740	1	21	–	9
1741–1750	–	4	–	12
1751–1760	18	16	–	–
1761–1770	26	4	–	–
1771–1780	26	29	13	–
Összesen	71	89	13	32

Úgy tűnik, hogy 18. század küzdelmei közepette a református egyház elhanyagolta az alapfokú oktatást. A gyülekezet megelégedett a mester liturgikus

<sup>505</sup> A scholákat a seniorok annuatim visitálják, és egy formát tartsanak a tanításban, exament tétessenek minden visitatióban a mesterekkel. (Bod 1999. 48–49.)

<sup>506</sup> ERZSI II. 239.

szolgálataival, és nem is igényelték feltétlenül gyermekeik taníttatását. Az 1780-as generális zsinat így jellemzi a református oktatás helyzetét: *az oskolák a mi religionkon tellyességgel elaluttanak.*<sup>507</sup> A tanítók többnyire azon kollégiumi diákok közül kerültek ki, akik kisebb szellemi kapacitással rendelkeztek, és öt év tógátuskodás után megunták a tanulást. Nagyon sokuknak sem tudománya, sem erkölcsi élete nem volt példaértékű.<sup>508</sup> Az 1770-es években folyamatosan kísérleteztek a helyzet jobbításával, ebben szerepet játszottak az állami intézkedések.<sup>509</sup>

Az 1780-ban elfogadott vizitációs rendtartás előírta, hogy az iskola látogatója soha ne maradjon ki az egyházlátogatás menetéből. A harmadik pont szomorúan állapította meg: *Minthogy az oskolák a mi religionkon tellyességgel elaluttanak, mely miatt a köznép igen mostoha és igen tudatlan, kiváltképpen azokra a különös vigyázással legyenek, a tanuló gyermekeket in facie loci, magok előtt examináltassák és magok is examinállyák.*<sup>510</sup> A határozatnak volt eredménye, a helyzet változott, a következő évek jegyzőkönyveiben jóval hangsúlyosabb az oktatás ellenőrzése – ezek elemzése viszont kívül esik jelen kutatáson.

A kétszáz, 1780 előtt született határozat háromnegyede ugyanazt a sémát követi. Az eklézsia panaszkodott, hogy mestere nem tanít. A mester válaszában elmondta, hogy tanítana, de nincs kit, a szülők nem küldik iskolába gyermekeiket, vagy nincs megfelelő helyiség, ahol oktathatna. A vizitáció intette a mestert, hogy szorgalmasabban tanítson, a szülőket változó összegű (egy susták = 12 dénár, egy forint, három forint) büntetéssel fenyegette, ha nem küldik iskolába a gyerekeket, az egyházfinak és a gondnoknak meghagyták, hogy gondoskodjanak megfelelő *classis*ról. 1776-ban a magyarfülpösi iskolába egyetlen magyar gyermek sem járt, a mesternek *négy oláh móré* tanítványa volt.<sup>511</sup>

Némelykor a vizitáció meghatározta a népiskolai oktatás célját is. Ez messze elmaradt a Geleji-kánonokban megfogalmazottaktól: 1768-ban Kendilónán, illetve 1774-ben Héderfáján a magyar írás–olvasást és a gyülekezeti éneklést, 1774-ben Déván és Lozsádon pedig az olvasást kellett megtanítani.<sup>512</sup>

1747–1748-ban a Marosi egyházmegye 15 gyülekezetében feljegyezték a tanuló gyermekek számát. Sajnos csupán a csittszentiváni eklézsiában említették,

---

<sup>507</sup> ERZSI III. 141.

<sup>508</sup> A mestrek képzetéséről és életpályájáról lásd: Sipos 1980. 113–116.

<sup>509</sup> Kolumbán 2005. 82–83.

<sup>510</sup> ERZSI III. 141.

<sup>511</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 685.

<sup>512</sup> DészEhmLvt prot. II/1. 717, KükEhmLvt prot. II/4. 178–179, HZEhmLvt prot. I/3. 184–185.

hogy le is vizsgáztatták őket, de feltételezzük, hogy mindenhol történt valamiféle számonkérés. (Lásd Függelék 27.) 1749-ben a kovásznai mesternek meghagyták, hogy évente *exament producáljon*. Az 1770-es években három küküllői és 14 hunyad–zarándi eklézsiában jegyezték fel, hogy a vizitáció vizsgáztatta a tanulókat. Ezeket a vizsgákat akkor tartották meg, ha a gyülekezet panaszkodott a tanítóra: 1773-ban a küküllővári mestert azzal vádolták, hogy nem tanít, így a vizitáció kikérdezte az iskolásokat, *akik minyájan jól olvastanak, a számokat esmértek, az úri imádságot és a parancsolatokat többire tudták*, így a vádat ejtették.<sup>513</sup>

A Hunyad–Zarándi egyházmegye valamikor 1770 körül *scholarchat* választott a lelkészek közül. Az ő feladata volt az iskolák ellenőrzése. 1774-ben a lozsádi vizitáció meghagyta a mesternek, hogy havonta jelentsen neki a *gyermekek profectusokról*. 1772-ben a bonchidai vizitáció meghagyta a helyi lelkésznek, hogy két hetente egyszer ellenőrizze az iskolát.<sup>514</sup>

A 18. század középső harmadában az számított feljegyzésre méltó esetnek, ha az eklézsiában színvonalas oktatás folyt. 1768-ban Marosjárában leírták, hogy *az egész tractusban több ilyen oskolát nem tanáltunk, 29 tanuló gyemekeket tanáltunk*. 1770-ben Gernyeszegen feljegyezték fel, hogy Teleki László és nemrég elhunyt felesége, Ráday Eszter fel akarta számolni a faluban az írástudatlanságot, énekeskönyvet és Bibliát adott ajándékba minden írástudónak. Szándékuk nem maradt gyümölcstelen, hiszen az ifjú házások is estéenként a mesterhez jártak tanulni. (A bejegyzés teljes szövegét lásd Függelék 26.) 1780-ban már szomorúan jegyezték fel, hogy Teleki László halála után megszűnt az iskola.<sup>515</sup>

A vizitációnak az éves tandíjat is meg kellett határoznia, mivel erről nem született központi rendelkezés. A legkorábbi ilyen jellegű feljegyzés 1700-ból származik, a lozsádi ekléziát ellenőrző előljárók a következő tandíjat állapították meg: *Lectortúl és abecedariustúl dr. 30. Rudimentistatúl dr. 60. Grammatistatúl ft. 1. Syntaxistatúl ft 1,20*. 1718-ban a farcádiak egységesen négy sustágot (48 dénár) és egy szekér fát kellett fizessenek tandíjként. Hasonló tandíjat állapították meg 1771-ben Válaszúton és 1774-ben Dányánban. 1720 januárjában, mielőtt elkezdtek volna egyházlátogatási körútjukat, a Marosi egyházmegye előljárói meghatározták a megállapítandó tandíj összegét. Ezek szerint minden gyermekért egy szekér fát kellett évente egységesen fizetni, ezen felül pedig *a gyermekek initiatiojáért esztendeig dr. 24, a collectioért dr. 35, a lectioért esztendeig dr. 48, a declinatioért,*

<sup>513</sup> MarEhmLvt prot. II/2. 679–698, Csáki–Szöcsné 2001. 298, KükEhmLvt prot. II/4. 210.

<sup>514</sup> HZEhmLvt prot. I/3. 107, SzékEhmLvt prot. II/2. 509.

<sup>515</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 543, 576–577, 758.

*comparatio*ért, *conjugatio*ért dr. 60, a *grammatica*ért dr. 72, a *syntactica*ért ft. 1 járt. Minden gyermekes szülő köteles volt fizetni függetlenül attól, hogy a gyermek járt-e iskolába vagy sem. Összesen hat eklézsiából ismerjük tételesen a tandíj összegét. Ezt az alábbi táblázatba rendeztük:<sup>516</sup>

	Abecedarius	Lector	Rudi- mentista	Gramma- tista	Syntaxista
1700, Lozsád	30 dr.	30 dr.	60 dr.	1 ft.	1,20ft.
1718, Bágy	34 dr.	37 dr.	50 dr.		
1720, Marosi ehm	35 dr.	48 dr.	60 dr.	72 dr.	1 ft.
1744, Ördögös- füzes	50 dr.	–	1 ft.	1,50 ft.	2 ft.
1755, Tacs	18 dr.	30 dr.	36 dr.	72 dr.	–
1777, Kéménd	50 dr.	50 dr.	68 dr.	1 ft.	1 ft.

A lányok tanítására a 96. Geleji-féle kánon a vasárnap délutánt jelölte ki. Ekkor katekizációs istentisztelet után a templomban maradtak. Általában a lelkész tanította őket, a mester csak akkor oktathatott lányokat, ha már házas volt.<sup>517</sup> Természetesen itt is nagyon sok volt a mulasztás. A *fennmaradni nem akaró* lányokat azzal fenyegette a vizitáció, hogy nem úrvacsorázhatnak és nem mehetnek férjhez, amíg nem vizsgáznak (*censurat nem adnak*) és nem mondták fel a *Miatyánkot*, a *Credot* és a *Tízparancsolatot*.<sup>518</sup>

### 3.6. Az eklézsia világi elöljárói, feladataik, választásuk

Az eklézsia világi tisztségviselőiről az előző fejezetben, a vizitáción résztvevők számbavétele során már szoltunk. Akkor jelenlétüket vettük számba, most

<sup>516</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 232–233, UdvehmLvt prot. I/3. 203, DsEhmLvt prot. II/1. 762–763, KükEhmLvt prot. II/4. 233, MarEhmLvt prot. II/1. 392, UdvehmLvt prot. I/3. 213, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 3r, 87v, HZEhmLvt prot. I/3. 203–204.

<sup>517</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 214.

<sup>518</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 390, 751, KükEhmLvt prot. II/3. 277, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 74v, II/2. 389.



elsősorban a választásuk, marasztásuk vagy leváltásuk, illetve feladatkörük meghatározása körüli vizitációs határozatokat ismertetjük.<sup>519</sup>

### 3.6.1. Az egyházi

A gyülekezet világi szolgálattevői közül ez a legrégebbi tisztség. (Latin neve *aedilis*.) A Küküllői egyházmegye legrégebb, 1648-as vizitációiban már szerepelnek és minden egyházmegye legkorábbi jegyzőkönyveiben megjelennek. A gyülekezet választotta őket, de a lelkész vagy a vizitáció eskette be a hivatalra: Az *egyházfiválasztás az eklézsiájé, csak a confirmatio a Szent Visitatioé* – foglalták össze 1779-ben Kéménden.<sup>520</sup>

Az egyházfinak kellett gondoskodni az eklézsia épleteinek karbantartásáról, a lelkészi és mesteri bér beszolgáltatásáról, az eklézsia tagjainak összehívásáról, helyenként pedig a harangozás, a körlevél hordozása is rá hárult. 1687-ben Haróban harang sem volt, így az egyházi házról házra járva hívta templomba a híveket.<sup>521</sup> Nem volt ritka az sem, hogy az egyházközség zselléreltélken lakott, ezzel együtt pedig bizonyos kedvezményekben részesült.

Hivatali mulasztásait, illetve fegyelmi kihágásait szintén a vizitáció büntette, sőt hivatalától való megfosztását is elrendelhetette. Amennyiben feladatai és előjogai körül vita támadt, az egyházlátogatásnak kellett a dönteni.

Az egyházfit minden esetben a gyülekezetnek kellett megválasztania. Ha nem tett eleget kötelességének megrótták érte, vagy pénzbüntetést róttak ki az eklézsiára (Kutyfalva – 1734). A Küküllői egyházmegye 1715–1725 közötti jegyzőkönyveiben olvasunk nagyon sok ilyen határozatot. Azért is büntetés járt, ha a lelkész tudta nélkül választottak egyházfit, vagy ha az eklézsia és nem a lelkész eskette be (Mezőbergenye – 1699, Mezősámsond – 1699).<sup>522</sup>

A választhatóság elsődleges kritériuma az volt, hogy *kegyes, istenfélő alkalmas ember* legyen. Ez pedig mindent felülírt: 1771-ben a magyardécsei eklézsia az eklézsia zsellérért választotta egyházfivá, mivel ő eleve élvezte az egyházi telekkel járó kedvezményeket. A zsellér viszont alkalmatlannak bizonyult, így a vizitáció leváltotta és mást bízott meg a feladattal.<sup>523</sup>

<sup>519</sup> A tisztségek részletes bemutatását lásd: Buzogány 2009. 293–304.

<sup>520</sup> HZEhmLvt prot. I/3. 79, 242.

<sup>521</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 46.

<sup>522</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 181, HZEhmLvt prot. I/1. 152, KükEhmLvt prot. II/3. 329, MarEhmLvt prot. II/1. 175, 176.

<sup>523</sup> SzékEhmLvt prot. II/2. 455.

Az egyházi választásának rendje eklézsiánként különbözött. Ha ez a helyi viszonyok között bevált, a vizitáció nem is törekedett az egységesítésre, sőt mindig a helyi rendet próbálta betartatni. 1770-ben Esztényben azt erősítette meg, hogy évente más egyházfit válasszanak, 1776-ban Magyarderzsén pedig azt, hogy *az arra valók rendre viseljék az egyházfiséget*. Ha az eklézsia gyakorlata nem volt hatékony, akkor az egyházlátogatás eltörölte azt: 1752-ben a disznajói eklézsiát kötelezték, hogy válasszon alkalmas embert egyházfiségra, és az egyházfiségre ne sorra járjon a falusiak között.<sup>524</sup>

Ha valakit a gyülekezet egyházfivá választott, az köteles volt elfogadni a hivatalát. Amennyiben nem tette, szintén a vizitáció büntette, de az eklézsia nem büntethette. 1741-ben Kóródszentmártonban Gál Ferenc nem vállalta az egyházfiséget, ezért a gyülekezet három forinttal megbírságolta, a vizitáció ugyanazt az összeget róta ki az egyházközségre, mivel a *Szent Visitatio dolgában magát ingerálta*, majd megbüntette Gál Ferencet is. A büntetés összege változott: 1722-ben Kerelőszentpálon és Radnóton, valamint 1767-ben Pókakeresztúron 12 forinttal rótták meg az engedetlen tisztviselőt, 1723-ban Vámosgálfalván és 1736-ban Bonyhán csak hárommal.<sup>525</sup>

Amennyiben az egyházlátogatás soknak ítélte az egyházi munkáját, elrendelte *segédül* újabb egyházi választását. Így tettek 1698-ben Kóródszentmártonban, 1723-ban Mezőmadarason, 1726-ban Szentgericén, 1775-ben, majd 1778-ban Rákosdon.<sup>526</sup>

A vizitációnak jogában állt az egyházi leváltása is. Ennek három oka lehetett: 1. Ha a hivatalával összeférhetetlen, más tisztséget (pl. falusbírósiságot) is viselt (Barátos – 1715, Kutyfalva – 1723, Szőkefalva – 1735) 2. Ha sorozatos hivatali mulasztást követett el (Bonyha – 1748, Magyarország – 1772). 3. Ha nem volt megfelelő az erkölcsi élete (Mezőbodon – 1742, Magyarfráta – 1779). 1755-ben a sajóudvarhelyi egyházfit feleségének betegsége miatt mentették fel hivatalából.<sup>527</sup>

1729-ben Kis András, a választói eklézsiából leváltott egyházi bevádolta az őt elbocsátó gyülekezetet. Az egyházlátogatás jogosnak ítélte az elbocsátást, a békétlenkedő atyafit egy forintra büntette.<sup>528</sup>

<sup>524</sup> DészEhmLvt prot. II/1. 752, II/2. 18, GörgEhmLvt prot. XI/1. 345.

<sup>525</sup> KükEhmLvt prot. II/2. 111–113, II/3. 213, 299–300, GörgEhmLvt prot. XI/2. 517.

<sup>526</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 259, MarEhmLvt prot. II/1. 515–516, II/2. 53–54, HZEhmLvt prot. I/3. 120, 229.

<sup>527</sup> Csáki–Szőcsné 2001. 83, KükEhmLvt prot. II/2. 143, 203, II/3. 342, 413, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 86v, II/2. 496, 588–589.

<sup>528</sup> DészEhmLvt prot. II/1. 144.

Az egyházi szolgálatai fejében adómentességet élvezett, és a falu lakóira kirótt szolgálattól is felmentették (*immunis volt*). Előjogait a vizitáció megerősítette, sőt igyekezett minél inkább tehermentesíteni. 1724-ben Ecsedi Ferenc kolozsborsai egyházfit a vármegyei és falusi szolgálattól felmentette az eklézsia, a vizitáción az esperes elengedte a telek után járó taxát is, de elvárták tőle, hogy minden kívántató dolgában az ecclesianak és a praedicatornak szolgáljon fogyatkozás nélkül. 1731-ben a magyarmacskási egyházi immunitatiojának kérdését az alispán elé terjesztették. 1738-ban a mikesfalvi egyházfit az eklézsia tagjai szermentesítették a falu futárszolgálata (*postálkodás*) alól. Az adómentesség akkor is megillette őket, ha nem voltak református vallásúak. A Hátszeg-vidéki, egy-két középnemes családból álló eklézsiákban gyakran választottak román egyházfit, aki az adómentesség fejében ellátta hivatalát, például Fehérvizen 1779-ben az egyházlátogatás a román *Jankul Jankulesk* egyházi immunitását erősítette meg.<sup>529</sup>

### 3.6.2. A gondnok (curator)

A tisztség valamikor a 17–18. század fordulóján alakult ki. A Marosi egyházmegyében 1694-ben (itt kezdetben dékánnak nevezték), a Küküllőiben 1716-ban, a Désiben és az Udvarhelyiben 1721-ben, az Orbaiban 1724-ben jelent meg először a *curator* a vizitáción.<sup>530</sup> A székelyföldi egyházközségekben párhuzamosan használják a *megyebíró* (*judex ecclesiae*) és *curator* megnevezést. Feladatkörét az egyháziakéból választották le. Ha egymáshoz viszonyítva akarjuk meghatározni kettejük feladatát, akkor azt mondhatjuk, hogy a gondnok (aki nem egyszer nemes volt) felügyelte az ingatlanok karbantartását, a fizetés beszolgáltatását, az eklézsia pénztőkéjének kezelését, az egyházi pedig végrehajtotta vagy végrehajtotta azt. Ha volt az eklézsiában *curator*, a számadás az ő feladata volt (Kolozsgyula – 1773).<sup>531</sup>

1773-ban a szőkefalvi eklézsiában a vizitáció öt pontban határozta meg a gondnok feladatait: 1. Az eklézsia javait leltár szerint őrzi, a láda a parókián, a kulcs vagy a gondnoknál vagy az egyházfinál áll. 2. Az eklézsia javaiból legalább két gyülekezeti tag tudrával költhet. 3. A parókia körüli javításokról és bővítésekről az eklézsia tagjának tudrával és beleegyezésével gondoskodik. 4. Az engedetleneket a gondnok az egyházi segítségével legfeljebb egy forintra büntetheti, ez

<sup>529</sup> DésEhmLvt prot. II/1. 39, 183, KükEhmLvt prot. II/3. 235, HZEhmLvt prot. I/3. 273.

<sup>530</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 96, KükEhmLvt prot. II/2. 35, UdvEhmLvt prot. I/3. 224, DésEhmLvt prot. II/1. 1, Csáki–Szócsné 2001. 159.

<sup>531</sup> DésEhmLvt prot. II/1. 787–788.

az eklézsia kasszájába kerül. 5. Minden évben számot kell adjon a pénzügyekről. (Lásd Függelék 35.)

A gondnokok feladatkörei között is jelentős különbségek voltak. A helyben lakó, kispapok jogállású gondnokok jóval tevékenyebben részt vállaltak a hétköznapi feladatokban, mint a főnemesi rangúak. Ennek a különbségnek a kiküszöbölésére jött létre az *inspector-curatori*, illetve a *vicecuratori* tisztség: előbbit elsősorban a főpatrónus töltötte be, például 1770-ben Nagyölyvesen idősb Mohai János. Ha a főpatrónus volt az *inspector-curator*, akkor az ún. *domesticus curator* életvitelszerűen helyben lakó ember kellett legyen. 1742-ben és 1746-ban a Sepsisziget megye több gyülekezetében a megyebíró mellé egy vagy két *adjunctust* is bebeskettek, hogy hatékonyabb legyen a bér behajtása.<sup>532</sup>

A vizitációs jegyzőkönyvekben elsősorban gondnokválasztással kapcsolatos ügyeket olvasunk. A gondnok kijelölése már nem tartozott egyértelműen az eklézsia jogai közé, valószínűleg a település jogállásától függött. A vizitáció 1699-ben Hátszeg mezővárosban a gyülekezetre, 1728-ban Désaknán (szintén mezőváros) a városi tanácsra bízta a gondnokválasztást. 1762-ben ugyanott már a consistoriumot hatalmazták fel erre. A 18. század utolsó harmadában az egyházközségek többsége már önállóan állított kurátort. A vizitáció feladata csupán a megerősítés (*confirmatio*) és a besketés volt. 1718-ban viszont Déván, majd 1744-ben Kolozsborsán, 1750-ben Magyarzsomboron és Hídalmáson, 1760-ban Mezőszavában a vizitáció és az eklézsia együtt választottak gondnokot. Ahol volt patrónus, ott az ő véleményét is kikérték, sőt 1753-ban a görgényszentimrei gondnok megválasztásához az egyházmegyei *főcurator* is áldását kellett adja.<sup>533</sup>

Volt olyan eklézsia, elsősorban a kisebbek, ahol a vizitáció *constituált* vagy *denominált* gondnokot: így tettek 1718-ban Galacon, 1748-ban Bonyhán.<sup>534</sup>

A gondnoki hivatal létrehozását gyakran a vizitáció rendelte el: pl. 1695-ben Székelykálban, 1723-ban Mezőmadarason. A Hunyad–Zarándi traktus egyes gyülekezeteiben nagyon későn, az 1770-es években történt ez meg: 1773-ban a frissen alakult Kitiden, a következő évben a régi és népes eklézsiaiban, Rákosdon, 1778-ban pedig Malomvízen.<sup>535</sup>

<sup>532</sup> MarEhmLvt prot. II/4. 128, GörgEhmLvt prot. XI/2. 570.

<sup>533</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 116, DészEhmLvt prot. II/1. 110, 636, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 558, HZEhmLvt prot. I/2. 127, DészEhmLvt prot. II/1. 324, 444–446, SzékEhmLvt prot. II/2. 189–190, GörgEhmLvt prot. XI/1. 428–429.

<sup>534</sup> HZEhmLvt prot. I/2. 122, KükEhmLvt prot. II/3. 413.

<sup>535</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 136, 515–516, HZEhmLvt prot. I/3. 94, 99, 14, 228

Sok esetben a nemesek ragaszkodtak ahhoz az előjogukhoz, hogy a gondnokot közülük válasszák. 1751-ben a toldalagiak közrendű kurátort választottak, amit a helybéli nemesek nehezményeztek, és a vizitációhoz fordultak igazságtételért. A vizitáció megerősítette hivatalában a választott gondnokot, hiszen *az ecclesianak, és az ecclesia minden javainak nagyobb előmenetelire fog szolgálni, ha értelmes és engedelmes parasztember surrogálódik, mintsem engedetlen és gyümölcstelen nemes ember*. Hosszas vita után a nemesség is elfogadta a határozatot. (Az események részletes leírását lásd Függelék 28.) 1765-ben Nagyölyvesen a nemesek és a jobbágyok külön gondnokot választottak, a vizitáció egyiket sem ismerte el, hanem harmadik személyt nevezett ki.<sup>536</sup>

A gondnok vizitáción történt leváltásáról mindössze egy vármegyei eklézsiából van adatunk: 1743-ban a haranglábi gondnok baltázással fenyegette a hozzá küldött karhatalmat, szidta az esperest és nem akart együttműködni a vizitációval. A székely székekben gyakoribb volt a gondnok leváltása: 1718-ban a mezőpaniti gondnok nem készítette el a számadást, 1741-ben az iklandiak kurátorát *debilis*-nek, 1746-ban az erdőszentgyörgyiekét összeférhetetlennek, 1775-ben a kézdimátisfalviakét írástudatlannak találta az egyházlátogatás és leváltotta. Erre viszont – akárcsak az egyházi esetében – kizárólag a vizitációnak volt joga. 1777-ben a mezőfelei ekléziát 12 forintra büntették, amiért önhatalmúlag leváltotta a gondnokát és így *magát esperessé tette*. Némelykor előfordult, hogy az eklézsia leváltotta a gondnokot, de a vizitáció nem ítélte megalapozottnak azt (Alsóbölkény –1770, Dextrászéplak – 1778).<sup>537</sup>

Székelyföldön a 18. század közepétől a vizitáció – a papmarasztáshoz hasonlóan – tárgyalta a curator megmarasztásának kérdését is. A Küküllői egyházmegyében 1780-ban találkozunk ugyanezzel a gyakorlattal. A háromszéki ekléziákat a vizitáció sokszor figyelmeztette arra, hogy a két egyházlátogatás közötti időszakra válasszanak gondnokot.<sup>538</sup>

Az is előfordult, hogy a választott curátort a vizitáció nem erősítette meg. 1757-ben Bonyhán hivatkoztak erre a privilégiumra: *A Szent Visitationak activitassaban vagyon az a constitutiok szerént, hogy oly curatorok választassanak, akiktől a Szent Visitatio mindenkoron számot vehessen*. 1766-ban a kispülpösi gond-

---

<sup>536</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 340, XI/2. 467.

<sup>537</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 361, II/2. 496, 627, II/5. 94, KézdiEhmLvt prot. II/3. 13–14, GörgEhmLvt prot. XI/2. 579, 698.

<sup>538</sup> Csáki–Szöcsné 2001. 280, SepsiEhm VIZjvkv 278.

nok nem foglalhatta el hivatalát, mivel *csak tavaj[!] házasodott és igen iffjú, itt sem lakván addig s nem elég tanult.*<sup>539</sup>

Az gyakrabban előfordult, hogy a curator – más megbízásai miatt – önként mondott le hivataláról. Ha nem volt más, arra alkalmas ember, a vizitáció igyekezett meggyőzni a maradásról (pl. Radnót – 1725, Magyarfráta – 1746, Klopótiva – 1777, Rákosd – 1780).<sup>540</sup>

### 3.6.3. A konzisztórium/presbitérium

Buzogány Dezső előbb idézett tanulmányában a presbitérium helyett a konzisztórium megnevezés használatát javasolja, ugyanis az Erdélyi Református Egyház gyülekezeteinek vezetésével megbízott, világiakból álló testületet a korabeli források is többnyire így nevezik, működése, tevékenységi köre sokkal közelebb áll a lutheri konzisztóriuméhoz, mint a kálvini presbitériuméhoz.

A 17. századbeli, többnyire sikertelen próbálkozások (pl. 1669 Vámosgálfalva) után, a 18. század elejétől lehet ténylegesen dokumentálni a világiakból álló testület működését. Kezdetben a városokban (Kolozsvár) és mezővárosokban (Szék, Déva, Dés, Retteg stb.) működött, később lassan megalakult a falusi eklézsiákban is, és a 18. század végére már az erdélyi gyülekezetek túlnyomó többségében volt valamiféle világiakból álló testület. A konzisztórium alapításának időpontja természetesen vidékenként is különbözött. Az önkormányzati hagyományokkal rendelkező székely eklézsiákban jóval korábban megalakulhatott a testület, mint pl. az erős patrónusi befolyás alatt álló hunyad–zarándiakban.

A vizitáció elsősorban ösztönözte a consistoriumok megalapítását. Legtöbbször elrendelték a testület megalapítását, illetve újraalapítását, jelen voltak a konzisztoriálisok választásánál, beeskették őket és meghatározták a testület működésének alapelveit. A konzisztórium lehetett három-, hét- vagy 12 tagú testület, az eklézsia nagyságától függően.

Legkorábban – mint említettük – a székelyföldi eklézsiákban került elő a kérdés: 1714-ben Orbaiteleken állították fel a consistoriumot, majd 1735–1736-ban a Kézdi egyházmegye kilenc eklézsiájában alapították meg a testületet. Ikafalván így határozták meg feladatait: *Ezen személyek minden cantoron [negyedéven] egyszer széket üllyenek, és az excessussokot megbüntessék, az ministerek bérét felhajtsák,*

<sup>539</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 328, 498, GörgEhmLvt prot. XI/2. 488, 579, 698.

<sup>540</sup> KükEhmLvt prot. II/2. 183, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 35r, NENyedEhmLvt prot. I/2. 565, HZEhmLvt prot. I/3. 88, 289,

az templomot nem gyakorlókat megjegyezvén megbüntessék, ezen consistoriumnak praesesse lévén az loci minister.<sup>541</sup>

A Széki és a Küküllői egyházmegye vizitációs jegyzőkönyveiben a 18. század közepén jelent meg hangsúlyosan a kérdés: 1746-ban Vajdakamaráson illetve Kispulyonban eskettek be *választott embereket*. 1748-ban a szőkefalvi lelkész panaszolta, hogy *consistorium nincsen, melyben igazítódnék az eklézsia dolga*. 1752-ben pedig a mikesfalvi gondnok mellé *surrogáltak* három konzisztoriálist, 1758-ban Marosbogáton hatot.<sup>542</sup> Érdekes módon 1760 körül a Marosi egyházmegye számos gyülekezetében alapított konzisztóriumot az egyházlátogató bizottság: 1758-ban Mezőbándon, 1759-ben Lőrincfalván (ebben a korban egyedül itt emlegetik *presbyterium*-ként a testületet), 1761-ben Sóváradon, 1766-ban Székelyszentistvánban, 1774-ben Székelytompán, 1780-ban pedig Mezőcsáváson. Sóváradon a gyülekezet templomépítésre készült, ezért előírták a *válaszmányoknak* (a Marosi traktusban leggyakrabban így nevezték), hogy *a többit serkentsék, intsék és tanácsolják, hogy a jövő tavasszal az építéshez hozzákészülvén fogjanak*.<sup>543</sup>

A dél-erdélyi egyházmegyékben 1770 után alakította meg a vizitáció sok ügyel-bajjal a consistoriumot. 1775-ben Körösbányán, 1779-ben Bágyonban, 1783-ban Székelykocsárdon stb. Több eklézsiaiban utaltak arra, hogy korábban már létezett a testület, de feloszlott, így újraalapították: 1771-ben Rákosdon, 1779-ben Gerendkeresztúron és Magyarózdton.<sup>544</sup>

A vizitáció a konzisztoriálisok választásába és leváltásába is beleszólhatott: 1779-ben Kézdialbison három presbitert erkölcstelen élete miatt fosztottak meg hivatalától. 1782-ben az ótordai eklézsia tagjai kérték, hogy legyenek jelen a konzisztórium gyűlésein. A vizitáció elvben helyeselte a kérést, ugyanis így a reménybeli tagok beletanulhattak volna a munkába, de az eklézsia régi rendtartása elenezte ezt. Ugyanebben az évben azt is szerette volna elérni a gyülekezet, hogy ne a konzisztórium válassza meg az újabb tagokat, hanem az eklézsia. Az eddigi gyakorlatot úgy módosította a vizitáció, hogy a gyülekezetnek a konzisztórium két-három jelöltje közül kellett megválasztani a testület új tagját.<sup>545</sup>

<sup>541</sup> Csáki–Szőcsné 2001. 70, KézdiEhmLvt prot. II/1. 58.

<sup>542</sup> SzékEhmLvt prot. II/1. f. 34v, 43r, KükEhmLvt prot. II/3. 413–414, 462, 506.

<sup>543</sup> MarEhmLvt prot. II/4. 57–59, 131, 272–273, 281, II/5. 13, 181.

<sup>544</sup> HZEhmLvt prot. I/3. 135, NENyedEhmLvt prot. I/2. 519, 671, HZEhmLvt prot. I/3. 9, NENyedEhmLvt prot. I/2. 523–524, 528–529

<sup>545</sup> KézdiEhmLvt prot. II/3. 162, NENyedEhmLvt prot. I/2. 619.

A vizitáció esetenként jelen volt az egyházközség világi tisztségviselőinek megválasztásakor, esketéssel beiktatta őket hivatalukba, és megszabta feladataikat. Feladatuk teljesítését szigorúan számonkérte, mulasztásaikat büntette, továbbá leválthatta őket.

### 3.7. Patrónusok

A patrónusi intézmény egyidős az egyházzal. Már az őskeresztyén gyülekezetben voltak olyanok, akik többel járultak hozzá az eklézsia fenntartásához, és ezért cserébe előjogok illették meg őket. A patronátus akkor vált intézménnyé, amikor a keresztyénség államvallássá lett és tartott a rendi társadalom végéig, Rác István szerint Magyarországon az 1948-as államosításig kell számolnunk vele.<sup>546</sup> A reformáció nem változtatott az intézmény működésén. Maradványai mai napig élnek közösségeinkben, például a Teleki grófnak ma is külön ülőhelyük van a geryeszegi templomban. A patrónusok szerepéről szoltunk már a papmarasztás és az istentiszteletek helye kapcsán, ezért most azokat a részeket nem ismételjük.

#### 3.7.1. Udvari eklézsia

Az intézmény történetét töredékesen ismerjük, feldolgozása külön kutatást kívánna, itt csupán néhány jellegzetességét említjük. Erdélyben létezett az egyházszervezettől független udvari eklézsia is. A zsinatokon gyakran ordináltak egyenesen valamely udvarba lelkészeket.<sup>547</sup> Ezek voltak azok az udvari (magán) eklézsiák, amelyek a patrónus birtokán működtek, tagjai az udvarhoz tartoztak, a templomot és a parókiát egyedül ő tartotta fenn és a lelkészt is egyedül ő fizette. Ezek a gyülekezetek nem tartoztak az egyházmegyék joghatósága alá, az esperes egyáltalán nem, vagy csak nagyon ritkán ellenőrizte őket. Hunyad vármegyében a 18. században Piskiben és Nagybarcsán egyszer, Folton és Malomvízen háromszor, Marossolymoson ötször járt a vizitációs bizottság, holott folyamatosan működött eklézsia az illető falvakban. Egyetlen példát ismerünk arra, hogy udvari papságból egyházmegyei ellenőrzés alatt levő eklézsia lett: 1735-ben a sepsikőröspataki vizitáción a templomot – amelyet Kálnoki Farkas építtetett

---

<sup>546</sup> Rác 1997. 9–18.

<sup>547</sup> 1773-ban pl. Ötves Jánost Toroczkai Zsigmond udvarába. (ERZSI III. 26, 53.)



és halála után özvegye viselte gondját, úgy hogy *visitatio alatt nem volt* – átadták a gyülekezetnek, azért a *templom ez után visitatio alatt leszen*.<sup>548</sup>

Ezek mellett több olyan egyházközséggel kell számolnunk, amelyek nem voltak magánlelkésziák, de az egyházi épületeket többnyire a patrónus tartotta fenn és a lelkészi illetve tanítói fizetéshez is nagyobb mértékben járult hozzá, mint a gyülekezet többi tagjai. (Ilyen volt Küküllővár, Gernyeszeg, Marosvécs, Gyulakuta, Erdőszentgyörgy, Bethlen, Balázsfalva, Bethlenszentmiklós, Nagybún, Nagymoha stb.) Ezek az egyházmegye joghatósága alá tartoztak, folyamatosan ellenőrizték őket, így a következőkben csak ezekről beszélünk.

### 3.7.2. A patrónusi státus és az előjogok szabályozása

Egyedül a Marosi traktus vizitációs foglalkoztak annak szabályozásával, hogy az adott gyülekezetben ki számított patrónusnak, kit illettek meg az előjogok. A jegyzőkönyvekben sokat idézik a *szék constitutióit*, de mindeddig nem sikerült a szöveg nyomára bukkani. Ezek a constitutiók előírták, hogy Marosszéken az számított patrónusnak, aki 15 legalább kalongya búzát fizet (kétharmadát a lelkésznek, harmadát a mesternek). Ezért mentesültek a fahordás és a közmunkák alól. Néhol arra is utalnak, hogy a patrónusi jogállás másik feltétele az volt, hogy az illető jobbágytartó nemes legyen. Több helyütt kellett a vizitációnak megítélni, hogy ki patrónus és ki nem: 1692-ben Makfalván Sinka János, 1695-ben Nyárádkarácsonban többek, Torboszlón Bereczki István és András, 1720-ban Mezősámsondon Patkós Gergely, 1721-ben és 1723-ban Nyárádszeredában János deák, 1744-ben Kibéden többek, 1760-ban Maroszentkirályon Máté Sándor, 1779-ben Mezőbergenyében Lőrinczi István patrónusi státusáról döntött a vizitáció. 1695-ben Torboszlón azt is leszögezték, hogy jöllehet a patrónusoknak nem kell részt venni az épületek javításában, jobbágyaikra nem érvényes ez a mentesség. Valószínű, hogy más egyházmegyében is megvolt ez a megkülönböztetés, csak éppen a vizitációkon nem került elő ennyire hangsúlyosan. 1765-ben Nagyölyvesen figyelmeztették a helyi nemeseket, hogy fizessenek *patrónusi bért*.<sup>549</sup>

A patrónusok előjogai közé tartozott az előkelőbb templomi ülőhely, a papmarasztáskor gyakorolt vétőjog illetve súlyozott szavazat, és az udvari istentisztelet. Ezekről korábban szóltunk. Ezekon kívül két olyan határozatot ismerünk, amely előírta a lelkésznek, hogy tanítsa a patrónus gyermekét (Héderfája – 1730,

<sup>548</sup> SepsEhm VIZjvk 245.

<sup>549</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 43–44, 116–117, 197–198, 401, 432, 489, II/2. 577, II/4. 226, II/5. 137, GörgEhmLvt prot. XI/2. 467.

Mezőköbölkkút – 1776). A mesternek időnként az udvar vagy a birtok ügyintézésében is részt kellett venni (Bethlen – 1756, Bonchida – 1761, Koronka – 1778).<sup>550</sup>

A vizitáció megpróbálta elsimítani a patrónus és az egyházi szolgák közötti vitákat, de a nemeseket ritkábban marasztalták el, legtöbbször a lelkészt intették türelemre. (Az udvarokban tett tisztelgő látogatásokról és az ott zajló vitákról az előbbi fejezetben szoltunk.) Kérték, hogy se prédikációjában, se magánbeszélgetések során ne gyalázza őket, és az eklézsia ügyében működjön együtt velük. Gyakran a gyülekezetet kérték nyomatékosan együttműködésre a patrónussal (Héderfája –1735, Sövényfalva – 1735, Kelementelke – 1739, Désfalva – 1744, Kutyalva – 1745, Magyarsülye – 1746, Magyardező – 1750, Magyarlén – 1765, Koronka – 1774, Mezőbergenye – 1779).<sup>551</sup>

A patrónusok némelykor visszaéltek jogállásukkal: 1695-ben Kendeffy Gábor puskával ment az őraljaboldogfalvi templomba, ügyét a parciális elé utalták. 1730-ban Gógánváralján Száva Sándor és Sámuel lemázoltatta a padokon és a mennyezetten az előző jóltevő, Árkosi Ádám és felesége nevét. A vizitáció pénzbírságot rótt ki és a vármegyei tisztre bízta annak behajtását. 1758-ban Magyarszovátton a patrónusok nehezményezték, hogy a lelkész nem szolgáltatja ki háznál a keresztséget. A vizitáció a lelkész mellé állt és kérte a nemeseket, hogy ha a gyermek nem beteg, vigyék a templomba keresztelni.<sup>552</sup>

### 3.7.3. A patrónus feladatai: építés, fizetés, adományok, közbenjárás

Említettük, hogy a patrónus többet fizetett, mint az átlagos eklézsia-tagok és nagyobb mértékben járult hozzá az ingatlanok karbantartásához.

Amikor önként nem tettek eleget kötelességüknek, akkor lépett közbe a vizitáció és figyelmeztette őket erre. 1712-ben Sövényfalván a karhatalom segítségét kérték, hogy a possessorokat fogják rá a templom javíttatására. 1694-ben Székelymosonban parókia építésére, 1720-ban Szederjesen a templom, 1722-ben Tötörben a cinteremkert, 1728-ban Gyulakután a parókia dolgozószobájának, 1751-ben Körtevényfáján a parókia, 1758-ban Beresztelkén a kerítés, 1770-ban Cegében a templom, 1777-ben Vajdaszentiványon a templom és parókia, 1778-

<sup>550</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 110, GörgEhmLvt prot. XI/2. 676, SzékEhmLvt prot. II/2. 70, 225, MarEhmLvt prot. II/5. 114.

<sup>551</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 198, 203, 350, 369, 383, 434, MarEhmLvt prot. II/2. 480, II/4. 915–916, II/5. 156, SzékEhmLvt prot. II/2. 327.

<sup>552</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 151, KükEhmLvt prot. II/3. 109, SzékEhmLvt prot. II/2. 118.

ban Magyarkapudon a templom fedelének javítására illetve építésére kérte a vizitáció a patrónusokat. 1718-ban a nagybúni udvar kötelezte jobbjárait a parókia kerítésének építésére. 1770-ban Földvári gróf a kolozsnagyidai parókia megépítését, 1778-ban Eperjesi Ferenc a mihályfalvi parókiahoz szükséges téglát, Bethlen Lajos pedig az építkezés költségeit vállalta magára a vizitáción. Sok esetben a vizitáció csupán tudomásul vette és feljegyezte a patrónusok támogatását. Ezeket többnyire áldáskérés mellett rögzítették. 1753-ban Uzdiszentpéteren viszont azt jegyezték fel, hogy *csudálkozásra méltó a méltóságos gróff possessor önagyságok Isten dicsőségéhez való nagy buzgótalansága.*<sup>553</sup>

Az udvarok leggyakrabban a tőlük járó dézsmát, illetve annak a negyedét, a quartát nem adták meg meg a lelkésznek. 1723-ban a Sombori család, a következő évben több helyi nemes nem fizette ki a magyarzsombori lelkésznek járó dézsmát. 1755-ben a mezőköbölkúti patrónusok fenyegetőztek azzal, hogy nem adják ki a quartát, ha az eklézsia megtartja a lelkészt. 1773-ban a fintaházi lelkész összevesszett az udvarral, az pedig elvonta a malom szombati vámját, a vizitáció megpróbálta kibékíteni a feleket.<sup>554</sup>

Az udvarok új birtokosai némelykor megtagadták az elődjük idejében fizetett lelkészi bér beszolgáltatását: 1766-ban ifjabb Inczédi Sámuel a páncélcsehi, 1769-ben Toldalagi László a kolozsnagyidai lelkész, 1779-ben Lázár János a csicsómihályfalvi lévita díjlevelét akarta megcsonkítani. 1776-ban Zeyk János árendába adta marosnémeti jószágát, a bérlő pedig nem volt hajlandó hozzájárulni a lelkészi fizetéshez. 1779-ben Kun István nem akarta megadni az ágotakövesdi lelkész járandóságát, amelyet korábban Bethlen Gergely határozott meg. Olyan patrónus is akadt, aki a lelkész személyétől tette függővé a fizetést. 1705-ben a marosillyei uradalom katolikus birtokosa nem volt hajlandó Patai István lelkésznek fizetni, de jelezte, hogy ha a gyülekezet mást hív, kiadja a javadalmat, 1717-ben viszont már teljességgel megtagadta, így a lelkészi állás fenntarthatósága vált kétségessé.<sup>555</sup>

---

<sup>553</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 470, MarEhmLvt prot. II/1. 77–78, II/2. 139, 718, DésEhmLvt prot. II/1. 16, GörgEhmLvt prot. XI/1. 309, 388, 554, XI/2. 572, 705, SzékEhmLvt prot. II/2. 423, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 486, 493, UdvEhmLvt prot. I/3. 191, 220.

<sup>554</sup> DésEhmLvt prot. II/1. 31–32, 49, 95–96, GörgEhmLvt prot. XI/1. 454, XI/2. 478, 553, HZEhmLvt prot. I/2. 9, 100, MarEhmLvt prot. II/4. 896.

<sup>555</sup> DésEhmLvt prot. II/1. 584, GörgEhmLvt prot. XI/2. 553, SzékEhmLvt prot. II/2. 564, HZEhmLvt prot. I/2. 9, 100, I/3. 151, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 531.

A vizitáció mindig tiltakozott a lelkészi fizetés csökkenése ellen, és legtöbbször vagy a parciális zsinatra utalta a kérést, vagy az inspector curator közbenjárását kérte.

Ha a gyülekezet patrónusa valamivel kiegészítette az egyházi szolgák udvari járandóságát, azt is általában a vizitáció előtt jelentette be, és kérte a díjlevél módosítását (pl. Szederjes – 1743, Mócs – 1749, Gyulakuta – 1773, Mezőbodon – 1777). 1756-ban Császáriban Wass Ádám azt ígérte a vizitáció előtt, hogy a gyülekezet lelkészének eltartásáról akkor is gondoskodni fog, ha az már képtelen lesz végezni a szolgálatokat, és új lelkészt kell hívni.<sup>556</sup>

A Marosi és a Széki egyházmegyékben gyakran kellett foglalkozni a vizitációnak az olyan patrónusi jogállású gyülekezeti tagokkal (többnyire egytelkes nemesekkel), akik nem akarták megfizetni a nagyobb bért (*patrocinium*), és a közmunkában sem vettek részt.

Az udvarok gyakran ajándékozták meg ingatlan és ingó javakkal az eklézsiát. Az adományokról gyűjtött adataink száma túl nagy ahhoz, hogy felsoroljuk, ezért alább csak az adományok típusaival foglalkozunk: templom-, parókia- és zseléreltelkek, földterületek, harangok, templomi berendezés (szószékkorona, éneklőszék), klenódiumok, textíliák, könyvek, készpénz (építkezési adomány vagy forgatókéként felhasználandó összeg) illetve jövedelmek (malomvám, vásárvám, legeltetési jog).

A vizitáció gyakran fordult a patrónusokhoz segítségért, ha a falu közrendű lakóival nem tudott megegyezni. 1712-ben Magyarsülye román ajkú lakói megtiltották a lelkésznek, hogy tűzifát vigyen a falu erdejéből, a patrónusokat kérték, hogy bíriák jobb belátásra jobbágyaikat. 1718-ban az alsórákosi vizitáció Bethlen Imrétől kérte, hogy kötelezze református jobbágyait a templom és parókia karbantartására. 1741-ben a bonyhai, 1756-ban a kékesi, 1761-ben a bonchidai patrónusok segítségére volt szükség a fizetésbeli tartozások behajtásakor. 1750-ben Magyarsülyében, 1758-ban Mezőfelében kérték a helyi birtokosokat, hogy segítsenek az elidegenedett egyházi földek visszaszerzésében.<sup>557</sup>

---

<sup>556</sup> UdvEhmLvt prot. I/3. 108, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 71r, II/2. 41, MarEhmLvt prot. II/4. 872, KükEhmLvt prot. II/4. 326.

<sup>557</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 445, UdvEhmLvt prot. I/3. 211–212, DésEhmLvt prot. II/1. 19, SzékEhmLvt prot. II/2. 54, 224, KükEhmLvt prot. II/3. 297, 432, MarEhmLvt prot. II/4. 117–118.

### 3.7.4. Részvétel az eklézsia adminisztrálásában

A patrónusok papmarasztáskor illetve gondnok- és egyházfiválasztáskor betöltött szerepéről korábban írtunk. Ahol az udvar nagyobb támogatást nyújtott a gyülekezetnek, ott az udvarbíró töltötte be a gondnoki tisztséget. 1765-ben a komlói udvarbíró román volt, így a bárónő a számtartót nevezte ki curatorrá.

Az egyházi és világi tisztségviselők kinevezése, illetve egyes tisztségek vállalása mellett a helyi birtokosoknak szerepük volt az eklézsia világi tisztségviselőinek ellenőrzésében is. 1694-ben a vajdahunyadi udvarbíró a vizitáció kérésre felmentette az egyházfit a kocsmárosság alól. Néhány eklézsiaról tudjuk, hogy az egyházfinak nem a vizitáció vagy a konzisztoriálisok, hanem a patrónus előtt kellett elszámolnia (pl. Cege – 1745, Tancs – 1760, 1762). 1764-ben pedig Toldalagi János magánál tartotta a koronkai eklézsia pénzét és leveleit.

1738-ban a nagyteremi gyülekezet minden anyagi gondját (fizetésbeli tartozások, rossz épületek) magára vállalta az udvar. 1776-ban Gernyeszegen a patrónus megpróbált közvetíteni a haragban levő lelkész és mester között.<sup>558</sup>

### 3.7.5. Vita a patrónusokkal

A gyülekezet és a patrónus között gyakran alakult ki nézeteltérés. Ezeket időnként a vizitációs bizottság elé vitték, és az egyházmegye előljárói megpróbálták közvetíteni. Ezek közül csupán néhány példát emelünk ki.

1722-ben Kidében panaszolták, hogy Bánffy György a *cinteremhez ragasztja rakás ganéját*. A vizitáció azt tanácsolta, hogy néhány gyülekezeti tag kérje meg a grófort a trágyadomb eltávolítására. 1727-ben Magyarzsombor földesura, Sombori György azzal vádolta a helyi lelkészt, hogy 21 disznóját ölte meg. A lelkész szerint a patrónus nem építette meg a rá eső kerítésrészt a parókia körül, ezért történt meg az eset. A vizitáció utasította a patrónust, hogy kárát ne a lelkészen, hanem az eklézsian keresse, ugyanis a kerítések karbantartása a gyülekezet feladata lett volna. 1771-ben a dedrászéplaki vizitáció Diószegi Mihály mester és Széplaki Lajos patrónus, 1776-ban a marosvécsi egyházlátogatás Szoboszlai István mester és Kemény Simon báró személyeskedéssé fajult vitáját próbálta igazítani.<sup>559</sup>

A jegyzőkönyvekben szereplő összetűzések közül messze a legvehemensőbb 1771-ben kezdődött Holtmaroson. Kemény Simon elvágatta a disznajói és

<sup>558</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 463, 352, 688, HZEhmLvt prot. I/1. 130–131, KükEhmLvt prot. II/3. 231, 253, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 26r, MarEhmLvt prot. II/4. 416.

<sup>559</sup> DésEhmLvt prot. II/1. 11, 95–96, GörgEhmLvt prot. XI/2. 590–591, 678

a holtmarosi eklézsia malmainak gátját, a falu megjavította a gátat, majd amikor ismét el akarta vágatni, kisebb csetepaté alakult ki a báró felfegyverzett emberei és a gyülekezet között. (Az események részletes leírását lásd Függelék 29.) Ezután hosszadalmas pereskedés következett. A vizitáció itt nem vállalt közvetítő szerepet, 1773-ban a következő mondattal zárták az események leírását: *Az Isten tudja mint lesz vége, ha az Isten meg nem örzi, bizonyosan az ember ezen eklézsiák malmait eltöri.* 1774-ben a báró a malmokat is lebontatta, így az 1775-ös vizitáció csupán tudomásul vette a két eklézsia veszteségét.<sup>560</sup>

A vizitáció megpróbált békességet teremteni a patrónus és a gyülekezet között, hiszen tudták, hogy a patrónus haragja a gyülekezet anyagi biztonságát, akár a lelkészi állás fenntarthatóságát is veszélyezteti. Ezért szorgalmazták folyamatosan a békességet, a megértést, a megegyezést. Tudták azt is, hogy a patrónusok támogatása a gyülekezet épülésének egyik alapfeltétele.

### 3.8. Az eklézsia gyűlése

Az eklézsia gyűlése a gyülekezeti igazgatás legalsóbb fóruma volt. Tagja volt minden bérfizető családfő. Elsősorban adminisztratív és fegyelmi kérdésekben döntött. Utóbbi esetben eklézsia székének nevezték. Utóbbi testület működéséről, illetve a vizitációhoz való viszonyáról a következő, fegyelmi esetekről szóló fejezetben írunk részletesebben.

Az eklézsia gyűlésére vonatkozó első vizitációs adat 1650-ből származik. A balavásári lelkész elvárta az egrestői gyülekezettől, hogy évente megvendégeljék. A filia jogtalannak érezte a gyakorlatot és a vizitáció előtt panaszt tett. Az egyházlátogatás helytelenítette a gyakorlatot.<sup>561</sup>

A vizitáció szabályozta az eklézsia gyűlésének működését. Kizárólag a Küküllői és a Marosi egyházmegye jegyzőkönyveiben találunk ilyen határozatokat. Meghagyták, hogy mindig legyen jelen a lelkész (Radnót – 1714), mind a birtokosok, mind a közrendűek vegyenek részt benne (Maroscsapó – 1751, Gógánváralja – 1758, Dányán – 1762), a testület végzéseinek mindenki vesse alá magát (Maroscsapó – 1751), gyűlések alatt ne veszekedjenek (Gógánváralja – 1758, Magyarszentbenedek – 1762, Nagykend – 1763) és ne a templomban vagy a parókián tartsák őket, hanem a kurátor házábanál (Harangláb – 1762, Berekeresztúr

<sup>560</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 618, 633.

<sup>561</sup> KükEhmLvt prot. II/1. 19.

– 1747). 1775-ben a lécfalvi vizitáció törvénytelennek ítélte azt, hogy *közönséges gyűlésekben a kösségnek votumot nem engednek*.<sup>562</sup>

### 3.9. Ingóságok tárolása, levéltár, könyvek

A kora-újkori erdélyi protestáns gyülekezet ingóságait kulcsosládában őrzik: ez volt egyház vagy eklézsia ládája. A 100. Geleji-kánon volt az, amely előírta, hogy a klenódiumokat illetve az eklézsia pénzét ládában őrizték az egyházfiak. A századok folyamán ebbe a ládába került az eklézsia egyre gyarapodó levéltára, a könyvek és más értékes ingóságok is. A *seniori particularis Visitationak tiszti lévén, hogy az eklézsiai bonumokról és azoknak jó conservatiojokról investigályon és prospiciályon* – fogalmazott 1749-ben a kükküllői egyházmegye jegyzője. A vizitáció mindig számba vette a ládát, annak minőségét, őrzési helyét, összeírta a tartalmát, és szabályozta a használatát.<sup>563</sup>

#### 3.9.1. A láda

A klenódiumok számbavételekor kiderült, hogy miben és milyen körülmények között tárolják őket. Ha nem volt láda, akkor a vizitáció elrendelte annak készíttetését (Orbaitelek – 1723, Néma – 1745, Nagypestény – 1772, Pókafalva – 1779). Ha az úrasztali készlet gyarapodott, és nem fértek a ládába, újat kellett csináltatni (Agyagfalva – 1718, Farcád – 1721, Kézdimartonfalva – 1775, Havadtó – 1780), ha megrongálódott, meg kellett javíttatni (Mezősámsond – 1758, Maroskeresztúr – 1759). Agyagfalván előírták azt is, hogy *a mostani láda pedig perselyen[!] fordítassék*. A ládaadományokat is rendszeresen feljegyezték (Balavásár – 1685, Páké – 1724, Kisesküllő – 1751, Nagypestény 1774).<sup>564</sup>

A vizitáció rendelkezett az eklézsia ládájának őrzési helyéről is. Legtöbbször azt helytelenítették, ha az egyházfi vagy a gondnok a maga házához vitte. Ilyenkor többnyire úgy rendelkeztek, hogy vigyék a parókiára, de a kulcsa az egyházfinál

<sup>562</sup> KükEhmLvt prot. II/2. 11, II/3. 445, 510, II/4. 9, 11, 20, 43, MarEhmLvt prot. II/2. 648, II/4. 574–575, KézdiEhmLvt prot. II/2. 33.

<sup>563</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 427, MarEhmLvt prot. II/4. 916.

<sup>564</sup> Csáki–Szőcsné 2001. 163, DészEhmLvt prot. II/1. 342, HZEhmLvt prot. I/3. 37, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 534, UdvehmLvt prot. I/3. 195, 235, KézdiEhmLvt prot. II/3. 2, MarEhmLvt prot. II/4. 115, 128, II/5. 169, KükEhmLvt prot. I/2. 132, Csáki–Szőcsné 2001. 177, DészEhmLvt prot. II/1. 515, HZEhmLvt prot. I/3. 114.

vagy a gondnoknál legyen (Mikefalva – 1744, Néma – 1745, Harangláb – 1749, Szőkefalva – 1750, Kebele – 1759, Radákszinye – 1764, Ribice – 1776, Gyulakuta – 1779, Bürkös – 1779, Pókafalva – 1779). Az egyházlátogatás néhány eklézsiában úgy is rendelkezett, hogy a ládát a világi előjárók házában őrizték. 1756-ban Bálványosváralján a gondnokhoz vitették, kulcsa a lelkésznél maradt. 1760-ban Kidében a ládát gondnokra, kulcsát az egyházfira bízták, 1772-ben Csíkfalván ládát ugyancsak a gondnok, 1779-ben Marosszentkirályon az inspector curator őrizte.<sup>565</sup>

1750-ben Szőkefalván és 1783-ban Aranyospolyánban meghagyták, hogy a lelkész tudta nélkül ne teyenenek be és ne vegyenenek ki pénzt a ládából.<sup>566</sup>

### 3.9.2. A levéltár

Az egyházközségi levéltárak létrejöttére a 17. század végétől vannak szórványos adataink. A legkorábbi – eklézsiái levéltárat érintő – vizitációs határozatok a jogbiztosító-, az adomány-, illetve az adóslevelek tárolására vonatkoznak. 1692-ben Székelykálban az egyházlátogatás tudomásul vette, hogy *az ecclesia pénzéről való levelek nagyobb részint elvesztenek, mellyet most magok is károkkal vesznek eszekben*. Három lelkészt rendeltek ki, hogy keressék meg a felkutatható leveleket, és vegyenenek számot az egyházfiaktól. 1696-ban és 1699-ben a kükülőszéplaki vizitáció kötelezte Veres Pál egykori egyházfit, hogy szerezze vissza azt a (lelkésznek járó 32 véka búzáról szóló) fejedelmi adománylevelet, amely az ő szolgálata alatt vészett el. 1700-ban pedig Hadadi Mihály lelkészt felszólították, hogy a héderfáji gyülekezetből elvitt leveleket szolgáltatassa vissza. 1712-re a nagyteremi gyülekezet adománylevelei *megrongyosodván*, kérték, hogy vigyék Marosvásárhelyre és a *notariussal* (nem tudni, hogy egyházi vagy világi) írássák át. 1720-ban Árkosi Ádám gógánváraljai gondnokot kérték, hogy tegye vissza az eklézsia ládájába a tőről szóló leveleket. 1738-ban az ádámosi, 1756-ban a melegföldvári gondnokot kérték hasonlóra. 1735-ban a sepsikőröspataki eklézsia mesterét utasították, hogy a Kálnoki Farkasné adománylevelét vigye be az espereshez. A Hunyad–Zarándi egyházmegyében a 18. század 70-es éveiben már igyekeztek központosítani a levéltárügyet: a becsebb iratokat, vagy azok másolatait a traktus arhívumába gyűjtötték. 1773-ban Bácsiban Barcsai Ferenc végrendeletét, 1774-ben Gala-

<sup>565</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 350, 427, 441, DésEhmLvt prot. II/1. 342, 656, MarEhmLvt prot. II/4. 172–174, II/5. 143, HZEhmLvt prot. I/3. 180, NÉnyedEhmLvt prot. I/2. 532, 534, DésEhmLvt prot. II/1. 605, SzékEhmLvt prot. II/2. 62, MarEhmLvt prot. II/4. 783, II/5. 135.

<sup>566</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 441, NÉnyedEhmLvt prot. I/2. 695–696.



con a Kendeffy József 500 forintról szóló adománylevelének, 1779-ben pedig a körösbányai vásárvámról szóló városi határozatnak a másolatát vették kézhez az egyházmegye előljárói.<sup>567</sup>

A 18. századtól már egyre több irat volt a gyülekezetek birtokában, így szükségessé vált azok jegyzékelése. A vizitáció gyakran szorgalmazta ezt. 1736-ban Zágónban, 1752-ben Zabolán írták össze a leveleket. 1759-ben a mezőszavai gondnok bemutatta az egyházlátogatásnak a levelek lajstromát, ugyanabban az évben a kebelei eklézsianak hagyták meg, hogy az iratok csomóba is listáztassanak, hogy azokhoz *privatus ember ne nyúllyon*. 1774-ben a galaci eklézsia leveleit a hunyad-zarándi egyházlátogatás leltározta, 1776-ban a ribicei gyülekezetet is utasították, hogy a *contractusok [...] regisztráltatván s litterizáltatván vagy numerizáltatván tétetessenek bé az eklézsia ládájába*.<sup>568</sup> 1775-ben, majd 1779-ben a Kézdi egyházmegye minden gyülekezetének látogatásakor feljegyezték a levelek lajstromát.

A gyülekezeti levéltár másik becses darabja az *eklézsia könyve* volt. Ebbe írták az egyházközség ingó és ingatlan javainak leltárát, az évi számadások kivonatát, az adósok nevét stb. Némely székelyföldi eklézsiaiban (pl. Nyárádszentannán) már a 17. század első felében ilyen könyvbe írták a számadásokat, de a gyakorlat igazán a 18. század elejétől vált általánossá. A rendelkezésünkre álló vizitációs jegyzőkönyvekben legelőször a Hunyad–Zarándi egyházmegyében találkozunk az ún. *eklézsia könyvével* (Kéménd – 1705). A Marosi egyházmegyében a vizitáció az 1720-as években rendelte el a gyülekezeteknek, hogy készítsenek eklézsia-könyvet: 1722-ben Marosszentkirályon, majd 1727-ben Székelytompán és Erdőszentgyörgyön, 1729-ben pedig 15, 1730-ban ismét 17 eklézsiaiban írták ezt elő. Az utóbbi évben már pontosították azt is, hogy mit kell beleírni: *Könyvet csináltassanak és abban az eklézsia javait, a templomuk eszközeit, curator változását és számadását, constitutiokat és egyéb necessariumokat felírassanak*. Úgy tűnik, hogy nem mindenhol volt fogantatja a rendelkezésnek, ugyanis 1731-ben öt, 1732-ben két, 1733-ban pedig egy eklézsiaiban visszatértek rá. Ilyen gyakran csupán az Orbai egyházmegye 1749-es vizitációján került elő a kérdés, mind a 12 gyülekezetben meghagyták a *libellus* készítését. A többi traktus jegyzőkönyveiben csupán szórványosan jelenik meg: A Sepsi protokollumba 1742-ben, 1746-ban és 1752-ben jegyezték be egy-egy új kézíratos kötet adományozását (Hídvégen, Árkoson és Árapatakon). 1744-ben

<sup>567</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 27, KükEhmLvt prot. I/2. 223, 276, 454, II/2. 73, II/3. 244, SzékEhmLvt prot. II/2. 36–37, SepsiEhm VIZjkv 244, HZEhmLvt prot. I/3. 96, 117–118, 250, Jakó 1976. 131–133.

<sup>568</sup> Csáki–Szócsné 2001. 250, 325, SzékEhmLvt prot. II/2. 134, MarEhmLvt prot. II/4. 172–174, HZEhmLvt prot. I/3. 117–118, 180.

Sarmasági Zsigmond a kozárvári gyülekezetnek *csináltatott egy könyvet az eklézsia számára, melyben mind az úrvacsorájához való szent eszközök, mind az gabona és pénzbeli jövedelmek meg vadnak írva.* 1746-ban a légeni, 1753-ban a boldogfalvi, 1779-ben pedig a bürkösi és a pókafalvi eklézsiákra parancsoltak rá, hogy ügyesbajos dolgaikat ne *veszendő pappirosra*, hanem kötetbe jegyezzék.<sup>569</sup>

A 18. század utolsó harmadára a gyülekezeti levéltárak többségében már legalább egy kötet és 20–30 levél volt. Herepei István hunyad–zarándi esperes halála után Decsi József alpestesi gondnok a következő iratokat adta át a vizitációnak: 38 darabból álló csere és egyéb adósságról szőlő leveleket, és az *ecclesia protocolumát, melybe vannak béírva az ecclesia minden bonumi és egyéb actak.*<sup>570</sup>

### 3.9.3. Könyvek

A református gyülekezetekben – a római katolikus plébániákkal ellentétben – nem alakulhatott ki tekintélyes könyvgyűjtemény, ugyanis a lelkészek nem eklézsiájukra, hanem vér szerinti utódaikra hagyták saját könyveiket. Az egyházközségek birtokában – néhány kivételtől eltekintve – többnyire Bibliákat, illetve énekeskönyveket (*graduál, impressum* stb.) találunk. Ezeket a vizitáció jegyzőkönyvbe vette. Vizitációkon az új adományokat jegyezték fel, illetve az elidegenedett vagy megrongálódott kötetek helyzetét tisztázták.

1712-ben a mezőcsávási eklézsiának írták elő, hogy vásároljanak *Bibliát és impressumot.* 1742-ben pedig a marosugrai filiát kötelezték arra, hogy az eklézsia tőkéjének kamatjából vegyen Bibliát, ugyanis a lelkész a kerelőszentpáli anyaeklézsiából nem vihette mindig magával a sajátját, hiszen *vízen való általjárása igen veszedelmes* volt.<sup>571</sup>

1647-ben a harasztosi vizitáció feljegyezte, hogy *hadi expeditioból* került a gyülekezetbe egy Káldi-Biblia (RMNy 1352), amelyet 12 forintért eladtak.<sup>572</sup>

1701-ben Dálnoki István elköltözésekor magával vitte a bonyhai eklézsia Bibliáját. A vizitáció előtt 14 tanú állította, hogy az nem az egykori lelkészé, hanem a gyülekezeté, ezért *írni kell, hogy külgye haza, mert másként censura alá esik.* 1728-ban az Orbai traktus esperese a barátosi mesteren, Zágoni Sámuelen

<sup>569</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 7, MarEhmLvt prot. II/1. 439, II/2. 95, 104, 268, Csáki–Szőcsné 2001. 300–305, SepsiEhm VIZjkv 317, 331, 448, DésEhmLvt prot. II/1. 315, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 36v, KükEhmLvt prot. II/3. 466, NÉnyedEhmLvt prot. I/2. 532, 534.

<sup>570</sup> HZEhmLvt prot. I/3. 290.

<sup>571</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 304, KükEhmLvt prot. II/3. 325.

<sup>572</sup> Hermányi 1992. 36.

kereste a pákéi eklézsia Bibliáját. Vizsgálat során kiderült, hogy Zágoni András (Zágoni Sámuel édesapja) pákéi lelkész korában adása maradt bizonyos Mogyorósi Benedeknek. Mivel a pénzt nem tudta megadni, felvállalta, hogy beköti az eklézsia Bibliáját, Mogyorósi pedig a pénzt hajtja be a gyülekezettől. A Biblia végül a Zágoni családnál maradt, így a vizitáció tőlük vette vissza a Szentírást. 1730-ban a vizitáció felszólította Bányai István egykori magyarderzsei lelkészt, hogy szolgáltassa vissza a *Titkok titka* című prédikációs kötetet (RMNy 2103), amelyet Gyárfás Ferenc nyomdász adományozott egykor a gyülekezetnek.<sup>573</sup>

1767-ben Kézdialbison elrendelte az egyházlátogatás a Váradai Biblia resturálását, 1768-ban Székelykövesden a Szentírás ugyanazon kiadásának be-  
kötését.<sup>574</sup>

Ezeken kívül egyházlátogatáskor feljegyezték az új könyvadmányokat is: 1647-ben Almádi Andrásné a harasztosi eklézsianak adott *czápába kötött Bibliát*, 1677-ben a zabolai eklézsia hat új (tétélesen meg nem nevezett) könyv került. 1739-ben Cseh János graduált vásárolt az alsócsernátoni gyülekezetnek. 1702-ben Barcsai István a marossolymosi eklézsianak, 1742-ben Mikó Ferenc a sepsibodokinak, 1749-ben Bodola György a kisborosnyóinak ajándékozott Váradai Bibliát. 1749-ben Nemes Domokostól került vissza a hídvégi eklézsia hasonló kiadású Szentírása. 1770-ben Rhédei Ádám a tekei eklézsianak 1751-es bázeli Bibliát adott. 1778-ban az őraljaboldogfalvi eklézsia Kerekes János udvari prédikátornak köszönhetően Henry Hammond (?–1660) angol teológus újszövetségi kommentárjával gazdagodott.<sup>575</sup>

### 3.10. Felekezetközi kapcsolatok

Erdélyben a különböző felekezetek együttélése nem volt zavartalan. Az eklézsiaiak pedig legelőször a vizitációnak panaszkodtak és ott próbáltak jogorvoslatot nyerni az *adversariusok* okozta sérelmekre. A református eklézsiaiak legtöbbször az unitáriusokkal versengtek, hiszen ezzel a felekezettel éltek leginkább vegyesen. A 18. században megnövekedő katolikus térhódítás miatt is panaszkodtak. A Dési és a Hunyad–Zarándi egyházmegyében pedig a görögkeleti illetve (1691 után)

<sup>573</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 315, Csáki–Szöcsné 2001. 219, DészEhmLvt prot. II/1. 155.

<sup>574</sup> KézdiEhmLvt prot. II/2. 121, MarEhmLvt prot. II/4. 574.

<sup>575</sup> Hermányi 1992. 35, Csáki–Szöcsné 2001. 14, KézdiEhmLvt prot. II/1. 87, HZEhmLvt prot. I/1. 260, SepsEhm VIZjkv 296, 384, 409, GörgEhmLvt prot. XI/2. 573, HZEhmLvt prot. I/3. 224.

görög-katolikus vallású románsággal alakult ki több nézeteltérés. A továbbiakban ezeket a panaszokat próbáljuk summázni elsősorban nem felekezeti, hanem ügy-típusok szerint csoportosítva.

### 3.10.1. Istentisztelet korlátozása, a református vallás gyalázása

A 18. század egyik legjelentősebb felekezeti sérelméről, a református templomok elfoglalásáról csupán érintőlegesen olvasunk a vizitációs iratokban. A részletes beszámolókat (pl. Abafája vagy Ebesfalva esetében) a parciális zsinatok jegyzőkönyveiben találunk.

Az uralkodói támogatással működő római, illetve görög katolikus egyház gyakran igyekezett korlátozni a református vallásgyakorlat. 1692-ben a nagyrapolti románajkú görög katolikusok feldúlták a református templomot és temetőt. Ez olyan zűrzavart okozott, hogy a vizitáció is elmaradt. 1721-ben a nagygalambfalvi görög katolikusok vasárnaponként táncolásukkal és hangoskodásukkal zavarták a református istentiszteletet. A vizitáció Udvarhelyszék karhatalmához fordult. 1760-ban a göci görög katolikus románok önkényesen a református eklézsia területére építettek haranglábat. 1772-ben a tekei vizitáció feljegyezte, hogy a jezsuiták kolostort alapítottak a mezővárosban, három német lutheránus már áttért, és további térítésre lehetett számítani. 1778-ban az ágotakövesdiek panaszolták a vizitációnak, hogy a vármegyei tisztviselők nem jártak el helyesen a reformátusok és katolikusok számarányának megállapításakor, ugyanis a cigányokat kivétel nélkül katolikusokként vették számba. A vizitáció az egyik patrónushoz, Túri Andrásához továbbította a panaszt.<sup>576</sup>

Az eklézsia a vizitációnak panaszolta azt is, ha más felekezetűek gyalázták. 1712-ben két haranglábi (valószínűleg unitárius) atyafit kalodáztatott a vizitáció, amiért *vallásunkat káromlották*. 1744-ben egy ádámosi unitárius asszony *mosléknak mondotta a calvinisták keresztségét*, az egyházlátogatás utasította a reformátusokat, hogy *pálinkázás közben ne beszéljessenek az unitáriusokkal hitbeli kérdésekről*. 1747-ben Mezőveresegeyházán Veres István katolikus felesége *az úri szent vacsorát megszidalmazta, mocskolta*, a kérdés rendezését itt a patrónusokra bízták. 1768-ban a frissen katolikus hitre tért kidei kisnemes, Macskási Bálint azt mondta, hogy a református templom *paráznák temploma, emmellett, hogy a reformátusok*

<sup>576</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 102, UdvehmLvt prot. I/3. 216, SzékEhmLvt prot. II/2. 173, GörgEhmLvt prot. XI/2. 607, NÉnyedEhmLvt prot. I/2. 491.

kutyát, macskát imádók, sőt a feleségit, hogy a mi templomunkba járt, disznó terem-tettével szidta.<sup>577</sup>

A vegyes felekezetű falvak reformátusai különösen vigyáztak arra, hogy lelkészük miatt ne szidalmazták vallásukat. 1764-ben a székelyszentistvániak nem marasztották meg lelkészüket, mivel *gyenge és inter adversarios non stat firmiter in statione*. Ugyanabban az évben a gegeziek azt panaszolták, hogy *idegen vallású pap* prédikált templomukban.<sup>578</sup>

### 3.10.2. Áttérések, áttérítési kísérletek, idegen szertartások

Az 1691 utáni áttérítési kísérletek a Hunyad–Zarándi traktus kétnyelvű eklézsiáiban jelentkeztek először. 1691 áprilisában a hátszegi vizitáció megtiltotta a gyülekezet tagjainak, hogy a román temetőbe temetkezzenek, mert ez *út aversiojokra a gyengéknek*. 1695-ben ugyanott panaszolták, hogy *vadnak olyanok, kik vonszanak az olá opiniokhoz*. A következő évben Békési Ferenc hátszegi lelkész testvére, Békési Imre a vajdahunyadi kocsmában a helyi eklézsia *gyenge hallgatóit* arra akarta rávenni, hogy járjanak román templomba. A vizitáció Köpeczi István alpestesi lelkészt és a mestert utasította, hogy vizsgálják ki az ügyet, de felhívta a figyelmüket arra, hogy a vádlott fivére lelkész, és legyenek tekintettel erre.<sup>579</sup>

Sokan azért tértek más vallásra, hogy megszabaduljanak felhalmozott bértartozásuktól. Így 1744-ben Backamadarason Kovács Mihály, Harasztkeréken és Szentgericén többen unitárius hitre tértek. 1768–69-ben Kidében a római katolikus egyházba tértek sokan, így a gyülekezet előljárói kérték, hogy a vizitáció csökkentse a járandóságot, mert egyre többen fenyegetőznek kitéréssel. 1769-ben Székelybőben a katolizált lakosok nem akarták visszafizetni a református eklézsiától kölcsönvett pénzt.<sup>580</sup>

1722-ben a zsinat panaszolta a Főkonzisztóriumnak: *Ahol mixtim laknak a reformátusok a socinianusokkal, visitationak idején ha keménykedik az esperest, valami bűnökért feddi, pirongattya, mindjárt azzal fenyegetik: nem fizetek többé papot, hanem más templomba járok; ha a loci minister feddi tiszt szerint, mindjárt turbálni akarják*. A Főkonzisztórium a világi hatóság segítségét kérte. 1718-ban

---

<sup>577</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 475, II/3. 361, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 56r, DészEhmLvt prot. II/1. 715–716.

<sup>578</sup> MarEhmLvt prot. II/4. 399, 400.

<sup>579</sup> HZEHmLvt prot. I/1. 95, 150, 166.

<sup>580</sup> MarEhmLvt prot. II/2. 581, 582, DészEhmLvt prot. II/1. 715–716, 731, MarEhmLvt prot. II/4. 593.

a székelykeresztúri lelkész panaszolta a vizitációnak, hogy hívei közül sokan az egyházfegyelmzés elől menekültek az unitárius eklézsiába. A vizitáció kérte az unitárius lelkészt, hogy csak azokat fogadja be eklézsiájába, akik *az ökegyelmének religioja szerelméről viseltetvén oda confugiáltak*. 1721-ben Nagysolymoson két gyülekezeti tag személyes sérelem miatt hagyta el vallását. Az egyházlátogatás kérte a püspököt, hogy ügyüket vigye a Főkonzisztórium elé. 1776-ban néhány berekeresztúri és nyárádszentimrei atyafi azért tért unitárius, illetve katolikus hitre, mert kiközösítették őket a gyülekezetből, és nem akartak ekléziát követni. 1780-ban az aranyosrákosiak közül többen amiatt lettek unitáriussá, mert lévitájuk csak havonta egyszer prédikált.<sup>581</sup>

A vizitáción azt is bejelentették, ha valaki református hitre tért. 1744-ben Sóváradon *Jánosi István Nagy Judittal edgyütt in conscientia convicti amplectáltak a reformata religiot. A férfi a baptismust is subeálta*. 1768-ban a némai eklézia gyarapodott két taggal. 1773-ban a Dési egyházmegye több eklézsiájában a bizottság *hitmondással* eskette be az új egyháztagokat.<sup>582</sup>

Az egyházlátogatáson előkerült az is, ha református egyháztagok más felekezet hitelveihez vagy hitgyakorlatához vonzódtak. 1723-ban Kerelőszentpálon Fülöp Jánosról jelentették, hogy házát *vízkereszt napján a pápistákkal megszenteltette*. 1728-ban három haranglábi asszonyt, 1738-ban pedig néhány ádámosi atyafit intettek meg azért, mert inkább unitárius templomba jártak. 1741-ben a Désfálván lakó bizonyos Zilahit kiközösítették, amiért gyermekét unitárius lelkéssel kereszteltette meg. 1747-ben a nyárádszentimrei gazdákat kérték, hogy cselédjeiket ne engedjék határkerülésre. 1771-ben némely rákosdiról panaszolta lelkészüket, hogy böjtölnek, keresztet vetnek és nem úrvacsoráznak rendszeresen. 1775-ben Körösbányán azt kifogásolták, hogy a gyermekeket többnyire román asszony tartotta keresztvíz alá. 1780-ban a magyarszentbenedekieket kellett figyelmeztetni arra, hogy kerüljék az unitárius templomot és látogassák a sajátjukat.<sup>583</sup>

1744-ben a sajóudvarhelyi román, 1752-ben a szabédi unitárius lelkészről panaszolták, hogy református gyermekeket keresztelt.<sup>584</sup>

Szintén az áttérés veszélye állt fenn, ha a református gyermekek nem református iskolába jártak. Ilyenkor a mestert vagy a lelkészt kötelezték a lelkiismeretes

---

<sup>581</sup> ERZSI II. 48., UdxEhmLvt prot. I/3. 199, 219, MarEhmLvt prot. II/5. 54, 55, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 536.

<sup>582</sup> MarEhmLvt prot. II/2. 576, DésEhmLvt prot. II/1. 721.

<sup>583</sup> KükEhmLvt prot. II/2. 138, KükEhmLvt prot. II/3. 72–73, 244, 287, 426, MarEhmLvt prot. II/2. 649, HZEhmLvt prot. I/3. 9, 134.

<sup>584</sup> SzékEhmLvt prot. II/1. f. 10r, MarEhmLvt prot. II/4. 12.

és rendszeres oktatásra, de a szülőknek is keményen megparancsolták, hogy saját lelkészükhöz és tanítójukhoz küldjék fiaikat és lányaikát (Székelyszenterzsébet – 1718, Szőkefalva – 1756, Harangláb – 1762, Székelyszentistván – 1769).<sup>585</sup>

### 3.10.3. Házasságjog, vegyes házasság, vegyes házások bére

A vegyes házasságok nem ritkán felekezeti vitákat idéztek elő. 1750-ben a kozárvári Szennyes Mihályt, 1760-ban a felsőtői Botos Józsefet, 1775-ben pedig az alsócsernátoni Klári Mózeset idézték törvénybe azért, mert román feleségükkel román pap eskette őket össze. Egyedül Klári Mózes büntetését ismerjük, ő 12 forintot bírságot fizetett.<sup>586</sup>

1770-ben Marosvécsen Tóth Pál katolikus lánnyal paráználkodott, a lány terhbe esett, a legény feleségül akarta venni, de a plébános nem eskette össze őket, a vizitáció felszabadította és következő házasságra engedte az ifjút.<sup>587</sup>

A vizitációkon tárgyalt vegyes házassági ügyek közül kettőt emelünk ki. 1746-ban Bíró Judit megjelent a lukafalvi egyházlátogatás előtt és kérte, hogy válasszák el mátkájától, az unitárius Magyar Györgytől, ugyanis megbánta, hogy mind vőlegénye, mind annak lelkésze unszolására unitárius vallásra tért, és ismét reformátussá akart lenni. A vizitáció elismerte, hogy *nem illeti vala ezen causa egészen forumunkot*, mégis felbontotta a jegyességet (ugyanis az a szülők tudta nélkül történt) és visszavette Bíró Juditot a református egyházba. 1769-ben Küküllőszéplakon Szőke István azzal a feltétellel vette el jegyesét, hogy az elhagyja unitárius vallását és reformátussá lesz. A feltételeket elfogadták a szülők is, és az ifjúasszony áttért. Nem sokkal ezután viszont elhagyta férjét és visszatért előző vallására. A vizitáció kötelezte az asszonyt, hogy térjen vissza férjéhez és a református egyházba, ugyanis a házasságkötés alapfeltétele az volt, hogy áttér, annak megszegése pedig házasságtörésnek számít. (Az ítélet szövegét lásd Függelék 30.)<sup>588</sup>

Sokszor került a vizitáció elé, hogy a vegyes házások miként járuljanak hozzá a lelkészi és mesteri fizetéshez. Az egyházlátogatás – helyi viszonyoktól függően – kétféle gyakorlatot rendelhetett el: vagy egész bért kellett fizetni a család fő vallásán levő lelkésznek (Ikland – 1774, Nyárádszentanna – 1776), vagy

<sup>585</sup> UdvEhmLvt prot. I/3. 200, KükEhmLvt prot. II/3. 490–491, II/4. 9, MarEhmLvt prot. II/4. 601.

<sup>586</sup> DészEhmLvt prot. II/1. 426, 601, KézdiEhmLvt prot. II/3. 70.

<sup>587</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 581.

<sup>588</sup> MarEhmLvt prot. II/2. 633, KükEhmLvt prot. II/4. 137–138.

félbért fizetett kiki a maga egyházi szolgálóinak (Teke – 1755, Kisfülpös – 1768, Kézdimartonfalva – 1775).<sup>589</sup>

### 3.10.4. Közös ingatlanhasználat, vitás kérdések, foglalások

A közös ingatlanhasználat sorában elsőként a közösen használt templomokat említjük: 1702-ben, a demsusi eklézsia alapításakor a helyi nemesek eldöntötték, hogy a templomot a görögkeletiek és a reformátusok egyaránt használják, a régi parokiális telket pedig kettéosztották. 1759-ben a galaci templom használata feletti vita Petru Pavel Aron görög-katolikus püspök jelenlétében tettelegességgé fajult, ezért a Gubernium elrendelte, hogy fallal osszák ketté az épületet. Ez nem történt meg, 1776-ban a vizitáció ismételten előírta annak *munkába vételét*.<sup>590</sup>

1725-ben a kecsedszilvási vizitáció megállapította, hogy az ónoki református parókiára beköltözött a román pap. Határozat helyett a jegyzőkönyvben csak ennyit áll: *Talám szaporodnának az ónoki magyarok*.<sup>591</sup>

Ha két vagy több felekezet élt a településen, gondjuk volt rá, hogy a közterületből mindkét lelkésznek ugyanannyit szakítsanak, illetve a quarta-, illetve a dézsmajövedelmet arányosan osszák el. 1721-ben Küküllőszéplakon azért szólalt fel az egyházlátogatás, hogy az unitárius és a református gyülekezet egyenlően ossza fel egymás között a kocsmatartás időszakát. 1721-ben Magyarderzsén megállapították, hogy az eklézsianak nincs földje. A vizitáció úgy rendelkezett, hogy vagy osszák ketté a román pap földjét, vagy adjanak ugyanannyit a református lelkésznek is. 1725-ben Tötörben szóvá tette a vizitáció, hogy a román pap kaszálója jobb, mint a reformátusé. 1750-ban a nagyernyei gondnokot megbízta a vizitáció, hogy a római katolikusokkal közösen birtokolt erdőt minél hamarabb osztassa két felé. 1761-ben a backamadarasi vizitáció kérte az egyházmegyei konzisztóriumot,<sup>592</sup> hogy Nyomáton az unitárius eklézsia egyik erdejét szerezzze meg, ugyanis *ott reformátusok is vagynak annyin, mint unitáriusok*. 1779-ben Túrben a református és a *graeci ritus* eklézsia közös erdejéből adtak el fát, a vizitáció utasította az

<sup>589</sup> MarEhmLvt prot. II/5. 15, 56, GörgEhmLvt prot. XI/1. 450, XI/2. 537, KézdiEhmLvt prot. II/3. 5.

<sup>590</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 254, I/3. 161. A templomhasználat körüli vitákról részletesen: Ósz 2006. 307–323.

<sup>591</sup> DészEhmLvt prot. II/1. 63.

<sup>592</sup> Az egyházmegyei vagy tractuale consistorium működéséről csupán a Marosi egyházmegye vizitációs és parciális zsinati jegyzőkönyveiből értesülünk. A testületről nem tudunk ennél többet, iratanyaga nem maradt ránk. Valószínűleg az egyházmegye vezetőtestülete volt, ami egyháziakból és világiakból állt.



egyházfit, hogy kérje el a reformátusokat illető részt. 1779-ban a tustyai legeltetési jogból járó jövedelemrészt próbálta visszaszerezni az egyházlátogatás.<sup>593</sup>

1776-ban a hátszegi parókia és a ferences rendház közötti határvitában Bartók József lelkész előzetesen tiltakozott, majd elfogadta a bírák döntését. A vizitáció a határmegállapítást jogtalannak tekintette, a jogorvoslatot a főgondnokra bízta, a lekipásztort pedig megintette, amiért nem állt ki kellő határozottsággal az eklézsiaért.<sup>594</sup>

### 3.10.5. Különböző felekezetű egyházi szolgák vitái

A vizitáción általában a református lelkész panaszkodott más felekezetű szolgatársára. 1692-ben a székelytompai lelkész panaszolta, hogy a kisszentlőrinci román pap *elszántotta földjét, és lekaszálta fűvét*, 1752-ben a vámosgálfalvi lelkész a helyi román szolgatársát azzal vádolta, hogy az eklézsia földjéből elvette a dézsmát. 1756-ban a tacsai lelkész lutheránus szolgatársára panaszkodott hasonló dologért.<sup>595</sup>

1778-ban a dévai lelkész panaszolta, hogy a Kálnoki-ezred protestáns katonáit a tábori pap a református temetőbe katolikus szertartás szerint akarta eltemetni. Korábban az volt a gyakorlat, hogy a *temető ajtajában* átadták a halottat a református lelkésznek és *a mi ceremóniaink szerint temettetett el*. A vizitáció az egyházközség patrónusainak közbenjárását kérte.<sup>596</sup>

A vizsgált időszak vizitációs irataiban három olyan esetet jegyeztek, amikor a más felekezetű lelkész egyházlátogatáson jelentett fel református egyházi személyt. (Ennek a fóruma többnyire a parciális zsinat volt.) 1759-ban a magyarlégeni román pap vádolta *nehéz dolgokkal* a református lelkészt (a jegyzőkönyv nem ír többet), a vizitáció engedélyt adott rá, hogy vallasson a kérdésben. 1767-ban a magyarrégeni görög-katolikus pap perbe hívta a helyi református mestert, Étfalvi Lászlót, amiért búzakévéjét elvette. A vizitáció jogosnak ítélte a követelést, és kötelezte Étfalvit a kár megtérítésére. 1770-ben a szászerkedi plébános levélben *halálos vétkekkel* vádolta a ludvégi lelkészt (a vádról nem tudunk részleteket).

---

<sup>593</sup> DésEhmLvt prot. II/1. 3, 61, KükEhmLvt prot. II/2. 95, MarEhmLvt prot. II/2. 707–708, II/4. 243, NÉnyedEhmLvt prot. I/2. 510–511, HZEhmLvt prot. I/3. 267.

<sup>594</sup> HZEhmLvt prot. I/3. 169.

<sup>595</sup> SzékEhmLvt prot. II/2. 137, MarEhmLvt prot. II/1. 29, KükEhmLvt prot. II/3. 465, SzékEhmLvt prot. II/2. 51–52.

<sup>596</sup> HZEhmLvt prot. I/3. 219.

A vizitáció kivizsgálta az ügyet, és kiderült, hogy Filep Mihály, az eklézsia zsellére panaszkodott lelkészére a plébánosnak, a helyszínen kibékítették őket.<sup>597</sup>

## Összefoglalás

A vizsgált csaknem másfél évszázadnyi időszak vizitációinak adminisztratív határozatairól elsősorban azt lehet elmondani, hogy meglehetősen sokszínűek. Bizonyos ügyekkel egyik egyházmegye vizitációja gyakrabban, a másik ritkábban vagy egyáltalán nem foglalkozott. A határozatok sem következetesek, ugyanabban az időszakban, akár ugyanabban az egyházmegyében is találkoztunk egymásnak ellentmondó végzésekkel. A vizitáció mindig a **helyi viszonyoknak megfelelő megoldást** kereste az elébe vitt kérdésekre. A cél az istentisztelet zavartalan folyása, a gyülekezetek békés gyarapodása, a rendelkezésre álló erőforrások maximális kihasználása volt. A vizitációs bizottság döntéshozásának alaphangja a békesség keresése volt. A jó célért akár a törvény betűjétől is eltekintettek, sokszor a jegyzőkönyvben is megjegyezték, hogy fessegették vagy éppen átlépték a törvény szabta határokat. Addig nem léptek fel szigorúan, amíg a békés módszereket célravezetőnek tartották. Talán legkövetkezetesebben éppen a saját jogkörét védte a vizitáció. Azt a személyt vagy gyülekezetet, aki magát *esperestté* tette vagy a *visitatio jussában involvált* keményen megbüntették. Megfigyelhetjük az egyedi ügyek (templomi székek, konzisztóriumok alapítása, temetők létesítése, eklézsia könyve stb.) rövid időn belül általánossá váltak valamennyi egyházmegyében.

---

<sup>597</sup> SzékEhmLvt prot. II/2. 137, GörgEhmLvt prot. XI/2. 525–526, 573,

## 4. Fegyelmi ügyek a vizitáción

A 88. Geleji-féle kánon vizitációra vonatkozó része a legrészletesebben az egyházi szolgák és a gyülekezeti tagok fegyelmi ügyeire tér ki. Az egyházlátogatás első kérdése általában a lelkészre, a második a tanítóra, a harmadik a gyülekezeti tagokra vonatkozott. A továbbiakban ebben a sorrendben kívánunk foglalkozni a vizsgált időszak fegyelmi ügyeivel. A gyülekezeti tagok közül kiemeljük az eklézsiák világi előjáróit, illetve külön alfejezetben beszélünk a kollektív fegyelmezésről is. Ebbe a fejezetbe soroltuk továbbá a vizitációs jogszolgáltatás más egyházi és világi fórumokkal való viszonyát, illetve a házasságjogi ügyeket.

### 4.1. Egyházi szolgák fegyelmi ügyei

A *belső rend*hez tartozó személyek, lelkészek, tanítók és családjaik felett csak egyházi bíróság ítélezhetett. Ahhoz, hogy világi bíróság tárgyalhassa ügyüket, előbb meg kellett fosztani őket lelkészi, illetve tanítói hivataluktól (*kirekesztették a szent társaságból*).

Az egyházi szolgák fegyelmi kihágásairól a vizitáció többnyire a gyülekezeti tagok (vagy a patrónusok) panaszaiból értesült. Azokra fokozottan odafigyeltek, akik korábban is a fegyelmi hatóság látókörébe kerültek. A panaszokat – mind a lelkészek, mind tanítók esetében – három csoportba sorolhatjuk: szolgálati (szolgálatok elmulasztása vagy nem megfelelő végzése), erkölcsi (részegeskedés, paráznaság, káromkodás, hivatalukhoz nem illő öltözködés stb.) jellegűek, illetve az egyházi vagyon hűtlen kezelése, ez utóbbi fordult elő legritkábban.

#### 4.1.1. Lelkészek

A lelkészek fegyelmezésének elsődleges fóruma a parciális zsinat volt. A vizitáció „nyomozó és a megelőző” hatóság szerepét töltötte be. A hitesek vallomásából, a patrónusok panaszából tudomást szerzett a kihágásokról, vagy a bizottság tagjai személyesen tapasztalták a lelkészek hiányosságait. Ezeket megpróbálták helyben orvosolni: intettek, figyelmeztettek, dorgáltak. Ha a bűnt súlyosabbnak találták, pénzbüntetést róttak ki, vagy a parciálisra idézték a bűnöst. Ha a vizitáció úgy látta, hogy vétek súlyos, a lelkészt a parciális zsinat ítéletéig eltiltotta a szolgálattól. (A büntetésekről később szólunk.) A vizsgált anyagban 1858, lelké-

szekkel kapcsolatos fegyelmi ügyet találtunk, és mindössze 363 esetben ismerjük az ítéletet, ebből 229 szóbeli megintés. A maradék közel 1500 ügyben a jegyzőkönyvek csupán a panaszokat rögzítették. Feltételezzük, hogy ahol nem jegyezték fel az ítéletet, ott is történt valamiféle (elsősorban szóbeli) fegyelmezés.

A sokat idézett 88. Geleji-kánon a lelkészekre vonatkozó kérdéseket a következőképpen határozza meg: *Vajon mind maguk szorgalmasan tanulnak, mind másokat is épületesen, mégpedig a hit szabálya szerint tanítanak-e? Vajon a prédikációkra és könyörgésekre rendelt órákat saját magáncéljaik miatt nem hanyagolják-e? Vajon a nyilvános gonosztevőket s botránkoztatókat nyilvánosan és személyválogatás nélkül megfeddik-e? Vajon saját hatalmukkal valakit az egyházból nem rekesztenek-e ki, avagy az egész zsinat által kizártakat vissza nem veszik-e? Vajon a sákramentumokat a Krisztus rendelése szerint a megállapított és határozott időkben és helyeken szolgáltatják-e ki? Vajon magyarázzák-e a Kátét? Vajon a házasságokat törvényesen előzetes kihirdetés után – összeállításukat és jó híruket is tekintetbe véve – a szokott napokon és helyeken esketik-e egybe? Vajon a betegeteket látogatják-e, és a halottak kikísérésénél, ha meghívják őket, megjelennek-e? stb. Azután mind a lelkészek, mint feleségük s gyermekeik erkölcsé, élete és ruházódása iránt is gondosan tudakozódnak, hogy ti. mértékletesek, szerények, kegyesek, tisztességesek-e, tetteikben és szavaikban, életmódjukban és ruházódásukban feddhetetlenek-e?*

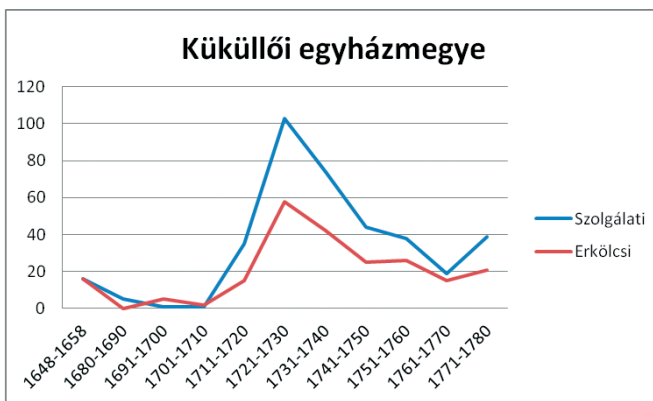
Hermányi Dienes Józsefnek a Nagyenyedi egyházmegye 17. századi vizitációs protocollumából származó jegyzeteiben az 1636 és 1660 közötti időszakból 23 szolgálati, és mindössze három erkölcsi jellegű ügyről olvasunk. A Küküllői egyházmegye 1648–1658 közötti egyházlátogatási irataiban ez az arány különbözik: 16–16. A Hunyad–Zarándi traktus 1686–1700 közötti protokollumaiban 18 alkalommal olvasunk lelkészek szolgálati és tízszer erkölcsi jellegű fegyelmezéséről. A Marosi egyházmegye 1692–1700 közötti, legkorábbi vizitációs irataiban 123 szolgálati és 62 erkölcsi ügy kerül elő.

Az áttanulmányozott 1780 előtti jegyzőkönyvekben szereplő **1858 lelkészi fegyelmi ügy közel kétharmada, 1214 szolgálati, 654 pedig erkölcsi jellegű**, tehát nagy vonalakban megegyezik a 17. század utolsó évtizedének marosszéki adataival.

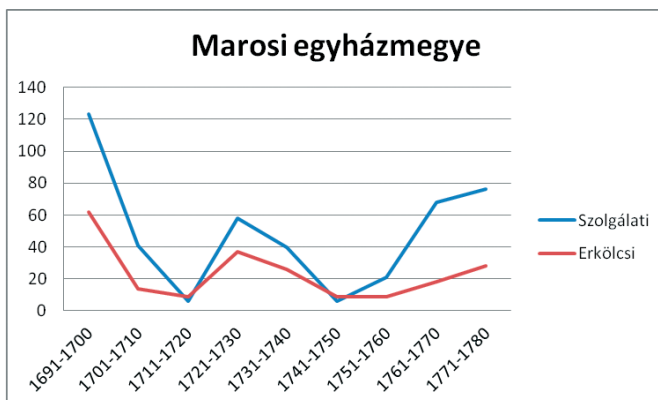
Az alábbi grafikonok a szolgálati és erkölcsi jellegű fegyelmi ügyek arányát szemléltetik négy egyházmegye vizitációs irataiban, évtizedenkénti bontásban. Azért választottuk a Küküllői, Marosi, Dési és Görgényi traktusokat, mert itt találunk legalább négy évtizedre kiterjedő jegyzőkönyvsort mérhető adatmennyiséggel. Az adatokat számszerűen és nem arányosan adtuk meg, de figyelembe

kell vennünk azt is, hogy az egyházmegyék gyülekezeteinek száma is különbözik (1–4. ábra).

Természetesen az ügy-csoportokat nem lehet mindig élesen elkülöníteni egymástól. A szolgálati mulasztás és erkölcsi vétség sokszor együtt járt. A részeges



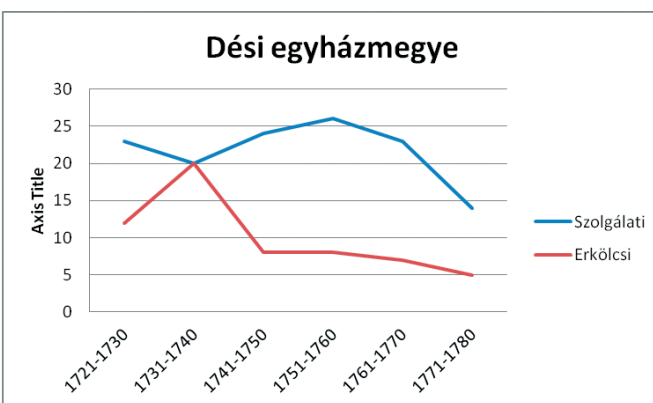
1. ábra – A lelkészek fegyelmi ügyei a Küküllői egyházmegyében



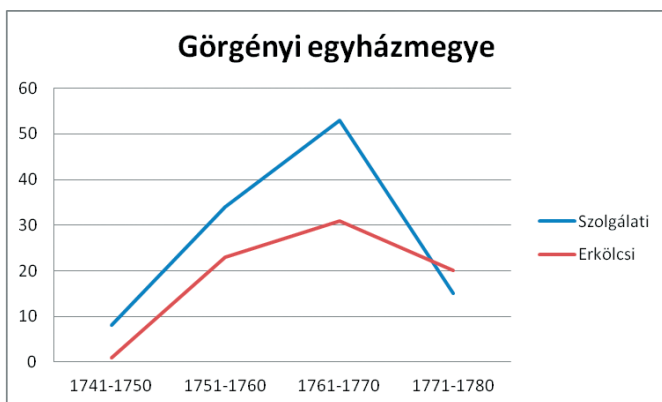
2. ábra – A lelkészek fegyelmi ügyei a Marosi egyházmegyében

lelkészek többsége az italozás miatt liturgikus szolgálatait sem végezte hibátlanul (elmulasztotta, részegen prédikált, kihagyta a liturgia bizonyos elemeit stb.). A híveivel perlekedő lelkész pedig gyakran vitte (valós vagy vélt) sérelmeit a szószékre. Voltak olyan lelkészek, akik kihágások sorát kö-

vették el. 1692-ben pl. a nyárádszeredai lelkészről nem kevesebb, mint kilenc vádpontot tártak a bizottság elé: *Néha az innep harmadnapján déllyest nem praedikál. Cégeres korcsmát tartott, a cigányok is domboltak az életén, részegsége miatt az isteni szolgálatot egynéhány ízben elmulatta. Va-*



3. ábra – A lelkészek fegyelmi ügyei a Dési egyházmegyében



4. ábra – A lelkészek fegyelmi ügyei a Görgényi egyházmegyében

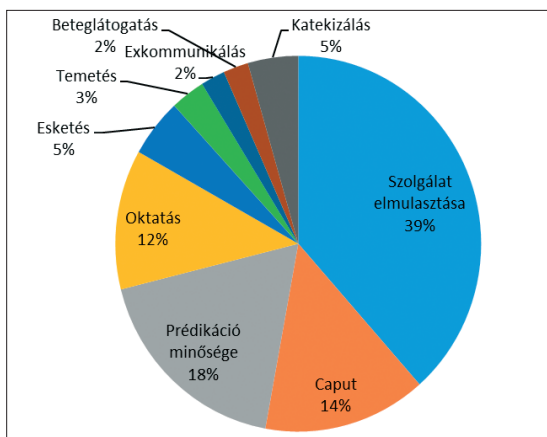
sárnap reggeli praedikatio után marháját befogván felesége, ment a szászok közé. Étszaka részegségében rikoltozott, kurta ködmenben hosszú pipával jár a várason szerén szerte. Az híres kurvának házánál megnőtt az hasa. Kibédi Miklósi Mihály feleségestül a templomból kitiltatott lévén, az Úr vacsoráját feladta nékik.<sup>598</sup>

#### 4.1.1.1. Szolgálati jellegű fegyelmi ügyek

A kérdést a Görgényi egyházmegye vonatkozásában részletesen feldolgoztuk, az a tanulmány akár jelen fejezet függelékeként is használható.<sup>599</sup>

Az 1214 ügyet részben – a 88. Geleji-féle kánon kérdéseit, részben a forrásokban szereplő ügy-típusok gyakoriságát figyelembe véve – az alábbiak szerint csoportosítottuk. Számarányukat lásd az 5. árbán.

a. *Szolgálati mulasztások*: A liturgikus szolgálatok (vasárnap és hétköznapi istentiszteletek, illetve az alkalmi szolgálatok, vagyis az ún. kazuáliák – keresztesítés, esketés, temetés) elmulasztását soroltuk ide. 467 vizitáción hangzott el ilyen jellegű panasz a lelkészre. A leggyakoribb esetek: a filiák panaszkodtak, hogy az anyaeklézsia lelkésze nem tartott istentiszteletet a megállapított



5. ábra – A lelkészek szolgálati jellegű fegyelmi ügyei

<sup>598</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 31.

<sup>599</sup> Ősz 2013. 45–66.

rend szerint, vagy elhanyagolta a vasárnap délutáni illetve hétköznapi istentiszteleteket.

b. Az igehirdetés tartalmát, a liturgia menetét érintő rendellenességek: 221 esetben hangzott el ilyen jellegű panasz. A hívek legtöbbször általánosságban kifogásolták, hogy nem épületes a lekipásztor tanítása, nem készül rá, ugyanazt a prédikációt elmondja többször, a könyörgéseket *nem alkalmaztatja az időhöz*, hosszan vagy röviden, túl halkán vagy túl hangosan beszélt stb. Az is előfordult, hogy a prédikáció valamely részét vagy éppen egyetlen mondatát kifogásolták. 1681-ben Kaposi István székelykocsárdi lelkész a virágvasárnapi történetben előforduló, *Az Úrnak van szüksége reá kijelentést így magyarázta: Nem ütötték félre a harangot, nem kiáltottak reája tolvajt.* 1692-ben a nyárádselyei lelkésztől panaszolták, hogy *azt mondotta tanítása közben: Azért késértette meg a Sátán Idvezítőnket, hogy i[ste]n-ségével el ne hidgye magát. A Cristusnak titkos teste vagyok az Úr vacsorájában. Az Atya úgy elfeletkezett mirőlünk, hogy nem tudgya azt, vagyunk-e vagy nem vagyunk, idvességet nékünk nem ad.* Szintén ide soroltuk azokat az eseteket, amikor a lelkész „kipredikálta” gyülekezete tagjait, vagy személyes sérelmeinek adott hangot a szószéken, netalán kigúnyolta a híveket. A gyülekezetek az úrvacsora kiszolgáltatásakor ejtett hibákra voltak a legérzékenyebbek. 1759-ben az alsóbölkényiek azt rótták fel lelkészüknél, hogy *a communio alkalmatosságával kérdeni szokott három kérdéseket sok beszédeivel annyira megváltoztatja, hogy alig lehet megtudni mit akar mondani.* A vizitáció meghagyta, hogy könyvből végezze a szertartást. 1778-ban az oláhlapádi lelkésztől panaszolták, hogy úrvacsorakor nem könyörög, nem mondja el a hitvallást és nem hirdeti ki az adakozást. 1650-ben az újtordai lelkészt azzal vádolták, hogy *hosszan metélte az úrvacsorai kenyeret, mint a tyúktojáshoz.*<sup>600</sup>

c. *Caputot (bibliai fejezetet) nem olvas* – Ezt a vádat 175 alkalommal olvasuk. Tulajdonképpen az előbbieik közé is sorolhatnánk, ám az esetek nagy száma külön csoportot követel magának. Az 1646-ban tartott szatmárnémeti nemzeti zsinat 8. végzése szerint Erdélyben már akkor a reggeli és esti könyörgések után felolvastak egy-egy bibliai fejezetet, a tiszántúli és tiszáninneni viszont későbbre halasztották bevezetését. A zsinati végzés bizakodó, ennek ellenére úgy tűnik, hogy Erdélyben sem volt zökkenőmentes a bibliai fejezetek olvasának meghonosítása. Időnként megnevezték a mulasztás okát is: 1694-ben Lőrincfalva lelkészeről mondták, hogy *nem tudgyák, micsoda kis könyvből olvas caputot a templomban, talán Bibliája is nincsen.* 1765-ben a marosjárai lelkésztől azt mondták, hogy *caputot csak*

<sup>600</sup> Hermányi 1992. 44, MarEhmLvt prot. II/1. 38, GörgEhmLvt prot. XI/1. 565, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 496, Hermányi 1992. 38.

igen ritkán, néha-néha olvasna, de úgy mondják, hogy jobb is, hogy ne olvasson, mert olvasni nem tudna. Ő azzal mentette magát, hogy sötét a templom. A vizitáció nem hagyta annyiban a dolgot: *Magunk megpróbáltuk a templomban, de nyilván[!] hiba vagy a szemében és nem lát.*<sup>601</sup>

d. *Oktatás elmulasztása:* Ez a kérdés 146 alkalommal tűnik fel forrásainkban. Azokban a gyülekezetekben, ahol nem volt tanító, a lelkész szervezte meg a gyermekek oktatását és ő is tanított. A lelkész ott is tanított, ahol volt tanító, jelesül a lányok tanítása volt a feladata, mert a tanítói hivatal hosszú ideig ideiglenesnek számított, azt olyan fiatal emberek foglalták el, akik lelkészi pályára készültek és a továbbtanulásra gyűjtöttek fedezetet.

e. *Házasságjogi előírások be nem tartása.* 61 esetben róttak fel ilyen vétséget a lelkészeknek. A református egyház házasságjogát az egyházi és világi törvények szigorúan szabályozták, ezen kívül a szokásjog is meghatározta. Ezeket foglalta össze 1763-ban Bod Péter *Synopsis iuris connubialis*<sup>602</sup> című munkájában. A lelkészek gyakran eltértek egyik vagy másik előírástól: Mellőzték a házasságkötést megelőző háromszori kihirdetést (Gógán 1728, Geges 1730, Radnótfája 1765). Nem a templomban, hanem háznál eskettek (Mezősámsond 1692), alkalmatlan időszakban: adventben vagy böjtbén (Egyházfalva 1634), vasárnap (Mezőújlak 1771) vagy éjjel (*suspecta hora*) (Póka 1762, Mezőbergenye 1775) tették. Ha idegeket eskettek, nem bizonyosodtak meg azok korábbi házassága felől (Marosvécs 1756, Magyarrégen 1761). Vegyes házásokat eskettek a másik felekezet papjának bejegyzése nélkül (Dányán 1734).<sup>603</sup>

f. *Nem catechizál:* A vádat 54 alkalommal rögzítették a vizsgált időszak jegyzőkönyveiben. A 36. és az 50. Geleji-féle kánon előírta, hogy a lelkészek hetente egyszer kátét kell magyarázni. Erre általában a vasárnap délutáni (*déllyesti*) istentiszteleten került sor, amelyen a lányok is részt vettek, így ez az alkalom az ő tanításukkal folytatódott. A generális zsinat 1688-ban<sup>604</sup> és 1710-ben<sup>605</sup> is elren-

<sup>601</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 90, GörgEhmLvt prot. XI/2. 474.

<sup>602</sup> Bod 1763.

<sup>603</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 76–77, MarEhmLvt prot. II/1. 17, II/2. 240–241, II/5. 48, Hermányi 1992. 37, GörgEhmLvt prot. XI/1. 496, XI/2. 393, 395, 484, 588, KükEhmLvt prot. II/3. 173.

<sup>604</sup> A *Katechismusnak tanítását, hogy az L-dik canon szerint senior uraimék szorgalmasan vizsgálják az eklésiákban. A visitatioknak alkalmatosságával az eklésiákknak eleit mind az Isten beszédével, mind a commissioval és annak violálásával nógassák, hogy e munkának előmenetelit segítsék.* (ERZSI I. 330.)

<sup>605</sup> *Minthogy a Canon is erőssen parancsollyá a catechizatiot, azért ki-ki abhoz tartsa magát, mert a seniorok visitálásnak idején animadversio nélkül nem hadgyák.* (FőkonzLvt prot. I. Sess. p. 57–58.)



delte, hogy a vizitáció ellenőrizze a kátémagyarázatos istentiszteletek megtartását. A jegyzőkönyvekben *nem catechizál* kifejezés egyaránt jelentette a vasárnap délutáni istentiszteletek elhanyagolását, illetve a káté magyarázásának elmulasztását ezen az alkalmon. Ezen felül odafigyeltek a tanítás minőségére is. 1767-ben a marosjáraiak jelentették lelkészükről, hogy *nem jól, nem rendszeren catechizálna*. A lelkész ekkor megmutatta a bizottságnak azt a kátémagyarázatot, amelyet használt, *ama híres Kaposi catechisatioját, hogy azt olvassá*. A vizitáció megfelelőnek találta forrást és hozzáfűzte, hogy ha ahhoz *egy kis praxist aplicatiot ragaszthatna az atyafi, az igen szép és dicséretes lenne*.<sup>606</sup>

g. *Temetési mulasztások*: 37 esetben panaszoltak a hívek ilyen kihágások miatt. Elsősorban a temetés elhalasztása (Berekeresztúr 1761), vagy a temetési szolgálat megtagadása adott okot a panaszra. Utóbbira többnyire akkor került sor, ha a halott hozzátartozói nem fizették ki a szolgálat díját (Hosdát 1692, Nyárádszentbenedek 1693, Dedrászséplak 1751, Bonyha 1762). Ilyenkor türelemre intették a lelkészt, és kötelezték, hogy temessen el minden halottat. Ha a hátramaradottak nem fizetnek, forduljon a megfelelő egyházi vagy világi hatósághoz, de a szolgálatot ne tagadja meg.<sup>607</sup>

h. *Beteglátogatás elhanyagolása* 27 alkalommal került elő az egyházlátogatásokon. A Geleji kánonok 36. cikkelye a beteglátogatást a lelkészek legfontosabb kötelességei közé sorolja. A beteglátogatásnak, illetve a haldoklók lelkigondozásának része volt az úrvacsora kiszolgáltatása is. A vizitációkon akkor került elő a panasz, ha valamely beteg igényelte volna ezt a szolgálatot, *küldött érte*, de nem lelkész látogatta meg (Mezőbodon 1713, Bálványosvárálja 1744, Oroszfája 1760, Mihályfalva 1779).<sup>608</sup> Magyarpéterlakán 1760-ban Kibédi Gergelyfi József a beteghez úrvacsorát vitt, de nem végezte el a szertartást, *hanem csak azt kérte, készen van-e kegyelmed, s minekutánna azt felelte volna a beteg, készen vagyok, azonnal a kenyeret és a bort odaadta, s azzal elbúcsúzott*. 1763-ban a magyardécsi lelkésztől jelentették, hogy egy *francuz-beteg* haldoklóhoz nem ment imádkozni, a lelkész viszont bizonyította, hogy ott volt, csak a fertőző betegség miatt nem állt közel a beteghez. A vizitáció elfogadta a mentséget. 1775-ben Marosbogáton Adorján György

<sup>606</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 519. A hivatkozott kátémagyarázat Kaposi Juhász Sámuel (1660–1713) sárospatak–gyulafehérvári professzor kéziratban fennmaradt munkája. (Koncz 1896. 141.)

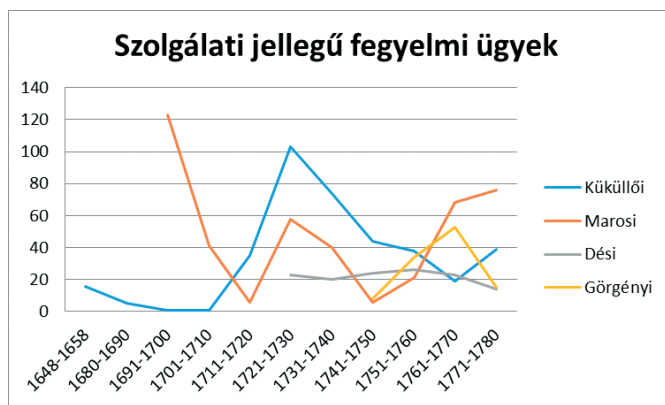
<sup>607</sup> MarEhmLvt prot. II/4. 273–274, HZEhmLvt prot. I/1. 105, MarEhmLvt prot. II/1. 52–53, GörgEhmLvt prot. XI/1. 333, KükEhmLvt prot. II/4. 13–14.

<sup>608</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 498, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 49r, GörgEhmLvt prot. XI/2. 349, NENyedEhmLvt prot. I/2. 530.

arra kérte a lelkészt, hogy könyörögjön beteg feleségéért. Ő azt üzentte: *Már ha a seggek fáj is, imádkozást kívánnak.* A lelkész tisztázta magát a vád alól.<sup>609</sup>

i. *Önkényes kiközösítés:* A bűnösök kiközösítésének rendjét szintén szigorúan szabályozták az egyházi törvények: az eklézsia széke volt a legalsóbb illetékes fórum, de nagyon ritkán élt ezzel, többnyire a vizitáció vagy a parciális zsinat hatáskörébe utalta a súlyosabb ügyeket. 26 alkalommal panaszolták, hogy a lelkész önhatalmúlag, az exkommunikáció kihirdetése nélkül tagadta meg az úrvacsora kiszolgáltatását: 1671-ben a feleynedi lelkész a *prédikállószekekből excommunicálta* egyik hívét, 1757-ben Marosjáraiban Barátosi Sámuel három, 1763-ban Vajdaszentiványon Szentsimoni F. Sámuel egy személynek nem adott úrvacsorát. 1758-ban Marosvécsen Farczádi Nagy Gábor a *tiszteletes senioratusnak híre nélkül* keddi könyörgéskor (nem túl népes gyülekezetben) követtetett eklézsiát két paráznával és fogadta őket vissza a gyülekezetbe. A vizitáció bűnpártolással vádolta, és figyelmeztette, hogy máskor népesebb templomi jelenlét mellett történjen meg az eklézsiakövetés.<sup>610</sup>

Ha a szolgálati jellegű fegyelmi ügyek számának alakulását vizsgáljuk, fel-tűnik, hogy a 18. század 20-as éveiben minden egyházmegyében meglehetősen magas, a század közepére csökken, majd az 50-es évektől ismét emelkedni



6. ábra – Szolgálati jellegű fegyelmi ügyek megoszlása egyházmegyénként

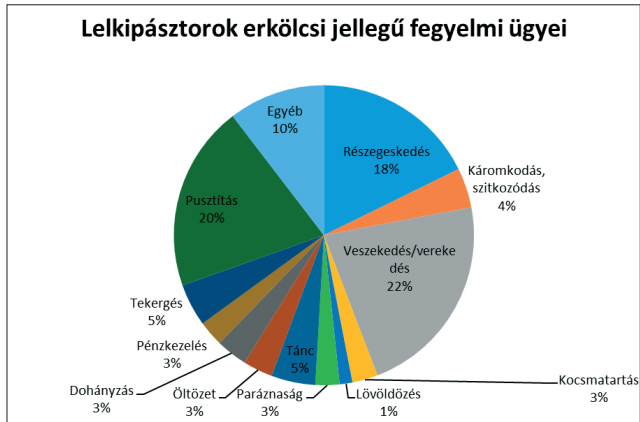
kezd. Természetesen az egyházmegyék között jelentős különbségek is látszanak: a 17. század utolsó évtizedében a Marosi traktus egyházlátogatásai rengeteg ilyen fegyelmi ügyet vizsgáltak, ugyanakkor a Küüllői-ben alig olvasunk ilyenekről. Alighanem utóbbi helyen a jegyző nem említett meg minden esetet (6. ábra).

<sup>609</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 357, SzékEhmLvt prot. II/2. 282–283, KükEhmLvt prot. II/4. 240–241.

<sup>610</sup> Hermányi 1992. 40, GörgEhmLvt prot. XI/1. 536, 547, XI/2. 437.

#### 4.1.1.2. Erkölcsi jellegű fegyelmi ügyek

A jobb átláthatóság kedvéért ebbe a csoportba soroltunk minden olyan ügyet, amely nem a liturgikus szolgálatokhoz kapcsolódott: az olyan fegyelmi kihágásokat, amelyekért az egyházi szolgákat és a közrendű embereket egyaránt büntették (paráznaság, káromkodás); azokat amelyeket helytelenítettek ugyan mindenkinek az életében,



7. ábra – A lelkészek erkölcsi jellegű fegyelmi ügyei

de többnyire a belső rend tagjait állították bíróság elé miattuk (részegség, lövöldözés, veszekedés); és azokat is, amelyek a lelkész társadalmi rangjához kapcsolódtak (nem megfelelő öltözet, igazolatlan távollét, egyházi ingatlanok károsítása stb.). A vizsgált 654 ügyet 13 csoportba rendeztük. Ezek arányát a 7. ábra szemlélteti:

a. *Veszekedés, verekedés.* A gyülekezetek 145 esetben mondták lelkészükről, hogy veszekedik a hívekkel. Néhányszor a veszekedés tettelegességgé is fajult. Csúpn az olyan eseteket soroltuk ide, amikor a hívek házsártos természettel, szüntelen való kocódással, hallgatóinak bestelenítésével vádolták lelkészüket. (A személyes összetűzéseket a 4.4.6., a prédikációban megfogalmazott sértéseket a 4.1.1. pont alá soroltuk.) A veszekedés oka legtöbbször a bér beszolgáltatása volt: a lelkész nem vette el a gyülekezeti tagoktól a terményt, mert *soványnak* találta a kéréket (Magyarherepe 1652), kicsinek a szekeret, amellyel fát hoztak, stb. Szintén gyakori volt, hogy cselédeivel, béreseivel bánt rosszul, vagy éppen szomszédaival torzsalkodott. 1751-ben a dedrádszéplaki lelkész családlátogatáskor finom falatokat és jobb italt követelt híveitől, ha nem szolgáltak ilyenekkel, szidta őket. A vizitáció mértékletességre intette.<sup>611</sup>

b. *Rongálás, pusztítás.* A gyülekezet ingatlanainak karbantartása az eklézsia feladata volt. A lelkésznek csak azt rótták fel, ha szándékosan kárt okozott. Jegyzőkönyveinkben 131 ilyen ügyet találtunk. A leggyakoribb vétségek: égette a

<sup>611</sup> KükEhmLvt prot. II/1. 38–39, GörgEhmLvt prot. XI/1. 333.

kerítést, tilosba, a cinterembe vagy az eklézsia gyümölcsösébe hajtotta használatait, nem tartotta tisztán udvarát, a trágyát nem takarította rendszeresen, nem separtotta ki a kéményt. A hívek gyakran amiatt is panaszkodtak, hogy lelkészük az eklézsia erdejéből a megengedettnél több fát vág vagy vágat ki. Az is előfordult, hogy a lelkész az építkezésre szánt faanyagot, vagy éppen házának, gazdasági épületeinek fáját elégette (Marosbogat 1732, Dedrászépplak 1751, Marosvécs 1763 stb.).<sup>612</sup>

c. *Részegeskedés.* A harmadik leggyakoribb panasz a *részegítő italban való mértéktelenség* volt, 116 alkalommal került elő. Általában a részegség egyéb kihágást is vont maga után: emiatt vagy elmulasztotta, vagy részegen végezte az istentiszteleti szolgálatot, és megbotránkozta a gyülekezetet. A kocsmai részegeskedés gyakran torkollott káromkodásba, veszekedésbe, verekedésbe, vagy családon belüli erőszakba. Néhány kirívó esetet említünk csupán: Farczádi Nagy Gábor marosvécsi lelkészt 1761-től 1784-ben bekövetkezett haláláig csaknem minden évben megintették a részegeskedés miatt: hanyagolta szolgálatait, az udvarban sokak láttára beesett az asztal alá, napokig haza sem ment a kocsmából stb. A főpatrónus többször kötelezvényt (*reversalis*) íratott vele, de annak sem volt sok eredménye. (A határozatokat lásd Függelék 31.) 1656-ban a gerendkeresztúri lelkész részegen mészárosnak tette magát. 1690-ben Belényesi Grausser Dávid brádi lelkészt pünkösöd másodnapján az esperes templom helyett a kocsmában találta részegen. 1718-ban Dési Miklós marosillyei lelkész részegen kolduló fiúgyermekeket erőszakolt meg, és asszonyokat próbált paráznaságra kényszeríteni. A vizitáció megfosztotta lelkész-jellegétől, kiközösítette és átadta a világi hatóságoknak. Ha a dorgálás nem használt, akkor az egyházlátogatás kötelezvényt íratott alá a vétkessel, amelyben megígérte, hogy nem iszik (Csejd 1727, Harangláb 1735, Kézdiálbis 1746, Csekelaka 1780).<sup>613</sup>

d. *Táncolás.* A 80. Geleji-kánon megtiltotta a lelkészeknek a táncot. Ennek a rendelkezésnek az áthágását 31 alkalommal rótták fel (pl. Székes 1746). Gyakran társult részegséggel vagy paráznasággal. 1690-ben az említett Belényesi Grausser Dávidról azt is panaszolták, hogy hajdútáncot járt. 1694-ben a harcói lelkész tánc közben *tentálta paráznaságra* a lakodalomban levő asszonyokat. Ebbe a csoportba soroltuk azon eseteket is, amikor a lelkész házánál az ő (hallgatólagos) egyetérté-

<sup>612</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 208, GörgEhmLvt prot. XI/1. 333, XI/2. 632.

<sup>613</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 392, 426, 455, 503, 591, 669, Hermányi 1992. 39, HZEhmLvt prot. I/1. 81, 140, MarEhmLvt prot. II/2. 130–132, KükEhmLvt prot. II/3. 191, KézdiEhmLvt prot. II/1. 129, NENyedEhmLvt prot. I/2. 564.

sével tartottak táncmulatságot (Sóvárad 1731, Uzdiszentpéter 1761, Szászújfalú 1779).<sup>614</sup>

e. *A szolgálati hely indokolatlan elhagyása (tekerés, excurrálás)*. Mind a hívek, mind az előljárók elvárták a lelkésztől, hogy huzamosabb ideig indokolatlanul ne maradjon távol szolgálati helyétől. Az előző fejezetben láttuk, hogy minden nap istentiszteletet kellett tartani, a nagy gyermekhalandóság miatt pedig a szülők egy-két napos korban keresztvíz alá akarták tartani gyermekeiket. 30 alkalommal hangzott el ez a panasz. A távolmaradásnak általában három oka volt: 1. Saját öröklött birtokán gazdálkodott. 2. A patrónus elvárta lelkészi vagy más jellegű szolgálatait a falun kívül, vagy éppen távol eső birtokain is. 3. Valamelyik környező városban töltött több időt. A gyülekezeti tagok általában olyankor háborogtak emiatt, ha sorozatosan elmaradtak a szolgálatok, vagy hiányzása következményeként keresztetetlenül halt meg gyermek.

f. *Káromkodás, szitkozódás*. A vétek 28 alkalommal fordult elő forrásainkban. A leggyakoribb káromkodás a *huncfut*, illetve a *teremtette* volt (Csejéd 1727, Póka 1750).<sup>615</sup>

g. *Dohányzás*. 22 alkalommal került elő. A 17. század utolsó évtizedében a Széki illetve az Udvarhelyi egyházmegye generális vizitációján már tiltották a pipázást, majd 1714-ben a küüllővári zsinat nemcsak a lelkészeket, hanem a lelkészi szolgálatra készülő mestereket is eltiltotta tőle. A tiltásnak az erkölcsi fegyelmelésen túl gyakorlati oka is volt: a nyílt láng könnyen tüzet okozhatott (pl. Dedrászéplak 1751). A Marosi egyházmegyében már 1692-ben előkerült a kérdés (Nyárádszereda 1692), a Küüllőiben viszont csak az 1720-as években foglalkoztak vele, a Görgényi traktusban a 18. század középső évtizedében is vizsgáltak dohányzó lelkészeket.<sup>616</sup>

h. *Nem megfelelő öltözet*. 21 ilyen jellegű panaszt olvassunk. A gyülekezet elvárta lelkészétől, hogy öltözete is méltó legyen hivatalához. Egyfelől a „divatos” öltözéket, a kurta dolmányt és a kurta mentét tiltották (Nyárádszereda 1721), másfelől az alacsonyabb társadalmi jogállású személyek öltözködésének (a *condrának*) viselését helytelenítették (Marosjára 1765, Mezőköbölkút 1776).<sup>617</sup>

i. *Kocsmatartás*. 18 alkalommal vádolták azzal a lelkészt, hogy a törvényi tilalom ellenére *cégéres kocsmát* tartott a parókián (Magyarherepe 1652, Székelyvaja

<sup>614</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 81, MarEhmLvt prot. II/1. 95, II/2. 284, 621, GörgEhmLvt prot. XI/2. 374, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 507–508.

<sup>615</sup> MarEhmLvt prot. II/2. 130–132, GörgEhmLvt prot. XI/1. 300/19.

<sup>616</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 333, MarEhmLvt prot. II/1. 31.

<sup>617</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 434, GörgEhmLvt prot. XI/2. 474, 676.

1692, Disznajó 1775). Az eklézsia borát a falu kocsmájában, az egyházfi vagy a zsellér házában lehetett árulni. Az italárúsítással helyenként a patrónus, a falu vagy éppenséggel az eklézsia kocsmatartási jogát sértette meg a lelkész (Gógán 1728).<sup>618</sup>

j. *Pénzkezelés körüli rendellenességek.* Az eklézsia pénzét az egyházfi és a gondnok kezelte, a lelkész ritkán szólhatott bele ebbe.<sup>619</sup> 18 alkalommal mégis panaszoltak a hívek a rendszertelen vagy hűtlen pénzkezelésről. A legtöbb nehézség a perselypénz számontartása és elköltése körül merült fel (pl. Mezőújlak 1759), gyakran azzal vádolták, hogy az eklézsia pénzét a *maga szükségére* költötte (Sövényfalva 1765, Boldogfalva 1775).<sup>620</sup>

k. *Paráznaság gyanúja.* Egyetlen vizitáción sem hangzott el tényszerűen, hogy a lelkész paráználkodott, mindenütt a paráznaságnak csak a gyanújáról, vagyis gyanús körülményekről beszélnek (*suspecta circumstantia*), 17 ilyen esetet ismerünk. A vádak egy részét a helyszínen ejtették (Mezőújlak 1766), ha nem, akkor a parciálisra utalták az ügyet, hogy ott tisztázza magát (Kerelőszentpál 1728, Radnótfája 1759). Bár törvény nem írta elő, de szokásjog alapján a lelkésznek szolgálata kezdetén meg kellett nősiülnie. Ha nem tett eleget ennek, a vizitáció figyelmeztette rá, hiszen az egyedülálló lelkésztől hamar felröppenhetett a paráznaság híre. Így történt 1730-ban Magyarherepén: *Minthogy tiszteletes Nitrai uram sokszor a Szent Partialistól admoneáltatott, hogy megházasodgyék, s nem cselekedte, most újjólag szomorúan érti a Szent Visitatio, hogy mocskos hírek indultak ökegyelme felől, [...] admoneáltatik serio, hogy gyanús személyekkel ne társalkodgyék, gyanús házakhoz ne járjon, sőt a Visitatio imponálly, hogy a jövő Partialisig megházasullyon, mert külömben a Szent Társaság amoveállya kebeliből.*<sup>621</sup>

l. *Lövöldözés, fegyverviselés, vadászat.* A 80. kánon megtiltotta a lelkészek fegyverviselését és a vadászatot. Hét alkalommal (legtöbbször a Marosi egyházmegyében) panaszkodtak a lelkészekre, hogy lövöldöztek, kardot rántottak vagy vadásztak.

További 68 esetet soroltunk az *Egyéb* témakörbe. Ezek között előfordul családi békétlenség, kártyázás, vasárnapi munkavégzés stb.

<sup>618</sup> KükEhmLvt prot. II/1. 38–39, II/3. 76–77, MarEhmLvt prot. II/1. 61, GörgEhmLvt prot. XI/2. 668.

<sup>619</sup> Lásd részletesen az 5.3. alfejezetet.

<sup>620</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 575, KükEhmLvt prot. II/4. 78–79, 257–258.

<sup>621</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 492, XI/1. 570, KükEhmLvt prot. II/3. 86–87, KükEhmLvt prot. II/3. 98.

#### 4.1.1.3. A büntetések

A lelkészek fegyelmezésének fóruma a parciális zsinat volt. A vizitáción csupán a perfelvétel és a kivizsgálás első szakasza zajlott le. Az 1858 ügy mellett meglehetősen kevés a 363 ismert ítélet. Feltételezzük, hogy ahol csak a bűnt jegyezték fel, ott a bűnöst szóban intették meg.

A vizitáció célja elsősorban nem a büntetés, hanem a jobbítás volt. Ennek tudható be, hogy többször is kilátásba helyezték a szigorúbb büntetést, de végül eltekintettek tőle (*noha keményebb büntetésre volna méltó, mindazonáltal most egyszer még admoneáltatik*). Időnként a törvény szerint járó büntetést (hivatalvesztés, kiközösítés stb.) is megnevezték.

229 esetben viszont rögzítették is a szóbeli intés tényét, amelynek több fokozata is volt: legszigorúbb a *correptio* (megragadás, erős feddés), ennél enyhébb az *admonitio* (megintés), ezzel kb. egyenértékű az *impositio* (szívére helyezés), legenyhébb az *intimatio* (javaslat). A vitás kérdéseket igyekeztek helyben megoldani: 32 esetben bírták rá a lelkészt, hogy kérjen bocsánatot a gyülekezettől, és így állították helyre a békességet.

Harminchat esetben róttak ki pénzbüntetést valamely mulasztásért. Ezek összege három és 12 forint között mozgott.

Ötvenkét ügyet súlyossága miatt a parciálisra utaltak. Tizenegy, súlyosabb ügyekben érintett lelkészt pedig az ítélethozatalig el is tiltottak a szolgálattól (*suspendatio*). Két esetben pedig vizitáción végleg megfosztották egyházi hivataluktól. 1718-ban Dési Miklós marosillyei lelkészt nemcsak hivatalától fosztották meg, hanem exkommunikálták és átadták a világi hatóságnak, ugyanis tanúvallomásokból rábizonyosodott, hogy szolgálóját, illetve fiúgyermekeket is megrontott. (Lásd Függelék 32.) 1726-ban Magyarsülyében Solymosi Mihály lelkészt azért fosztották meg hivatalától (*reverendus parochus officio et honore privatur*), mert Boér Györgyöt negyedfokú rokonával összeeskette kihirdetés nélkül, sőt az arát korábban másvalaki eljegyezte.<sup>622</sup>

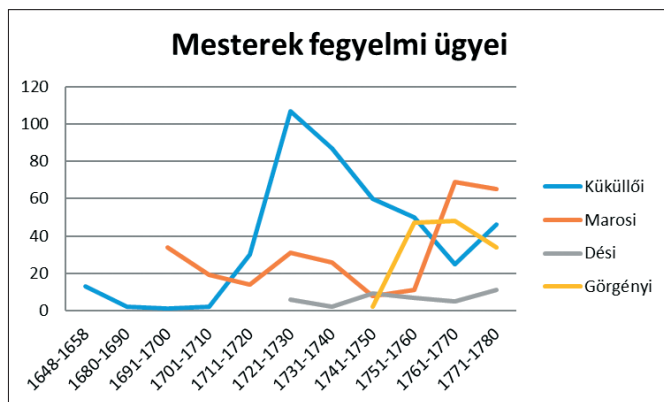
A lelkészek fegyelmi ügyeinek összefoglalásaként elmondhatjuk, hogy a vizitáció jobban odafigyelt a szolgálati mulasztásokra, mint az erkölcsi kihágásokra, ugyanis a tárgyalta kérdések kétharmada a szolgálati mulasztásokra vonatkozik. Ezt jelzi az előbbi alfejezet adatainak a csoportosítása is: a szolgálattal kapcsola-

<sup>622</sup> HZEhmLvt prot. I/2. 140, KükEhmLvt prot. II/3. 20.

tos panaszok a lelkésztársadalom kb. 20 százalékát, az erkölcsiek pedig annak 10 százalékát érintik.

A fegyelmezés célja a megjobbítás és nem a büntetés volt. Ezért találunk sokkal több szóbeli megróvást és csak nagyobb kihágások, illetve a visszaeső bűnök esetén alkalmaztak szigorúbb büntetést.

#### 4.1.2. Tanítók



8. ábra – A tanítók fegyelmi ügyeinek megoszlása egyházmegyénként

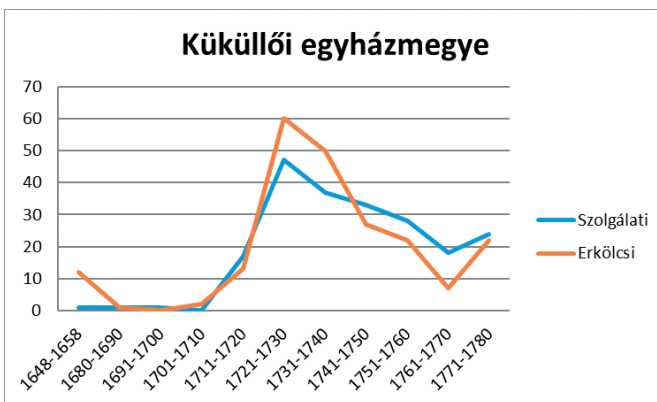
Az egyházi rend másik csoportját, az iskolamestereket – a lelkészekhez hasonlóan – kizárólag egyházi hatóság elé lehetett törvénybe hívni. A vizitáción előkerült ügyeket helyben szóbeli intéssel, illetve büntetés kiszabásával orvosolták, vagy tovább utalták felsőbb törvényhatóságra. A vizsgált anyagban 966, meste-

rekkel kapcsolatos fegyelmi ügyet találtunk. Ez alig több mint fele a lelkészekkel kapcsolatos ügyeknek (1858). A számok tükrözik az egyházi szolgák két csoportjának arányát: az Erdélyi Református Egyházban kb. fele annyi mester szolgált, mint lelkész, ám a 18. század közepétől egyre több gyülekezet engedhette meg magának, hogy mesteri állást tartson fenn, így számarányuk folyamatosan nőtt. Részben ezzel magyarázható, hogy a legtöbb egyházmegyében idő haladtával nőtt a mesterekkel kapcsolatos fegyelmi ügyek száma (lásd a 8. ábrát). Ez elsősorban a Marosi traktusban érhető tetten. A Küküllői egyházmegyében az 1720-as években volt a legintenzívebb a fegyelmezés, majd folyamatosan csökkent a tárgyalt ügyek száma.

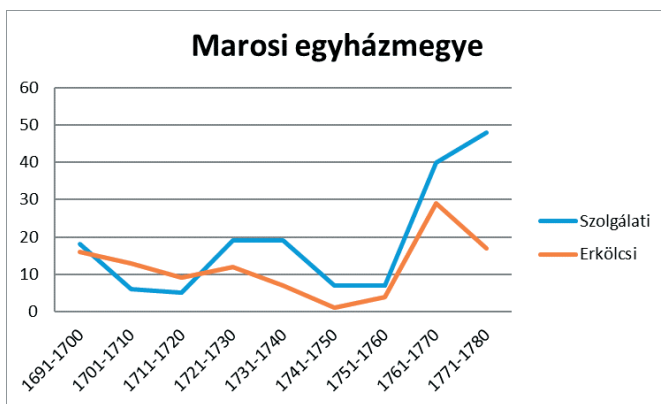
A 88. Geleji-féle kánon tanítókra vonatkozó része így hangzik: *Hasonlóan vizsgálják meg az iskolatanítók képzettségét, mind iskolai, mind templomi szolgálataikat, életüket és erkölcsüket, vajon ők lelkészeikkel együtt mindent a liturgiában és egyház kánonaiban megírt szabályok és módozatok szerint tesznek és szolgálnak-e? És őket, ha bennük valami megfeddésre méltót találnak, kihágásuk vagy mulasztásuk mi-*



nőségéhez képest érdemük szerint dorgálják meg, és az őket fenyegető szigorúbb büntetésre való hivatkozással, mint valamely ösztönzővel vagy sarkantyúval, a maguk megjobbítására ösztönözzék, vagy pedig ha vétjük oly nagy lenne, hogy nyilvános fenytésre látszanék méltónak, halasszák annak megrovását



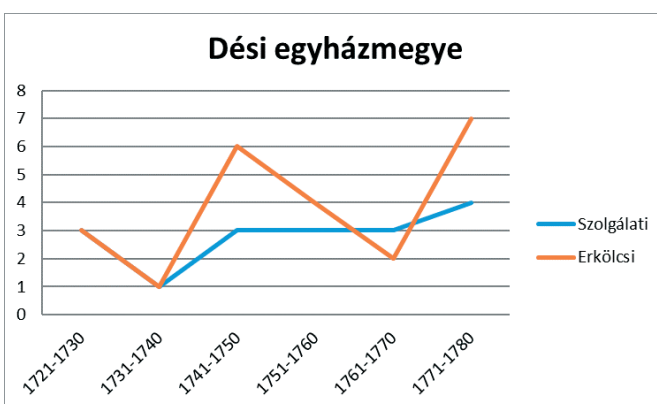
9. ábra – A tanítók fegyelmi ügyei a Küküllői egyházmegyében



10. ábra – A tanítók fegyelmi ügyei a Marosi egyházmegyében

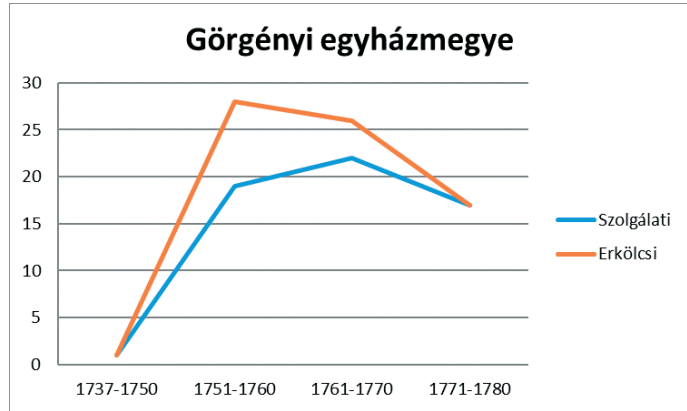
a következő zsinatra. A kánon több lehetőséget adott a vizitációnak arra, hogy a mesterek ügyét, a lelkészekéhez viszonyítva, helyben oldja meg. Így aztán nem meglepő, hogy a mesterek ügyében a helyszínen hozott ítéletek száma nagyobb, mint a lelkészeké, még

ha az utóbbiak esetében több ügy is előkerült (eddig 1858-t ismerünk). A vizitáció a mesterek 966 ügyéből 275-t a helyszínen zárt le. Feltételezzük, hogy az ismeretlen kimenetelű 594 esetet is szóbeli figyelmeztetéssel oldották meg. Az ítéletekről jelen alfejezet utolsó pontjában szólnunk.



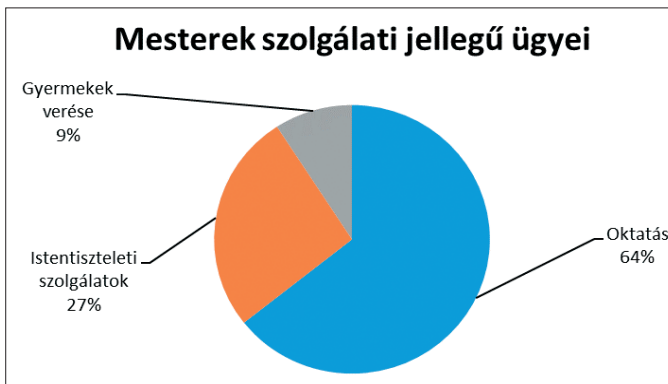
11. ábra – A tanítók fegyelmi ügyei a Dési egyházmegyében

Az ügyek jellegét tekintve, jóval kiegyenlítettebb a szolgálati (502) és az erkölcsi jellegű (464) fegyelmi ügyek aránya. Ez az arány egyházmegyénként különbözik. A Marosi traktusban több szolgálati vétség került elő, a statisztikailag vizsgálható három vármegyei traktusban évenként változik az ügyek rangsora, de az erkölcsi kihágások többségben vannak (9–12. ábra).



12. ábra – A tanítók fegyelmi ügyei a Görgényi egyházmegyében

#### 4.1.2.1. Szolgálati mulasztások



13. ábra – A tanítók szolgálati jellegű fegyelmi ügyei

A mestereknek két fő feladatuk volt: az iskolai tanítás, illetve az istentiszteleti éneklés vezetése. Ezekhez társult sok gyülekezetben a harangozás. Ha a gyülekezet lelkésze a filiában szolgált vagy indokoltan távol maradt, a homiliás istentiszteleti szolgálatot is el kellett látnia a

mesternek. A szolgálati ügyeket három fő csoportra osztottuk. Arányaikat a 13. ábra szemlélteti:

a. *Az oktatás elhanyagolása (scholat nem tart)*. Ez a leggyakoribb panasz, a fegyelmi ügyeknek csaknem harmadát teszi ki, 323 alkalommal fordult elő. A mester az esetek többségében azzal védekezett, hogy a szülők nem küldik fel tanulni gyermekeiket. Ilyenkor a vizitáció szorgalmasabb munkára intette a tanítót,

a gondnoknak pedig meghagyta, hogy ha szükséges, pénzbüntetéssel is kényszerítse a gyülekezet tagjait gyermekeik iskoláztatására. (Részletesen lásd a 3.5. alfejezetben.)

b. *Liturgikus szolgálat alatt történt mulasztások.* 133 ilyen jellegű panaszt jegyeztek fel. Nagyobb részük az istentiszteleti éneklésre vonatkozott. Panaszolták, hogy a mester hamisan énekel, mellőzi az ünnepi énekeket, vagy mindig ugyanazt énekelte (Sövényfalva 1735, Körtvélyfája 1756, Dedrászéplak 1763, Magyarrégen 1764, Erdőcsinád 1765, Bonchida 1771, Gerendkeresztúr 1780). Kifogásolták a passióéneklés elmaradását is (Papolc 1746, Magyaró 1748, Vajdakamarás 1761, Somkerék 1766). Az éneklés – akárcsak a prédikáció – időnként lehetőséget adott a személyes sérelmek kifejezésére is. Szoboszlai István marosvécsi mester 1776-ban azzal haragította magára a gyülekezet főpatronusát, hogy a XXVI. zsoltárt énekelte éppen azon a napon, amelyen öngyűlöletével megbékélt: *Az hazug emberek / Nálam nem kedvesek, / Az tettető csalárdokat, / Szívem szerint gyűlölöm, / És nagy távol kerülöm / Az álnoksággal járókat. // Az gonosztévőknek / És hamis népeknek / Társaságokat gyűlölöm. / Ő gyülekezetekben / Nem ülök semmiképpen / Sőt előttem nem szenvedöm.*<sup>623</sup>

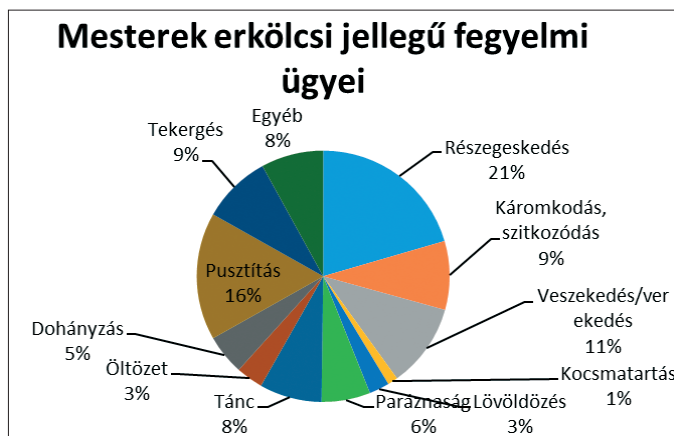
A gyülekezetek gyakran panaszkodtak amiatt, hogy a mester nem végzi megfelelően az istentiszteleti szolgálatokat. A vizitáció rendszeresen megjegyezte, hogy nem az igehirdetés a mester elsődleges feladata, és kérte a panaszolókat, legyenek megértőbbek, ha hibázik. 1718-ban a farcádiak a mester prédikációjának minőségét kifogásolták, a vizitáció kijelentette, *nem tartozik véle, hogy concionálljon a dominus rector, csak énekelhessen és precionálljon.* 1772-ben a kristyori hívek azt panaszolták mesterükről, hogy könyvből könyörög és ritkán prédikál. A vizitáció itt is megvédte a mestert: *fő dolgának az ekkleziában kell lenni a gyermekek tanításának, erre nézve, ha olykor könyvből könyörögne is, azt difficultálni nem lehet.* Amikor a mester tévtanítást hirdetett, szigorúan büntették: 1746-ban Deme Tamás papolci mester *in publica cathedra praedikáván, azt mondotta: ma békéllet meg pokol menyországgal és mikor azt mondotta Isten, ellenkezést szerzek teközötted és az asszonyi állat között, akkor lett Isten centralistává.* Őt emiatt eltávolították hivatalából.<sup>624</sup> Szintén a szolgálati mulasztások közé sorolhatjuk az istentiszteletet, illetve a takarodót jelző harangozás elhanyagolását.

<sup>623</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 189, GörgEhmLvt prot. XI/1. 492, XI/2. 419, 456, 473, 435, 678, SzékEhmLvt prot. II/2. 441, NÉnyedEhmLvt prot. I/2. 541, Csáki–Szöcsné 2001. 289–290, GörgEhmLvt prot. XI/1. 300, SzékEhmLvt prot. II/2. 226, 387.

<sup>624</sup> HZEhmLvt prot. I/3. 59, UdvehmLvt prot. I/3. 202–203, Csáki–Szöcsné 2001. 289–290.

c. *Túlzott szigorúság az iskolában.* Negyvenhat alkalommal vádolták a mestert azzal, hogy veri a gyermekeket, vagy durván szidja őket, és így elidegeníti az iskolától. Ide soroltuk azokat az eseteket is, amikor oktatás helyett saját földjének megmunkálására fogta tanítványait. A vizitáció ilyenkor többnyire szóbeli intéssel próbálta jobb belátásra bírni.

#### 4.1.2.2. Erkölcsei jellegű fegyelmi ügyek



14. ábra – A tanítók erkölcsi jellegű fegyelmi ügyei

Ebbe a csoportba soroltunk minden olyan fegyelmi ügyet, amely nem a tanítók liturgikus szolgálatához, illetve tanításához kapcsolódott. A vizsgált 464 ügyet 12 csoportba rendeztük. A csoportok arányát a 14. ábra szemlélteti:

a. *Részegeskedés.* 95 alkalommal italozás miatt panaszoltak a mesterekre. A részegeskedés a

szolgálat elmulasztását vagy annak minőségi romlását jelentette, és számos más kihágást vont maga után: nem ment kántorkodni (Újtorda 1779), elaludt istentiszteleten és nem énekelt (Harangláb 1735, Mezőbánd 1760, Alsóbölkény 1762, Disznajó 1762), feleségével veszekedett (Pókafalva 1779, Csekelaka 1779), kocsmában verekedett (Retteg 1745, Dányán 1751, Alsóbölkény 1761, Ágotakövesd 1779), káromkodott (Gógán 1712) stb.<sup>625</sup>

b. *Rongálás.* A tanító lakóhelyeül kijelölt háznak, gazdasági épületeinek és udvarának gondatlan pusztítása, a kerítések égetése, a haszonállatok okozta károk és hasonló vétségek 76 alkalommal kerültek az egyházlátogatás elé.

<sup>625</sup> NÉnyedEhmLvt prot. I/2. 520, KükEhmLvt prot. II/3. 191, MarEhmLvt prot. II/4. 220, GörgEhmLvt prot. XI/2. 408, 411, NÉnyedEhmLvt prot. I/2. 489–490, 504, GörgEhmLvt prot. XI/2. 385, KükEhmLvt prot. II/3. 449, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 18r, NÉnyedEhmLvt prot. I/2. 530–531, KükEhmLvt prot. I/2. 479.

c. *Veszekedés, verekedés.* Ez a panasz ötven alkalommal fordult elő. A mesterek legtöbbször ittasan veszekedtek a kocsmában, és a szóváltás gyakran tettlegességgé fajult.

d. *Káromkodással* 41 alkalommal vádolták a mestereket.

e. A mesterek *igazolatlan távolléte* miatt 41 esetben tett panaszt a gyülekezet. Ilyenkor többnyire saját birtokukon gazdálkodtak, vagy valamely udvarban gazdasági feladatokat is elláttak. Ha a vizitáció megintette őket, sorozatos távolmaradásukat alacsony jövedelmükkel, illetve a díjlevél szerinti bér be megvonásával indokolták.

f. *Tánc.* 37 esetben került elő az, hogy a mesterek mulatságban táncoltak. 1763-ban az alsóbölkényi mestert vádolták azzal, hogy két évvel korábban táncolt. A vádakra így válaszolt: *hogy akkor táncolt volna s maga is a mester nem tagadja, hogy akkor ittás lévén az gerendát tartó oszlop körül nem tapatott és nem fordult volna csak magánosan, sőt hogy ne is rikoltott volna egyszer s kétszer ilyen szókkal: hej-huj.* Utóbb hárman is eskü alatt vallották, hogy táncolt, és megbüntették.<sup>626</sup> Táncoláért általában pénzbüntetést szabtak ki.

g. *Paráznság vádjával* 29 alkalommal illették a mestereket. Elsősorban a nőtlen tanítók keveredtek ebbe a gyanúba.

h. *Dohányzás.* 1697-ben a székelyudvarhelyi generális vizitáció tiltotta meg az egyházi szolgáltnak a dohányzást, a pipázó mestereket veréssel vagy 6 forinttal büntethette az egyházlátogatás. 24 alkalommal róttak meg mestereket emiatt. Elsősorban a nyilvános (utcai, kocsmái) dohányzást büntették. A Küküllői egyházmegye vizitációja az 1720-as években nyolc dohányzó mesterrel foglalkozott. A többi traktusban évtizedenként legfeljebb két ilyen ügy került elő. A kihágásért általában pénzbüntetést róttak ki (pl. Vámosgálfalva 1720, Nyárádszentimre 1721).<sup>627</sup>

i. *Öltözet.* A tanítók öltözködését a 18. században szabályozta pontosabban az egyházi főhatóság, 1714-ben a sepsibodoki generális vizitáció megtiltotta a kurta mente és dolmány viselését. Az egyházlátogatások az 1720–1740-es időszakban foglalkoztak legtöbbször a tanítók ruházatával. Pl. 1731-ben Kibéden Albisi Kelemen mestert így jellemezték: *Öltözetiben is nagy indecenitas találatott a mesternek, olyan kurta dolmányt viselvén mint edgy pajkos katona.*<sup>628</sup>

<sup>626</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 421.

<sup>627</sup> UdvEhmLvt prot. I/2. p. 42–43, KükEhmLvt prot. II/2. 66–67, MarEhmLvt prot. II/1. 431.

<sup>628</sup> MarEhmLvt prot. II/2. 284–285, ERZSI I. 463.

j. *Fegyverviselés.* Szintén a katonákhoz hasonlították azokat a mestereket, akik lövöldöztek vagy *mezítelen karddal* jártak az utcán. Ebbe a csoportba soroltuk a vadászatokon való részvételt, amely szintén tilos volt a belső rend tagjai számára. A panasz 12 alkalommal fordul elő jegyzőkönyveinkben.

k. *Kocsmatartás.* Hat alkalommal büntettek mestereket amiatt, hogy a tanítói lakásban italt árultak, ezzel részben a gyülekezetet botránkoztatták, részben a falu vagy a helyi birtokosok italmérési privilégiumait sértették.

#### 4.1.2.3. A büntetések

A mesterek – akárcsak a lelkészek – fegyelmezésének illetékes hatósága a parciális zsinat volt. A mesterek fegyelmi ügyeinek viszont már gyakrabban járt végére a vizitáció, mint a lelkészekéinek. A 966 ügy 28 %-ának, 275-nek ismerjük az ítéletét. Ez az arány jóval nagyobb, mint a lelkészek fegyelmi ügyeiben ismert ítéleteké (19 %). Feltételezzük, hogy az ismeretlen végkimenetelű 691 ügyet szintén szóbeli megintéssel rendezték, 144 esetben pedig tudjuk ezt. 16 esetben kötelezték a tanítót, hogy kérjen bocsánatot a sértett féltől, legtöbbször az eklézsiától.

A pénzbüntetések (*bursalis poena*) száma itt 62, csaknem kétszerese a lelkészekéinek (36). Ezek összege három és 12 forint között mozgott. Egyaránt alkalmazták szolgálati és fegyelmi jellegű kihágások büntetésekor, az oktatás elhanyagolását, az istentiszteleti szolgálatok elmulasztását, részegeskedést, paráznaságot, káromkodást, táncolást, dohányzást, nem megfelelő öltözködést is büntették így.

A lelkészekkel ellentétben a mesterek fegyelmezésekor a vizitáció a testi fenytést is alkalmazta. 1697-ben az udvarhelyi generális vizitáció a dohányzás egyik lehetséges büntetéseként nevezte meg a verést. Ugyanezen a vizitáción Farczádi András felsősófalvi mestert több kihágásért (*scholaban nem tanításáért, étszaka schola kívül való járásáért, sok részegeskedéséért, kardoskodásiért, két tisztességes asszonyoknak próbálgatásáért, dohányozásáért, lapockás táncnak járásáért*) meglapátoltatásra ítélték. Ez az egyetlen olyan eset amikor az ítélet végrehajtásáról is értesülünk. Jegyzőkönyveinkben háromszor került elő a testi fenytés, mint lehetséges büntetés: 1683-ban a helyi lelkésszel békétlenkedő nagykendi mesterről írták, hogy *ha feleséges iffjú ember nem volna, bizonynyal elhidgye, három pálcával megvertetvén, gyalázatosan a scholaházból kivettették volna*. 1695-ben Pürkereczti alias Hétfalusi Péter gyulakutai iskolamesterről kiderült, hogy viszonya volt a lórinccfalvi Rosint Borkával, amely kimerítette a *nötelen paráznaság* vétkét. Pürkereczit eredetileg vesszőzésre ítélték, majd megmenekült a büntetéstől, csupán a vesszővel a kezében el kellett mondania, hogy *én erre méltó lettem volna, de mivelhogy az istenes*

bíráknak kegyességek hozzám járult, hogy törvényemet mitigálták, mellyhez képest az én példámon minden ember tanuljon és a gonosz társaságot eltávoztassa. 1723-ban a mezőbándi mester a lelkész halála után megtagadta a szolgálatok végzését, lakásában erkölcstelen ifjakkal mulatott. A vizitáció így ítélkezett: megérdemlené, hogy levonattatván megpálcáztatnók, hivatalától is megfosztanók; azért mostan canonnak continentiaja szerint admoneáltatik.<sup>629</sup>

Huszonkilenc mester fegyelmi ügyét utalták a parciálisra. Öt súlyosabb ügyben (pl. Mikefalva 1734, Körtvélyfája 1779) a mestert az ítélethozatalig el is tiltották a szolgálattól (*suspendatio*).<sup>630</sup>

Tizenkilenc esetben olvasunk arról, hogy a mestert eltávolították hivatalából (*eliminálták* vagy *proscribálták*). A joggyakorlat nem volt egységes. Időnként csupán a gyülekezetből távolították el, de más eklézsiában szolgálhatott, máskor az egyházmegye közösségéből (*szent társaság*) zárták ki (Nagygalambfalva 1718, Mezőmadaras 1723, Maroscsapó 1723, Magyarherepe 1735).<sup>631</sup>

Egyetlen olyan esetről olvasunk, amikor a vizitáció a felsőbb iskolák hallgatóinak fegyelmi ügyeit rendezte. 1702-ben a küüllővári iskola (akkor a rector mellett négy praceptor működött itt) diákjai *scholan kívül a városson részegségekben czimbalmaztak, hegedültek, táncoltanak és sok alkalmatlanságokat is cselekedtenek*. Első csupán megintették őket, de kicsapás terhe alatt kötelezték őket a megbobulásra és a bocsánatkérésre.<sup>632</sup>

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a vizitáció a mesterek esetében is hangsúlyosabban odafigyelt a szolgálati mulasztásokra, mint az erkölcsi természetű kihágásokra, ám az erkölcsi vétségek aránya jóval nagyobb volt. A vizitáció – a lelkészekhez képest – gyakrabban szabott ki helyben büntetést az engedetlen mesterekre, esetenként el is távolította őket az ekléziából vagy az egyházmegyéből.

---

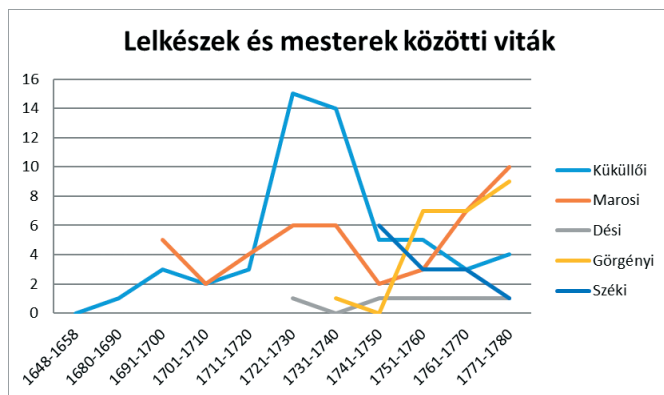
<sup>629</sup> UdvEhmLvt prot. I/2. p. 42–43, KükEhmLvt prot. I/2. 111, MarEhmLvt prot. II/1. 111–112, 512. Pürkerezci esetét közli Sipos 2002. 108–109.

<sup>630</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 165, GörgEhmLvt prot. XI/2. 734.

<sup>631</sup> UdvEhmLvt prot. I/3. 195, MarEhmLvt prot. II/1. 478, KükEhmLvt prot. II/2. 139, II/3. 188.

<sup>632</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 352.

### 4.1.3. Egyházi szolgák közti viták



15. ábra – Lelkészek és mesterek közötti viták egyházmegyénként

A lelkészek és a mesterek legtöbbször a parciális zsinaton törvénykeztek egymással. A vizitáció csak akkor foglalkozott a két egyházi szolga vitájával, ha arról a gyülekezeti tagok, vagy a vitatkozó felek a helyszínen panaszt tettek. Összesen 144 esetet ismerünk. (Egyházmegyék és évtizedek szerinti lebontásban lásd a 15. ábrán.)

A Küküllői traktusban az 1720-as években, a Marosiban és a Görgényiben 1770 és 1780 között volt a legmagasabb a vizitáció elé került lelkész és tanító közti viták, veszekedések száma. A Dési egyházmegyében azért olyan alacsony az esetek száma, mert kevés gyülekezetben működött tanító.

A lelkészek és tanítók közti feszültségnek volt néhány gyakoribb oka. Legtöbbször a gyülekezeti tagoktól járó bér vagy valamely jövedelem elosztásán szólkalkoztak össze. A díjlevelek alapján a mester járandósága kb. fele volt a lelkészének. A tanító sokszor ennél többet követelt, vagy önkényesen többet vett el az őt megillető résznél (pl. Kecsed 1728, Alsóbölkény 1757, Póka 1765, Lőrincfalva 1770). A vizitáció ilyenkor a díjlevél alapján tisztázta a járandóságok összegét vagy arányát. Ha így sem sikerült megegyezni, helyben hoztak határozatot: 1693-ban Dányánban a cinteremben levő gyümölcsfák termése felett veszekedett a lelkész és a mester. A vizitáció egyenként kijelölte, hogy melyik fa termése kinek jár.<sup>633</sup> A vita másik forrása a rossz hír terjesztése volt: Általában a mesterek terjesztettek rossz hírt gyülekezetük lelkészéről, esetenként paráznasággal, lopással vádolták őt a gyülekezeti tagok, a patrónusok vagy éppen az egyházi főhatóság előtt (*supplantatio*) (pl. Havad 1693, Marosbogát 1741, Retteg 1745, Alsóbölkény 1759, Néma 1767). Előfordult, hogy jobbagynak (Néma 1727, Tancs 1778), disz-

<sup>633</sup> DÉS EhmLvt prot. II/1. 114, GÖRG EhmLvt prot. XI/1. 534, XI/2. 471, MAR EhmLvt prot. II/4. 653, KÜK EhmLvt prot. I/2. 209–220.



nópásztornak (Szászújfalú 1779), törvénytelen gyermeknek (Alsóbölkény 1757) nevezték.<sup>634</sup>

A szolgálatok rendszertelen végzése szintén összetűzés forrása volt (*a mester nem függ/dependeál papjától*.) A lelkészek gyakran panaszkodtak, hogy a mester nem kérdezi meg, harangozhat-e istentisztelet előtt, magánál tartja a templom kulcsát, nem vesz részt az istentiszteleten, nem él az úrvacsorával, nem végzi el a rá bízott szolgálatokat, vagy éppen a engedélyük nélkül tart istentiszteletet (Nagykend 1683, Marosszentkirály 1725, Magyarherepe 1739, Felőr 1756, Körtvélyfája 1757, Magyarrégen 1760, Válaszút 1781). Ilyenkor a vizitáció figyelmeztette a tanítót, hogy ismerje el felettesének a lelkészt (*tőle, mint atyától függjen*), és végezze el a rá bízott feladatokat.<sup>635</sup>

A viták gyakran nyilvános veszekedéssé fajultak, templomban, parókián, kocsmában, utcán torzsalkodtak. Némelykor a templomi szolgálatokat használták a sérelmek kimondására, kiprédikálták, illetve kiénekeltek egymást (pl. Körtvélyfája 1756, Vajdaszentivány 1763, Gernyeszeg 1776). A veszekedés időnként tettlegességbe is fordult: 1732-ben Nyáradkarácsonban a lelkész palánkkal ütötte fejbe a mestert, 1745-ben Vajdakamaráson a mester követ fogott a lelkészre. A vizitáció igyekezte helyreállítani a békeséget, 1776–1777-ben pl. a görgényi esperes háromszor járt Gernyeszegen, hogy csitítsa az elmérgesedett vitát (lásd Függelék 33.). Az esetek többségében valamelyiküket (többnyire a mestert) eltávolították a gyülekezetből.<sup>636</sup>

A lelkész és a mester közti nézeteltérés gyakran kiterjedt családjaikra, de nem ritkán éppen a feleségek veszekedéséből indult. A feleségek *nyelveskedése* sokszor mételyezte meg az egyházi szolgálak viszonyát. Súlyosabb esetnek számított, amikor a templomban nem ültek egymás mellé, lökdösődtek vagy veszekedtek. (A gyülekezet botránkoztatása mindig súlyosbító körülménynek számított.) A vizitáció itt is igyekezett kibékíteni a feleket. A kölcsönös bocsánatkérés (*egymás megkövetése*) a gyülekezet és a vizitáció előtt történt.

---

<sup>634</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 57–59, KükEhmLvt prot. II/3. 280–281, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 18r, GörgEhmLvt prot. XI/1. 565–566, DésEhmLvt prot. II/1. 720, DésEhmLvt prot. II/1. 86, GörgEhmLvt prot. XI/2. 718, NEenyedEhmLvt prot. I/2. 507–508, GörgEhmLvt prot. XI/1. 534.

<sup>635</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 111, II/3. 259, MarEhmLvt prot. II/2. 31, SzékEhmLvt prot. II/2. 71, GörgEhmLvt prot. XI/1. 493, XI/2. 360–361, DésEhmLvt prot. II/2. 54.

<sup>636</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 493, XI/2. 437, 688, MarEhmLvt prot. II/2. 320, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 21r.

Összefoglalásképp elmondhatjuk, hogy a vizitáció mindenképpen békés úton akarta rendezni az egyházi szolgák vitáit, legtöbbször kölcsönös bocsánatkérésre kötelezte a feleket. Ha erre nem volt lehetőség, pénzbüntetést rótt ki, parciális elé utalta a kérdést, vagy állásából elmozdította a vitás felek egyikét.

#### 4.1.4. Egyházi szolgák családja

A lelkészek és mesterek felesége illetve gyermekei (*cselédje*) egyházi személyeknek számítottak, így rájuk is ugyanazon egyházzogi eljárás vonatkozott, mint férjükre vagy apjukra. Mind a Ruberiánus-, mind a Geleji-kánonok előírták, hogy a lelkészek hajadont vagy tisztességes életű özvegyet vehetnek feleségül (31. Ruber- és 81. Geleji-féle kánon). Mindkét törvénykönyv megtiltotta a lelkészek feleségeinek és lányainak a fényűző öltözködést (27. Ruber- és 84. Geleji-féle kánon). A nagyrészt az öltözködésről szóló 84. kánon egyetlen mondat erejéig kiter a lelkészi család életmódjára is: *Kövessék azért a józanságot s feddhetetlenséget, kerüljék a csacsakaságot, fajtalanságot, civakodást, perpatvart, mint a dögvészt, a tánctól tartózkodjanak, ellenben amennyire csak tőlük telik, magukat mindenben a szemérmességnek és a családanyai tisztas jellemnek mintegy élő példáiul tüntessék fel.*

A vizitációról szóló, 88. Geleji-féle kánon az egyházi szolgák erkölcsi életének vizsgálatát kiterjesztette családjukra is: *Azután mind a lelkészek, mint feleségük s gyermekeik erkölcsé, élete és ruházkodása iránt is gondosan tudakozódjanak, hogy ti. mértékletesek, szerények, kegyesek, tisztességesek-e, tetteikben és szavaikban, életmódjukban és ruházkodásukban feddhetetlenek-e?* Ennek alapján amit kihágásként tudtak be a lelkésznek vagy a mesternek, az ugyanúgy véteknek számított, ha felesége vagy gyermeke követte el. A vizsgálatot időnként kiterjesztették a közös háztartásban élőkre: szülőkre, távolabbi rokonokra, állandóan ott lakó cselédekre.

Az egyházi szolgák családtagjai erkölcsi életének példaértékűnek kellett lennie a gyülekezet előtt. Amennyiben ez nem így történt, a családfőt rótták meg, amiért *maga háza népét jó fenyítékbe nem tartja, és kötelezték, hogy úgy igazgassa feleségét/gyermekét hogy ha ilyenek hallatnak többször, Canon szerint deponáltatik.* Ha a férj nem bizonyult elég határozottnak, az egyházlátogatás be is váltotta a fenyegetést: 1727-ben Bagaméri György magyarherepei mestert a parciálisig eltávolították hivatalából, mivel *feleségét is Isten szerint való fenyítékben nem tudta tartani.*<sup>637</sup>

---

<sup>637</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 25.

#### 4.1.4.1. A feleségek fegyelmi ügyei

A rendelkezésünkre álló vizitációs jegyzőkönyvekben összesen 231 alkalommal olvassuk az egyházi szolgák feleségeinek fegyelmi ügyeiről, 147 esetben a lelkészek hitveséről, 84 alkalommal mesterek házastársairól (lásd a 16. ábrát).

Leggyakrabban az asszonyok *nyelveskedése*, pletykálkodása (*tűzhajtás*) volt a vita forrása.

Veszekedett a lelkész felesége a mesternével (Páncélcseh 1755), gyülekezeti taggal (pl. Hídalmás 1742, Nyárádszereda 1776), a patrónussal vagy annak feleségével (Magyarrégen 1760, Dextrádszéplak 1761), a vizitációval (pl. Kolozsborsa 1737), terjesztett rossz hírt szolgálójáról (Alpestes 1698) stb. A mesterné szidta a lelkész feleségét (Magyarfülpös 1756), férje tanítványait (pl. Mezőmadaras 1692, Szőkefalva 1750, Magyarbükkös 1780) stb. A legtöbbször szóban intették őket, igyekeztek összebékíteni a sértett féllel, de alkalmaztak (3–12 forint értékű) pénzbüntetést is (pl. Balavásár 1713). 1775-ben pedig a karatnai mesternét káromkodásért kiközösítették.<sup>638</sup>

A másik gyakori vád a lelkész vagy a mester feleségének részegeskedése (Nyárádszereda 1692), illetve paráznasága (pl. Kecsed 1735, Magyarrégen 1743) volt. Több gyülekezet panaszolta, hogy a lelkész felesége ittasan táncolt (Szőkefalva 1752, Görgényszentimre 1755, 1773, Marosvécs 1757). A paráznaság vádját viszont tanúk kihallgatásával (*inquisitio*) kellett igazolni. A vallatási jegyzőkönyv (*inquisitoria relatoria*) már a parciális elé került és ott tárgyalták tovább az ügyet. Ha a lelkész feleségét paráznasággal gyanúsították, kötelees volt kivizsgáltatni az



16. ábra – Egyházi szolgák feleségeinek fegyelmi ügyei egyházmegyénként

<sup>638</sup> DÉS EhmLvt prot. II/1. 552, 306, MAR EhmLvt prot. II/5. 56, GÖRG EhmLvt prot. XI/2. 361, 378–379, DÉS EhmLvt prot. II/1. 237–239, HZEhmLvt prot. I/1. 199, GÖRG EhmLvt prot. XI/1. 552, MAR EhmLvt prot. II/1. 15–16, KÜK EhmLvt prot. II/3. 441, NENYED EhmLvt prot. I/2. 507–508, KÜK EhmLvt prot. I/2. 517, KÉZDI EhmLvt prot. II/3. 98–99.

ügyet, ha nem tette, az egyházi hatóság megbüntette (Kutyfalva 1713). A táncoláért viszont szóbeli megintés vagy 3–6 forint pénzbüntetés járt.<sup>639</sup>

A lelkészi és tanítói családokban is elfordult, hogy a feleség megszökött és a házastársak külön éltek. A vizitáció mindig szigorúan megintette a külön élő, belső rendhez tartozó házastársakat, az elment asszonyt kötelezte, hogy költözzön vissza férjéhez, a férjet pedig felszólította, hogy fogadja vissza feleségét, ha pedig az ő magatartása okozta hitvese távozását, változtasson azon (Mezőbodon 1713, Héjjasfalva 1718, Körtvélyfája 1766). Háromszéken két esetet ismerünk, amikor nagy összegű pénzbüntetéssel (200 forint) fenyegették az egyházi szolgák feleségét, ha nem térnek vissza elhagyott férjükhöz (Páké 1749, Ikafalva 1775). Ha a feleség nyilvánvaló parázna volt, vagy a házasság menthetetlennek tűnt, a vizitáció kezdeményezte a válóper beindítását (Kide 1735), ha látott reménységet a frigy megmentésére, akkor csak egy évig különítette el házасokat egymástól (*a thoro et mensa separálta*) (Tancs 1776).<sup>640</sup>

Ezeken kívül vádolták a lelkészek és mesterek feleségét templomkerüléssel, úrvacsoravétel elhanyagolásával, nem megfelelő öltözködéssel: 1636-ban a hari lelkész feleségét hat forintra büntették, amiért csizmában és nem saruban járt, 1648-ban a marosnagylaki tiszteletes asszonyt szólították fel kontyviselésre. 1655-ben az enyedszentkirályi lelkész feleségét azzal vádolták, hogy Szent György nap hajnalán szolgáját *oltvar ellen harmatot szedni kiküldötte*, ő azzal védekezett, hogy nem babonaságból tette. A vizitáció kikötötte, hogy csak a bíró tudtával és más napon tegye, másként a férje elveszti állását. 1719-ben a mezőbergenyei lelkész feleségének felrótták, hogy *varázsló bábát, mint vetőasszonyt tart házánál*. Az ítéletet nem ismerjük. Végül egyetlen esetet említünk: 1752-ben a szőkefalvi lelkésznére rábizonyosodott, hogy ez eklézsia ládájában őrzött abroszokat italért zálogba adta, *két patyolatkeszkenőket a nyakán elrongyollott, egy három szélyből álló abrosznak egyik részét kivágván elviselte, egy nyomtatásos kendőt az szolgálaja fején viseltetett*. A liturgikus célra használt textíliák megszenteltségételenítéséért kiközösítették az egyházból.<sup>641</sup>

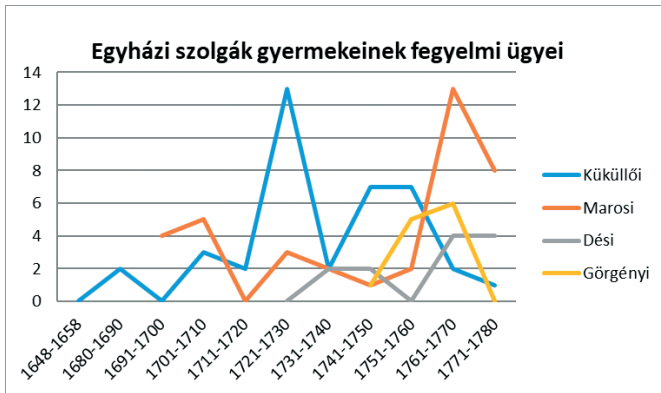
<sup>639</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 31, DésEhmLvt prot. II/1. 211–212, GörgEhmLvt prot. XI/1. 228, KükEhmLvt prot. II/3. 460, GörgEhmLvt prot. XI/1. 475, 638, 531, KükEhmLvt prot. I/2. 500.

<sup>640</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 498–499, UdvEhmLvt prot. I/3. 191, GörgEhmLvt prot. XI/2. 505, Csáki–Szócsné 2001. 307, 313, KézdiEhmLvt prot. II/3. 85, DésEhmLvt prot. II/1. 184, GörgEhmLvt prot. XI/2. 684–685.

<sup>641</sup> Hermányi 1992. 34, 37, 46, MarEhmLvt prot. II/1. 379, KükEhmLvt prot. II/3. 460.

#### 4.1.4. 2. Gyermekes és más családtagok fegyelmi ügyei

Forrásaink 101 alkalommal emlékeznek meg az egyházi szolgák gyermekeinek kihágásairól, ebből 63 lelkészgyerekekkel, 38 tanítógyerekekkel kapcsolatos ügy (egyházmegyékre lebontva lásd a 17. ábrát).



17. ábra – Egyházi szolgák gyermekeinek fegyelmi ügyei egyházmegyénként

Vizitációkor általában az egyházi szolgák serdülőkorú vagy annál idősebb gyermekeire panaszkodtak a gyülekezeti tagok. (Gyermeki csintalanság vagy abból eredő vita sohasem került elő.)

A kor gyakorlatának megfelelően a felnőtt, családot alapító lelkész- és tanítógyermek gyakran maradtak szüleik házában, és a közös háztartás nem egyszer viták és botránkozások egész sorának lett a forrása. Ha ilyet tapasztalt a vizitáció, szigorúan megparancsolta, hogy az ifjú pár költözzön el az egyházi ingatlanból (Kolozsorsa 1735–1736).<sup>642</sup> A gyermekek, elsősorban a fiúk, gyakran azért kerültek törvény elé, mert nyilvánosan veszekedtek vagy verekedtek apjukkal (pl. Mezőcsávás 1702, Mezőbodon 1713, Kerelőszentpál 1717, Székelyvaja 1721) vagy éppen káromkodtak (Magyarsülye 1727, Nagyernye 1772).<sup>643</sup> A serdülő korú vagy annál idősebb gyermekek, elsősorban lányok erkölcstelensége miatt gyakran fenytették meg az apákat. 1758-ban a magyarfülpösi mester lányáról jelentették, hogy *a cinteremben a porticusra dőlven egy legény reádólt, ott csókolodtak, szopták, nyalták egymást, s ugyan az erdőn iffjú legénnyel járt, társalkodott. Oláh emberhez hegedüt vivén ottan táncolt, mellyért az atyja meg akarván verni, a leány a kemencéhez csapta az atyját, s a kemencét lerontotta.* Paráznasággal vádolták 1745-ben a harasztkereki lelkész lányát, 1762-ben pedig az oroszféji lelkész fiát.<sup>644</sup>

<sup>642</sup> DészEhmLvt prot. II/1. 357, 372.

<sup>643</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 239–240, KükEhmLvt prot. I/2. 498–499, II/2. 57–58, II/3. 24, MarEhmLvt prot. II/1. 420, II/4. 830.

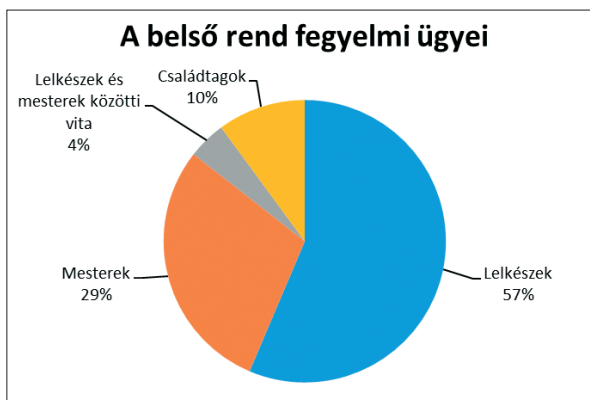
<sup>644</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 552, MarEhmLvt prot. II/2. 608, GörgEhmLvt prot. XI/2. 401.

A gyermekeken kívül a vizitáció foglalkozott a menyek és a vők erkölcsi életével is (pl. Görgényszentimre 1755, Marosjára 1767, Bádok 1777).<sup>645</sup>

Az erőszakoskodó vagy *háborúságot szerző* fiakat gyakran büntették veréssel, vagy helyezték kilátásba a testi fenytést (Mezőcsávás 1702, Székelyvaja 1721, Kolozsborsa 1736, Oroszfája 1765). 1703-ban Dálnoki Veres Bálint vámosgálfalvi lelkész csak akkor maradhatott meg hivatalában, ha elküldte házából *szitkolódással, veszekedéssel, verekedéssel, részeskedéssel* vádolt fiait.<sup>646</sup>

A gyülekezet időnként panaszkodott a parókián vagy a mesteri házban élő távolabbi családtagokra vagy szolgálókra. 1733-ban a magyarköblösi vizitáció jegyzőkönyve így jellemzi a lelkész anyósát: *feltötte a pap süveget, mindenben belészóll.* A lelkészt csak úgy marasztották meg, ha másutt keresett számára lakhatást. 1753-ban a disznajói lelkész nagybátyja lakott a parókián, ám káromkodásával, erőszakoskodásával megbotránkoztatta az eklézsiát, a vizitáció elrendelte az ő költözését is. 1749-ben a légeni, 1765-ben a nagyercsei lelkésznek kellett eltávolítani erkölcstelen hűgát a parókiáról.<sup>647</sup>

#### 4.1.5. Összefoglalás



18. ábra – Az egyházi szolgálók fegyelmi ügyei mennyiségi bontásban

Az átkutatott forrásanyagban több mint 3000, belső egyházi renddel kapcsolatos fegyelmi ügyről olvasunk. Ezeknek több mint fele (mintegy 1800 ügy) szolgálati jellegű (lelkészeké és tanítóké), a többi erkölcsi természetű (lelkészek, tanítók, illetve családjaik).

Az alábbi grafikon szemlélteti, hogy a lekipásztorokkal kapcsolatos ügyek az összes fegyelmi eset 57 százalékát teszik ki, a mestereké kevesebb, mint

<sup>645</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 475, XI/2. 513. DészEhmLvt prot. II/2. 25.

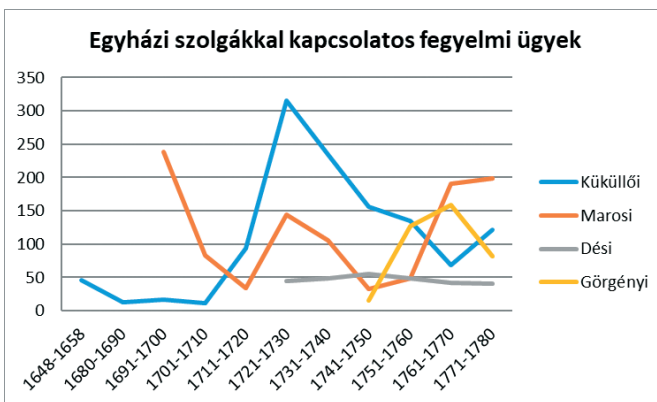
<sup>646</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 239–240, 420., DészEhmLvt prot. II/1. 372, GörgEhmLvt prot. XI/2. 463–464, KükEhmLvt prot. I/2. 375.

<sup>647</sup> DészEhmLvt prot. II/1. 192, GörgEhmLvt prot. XI/1. 396, XI/2. 469, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 72v.

harmadát, a családtagoké mintegy tizedét (lásd a 18. ábrát).

A 19. ábra négy egyházmegye vizitációinak belső renddel kapcsolatos fegyelmi ügyeit szemlélteti évtizedes bontásban.

Az ügyek számát illetően a négy egyházmegye közül egyedül a Dési traktusban figyelhető meg egyenletesség, a másik háromban időszakonként változik.



19. ábra – Az egyházi szolgálók fegyelmi ügyei egyházmegyék szerint

Az 1711–1760 közötti időszakban a Küküllői egyházmegyében jóval több ügyet számoltunk össze, mint a Marosiban, jóllehet a gyülekezetek száma valamivel kisebb. A 17. század utolsó évtizedében viszont a Marosi egyházmegyében 200-nál több ügyet is tárgyaltak, a Küküllőiben ennek kb. tizedét. (Ekkor az előbbinek 45, az utóbbinak 36 gyülekezete volt.) Természetesen elhamarkodott lenne ezek alapján levonni a következtetést, miszerint ahol több volt a fegyelmi ügy, ott erkölcsstelenebbek, lustábbak, hanyagabbak voltak az egyházi szolgálók. Súlyos hiba lenne, ha a fenti grafikon alapján a belső rend életéről vonnánk le következtetéseket. A grafikon kizárólag a kor vidékenként eltérő vizitációs gyakorlatát szemlélteti, amely elsősorban az esperes és a jegyző lelkiismeretességétől, pontosságától, erkölcsi mércéjétől függött.

Fontos kiemelni, hogy a vizsgált időszak utolsó évtizedében az ügyek száma többnyire arányos az egyházmegyék nagyságával, tehát a vizitációk egyházfegyelmezési gyakorlata már 1780-at megelőzően is valamiféle egységese-  
dés irányába haladt.

## 4.2. Világi előjárók fegyelmezése

Az egyházközség világi előjárói, az egyháziak, gondnokok és presbiterek szolgálatát, hivatali forgolódását illetve erkölcsét is vizsgálta a vizitáció. Őket többnyire szolgálati jellegű fegyelmi ügyekért idézték vizitáció elé.

Az eklézsia világi tisztségviselői gyakran kivételeztek a gyülekezet egyes tagjaival. 1726-ban az esztényi egyházfi kedvezni akart falustársainak, így nem hajtotta el sem a bérrel késlekedők, sem a közmunkáról hiányzók marháját. A vizitáció utasította az eklézsiát, hogy büntesse meg. 1758-ban a búzai gondnokról panaszolták, hogy nem egyenlő mértékben hívja közmunkázni a híveket.

A bádoki gondnokról 1731-ben az a panasz került a jegyzőkönyvbe, hogy közmunka alatt megütött egy ifjút. A vizitáció jogosnak ítélte a fenyítést.<sup>648</sup>

Leggyakrabban a fizetés behajtása körüli mulasztások kerültek elő. A gondnoknak és az egyházfi(ak)nak jelen kellett lenniük a terménybeli fizetések, illetve más jövedelmek beszolgáltatásakor, ellenőrizniük kellett annak minőségét, illetve oda kellett figyelniük a termény megfelelő raktározására is (asztagfedés stb.). Ezt elég gyakran elmulasztották és a lelkész illetve a mester látta kárát (pl. Kebele 1717, Nyárádszentbenedek 1746, Kecsed 1750, Egrestő 1751, Disznajó 1754, Gernyeszeg 1761, Szentmargita 1772).<sup>649</sup>

A másik gyakori vétség az egyházközség tőkájének nem megfelelő kezelése volt: szerződés nélkül adtak kölcsön pénzt, nem hajtották be a kamatokat, nem figyeltek oda a tőke gyarapítására stb. (pl. Mezősámsond 1697, Mezőbánd 1729).<sup>650</sup>

A vizitáció akkor is büntetett, ha elhanyagolták az ingatlanok karbantartását. 1761-ben a gagesi egyházfiakat megbüntették, mert a parókia kapuját nem javították meg, és az arra szánt deszkákat is elpredálták. 1769-ben az egyházlátogatás megállapította, hogy a nemrég más gyülekezetbe költözött nagyercsei lelkész sem a parókia udvarát nem takarította ki, sem azt a templomablakot nem javíttatta meg, amelyet kuttyája betört. A romlásokért Fazakas Kelemen kurátort három forintra büntették, mert neki kellett volna rábírnai a lelkészt ezekre (lásd Függelék 34.). Szintén a kurátort büntették, ha nem igyekezett visszaszerezni az elidegenedett földeket (Székelytompá 1726, Póka 1779).<sup>651</sup>

A vizitáció a mulasztása miatt keletkezett kár megtérítésére kötelezte a vétkes gondnokot vagy egyházfit (Bonyha 1689, Göc 1755, Vajdaszentivány 1761, Eresztevény 1772), pénzbüntetést rótt ki (Mezősámsond 1697, Maroscsapó 1714, Disznajó 1769), vagy egyenesen marhájának az elhajtását kezdeményezte (Nyárádselye 1741, Disznajó 1753, Körtvélyfája 1767, Árpástó 1768, Magyaró

<sup>648</sup> DészEhmLvt prot. II/1. 73, 175, SzékEhmLvt prot. II/2. 112.

<sup>649</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 359, II/2. 631, DészEhmLvt prot. II/1. 432, KükEhmLvt prot. II/3. 447, GörgEhmLvt prot. XI/1. 444, XI/2. 388, SzékEhmLvt prot. II/2. 477.

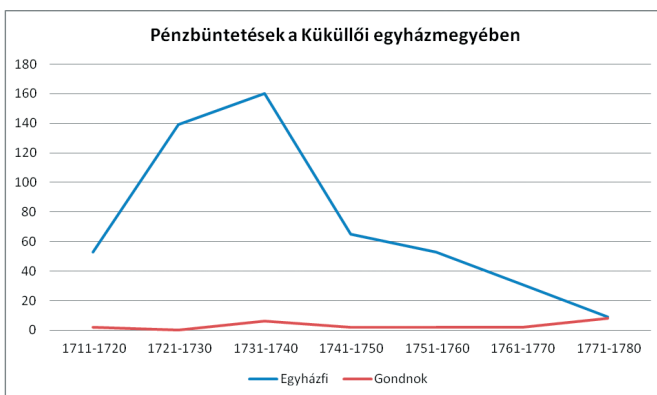
<sup>650</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 143, 219.

<sup>651</sup> MarEhmLvt prot. II/4. 267, GörgEhmLvt prot. XI/2. 550, MarEhmLvt prot. II/2. 67–68, GörgEhmLvt prot. XI/2. 727.



1775). 1739-ben a magyarherepei vizitáció figyelmeztette a világi előjárókat, hogy a saját hanyagságukért járó pénzbüntetést ne az eklézsia kasszájából vegyék ki.<sup>652</sup>

A Küküllői egyházmegyében a 18. század második évtizedétől gyakran róttak ki pénzbüntetést elsősorban az egyházfiakra, de a gondnokokra is (20. ábra).



20. ábra – a Küküllői egyházmegyében az egyházfiakra és gondnokokra kirótt pénzbüntetések

Ugyanebben az időszakban jóval kisebb mértékben a Marosi (35 eset) és az Orbai (13 eset) egyházmegyében is találkozunk a jelenséggel, ám a Dési és a Hunyad-Zarándi traktusban alig forult elő.

A vizitáció gyakran vádolta a világi előjárókat az eklézsia pénzének hűtlen vagy nem megfelelő kezelésével. Helyben kivizsgálták az ügyet, vagy elrendelték annak kivizsgálását (Magyarherepe 1745, Somosd 1766, Pókafalva 1778). Ha a vád igaznak bizonyult, kötelezte a vétkest a kár megtérítésére (Marosillye 1697, Szentgerice 1712, Csávás 1732, Küküllővár 1734, Páncélcseh 1734, Tuson 1752, Székelyvaja 1768).<sup>653</sup> Ha az egyházfi vagy a gondnok nem készítette el a számadást, joggal eshetett abba a gyanúba, hogy a visszaélt pénz kezelésével. Utóbbiról bővebben az 5.3. alfejezetben szólnunk.

1661-ben az enyedszentkirályiak azzal vádolták az egyházfit, hogy egy szép ezüstpohárt és egy kőöntyűt adott a sarcoló tatároknak. Ő viszont igazolta, hogy végszükségben adta oda nekik, ezért felmentették. 1735-ben Vályi Pál bernádi

<sup>652</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 155, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 92r, GörgEhmLvt prot. XI/2. 381, SepsEhm VIZjvk 278–279, MarEhmLvt prot. II/1. 143, KükEhmLvt prot. II/2. 12, GörgEhmLvt prot. XI/2. 563, MarEhmLvt prot. II/2. 498, GörgEhmLvt prot. XI/1. 397, XI/2. 520, 667, SzékEhmLvt prot. II/2. 354, KükEhmLvt prot. II/3. 260.

<sup>653</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 372, MarEhmLvt prot. II/4. 477, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 490, HZEhmLvt prot. I/1. 188, MarEhmLvt prot. II/1. 292, KükEhmLvt prot. II/3. 154, 177, DészEhmLvt prot. II/1. 201, GörgEhmLvt prot. XI/1. 372, MarEhmLvt prot. II/4. 553.

egyházfit kötelezték arra, térítse meg a szolgálata alatt elveszett keresztelő kanná árát.<sup>654</sup>

Szintén megfenyítették vagy megbüntették azon előljárókat, akik *elmentek a vizitáció elől*, jöllehet tudtak a bizottság érkezéséről (Maroscsapó 1714, Páncélcseh 1744, Ludvég 1769, Oroszfája 1772, Vízszilvás 1773).<sup>655</sup> (Lásd még a 2.11. alfejezetet.)

Török János balavásári egyházfit 1730-ban azért közösítették ki, mert esküje ellenére lemondott az egyházfiságról.<sup>656</sup>

Ha a világi előljárók átlépték jogkörüket, a vizitáció figyelmeztette őket erre. 1731-ben a búzásbesenyői gondnok az eklézsia zselléreit füstporció fizetésére kötelezte: leváltással és kiközösítéssel fenyegették. 1743-ban a haranglábi gondnokot azért váltották le, mert négy évig az eklézsia ládáját magánál tartotta, és nem volt hajlandó számot adni a pénzkezelésről. 1755-ben, majd 1777-ben a dedrádszéplaki gondnokot figyelmeztették, hogy ne önkényesen döntsön, előtte egyeztessen a lelkésszel és az egyháziakkal. 1777-ben azt is panaszolták róla, hogy ritkán jár templomba. 1762-ben a magyarherepei gondnokot és egyházfit egy-egy forintra büntették, amiért *igen rothadt beszédekkel illették egymást, mellyeket pennára venni igen szégyen*. 1765-ben az oroszfáji egyházfit három forintra büntették, amiért a kurátor tudta nélkül összehívta az eklézsia gyűlését. 1768-ban a marosjárai gondnok a gyülekezet tudta nélkül adta fiának az eklézsia zálogos földjét: azonnali visszaadására kötelezték. 1741-ben a káposztásszentmiklósi gondnok, 1777-ben pedig az esztényi egyházfi részt követelt magának az úrasztali kenyérből és borból, a vizitáció leszögezte: *a sacramtól megmaradott kenyérből és borból csak a tisztelletes pap parancsol*. 1771-ben a novolyi egyházfiról kiderült, hogy templomkerülő, kiközösítéssel fenyegették.<sup>657</sup>

Néhány olyan esetet ismerünk, amikor a vizitáció a kurátorok és az egyháziak erkölcsi vétségeit is büntette. 1694-ben a hátszegi lelkész kérdezte a vizitációtól, hogy az udvari kocsmáros lehet-e egyházfi. Az egyházlátogatás összeférhetetlennek ítélte a két tisztséget, az udvarbírónak másvalakit kellett megbízni az italméréssel. 1737-ben a makfalvi gondnok lelkészét *meghuncfutozta*. 1749-ben

<sup>654</sup> Hermányi 1992. 39–40, KükEhmLvt prot. II/3. 193.

<sup>655</sup> KükEhmLvt prot. II/2. 12, DésEhmLvt prot. II/1. 334, GörgEhmLvt prot. XI/2. 553, 606, SzékEhmLvt prot. II/2. 551.

<sup>656</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 112.

<sup>657</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 121–122, 328, II/4. 22, GörgEhmLvt prot. XI/1. 448, XI/2. 464, 544, 698, MarEhmLvt prot. II/2. 533, DésEhmLvt prot. II/2. 30, SzékEhmLvt prot. II/2. 447.

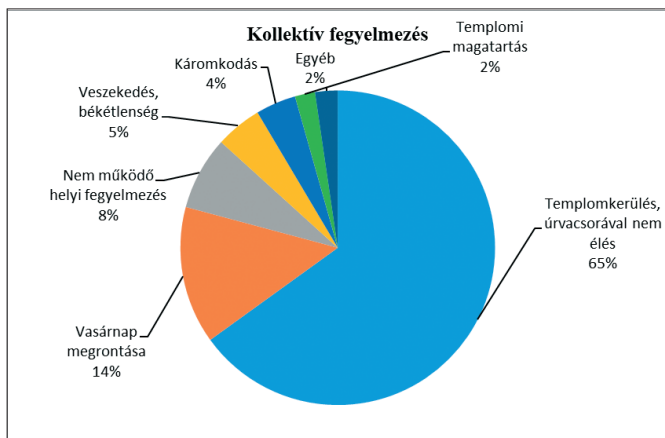
a kovásznai vizitáción az eklézsia kurátora azt mondta, hogy *vesszen el az ecclesia*. Azonnal kiközösítették, ugyanis *se curatora, se tagja nem lehet annak az ecclesianak, melynek elveszését kiáltya*. 1753-ban három máriásra (1 forint 2 dénár) büntették a nagyercsei gondnokot, amiért vasárnap helyet adott az ünneptörő táncolóknak. 1763-ban a páncélcsehi gondnokot káromkodással és a lelkész feleségének megkísértésével vádolták. 1775-ben a dálnoki harangozót elbocsátották és 24 pálcaütésre ítélték, amiért otthon megette az úrvacsorai kenyeret. 1778-ban kiderült, hogy a hátszegi egyházi második felesége a házasságkötést követő ötödik hónapban hozta világra gyermekét, a férj pedig nem követett eklézsiát. A vizitáció korlátozta a jogait: *sacrummal élni, sőt a szent edényekhez is nyúlni szabad ne legyen, míg eklézsiát nem követ*.<sup>658</sup> (A büntetések összegéhez lásd Függelék 67.)

### 4.3. A gyülekezet kollektív fegyelmezése

Az egyházi szolgák életének és működésének a vizsgálata után a vizitáció a gyülekezet erkölcsi életéről érdeklődött. A lelkész (és ritkábban a tanító) először a közösség bűneiről, majd az egyedi vétkekről és a személyes vitákról tett jelentést.

A kollektív fegyelmezés témakörbe azok a kihágások kerültek, amelyek elkövetőit a panaszos nem nevezte meg, hanem a közösség nagyobb részét jellemezték.

A megkérdezett egyházi szolgák hozzávetőleg 820 alkalommal nevesítettek kollektív kihágásokat. Ezek közül leggyakrabban a következők fordultak elő: templomkerülés (534), vasárnapi táncolás vagy az ünnep másfajta megrontása (116), viszálykodás (39), káromkodás (34), templomi botránkoztatás (17) stb. (lásd a 21. ábrát).

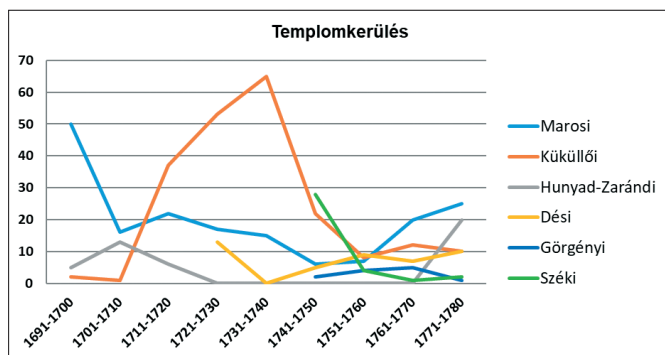


21. ábra – Kollektív fegyelmezés mennyiségi bontásban

<sup>658</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 130–131, MarEhmLvt prot. II/2. 457, Csáki–Szöcsné 2001. 297, GörgEhmLvt prot. XI/1. 393, DésEhmLvt prot. II/1. 639, KézdiEhmLvt prot. II/3. 52, HZEhmLvt prot. I/3. 229–230.

Az egyházi szolgák leggyakrabban (534 alkalommal) a templomkerülésre, illetve az úrvacsoravétel elhanyagolására panaszkodtak. A legkorábbi adatunk 1636-ból származik, ekkor a kericsedi vizitáció az alábbi határozatot hozta: *Valaki esztendő alatt úrvacsorájával nem él, vagy három hónapig prédikációra nem mégyen, a pap el ne temesse, se ne harangozzanak néki, a temetőbe se temessék, az emberek se kísérjék ki.* Hasonló határozatot hoztak ugyanabban az évben Maroscsúcson is. 1692-ben a mezőpaniti lelkész így jellemezte híveit: *Némellyek csak innepi, id est karácsoni, húsvéti és pünkösti hívek, keresztyének, némellyek vasárnapiak.* Legtöbbször a hétköznapi és az úrvacsorás istentiszteletek látogatásának elhanyagolására panaszkodtak.<sup>659</sup>

1690-től három egyházmegyében (a Küküllőiben, a Hunyad–Zarándiban és a Marosiban), majd a 18. század közepétől további háromban rendelkezünk statisztikailag megbízható adatokkal. Az alábbi grafikon ezeket tartalmazza év-



22. ábra – Templomkerüléssel kapcsolatos ügyek egyházmegyénkénti bontásban

A vizitációs bizottság általában felszólította a gyülekezetet, hogy járjon buzgóbban templomba és kérték a lelkészt illetve az egyházfit, hogy a következőkben nevezze meg azokat, akik rendszeresen kerülnek az istentiszteletet, hogy a vizitáció büntethesse őket (pl. Lozsád 1702). Másutt felhatalmazták az eklézsiát, hogy büntesse a templomkerülőket. A büntetés mértéke helyenként és koronként változott: a templomkerülőket kalodázták (Bábóc 1724, Bádok 1729, Nyíres 1740), átadták a világi hatóságnak (Dedrádszéplak 1744), pénzbüntetést róttak ki rájuk (Petek 1721, Magyarpéterlaka 1744, Udvarfalva 1763), vagy kiközösítették őket (Papolc 1746, Magyarszovát 1746, Kibéd 1747, Vajdaszentivány 1755, Marosbogát 1769, Berekeresztúr 1774). 1694-ben Erdőszentgyörgyön meg-

tizedenkénti bontásban. A Marosi traktusban a 17. század legvégén, a Küküllőiben pedig a 18. század középső harmadában találkozunk a legtöbb esettel, a Désiben, illetve a Hunyad-Zarándiban a vizsgált időszak végén, az 1770-es években szaporodnak ezek a panaszok (22. ábra).

<sup>659</sup> Hermányi 1992. 34, MarEhmLvt prot. II/1. 14.

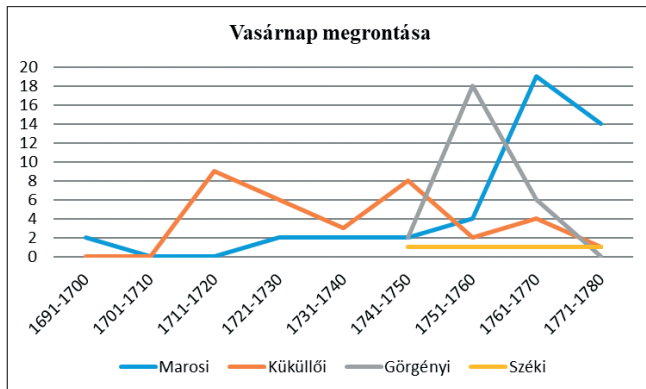
határozták, hogy a templomkerülő jobbágyokat botozással, a nemeseket számár temetéssel (tk. ki-  
közösítés) büntessék.<sup>660</sup>

A másik, sokszor előforduló panasz a **vasárnap megrontása** volt. Négy egyházmegye jegyzőkönyveiben találtunk statisztika készítésére alkalmas adatmennyiséget. A kérdés leggyakrabban a Marosi és a Görgényi egyházmegye 18. század közepi vizitációin került elő. (A Görgényi traktusban 1755-ben feltűnően sokszor, tíz alkalommal, lásd a 23. ábrát.)

A nyugalom napja megrontásának különböző válfajait sorolják fel a jegyzőkönyvek. Laggyakoribb az ifjak vasárnapi és ünnepnap táncolása volt, a fent bemutatott esetek kb. 80 százalékát ezek teszik ki. Ezt az egyházi törvények tiltották. A 67. Geleji-féle kánon csak a vasárnapi lakodalmazást tiltotta meg, az 1717-ben tartott generális vizitáció már egyégtelműen a vasárnapi táncolók megbüntetését írta elő.<sup>661</sup> A táncolás és az ezzel egybekötött „kalákázás” elsősorban a fiatalokra volt jellemző.

A vizitáció legtöbbször szóbeli fenytést alkalmazott és pénzbüntetéssel (pl. Magyarfülpös 1742), világi karhatalommal, exkommunikációval (pl. Sövényfalva 1725), kalodázással (pl. Csávás 1751) fenyegette a táncoló legényeket és leányokat. Azt is büntették, akinek az udvarán táncoltak. Ha pénzbüntetést róttak ki, akkor a vendéglátó kétszer annyit fizetett, mint vendégei (pl. Nagyölyves 1755). A zenészeket is büntették: 1769-ben a marosbogáti vizitáció elrendelte, hogy az egyháziak kötelesek a muzsikásoknak hegedűjüket elvenni, és akár magok számokra megtartani, akár a földhöz verni.<sup>662</sup>

A vizitáció legtöbbször szóbeli fenytést alkalmazott és pénzbüntetéssel (pl. Magyarfülpös 1742), világi karhatalommal, exkommunikációval (pl. Sövényfalva 1725), kalodázással (pl. Csávás 1751) fenyegette a táncoló legényeket és leányokat. Azt is büntették, akinek az udvarán táncoltak. Ha pénzbüntetést róttak ki, akkor a vendéglátó kétszer annyit fizetett, mint vendégei (pl. Nagyölyves 1755). A zenészeket is büntették: 1769-ben a marosbogáti vizitáció elrendelte, hogy az egyháziak kötelesek a muzsikásoknak hegedűjüket elvenni, és akár magok számokra megtartani, akár a földhöz verni.<sup>662</sup>



23. ábra – A vasárnap megrontása egyházmegyéenkénti bontásban

<sup>660</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 257–258, DésEhmLvt prot. II/1. 47, 141, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 4r, GörgEhmLvt prot. XI/1. 237, 269, UdvehmLvt prot. I/3. 225, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 34v, Csáki–Szöcsné 2001. 290, MarEhmLvt prot. II/4. 372, II/2. 650, GörgEhmLvt prot. XI/1. 479, KükEhmLvt prot. II/4. 139, MarEhmLvt prot. II/5. 9b, II/1. 83.

<sup>661</sup> ERZSI I. 174–175, II. 22.

<sup>662</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 209, KükEhmLvt prot. II/2. 170–171, II/3. 450, GörgEhmLvt prot. XI/1. 457, KükEhmLvt prot. II/4. 139.

Különösen keményen megdorgálták a gyülekezetet, ha valamely természeti csapás után, illetve országos vagy helyi bünbánati nap idején mulattak (Nagyteremi 1741, Oroszfája 1742, Sáromberke 1751, Székelykövesd 1767, Mezőpanit 1767). (Lásd Függelék 36.)<sup>663</sup>

A táncon kívül vásártartással (Kovászna 1742, 1749), vásárba járással (Kérő 1724), tivornyával egybekötött ún. „bírságlással” (Aranyosegerbegy 1649, Lukafalva 1693, Magyarderzse 1730, Toldalag 1762), falu gyűlésével (Ikafalva 1775) és kártyázással (Csomakőrös 1732) rontották meg a vasárnapot. Ezeket a vizitáció mindig helytelenítette és a rossz gyakorlat megszüntetését írta elő. 1717-ben a marosbogáti lelkész arról panaszkodott, hogy hívei vasárnap dolgozni mennek és hiányoznak a templomból. A vizitáció nem helytelenítette a vasárnapi mezei munkát, de kikötötte, hogy mindkét istentiszteleten részt kell venni, azok között lehet dolgozni.<sup>664</sup>

A bizottság hatvankét esetben jegyezte fel, hogy az **egyházfegyelmezés nem működik** a gyülekezetben. Adataink többsége a Marosi és a Küküllői traktusból származik. Harminchat esetben pedig azt rögzítették, hogy a gyülekezetben békétlenség van, és ez az oka a fegyelmezés hiányának. Mindkét esetben az eklézsia világi elöljáróit intették, hogy állítsák helyre a békességet és büntessék meg az engedetleneket. (A kérdéssel részletesen a 4.5. alfejezetben foglalkozunk.)

Harmincnégyszer olvassuk arról, hogy a *káromkodás az eklézsiaiban eláradott*. Az egyházfiaknak megparancsolták, hogy kalodázással (pl. Désakna 1737, Kérő 1738), eklézsiaövetéssel (pl. Udvarfalva 1760) büntesse, vagy a világi hatóságnak adja át (pl. Bethlenszentmiklós 1722) a szitkozódókat.<sup>665</sup>

Szintén a kollektív kihágások közé soroljuk a templomi botránkozásokat. Az eklézsia tagjai gyakran szólalkoztak össze a templomi ülőhelyek, illetve az úrvacsoravételi sorrend miatt. A viták olykor tettlegességig fajultak. (Ezekről lásd a 3.3.2. és 3.4.2. alpontokat.) A keresztelés körül is előfordult számos rendellenesség: 1636-ban a magyarlapádiak két-három hónapos, 1693-ban a lukafalviak egy éves korban keresztelték a gyermekeket. Lapádon előírták, hogy 15 napon belül kereszteljék meg. 1734-ben Magyarországon és 1776-ban Vajdaszentiványban

---

<sup>663</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 285, GörgEhmLvt prot. XI/1. 222, 306, MarEhmLvt prot. II/4. 494, 498–499.

<sup>664</sup> Csáki–Szőcsné 2001. 270–271, 298, DésEhmLvt prot. II/1. 36, Hermányi 1992. 37, MarEhmLvt prot. II/1. 66, DésEhmLvt prot. II/1. 155, GörgEhmLvt prot. XI/2. 396, KézdiEhmLvt prot. II/3. 86, Csáki–Szőcsné 2001. 234, KükEhmLvt prot. II/2. 53.

<sup>665</sup> DésEhmLvt prot. II/1. 250, 374, MarEhmLvt prot. II/4. 225, KükEhmLvt prot. II/2. 121.

csak a bába vitte keresztelni a gyermeket. 1767-ben a marosszentkirályiak Vásárhelyre vitték keresztelni gyermekeiket. Ezeken kívül említünk néhány különleges esetet: 1729-ben Mezőkölpényben sokan részegen mentek templomba; 1735-ben a csávási asszonyok nem mentek be a templomba, hanem a templom előtt beszélgettek istentisztelet alatt; 1746-ban Papolcon a gyermekek rendetlenkedtek a templomban; 1752-ben Magyarrégenben az asszonyok nem álltak fel imádkozni; 1754-ben Erdőcsinádon istentisztelet után veszekedtek; 1756-ban a magyarszovátiaiak későn mentek templomba stb.<sup>666</sup>

A továbbiakban megemlítünk néhány különleges kollektív fegyelmi ügyet: 1642-ben Magyarlapádon a vadászást, 1647-ben Egyházfalván a varázslást, 1648-ban Aranyospolyánban a farsangolást, 1655-ben Magyarbecében a boszorkányűző kerék készítését tiltotta meg az egyházlátogatás. 1728-ban a némaiak a templom padlódeszkáiból készítettek koporsót halottaiknak. 1715-ben a zabolaiaknak a vízbe vetést és a kántálást, 1733-ban a gesesieknek a húsvéti határkerülést és a locsolkodást, 1734-ben a mezőpanitiaknak szintén a locsolkodást és az *aprószenetekézést* tiltották meg. 1741-ben férfiruhába öltöző gógánváraljai asszonyokat, 1742-ben varázslóhoz járó magyarsülyeieket büntetett a vizitáció. 1775-ben Lécfalván a 12 évesnél idősebb lányokat kötelezték, hogy fedetlen fejjel menjenek templomba.<sup>667</sup>

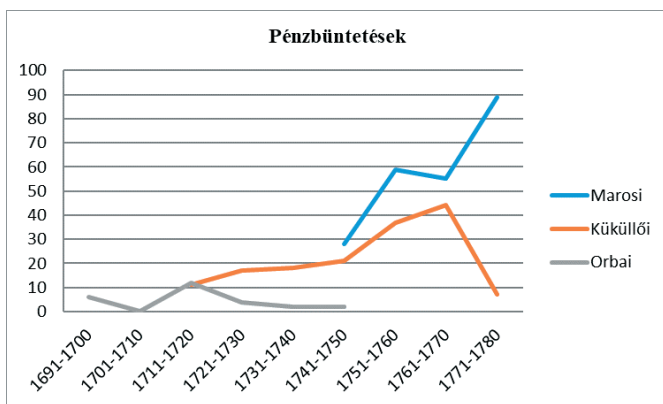
### 4.3.1. Kollektív büntetés

Ezt általában akkor alkalmazták, ha az épületek romosak voltak, vagy az egyházi szolgák bérét nem adták meg. Három válfaját ismerjük: pénzbüntetés, világi hatóságnak való átadás, kollektív kiközösítés.

A pénzbüntetést alkalmazták a leggyakrabban. Összesen 430 ilyen adat áll rendelkezésünkre. A büntetés összege 6 forint és 200 forint között mozgott. A Székelyföldön jóval nagyobb volt a büntetések összege, mint a vármegyei egyházmegyékben, utóbbiakban ritkán haladta meg a 24 forintot. Három egyházmegyéből rendelkezünk több adattal, ezeket a 24. ábra szemlélteti. A 17. század végén a Küküllői, Hunyad–Zarándi és Orbai egyházmegyékben alkalmaztak pénzbüntetést, a Marosi traktusban csak a 18. század közepétől, és a vizsgált időszak

<sup>666</sup> Hermányi 1992. 34, MarEhmLvt prot. II/1. 66, KükEhmLvt prot. II/3. 179, GörgEhmLvt prot. XI/2. 685–686, MarEhmLvt prot. II/4. 511, II/2. 222, KükEhmLvt prot. II/3. 201, Csáki–Szócsné 2001. 290, GörgEhmLvt prot. XI/1. 349, 436, SzékEhmLvt prot. II/2. 29.

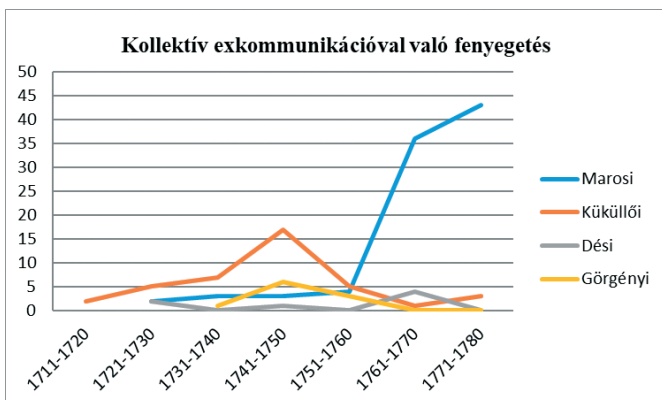
<sup>667</sup> Hermányi 1992. 35–39, Csáki–Szócsné 2001. 112, MarEhmLvt prot. II/2. 368, 389, KükEhmLvt prot. II/3. 296, 322, DészEhmLvt prot. II/1. 108,



24. ábra – Kirótt pénzbüntetések egyházmegyék szerint

egyháztörténetírás úgy tartja számon, hogy a magyar református egyházban először Károlyi Gáspár alkalmazta a kollektív kiközösítést Tarczal mezővárosban.<sup>668</sup> Az erdélyi vizitációk a 18. század elejétől gyakran fenyegették a lelkészi szolgálat felfüggesztésével azokat a gyülekezeteket, amelyek nem fizették rendszeresen a lelkész bérét vagy elhanyagolták ingatlanaikat, ám csak ritkán váltották be. A legtöbb ilyen adat a Marosi traktus 1750 és 1780 közötti vizitációs jegyzőkönyveiben maradt ránk. Lásd a 25. ábrát.

Összesen 25 olyan esetről tudunk, amikor a vizitáció be is váltotta fenyegetését: 23 alkalommal a Marosi traktusban 1766 és 1780 között (ebből 12 1772-ben) és kétszer a Küküllőiben (1653-ban Magyarherepén és 1701-ben Küküllőpócsfalván).<sup>669</sup> Azt viszont nem tudjuk egyik esetben sem, hogy ténylegesen szüneteltek-e az istentiszteletek.



25. ábra – Kollektív kiközösítéssel való fenyegetés – egyházmegyék szerint

<sup>668</sup> A kérdést lásd részletesen: Szabó 1984. 173–175.

<sup>669</sup> KükEhmLvt prot. II/1. 50, I/2. 341.

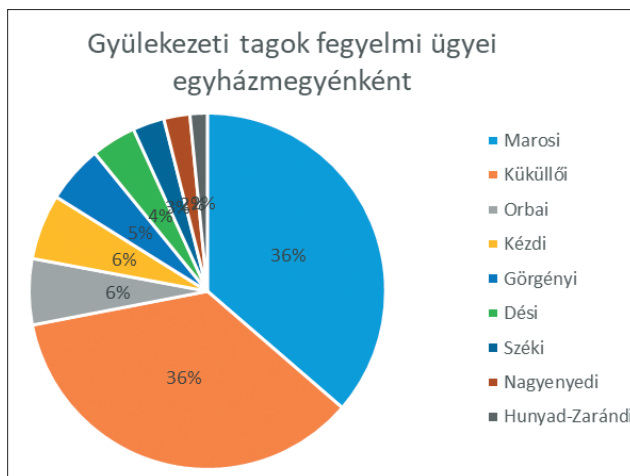


## 4.4. Gyülekezeti tagok fegyelmi ügyei

A gyülekezeti tagok fegyelmezését a 43. és a 44. Geleji-féle kánon szabályozta: Legelőször a gyülekezet lelkésze intette meg a *közbotrányt okozó* bűnösöket. Azokat, akik két-háromszori intésre sem javultak meg, jelentette az egyházmegye előjáróinak. Az egyházmegye vezetése kiközösítette a megátalkodottakat és a nyilvános botránkozottakat. A kiközösítés, illetve annak feloldása az egyházmegyei hatóság jogkörébe tartozott. Ítéletet csak megalapozott kivizsgálás után lehetett hozni, és különbséget kellett tenni a szándékos, illetve a véletlenszerűen elkövetett bűnök között. A kánon előírta, hogy a gyanúsított személynek minél hamarabb lehetőséget kell adni arra, hogy tanúvallatással igazolja magát. Ha halogatták a vallatást, kiközösítették őket. A sákrámentumi közösségből való kizárást (*minor excommunicatio*) a parciális, az összes egyházi szolgálattól való eltiltást (*major excommunicatio*) a generális zsinat ítélhette meg, sem az eklézsia székének, sem a lelkésznek nem volt felhatalmazása egyikre sem.

A kánon alapján a közösségi vétségek mellett a vizitáció a gyülekezeti tagok vétségeit is kivizsgálta. Ezekről egyrészt a lelkész számolt be (a hozzá intézett, gyülekezettről szóló kérdésre adott feleletként), másrészt a gyülekezeti tagok is feljelenthették egymást, hiszen a vizitáció külön érdeklődött a *botránkozottokról*.

Talán ebben az alponthan kell a legtöbb esetet feldolgoznunk, így eltekintünk a különböző vétségek bemutatásától, és elsősorban statisztikailag dolgoztuk fel azokat, illetve a kiszabott büntetéseket. A vizitáció működésének vizsgálata szempontjából nehézséget jelent, hogy az esetek kb. 60 százalékában csupán a bűnt jegyezték fel, de a büntetést nem. Ezért elsősorban a kihágások mennyiségi elemzésével foglalkozunk. Csupán a Kükküllői traktus 1713 utáni, a Görgényi 1750 utáni, illetve a Kézdi és az Orbai egyházmegyék jegyzőkönyvei rögzítették rendszeresen a büntetéseket is. Ezen adatok

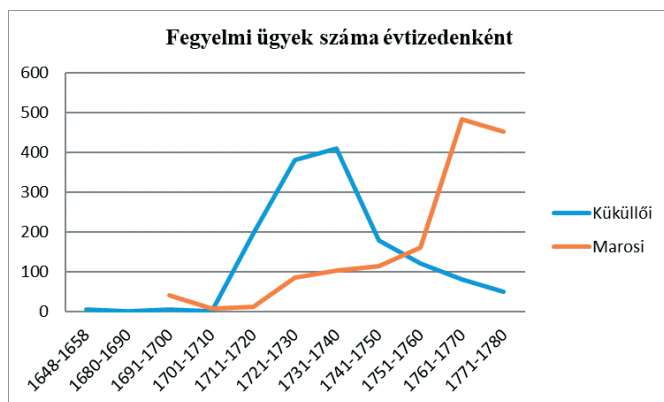


26. ábra – Gyülekezeti tagok fegyelmi ügyei egyházmegyék szerinti bontásban

alapján megpróbáljuk az egyes kihágásokért járó büntetéseket is felsorolni. A fegyelmezés menetét viszont csupán adat-foszlányokból lehet rekonstruálni.

Az átvizsgált forrásanyagban 4051 gyülekezeti tagokkal kapcsolatos fegyelmi ügy szerepel. Ha ezen ügyeket egyházmegyénként vizsgáljuk, meglehetősen egyenlőtlen képet kapunk: harmaduk (1457) a marosi, másik harmaduk (1428) a küküllői jegyzőkönyvekben található, a maradék harmadot pedig hét egyházmegye adatai teszik ki a következőképpen: Orbai 240, Kézdi 238, Görgényi 210, Dési 163, Széki 115, Nagyenyedi 95 és Hunyad–Zarándi 63 (lásd a 26. ábrát).

Az ügyek időbeli eloszlása is egyházmegyénként változik. A Küküllői traktusban 1731 és 1740 között több mint 400 törvényszegőt állítottak a vizitáció elé,

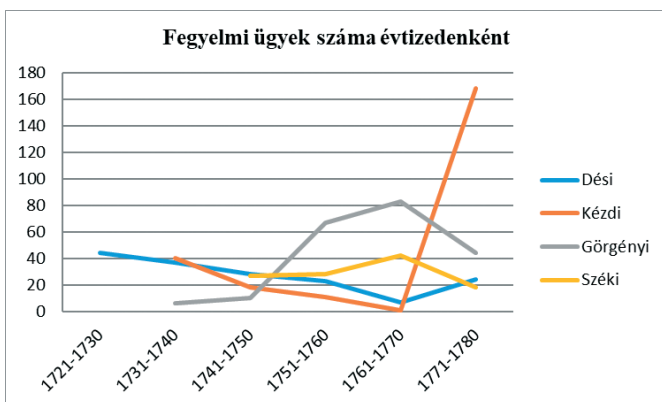


27. ábra – Gyülekezeti tagok fegyelmi ügyei – Küküllői és Marosi egyházmegye

a Marosiban 1761 és 1780 között évente átlagosan 45 ügyet tárgyaltak. A Kézdi egyházmegyében egyetlen évben, 1775-ben 164 kihágás került az egyházlátogatás elé. Figyelemre méltó, hogy a Marosi, Görgényi és Széki egyházmegyében az 1761–1770-es évtizedben volt a legintenzívebb a fegyelmezés. Lásd a 27–28. ábrát. (A különböző érté-

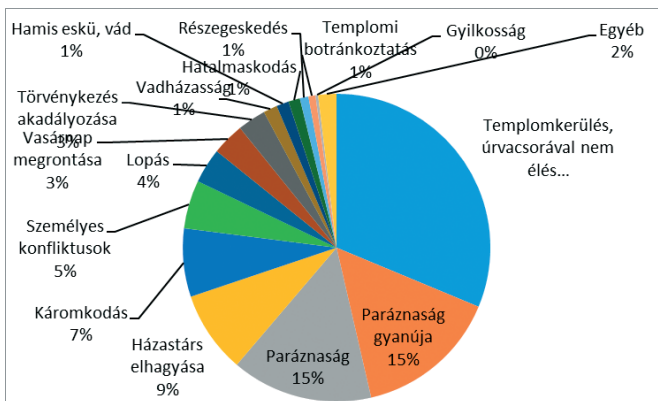
kek miatt és könnyebb áttekinthetőség kedvéért két grafikon mutatja be az ügyek számának alakulását.)

A fegyelmi ügyeket 16 csoportba soroltuk. Az egyes csoportokba tartozó esetek száma meglehetősen aránytalan: a vizitáció legtöbbször, 1267 alkalommal templomkerüléssel fog-



28. ábra – Gyülekezeti tagok fegyelmi ügyei – Dési, Kézdi, Görgényi és Széki egyházmegye

lalkozott, legritkábban, nyolc esetben, a boszorkányság vádja került elő. 70 legkülönbözőbb esetet az *Egyéb* csoportba soroltunk. A paráznságot, illetve a paráznság gyanúját külön számoltuk. Azért járunk így el, mert a többi kihágás esetében elenyésző arányban fordul elő a gyanú, legtöbbször bizonyított vétkeket büntetett az egyházlátogatás. (Lásd a 29. ábrát.)



29. ábra – Gyülekezeti tagok fegyelmi ügyei – ügytípusok szerint

Ha egyházmegyék-re bontjuk a vizsgálatot, akkor megközelítőleg ugyanazokat az eredményeket kapjuk. A legnagyobb eltérések a templomkerüléssel kapcsolatos ügyek számában mutatkoznak, a háromszéki egyházmegyékben sokkal kisebb, a Dési és a Széki traktusokban jóval nagyobb az arányuk. A Küküllőiben nagy a veszekedő házaspárok száma, a háromszékiekben azok voltak többen, akik megrontották a vasárnapot, hatalmaskodtak és a templomban megbotránkoztattak másokat. Az alábbi táblázatban százalékarányban próbáltuk megragadni az egyes egyházmegyék fegyelmezési gyakorlatát. Az átlaghoz viszonyított, tíz százaléknál nagyobb eltéréseket félkövér, az 5 és 10 százalék közöttieket dőlt betűvel szedtük.

	Ma-rosi	Kü-küllői	Orbai	Kézdi	Gör-gényi	Dési	Szé-ki	Össze-sen
Templomkerülés	37	23	17	15	34	54	70	31
Paráznság gyanúja	16	18	11	11	22	7	3	15
Paráznság	19	14	12	10	13	6	3	15
Házastárs elhagyása	4	18	0	4	2	0	1	8
Káromkodás	5	9	4	12	6	10	4	7
Lopás	5	3	2	3	5	1	2	4

	Ma- rosi	Kü- küllői	Orbai	Kézdi	Gör- gényi	Dési	Szé- ki	Össze- sen
Vasárnap megron- tása	1	1	31	12	1	1	2	3
Viták	1	4	9	2	4	10	3	3
Ítélet végre nem hajtása	5	1	1	5	2	2	4	3
Vadházasság	2	1	1	1	1	0	0	1
Hamis eskü, vád	0	2	1	4	1	0	0	1
Hatalmaskodás	1	0	4	9	0	1	0	1
Részegeskedés	0	1	1	0	1	0	3	1
Templomi botránkoztatás	0	0	4	6	3	0	3	0
Gyilkosság	0	0	0	2	0	0	0	0
Egyéb	3	3	2	4	2	8	2	4

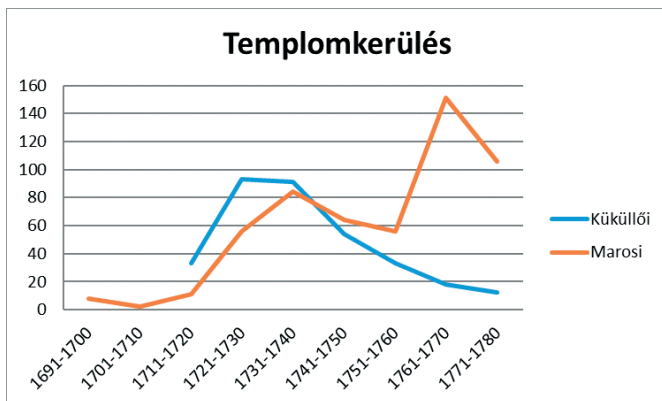
#### 4.4.1. Templomkerülés

A vizsgált egyéni feylelmi ügyek csaknem harmadát teszi ki az 1267, templomkerülésre vonatkozó panasz. A panaszos legtöbbször a lelkész volt. Az ügyek aránya a Széki traktusban a legnagyobb (70 %) és a Kézdiiben a legkisebb (15 %). A vizitáció a Kükküllői és a Széki egyházmegyében a 18. század első harmadában, a Görgényiben a század közepén, a Marosiban és a Kézdiiben az 1770-es években foglalkozott leggyakrabban a templomkerülőkkel. (Lásd 30–31. ábrát.)

1764 novemberében a bálványosváraljai egyházlátogatás elé idézték a templomkerülőket, de egyikük sem jelent meg. Az egyházi hatóság karácsonyig adott haladékot, hogy megjavuljanak, ellenkező esetben kiközösítés várt rájuk. A lelkészt kötelezték, hogy vasárnap a templomban olvassa fel a határozatot.<sup>670</sup>

Mindössze 544 ügynek ismerjük a végkimenetelét. Az esetek többségében (431 alkalommal) a vétkezt megintették (fokozatai azok voltak, mint a lelkészek esetében: *admonitio*, *adhortatio*, *correptio*). Gyakori az utolsó figyelmeztetés, amely tartalmazza az ítéletet is: ha az elkövetkezendő három héten nem jár rendszeresen templomba, kiközösítik, kalodázzák stb. A Görgényi egyházmegyében gyakran

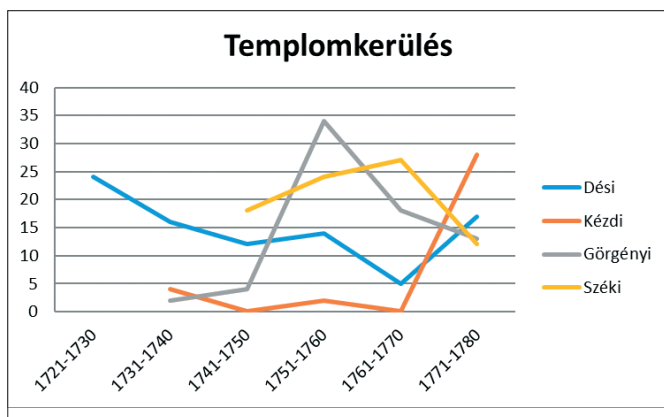
<sup>670</sup> SzékEhmLvt prot. II/2. 312.



30. ábra – Templomkerülés – Küküllői és Marosi egyházmegye

reverzálist kértek a templomkerülőktől, némelyek kezest is állítottak. Sok esetben a vizitáció évről-évre találkozott visszaeső templomkerülőkkal. Azokat büntették keményebben, akik két-háromszori megintés ellenére sem javultak. 59 esetben alkalmaztak pénzbüntetést, két (Széki traktusbeli) kivételtől eltekintve csak a székelyföldi egy-

házmegyékben. A büntetés összege három és 24 forint között mozgott. 22 visszaeső templomkerülőt kiközösítettek. A Kézdi és az Orbai egyházmegyéből egyetlen olyan kiközösítésről tudunk, amelyet templomkerülés miatt mondtak ki. Tizenegy esetben a vétkest kalodázásra ítélték, de alkalmaztak szigorúbb büntetést is: 1731-ben a bádoki Farkas Andrást a vizitáció a bonchidai kastély tömlöcébe akarta záratni, mivel egy éve nem volt templomban.<sup>671</sup> Húsz olyan (vármegyei) esetet ismerünk, amelyben a vizitáció nem kívánt dönteni, nyolcszor a vármegyei tiszt, hat alkalommal az úriszék, ötször az eklézsia széke, egyszer pedig a parciális zsinat elé utalta a kérdést.

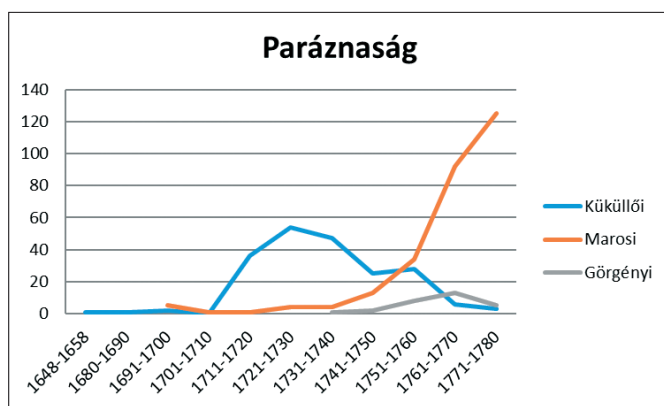


31. ábra – Templomkerülés – Dési, Kézdi, Görgényi és Széki egyházmegye

<sup>671</sup> DészEhmLvt prot. II/1. 185.

## 4.4.2. Paráznság, paráznság gyanúja

A másik leggyakoribb panasz a paráznság volt. Mivel legtöbbször házassági kérdésekhez (válóperek, jegyességek felbontása, házastársak békítése) kapcsolódott, az ügyek kivizsgálása is az egyházi hatóság feladata volt. A panaszt többnyire a lelkész vagy a sértett fél tárta a bizottság elé, de előfordult, hogy szóbeszéd jutott a bizottság tudomására, és azt kellett igazolni vagy cáfolni. Különbséget



32. ábra – Paráznság – Küküllői, Marosi és Görgényi egyházmegye

tettünk a már beigazolódott paráznság büntetése, illetve a paráznság gyanújának vizsgálata között.

A paráznság bizonyított vádja 602 alkalommal került a vizitáció elé, ebből 279 a Marosi, 203 a Küküllői és 29 a Görgényi egyházmegye vizitációin. Mivel a maradék hét egyházmegyére mindössze 91 eset jut,

statisztikailag is csak az előbbi három traktust vizsgáljuk. A marosi egyházlátogatások csak a 18. század közepétől foglalkoztak hangsúlyosabban a kérdéssel (lásd a 32. ábrát).

Ebbe a csoportba soroltuk általában a paráznákat, a lányanyákat (*fattyavetett*) és azokat, akik bordélyházat tartanak. Az 1Kor 6,16 alapján a korabeli egyházjog bűnösnek tekintette azt is, aki parázna házastársával élt miután ennek a vétkéről tudomást szerzett. A vizitáció akkor tekintett valakit paráznának, ha bűne az egyházi vagy a világi hatóság kivizsgálási jegyzőkönyvéből (*inquisitoria relatoria*), vagy valamely más törvényes eljárásból (pl. válóper) kiderült, illetve ha azt maga bevallotta.

Összesen 276 ügy végkimenetelét ismerjük. A paráznság büntetése általában a kiközösítés volt, a vizsgált anyagban 224 alkalommal hangzott el ez az ítélet. 67 esetben a kiközösített személyt átadták a világi hatóságnak (*tiszt kezébe adjudicáltatik*), hogy a világi törvény szabta büntetést hajtsa végre rajta. (Az egyházi és világi jogszolgáltatás viszonyáról lásd a 4.6. alfejezetet.) Nyolc esetben a kiközösítést pénzbüntetéssel súlyosbították. Ha a paráznság világi fórumon

derült ki, és a vármegyei vagy széki hatóság már megbüntette a vétkeket, a vizitáció kiközösítette ugyan, de már egyenesen a büntetés feloldását jelentő eklézsiakövetésre (*reconciliatio*) ítélte. Ezzel a gyakorlattal 36 esetben találkozunk. Hatszor a világi hatóságnak, egyszer pedig az úriszéknek adták tovább az ügyet. A paráznára hét alkalommal pénzbüntetést szabtak ki, kétszer pedig pellengérré állították. Utóbbi két büntetésnem alkalmazására kizárólag Háromszékről van adatunk.



33. ábra – Paráznaság gyanúja – Küküllői, Marosi és Görgényi egyházmegye

Paráznaság gyanújáról 612 vizitációs feljegyzés áll rendelkezésünkre (A Küküllői, Marosi és Görgényi egyházmegye adatait lásd a 33. ábrán).

A jegyzőkönyvek általában a *paráznasággal adatik fel* vagy a *kurvának kiállították* kifejezést használják. Valószínűleg az egyházlátogatáson részt vevő helyiek mondták, hogy az a hír járja róla, vagy valaki megvádolta vele. Előfordult, hogy megesett leányok jelentették a lelkésznek vagy a vizitációnak, hogy valaki teherbe ejtette őket (*terhét N. N-re fogta/mondta*). Összesen 342 ügy ítéletét ismerjük: 252 alkalommal kötelezték a megvádolt személyt, hogy igazolja ártatlanságát. Ez többnyire vallatólevél kiváltását, és vallatóbiztosok kirendelését jelentette. A *purificálásnak* volt egyszerűbb módja is: eskü alatt megvallotta ártatlanságát. Utóbbit alkalmazták akkor is, ha kivizsgáláskor nem derült ki a paráznaság, ám gyanús jelek (*suspecta circumstantiak*) miatt nem ejthették a vádat. 1762-ben a disznajói vizitáción Dali Péter bemutatta a vallatási jegyzőkönyvet, amelyből nem derült ki egyértelműen paráznasága, így meg kellett esküdnie ártatlanságáról. (A vallatási jegyzőkönyv értelmezett kivonatát lásd Függelék 37. Hasonlók pl. Székelykakasd 1733, Mezőpanit 1767, Póka 1771, Holtmaros 1772.) Amennyiben az eskü sem volt elég meggyőző, újabb kivizsgálást rendeltek el. 1779-ben Kercsedden Váró Juliánát *bordélyház tartásával* vádolták, ő megesküdt tisztaságáról, ám a vizitáció nem adott hitelt az eskünek, így a konzisztóriumnak újabb

kivizsgálást kellett folytatnia.<sup>672</sup> Azt a gyanús személyt, aki nem vallatott ártatlansága bizonyítására, kiközösítették.

A vizitáció olykor helyben is vallatott, és ítéletet is hirdetett az ügyben. Így történt 1722-ben Bádokon Balog György ügyében, akit nemi erőszak elkövetésével vádoltak. A jegyzőkönyv rögzítette az áldozat vallomását, illetve a tanúk nevét (lásd Függelék 38.). 1751-ben a marossárpataki vizitáción paráznasággal vádolták Peres Jánost, a *Szent Visitatio el nem mellőzhette is, hanem ratione sui officii szorossan investigálván s inquiráltatván*, hét tanú igazolta a vádat. 1760-ban a mezőpaniti egyházlátogatás arról vallatott, hogy Zöld Istvánnénak a férje halála után 11 hónappal született gyermeke törvényes-e vagy sem. A gyermeket törvénytelennek ítélték, az anyával eklézsiát követtek (szövegét lásd Függelék 39.). A vizitáció 1712-ben Radnóton Székely János, 1757-ben Nagymedvésen Jakab Jánosné, 1764-ben Mezőújlakon Vásárhelyi Kis Anna, 1773-ban Fintaházán Erdős János, 1778-ban Haróban Köpeczi Józsefné paráznaságáról vallatott. 1779-ben a gógáni faluközösség Székely Mária hajadont viselőnek találta. *Az emlőjét négy ahhoz értő asszonyok megnézhén, mint a kisgyermekes asszonynak, úgy jött néki is téj az emlőjéből, amint azt négy asszonyok a Szent Visitatio előtt ekképpen vallották.* A vizitáció elrendelte az alaposabb kivizsgálást.<sup>673</sup>

Tizenöt felmentő ítéletről, és hat kiközösítésről is tudunk. A parázna személyt 13 alkalommal pénzbírsággal, kétszer veréssel büntették. Az ügyet háromszor világi hatóság elé, két alkalommal eklézsia székére, egyszer pedig parciális zsinatra küldték.

Szintén ebbe a csoportba soroltuk az ún. *gyanús conversatiokat*, amikor férfi és nő szoros barátsága, sokszori találkozása, vagy éppen félreérthető szavai adtak okot a közösség gyanakvására. 52 ítéletet ismerünk ilyen ügyekben: a vizitáció szigorúan előírta, hogy ne találkozzanak (*abstinentia*).

#### 4.4.3. Veszekedő házások, elhagyók, vadházások, bigámusok

A házaséttel kapcsolatos fegyelmi kihágásokat három csoportba soroltuk. A fegyelmi ügyeket tárgyaló grafikon *házastárs elhagyása* csoportja tartalmazza az elszökött vagy elhagyott házastársak, illetve civakodó, esetleg verekedő házasfelek

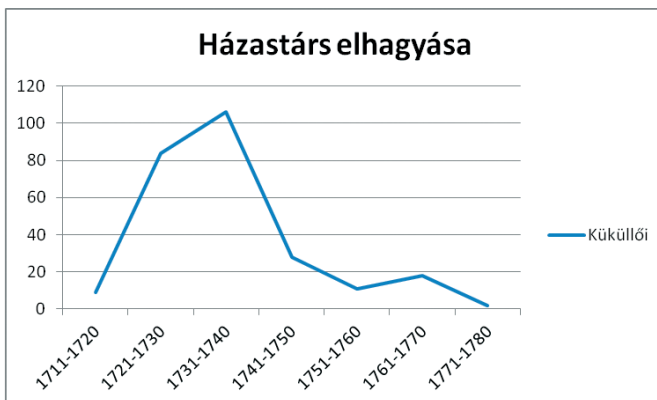
<sup>672</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 411–412, 585, 618, MarEhmLvt prot. II/2. 381–382, II/4. 497–498, NÉnyedEhmLvt prot. I/2. 518–519.

<sup>673</sup> DÉS EhmLvt prot. II/1. 11, MarEhmLvt prot. II/4. 216–217, GörgEhmLvt prot. XI/1. 328, XI/2. 444, KükEhmLvt prot. I/2. 451, HZEhmLvt prot. I/3. 217–218, MarEhmLvt prot. II/4. 897, KükEhmLvt prot. II/4. 379.



ügyeinek rendezését. Az átvizsgált jegyzőkönyvek 339 ügyet tartalmaznak, ebből 258 a Küküllői traktus irataiban jelenik meg, az egyházmegye előjárói elsősorban az 1717–1741 közötti időszakban figyeltek fokozottan oda a veszélybe került házasságokra (lásd a 34. ábrát).

A vizitáció legtöbbször a lelkésztől vagy a gyülekezeti tagokról értesült arról, hogy valamelyik házastárs elköltözött, de az is előfordult, hogy az elhagyott személy jelent meg a vizitáción és kérte az egyházi hatóságot, bírja rá férjét vagy feleségét, hogy térjen vissza: 127 esetben az elköltözőt figyelmeztették kiközösítés terhe alatt, hogy térjen vissza (*hüti mellé redeáljon*), 94 alkalommal pedig az elhagyott felet kötelezték, hogy ha kell, törvényes úton is keresse vagy kerestesse társát. Tizenegy olyan esetet ismerünk, amikor a vizitáció helyben próbálta kibékíteni a feleket, hatszor sikerrel járt. Három alkalommal pedig utoljára figyelmeztették őket, hogy vagy ismét összeköltöznek, vagy beindítják a válópert, kétszer pedig egyenesen a parciális elé utalták a kérdést. Egyetlen olyan esetet ismerünk, amikor (intést követően) a férfit és az asszonyt egyaránt kiközösítették. A szökött felet egy-egy alkalommal tiszt, illetve úriszék kezébe adták. Verekedő házastársakat négyszer szóban intették, egy alkalommal a verekedés kezdeményezőjét átadták a főispánnak.



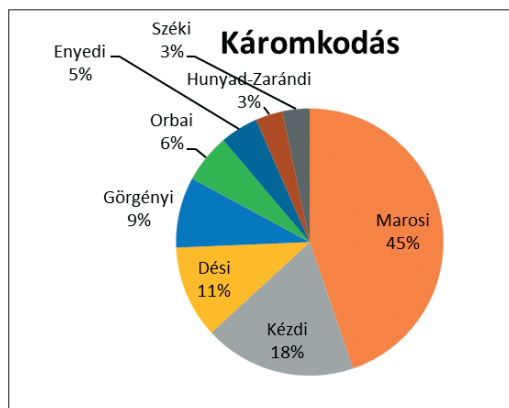
34. ábra – Házastárs elhagyása – Küküllői egyházmegye

34. ábra – Házastárs elhagyása – Küküllői egyházmegye

Vadházasságról összesen 59 feljegyzés van jegyzőkönyveinkben, ebből 27 a Marosi egyházmegye 1760-as évekbeli jegyzőkönyveiben. Összesen 17 ügynek ismerjük a kimenetelét. Öt alkalommal előírták, hogy kövessenek eklézsiát, majd házasodjanak össze, öt alkalommal (a Kézdi és Udvarhelyi egyházmegyékben) pénzbüntetésre ítélték őket, három esetben kiközösítették mindkettőjüket, négy alkalommal szóbeli megintéssel beérte a vizitáció.

Többnejűséggel nyolc esetben foglalkoztak vizitációink, a jegyzőkönyvek négy ítéletet őriztek meg. A vétkest kiközösítették, két esetben a világi hatóságnak is átadták.

#### 4.4.4. Káromkodás, lopás, részegség, gyilkosság



35. ábra – Káromkodással kapcsolatos ügyek – egyházmegyék szerint

Ebbe a csoportba azokat a kihágásokat soroljuk, amelyeket az egyházi és világi hatóság egyaránt büntetett és egyaránt vizsgált is. Összesen 488 esetet találtunk forrásainkban, az összes fegyelmi ügy kb. tizedét.

**Káromkodásról** 291 alkalommal írnak jegyzőkönyveink. A legtöbb esettel a Küküllői (130) és a Marosi (68) traktusok vizitációi foglalkoztak. (Lásd a 35. ábrát.) A Küküllői egyházmegyében 1713 és 1742 között 105 esetet vizsgáltak, a Kézdiiben pedig 1775-ben 27-et.

A káromkodókat és a szitkozódókat legtöbbször a gyülekezeti tagok vizitáción elhangzó vallomásai alapján ítélték el. Így történt pl. 1738-ban Némában, amikor azt állították Nemes Gábornéról, hogy *böjtnapokon is az tiszteletes praedikátort átkozta, holmi terhes asszonyokat is átkozott, hogy az Isten az terheket az méhekben is rothassza el, az tiszteletes praedikátornét is szájahúlnak nevezte, mocskolta, búzáját hogy el nem vötte, azért is kárhóztatta, kipraedikálással is vádolta s azt mondotta, hogy ha fene volna, eddig bizony megötte volna az nyelvit, hogy ne kiáltana ellene annyit.* Hasonló esettel találkozunk 1757-ben Magyarón. 1721-ben három káromkodó nagybúni asszony úgy menekült meg a tömlöcözéstől, hogy kezeszt állított.<sup>674</sup>

173 esetben az ítéletet is ismerjük: 53 káromkodót közöcsítették ki, közülük hetet átadtak a világi hatóságnak is, 35 vétkesre pénzbüntetést róttak ki (Székelyföldön és vármegyei területen egyaránt alkalmazták), 26 alkalommal beérték szóbeli intéssel, 22-szer egyenesen eklézsiakövetésre engedték az illetőt, 17 szitkozódót pedig átadtak a világi hatóságnak. A testi fenytést 20 esetben alkalmazták, 16 káromkodót kalodáztattak, négyet pálcáztattak. A káromkodó gyermekeket szüleik kellett megpálcázzák. 1636-ban a magyarózi vizitáció sajátos büntetést szabott ki Laskai Györgynére, aki azt mondta: *Hol ördögben még Pünkösöd.* Az ál-

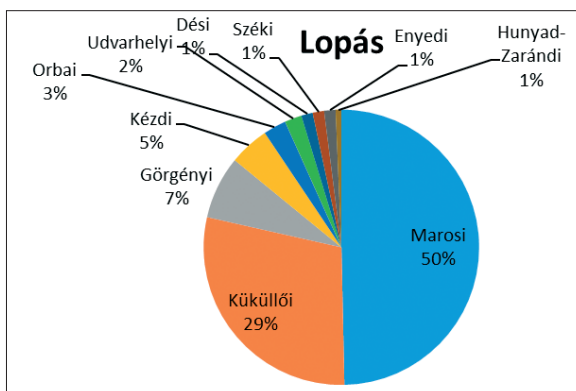
<sup>674</sup> DésEhmLvt prot. II/1. 270, GörgEhmLvt prot. XI/1. 533, UdvehmLvt prot. I/3. 233.

dozócsütörtöki sokadalomkor Nagyenyeden úrvacsorai abroszt kellett vásároljon az ekléziának.<sup>675</sup>

Négyszer került elő káromkodás gyanúja, mindenik az esetben kivizsgálást rendeltek el.

**Lopásról** 149 esetben írnak a vizsgált protokollumok. Az esetek felét, 74-et a Marosi egyházmegyében rögzítették, többnyire 1761 és 1780 között (Lásd a 36. ábrát).

Mindössze 52 esetben ismerjük az ítéletet is. A büntetés nagysága természetesen függött az ellopott tárgyak értékétől. Eszerint a tolvajt 19 alkalommal kiközösítették, tízszer ekléziát kellett kövessen, háromszor pénzbüntetést fizetett, és egy-egy alkalommal kalodázták illetve megintették. Nyolc alkalommal a világi hatóságra, egyszer pedig a falu székére bízta a büntetést. Tíz vádlottat kö-



36. ábra – Lopással kapcsolatos ügyek – egyházmegyék szerint

teleztek, hogy maga mellett kérjen tanúvallatást ártatlanságának bizonyítására. 1724-ben Bethlenszentmiklóson Demeter György bemutatta a vizitáció előtt azt a vallatási jegyzőkönyvet, amely felmentette a lopás vádja alól, az egyházlátogatás pedig megtiltotta a közösségnek, hogy *se egyszer, se másszor Demeter Györgyöt semmivel ne mortificálja.*<sup>676</sup>

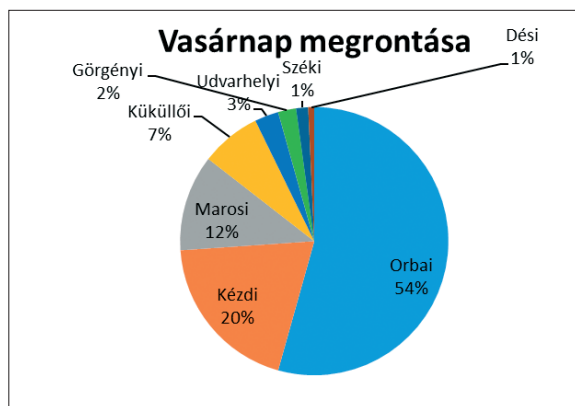
**Részegeskedés** büntetéséről 37 esetben van tudomásunk, egyházmegyénként elszórva. A vétkest tíz alkalommal megintették, egy-egy alkalommal reverzalist adott, kalodázták, fizetnie kellett, illetve kiközösítették.

**Gyilkosság** vádja mindössze 11 alkalommal került elő. Hét esetben a vizitáció kivizsgálást rendelt el, három alkalommal gondatlanságból elkövetettnek (történetbelinek) minősítette a gyilkosságot és ekléziakövetésre ítélte a vétkest, egyszer pedig kiközösítették a gyilkost.

<sup>675</sup> Hermányi 1992. 34.

<sup>676</sup> KükEhmLvt prot. II/2. 166.

#### 4.4.5. A vasárnap megszenteltelenítése



37. ábra – Vasárnap megrontása – egyházmegyék szerint

Vármegyei területen a vasárnapok, illetve az egyházi ünnepek megszenteltelenítésének egyetlen formáját ismerjük: a fiatalok mulatságát. Forrásaink táncolásnak, kalákázásnak, guzsalyosnak is nevezik ezt. (A 4.3. alfejezetben bővebben szoltunk róla.) A Kézdi és az Orbai egyházmegyében olyan gyülekezeti tagokat is a vizitáció elé idéztek, akik munkával vagy éppen halászattal rontották meg a vasárnapot. Összesen 138 ügyet

ismerünk, ám egyházmegyék szerinti eloszlásuk nem a megszokott: többségük a háromszéki egyházmegyék jegyzőkönyveiben (75 az Orbai, 27 a Kézdi traktusban) maradt ránk. (Lásd a 37. ábrát.)

1767-ben pl. a mezőmadarasi eklézsia kurátora a vizitáción beperelte azokat, akik vasárnap táncoltak.<sup>677</sup> 117 ítéletet ismerünk: 61 táncoló pénzbüntetést fizetett, egy-egy alkalommal kiközösítették, tiszt kezébe adták, illetve megintették a táncolót. Tizenegy esetben az fizetett 12 vagy 24 forint bírságot, aki házában helyet adott a vasárnapi mulatságnak. A vasárnapi dolgozókra, illetve halászokra 42 esetben róttak ki 6–24 forint közötti pénzbüntetést.

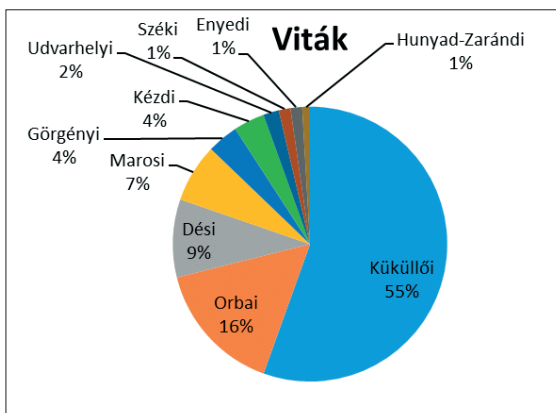
#### 4.4.6. Viták

A vizitáció elé gyakran kerültek személyes összetűzések is: a gyülekezeti tagoknak a lelkészrel és a tanítóval, az egyházfival és a gondnokkal, illetve egymás között folytatott vitái. Forrásaink 206 esetet rögzítettek: 121-et a Küküllői, 34-et az Orbai egyházmegye jegyzőkönyvei (lásd a 38. ábrát).

Talán ebben az ügy-csoportban a legnagyobb az ismert ítéletek száma, szám szerint 189. 76 esetben kellett a lelkész és valamelyik hívének vitáját rendezni. A lelkészt megsértő gyülekezeti tagot 28 alkalommal nyilvános bocsánatkérés-

<sup>677</sup> MarEhmLvt prot. II/4. 503–504.

re kötelezték, 22 esetben pénzbüntetést kellett fizetnie, 21-szer megintették, kétszer eklézsia-követésre ítélték, és háromszor az eklézsia székén kellett törvénykeznie. A mesterrel folytatott viták száma jóval kisebb, 15. Azt, aki a mestert megbántotta öt esetben pénzbüntetésre, ismét ötször bocsánatkérésre, egyszer eklézsia-követésre ítélték, négy alkalommal pedig megintették.



38. ábra – Gyülekezeti tagok közötti viták – egyházmegyék szerint

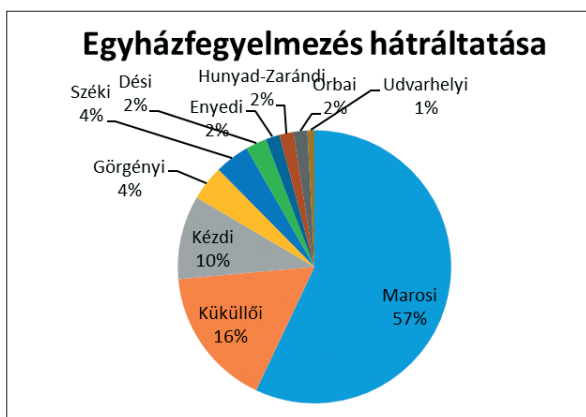
Az egyházzfival vagy a gondnokokkal leginkább akkor szóalkoztak össze az eklézsia tagjai, ha az fizetésre, közmunkára, vagy egyéb kötelességeikre figyelmeztette őket. Az összeszóalkozások némelykor tettlegességig fajultak: 61 adatunk van erre. Leggyakrabban, 42 alkalommal pénzbüntetést róttak ki az engedetlenkedőre (összege 1 és 24 forint között mozgott), tíz esetben meg kellett követni a sértett felet, ötször a bepanaszoltat megintették, háromszor világi hatóság, egy alkalommal pedig a parciális elé utalták az ügyet.

A vizitáció foglalkozott gyülekezeti tagok közötti vitákkal is. Jegyzőkönyveinkben 35 esettel találkozunk: a vizitáció 19 alkalommal pénzbüntetést rótt ki a vétkesre, tízszer megintette, háromszor bocsánatkérést írt elő, kétszer világi törvényszék elé, egyszer pedig az eklézsia székére utalta az ügyet.

#### 4.4.7. Az egyházfegyelmzés hátráltatása

Ebbe a csoportba soroltuk azokat, akik nem hajtották végre az egyházi hatóság ítéletét, illetve hiánzással vagy illetlen magatartással akadályozták a vizitáció fegyelmző munkáját. 121 esetet ismerünk, ebből 69 a Marosi egyházmegye protokollumaiban maradt ránk (lásd a 39. ábrát).

Az ismert ítéletek száma mindössze 56. Azok közül, akik elmulasztották az eklézsia-követést, tizenhárom megintettek, hetet kiközösítettek, négyet pénzbüntetés fizetésére kötelezték, két ügyet a világi igazságszolgáltatás, egyet a parciális zsinat elé küldtek. Akik másutt követtek eklézsiaát, írásos igazolást kellett hozzanak onnan.



39. ábra – Az egyházfegyelmezés hátráltatása – egyházmegyei szerint

(1756-ban a pókai Szikszai János levelet hozott arról, hogy a Szatmár megyei Dobrán ekléziát követett.)<sup>678</sup>

Azok közül pedig, akik a korábbi egyházlátogatás ítélete ellenére sem tisztázták magukat valamely bűn (legtöbbször paráznság) gyanújából, ötöt kiközösítettek, egy személyt ekléziakövetésre ítélték, négyet ismételtlen figyelmeztettek kötelességére, kettőt pedig átadtak a tisztnek. Szintén büntetés járt

azért, ha valaki az egyházi hatóság idézőlevelének nem engedelmességet és nem jelent meg a vizitáción (*contemnálta esperest urunk pecsétét*): Nyolcszor pénzbüntetést róttak ki, öt alkalommal pedig a világi hatóságra bízták a kérdés rendezését. Hét esetben azokra, akik megzavarták a vizitáció munkáját – ún. széktörést követtek el – pénzbüntetést róttak ki. 1694-ben Molnár István a házához beszállásolt lelkészeket *kutyalelkű németeknek* nevezte, 12 forint bírságot fizetett érte.<sup>679</sup>

#### 4.4.8. Hamis eskü, hatalmaskodás, templomi botrány, egyebek

A hamis eskü, vádaskodás istenkáromlásnak minősült, hiszen a kivizsgálások során mindenki eskü alatt vallott, Isten nevét hívta segítségül: 53 ilyen esettel találkoztunk, kizárólag a Küküllői és a háromszéki egyházmegyékben. Kilenc olyan személyt közösítettek ki, aki hamisan esküdt, kettőt ekléziakövetésre, egyet pénzbüntetésre ítélték, két ügyet pedig az eklézsia székére bízták. Azokat, akik nyilvánosan hamis vádakkal rágalmaztak másokat, enyhébben büntették: nyolc alkalommal (3 és 12 forint közötti) pénzbüntetést róttak ki, ötször pedig a sértett fél megkövetésére kötelezték őket.

A régi magyar jog a hatalmaskodás fogalmát úgy határozta meg, hogy erőszakos cselekmény más tulajdona vagy személye ellen.<sup>680</sup> 1640-ben a generális

<sup>678</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 508.

<sup>679</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 78–79.

<sup>680</sup> Magyar katolikus lexikon. Elektronikus változata: <http://lexikon.katolikus.hu/H/hatalmaskod%C3%A1s.html>

zsinat kimondta, hogy ha valaki a parókián vagy az iskolában veszekszik vagy verekszik az egyházi szolgálkkal, a vizitáción rendezzék az ügyet, ha pedig mássutt kerül sor az összetűzésre, világi törvény előtt felelnek tetteikért.<sup>681</sup> Amikor a helyi bíró megbüntette azt, aki *a templomban potentiat és illeten factumot patrált*, a vizitáció kijelentette, hogy a zsinati végzés értelmében nem volt rá joga, és megbírságotla a bírót illetve azokat, akik behajtották a bírságot. 1677-ben Páván a büntetés összege fejenként 12 forint volt.<sup>682</sup> Összesen 49 hatalmaskodás került a vizitáció elé, ezek közül 28 a Kézdi és 10 az Orbai egyházmegyében történt. Tíz esetben a parókián tett hatalmaskodást 6 és 24 forint közötti összeggel büntették, hat esetben pedig (kizárólag a Kézdi és Orbai traktusokban) a lehető legnagyobb pénzbírsággal, 200 forinttal sújtották az elkövetőt.

Templomi botránkozgatások közé soroljuk az istentisztelet alatti bekiabálást, az ülőhely miatti veszekedést, a lökdösődést, templom előtti trágár beszédet, a templomi bútorzat rongálását, engedély nélküli mozgását stb. 30 esetről tudunk, ezek többsége szintén a háromszéki traktusokból való. Tizenegy-tizenegy esetben 12, illetve 24 forint bírságot szabtak ki a botránkozgatóra, kétszer megintették, egy alkalommal kiközösítették. Négy ügyet a világi hatóság, egyet a parciális zsinat elé utaltak. 1692-ben a mezőbodoni Gáspár Györgyöt kalodázták, amiért az úrasztali poharat a kocsmába vitte, és ott többen ittak belőle. 1756-ban a vasasszentgotthárdi Sárkány Miklósné megfaragta az úrasztalát és a szószeletet, hogy a faforgáccsal *magát orvosollya*, tettét a vizitáció szentségtörésnek (*prophanatio*) minősítette, büntetését nem ismerjük. 1779-ban Pókafalván Fehérvári Józsefet azzal vádolták, hogy jobbágyát a templomban megverte, mivel az meglopta. A vizitáció úgy vélte, hogy megérdemelten tette, így felmentette Fehérvárit.<sup>683</sup>

Azon ügyeket, amelynek száma a teljes átvizsgált anyagban tíznél kisebb, az *Egyéb* csoportba soroltunk. Ezek közül megemlítjük a boszorkányság gyanúját. Ha ez felmerült, az egyházi hatóság mindig kivizsgálást rendelt el. 1721-ben Zágomban Barabás Jánosnét azzal vádolták, *hogy békából, kégyőfejből és több kö-*

---

<sup>681</sup> ERZSI I. 132. 1640. június 19. XII. *A visitálásnak idein, ha az inquisitioban oly dollog jő be, hogy avagy a praedikátort, avagy scholamestert, vagy házok népét parochialis háznál, vagy parochiahhoz és scholaházhoz tartozó jószágon valaki megszidalmazza avagy veri, a visitationak idein a senior előtt és a seculare brachium előtt törvényen eligazodgyék, de ha azon kívül lött a szidogatás vagy vereség, nemes embert, drabantot székin, jobbágyot földesura előtt pöröllyék.*

<sup>682</sup> Csáki–Szőcsné 2001. 16.

<sup>683</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 169, SzékEhmLvt prot. II/2. 45, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 533–534.

tözött cérnákból olyan practicat csinált, melyet is meghordozott a Boldisár Bálint úr házánál, mely miá ma is nyavalyába vagyon Boldisár Bálintné asszonyom, és azt mondta, hogy nem gyógyul addigh, valamígh hét kutyakölyök ki nem búik a hasából. A vizitáció előtt esküvel vallotta, hogy ilyent nem mondott, és így felmentették a vád alól.<sup>684</sup>

Több szülőt megintettek, amiért nem keresztelte meg idejében gyermekét, ha a gyermek kereszteleetlenül halt meg, a szülőt eklézsiakövetésre ítélték. Két bábát kiközösítettek és világi hatóság kezébe adtak azért, amiért megkeresztelték a gyermeket (Aranyosgerend 1636, Felvinc 1671).<sup>685</sup>

#### 4.4.9. Összefoglalás

A 4051 ügy együttes vizsgálata során megállapíthatjuk, hogy a vizitáció elsősorban belső, az egyházközség hitéletét érintő kérdésekkel foglalkozott. Az 1267 templomlátogatással, úrvacsorázással kapcsolatos ügy a fegyelmi kérdések csaknem harmadát teszi ki. Összesen 1621 alkalommal foglalkoztak a házaselet válságaival (paráznság, házastárs elhagyása, vadházasság). Ez azzal magyarázható, hogy a házasság intézményéhez kapcsolódó jogi ügyek intézése egyházi hatáskörbe tartozott: a házasságkötés helyszíne a templom volt, a jegyességet és a házasságot egyházi törvényhatóság bonthatta fel, így a nősparáznság vétségét is az egyházi hatóság tárta fel és büntette meg elsőként. A káromkodás, a hamis eskü és a vasárnap megrontása is (összesen 482 eset) elsősorban Isten törvénye elleni vétségnek számított, így az egyházi hatóságnak kellett eljárnia. A vizitáció elé vitt személyes nézeteltérések jelentős hányada is a gyülekezet előljáróival való összetűzés volt. A 197 lopással, részegeskedéssel, gyilkossággal kapcsolatos eset alig teszi ki az ügyek öt százalékát. Ilyenkor a vizitáció nem folytatott kivizsgálást, hanem a világi hatóság ítélete után megállapította az egyházi büntetést.

Jegyzőkönyveink a fegyelmi ügyek közel felénél csak a kihágást nevezték meg, és nem rögzítették az ítéletet, így a 4051 ügy közül csupán 2128-nak ismerjük a kimenetelét is (lásd a 40. ábrát). Ahol nem ismerjük a határozatot, feltételezzük, hogy helyben, szóbeli megintéssel rendezték az ügyet, így a jegyző nem látta szükségesnek az ítélet rögzítését. A parciálisra továbbított kihágások büntetését pedig a parciális zsinati jegyzőkönyv tartalmazta.

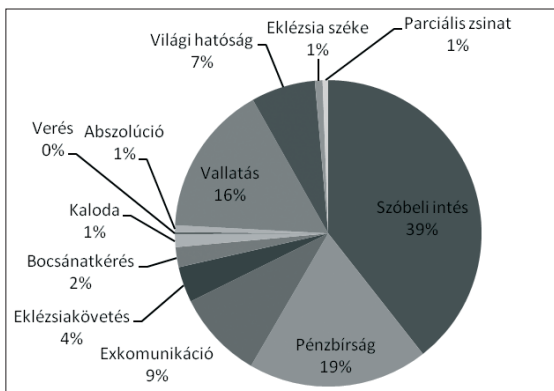
---

<sup>684</sup> Csáki–Szöcsné 2001. 152–153.

<sup>685</sup> Hermányi 1992. 34, 41.



A legsúlyosabb egyházi büntetés a közösségből való kizárás volt, ez abban állt, hogy a vétkest eltiltották az úrvacsorától (ritka eset az ún. *excommunicatio maior*, a templomból való kizárás). A 44. Geleji-féle kánon utolsó bekezdésében<sup>686</sup> foglaltak ellenére a kiközösítést nemcsak a parciális zsinat mondhatta ki, hanem az egyházmegyei vizitáció is. Az 1780 előtti Erdélyi Református Egyházból 293 adatunk van erre. A kiközösítés feloldása, az eklézsiakövetés a következőképpen zajlott: A kiközösített bizonyította, hogy felhagyott korábbi bűneivel, egy hétig minden nap részt vett az istentiszteleten, majd vasárnap reggel a templomban megkövette a gyülekezetet.<sup>687</sup> Az a kiközösített személy, akit a világi hatóság is megbüntetett, igazolást kellett hozzon arról, hogy végrehajtották a büntetést, másként nem követhetett eklézsiát. 84 esetben a kiközösítettnek már az ítélet kimondásakor engedélyezték az eklézsiakövetést, sokan a vizitáció alatt bocsánatot is kértek a közösségtől.



40. ábra – A fegyelmi ügyek kimenetele, büntetések

423 esetben pénzbírságot róttak ki, ezt a háromszéki eklézsiákban jóval gyakrabban alkalmazták, mint más traktusban. 35 alkalommal pedig testi fenyegetést (30 kalodázás, 5 pálcázás) alkalmaztak. 47 személyt köteleztek, hogy kérjen bocsánatot attól, akit megbántott, 878 vétkest pedig szóban megintettek a vizitáción. Ha a vétkes nem volt jelen, az ítéletet a nemeseknek a lelkész és a mester, a közrendűeknek a gondnok vagy az egyházi továbbította (pl. Vajdahunyad 1696).<sup>688</sup> 16 gyanúsított személyt pedig helyben felmentettek a vád alól.

Az olyan kihágások esetében, amelyeket a világi és az egyházi hatóság egyaránt büntetett, a vétkest átadták a világi hatóságnak, erről 151 esetben tudó-

<sup>686</sup> Geleji-kánonok 44. pontja: *Azért bármely egyes személynek, legyen bár az akár csak egy egyházközségnek lelképásztora, akár több egyháznak felügyelője, hivatalvesztés terhe alatt nem szabad senkit, még a legbűnösebbet sem a sákramentumoktól önhatalmúlag eltiltani, annyival inkább ünnepélyesen átokkal kiközösíteni, valamint a bűnbánót az egyházba ismét visszavenni; hanem mind a kisebb, mind a nagyobb kiközösítésre, valamint a feloldozásra a zsinatnak legyen joga és hatalma, mégpedig arra a részleges és erre az országos zsinatnak.* (ERZSI I. 214.)

<sup>687</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 300/19.

<sup>688</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 166.

sítanak forrásaink. Továbbá 356 paráznsággal, lopással, gyilkossággal stb. gyanúsított személyt köteleztek arra, hogy vallatással vagy esküvel bizonyítsa ártatlanságát.

A büntetések aránya is (lásd a 40. ábrát) jól mutatja, hogy a fegyelmezés célja egyfelől az igazság kiderítése, másfelől a megjobbítás volt. A büntetés enyhítését a következőképpen vezették be: *A Szent Visitatio keményebb kézzel nyúlhatna hozzá, mindazonáltal [...] büntetés alá veti.* Nagyon sokszor az eklézsia, a lelkész vagy éppen a patrónus kérte a vizitációtól a büntetés enyhítését (pl. Ormány 1738). 1755-ben Beresztelkén 13 éves leánykára bizonyosodott rá a lopás: életkorára való tekintettel nem a gyülekezet, hanem vizitáció előtt követhetett eklézsiát.<sup>689</sup>

Az eklézsia székére mindössze 18 ügyet utaltak (a 4051-ből), 13-at pedig a parciális zsinaton kellett folytatni. Ebből kiderül, hogy az esetek többségében a gyülekezeti tagok fegyelmezésének legfelsőbb hatósága a vizitáció volt. Ez felülbírálhatta az eklézsia törvényhatóságának döntéseit. Parciális zsinatra csak a házasságjogi, illetve a nagyon súlyos ügyek kerültek, és a vizitáció döntéseivel elégedetlenek is meglehetősen ritkán fordultak jogorvoslatért a parciálishoz.

A köztörvényes kihágások kis számából látszik, hogy a vizitáció nem kívánta átvenni a világi törvényhatóságok (úriszék, széki bíróság, vármegyei szék, városi magistratus stb.) feladatkörét. Nem vizsgálta ki újra azon kihágásokat, amelyet a világi hatóság már megbüntetett, az ítélet alapján viszont kimondta az egyházi büntetést.

## 4.5. Az egyházközségi szintű fegyelmezés szabályozása

Az előző alfejezetben idézett 43. és 44. Geleji-féle kánon az egyházközségi szintű fegyelmezést a lelkészre bízta.

A 17–18. század fordulóján, a főnemességnek az egyház központi igazgatásába való bevonását, illetve a mezővárosi presbitériumok/consistoriumok megalakulását követően az alapszintű egyházfegyelmezés egy része átkerült az egyházfő, illetve a gondnok kezébe. Egyetlen központi rendeletet ismerünk, amely meghatározta feladatait. 1717-ből maradt ránk az a generális vizitációs határozat (a vizitáció helye nem ismert, a „megyebíró” kifejezés viszont egyértelműen székelyföldi helyszínrre utal), amely előírta a megyebíráknak, hogy milyen (egy forintnál

<sup>689</sup> DésEhmLvt prot. II/1. 267–268, GörgEhmLvt prot. XI/1. 467.

kisebb) összeggel büntessék a különböző, templomban történő kihágásokat (teljes szövegét lásd Függelék 40.).

Az eklézsia székének felállításáról egyetlen adat áll rendelkezésünkre: 1677-ben, a nagyteremi eklézsia megalapításakor meghatározták a következőt: *Mivel az egyházfiak hitük szerint tartoznak a predicatornak megjelenteni, ha valakik a hallgatók közül egymással mocskolódnának, veszekednének, végeztük Visitatióban, hogy a veszekedő felek tartozzanak compareálni a praedicator előtt és azok előtt, akiket a hitese egyházfiak mellé a hallgatók közül vagy a praedicator adhibeál, vagy magok a veszekedő felek megbírálnak.* Szintén a Küküllői egyházmegyében 1680-ban három eklézsia (Magyarherepe, Kerelőszentpál és Héderfája) vizitációján elrendelték, *hogy az egyházfinak annyi ereje legyen az engedetlenek megbüntetésében, mennyi a [falusi] bírónak vagyon.* Ekkor még nem működött gondnok az eklézsiaiban, így az egyházfi az ő későbbi feladatkörét is ellátta.<sup>690</sup>

A vizitáció folyamatosan vizsgálta az egyházközségi fegyelmezést, ahol túlkapásokat tapasztalt, igyekezett jobbitani, és folyamatosan szabályozta a világi előjárók jogkörét. Az egyháztagok szintén a vizitáción fellebbezhettek a testület határozatait.

A vizitáció előírta az egyházfinak, hogy milyen kérdésekben büntethet és milyen összegig. Eszerint 25 dénár és 1 forint közötti összeggel megbírságozhatta azokat, akik nem fizettek az egyházi szolgáltnak (Szelecske 1729, Geges 1772), hasonló összeggel, ha nem építettek (Kérő 1751), az eklézsia dolgára nem mentek (Harangláb 1720, Magyaró 1758), tilalmas erdőben fát vágtak (Nagyernye 1776), vagy vasárnap dolgoztak (Nyíres 1772). A káromkodókat kalodázhatták (Kérő 1731, Vámosgálfalva 1740), a templomkerülőket meginthették (Harasztos 1779), sőt vadházasságokat is kivizsgálhattak (Székelykövesd 1765). A büntetés felső határa is helyenként változott: 1743-ban Kóródszentmártonban egy-két, 1756-ban Magyarsülyében pedig egy kupa bor volt a felső határ.<sup>691</sup>

A eklézsia székének jogkörét is az egyházlátogatás szabályozta: 1715-ben a marosbogáti eklézsia egy férfit, 1761-ben a kisiklói egy asszonyt tiltott ki a templomból, mindkét esetben a vizitáció jelezte, hogy nem volt hozzá joguk. 1718-ban Udvarhelyszéken két eklézsiaát azért büntetett a vizitáció, mert az esperes és a parciális tudta nélkül eklézsiaövetésre engedtek két bűnöst: a küsmödieket

<sup>690</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 56–57, 82–84.

<sup>691</sup> DésEhmLvt prot. II/1. 133, MarEhmLvt prot. II/4. 798, DésEhmLvt prot. II/1. 274, KükEhmLvt prot. II/2. 68, GörgEhmLvt prot. XI/1. 546, MarEhmLvt prot. II/5. 59, SzékEhmLvt prot. II/2. 486, DésEhmLvt prot. II/1. 274, KükEhmLvt prot. II/3. 277, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 517, MarEhmLvt prot. II/4. 425, KükEhmLvt prot. II/3. 332, 485.

megintették, az agyagfalviakat 12 forintra bírságolták. 1721-ben a kisgalambfalvi gondnok önhatalmúlag kitiltott egy lányt a templomból, 24 forinttal lakolt érte. Ugyanennyit fizetett a zágoni *consistorium*, amiért *tisztátalan személyek, paráznák, mátkaság alatt* lévők ügyét tárgyalta. Hasonló vétségért 1736-ban és 1749-ben fejenként 12 forintot róttak ki a kovásznai hitesekre. 1756-ban az egyházlátogatás megintette a radnótfáji lelkészt, amiért az eklézsia tudta nélkül vizsgáltatta ki paráznasággal gyanúsított asszony ügyét. 1741-ben a kóródszentmártoni eklézsia megbüntette Gál Ferencet, amiért nem vállalta az egyházfiságot. A vizitáció úgy ítélte meg, hogy ez nem a gyülekezet, hanem a felsőbb egyházi hatóság jogkörébe tartozó ügy volt.<sup>692</sup>

Az eklézsia széke nem büntethette a lelkészt illetve a kurátort, ők a vizitáció, illetve a parciális zsinat joghatósága alá tartoztak. (Lásd a 4.1.1. és a 4.2. alfejezeteket.) 1728-ban a lelkészük ellen vallató kovásznaiakat fejenként 24 forintra büntették. 1765-ben a dedradszéplaki eklézsia a parciális zsinatra hívták, amiért megbüntette lelkészét. Ennek ellenére 1761-ben a székelykakasdi és a marosszentkirályi vizitáció az eklézsia székére utalta a lelkész és néhány gyülekezeti tag vitáját. A gondnokot megbírságoló gyülekezeti tagokat általában a kiszabott bírság visszafizetésére kötelezte a vizitáció (Marosbogát 1756, Csávás 1762, Magyarfülpös 1766). 1737-ben néhány oroszfáji atyafit büntetett a vizitáció, amiért az egyházi marháját jogtalanul elhajtották. Az iskolamestereket viszont büntethette az eklézsia: 1730-ban Jancsó Péter harasztkeréki tanítót tilalmas erdő vágásán kapták rajta, az egyházközség pénzbírságra ítélte, a vizitáció pedig jóváhagyta a büntetést. 1758-ban a bálványosváraaljai mestert 12 forintra büntették, fellebbezett a vizitációra, ahol kibékült haragosával.<sup>693</sup>

Szabályozták továbbá a behajtott büntetés rendeltetését is. Ez már kevésbé volt egységes, ugyanabban a gyülekezetben is változhatott időközben. Néhol az eklézsia és a büntetést behajtók fele-fele arányban osztottak az összegben (Magyarrégen 1741, Marosjára 1748), néhol kétharmada volt a gyülekezeté, és egyharmada a bírságlóké (Marosjára 1768), Orbaiszéken pedig kétharmada jutott a bírságlóknak, és az egyházközségnek be kellett érni egyharmaddal (Páké 1728,

---

<sup>692</sup> KükEhmLvt prot. II/2. 34, SzékEhmLvt prot. II/2. 191, UdvEhmLvt prot. 3. 195, 207, 216, Csáki–Szöcsné 2001. 173, 247, 297, GörgEhmLvt prot. XI/1. 502, KükEhmLvt prot. II/3. 299–300.

<sup>693</sup> Csáki–Szöcsné 2001. 208, GörgEhmLvt prot. XI/2. 461, MarEhmLvt prot. II/4. 260, 287, KükEhmLvt prot. II/3. 487, II/4. 10, GörgEhmLvt prot. XI/2. 487, XI/1. 133, MarEhmLvt prot. II/2. 279–280, SzékEhmLvt prot. II/2. 90–91.

Kovászna 1752). 1752-ben a kovásznai konzisztóriumot kötelezték, hogy ne pálinkában, hanem pénzben szedjék fel a bírságot.<sup>694</sup>

Olykor a fegyelmezés körülményeit is kellett szabályozni: 1728-ban a torboszlóiakat figyelmeztették, hogy *megye székén* ne pipázzanak. 1751-ben Marossárpatakon kiderült, hogy az eklézsia székének bírái nem vallattak. Azt kérték a gyanúsítottaktól, hogy *másod- s hol harmad-, s hol pedig hetedmagokkal* esküdjenek meg ártatlanságukról. Sokan más faluból származó tanúkkal próbálták magukat igazolni, akik alig ismerték őket, és méltán állíthatták eskü alatt, hogy semmi terhelőt nem tudnak rájuk vallani. A vizitáció kiközösítés terhe alatt parancsolta, hogy hagyjanak fel az ilyen bíraskodással. 1754-ben Dányánban előírták, hogy a büntetés *igen módgyával és a curator hírével az ecclesia praesentiajában* legyen. 1761-ben a magyarsülyeiket kötelezte a vizitáció, hogy csak az egyházmegyei gondnok (*inspector curator*) vagy az esperes tudtával büntessenek, hogy ne legyenek *helytelen és törvénytelen büntetések*. 1764-ben a vajdaszentiványi hiteseket azért bírságolta meg a vizitáció, mert a késlekedő fizetőtől csak a büntetést szedték fel, a bért pedig nem. 1771-ben Alsóbölkényben három forintra büntették és bocsánatkérésre kötelezték Dániel Istvánt, amiért az eklézsia székének ítéletét annak nyilvános kihirdetése előtt elmondta. 1776-ben a nagyteremi eklézsiaát arra figyelmeztették, hogy törvényesen idézze perbe a gyanúsítottakat. Többször előírták azt is, hogy az *egyszínű vétekből lévőköt egyenlőképpen büntessék* (Magyarsülye 1746).<sup>695</sup>

1748-ban Berekeresztúron és 1761-ben Toldalagon meghatározták, hogy addig ne is hajtsák be a büntetést, amíg az egyházlátogatás nem hagyja jóvá azt.<sup>696</sup>

Ha a gyülekezeti tagok elégedetlenek voltak az eklézsia székének ítéletével, a vizitációra fellebbeztek. Az esetek többségében úgy gondolták, hogy az egyházi jogtalanul bírságolta őket, amiért nem mentek gyűlésbe, közmunkára, vagy nem szolgáltatták be az egyházi szolgák bérét.

Negyven esetben a vizitáció helybenhagyta az eklézsia székének büntetését: Ezek közül tizenhétszer a közmunka, nyolc alkalommal a bér beszolgáltatásának elmulasztásáért, és 15 legkülönbözőbb okért büntettek. Két olyan esetről tudunk, amikor az eklézsia székén kiderült a vétség, és a vizitáció már nem vizsgálódott,

---

<sup>694</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 180, 298, 544, Csáki–Szócsné 2001. 199.

<sup>695</sup> MarEhmLvt prot. II/2. 190, GörgEhmLvt prot. XI/1. 327, KükEhmLvt prot. II/3. 469, 545–546, GörgEhmLvt prot. XI/2. 439, 599, KükEhmLvt prot. II/4. 289, II/3. 383.

<sup>696</sup> MarEhmLvt prot. II/2. 665, GörgEhmLvt prot. XI/2. 372.

hanem az alsóbb törvényhatóság ítéletét elfogadva közösi tette ki a bűnöst: hamis esküért, illetve paráznaságért (Radnót 1724, Nagyercese 1772).<sup>697</sup>

Amennyiben a fellebező nem viselkedett megfelelően a büntetés után, szidta az egyházfit vagy a lelkészt, a vizitáció – a büntetés jóváhagyása mellett – a hurcolásért, vagy a hamis vádlásért is bírságot (pl. Magyarfülpös 1757).<sup>698</sup>

A büntetést némelykor enyhítette a vizitáció: 1755-ben a mezőújlaki Halász Istvánt azért büntette az egyházfi, mert nem vett részt a közmunkán (*eklézsia dolga*). Halász azzal mentette magát, hogy nem volt jelen a munka kihirdetésekor. A vizitáció helyesnek ítélte mentségét. 1765-ben a marosjárai Gál Sándort újabb tanúvallomások alapján felmentették a káromkodás vádja alól, így az eklézsia székének büntetését is eltörölték. 1770-ben két alsóbölkényi gyülekezeti tagot azért mentettek fel a bírság alól, mert nem voltak otthon a közmunka időpontjában. Az ok nélkül bírságlókat általában három forintra büntették (Marosbogát 1751, Búzásbesenyő 1762).<sup>699</sup>

Azokat is a vizitáció büntette, akik szembeszegültek a helyi fegyelmezéssel: 1755-ben a nagyercei Ugrai Györgyné, amikor paráznasággal gyanúsított lányáról kérdezték az eklézsia székén, ezt mondta: *Én bizony nem mondom, viselős-é vagy nem, hanem mikor gyermeke lessz, egye meg az eklézsia*. Egy forintra büntették.<sup>700</sup>

A vizitáció egyházfegyelmező szolgálatát az egyházközségi bíraskodás előzte meg. Az egyházlátogatás elfogadta az eklézsia székének határozatait, és bíraskodási munkáját ezekre alapozta. A jogtalan ítéleteket viszont érvénytelenítette vagy enyhítette. Továbbá folyamatosan szabályozta az eklézsia székének működését és jogkörét.

## 4.6. Az egyházi és világi fegyelmi hatóság viszonya

Az egyházi és világi fegyelmi hatóság viszonya sajátosan alakult a koraújkori Erdélyben. A legfontosabb közös pont, hogy kölcsönösen elfogadták egymás ítéleteit: Akiról valóper, vagy egyházi hatóság vezette vallatás során kiderült, hogy paráználkodott, azt átadták a világi hatóságnak, és az minden kivizsgálás nélkül

<sup>697</sup> KükEhmLvt prot. II/2. 163, GörgEhmLvt prot. XI/2. 604.

<sup>698</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 515–517, KükEhmLvt prot. II/4. 28.

<sup>699</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 454, 474–475, 579–580, KükEhmLvt prot. II/3. 444.

<sup>700</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 460–461.

megbüntette. Amennyiben ez nem történt meg, ismételten figyelmeztették a világi elöljárókat kötelességükre (pl. Vajdahunyad 1692).<sup>701</sup> Hasonlóképpen, ha valakit a világi hatóság talált bűnösnek és megbüntette, az egyháziak nem folytattak újabb kivizsgálást, hanem kimondták a megfelelő ítéletet: exkommunikálták, vagy pénzbírságot róttak ki rá (pl. Somosd 1694, Alsóbölkény 1753, Vajdaszentivány 1762, Sáromberke 1770, Vadasd 1773).<sup>702</sup>

Néhány kivételt azonban szintén felhozhatunk: 1725-ben a kidei Luka Márton a falu *hamis hitűnek találta*, az egyházlátogatás nem tartotta megalapozottnak az ítéletet, így nem közösi tette ki. 1767-ben az alsóbölkényi Menyhárt Györgyöt a szászrégeni tanács felmentette a paráznság vádjá alól, mert a megesett asszony nem hozott tanúkat. A vizitáción többen is vallottak paráznságáról, így kiközösítették. 1778-ban a magyarózdi Magyar Lőrincet a szolgabíró megbüntette káromkodásért, de többen állították, hogy nem káromkodott, így a vizitáció újabb kivizsgálást rendelt el.<sup>703</sup>

Miután egyik törvényhatóság elkezdte a vizsgálódást, a másik nem kezdeményezett új eljárást, hanem megvárta a folyamatban levő eljárás végét (Vajdahunyad 1694, Kuttyfalva 1759, Sóvárad 1759, Komlód 1769, Vasasszentegyed 1773). 1694-ben Vajdahunyadon karhatalom istenkáromlás ügyében vizsgálódott. Az egyházlátogatás reménykedett, hogy *ahoz értő tudós theologus és politicus embereként* fognak eljárni. A törvénykezést késleltető peres felet a vizitáció kiközösítésével próbálta sürgetni (Körtvélyfája 1738, Marossárpatak 1752).<sup>704</sup>

Szintén a két hatóság együttműködésének a jele, hogy ha valakit kiközösítettek és átadtak a világi hatóságnak megbüntetésre, addig nem követhetett eklézsiát, amíg nem bizonyította, hogy a karhatalom előtt is meglakolt (*a tiszttel megbékélt*) (pl. Radnót 1751, Pókakeresztúr 1755, Magyardecse 1762, Désakna 1768, Ótorda 1777). 1762-ben a görgényszentimrei Károlyi Jánost paráznságáért megbüntette a világi hatóság, a vizitáció mégsem engedte eklézsiát követni, mert a bírság után is paráználkodott. Rendkívüli esetben, ha a világi hatóság sokáig

---

<sup>701</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 104.

<sup>702</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 89, GörgEhmLvt prot. XI/1. 406, XI/2. 417, 576, MarEhmLvt prot. II/4. 886.

<sup>703</sup> DÉS EhmLvt prot. II/1. 56, GörgEhmLvt prot. XI/2. 521, NENyedEhmLvt prot. I/2. 505.

<sup>704</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 129–130, KükEhmLvt prot. II/3. 532, MarEhmLvt prot. II/4. 156, GörgEhmLvt prot. XI/2. 553, SzékEhmLvt prot. II/2. 451, GörgEhmLvt prot. XI/1. 90, 353.

késlekedett a büntetéssel, a vizitáció engedélyezte az eklézsiakövetést, így történt 1693-ban a hosdátí Gocsa Ilonával, vagy 1694-ben a hátszegi Csulai Jánossal.<sup>705</sup>

Az egyházi és világi fegyelmezés harmadik közös területe a büntetések be- és végrehajtása volt. A vizitáció a megfelelő világi hatóságra bízta a pénzbüntetések behajtását (Bonchida 1756), illetve a testi fenyítés (kalodázás, pálczás) végrehajtását (pl. Mezőbánd 1699, Pusztakamarás 1756, Mezőújlak 1756). Kirívó eset, hogy 1721-ben Nagy Zsigmondné *menyecske szolgálóját* saját gyermeke megöléséért a Szent Visitatio *captiváltatta és tiszt kezéhez küldötte.*<sup>706</sup>

Előfordult, hogy a vizitáció előtt megvádoltak valakit, az egyházi hatóság elkezdte a kivizsgálást, de *nem mehetett végére* a kérdésnek, hanem a település vagy a szék/vármegye illetékes hatóságaira bízta annak folytatását (pl. Radnót 1723, Désakna 1723, 1724, Nyárádkarácson 1725, Páncélcseh 1736, Melegföldvár 1761, Kézdimárkosfalva 1769, Lozsád 1778, Búzásbocsárd 1778, Tűr 1780). 1780-ban a bolyai Győri Mihályt és feleségét paráznasággal vádolták, de mivel udvari emberek voltak, a vizitáció megvárta az úriszék végzését, és azután ítélkezett.<sup>707</sup>

Kisebb kihágások (elsősorban kisebb értékű lopás) esetén a vizitáció elégségesnek tartotta a világi hatóság bírságát, és nem szabott ki újabb büntetést (pl. Boldogfalva 1713, Bethlen 1755).<sup>708</sup>

Olyan esetről is tudunk, amikor a vétkes a *külső tiszttel megbékélt*, de nem akart eklézsiát követni. Ilyenkor a vizitáció ismételt kiközösítéssel fenyegette (Magyarborzás 1744), új eljárást kezdeményezett (pl. Ótorda 1777), vagy kérte a karhatalmat, hogy szorítsa rá az eklézsiakövetésre (pl. Magyarbükös 1777).<sup>709</sup>

Két esetben olvasunk arról, hogy az egyházi hatóság jogtalannak tartotta a világi eljárást. 1677-ben a pávai bíró a hitesekkel olyan személyt büntetett meg, aki *a templomban potentiat és illethen factumot patrált*, a vizitáció figyelmeztette, hogy nem volt rá joguk, és fejenként 12 forinttal bírságotla az eljárásban résztvevőket. 1694-ben a székesi eklézsia egyik tagja nem elégedett meg azzal a díjjal, amelyet számadó-biztosként kapott, önhatalmúlag elvett az eklézsia pénzből.

<sup>705</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 445, GörgEhmLvt prot. XI/1. 461–462, XI/2. 409, SzékEhmLvt prot. II/2. 246, DésEhmLvt prot. II/1. 718, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 477, HZEhmLvt prot. I/1. 121, 132.

<sup>706</sup> SzékEhmLvt prot. II/2. 24–25, MarEhmLvt prot. II/1. 176, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 35v, 85v, GörgEhmLvt prot. XI/1. 499, UdEhmLvt prot. 3. 221.

<sup>707</sup> KükEhmLvt prot. II/2. 140, DésEhmLvt prot. II/1. 18, 35, 226, MarEhmLvt prot. II/2. 7, SzékEhmLvt prot. II/2. 233, KézdiEhmLvt prot. II/2. 7–8, HZEhmLvt prot. I/3. 213, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 487, 545, 557–558.

<sup>708</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 490, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 85v.

<sup>709</sup> SzékEhmLvt prot. II/1. f. 14r, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 478, 483.



Az eklézsia megbüntette, ő pedig a falu székére fellebbezte ügyét. A vizitáció kijelentette, hogy a pénz elvétele szentségtörés, azt pedig kizárólag egyházi hatóság vizsgálhatja.<sup>710</sup>

## 4.7. Házasságjog

Jelen alfejezetben nem kívánunk részletesen foglalkozni az erdélyi református házasságjog történetével, csupán a vizitációkon előforduló házasságjogi eseteket elemezzük, mégis első rendben szükséges a fontosabb vonatkozó törvények ismertetése.

Az Erdélyi Református Egyház házasságjogát legelőször a Ruber-féle kánonok 28–29. pontja, a válások rendjét ugyanezen törvénykönyv 42. cikkelye szabályozta. *(Az elváltasítások [válások] legyenek a paráznasáért, hűtlen elhagyásért és egyéb, az Isten beszédében és a régi kánonokban megírt igasságos okokért, és azokat minden dolgoknak rendivel, relatorialevéiben íratatván híven, a püspöknek külgyéek a transmissio levéllel.)* 1634-ben a marosvásárhelyi zsinat megtiltotta, hogy a válásokat holmi gyenge és elégtelen okok alapján mondják ki ha az alperes az első tárgyaláson nem jelenik meg, ne hirdessenek rögtön ítéletet, a vétlen felet pedig addig ne engedjék házasodni, amíg a házasságtörőt vagy elszökőt meg nem büntették.<sup>711</sup>

Az 1649-ben elfogadott Geleji-féle kánonok már részletesebben, tíz cikkelyben (65–74.) foglalkoznak házasságjogi kérdésekkel. Ezek közül a 71–73. kánon a válás okairól és a perfolymatról, a 74. pedig a jegyesség felbontásának lehetőségeiről szól. A generális zsinat 1652-ben az egyházmegyei törvényszéken (*forum provinciale*) zajló válóperek díjszabását rögzítette. 1664-ben pedig a házasságot szökésükkel megtörő személyek válásáról rendelkezett. 1696-ban a nagyenyedi zsinat elrendelte, hogy az egyházmegyei törvényhatóság csak nyilvánvaló házasságtörés (*manifestum adulterium*) esetén modhatja ki a válást, más jellegű válókezeseteket csak a generális zsinat tárgyalhatott.<sup>712</sup>

Bod Péter 1763-ban – a korábban elfogadott kánonok, zsinati végzések és országos törvények, illetve az eseti jog alapján – megírta *Synopsis Juris Connubialis* című művét.<sup>713</sup> A kötet soha nem emelkedett törvényerőre a református egyházban, szerzője is valószínűleg segédkönyvnek szánta. A latin nyelvű kézikönyvet

<sup>710</sup> Csáki–Szöcsné 2001. 16, MarEhmLvt prot. II/1. 75–76.

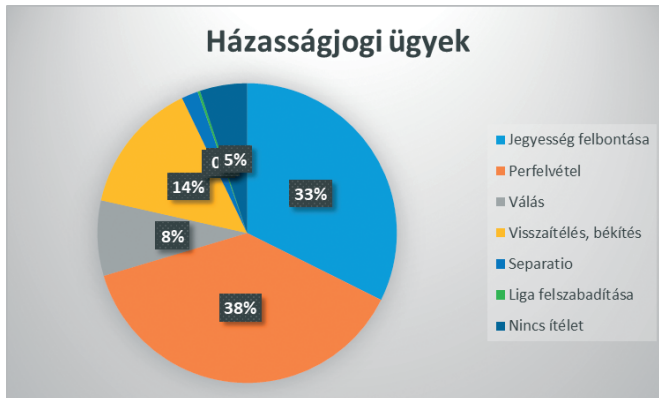
<sup>711</sup> ERZSI I. 44–45, 118,

<sup>712</sup> ERZSI I. 216–219, 247, 267–268, 367.

<sup>713</sup> Bod 1763.

1836-ban Benkő László magyarra fordította és kiegészítette az időközben született, idevágó egyházi és világi törvényekkel.<sup>714</sup>

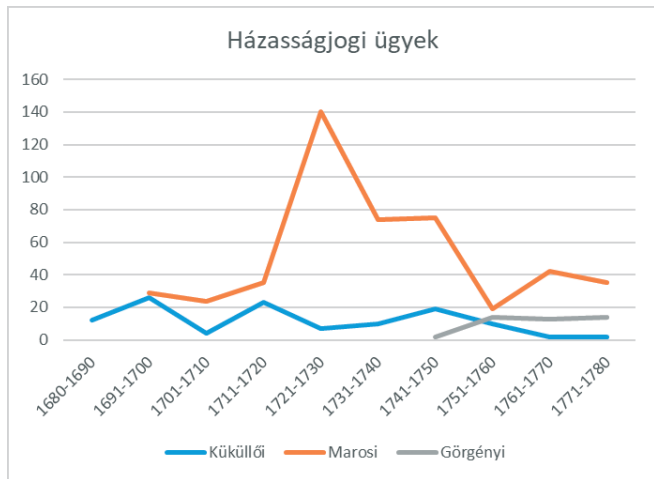
A fent említett törvények és határozatok egyike sem beszél a vizitációról, mint a válásokban illetékes törvényhatóságról, ám nem is tiltják a házassági esetek vizitáción való tárgyalását. Általában az egyházmegyei (*forum provinciale*) és az „egyházkerületi” (*forum generale*) hatóságot különböztetik meg. A *forum provinciale* pedig lehet akár a parciális zsinat, akár az esperesi vizitáció.



41. ábra – Házassági ügyek típusai

A vizsgált anyagban összesen 726 házassági eset fordul elő, ezeknek kb. harmada (276) válóper felvétele, másik harmada (235) jegyesség felbontása, 14 százaléka (104) házasságok békítése vagy a szökött házastárs visszaitélése, 8 százaléka (59 eset) pedig a válás kimondásával végződő per (lásd a 41. ábrát).

A legtöbb eset, szám szerint 473 a Marosi traktus jegyzőkönyveiben maradt ránk, 115 a küküllői, 43 a görgényi, 29 a dési, 11 a hunyad–zarándi, tíz az orbai, hat pedig a kézdi protokollumokban. Mindössze az első két egyházmegyében rendelkezünk statisztikailag megbízható adatmennyiséggel, az ügyek egyházmegyék szerinti aránya pedig többnyire egyezik a



42. ábra – Házassági esetek – egyházmegyék szerint

<sup>714</sup> Benkő 1836.

41. grafikon adataival, csupán a Küküllői egyházmegyében kisebb (24 %) a perfelvételek aránya, ám jóval nagyobb (13 %) a kimondott válásoké. Utóbbiak a 17–18. század fordulójára jellemzőek. A politikailag zavaros időszakban nem volt lehetőség a parciális zsinatok rendszeres megtartására, így valószínűleg kiterjesztették a vizitáció jogkörét.

Ha évtizedenkénti bontásban nézzük a házasságjogi ügyeket, egyházmegyénként jelentős különbségek látszanak. A Marosi traktusban az 1721–1730-as időszak jelenti a csúcst, ekkor 130 házasságjogi eset került a vizitáció elé (tíz év alatt kb. 500 egyházlátogatással kell számolnunk), a Küküllői egyházmegyében a 17. század utolsó évtizedében 26 ügyet jegyeztek. A 18. század közepétől kezdve a vizitáción előforduló házasságjogi esetek száma csökkent, csupán a Görgényi egyházmegyében maradt állandó. (Lásd a 42. ábrát.)

#### 4.7.1. Válás

A házasság felbontását a parciális vagy a generális zsinat mondhatta ki. Az előbbiekben láttuk, hogy a 17. század végétől kezdve a parciális zsinat jogkörét is egyre jobban korlátozták. Törvény szerint a vizitáció nem érvényteleníthette a házasságot, ezt több egyházlátogatási határozat is megerősítette. 1720-ban a csittszentiváni vizitáció előtt megjelent Kankó István – akit korábban az egyházi törvénykezés vallatásra kötelezett –, bemutatta az új vallatási jegyzőkönyvet, amely igazolta vádjait, és így megvolt a házasság felbontásának törvényes alapja. A vizitáció nem mondta ki a válást, ugyanis *a Szent Partialis nem facultálta a Szent Visitatiot, hogy elválasszák*, és a felsőbb hatóság elé utalta az ügyet. Hasonló indokkal (*a Szent Generalis és a Szent Partialis nem engedí, hogy divortíáljunk*) utasították el 1721-ben Csejden Kali Borbála és a parázna Kis Márton házasságának felbontását. 1721-ben Dányánban az alperes ügyének második tárgyalását akarta a vizitáción lebonyolítani, ám az egyházi hatóság elutasította: *mivelhogy itt Partialis nincs, csak Visitatio, [...] a férje pedig ezelőtt való héderfáji Partialisra citálta volt a feleségét és nem compareált, és ezután is Partialison akarja continuálni causáját, azért a Szent Visitatio itt hozzá nem nyúlhat*. 1723-ban Székesen elválasztották ugyan Szabó Mihályt szökött feleségétől, de meghagyták, hogy *ez deliberatumunkat a Szent Partialisnak remonstrálja*. 1737-ben az oroszféj vizitáción Pál Zágorné váló-

keresetet adott be, de azt a választ kapta, hogy *compareállyon a Partialis Széken, a Visitatio afféle dolgokban magát nem akarván elegyíteni.*<sup>715</sup>

Mégis ismerünk 59 esetet, amikor az egyházlátogatás mondta ki a válást. Ha megvizsgáljuk ezeket, kiderül, hogy egyikük sem tekinthető szabályszerű válópernek. Leggyakrabban akkor bontották fel a házasságot, ha az egyik fél megszökött, házastársa pedig jogszerűen bizonyította, hogy eredménytelenül kereste. A jogcím tehát ez alperes hiánya volt. (Ennek ellenére a terhelő ítéletet kimondták rá, olyan megjegyzéssel, hogy *ha előjön vagy ha előkerül*, a következőképpen bűnhődjék.) Így történt 1755-ben Nagyercsén Létei Sámuel és Kislaki Erzsébet, 1761-ben Szentmargitán Dénes Anna és meg nem nevezett katona férje házasságával. A háborús állapotok viszont felülírták a fenti gyakorlatot: 1680-ban a (valószínűleg tatár?) fogságból Zágónba hazatért Kónya János kérte a vizitációt, hogy azóta újabb házasságra lépett feleségét ítélje vissza. Az egyházlátogatás pozitívan bírálta el a kérdést, és felbontotta az asszony második frigyét.<sup>716</sup>

Háromszék egyházigazgatása ebben a kérdésben is sajátos volt. Az egyházlátogatás 1694-ben Barátoson és Páván is felbontott házasságot. Előbbi esetben a férj kegyetlenkedése miatt szökött el a feleség, utóbbiban kiderült, a férj el akarta adni hites társát a németeknek.<sup>717</sup>

Könnyebben, akár vizitáción is kimondták a válást, ha vegyesházasságról volt szó, és a más felekezeti fél egyházi elöljárói egyetértettek a annak felbontásával (Gyeke 1744, Erdőcsinád 1776).<sup>718</sup>

A házasságjogi ügyek sajátos csoportját alkotják azok az ítéletek, amikor a vizitáció nem felbontotta, hanem érvénytelenítette a házasságot. Ilyenkor nem is *divortium*-nak, hanem *separatio*-nak nevezik a jogi aktust. Leggyakrabban az el nem hált házasságot érvénytelenítették. Jögalapja: *mivel a nudum juramentum nem essentialis része és copulaia, sem indissolubile vinculum a szent házasságnak.* Az elhálás vagy az egyik fél *elmérének megváltozása* (Csávás 1677, Mezőpanit 1740, Magyardécse 1755, Novoly 1758), vagy pedig betegség miatt (Galambod 1711, Nyárádkarácson 1722) maradt el. Akkor is kimondták a válást, ha utólag kiderült a bigámia. Ebben az esetben a megtévesztett (*defraudált*) felet azonnal felszabadították és következő házasságra engedték (Búzásbesenyő 1728, Uzdiszentpéter 1757). Hasonló 1770-ben vajdaszentiványi Sütő János esete, aki Fábián Erzsébe-

<sup>715</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 396, 436, 486, KükEhmLvt prot. I/2. 477, GörgEhmLvt prot. XI/1. 132.)

<sup>716</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 483, SzékEhmLvt prot. II/2. 205, Csáki–Szőcsné 2001. 10.

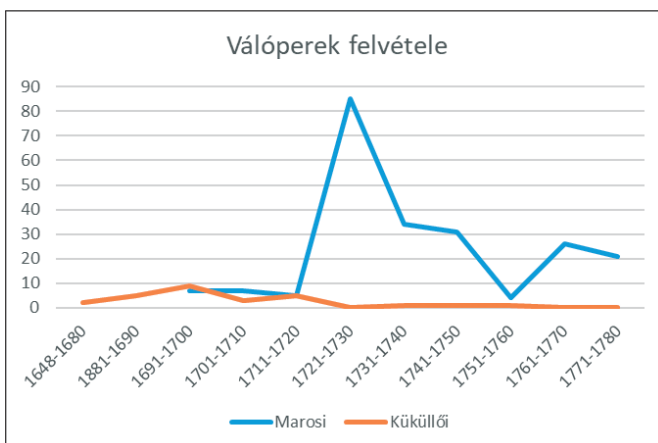
<sup>717</sup> Csáki–Szőcsné 2001. 25, 39.

<sup>718</sup> SzékEhmLvt prot. II/1. f. 13v, GörgEhmLvt prot. XI/2. 691–692.

tet viselősen vette feleségül. A vizitáció úgy ítélte meg, hogy *e valóságos házasságnak nem mondhatatik, conjugiumnak, annulláltatik ez házasság.*<sup>719</sup>

Többször előfordult viszont, hogy a válóper első tárgyalása, a perfelvétel a vizitáción történt. Ekkor a felperes előterjesztette a válókeresetet, általában az alperes is jelen volt és lehetőséget kapott a keresetben megfogalmazottak cáfolatára. Ezek után a vizitáció mindkét felet kiküldte vallatni (*ambae partes exmittuntur ad inquirendum*) (példaként lásd Függelék 41.). Néhányszor a vizitáción történt meg az ügyvédvallás is (pl. Erdőcsinád 1743).<sup>720</sup> A feldolgozott jegyzőkönyvekben 276 ilyen esetet fordul elő, ezek többsége (220) a Marosi egyházmegyében, míg a Küküllői traktusban csak 27 ügyről olvasunk, a többi egyházmegyében tíz alatt van a válóper-felvételek száma, így az statisztikailag nem mérhető (lásd a 43. ábrát.) A Marosi egyházmegyében 1720 után emelkedik számottevően az ügyek száma, és 1780-ig alig megy húsz alá évtizedenként.

A nagy szám oka valószínűleg az egyházmegye nagysága, a 18. században ez volt Erdély legnépesebb és legtöbb gyülekezettel bíró traktusa.<sup>721</sup> Az előjárók valószínűleg egyrészt a parciális zsinatok ügymenetét akarták könnyíteni, hiszen a perfelvétel helyett már a kivizsgálásról szóló jegyzőkönyv (*inquisitoria relatoria*) olvasásával kezdhették a tárgyalást, és akár helyben ítéletet is hirdethettek, de legfeljebb két tárgyalással lezárhatták az ügyet. A jóval



43. ábra – Perfelvételek – Küküllői és Marosi egyházmegye

<sup>719</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 64–65, MarEhmLvt prot. II/2. 491–492, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 83r, II/2. 120–124, MarEhmLvt prot. II/1. 286, 468, KükEhmLvt prot. II/3. 85–86, GörgEhmLvt prot. XI/1. 524, 584.

<sup>720</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 235.

<sup>721</sup> A legkorábbi, összehasonlításra alkalmas lélekszám-adatokat Benkő József 1780-ban megjelent *Transilvania specialis* című munkájában. (Benkő 1999. I. 243–244, 276–277, 311–311, 369–370, 407–408, 442–443, 505–506, II. 61–62, 87, 275–277.)

kevesebb gyülekezettel és gyülekezeti taggal rendelkező traktusokban nem volt szükség ilyen intézkedésekre.

Amennyiben a vizitáció a felperes előterjesztéséből úgy ítélte meg, hogy a házasság még menthető, akkor nem is küldte ki a feleket vallatni, hanem bizonyos ideig elkülönítette őket (*separatio*). Ennek két változa volt, az ún. *thoralis separatio*, amikor az együtt hálást tiltották meg, a másik az ún. *thoralis és mensalis*, amikor külön háztartásban kellett élniük. 1722-ben Lukafalván békétlen házasságokat ítélték három évnyi *thoralis separatio*ra. 1764-ben Kelemenelkén úgy ítélték meg, hogy Szabadi János veszélyeztette felesége testi épségét, ezért elkülönítették őket. 1771-ben Bálványosváralján részeges férjet rendeltek külön háztartásba, *míg meg nem javul*, 1776-ban Tancson a feleségét folyamatosan zsaroló Szacsvai János mester egy évig nem találkozhatott nejével. Ez a gyakorlat a megelőzést szolgálta, illetve az alaposabb kivizsgálás lehetőségét teremtette meg: 1771-ben a rákosdi Jakab Gergely feleségének *ragadó veszedelmes nyavalyája* miatt akart válni. A vizitáció a kivizsgálás idejére elkülönítette őket, de kimondta, hogy *ha a nyavalya nem aféle lesz, mely a cohabitatiot ellenzené, s egymáshoz redeáljanak serio*. A férjet pedig kötelezte a felesége gyógyíttatására is.<sup>722</sup>

A fegyelmi hatóságként működő egyházlátogatás nem mulasztotta el a külön élő (ún. szökött) házastársak helyzetének rendezését sem. A kérdésről szoltunk a gyülekezeti tagok fegyelmi ügyei kapcsán (4.4.3. alpont). A vizitáció legelőször mindig azt parancsolta a házastársaknak, hogy költözzenek ismét egy háztartásba. Amennyiben a szökött fél ezt megtagadta, vagy éppen elköltözésének okát is elmondta, az elöljárók utasították, hogy adjon be válókeresetet, de ne éljenek külön (pl. Gernyeszeg 1751 – lásd Függelék 42.) 1760-ban a magyarfrátai Kenderesi Erzsébet azért költözött el férjétől, mert az *francúz beteg* volt. A vizitáció kivizsgálást rendelt. 1779-ben a felenyedi vizitáció elé idézték Kerekes Györgyöt, aki azért hagyta el feleségét, mert az lopott. Az ítélet kötelezte az asszony visszafogadására, mert a világi hatóság már megbüntette. 1646-ban az etédi Király Gergely reverzalist adott a vizitáció előtt, hogy ha felesége visszaköltözik hozzá, többé nem veri (lásd Függelék 43.). 1731-ben Csittszentivánban (lásd Függelék 44.), 1780-ban Újtordán a házaspár újbóli összeköltözésének feltételeit is rögzítette a jegyzőkönyv. Amennyiben az elhagyott felet érték el, utasították arra, hogy keresse az elhagyót, és ezt hivatalos dokumentumokkal (*testimonialis levél*) bizonyítsa. Ha

---

<sup>722</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 471, II/4. 406–407, SzékEhmLvt prot. II/2. 454, GörgEhmLvt prot. XI/2. 684–685, HZEhmLvt prot. I/3. 10.

valamely fél többszöri intésre sem volt hajlandó visszamenni vagy elszökött társát keresni, kiközösítették és átadták a világi hatóságnak.<sup>723</sup>

Az egyházlátogatás feladatának tekintette a veszekedő, ún. *visszáson élő* házasok békítését is. Ha csupán a veszekedés ténye került a vizitáció elé, akkor mindkét felet próbálták rábírní a békességre. 1723-ban a felsőtői Beke Mártont börtönnel fenyegették, ha továbbra is veri feleségét, 1777-ben Nagycsén Székely Jánost szintén családi erőszakért intették meg.<sup>724</sup> Mindkét esetben kijelentették, hogy nincs *elválásra való ok*.

Ha a valamelyik házastárs válókeresetet nyújtott be, és a vizitáció azt nem ítélte megalapozottnak, megszüntette az eljárást, és az előbbi esethez hasonlóan próbálta kibékíteni őket. 1776-ban Körtvélyfáján Szabados Györgytől impotenciája miatt akart válni felesége. A vizitáció nem adott helyet a keresetnek, hanem türelmet kért az asszonytól. 1777-ben Szacsvai János tancsi mestert egy év külön élés (*separatio*) után nem választották el feleségétől, hanem intették, hogy éljenek békés házaseletet. 1780-ban az alpestesi Kőmíves Rebeka már vallatási jegyzőkönyvvel együtt nyújtotta be válókeresetét a vizitáción, ám az egyházlátogatás nem adott helyet kérésének. 1712-ben a dányáni Petri Judit válópere a felek kibékülésével végződött, a vizitáció itt is rögzítette a feltételeket.<sup>725</sup>

#### 4.7.2. A jegyesség felbontása

Míg a házasságok felbontása a parciális és a generális zsinat jogkörébe tartozott, addig a jegyességet a vizitáció is felbonthatta. A felbontás jogalapja a Geleji-féle törvénykönyv 74. pontja volt: *Senki sem kényszeríthető hajlama ellen valakivel való egybekelésre (nemo ad alicui nubendum invitus sit cogendus)*. Amennyiben nem volt megfelelő ok a mátkaság felbontására, akkor a felbontást kezdeményező felet a sérelmes fél egybekeléséig eltiltották a házasságkötéstől (*ligázás*).<sup>726</sup>

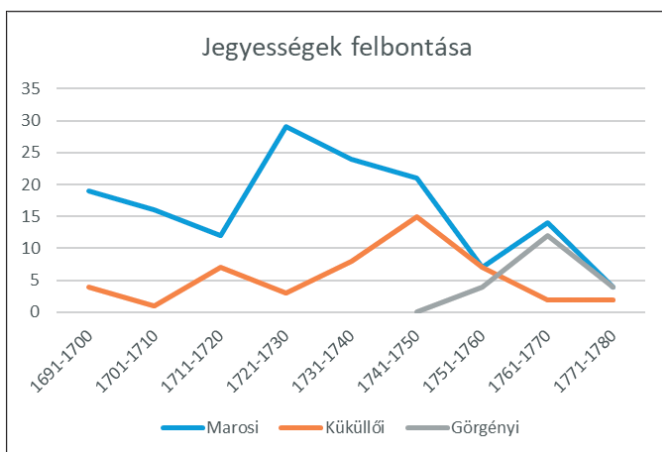
Jegyzőkönyveinkben összesen 235 jegyesség-felbontásról olvasunk. Ezek közül 146 a Marosi, 46 a Küküllői és 20 a Görgényi egyházmegye irataiban fordul elő (lásd a 44. ábrát), a többi traktusban tíz alatti az ilyen ügyek száma, ugyanis utóbbiakban többnyire a parciális zsinat rendezte a jegyességek felbontását is. A

<sup>723</sup> SzékEhmLvt prot. II/2. 184, NENyedEhmLvt prot. I/2. 515, 537–538, SzékEhmLvt prot. II/2. 184, MarEhmLvt prot. II/2. 297–298.

<sup>724</sup> DésEhmLvt prot. II/1. 28, GörgEhmLvt prot. XI/2. 695.

<sup>725</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 688–689, 703, HZEhmLvt prot. I/3. 292–293, KükEhmLvt prot. I/2. 477.

<sup>726</sup> ERZSI I. 176, 219.



44. ábra – Jegyességek felbontása – Marosi, Küküllői és Görgényi egyházmegye

Marosi egyházmegyében előforduló esetek nagy számát hasonló okokkal magyarázzuk, mint a válókeresetek felvételének kiemelkedő mennyiségét.

A jegyesség felbontásának többnyire három oka volt: 1. Az egyik félben *meghűlt a szeretet*, vagy éppen más iránt ébredt fel szerelme; 2. Az egyik fél letagadott valamit múltjából, eltitkolta

társadalmi helyzetét, vagy nem teljesítette a jegyesség megkötésekor tett ígéreteit; 3. A jegyességet a szülők vagy a gyám tudta nélkül kötötték meg. A vizitáció minden esetben helyet adott a kérésnek. A vétkes büntetése viszont változott. A perköltséget (többnyire egy és három forint között mozgott) mindenképpen a mátkáját elhagyó félnek kellett megfizetni. Súlyosabb büntetés volt, ha egykori mátkájának *költségét, fáradságát*, illetve szüleinek az eljegyzés alkalmával tett költségét is meg kellett térítenie. A legsúlyosabb büntetés az ún. ligázás volt: a jegyességet felmondó felet eltiltották a házasságtól addig, amíg az elhagyott mátká családát nem alapított. Ezen felül mindkét felet kötelezték a jegyajándékok (*arrha conjugii*) visszaadására és egymás megkövetésére (lásd Függelék 45.).

Két olyan esetet ismerünk, amikor a vizitáció nem talált *elégséges okot* a jegyesség felbontására, megpróbálta kibékíteni a jegyespárt, ha ez nem sikerült, a parciális zsinatra utalta ügyüket (Tancs 1751, Vajdahunyad 1775). 1773-ban a bálványosváraljai Kerekes Mihály és Deák Kata jegyességéhez a lány apja nem járult hozzá, és vizitáción fel akarta azt bontatni. A bizottság előtt megjelentek a jegyesek is, akik elmondták, hogy szeretik egymást, és ha elválasztanák, kárt tennének magukban, így a helyi lelkészt felhatalmazták, hogy eskesse össze őket.<sup>727</sup>

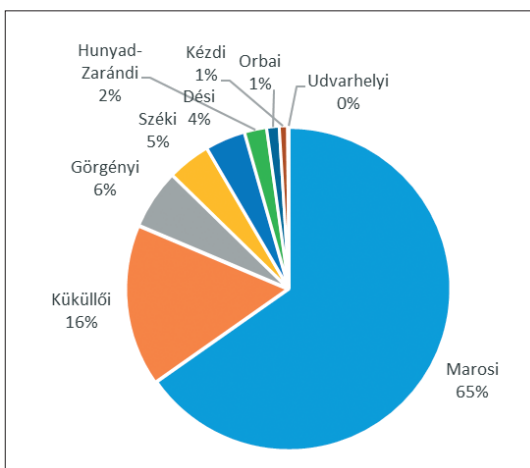
<sup>727</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 343, HZEhmLvt prot. I/3. 121, SzékEhmLvt prot. II/2. 521–522.



### 4.7.3. Házassági engedélyek

A vizitáció harmadik, házasságjoggal kapcsolatos feladata a házassági engedélyek (*dispensatio*) kiadása volt. Azt kellett megállapítani, hogy a házasodni kívánók rokonságban állnak-e egymással, és ha igen, mennyire közeli ez a rokonság. A 68. Geleji-féle kánon vonatkozó előírásai még a mózesi törvényt is szigorúbbak: *hogy a gyenge hitűek meg ne botránkozzanak, a mi nemzetünk szokása szerint a vérrokonság negyedik és a sógorság ugyanannyi fokáig meg van tiltva nekünk a házasság.*<sup>728</sup>

Hat olyan esetet ismerünk, amikor a vizitációnak kellett megállapítani rokonsági fokozatot. 1687-ben Rákosdon Farkas Balázsnak tiltották meg, hogy *harmadízig való* rokonát elvegye. 1721-ben Cófalván Csia Ferencet azzal vádolták, hogy feleségével rokonságban áll. A vizitáció azonnal elkülönítette őket, ám másnapra sikerült bebizonyítani, hogy a vád hamis, így ismét egybekelhetek. 1726-ban a magyarsülyei lelkészt hivatalvesztéssel fenyegették, amiért Teleki Klárát negyedfokú rokonával, Boér Györggyel összeeskette, a házasság felbontását a parciális zsinatra bízták. 1731-ben Ormányban Kovács Zsigmondot és Józsa Erzsókot ötödfokú rokonoknak találta a vizitáció, így összházasodhattak. 1751-ben a tancsi vizitáció *a dolgot satis superque ruminálván és a lineákat az atyafiság iránt a truncuson kezdvén Szabó Mihály és jegyese a legény ágán ötöd-, a leány ágán negyedfokú rokonoknak bizonyultak, így a parciálisra bízták a döntést.* A kánonban megfogalmazott, sógorságra vonatkozó tilalmat is komolyan vették: 1756-ban a várkudui Kálmán Péter első unokatestvérének özvegyét vette el, a vizitáció az egyházmegyei zsinat elé idézte őket.<sup>729</sup>



45. ábra – Házasságjogi ügyek – egyházmegyéik szerint

Bár a házasságjogi ügyek eligazítása első rendben a parciális, illetve a generális zsinatra tartozott,

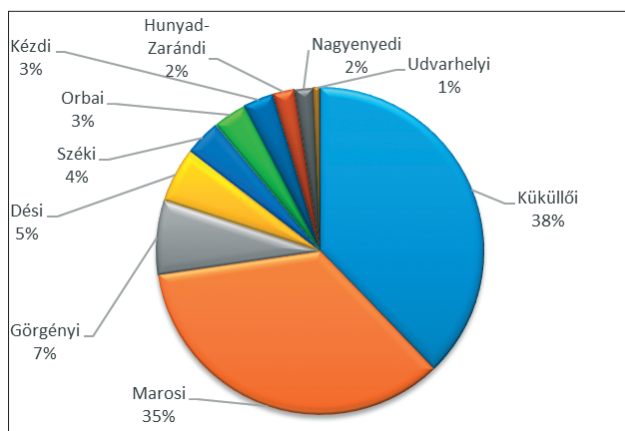
<sup>728</sup> ERZSI I. 218.

<sup>729</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 41, Csáki–Szöcsné 2001. 131, KükEhmLvt prot. II/3. 20, DészEhmLvt prot. II/1. 167, GörgEhmLvt prot. XI/1. 343, SzékEhmLvt prot. II/2. 71.

a vizitáció segítette, előkészítette, illetve könnyítette ezen hatóságok munkáját azáltal, hogy nem továbbította a megalapozatlan valókereseteket, megpróbálta helyrehozni a rossz házasságokat, felvállalta a jegyességek felbontását, illetve a rokonsági fokozatok meghatározását.

A feldolgozott házassági ügyek közel kétharmada a Marosi egyházmegyéből származik. Erdély legnagyobb és legnépesebb traktusa volt ez, így a vizitációnak többet át kellett venni a parciális feladataiból, mint más kevésbé népes egyházmegyékben (lásd a 45. ábrát).

## Összefoglalás



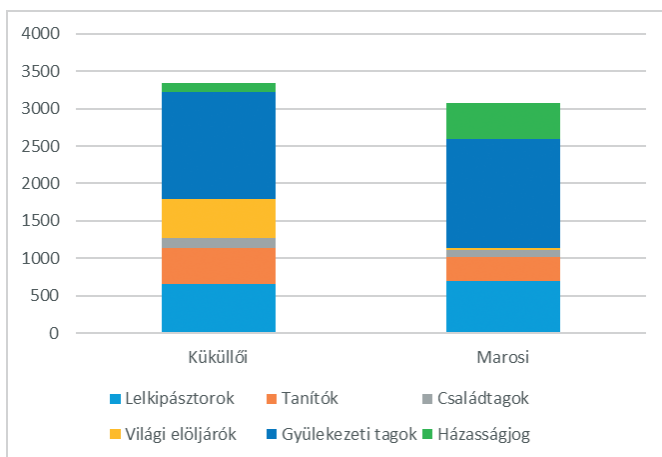
46. ábra – Fegyelmi ügyek megoszlása egyházmegyék szerint

Ha egyházmegyéntenként lebontásban nézzük a vizsgált fegyelmi ügyeket, kiderül, hogy a két legnagyobb anyaggal rendelkező traktus, a Küküllői és a Marosi esetei teszik ki az elemzett anyag közel háromnegyedét (38, illetve 35%). Lásd a 46–48. ábrát.

Ha egyházmegyéntenként az ügyek témánkénti megoszlását is szemügyre vesszük, a Küküllői és

a Marosi traktusok adatait összevetve megfigyelhető, a lelkészekkel kapcsolatos fegyelmi ügyek aránya csaknem megegyezik. A tanítók ügyeinek száma viszont jóval nagyobb a Küküllői traktusban, holott a Marosiban kb. kétszer annyi eklézsia tartott mestert.

Mivel a többi egyházmegye értékei jelentősen kisebbek, a jobb áttekinthetőség kedvéért külön grafikonon szemléltetjük adataikat. A lelkészek és tanítók fegyelmi ügyeinek aránya a Dési és Hunyad-Zarándi egyházmegyében tükrözi a két csoport számbeli arányát, a Görgényiben nagyobb, a Székiben kisebb a tanítók fegyelmi ügyeinek aránya. Feltűnő továbbá, hogy a háromszéki egyházmegyék vizitációin alig találkozunk az egyházi szolgák fegyelmezésével, itt az ügyek többségét a gyülekezeti tagok fegyelmezése teszi ki, ezek aránya viszont jóval na-



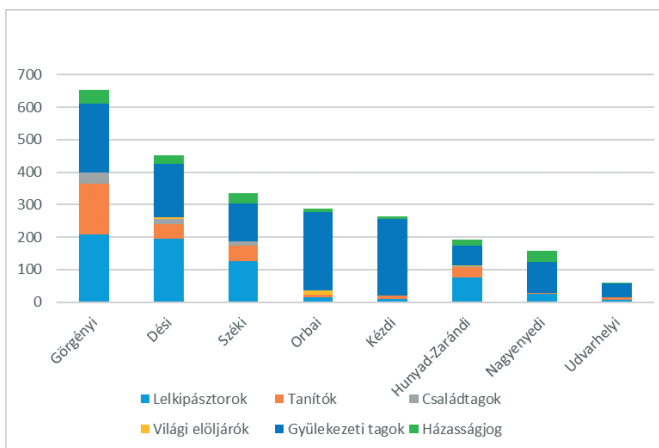
47. ábra – Fegyelmi ügyek típusok szerint – Küküllői és Marosi egyházmegye

gyobb, mint más egyházmegyékben.

A 8699 ügy elemzését összegezve elmondhatjuk, hogy a gyülekezeti tagok fegyelmezésekor a vizitáció legfelsőbb törvényhatóságként járt el, ilyenkor az eklézsia székének volt fellebbviteli fóruma. Az egyházi szolgák (illetve azok családtagjainak) ügyeit már első fokú törvényhatóságként tárgyalta

és szükség esetén a parciális zsinatra továbbította. Házasságjogi kérdésekben szintén első fokú törvényszékként működött.

Az egyházfegyelmezés célja nem a büntetés, hanem a jobbítás volt, ezért találkozunk olyan gyakran a szóbeli intéssel, és a *mindazonáltal most egyszer condonáltatik* kifejezéssel. Csak a visszaeső törvénysértőket, illetve a nagyon súlyos kihágások elkövetőit büntették keményen. A büntetések mértéke koronként és vidékenként változott, függött az elnöklő esperes jóindulatától is. Háromszéken gyakrabban szabtak ki pénzbüntetést, és annak összege is jóval nagyobb volt, mint más egyházmegyékben. A fegyelmezésnek sajátos színfoltját alkotják a Nagyenyei egyházmegye 17. századi ügyei, amelyek teljesen más világot tárnak elénk, mint a későbbi jegyzőkönyvek. Olyan világot, amelyben a római egyháztól öröklött szokások



48. ábra – Fegyelmi ügyek típusok szerint

és a „pogány” babonák jóval intenzívebben jelen voltak, mint egy évszázaddal később.

A vizsgált anyagban a legtöbb fegyelmi ügyet a 18. század 10-es, 20-as éveiben olvassuk. Ez a több évtizedes háborúskodás következménye lehetett. Az egyházi hatóság igyekezett belső körben orvosolni a kihágásokat, hiszen a megváltozott politikai helyzetben el kellett kerülni a világi hatóság beavatkozását. A 18. század 70-es éveire a vizitáció fegyelmezési gyakorlata is egységesebbé vált.

## 5. Gazdasági ügyek a vizitáción

A vizitáció az ógyház kora óta gazdasági ügyekkel is foglalkozott. Vizsgálta az egyházi javak állapotát, a szolgálattevők bérezését, valamint az egyházi vagyongazdálkodást. A középkor végén túlsúlyba kerülhettek ezek az intézkedések, a Debrecen–Egervölgyi hitvallás (1562) vizitációról szóló cikkelye valószínűleg ezt a hangsúlyeltolódást próbálta orvosolni, amikor kimondta: *Helytelenül járnak el, akik a látogatásnál csak a galambganéjt s a templom külmocskait vizsgálják, az erkölcs és tudomány megvizsgálását pedig elmulasztják.*<sup>730</sup>

Az *Ariculi majores* (1567) vizitációt szabályozó, 65. cikkelye előírta, hogy az egyházlátogatás ellenőrizze szólítsa fel határozottan a gyülekezeti tagokat az egyházi szolgák fizetésének beszolgáltatására. (*Fiat requisitio et de stipendio aut mercede pastorum, ad quam soluendam subditi cogantur.*)<sup>731</sup>

Az Erdélyi Református Egyház első törvénykönyvének, a Ruber-féle kánonoknak 88. pontja nem szól az egyházlátogatás gazdasági vonatkozásairól. A sokat idézett 88. Geleji-féle kánon már jóval részletesebben beszél ezekről a feladatokról: Előírja az ingatlanok vizsgálatát: *Továbbá a templomokat, lelkészi (parokiális) házakat, iskolákat, temetőket s ezek körüli épületeket vizsgálják meg, s ha azokban valami hiány van, annak helyrehozását a hallgatónak – mind a lelkészi, mind a tanítói szolgálat beszüntetésének terhe alatt – parancsolják meg kitűzött határidőre, felhasználva, ahol kell és lehet, még a polgári karhatalmat is.* A kánon végén pedig a vagyongazdálkodás ellenőrzését írják elő: *Az egyház javai (ha ilyenek vannak) felhasználását gondosan vegyék számba, a kezelőket számoltassák el, az elidegenítetteket pedig visszaköveteljék.*

Ha mennyiségileg nézzük a vizitációs határozatokat, egyértelműen a gazdasági ügyek vannak többségben. Alig volt olyan vizitáció, amelyen ne fordult volna elő ilyen kérdés. Ha a gazdasági kérdéseket vizsgáljuk, meglehetősen egysíkú kép tárul elénk, nem beszélhetünk az ítéletek olyan változatos szórásáról, illetve vidékenkénti jelentős különbségekről, mint az előző, fegyelmi ügyekről szóló fejezetben. Az előkerült kérdések és az ítéletek mindenütt hasonlóak, és csupán árnyalatnyi eltérés van köztük.

---

<sup>730</sup> Kiss 1881. 263.

<sup>731</sup> *Articuli ex Verbo Dei et lege naturae compositi...*, Debreceni 1567, F4<sup>v</sup>–G1–2<sup>r</sup> – RMNY 226. Az egyetlen példányt a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltárban őrzik. A szöveg másolatáért Szabadi Istvánnak tartozom köszönettel.

A háromszéki egyházmegyéek vizitációs gyakorlatának egyik sajátossága, hogy időközönként tartottak ún. *exactoriale vizitációkat*, amikor nem foglalkoztak sem adminisztratív, sem fegyelmi kérdésekkel, csak gazdaságiakkal: Számot vettek a gondnoktól, feljegyezték az újabb adományokat, és vizsgálták a kamatra kiadott pénzek helyzetét. Ilyen egyházlátogatásra került sor 1701-ben, illetve 1718–20-ban az Orbai és 1739-ben, illetve 1779-ben a Kézdi egyházmegyében, utóbbit *rectificatoria visitationak* nevezték.<sup>732</sup>

A következőkben három nagy csoportra osztjuk a gazdasági ügyeket. Először a vagyoni ügyekről beszélünk, ezen belül az egyházmegyei összeírásokról, az ingatlanok, illetve az ingóságok egyházmegyei nyilvántartásáról, a vagyoni változások követéséről, ingóságok (elsősorban úrasztali edények és textíliák) adományozásáról, javításáról, az ingatlanok építéséről, karbantartásáról és hasznosításáról, a tulajdonjog tisztázásáról. Másodszor a lelkészi és tanítói fizetésekről, meghatározásukról, beszolgáltatásuk szabályozásáról és felügyeletéről írunk. Harmadszor pedig a pénzkezelésről szólunk, az évi számadások elkészítéséről, és azok ellenőrzéséről, a kamatra kiadott tőkepénzek, illetve a különböző jövedelmek (perselypénz, malomvám stb.) hasznosításáról. Mindegyik alfejezetben külön beszélünk az adományokról, illetve azok feljegyzéséről.

Ebben a fejezetben – az ügyek számát tekintve – elsősorban a statisztikai, ritkábban a leíró módszert alkalmazzunk. Megvizsgáltuk azt, hogy egyes ügytípusok (pl. számadáskivonat vagy éppen teljes számadás másolata) mikor jelennek meg és válnak rendszeressé a jegyzőkönyvekben, illetve mely években figyeltek oda bizonyos gazdasági kérdésekre.

## 5.1. Vagyoni ügyek

*A seniori particularis Visitationak tiszti lévén, hogy az eklézsiái bonumokról és azoknak jó conservatiojokról investigállyon és prospiciállyon* – fogalmazott az 1749-es haranglábi vizitáció jegyzőkönyve.<sup>733</sup> Az egyházmegyei hatóság már a 16. század végén odafigyelt az egyházközségek ingó és ingatlan vagyonának őrzésére és védelmére. Ezt a célt szolgálták az egyházmegyei összeírások (*tractualis conscriptiok*). Ezek a jegyzőkönyvek az egyházmegyei szintű írásbeliség legrégebb darabjai. Tartalmuk, jellegük gyökeresen különbözik a klasszikus vizitációs protokollumokétól,

<sup>732</sup> Csáki–Szöcsné 2001. 50–61, 119–125, KézdiEhmLvr prot. II/1. 86–90, II/3. 149–172.

<sup>733</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 427.

ám az is kiderül belőlük, hogy az egyházközségek vagyonának összeírása a vizitáción zajlott, a javakat is az egyházlátogatás vette száma. Ezért legelőször ezekkel foglalkozunk.

### 5.1.1. Összeírások

Az egyházközségek javait két csoportba sorolhatjuk. Az **ingatlanok** közé soroljuk az egyházi szolgálatoknak helyt adó épületeket (templom, imaház, temetőszín), a parókiákat, iskolákat, mesteri lakásokat, illetve azokat az épületeket és földterületeket, amelyek jövedelemforrást jelentettek az eklézsia számára. Az **ingóságok** többnyire a liturgikus tárgyak (az úrasztali, illetve keresztelő edények, a templomi bútorok, és ezeket díszítő textíliák, szolgálati öltözetek).

Az egyházi főhatóság mindig fontosnak tartotta ezen vagyon őrzését. A reformáció előtti Magyarországról egyetlen ilyen jellegű összeírás maradt ránk, a Veszprémi egyházmegyéé 1524-ből.<sup>734</sup> Az Erdélyi Református Egyházban először az 1642-es nagyenyedi zsinaton rendelték el az eklézsiák javainak összeírását: *Tetszett a Szent Koronának egybehangzó akarattal elrendelni, hogy írják össze részletesen és gondosan, egyházmegyék szerint, latinul Erdély valamennyi egyházközségében és iskolájában az évi fizetéseket vagy jövedelmeket, nemkülönben azok minden vagyonát, mind ingóságait, mind ingatlanait, és kössék kötetbe emlékezetül az utókor számára.*<sup>735</sup> 1677-ben újabb zsinati határozat született az ügyben, ez már egyértelműen a vizitáció köteleességévé tette az egyházközségek javainak összeírását: *Mindezen dioecesisbeli senior atyánkfiai visitationak alkalmatosságával, városokon, falukon lévő eklézsiákban proventusokat a ministereknek és scholamestereknek jövedelmeket (amint a Matriculákban le vannak írva) és az eklézsiáknak, parochiaknak bonumaikat, köteleztetnek seriesbe venni, amint régtől fogva voltak, és azt is assignálni a variatiot az administratióban, mely successu temporis accedált a haza ottan-ottan esett romlásának miatta, és tiszteletes superintendensünknek ökegyelmének ha elébb nem, kikeletkor kézbe szolgáltatni, exhibeálni, hogy pro futura cautela a Szent Generalisnak ládájában reserváltassanak.*<sup>736</sup>

---

<sup>734</sup> Kredics–Solymosi 1993.

<sup>735</sup> *Placuit etiam communi Sanctae Coronae consilio, ut salaria seu proventus annui nec non bona quaeque, tam mobilia quam immobilia omnium in toto Transylvaniae regno existentium ecclesiarum ac scholarum juxta seriem dioecesium accurate ac diligenter latino idiomate describantur, inque certum volumen memoriae causa posterorum in gratiam compingantur.* (ERZSI I. 139–140.)

<sup>736</sup> ERZSI I. 302–303.

A zsinati határozatok végrehajtását ellenőrizhetjük a ránk maradt jegyzőkönyvek alapján. A Marosi egyházmegye sokat idézett 1687-es Matriculájában kimutathatók az 1613–1615 körül készült összeírás nyomai. Ezek a földterületeket vették jegyzékbe. A Széki traktus legrégebbi, 1622-ben kezdődő protokollumának elején olvashatjuk az eklézsiák földjeinek összeírását, illetve a díjleveleket, három eklézsiában egy-egy klenódiumot is feljegyeztek.

Az 1640-es évekből csak két eredeti összeírás maradt ránk, a Széki egyházmegyéjé 1643-ból, és az Udvarhelyi traktusé 1644 körülről.<sup>737</sup> A Küküllői és a Marosi egyházmegye 1643 körül készült összeírásait a 17. század végi másolatokból ismerjük, és a Görgényi traktus 1722-es összeírásában is találunk 1640 körül írott részeket.

Az 1677-es határozat végrehajtásának már több bizonyítéka van: a Küküllői (1676), Dési (1681) és Marosi (1687) egyházmegye gyülekezeteinek összeírásai (a dési csak az ingatlanok összeírását tartalmazza), de ekkor készült részletes leltár a Sepsi egyházmegyében is.<sup>738</sup>

A következő összeírásra sok egyházmegyében a 18. század első negyedében került sor. Egyrészt a kuruc szabadságharc pusztításai utáni állapotot vették számba, másrészt pedig a berendezkedő Habsburg kormányzat visszaéléseitől akarták megóvni az egyházi vagyont. A Küküllői Egyházmegye gyülekezeteinek javait 1714-ben, az Udvarhelyiét 1715-ben, a Görgényiét 1722-ben, a Sepsitét 1728-ban vetették papírra.

A 18. század közepén a bécsi udvar nyomására a Főkonzisztórium elrendelte az egyházközségek ingatlan javainak számbavételét. Az összeírást a világi hivatalnokok (*cancellisták*) végezték, az egyházmegyei előjáróknak nem volt beleszólásuk. A Dési egyházmegyében pl. 1754-ben elmaradt a vizitáció, ugyanis *a cancelistak inquiráltak az ecclesiakban és conscribáltak a Méltóságos Supremum Consistorium parancsolatyából, azért hogy az ecclesiak két költséget ne tegyenek, el kellett múlni.*<sup>739</sup>

Néhány egyházmegyében (Küküllő, Maros) – feltehetően a helyi egyházi előjárók kezdeményezésére – az ingóságokat is felleltározták, másutt szigorúan csak a rendeletet hajtották végre (Kolozs–Kalota, Szék, Gyulafehérvár).

A legfrissebb összeírást minden vizitációra magával vitte a jegyző, így állandóan ellenőrizték, esetenként (az 1677-es végzés értelmében) kiegészítették vagy igazították azt: az elveszett tárgyakat kihúzták, az új szerzeményeket, adomá-

<sup>737</sup> Utóbbi keltezéséről lásd a 2.16.1. alpontot.

<sup>738</sup> Kolombán 2005. 9.

<sup>739</sup> DészEhmLvt prot. II/1. 547.



nyokat bejegyezték. Ennek eredményeként nemcsak az összeírás keletkezésének időpontjában fellelhető vagyontárgyakat ismerjük, hanem a változásokat is nyomon követhetjük. Az utólagos bejegyzésekből gyakran sokkal többet tudunk meg az újonnan leltárba vett tárgyról (adományozó, adományozás pontos dátuma, a feljegyzés időpontja), mint a korrábbiakról.

Az összeírások pontossága s részletessége egyházmegyénként változott. A legpontosabbak és legrendszeresebbek a Küüllői egyházmegyében készültek. A Marosi traktus 1687-es Matrikulája pedig a legadatgazdagabb.

Az összeírások általában három jól elkülöníthető részre oszlanak. Legelőször a lelkész és (szükség szerint) a mester, illetve (ha nagyobb iskola volt a településen) az iskolában tanító nagyobb diákok (*praeceptorok*) díjlevelét rögzítették. Az egyházi szolgák fizetése alapvetően három részből állt: készpénz, termény és munka. Ehhez járult a keresztelésért, esketésért, temetésért járó díj, az ún. stóla. Ezt követte az ingatlanok összeírása. Sajnálatos módon a templom és parókia leírását csak az 1754-es jegyzékekben, illetve 19. századi protocollumokban olvashatjuk. A 17–18. századi bizottságok a szántóföldeket, kaszálókat, szőlősöket, erdőket és zsellértelkeket vették jegyzékbe. Gondosan elkülönítették, hogy melyiket használja a lelkész, melyiket a tanító, illetve melyiknek a jövedelme gyarapítja az eklézsia vagyonát. Ezt követte az ingóságok lajstroma: úrasztali edények, úrasztalát, szószéket, pulpítust, karzattmellvédet takaró textíliák, parókiális könyvek, illetve egyéb ingó vagyontárgyak.

A Hunyad–Zarándi egyházmegyének a 18. század elején biztosan volt valamiféle összeírása, ugyanis 1717-ben a marossolymosi egyházlátogatás a következő mondatot vetette papírra: *Az Úr asztalához való bunomok aszerint mind megvadnak, amint a protocolum elein feljegyeztettenek*. Hasonló mondatokat olvassunk a nagyrapolti és az alpestesi vizitáció jegyzőkönyvében is. Az 1718-as galaci vizitáció irataiból pedig arról értesülünk, hogy *protocollálták* az úrasztali edényeket, de a jegyzőkönyvben nem jelenik meg a lajstrom.<sup>740</sup> Az egyházmegye ránk maradt két legrégebb (1686-ban, illetve 1705-ben kezdődő) protokolluma nem tartalmaz összeírást, így egy harmadiknak is kellett lennie. Valószínűleg ebből másolta ki a 18. század végén Herepei István esperes az 1703-as körösbányai vizitáció jegyzőkönyvét, amely tartalmazta a meglévő, illetve elidegenedett klenódi-umok jegyzékét.<sup>741</sup>

<sup>740</sup> HZEhmLvt prot. I/2. 100, 102, 105, 121–122.

<sup>741</sup> A jegyzőkönyv szövegét lásd: Ősz 2007. 895–896.

A Nagyenyedi egyházmegyében 1793 és 1795 között elkészült a *Maroson túli eklézsiák javainak számbavétele*.<sup>742</sup> Ez igen alapos összeírás. Nem tudjuk, hogy a Maros másik partján fekvő gyülekezetek esetében készült-e hasonló. A Kolozs–Kalotai egyházmegye jegyzőkönyvei a 19. század végén teljesen megsemmisültek, az 1754-es vagyonleltár maradt ránk, ám ez is csupán az ingatlanokat rögzíti. A Dési Egyházmegye 1681-es összeírása<sup>743</sup> csak az ingatlanokat sorolja fel, egyedül a dési egyházközségben említi az ingóságokat. A Széki egyházmegye 1643-ban készült összeírását az 1690-es évek végén frissítették, a 18. század közepéig pedig folyamatosan kiegészítették.<sup>744</sup> A Marosi egyházmegyéből két összeírás maradt ránk. A legkorábbi ismert, 1643-ból származó conscriptiot 1687-ben átmásolták sokszor idézett Matriculába és kiegészítették, ezt frissítették folyamatosan a 18. század közepéig. 1754 és 1759 között újabb összeírás készült, ez az ingatlanokra összpontosít, az úrasztali készletek leírása meglehetősen szűkszavú.<sup>745</sup> A Küküllői egyházmegyéből három összeírás maradt ránk: az 1676-os, az 1714-es, az 1749-es. Mindhárom rendkívül alapos, tartalmazza a lelkészi díjlevelet, az ingatlanok és az ingóságok alapos leltárát.<sup>746</sup> Az Udvarhelyi egyházmegye gyülekezeteinek javait 1644 körül,<sup>747</sup> majd 1715-ben írták össze.<sup>748</sup> A háromszéki egyházmegyék gyakorlata gyökeresen különbözött a többi traktusétól, a három évenként megtartott vizitáció jóval alaposabban vizsgálódott, így csaknem minden egyházlátogatás jegyzőkönyve tartalmazza az összeírás-részt is.

A külön kötetben szereplő, több évtizedig használt összeírásoknak jogbiztosító funkciójuk is volt. A vizitáció a fizetésről csak az itt szereplő hiteles díjlevél alapján volt hajlandó tárgyalni. Az elidegenített ingatlanok tulajdonjogának igazolásakor is az összeírás volt az elsődleges jogalap.

Az összeírásokon túl, vagy éppen azokkal párhuzamosan a vizitációs jegyzőkönyvekben is rögzítettek szép számban vagyonügyi, ingóságokra és ingatlanokra vonatkozó adatokat.

---

<sup>742</sup> NEnyedEhmLvt prot. I/γ/1.

<sup>743</sup> DÉS EhmLvt prot. I/1.

<sup>744</sup> SzékEhmLvt prot. I/1.

<sup>745</sup> MarEhmLvt Matr.

<sup>746</sup> KükEhmLvt prot. I/3, III/1, III/2.

<sup>747</sup> UdvEhmLvt prot. I/2.

<sup>748</sup> UdvEhmLvt prot. I/3.

### 5.1.2. Ingóságok nyilvántartása a vizitációs jegyzőkönyvekben

Ingóságok közé soroltuk a – többnyire nemesfémből, illetve ónból, rézből, elenyésző számban cserépből és fából készült – úrasztali edényeket, illetve a harangokat és a textíliákat. A könyvekről és az eklézsia levéltáráról a 3.9. alfejezetben írtunk.

Azon traktusokban, ahol a gyülekezetek javainak összeírása külön kötetbe (Széki, Marosi, Udvarhelyi és Küküllői egyházmegye 1714, 1749), vagy a vizitációs protokollum elkülönített részébe (Görgényi, Küküllői egyházmegye 1676) került, ott a jegyzőkönyvek alig tartalmaznak összeírásokat: a Marosi és a Görgényi traktusban egyet-egyet találunk (előbbiben 1745-ből, utóbbiban 1753-ból), az Udvarhelyiben hármat (1718), a Küküllőiben kilencet (1681 – 2, 1701 – 1, 1702 – 1, 1711 – 2, 1712 – 3), a Székiben tízet (1753 – 4, 1756 -1, 1759 – 1, 1762 – 1, 1763 – 1, 1765 – 2). Ezek is többnyire az újonnan alakult filiák készleteit tartalmazzák (pl. Mezőpagocsa 1753, Mezőszengyel 1738), vagy nagyobb pusztítás (háború, tűzvész stb.) után a megmaradt és az újonnan adományozott darabokat írták össze (pl. Marosugrán és Bonyhán 1681-ben).

A többi egyházmegye jegyzőkönyveiben viszont sokkal gyakrabban olvassunk klenódium- és textíliajegyzékeket: a Hunyad–Zarándi egyházmegye 17. század eleji összeírása az 1770-es évekre már elavulttá vált (nem vészett el, hiszen Herepei István 1779-ben még kivonatolt belőle), ugyanis 1772-ben és 1776-ban két-két, 1781-ben öt, 1782-ben pedig 23 eklézsia ingóságait rögzítették, majd 1795 és 1799 között minden vizitáció jegyzőkönyvében részletes leltárt olvashatunk. A Dési traktusban is csupán a földekről maradt fenn összeírás, így a vizitációk jegyzőkönyveiben 22 leltárt olvassunk, legtöbbet 1724-ből (4) és 1753-ból (6).

A háromszéki egyházmegyékben nem vezettek összeírás-köteteket, az ingó és ingatlan javakra viszont hangsúlyosabban odafigyeltek a háromévente megtartott vizitáción. A Sepszi egyházmegyében külön ún. *Urbarium* és *Protocollum* volt, így minden vizitációról valószínűleg két jegyzőkönyv készült, előbbibe a vagyoni ügyeket, utóbbiba a fegyelmi és adminisztratív határozatokat jegyezték be.<sup>749</sup> 1728-ban mind a 37 eklézsiaiban összeírták az ingóságokat, a következő években csak az új adományokat jegyezték fel, de elvéve találkozzunk egy-egy teljes jegyzékkel (1732 – 1, 1746 – 3, 1749 – 1, 1752 – 1). Az Orbai egyházmegyében sokszínűbb a kép: 1677-ben 3, 1680-ban 8, 1694-ben 10, 1701-ben 5, 1715-ben 12, 1721-ben 2, 1742-ben 1, 1749-ben 11 és 1752-ben 9 gyülekezet úrasztali eszközeit

<sup>749</sup> Kolumbán 2005. 4–5.

írták össze. (Az egyházmegyének ekkor 12 gyülekezete volt.) A Kézdi traktusban 1735-ben, 1759-ben, 1762-ben, 1767-ben és 1775-ben mind a 13 gyülekezet ingóságait tételesen felsorolták, 1741-ben 5, 1743-ban 6 eklézsiaét.

A 3.9.2. alpontban szóltunk arról, hogy a Marosi traktusban nagyon korán, a 18. század 20-as éveiben megjelent az ún. *eklézsia könyve*. 1759-ben több gyülekezetben (Maroskeresztúr, Gyulakuta) már a *libellusban* szereplő jegyzék alapján vették számba a kegyzszereket, ahol nem volt benne (Székelykakasd, Erdőszentgyörgy, Jedd, Kebele), a vizitáció meghagyta, hogy vessék papírra a *templom eszközeinek seriesét* is.<sup>750</sup>

A vizitáció – bár ritkábban írta össze – valószínűleg minden alkalommal számba vette az ingóságokat. A 18. század második harmadától gyakran olvassuk a jegyzőkönyvekben a következő (vagy hasonló) bejegyzést: *A tavalyi Visitatio szerént az ecclesia bonumi mind megvadnak*. A háromszéki traktusokban nagyon korán, a 17. század végén már megjelent egy-egy eklézsiaiban, a Hunyad–Zarándiban 1717–1719 között évente 5–6 gyülekezet vizitációs jegyzőkönyvében olvassuk, a Küküllőiben 1741-től a Székiben 1755-től, a Marosiban 1759-től jelenik meg rendszeresebben, legkésőbb pedig a Görgényiben találkozunk vele, 1782-től kezdve. Az 1780-as évek elejétől egyébként minden traktusban egységes gyakorlattá vált.

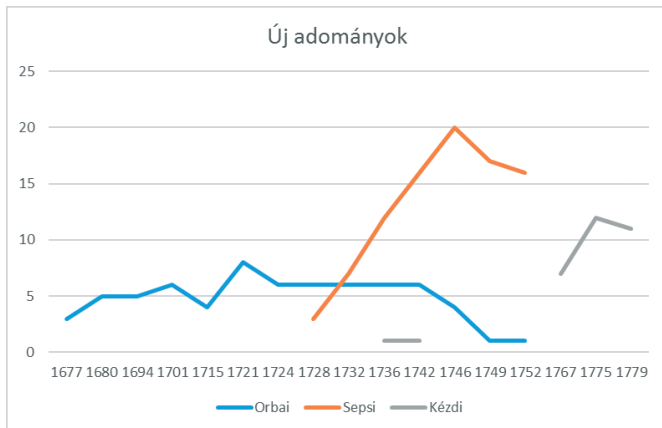
Miután a rendelkezésre álló leltárak alapján számba vették az ingóságokat, feljegyezték az új adományokat is. Ezek is változó rendszerességgel kerültek be az összeírásba, illetve a vizitáció jegyzőkönyvébe. A Marosi egyházmegye vizitációs irataiban mindössze két úrasztali adományról olvasunk (1763, 1776), a görgényiekben hatról (1750-es évek), a székiekben szintén hatról (1761–1773), a küküllőiekben az 1648–1658-as időszakból négyről, az 1677–1714-esből tízről. (Megfigyelhető, hogy ugyanebből az időszakból maradtak fenn teljes leltárak is. Valószínűleg az újabb bejegyzések már nem fértek el az 1676-es összeírásba, ezért vezették őket a jegyzőkönyvbe.) A Hunyad–Zarándi traktus 1770-es évekbeli jegyzőkönyveiben már 17 új adományt rögzítettek, a Désiében 1723 és 1780 között 49-et. A háromszéki egyházmegyékében már jóval több van (Lásd a 49. ábrát).

A harangok esetlegesen szerepelnek a korai leltárakban, a 17. századi összeírások közül csak az udvarhelyiekben jelennek meg rendszeresen, a 18. századiakban már gyakrabban feltűnnek. Adományozásukat viszont a vizitáció jegyzőkönyvébe rendszeresebben felírták, a vizsgált időszakban összesen 26 harangadományozást rögzítettek. A legtöbbet a Hunyad–Zarándi egyházmegye 1770-es évek

---

<sup>750</sup> MarEhmLvt prot. II/4. 125, 128, 145, 146, 177, 179.

beli jegyzőkönyveiben, szám szerint tizenegyet. A Görgényi traktusban 1760 és 1780 között hét adományozásról tudunk, a Désiben háromról, a Nagyenyediben kettőről (1642-ből), a Marosiban és Küküllőiben egy-egy-ről.



49. ábra – Új adományok rögzítése a háromszéki egyházmegyékben

Az ingóságok számbavételekor a hiányzó tárgy-típusok beszerzését is elrendelték. A 17. század közepén sok eklézsiaiban hiányzott a sákramentumok kiszolgáltatásához szükséges legalapvetőbb készlet.

1636-ban Csombordon, 1638-ban Egyházfalván, Aranyosegerbegen, Aranyospolyánban, Marosújváron, illetve Székelykocsárdon, 1649-ben Magyarbecében, 1652-ben Boldogfalván nem volt keresztlő kanna, 12 forint büntetés terhe alatt írták elő beszerzését. 1653-ban a csávási, 1677-ben az orbaiteleki eklézsia bortárolásra használt kannáját kellett keresztlésre használni. 1636-ban Magyarbagón az úrvacsorai pohár, 1715-ben Zabolán az ónkanna, 1718-ban Petken keszkenők, 1734-ben Bernádon, 1742-ben Csáváson, 1746-ban a frissen alakult désfalvi filiában a keresztlő kanna, 1769-ban Mezőveresegyházán pedig az úrasztali tányér beszerzését rendelte el az egyházlátogatás.<sup>751</sup>

Az elveszett ingóságokat is alaposan feljegyezték, igyekeztek utánajárni, hogy hol veszttek el, ha lehetőség volt rá, elrendelték, vagy éppen elősegítették visszaszerzésüket. Az 1658-as tatárjárás idején a Nagyenyedi traktus több eklézsiajában csonkult az úrasztali készlet. Az 1661-es vizitáció Enyedszentkirályon, Lőrincrévén és Csombordon feljegyezte, hogy az eklézsia a sarcolóknak adta kleonódiumait. Az egyháziakat felmentették, ugyanis a tárgyakkal életeket mentettek. A kuruc világ pusztításai sem kímélték az eklézsiaikat: 1705-ben a kéméndi, 1712-ben a haranglábi gyülekezet teljes készletének pusztulásáról tudósítanak a jegyzőkönyvek. A zágoniak a *dánusok járásakor* (kb. 1703–1711) az úrasztali

<sup>751</sup> Hermányi 1992. 33, 37, KükEhmLvt prot. II/1. 37, 48, Csáki–Szöcsné 2001. 6, 105, UdvehmLvt prot. 3. 187, KükEhmLvt prot. II/3. 169–170, 310, 387, SzékEhmLvt prot. II/2. 391.

kelyhüket adták oda *pro conservatione loci*. A maroskeresztúri eklézsia borshímes terítője még a *revolutios időben* ragadt Marosvásárhelyen, 1759-ben és 1772-ben is keresték. 1775. július 28-án a klopotivai eklézsia kurátorához rablók törtek be, őt megölték, az eklézsia úrasztali eszközeinek jelentős részét elvitték. A következő évben a tolvajokat Havasalföldön elfogták, kivégezték, az egyik ezüstitányér előkerült, így 1777-ben visszakapta az eklézsia. A vizitáció feljegyezte a visszaszerzés folyamatát is.<sup>752</sup>

Igyekeztek annak is utána járni, hogy mióta hiányzik az illető edény vagy textil. Ha évtizedekkel korábban elveszett, felhagytak keresésével (pl. Marosillye 1700). Ha rövid idővel azelőtt tűnt el, igyekeztek visszaszerezni a tárgyakat. A tárgyak gyakran az egyházi hanyagságának vagy nyereszkedésének estek áldozatul. Legtöbb ilyen esettel a 17–18. század fordulóján találkozunk. 1694-ben András István barátosi egyházfinak 24 forintot kellett fizetni, mivel miatta veszett el a pohár. 1696-ban Petri Márton magyarsülei egyházfin a pohár árát (31 forint) hajtották be, ugyanebben az évben Kóródszentmártonban Illyés Gergelyt kötelezték, hogy vásároljon új ónkannát az elveszett helyébe. 1700-ban a lozsádi hívek azzal gyanúsították Bereczk Márton egyházfit, hogy az eklézsia poharából pénzt veretett. 1721-ben a nyárádszentimrei eklézsian szószéktakarót, ugyanebben az évben a dobófalvi lelkész özvegyén réz gyertyatartót, 1728-ban a haranglábi egyházfin abroszt, 1734-ben a bernádi egyházfin keresztelő kannát, 1742-ben az eresztevényin az elégett készlet árát, 1756-ben a melegföldvári lelkészen a katonai eklézsia szőnyegét keresték. 1714-ben az orbaiteleki Gál Mátyásné meggyanúsították, hogy az ezüstpoharat és tányért magánál tartja. A vizitáció előtt elismerte, hogy a tányér nála van, és visszatda azt (12 forintra büntették érte), de megesküdt, hogy a pohár nincs nála. 1728-ban a zágoni Kelemen János elvitte mosni az úrasztali poharat, mosás közben két boglár leesett róla, a vizitáció a kár megfizetésére kötelezte. Néhol előírták, hogy az elveszett tárgyat keressék (pl. Dányán 1693, Dobófalva 1721, Nagykend 1734, Búzásbesenyő 1746, Almásgalgó 1770, Magyarbükös 1777, Galambod 1780).<sup>753</sup>

A 18. század közepére némely eklézsia úrasztali készlete megszorodott, egyre több volt a fölösleges tárgy. Ezekből a szegényebb, újonnan alakult, vagy

<sup>752</sup> Hermányi 1992. 39–40, HZEhmLvt prot. I/2. 6–7, Csáki–Szócsné 2001. 98, MarEhmLvt prot. II/4. 128, 764, HZEhmLvt prot. I/3. 165, 193.

<sup>753</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 231, Csáki–Szócsné 2001. 25, 55, 71, 278–279, KükEhmLvt prot. I/2. 458, II/1. 222, 224, HZEhmLvt prot. I/1. 258, KükEhmLvt prot. II/3. 51, 193, SzékEhmLvt prot. II/2. 34, UdvEhmLvt prot. 3. 215, KükEhmLvt prot. II/1. 180, II/3. 169, 391, DészEhmLvt prot. II/1. 749, NENyedEhmLvt prot. I/2. 483, MarEhmLvt prot. II/5. 182.

károsodott eklézsiáknak ajándékoztak. Az ajándékozást a vizitációnak kellett jóváhagynia: 1749-ben Lisznyó ónkannát, Nagyborosnyó ónpalackot adott Sepsiszentiványnak, 1751-ben Alsóbölkény két abroszt Erdőszengyelnek, 1758-ban Póka *aranszájú ezüstpohárt* Unokának, 1765-ben Mezőkeszű ismeretlen klenódiumokat Noszolynak, 1771-ben Kozárvár ónpoharat, Désakna óntányért, abroszt és kendőt Almásgalgónak, 1774-ben Bádok több tárgyat Giroltnak. 1777-ben Bánffy Dénesné Barcsay Ágnes abroszt, ezüstkannát és aranytányért ajándékozott a dévai eklézsiának, de kérte a gyülekezetet, hogy hasonló, viseltes tárgyakat adjon át az esperesnek, *hogy ahová szükségesebbnek ítéli, oda transponálja*. 1779-ben a tűzkárt szenvedett kézdimátisfalvi eklézsiának Erdély-szerte gyűjtöttek klenódiumokat.<sup>754</sup>

A fölöslegessé vált kegyzsereket el is adhatták az eklézsiák. A vizitáció vagy előzetes engedélyt adott rá, vagy utólagosan vett róla tudomást. Fokozottan odafigyeltek arra, hogy ellenértékük kerüljön az egyházközség kasszájába. 1692-ben a berekeresztúriak két abroszt, 1713-ban a kerelőszentpáliai poharat, 1746-ban a kökösiek ezüstpoharat, abroszt és két keszkenőt adtak el. 1749-ben a vizitáció felhatalmazta a lisznyóiakat az ónkanna és textíliák, a rétyieket és a nagyborosnyóikat szintén textíliák áruba bocsátására. 1767-ben a dálnoki és a felsőtornjai, 1779-ben szintén a dálnoki vizitáción elkészítették az eladott kegyzserek jegyzékét.<sup>755</sup>

A vizitáció helyenként feljegyezte az úrasztali készletek javítását is (Hátszeg 1700, Sepsiszentgyörgy 1732, 1749), helyenként pedig előírta azt (Orbaitelek 1721, Bonyha 1731, Magyarherepe 1734, Barátos 1746, Kézdimartonfalva 1767, Alsócsernáton 1775).<sup>756</sup>

Három esetben jegyezték fel, hogy az ún. kuruc-világban elmenekítették az eklézsia javait: 1705-ben a vajdahunyadiakról és a kéméndiekről írták le, hogy a *futásnak alkalmatosságával* elrejtették a ládát, előbbi helyen megmenekült, utóbbin megsemmisült. 1710-ben az újszékelyi eklézsia úrasztali edényeit a segesvári felső

---

<sup>754</sup> SepsiEhm VIZjkv 375, 381, GörgEhmLvt prot. XI/1. 307, 559, SzékEhmLvt prot. II/2. 319, DésiEhmLvt prot. II/1. 759–760, 814, HZEhmLvt prot. I/3. 183–184, KézdiEhmLvt prot. II/3. 165. A mátisfalvi eklézsia gyűjtő-körútjáról részletesen lásd Kovács 2008–2010.

<sup>755</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 38, SepsiEhm VIZjkv 357, 375, 381, 393, KézdiEhmLvt prot. II/2. 150, 184, II/3. 163. A klenódiumok 18–19. századi értékesítéséről lásd: Kovács 2011. 728–729.

<sup>756</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 230, SepsiEhm VIZjkv 224, 397–398, Csáki–Szócsné 2001. 132, 376, KükEhmLvt prot. II/3. 135, 180, KézdiEhmLvt prot. II/2. 179, II/3. 70.

várba vitték.<sup>757</sup> A vizitáció szabályozta az úrasztali eszközök tárolását is, erről részletesen a 3.9.1. alpontban szóltunk.

Az úrasztali eszközök megszenteltetéséről is van néhány híradás a vizsgált iratokban: 1649-ben a magyarbükkösi lelkész az úrasztali kannában hűtötte a borát, büntetését nem ismerjük. 1711-ben a balavásáriak, 1735-ben pedig a magyarkirályfalviak adták zálogba a *szent edényeket*. A magyarkirályfalvi vizitáció jegyzőkönyvében ez olvassuk: *Néminemű sacrilegium neme, hogy a szentséges úrvacsorájához tartozó szent edényeket az ecclesia a falu portiojáért zálogba vetette, holott nem lett volna azokhoz szabad, mint Isten edényéhez, nyúlni, annakokáért serio imponálja az ecclesianak a Szent Visitatio, hogy azon edényeket a praefigált terminusra kiváltsák, és soha többé a sacramentumi edényeket zálogban ne vessék, mert különben az articularis poenan maradnak.* A balavásári határozat is hasonló.<sup>758</sup>

### 5.1.3. Ingatlanok nyilvántartása

A Széki, Udvarhelyi, Marosi és Küküllői egyházmegyék összeírásaiban szerepelnek az ingatlanok is, ám csak az ún. *külső appertinentiak*, szántóföldek, erdők, szőlők, legelők, ritkábban tavak stb. A településeken található ingatlanok viszont az összeírások nagy részéből hiányoznak, csak a 18. század derekán készült jegyzékekbe kerültek be. A Görgényi egyházmegye összeírásai sajátos elrendezésűek, az 1722-esben csak a fizetések, az 1759-esben a fizetések és az úrasztali eszközök szerepelnek, a külső ingatlanokat 1737-ben leltározták (a klenódiumok és textíliák mellett), 1749-ben viszont a beltelkeket írták össze a rajtuk levő épületekkel együtt. A Dési egyházmegye 1681-es összeírása többnyire csak az ingatlanokat említi. A háromszéki egyházmegyék bizottságai a gyülekezeti ingatlanok jegyzékét (a klenódiumokéhoz hasonlóan) a vizitációs jegyzőkönyvekbe írták.

A vizitáció rendszeresen megvizsgálta ezen ingatlanok helyzetét. A korlátozott idő miatt csupán a templom, parókia és iskola telkének a szemléljére volt lehetőség, így a földek meglétéről csupán a jelenlevő egyházi szolgálótól és hiteseiktől tájékozódhattak, ők jelentették az új adományokat, a földek elidegenedését, csonkulását, cseréjét, illetve funkcióváltását (a lelkésztől átment a tanító használatába, a legelőre szőlőt telepítettek stb.).

Az ún. földügyek számának alakulását – egyházmegyenkénti és évtizedenkénti bontásban – az 50. ábra szemlélteti. Adataiból kitűnik, hogy az ügyek több-

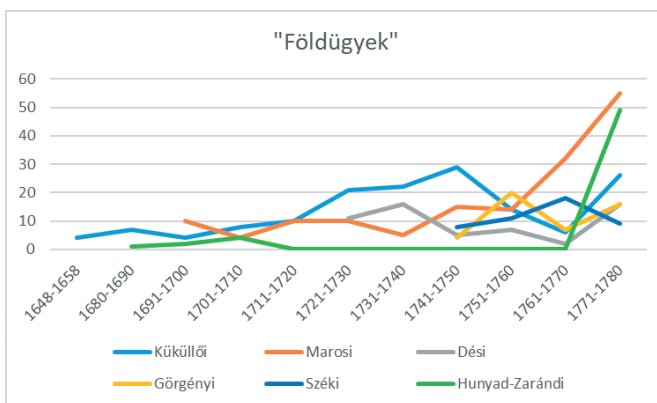
<sup>757</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 3, 6–7, UdvEhmLvt prot. I/1. p. 141.

<sup>758</sup> Hermányi 1992. 45, KükEhmLvt prot. I/2. 419, II/3. 188.



nyire egyenletesen oszlanak el, kivéve a Marosi és a Hunyad–Zarándi egyházmegye 1770-es évekbeli kiugró számait.

Az eklézsia földjeinek számbavételekor rögzítették az új adományokat, időnként meg is köszönték és áldást kértek az adományozó életére. A bizottság gyakran előírta, hogy az eklézsia irataiban is rögzítsék az



50. ábra – Földekkel kapcsolatos ügyek – egyházmegyék szerint

ajándékozást (pl. Kisillye 1753, Válaszút 1773). Az adománylevelet gyakran az egyházmegye levéltárában (*traktus ládájában*) őrizték (Szemerja 1745, Almásgalgó 1769, Kisillye 1775), időnként be is másolták az egyházlátogatás jegyzőkönyvébe (pl. Ebesfalva 1677). Ha a korábbi összeírást elavultnak, vagy nehezen követhetőnek tartották, új jegyzék készítését (pl. Doboka 1773), vagy éppen az eklézsia földjeinek újbóli kihatárolását és tanúvallatást írtak elő (Mezőmadaras 1720, Balázsfalva 1779). 1746-ban a harasztkeréki eklézsia földjeinek összeírása félbeszakadt, mert az egyháztagok elmentek a vizitációról. 1773-ban több marosszéki eklézsiaiban elrendelték, hogy az elidegenített földeket, illetve az új adományokat az eklézsia könyvébe is írják be.<sup>759</sup>

Ha úgy találták, hogy az eklézsianak nincs (elég) földterülete, akkor kérték a falut (Magyarderzse 1721, Nyárádszentlászló 1752) vagy a patrónust (Magyarderzse 1731, Magyardécse 1744), hogy ajándékozzon.<sup>760</sup>

Az ingatlanok gyarapításának másik formája a zálogba adás volt. Ha valakit pénzbüntetés fizetésére köteleztek, vagy pén zadóssága volt az eklézsia felé, és azt nem tudta megfizetni, akkor olyan értékű földterületet adott zálogba (pl. Magyarsülye 1703, Cófalva 1746, Csejd 1747). Kiváltásig az eklézsia sajátjaként

<sup>759</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 434, DésiEhmLvt prot. II/1. 780–781, SepsiEhm VIZjkv 242, DésiEhmLvt prot. II/1. 725, GörgEhmLvt prot. XI/2. 665, KüEhmLvt prot. I/2. 66, DésiEhmLvt prot. II/1. 783–784, MarEhmLvt prot. II/1. 403, NÉnyedEhmLvt prot. I/2. 511, MarEhmLvt prot. II/2. 629.

<sup>760</sup> DésiEhmLvt prot. II/1. 2r, MarEhmLvt prot. II/4. 19, DésiEhmLvt prot. II/1. 123, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 6r.

kezelhette azokat. A zálogbaadás (pl. Marosvécs 1752, Algyógy 1776) és a kiváltás (pl. Rákosd 1718) gyakran a vizitáció jelenlétében történt. Az is előfordult, hogy valaki megajándékozta bizonyos ingatlannal az ekléziát, de kikötötte, hogy ő, illetve törvényes örökösei visszavásárolhatják azt. A zálogos földeket, illetve azok kiváltási árát a vizitáció rendszeresen feljegyezte (pl. Székes 1692, Kéménd 1705). Ha a földet kiváltották, kihúzták a leltárból és melléírták az árát. Az egyházlátogatás nyomon követte pénzösszeg felhasználását is (pl. Kibéd 1749).<sup>761</sup>

A vizitáció próbálta rendezni a zálogbaadás körül felmerülő vitákat is. Ha a tényleges birtokbavétel nem történt meg (Almásalgó 1776), előkereste vagy előkeresztette a záloglevelet. Ha az adományozó vissza akarta vonni adományát és fizetés nélkül próbálta visszaszerezni a földet, a jegyzőkönyvből vagy az eklézsia levéltárából keresték elő a zálogbaadás írott nyomát (Fehérvíz 1773). Ha a kiváltó sokallta az árát, elrendelték az ingatlan felértékelését (Rákosd 1776). Ha a zálogosító utódai erőszakosan, fizetés nélkül vették magukhoz a földet, a vizitáció elrendelte annak visszaszerzését (pl. Sándorfalva 1718, Nyárádszentbenedek 1762).<sup>762</sup>

Az egyházlátogatás figyelemmel kísérte az elidegenedett ingatlanok sorsát is. A földek eladását a felsőbb egyházi hatóságnak kellett jóváhagyni: 1713-ban a haranglábi gyülekezet *némelly tagjai* eladták a régi templom telkét, a vizitáció törvénytelennek minősítette az adásvételt, és kötelezte az eladókat, hogy szerezzék vissza. Hasonlóképpen jártak el 1761-ben a mezőfelei eklézsia kaszálója kapcsán. 1761-ben a szászszombori ekléziának nem volt pénze a templomjavításra, így a vizitáció megengedte, hogy adják el az egyik hasznavehetetlen földet. 1762-ben engedélyezték a rettegi parókia telkének értékesítését. 1778-ban viszont csak tudomásul vették, hogy az erdőcsinádi eklézsia eladott két szőlőt Teleki Sámuelnek.<sup>763</sup>

Az egyházlátogatás is megpróbálta elősegíteni az erőszakkal elvett egyházi földek, illetve a csonkult területek visszaszerzését. Az 50. ábrán számszerűsített „földügyeknek” kb. kétharmada ilyen jellegű. Leggyakrabban a gyülekezet elöljáróit kötelezték, hogy keressék ki a tulajdonjogot igazoló iratokat, és azoknak erejével szerezzék vissza a földeket. Amennyiben ezt nem tették meg, büntették őket

---

<sup>761</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 378, Csáki–Szöcsné 2001. 281, MarEhmLvt prot. II/2. 643, GörgEhmLvt prot. XI/1. 347, HZEhmLvt prot. I/3. 237, I/2. 130–131, MarEhmLvt prot. II/1. 24, HZEhmLvt prot. I/1. 7, MarEhmLvt prot. II/2. 691.

<sup>762</sup> DésEhmLvt prot. II/2. 3–4, HZEhmLvt prot. I/3. 91–92, 145, UdvEhmLvt prot. 3. 213, MarEhmLvt prot. II/4. 309.

<sup>763</sup> KükEhmLvt prot. II/2. 3, MarEhmLvt prot. II/4. 295, SzékEhmLvt prot. II/2. 216, 250, GörgEhmLvt prot. XI/2. 720.

(pl. Székelyszentistván 1700, Árpástó 1746). Ha az a személy is jelent volt a vizitáción, aki a földterületet eltulajdonította, kötelezték, hogy igazolja követelésének jogosságát. Ha hitelt érdemlő bizonyítékokkal állt elő, az egyház lemondott követeléséről (pl. Zágon 1715). Az egyházmegyei eljárók felvállalták, hogy átvizsgálják traktus levéltárát (pl. Marosvécs 1746, Galambod 1747, Beresztelke 1769, 1773), és gyakran közvetítettek a földeket eltulajdonító nemesek és az eklézsia között (pl. Kozárvár 1723, Kisillye 1753, Klopotiva 1773, Hari 1779, Mezősámsond 1779). Előfordult az is, hogy az egyházlátogatás kiment a falu határába, és a helyszínen próbálta rendezni a tulajdonjogi vitát (Kézdimátisfalva 1775), eskü alatt vallatott a tulajdonjog felől (Erdőszentgyörgy 1692, Vámosgálfalva 1730), vagy éppen parciális zsinatra utalta az ügyet (pl. Mezőújlak 1758, Magyarborzás 1769).<sup>764</sup>

Hasonlóképpen jártak el a földek határainak megállapításakor is. Az eklézsia jelentette, hogy valaki beleszántott vagy belekaszált a földbe. A vizitáció elrendelte, hogy – háromtól hat forintig terjedő büntetés terhe alatt – a rendelkezésre álló iratok (*litterale instrumentumok*) segítségével jelöljék ki a határokat, ha nincsenek iratok, vallassanak. A vallatás (pl. Hídalmás 1738, Tancs 1749), vagy a föld kihatárolása a karhatalom segítségével (pl. Szentgerice 1712, Marosvécs 1752, 1753, Nagyölyves 1765), sok esetben már az egyházlátogatás ideje alatt megtörtént (lásd pl. Függelék 46.). 1776-ban a hátszegi lelkész beleegyezett a parókia és ferences rendház közti határ módosításába, úgy hogy az a reformátusok számára előnytelen volt. A vizitáció megintette ezért és nem hagyta jóvá a cserét: *Nem approbálja a Szent Visitatio a tiszteletes parochusnak ezen cselekedetét, hogy inconsultis archidiacono et curatoribus erre lépett, hogy a vicinitas metaja változtassék. Mindazáltal minthogy a már meglett, most egyebet benne nem végezhet, hanem hogy a főcurator uraknak ezen dolgot reportálja, szükség léssen ezt is számba venni.*<sup>765</sup>

Külön csoportba sorolhatjuk a templom és parókia körüli, illetve templomba vezető sikátorok és ösvények tulajdonjogának tisztázását. A szomszédok gyakran tulajdonították el ezeket, és így akadályozták a templom megközelítését. Az egyházlátogatás igyekezett minél hatékonyabban intézkedni, gyakran helyben valla-

<sup>764</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 47–48, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 31r, Csáki–Szöcsné 2001. 95, GörgEhmLvt prot. XI/1. 275, XI/2. 565–566, 629, MarEhmLvt prot. II/2. 677, DésEhmLvt prot. II/1. 19, GörgEhmLvt prot. XI/1. 434, HZEhmLvt prot. I/3. 88, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 525, MarEhmLvt prot. II/5. 157, KézdiEhmLvt prot. II/3. 16, MarEhmLvt prot. II/1. 47–48, KükEhmLvt prot. II/3. 105, GörgEhmLvt prot. XI/1. 557, SzékEhmLvt prot. II/2. 392.

<sup>765</sup> DésEhmLvt prot. II/1. 262, GörgEhmLvt prot. XI/1. 300/6, 347, 398, XI/2. 467–468, MarEhmLvt prot. II/1. 292, HZEhmLvt prot. I/3. 169.

tott és tisztázta a tulajdonjogot (pl. Galambod 1692, Kérő 1731, Kisfülpös 1749, Torboszló 1772).<sup>766</sup>

A földek elcserélése is előkerült a vizitáción. A bizottság kifejezetten odafigyelt arra, hogy az egyházközség ne károsodjon: sok csere a vizitáció előtt vagy annak jóváhagyásával zajlott (pl. Küsmöd 1718, Kide 1734, Toldalag 1751). Utasították az ekléziát, hogy minden földcseréről állítsanak ki hiteles iratot (pl. Gógán 1720, Udvarfalva 1767, Ördögkeresztúr 1776). Amennyiben a csere – törvénytelenül – az egyházmegye tudtán kívül történt, és előnytelen is volt, érvénytelenítették (pl. Havadtő 1735, Szentmihályfalva 1778). 1692-ben a mezőpanitaiak az egyház földjét az országúttal cserélték el, a vizitáció fejenként 12 forintra büntette azokat, akik részt vettek benne.<sup>767</sup>

Az egyházi földek zálogba adását elvileg tiltották, a gyakorlatban viszont előfordult. A vizitáció helytelenítette a gyakorlatot és kötelezte az ekléziát, vagy azt, aki önhatalmúlag zálogba adta, hosz szerezze vissza földeket (Kérő 1750, Ágotakövesd 1779). Amennyiben a bizottságot kész tények elé állították, igyekezett a zálogba adás feltételeit betartatni, és a lehető leggyorsabban visszaszerezni az ingatlant (Kérő 1738, Szamosújvárnémeti 1746). 1758-ban az udvarfalvi eklézsia zálogba adta Medve Jánosnak a tanítói lakás telkét, Medve viszont eladta azt. (A vizitáció határozatát nem ismerjük.) 1758-ban viszont az egyházlátogatás engedélyezte az almásmálomi gyülekezet egyik földjének elzálogosítását, az így elnyert összeggel az új harangokat akarták kiváltani.<sup>768</sup>

#### 5.1.4. Az ingatlanok hasznosítása

Az összeírásokban szereplő földeket két csoportra oszthatjuk: A birtokok nagyobb részét az egyházi szolgák használták, a földek haszonélvezete fizetésük részét képezte. A többi földterületet földesúrként birtokolta és kezelte az eklézsia, a beltelkekre (pénz, termés, illetve szolgáltatás fejében) zselléreket telepített, a külterületen fekvőket pedig kiadta művelésre. Leggyakrabban ún. földesúri dézsma vagy kilenced járt érte, ritkábban a haszonbérlok előre megállapított össze-

<sup>766</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 20, DésEhmLvt prot. II/1. 178, GörgEhmLvt prot. XI/1. 300/7, MarEhmLvt prot. II/4. 796.

<sup>767</sup> UdvEhmLvt prot. 3. 207, DésEhmLvt prot. II/1. 199, GörgEhmLvt prot. XI/1. 340, KükEhmLvt prot. II/2. 71–72, MarEhmLvt prot. II/4. 510, DésEhmLvt prot. II/1. 790, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 492–493, MarEhmLvt prot. II/1. 14, II/2. 431.

<sup>768</sup> DésEhmLvt prot. II/1. 274, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 531, DésEhmLvt prot. II/1. 274, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 27r, MarEhmLvt prot. II/4. 122, SzékEhmLvt prot. II/2. 93–94.

get fizettek (egyszerre nevezték *taxanak* vagy *arendanak*). Némelykor előfordult, hogy az eklézsia tagjai közmunkával művelték meg a földet, és a terményt értékesítették vagy felhasználták (pl. a szénát a vizitátorok lovainak ellátására).

Az egyházi földek használatát/hasznosítását is számon kérte a vizitáció. Odafigyeltek arra, hogy az egyházi szolgák megfelelő nagyságú földterületet használhassanak. Amennyiben ez nem állt rendelkezésre, az eklézsia földjei közül utaltak át a lelkész vagy a mester használatába, vagy az új szerzeményeket rendelték erre a célra (pl. Küküllőszéplak 1655, Balavásár 1741, Szépkenyerű-szentmárton 1746, Kisfülpös 1764, Mezőfele 1770, Dányán 1776). 1760-ban a szentmargitai vizitáció kimondta, hogy a lelkésznek kb. 12 köböl férő szántóföld és 10 szekér szénát termő kaszáló jár, erről sem dézsmát, sem taxát nem kell fizetnie. Ellenkező határozatot is hoztak: 1723-ban a marosbogáti eklézsia szőlőjéről úgy rendelkezett a vizitáció, hogy *az fordíttassék ecclesia közönséges javára, nem szabad lévén azt arra fordítani, hogy abból vegyenek fát praedicator és mester számára*. Szabályozták, hogy az egyházi szolgáknak rendelt földeket miként osztja el a lelkész és a mester (pl. Radnót 1759). Vigyáztak arra, hogy a földek rendeltetését ne változtassák meg (pl. Csejd 1734, Kebele 1746); 1741-ben a kutyfalvi eklézsiát hat forintra büntették, amiért a lelkésznek járó föld hasznát elköltötték. A legtöbb ilyen jellegű ügyet a Marosi traktus 1760 és 1780 közötti jegyzőkönyveiben olvashatjuk.<sup>769</sup>

Az eklézsia a maga hasznára fordítható földeket földesúrként kezelte (az 1761-es vizitáció dézsmá-ügyben *dominus terrestrisnek* nevezi a vámosgálfalvi egyházközséget). Jó részüket dézsmára (ezt kilencednek is nevezték, és nem azonos az egyházi tizeddel<sup>770</sup>) adták ki, ritkábban találkoztunk *taxára* (előre megállapított, a termény mennyiségétől független összeg) kiadott földekkel. A vizitáció számon kérte a bérleti díjak meghatározását és beszolgáltatását. Amennyiben valaki befektetett az eklézsia földjébe (pl. szőlőt telepített rá), elengedték vagy mérsékeltek a járadékot (pl. Ormány 1723). Megállapították, hogy mely földek után jár dézsmá vagy taxa (pl. Magyarzsombor 1727, Kozárvár 1730, Marosfalfalu 1757), illetve jóváhagyták az eklézsia székén megállapított taxa-összegeket (pl. Zalán 1732, Ormány 1734, Komolló 1752, Zabola 1752). Előírták, hogy mind a lelkész, mind a tanító, mind az egyháziak – amennyiben az eklézsia hasznára rendelt földet használnak – ugyanúgy tartoznak a dézsmával vagy taxával, mint bármely

<sup>769</sup> KükEhmLvt prot. II/1. 71, II/3. 298, 303–304, 534, II/4. 265–266, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 32v, II/2. 162–163, GörgEhmLvt prot. XI/2. 441, MarEhmLvt prot. II/4. 683, KükEhmLvt prot. II/2. 142, Csáki–Szöcsné 2001. 263, MarEhmLvt prot. II/2. 394, 620.

<sup>770</sup> Bán 1989. I. 244, II. 202–203.

bérlő (Istvánháza 1780), legfeljebb ők jelentkezhettek elsőként a bérlésre (pl. Csávas 1653, Kovászna 1728, Gernyeszeg 1751 – lásd Függelék 47, Komolló 1752, Marosszentkirály 1775). 1768-ban a szentmargitai egyházfinak úgy adták bérbe a földet, hogy taxa helyett a vizitáció tagjainak lovait lássa el szénával és zabbal. Meghatározták, hogy a dézsmát a behordás előtt kell odaadni az eklézsiának (pl. Kozárvár 1737, Marosbogát 1755). Foglalkoztak továbbá azokkal is, aki nem fizették be a dézsmát (pl. Kebele 1724, Búzásbesenyő 1731, Algyógy 1772). 1753 körül a Görgényi egyházmegye több gyülekezetében találkozunk azzal a határozattal, hogy az eklézsia földjeit osszák fel maguk között a hívek, és fizessenek róla dézsmát. Egyedi eset, hogy 1694-ben a székesi Kozma Mihályt három forintra büntették, amiért nem fizette ki (*eltartotta*) a dézsmát, és tagadta dézsmafizetési kötelességét.<sup>771</sup>

### 5.1.5. Erdőgazdálkodás

Az erdők az különleges státussal rendelkeztek eklézsia ingatlanai között. Nyilvántartásuk, a tulajdonviszonyaik körül felmerülő kérdések nem különböztek a földekéitől, ezért nem ismételjük el az 5.1.3. alpont adatait. Az erdőgazdálkodás viszont az eklézsia vagyongazdálkodásának fontos részét képezte.

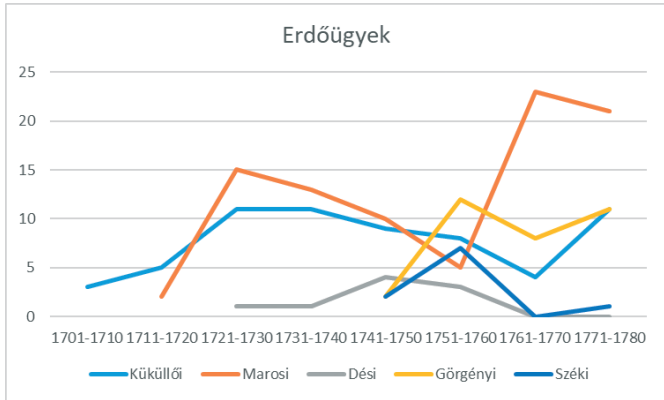
Az 51. ábra a vizitációkon tárgyalt erdőügyeket mutatja be öt egyházmegyében. Az ügyek legnagyobb része erdőgazdálkodással, jogtalan erdőléssel kapcsolatos. Az itt látható számadatokat a gyülekezetek számán és nagyságán túl a földrajzi tényező is befolyásolja. Ahol kevés volt az erdő, jobban vigyáztak rá, de jóval több volt a visszaélés is. Ezért találkozunk olyan sok erdőüggyel a Mezőséget is magába foglaló Széki, illetve Görgényi egyházmegyékben.

Az egyházközség erdőgazdálkodásának legnagyobb kérdése a hasznosítás és az erdővédelem közti dilemma volt. Emellé társult az eklézsia előjáróinak magánérdeke is. A gondnok vagy az egyházfi (ritkábban a lelkész) magának vagy ismerőseinek is próbált minél olcsóbban minél jobb minőségű fát szerezni, és így az eklézsia károsult. Az 1643-as marosvásárhelyi zsinaton a *székely urak* kérték, hogy

---

<sup>771</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 553–554, DésEhmLvt prot. II/1. 21, 95–96, 150, GörgEhmLvt prot. XI/1. 513, SepsiEhm VIZjvk 202, DésEhmLvt prot. II/1. 205, Csáki–Szöcsné 2001. 326, NENyedEhmLvt prot. I/2. 561, KükEhmLvt prot. II/1. 57, Csáki–Szöcsné 2001. 209, GörgEhmLvt prot. XI/1. 308, 373, 399, SepsiEhm VIZjvk 418, MarEhmLvt II/5. 34–35, SzékEhmLvt prot. II/2. 355, DésEhmLvt prot. II/1. 248, KükEhmLvt prot. II/3. 481, MarEhmLvt prot. II/1. 523–524, KükEhmLvt prot. II/3. 141, HZEhmLvt prot. I/3. 66, MarEhmLvt prot. II/1. 74.

az eklézsiaik vagyonekezelesét utalják kizárólag az egyháziak és az esküdttek hatáskörébe, az egyházmegyék eljárói ne szólnak bele abba. A zsinat elutasította a kérelést. A határozat kitért az erdőgazdálkodásra, korlátozta az egyháziak jogkörét, és megerősítette, hogy az erdőgazdálkodás felügyelete a vizitáció kötelessége: ha



51. ábra – Erdőbirtoklással- és gazdálkodással kapcsolatos ügyek – egyházmegyék szerint

szintén öt, hat vagy tíz szálat eladhattanak is belőlük ecclesia híre nélkül az egyháziak a faluval együtt, de valami nagy darabot vagy számos szekér fát esperestek híre nélkül el nem adhattak, sőt azokról is, amit eladtanak az esperesteknek a brachium előtt tartottak számot adni az esküdt emberek a visitationak idején.<sup>772</sup>

1680-ban az Orbai, az 1720-as években a Marosi, 1750 körül pedig a Görgényi egyházmegye több gyülekezetében fordult elő a panasz, hogy az egyháztagok saját célra vágják az eklézsia erdejét, és nem fizetnek érte. A vizitáció ilyenkor elrendelte a pusztítók (a vizitációs jegyzőkönyvek a *praevaricatio* kifejezést az erdőtilalom áthágására használják) megbüntetését (általában három forintra), és szabályozta az erdőtermelés díját, különböző árat szabva a kidőlt, illetve a levágott fáért, valamint a helybéli és külső vevő számára. Kikötötték, hogy csak az egyházközség tudtával lehet fát kivágni. Az egyházi épületekhez szükséges faanyagot is az eklézsia erdejéből kellett kitermelni. Így történt 1680-ban Zágomban és Kovásznán, 1723-ban Mezőfelében, 1725-ben Mezőmadarason és Mezőbergenyében, 1728-ban Harcón, 1751-ben Disznajón (a határozat szövegét lásd Függelék 48.) stb.<sup>773</sup>

Az egyházlátogatás gyakran elrendelte, hogy az erdőt tegyék tilalmassá, azaz senki ne vágasson belőle fát (pl. Székelykövesd 1723, Pókakeresztúr 1741, Angyalos 1749, Visa 1756, Mezőbergenye 1769, Mezővereseháza 1773, Szancsal 1779, Magyarózd 1780), és őrzésére alkalmazzanak erdőpásztort (pl. Pókakeresztúr 1757, Bonyha 1761, Székelyvaja 1773, Szancsal 1776, Magyarpéterfalva 1780).

<sup>772</sup> ERZSI I. 144–145.

<sup>773</sup> Csáki–Szócsné 2001. 15, 20, MarEhmLvt prot. II/1. 519, II/2. 44–47, 156–157, GörgEhmLvt prot. XI/1. 317.

A tilalmas erdőből szükség esetén csak az esperes és az egész eklézsia beleegyezésével (*ex consensu senioratus et totius ecclesiae*) lehetett fát vágni, a gondnok önhatalmúlag nem adhatott el belőle (Pókakeresztúr 1757, Magyar királyfalva 1770). Ha az esperes tudta nélkül adtak el fát, az eklézsiát büntették (pl. Gógán 1712). 1769-ben a marosjára eklézsiának elfogyott a pénze, a gondnok az esperes engedélyével eklézsiát gyűjtött, és elhatározták némely fák eladását. Mivel a gyülekezeti tagok nem vásárolták meg az egészet, más falvak lakóinak is adtak belőle. Azok, akik nem voltak jelen a döntéshozatalnál, megtámadták és megzálogolták az erdőelőket. A vizitáció megerősítette a kurátor döntését, és a záloglókat fejenként 9 forintra büntette. Az erdőritkítás idejét, illetve az eladott fa árát is gyakran a vizitáció közreműködésével határozták meg (pl. Pókakeresztúr 1751). A lombhullató erdőkből származó jövedelemforrás volt a makkoltatás is. Ennek a mikéntjét is szabályozta a vizitáció (Székelykövesd 1699, Zalán 1746, Disznajó 1752).<sup>774</sup>

A vizitáció nemcsak általánosságban foglalkozott a törvénytelen erdőelőekkel, hanem gyakran vizsgáltak egyedi eseteket is. Ilyenkor 1–9 forint pénzbírságot (leggyakrabban 3 forintot) szabtak ki (pl. Csittszentiván 1692, Harcó 1729, Marosbogát 1746, Dextrádszéplak 1751, Disznajó 1773), ezen felül a vétkesnek a fa árát is meg kellett fizetnie, vagy büntetés végett átadták őt a világi hatóságnak (pl. Radnót 1737). Ez alól nem volt kivétel az egyházi szolga sem: 1730-ban Jancsó Péter harasztkeréki iskolamestert is megbírságolták. A kurátoroknak többször meghagyták, hogy ha tetten érik a törvénytelen erdőelőket, ne csak a fa árát fizetessék meg velük, hanem a büntetést is hajtsák be maradéktalanul (Magyarlégen 1745, Magyarpéterlaka 1764, Marosfelfalu 1780). A 18. század közepén a Marosi egyházmegye több gyülekezetében kellett az egyházfinak pénzbüntetést fizetnie, amiért nem vigyázott az erdőre.<sup>775</sup>

Az egyházi szolgáknak járó fabér kérdése gyakran összefüggött az erdőgazdálkodással. A lelkész sokszor panaszkodott, hogy nem elég a fizetésként járó fa, és kérte, hogy az egyház erdejéből különítsenek el részt, amelyből szabadon vághat. Amennyiben lehetőség volt rá, teljesítették kérését, ám a vizitáció kikötötte,

---

<sup>774</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 173, II/4. 629, SepsiEhm VIZjvk 405, SzékEhmLvt prot. II/2. 26, GörgEhmLvt prot. XI/1. 188, SzékEhmLvt prot. II/2. 543, NENyedEhmLvt prot. I/2. 511, 560, KükEhmLvt prot. II/3. 559–560, MarEhmLvt prot. II/4. 835, NENyedEhmLvt prot. I/2. 470, 548, KükEhmLvt prot. II/3. 148, I/2. 480–481, GörgEhmLvt prot. XI/2. 557–559, XI/1. 329, 519, MarEhmLvt prot. II/1. 173, SepsiEhm VIZjvk 337, GörgEhmLvt prot. XI/1. 346.

<sup>775</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 9, II/2. 215–216, KükEhmLvt prot. II/3. 393, GörgEhmLvt prot. XI/1. 334, XI/2. 632–633, KükEhmLvt prot. II/3. 222, MarEhmLvt prot. II/2. 279–280, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 23r, GörgEhmLvt prot. XI/2. 452, 756.



hogy a kurátor tudtával menjen erdőlni, és azzal *ne abutályon, minden kíméllés nélkül vágván s pusztítván az erdőt, hanem igen kímélve és az alávalóját* (pl. Kisfülpös 1749, Magyarherepe 1756, Pusztakamarás 1756, Harcó 1761, Felsőtők 1762). 1772 és 1780 között szinte évenként panaszolták a magyarherepei lelkészeiről, hogy visszaél ezzel a lehetőséggel, és pusztítja az erdőt. A gondnokot utasították, hogy mindig legyen jelen, ha a lelkész fát vágat. 1759-ben a pusztakamarási, 1770-ben a maroszentkirályi eklézsiában úgy rendelkezett a vizitáció, hogy vásároljanak erdőt, és abból termeljék ki a lelkész fabérét.<sup>776</sup>

### 5.1.6. Eklézsia zsellérei és jobbágjai

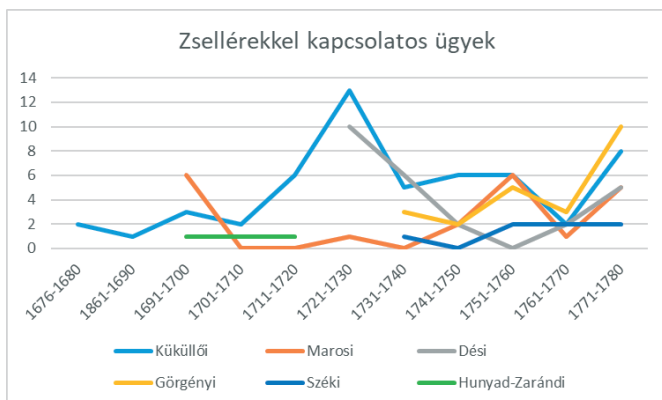
Jelen alfejezet 4. pontjában már szóltunk arról, hogy az egyházközség vagyonának egy részével földesúrként rendelkezett. Az olyan telkekre, amelyen nem állt templom, parókia vagy iskola, zselléreket telepített, néhány egyházközségnek pedig jobbágjai is voltak. A székelyföldi római katolikus plébániák zselléireiről és jobbágyaikról Bárh János tette közzé a kérdés eddigi legrészletesebb feldolgozását.<sup>777</sup>

A rendelkezésünkre álló források minden egyházmegyében az eklézsia zselléireiről beszélnek, egyedül a Marosi traktusban találkozunk az eklézsia jobbágyaival. Az 1687-es Matriculában 11 jobbágyról azt olvassuk, hogy az egyházmegye (*capitulum*) előjáróinak jelenlétében a nyárádtői eklézsiának kötötte le magát. A vizitáció meghatározta a jobbágyok kötelességeit is: fejenként egy-egy véka búzát elvetnek és a termést betakarítják, az egyházi épületek kerítéseit rendben tartják, a cinterem kerítését befedik.<sup>778</sup> Az eklézsia jobbágya és zsellére közti különbséget megfelelő mennyiségű forrás hiányában nem tudjuk pontosan meghatározni, a jobbágyokról mindössze négy bejegyzés áll rendelkezésünkre. Úgy tűnik, hogy a jobbágy röghöz kötött volt, míg a zsellér szabadon költözhetett: 1693-ban a nyárádtői eklézsia máshová költözött jobbágyaikról elrendelte a vizitáció, hogy *haza kell őket hozni*. 1695-ben Káposztásszentmiklóson írták össze az egyházközség jobbágyaikat. 1744-ben a maroskeresztúri eklézsia panaszolta, hogy feleségéhez Lőrincfalvára költözött örökös jobbágyának *minden bonumit, marháit a feleségét concernáló jusson kívül occupált a lőrinczfalvi ecclesia*, ugyanis a feleség az ottani

<sup>776</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 300/7, KükEhmLvt prot. II/3. 485–486, SzékEhmLvt prot. II/2. 34, DésEhmLvt prot. II/1. 622, MarEhmLvt prot. II/4. 687, SzékEhmLvt prot. II/2. 142–143.

<sup>777</sup> Bárh 2011.

<sup>778</sup> MarEhmLvt Matr. 5–7.



52. ábra – Zsellérekkel kapcsolatos ügyek – egyházmegyék szerint

A zsellértelkeket többnyire a parókia vagy az iskola telkéből, a temetőből vagy a cinteremből különítették el. Arra is van példa, hogy a lakatlanul maradt tanítói vagy parókiális telekre telepítettek zsellért. A vizitáció többször szorgalmazta a pusztá telkek ilyen jellegű hasznosítását (Kutyfalva 1721, Balavásár 1730, Magyardellő 1763), illetve azt, hogy jövedelemszerzés céljából szakítsanak ki az arra alkalmas telkekből, és telepítsenek rá zsellért (Kutyfalva 1721, Kolozsborosa 1723).<sup>780</sup>

A zsellérek kettős joghatóság alá tartoztak, egyrészt az egyházközség, másrészt az egyházmegye felügyelte őket, taxát egyaránt fizettek az eklézsianak és az esperesnek is. A helyzetet legtisztábban az 1726-ban tartott nyárádszentsimoni vizitáció jegyzőkönyve írja le: *mivelhogy azon fundus, amint a megyét, úgy a tiszteletes seniorokat is concernálja, az őkegyelmek inspectioja alatt levén.*<sup>781</sup> Ez meg is magyarázza, hogy miért foglalkozott olyan gyakran és olyan részletesen az egyházlátogatás a zsellérek ügyével.

A zsellérek többnyire a vizitáció előtt kötötték le magukat az eklézsia szolgálatára. 1737-ben a Görgényi egyházmegye három gyülekezetében (Póka, Oroszfája, Ludvég) a jegyzőkönyvbe is bemásolták a kötlevelet, amelyben meghatározták a lakhatás feltételeit, illetve az ezért járó szolgáltatásokat. Másutt nem a szabályszerű kötlevél, hanem annak tartalmi kivonata került a protokollumba (pl. Marosbogát 1678, Marosszentkirály 1699, Ormány 1723, Szacsva 1736,

gyülekezet jobbágya volt.<sup>779</sup>

A vizsgált anyagban 141 zsellérekkel, illetve jobbágyokkal kapcsolatos ügyet olvasunk, ezek közül 54 a Küküllői, 25 a Dési traktus jegyzőkönyveiben maradt ránk. A legtöbb üggyel az 1720-as években találkozunk, és az 1770–1780 közötti időszakban ismét nő a számuk (lásd az 52. ábrát).

<sup>779</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 38, 119, II/2. 585.

<sup>780</sup> KükEhmLvt prot. II/2. 79, 82, II/3. 111–112, II/4. 57, DészEhmLvt prot. II/1. 24.

<sup>781</sup> MarEhmLvt prot. II/2. 61.

Uzdiszentpéter 1765, Ágotakövesd 1779). A zsellérek szolgálatait az eklézsia és a vizitáció közösen állapította meg. Eszerint a puszta telekre költöző zsellérnek kötelessége volt a házépítés. Ebben az esetben hat évig nem tartozott taxával, ám hat év múlva a ház tulajdonjoga az eklézsiára szállt. Amennyiben hat évnél kevesebbet lakott a telken, az egyházközség kifizette neki a ház árát (pl. Kozárvár 1767, Ludvég 1775). A zsellértelekért járó taxa összege egyházmegyénként változott. Általában évente egy forint (vagy az 1,02 forint értékű 3 máriás) járt az esperesnek, az eklézsiának pedig esetenként ugyanennyi (pl. Mezősámsond 1694, Mezőbodon 1713, Vasasszentgotthárd 1758), esetenként ennek a kétszerese, máskor pedig valamilyen szolgálat (*servitium*). A szolgálatot mezőgazdasági munkában (pl. egy vagy két véka búza elvetése – Maroskeresztúr 1758), a parókia kerítéseinek és kapujának rendben tartásában (pl. Búzásbesenyő 1698, Magyaró 1744), Marosszéken a lelkész asztagjának megfedésében, illetve bizonyos mennyiségű bor eladásában (*kikorcsmárlás*) (pl. Marosbogát 1678) határozták meg. A szolgálat időtartama gyülekezetenként különbözött, évi két naptól és évi 52 napig terjedhetett. Az 1678-as marosbogáti vizitáció évi két napban, három évvel később a csávási heti egy napban, az 1776-os nagyrapolti pedig két heti egy napban határozta meg. A zsellérnek sokszor fel kellett vállalni az egyházfíságot (pl. Maroscsapó 1751, Nagyölyves 1753), ritkábban a kántori[!] és harangozói (Kérő 1773, Mezőköbölkút 1777) feladatokat, illetve a körlevelek (*cursus*) hordozását (pl. Maroscsapó 1713).<sup>782</sup>

Ha két zsellér versengett valamely telekért, akkor is a vizitáció elé vitték ügyüket. 1778-ban Magyarpéterlakán az eklézsia nem tudott megegyezni, hogy Sibai Lőrincnek vagy Enyedi Ferencnek adja a zsellérteleket, így szavazásra került sor: *De voxra bocsáttaték, hogy melyik lakja azon helyet, Enyedi-é vagy Sibai, és 4-en kívül mind Sibaira voxolánk, hogy Sibai lakjék azon helyen, és menjen belé a házba.*<sup>783</sup>

Az egyházlátogatás odafigyelt zsellérek a erkölcsi fegyelmezésére, hiszen egyházi területen, legtöbbször a templom, a prókia vagy az iskola közvetlen közelében laktak. 1723-ban a magyarderzsei Szász Andrást varázslással és nemi

<sup>782</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 78, 130, 138, KükEhmLvt prot. I/2. 72, MarEhmLvt prot. II/1. 97, DésEhmLvt prot. II/1. 21, SepsEhm VIZjky 262–263, GörgEhmLvt prot. XI/2. 466, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 531, DésEhmLvt prot. II/1. 705–706, GörgEhmLvt prot. XI/2. 661, MarEhmLvt prot. II/4. 71, SzékEhmLvt prot. II/2. 45–46, KükEhmLvt prot. I/2. 499, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 513, KükEhmLvt prot. I/2. 256, GörgEhmLvt prot. XI/1. 249, KükEhmLvt prot. I/2. 91–92, HZEhmLvt prot. I/3. 157, KükEhmLvt prot. II/3. 446, GörgEhmLvt prot. XI/1. 390, DésEhmLvt prot. II/1. 779, GörgEhmLvt prot. XI/2. 696, KükEhmLvt prot. I/2. 504.

<sup>783</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 721.

erőszakkal, 1728-ban a maroscsapói Sidó Jánost kocsmatartással és ebből következett lármezéssel vádolták. A zsellérek közötti vitákat is a vizitáció rendezte (pl. Dengeleg 1730, Uzdiszentpéter 1752). Amennyiben az intés nem használt, az engedetlen zsellért eltávolították az eklézsia telkéről (Alsótők 1730). Miután eltávolították, megbüntették és átadták a karhatalomnak. Azokat is elköltöztették a telekről, akik több rendbéli figyelmeztetés után sem teljesítették a kötelevélben vállalt kötelezettségeiket (pl. Havad 1700, Magyarzsombor 1723, Búzásbesenyő 1724–1725, Marosszentkirály 1749, Mezőújlak 1775, Algyógy 1778).<sup>784</sup>

A zsellérek egyházi telken laktak, így nem kellett adót fizetnük. A falu előljárói időnként figyelmen kívül hagyták a zsellérek előjogait. A falu bírása 1718-ban a kissolymosi, 1721-ben pedig az újszékelyi zsellért akarta megadóztatni, 1712-ben a maroscsapói, 1728-ban a búzásbesenyői és a csávási, 1741-ben a nagymedvesi zselléreket (*inquilinus*) füstporció fizetésére, 1776-ban a magyarkirályfalviakat, 1777-ben a dobokaiakat falu szolgálatára, 1779-ben az ormányiakat vármegye szolgálatára kényszerítették. Ilyenkor a vizitáció lépett közbe, és erősítette meg egyháztól kapott előjogaikban a zselléreket. 1770-ben Vízszilváson, a következő évben Magyardecében a vizitáció ünnepélyesen mentesítette a falu szolgálata alól (*immunitálta*) az eklézsia zsellérét.<sup>785</sup>

A hátszegi eklézsia telkén a 18. század elején valószínűleg számos zsellér lakott, ezek közül némelyek a bérelt telken maguk is zsellért tartottak. 1717 szeptemberében a vizitáció több rendben szabályozta helyzetüket. Ez a legalaposabb ilyen jellegű határozat a korban: foglalkozik a taxa értékével és megosztásával, az italmérés lehetőségével, illetve erkölcsi kérdésekkel is (teljes szövegét lásd Függelék 50.).<sup>786</sup>

### 5.1.7. Ingatlanok építése és karbantartása

A vizitáció fontos részét képezte a templom, a cinterem, a parókia, az iskolával egybeépült tanítói lakás megvizsgálása. A 18. század közepétől a tractualis directorra hárult ez a feladat. Munkáját az alábbi két idézet világítja meg: *A Szent*

<sup>784</sup> DészEhmLvt prot. II/1. 30, KükEhmLvt prot. II/3. 88, DészEhmLvt prot. II/1. 145–146, GörgEhmLvt prot. XI/1. 374, DészEhmLvt prot. II/1. 153–154, MarEhmLvt prot. II/1. 189–190, DészEhmLvt prot. II/1. 31–32, KükEhmLvt prot. II/2. 160–180, MarEhmLvt prot. II/2. 699, GörgEhmLvt prot. XI/1. 374, HZEhmLvt prot. I/3. 213–214.

<sup>785</sup> UdvehmLvt prot. 3. 202, 215, KükEhmLvt prot. I/2. 453, II/3. 51, 61, 302, II/4. 274–275, DészEhmLvt prot. II/1. 784, II/2. 30.

<sup>786</sup> HZEhmLvt prot. I/2. 115–116, SzékEhmLvt prot. II/2. 432, 455.

*Visitatio maga szoross kötelességét véghez akarván vinni, itt mind a templomot, mind a cintermet, mind a parochialis házat, és a körül megkívántató épületeket megjárván* (Abafája 1752). Szereda várossába érkezvén a Szent Visitatio és director atyánkfia a *circulatiot véghezvivén, adatik fel...* (Nyárádszereda 1767).<sup>787</sup>

Amennyiben nem léteztek, vagy teljességgel alkalmatlanok voltak az egyházi épületek, újak építését rendelték el (*ex fundamento*). Volt eset, hogy a vizitáció jegyzőkönyvében évente előfordul a felszólítás, hogy építsenek új templomot, parókiát, mesteri házat, máskor viszont szűkszavú beszámolót olvasunk arról, hogy az elmúlt évben elkészült az épület.

A templomok építését az eddigi pusztulása, illetve új gyülekezet alakulása, a filiák erősödése tette szükségessé. 1689-ben a nagymedvésieket bátorították, hogy legalább fából építsenek templomot. 1724-ben a kebeleieket utasították, hogy fejezzék be az elkezdett *kápolnát*. 1726-ban Székelytamásfalván feljegyezték, hogy már régóta nincs templom, és elrendelték felépítését. 1745 februárjában az alsóilosvaiaknak megparancsolták, hogy Szent György napig (április 24.) építsék meg az imaházat. 1746-ban a magyarköblösieket szólították fel, hogy az elbontott templom anyagából építsenek újat. 1752-ben a kovásznai eklézsiát megbüntették, amiért nem fejezte be a torony építését. 1773 és 1777 között a felsőszálláspataki patrónusokat próbálták – kevés sikerrel – meggyőzni, hogy fejezzék be a gyülekezet templomát. Különösen ösztönözték az építkezést, ha már a világi hatóság engedélyezte azt (Nyárádszentbenedek 1703, Rigmány 1703, Koronka 1770, Marosjára 1773). Az egyházmegye előjárói felvállalták a templomépítéshez (Borbátvíz 1778), illetve az alamizsnagyűjtéshez (Gyeke 1756, Szelecske 1773) szükséges királyi illetve guberniumi engedélyek beszerzését. Helyenként a vizitáció szabályozta azt is, hogy az eklézsia tagjai mennyi munkával, illetve pénzzel járuljanak hozzá a templomépítéshez (Geges 1693, Dálnok 1736, Küküllőalmás 1749, Bita 1767).<sup>788</sup>

Bizonyos gyülekezetekben csupán feljegyezték, hogy a patrónusok bőkezűségének (pl. Kisesküllő 1750) illetve a gyülekezet áldozatkészségének (pl. Unoka 1757) köszönhetően felépült a templom, vagy az éppen zajló építkezésről tudósítottak (pl. Vajdaszentivány 1765, Cege 1770, Marosjára 1774). 1728-ban

<sup>787</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 350, MarEhmLvt prot. II/4. 531

<sup>788</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 152, Csáki–Szöcsné 2001. 284–285, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 18r-v, DésEhmLvt prot. II/1. 363, Csáki–Szöcsné 2001. 328, HZEhmLvt prot. I/3. 93, 164, 194–195, MarEhmLvt prot. II/1. 251, 256, II/4. 651, GörgEhmLvt prot. XI/2. 636, HZEhmLvt prot. I/3. 223, SzékEhmLvt prot. II/2. 37, DésEhmLvt prot. II/1. 773–774, MarEhmLvt prot. II/1. 55–56, KükEhmLvt prot. II/3. 417, KézdiEhmLvt prot. II/1. 41, II/2. 156.

a szentháromságokat utasították, hogy szenteltesék fel az elkészült templomot. 1767-ben a sóváradi templomot a vizitáció alatt szentelték fel. 1773-ban Herepei István, a Hunyad–Zarándi egyházmegye jegyzője a vizitációs jegyzőkönyv lapjain számolt be a bácsi imaház felszenteléséről.<sup>789</sup>

Többször utasították az eklézsiákat, hogy építsenek parókiát (pl. Hátszeg 1687, Káposztásszentmiklós 1725, Kutyfalva 1734, Oroszfája 1760, Magyarborzás 1761, Alpestes 1780) vagy iskolát (pl. Vámosgálfalva 1735, Dedrádszéplak 1761, Mikeszásza 1779, Miriszló 1780). Némelykor viszont csak beszámoltak annak elkészültéről (pl. Koronka 1741, Marosfelfalu 1776). Némely jegyző leírta az épületet és a szembetűnő hibákat is rögzítette: 1768-ban a marosjárai parókia-építésről ezt olvassuk: *Új házat építtettek a papnak, mely alatt pince is vagyon, zsendellyel fedték meg. Hibázott sokat benne a mesterember, különben tisztességes két házak konyhájával és hátulsó kamarájával együtt vannak.* 1769-ben az erdőcsinádi lelkészi lakásról pedig ezt írták: *Szépen elkészítette az atyafi mindkét házat, amit költött a magáéból a nagy házra, azt tartozik megfizetni Csinád, a mater, minthogy pedig a tanulóház a filiaé, amit arra költött, a sokra ment, mert szép mázas kemencét fűttővel együtt csináltatott hft. 10, üvegablakokat hft. 3 ½, a házpadlást megpárkányoztatta a por ellen, a földét is megpadoltatta. Ez utolsót nem veszi fel a Visitatio, mert anélkül ellehetett volna, de a többit megfizetni és refundálni tartozik az eklézsia az atyafinak, de ebben megegyezik és fizet már a filialis eklézsia az atyafinak hft. 8.*<sup>790</sup> A beszámolókból megemlékeztek az építkezést támogató patrónusokról, illetve a munkálatokat felügyelő gondnokokról. Ha az eklézsia az előző évben nagyobb építkezéssel volt elfoglalva, a többi épület romlásaiért nem büntették (pl. Nagyernye 1726, Sajósárvár 1753).<sup>791</sup>

Három esetben értesülünk arról is, hogy az eklézsia szolgálattevői vagy tagjai nem építettek, hanem bontottak: 1778-ban a pókafalvi mester a templom sekrestyéjét, 1779-ben a disznajói tanító a saját házat bontotta el. (Az utóbbit lásd Függelék 52.) 1780-ban a magyarbükösiek a régi templom anyagát nem vitték fel az új templomhelyre, hanem elégették.<sup>792</sup>

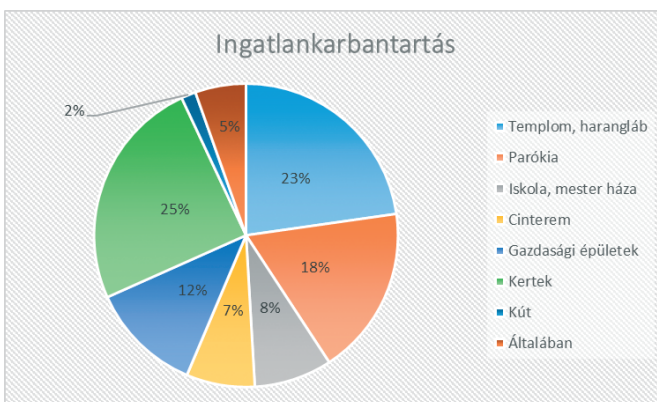
<sup>789</sup> DészEhmLvt prot. II/1. 443–444, GörgEhmLvt prot. XI/1. 520, XI/2. 459, SzékEhmLvt prot. II/2. 422, GörgEhmLvt prot. XI/2. 650, MarEhmLvt prot. II/2. 136, II/4. 521, HZEhmLvt prot. I/3. 76–78.

<sup>790</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 40, MarEhmLvt prot. II/2. 10, KükEhmLvt prot. II/3. 181, GörgEhmLvt prot. XI/1. 520, SzékEhmLvt prot. II/2. 220, KükEhmLvt prot. II/3. 190, GörgEhmLvt prot. XI/2. 379, NENyedEhmLvt prot. I/2. 494, 542–543, MarEhmLvt prot. II/2. 515, GörgEhmLvt prot. XI/2. 680, XI/2. 543, 557.

<sup>791</sup> MarEhmLvt prot. II/2. 93, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 78v.

<sup>792</sup> NENyedEhmLvt prot. I/2. 489, 563, GörgEhmLvt prot. XI/2. 740–741.

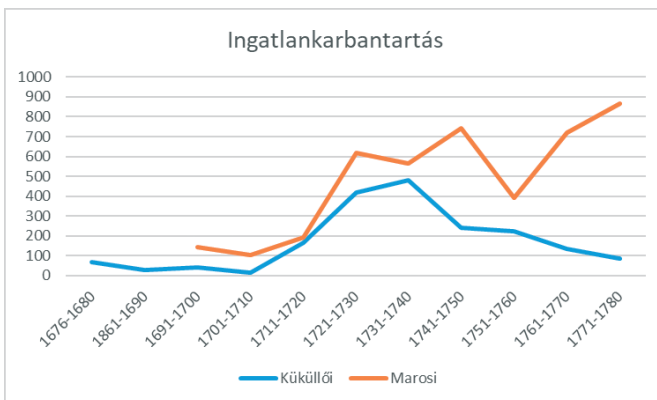
A vizitáció az ingatlanok állapotát is ellenőrizte. A bizottság arra kijelölt tagja, később az egyházmegyei ügyész (*tractualis director*) körbejárta az épületeket, majd a bizottság többi tagja, illetve az eklézsia elé terjesztette a helyszíni vizsgálódás tapasztalatait, és amennyiben hiányosságokat észlelt, az ún. *directorialis actioban* büntetést javasolt. Büntethették az egész eklézsiaát, az egyházfit, amiért nem szervezte meg a javítást, illetve azokat, akik nem vették ki részüket a munkából.



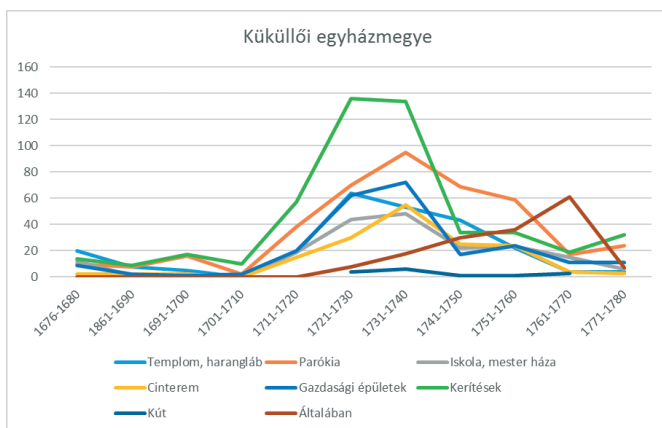
53. ábra – Ingatlankarbantartás – ügýtípusok szerint

Az ingatlankezeléssel kapcsolatos ügyeket (összesen 7089) hét csoportba soroltuk (zárójelben az ügyek számát tüntettük fel): templom és harangláb (1619), parókia (1279), iskola és mesteri ház (588), cinterem (517), gazdasági épületek (847), kerítések (1752), illetve kút (110). (Lásd az 53. ábrát.)

Az adatok nagy számára való tekintettel csupán két egyházmegyében végeztünk részletes vizsgálatot. Ehhez a két legterjedelmesebb iratanyaggal rendelkező traktust, a Küküllőit és a Marosit választottuk, előbbi vármegyei, utóbbi széki terület. Az ügyek száma azért olyan nagy, mert ugyanabban az eklézsiaiban, akár három-négy romos ingatlannal is szembekeverült az egyházlátogatás. Alig volt gyülekezet, ahol nem találtak igazításra váró romlásokat. A két egyházmegyét párhuzamosan szemlélve látható, hogy az ügyek száma az 1720-as években megnőtt. A Küküllőiben 1740 után folyamatosan csökkent, a Marosiban –



54. ábra – Ingatlankarbantartás – évtizedenkénti bontásban – Küküllői és Marosi egyházmegye



55. ábra – Ingatlankarbantartás ügýtípusok szerint – Küküllői egyházmegye

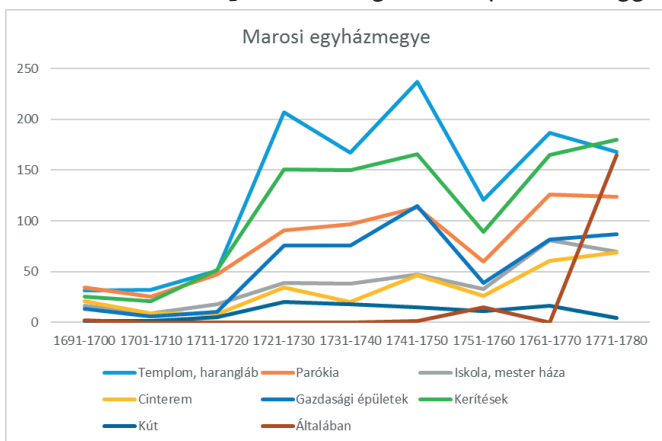
a Küküllői traktusban az 1720–1750-es időszakban leggyakrabban a romos kerítésekre panaszkodtak, azt követően pedig a parókiaák állapotára. Az 1760-as években legtöbb helyen nem nevezték meg a javításra szoruló építményt, csupán azt jegyezték fel, hogy *mindenütt ruinak találtattanak*. A Marosi traktusban a templomok romlásai voltak a legszembetűnőbbek, nagyságrendben ezt követik a kerítések, illetve a parókiaépületek hiányosságai. Az 1770-es években itt is kezdtek általánosságban emlegetni a *ruina*-kat. A legszembetűnőbb különbség a templomjavítási ügyek arányában mutatkozik meg: valószínűleg a Küküllői traktus gyülekezeteinek patrónusai gondoskodtak a templomról, míg a székely szabadsággal élő marosi gyülekezetekben ez a feladat a tagokra hárult, és kevésbé eredményesen tudták ellátni.

A vizitációs bizottság tagjai leírták a romlásokat, igyekeztek megkeresni a felelősöket, megintették vagy megbüntették őket, majd (ismételten) előírták a romlások javítását, sőt előfordult, hogy kötelezényt írtak az ek-

az 1750-as évek csökkenésétől eltekintve – nőtt, a vizsgált időszak utolsó évtizedében érte el a legmagasabb értéket (54. ábra).

A tárgyalt ingatlankarbantartással kapcsolatos ügýtípusok évtizedenkénti megoszlását az 55–56. ábra szemlélteti:

Összevetve az 55. és az 56. ábrát, kiderül hogy



56. ábra – Ingatlankarbantartás ügýtípusok szerint – Marosi egyházmegye



lézsia jelen levő tagjaival (Szelecske 1775). Amennyiben úgy találták, hogy a romlás felülhaladja az eklézsia anyagi erejét, a patrónushoz fordultak segítségért (pl. Nagyteremi 1689, Alsórákos 1718, Szederjes 1721, Tötör 1722, Magyarkapud 1778). Ha a javításnak közelebbi határidőt szabtak, mint az egy év múlva sorra kerülő vizitáció, akkor bizottságot küldtek ki a végrehajtás ellenőrzésére (pl. Csomafája 1726, Szancsal 1776).<sup>793</sup>

A **templomok** vizsgálata során többnyire a szószék vagy más bútorzat hiányát (Mazópanit 1692), a falak hasadásait (Marosvécs 1751, Csávás 1780), a padló (*padimentom*) állapotát (pl. Udvarfalva 1739, Erdőcsinád 1752), az alkalmatlan ablakokat (Nyárádszentimre 1721, Erdőcsinád 1760, Balázsfalva 1780), a mennyezet hiányát vagy annak rossz állapotát (Körtvélyfája 1753) rótták fel a gyülekezetnek. 1677-ben az orbaiteleki, 1680-ban pedig a zágoni eklézsia 200 forint büntetéssel fenyegette az Orbai egyházmegye vizitációja, ha nem javítják meg templomukat. 1746-ban az Orbai traktus több gyülekezetében rendelték el, hogy a templomajtóra szereljenek zárat.<sup>794</sup>

A **parókia** vizsgálatakor számba vették a fedél minőségét (Mezőköbölklút – 1751), ellenőrizték a kémény rendszeres seprését (Nagykend 1653, Erdőcsinád 1751), és odafigyeltek a kályhák (*kemencék*) állapotára (Vászló 1722, Tancs 1777, Szentgerice 1778) és az ablakok szigetelésére is. 1760-ban több görgényi gyülekezetben hagyta meg a vizitáció, hogy készítsenek üvegablakokat a parókiára. Továbbá kötelezték a gyülekezetet a lelkészi dolgozószoba (*tanulószoba* vagy *musaeum*) megépítésére és fenntartására (pl. Marosjára 1760, Tancs 1768).<sup>795</sup>

A **mesteri lakásokat** általában rosszabb állapotban találták, mint a parókiákat, így ezeken az épületeken is az előbb említett javításokat írták elő. A 18. század közepén némelyik tanítói lakás még szabad füstű ház volt, így kémény készítését is előírták (pl. Magyarpéterlaka 1771). Nagyon sok helyen nem volt osztályterem

---

<sup>793</sup> DésEhmLvt prot. II/1. 835, KükEhmLvt prot. II/1. 154, UdvEhmLvt prot. 3. 211–212, 220, DésEhmLvt prot. II/1. 16, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 486, DésEhmLvt prot. II/1. 78, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 470, KükEhmLvt prot. II/4. 228.

<sup>794</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 14, GörgEhmLvt prot. XI/1. 318, KükEhmLvt prot. II/4. 420–421, GörgEhmLvt prot. XI/1. 361, MarEhmLvt prot. II/1. 431, II/2. 472, GörgEhmLvt prot. XI/2. 359, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 546–547, GörgEhmLvt prot. XI/1. 411, Csáki–Szőcsné 2001. 6–7, 10, 283.

<sup>795</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 337, KükEhmLvt prot. II/1. 41, GörgEhmLvt prot. XI/1. 305, DésEhmLvt prot. II/1. 9, GörgEhmLvt prot. XI/2. 703, MarEhmLvt prot. II/5. 112, GörgEhmLvt prot. XI/2. 360–363, 358, 538, Csáki–Szőcsné 2001. 6–7, 10, 283.

(*classis*), így a tanító saját lakóterében tanított (pl. Petek 1718, Erdőcsinád 1763, Somosd 1780). E hiány pótlását is szorgalmazták.<sup>796</sup>

A **cinterem** sokszor nyitva állt, így a betévedő állatok és a rossz szándékú emberek is kárt tehetek benne. A vizitáció ilyenkor meghagyta, hogy építsenek bejárati kaput, és azt zárják rendszeresen, *hogy a cinterem utca gyanánt ne tartassék, ott se ember, se marha ne járjon* (pl. Körtevényfája 1751, Nagycserce 1757).<sup>797</sup>

A **gazdasági épületek** hiányában a lelkész jövedelme és életminősége csökkent. Használhatatlanságukat a vizitáció a díjlevél megcsonkításaként értékelte (pl. Nagycserce 1757, Bonchida 1760, Nyárádszereda 1767, Alsóbölkény 1780).<sup>798</sup>

A vizitáció leggyakrabban a **kerítések** romlásaival foglalkozott. Az 1721 kerítés-ügy a vizsgált ügyek kb. negyedét teszi ki. A (vesszőből font) kerítéseket eredetileg felosztották az eklézsia tagjai között, és minden családfő egyetlen szakasz karbantartásáról gondoskodott. Ha egyvalaki nem teljesítette kötelességét, a kerítésen rés támadt, és a telek nyitottá vált. A rendszer már a 18. század közepén nem működött, ezt érezte a vizitáció is, és megpróbált más rendet kialakítani. Két megoldási javaslatot ismerünk: A kerítést tíz egyenlő részre osztották, és minden részért felelt valaki, ő szervezte meg a javítást, ő büntette a gyülekezeti tagok mulasztásait, a vizitáció pedig őt büntette a mulasztásokért (pl. Agyagfalva 1721, Alsócsernáton 1767). A másik javaslat az volt, hogy az eklézsia pénzből (*közönséges költségén*) építsék meg a kerítést (Székelyszentistván 1721, Bádok 1731, Marosvécs 1770, Hadrév 1779).<sup>799</sup>

Ha az egyházi szolgák a romlások (elsősorban foghíjas kerítések) miatt kárt vallottak, azoknak kellett megtéríteni, akik nem javították ki a rájuk eső kerítésrészt (pl. Kozárvár 1722, Mezőbodon 1754). Amennyiben a lelkész saját költségén javíttatta meg a romlásokat, a vizitáció elrendelte a ráfordított összeg megtérítését (pl. Kolozsborosa 1724, Felsőtők 1763, Oroszfája 1767, Bonyha 1775, Búzásbocsárd 1780).<sup>800</sup> Szintén az egyházlátogatás döntött arról, hogy mely épü-

<sup>796</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 598, UdvehmLvt prot. I/3. 185–186, GörgEhmLvt prot. XI/2. 419, MarEhmLvt prot. II/5. 129.

<sup>797</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 310, 521.

<sup>798</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 522, SzékEhmLvt prot. II/2. 176, MarEhmLvt prot. II/4. 531, GörgEhmLvt prot. XI/2. 753.

<sup>799</sup> KézdiEhmLvt prot. II/2. 136, UdvehmLvt prot. I/3. 234, MarEhmLvt prot. II/1. 425, DésEhmLvt prot. II/1. 185, GörgEhmLvt prot. XI/2. 581, NENyedEhmLvt prot. I/2. 524.

<sup>800</sup> DésEhmLvt prot. II/1. 8, KükEhmLvt prot. II/3. 473, DésEhmLvt prot. II/1. 39, 638, GörgEhmLvt prot. XI/2. 512, KükEhmLvt prot. II/4. 262, NENyedEhmLvt prot. I/2. 545.

leteket kell az anya- illetve leányegyházközségnek karban tartani. (Erről a 3.1.4. alpontban szóltunk részletesebben.)

### 5.1.8. Összefoglalás

A vizitáció kellő alaposággal vizsgálta a rá bízott eklézsiák vagyoni ügyeit. Elsődleges feladatának a meglévő javak felleltározását, összeírását tekintette. Ennek az összeírásnak az alapján rendszeresen számba vette a javakat, az új szerzeményeket feljegyezte, az elveszetteket igyekezett megkeresni és visszaszerezni. Ha vizsgálat közben kiderült, hogy a gyülekezeti élethez vagy az istentiszteleti szolgálathoz szükséges javak (pl. keresztelő kanna, úrasztali terítő, harang stb.) hiányoznak, meghagyta azok beszerzését. Előírta és számon kérte az ingó és ingatlan vagyon megfelelő őrzését, tárolását, karbantartását (láda helye, földcseréről kiállított szerződés, épületek állaga), illetve rendeltetésszerű és leghatékonyabb használatát (büntette az úrasztali edények megszenteltségtelenítését, elrendelte a fölöslegessé vált úrasztali eszközök elajándékozását), illetve hasznosítását (a földek árendája és dézsmája, a zselléreltek kiszakítása, az erdő fájának eladása stb.). Ezek a javak (úrasztali eszközök, templomépület, iskola) szükséges tartozékai voltak az egyház szolgálatának, illetve az egyházi szolgák megélhetését biztosították (parókiák, tanítói lakások, használatukban levő földterületek, erdők stb.), így a szolgálat anyagi alapjait teremtették meg.

A vagyoni ügyek rendezése egyházmegyénként különbözött. A székelyföldi egyházmegyékben gyakrabban (helyenként évtizedenként) összítették a javakat, a vármegyeiekben (pl. a Széki vagy a Marosi) általában nagyven-ötven évenként tették ezt meg. A háromszéki egyházmegyék vizitációi közül csak az Orbai traktusé foglalkozott ingatlankarbantartással, ezzel szemben Marosszéken ezres nagyságrendű az ilyen ügyek száma. A romos, javításra szoruló ingatlanok nagyságrendje is egyházmegyénként különbözött, a vizitáció néhol a templom, máshol a kerítés romlásaira hívta fel gyakrabban a gyülekezet figyelmét. Megállapíthatjuk, hogy 1720 és 1740 között minden egyházmegye vizitációin számottevően emelkedett a vagyoni ügyek száma. Ebben az időszakban a református egyházi vagyon gyarapításának lehetőségei beszűkültek, a túlélés egyetlen lehetősége a meglévő értékek megtartása és észszerű hasznosítása volt.

## 5.2. Fizetések

A lelkészek és tanítók fizetését a díjlevél szabályozta. Ezt az eklézsia megalapításakor, anyásodáskor, illetve az új állások szervezésekor – a vizitáció jelenlétében – határozták meg, utólag a parciális zsinat hagyta jóvá. Tartalmazta a családfőnként (*ágyanként*) járó terményben és készpénzben fizetendő bért, a lelkész és a tanító földjén végzendő munka időtartamát, a keresztelés, esketés, temetés díját, valamint a patrónusi udvaroktól járó juttatást tételesen, a családfők megnevezésével.

Valószínűleg már a 17. században minden egyházközségnek volt lelkészi díjlevele, a vizitációs jegyzőkönyvek többször utalnak ezekre: 1692-ben a székelytompai eklézsiában az egyházlátogatás megtalálta az 1623-ban írott díjlevelet, amely 1580 körül, Göcsi Máté esperessége idején is érvényes volt (az erről szóló feljegyzést lásd Függelék 53.). Az 1677-es orbaiteleki vizitáció pedig az 1638-as díjlevelet egészítette ki.<sup>801</sup>

A egyházmegye vezetése mindig a díjlevelet tekintette a bérezés alapjának. A bér beszolgáltatását erre hivatkozva kérte számon, módosításához, különösképpen csökkentéséhez pedig nagyon óvatosan járult hozzá, az ilyen kéréseket legtöbbször a parciális zsinat elé utalta. Jelen alfejezetben a fizetés megállapításáról, illetve módosításairól, továbbá a bér beszolgáltatásának szabályozásáról szólunk.

### 5.2.1. Díjlevelek megállapítása

A 3.1.1 és 3.1.2. alpontokban már szóltunk arról, hogy az eklézsia alakulását követő vizitáción rögzítették az egyházi szolgák díjlevelét (*conventio*) is (lásd pl. Függelék 17.). Ha a gyülekezet anyásodni kívánt, a vizitáció elsőként az új díjlevelet kérte, hogy *a minister subsistálhasson*. Ha patrónusok alapították az ekléziát, és a díjlevelet nagyobbára a tőlük származó fizetés tette ki, a vizitáció kérte a *közrendű tagokat*, hogy állapítsák meg a maguk hozzájárulását is (pl. Kisesküllő 1750, Kolozsnagyida 1753, Válaszút 1771). A 18. századi rekatolizációs hullám a díjlevelek módosítására kényszerített számos gyülekezetet. Ahol a bér nagy része a fejedelmi kincstártól, illetve olyan udvarból járt, amelynek birtokosa időközben katolizált, a gyülekezet tagjai kénytelenek voltak új díjlevelet kiállítani, hogy a lelkészi állás fennmaradjon (pl. Kutyalva 1699, Küküllővár 1712, Marosillye

---

<sup>801</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 30–31, Csáki–Szócsné 2001. 6.

1717). 1767-ben Vajdaszentiványban a cigányok is hozzájárultak az egyházi szolgák béréhez, a vizitáció rögzítette a családonként járó fizetést.<sup>802</sup>

A Seps-i egyházmegye 1728-as vizitációjakor 28 eklézsiában rögzítették tételesen a díjlevelet. 1718-ban az udvarhelyi egyházmegye vezetése a bözödi, kőröspataki és fehéregyházi béreket jegyezte fel a *Matrix*-ba. 1736-ban Csomafáján, 1769-ben Kackón határozták meg a bért, és terjesztették jóváhagyás végett a parciális elé. 1744-ben a frissen alakult szelecskei, 1763-ban a sajósárvári, 1772-ben pedig a tustyai ekléziát figyelmeztették arra, hogy készítsen díjlevelet. 1677-ben az ebesfalvi vizitáció szóról szóra bemásolta a protokollumba az 1668-as díjlevelet. Hasonlóképpen jártak el 1694-ben a zabolai, 1773-ban a kiseskülli egyházlátogatók az 1643-as, illetve az 1750-es lelkészi fizetéssel. 1759-ben a maroskeresztúriak, 1773-ban a klopotivaiak készítettek új díjlevelet és azt bemutatták a vizitáción. 1774-ben a fehérvízi, nemesekből álló eklézsia csak a lelkész összjövedelmét határozta meg, a vizitáció kötelezte, hogy családok és udvarok szerint is írják le, ki mennyit fizet. 1774-ben az elveszett székelyabodi, 1779-ben pedig a tűzvészben elpusztult harói díjlevélről úgy rendelkeztek, hogy *a régi protocolumból kerestessék ki*.<sup>803</sup>

A leányegyházközségek szervezésekor (lásd a 3.1.4. alpontot) a szolgálati rend rögzítésével együtt meghatározták az anyaegyházközség lelkészének járó bér összegét. Így történt 1703-ban Ádámoson (Sövényfalva filiája), 1742-ben Tusonban (Uzdiszentpéter f.), 1763-ban Somogyomban (Küküllőalmás f.), 1770-ban Septéren (Mezőújlak f.), 1772-ben Balában (Nagyercse f.). Ha ez nem történt meg, a vizitáció gyakran felszólította a leányegyházközség tagjait, hogy készítsék el a díjlevelet (pl. Borbátvíz Galachoz 1718, Szókefalva Dicsőszentmártonhoz 1720, Mezősályi, Gyulas és Oláhkocsárd Maroscsapóhoz 1739). A filiák több fizetés-mód közül választhattak: vagy minden család annyit fizetett, mint az anyaeklézsiában élők, vagy félbért adtak. Utóbbi esetben az alkalmi szolgálatokért nagyobb összeget fizettek, mint az anyagyülekezet tagjai. Az utóbbi megoldás

---

<sup>802</sup> DsEhmLvt prot. II/1. 443–444, GrgEhmLvt prot. XI/1. 383, DsEhmLvt prot. II/1. 762–763, KkEhmLvt prot. I/2. 279–280, 442–443, HZEhmLvt prot. I/2. 100, GrgEhmLvt prot. XI/2. 507.

<sup>803</sup> UdvEhmLvt prot. I/3. 219, DsEhmLvt prot. II/1. 224, 723–724, 315, SzkEhmLvt prot. II/2. 276, HZEhmLvt prot. I/3. 38, KkEhmLvt prot. I/2. 66, Csáki–Szcsné 2001. 31, DsEhmLvt prot. II/1. 792–793, MarEhmLvt prot. II/4. 126–128, HZEhmLvt prot. I/3. 119, MarEhmLvt prot. II/5. 9/a, HZEhmLvt prot. I/3. 244.

általában viták sorát váltotta ki, ezért pl. 1751-ben a szászrégenieket kötelezték, hogy egész bért fizessenek a magyarrégeni lelkésznek.<sup>804</sup>

Az újonnan szervezett tanítói állásokhoz kapcsolódó díjleveleket először a vizitáció mutatták be, később a parciálisnak kellett őket jóváhagynia (pl. Új-székely 1749, Szederjes 1753, Klopotiva 1774, Ribice–Brád 1780, Magyarsülye 1780). (Erről a témáról lásd a 3.2.1. alpontot is.) Az egyházlátogatás akkor hagyta jóvá ezeket, ha a fizetésből megélt a mester (pl. Körösbánya 1779), és nem csonkult a lelkész fizetése sem (pl. Ormány 1746, Kelementalke 1776). Ha a gyülekezet több szolgálatot várt lelkészétől vagy mesterétől, ki kellett egészítenie fizetését: 1780-ban az enyedszentkirályi mesternek megtiltották az orgonálást addig, amíg a díjlevelét nem változtatják.<sup>805</sup>

Többnyire a vizitáción állapították meg a tandíjat is. Ez az összeg töredéke volt a mester összjövedelmének. A legkorábbi ilyen jellegű végzés 1700-ból Lozsádról származik. (A kérdésről lásd részletesebben a 3.5. alfejezetet.)<sup>806</sup>

Amikor az eklézsia nem tudta a szükséges anyagi alapokat előteremteni, veszélybe került az állások fenntarthatósága. A vizitáció – amennyiben szükségesnek látta és missziós célnak tekintette a megfelelő szolgálatokat – igyekezett más forrásokat (elsősorban pénztőkét) előteremteni a fizetés pótlására (pl. Bácsi 1772, Vajdahunyad 1773).<sup>807</sup>

### 5.2.2. A díjlevelek módosítása

A díjlevelek meghatározásakor figyelembe vették a gyülekezeti tagok anyagi lehetőségeit (pl. az ún. *ökrös vagy ökretlen emberek*), a vidék természetföldrajzi és mezőgazdasági jellemzőit (bortermő vidéken bor, Háromszéken viszont a sör alapanyagául szolgáló szalad volt a jövedelem része) és a gyülekezet lélekszámát. Utóbbi szempont határozta meg a fizetések nagyságát. Ezek a tényezők viszont időközben változtak. Az éghajlati, természetföldrajzi változások (nem termett szőlő, kiszáradt az erdő stb.) következtében bizonyos időszakokban egyes fizetés-

---

<sup>804</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 380, GörgEhmLvt prot. XI/1. 219–220, KükEhmLvt prot. II/4. 37, GörgEhmLvt prot. XI/2. 575–576, 304, HZEhmLvt prot. I/2. 121, KükEhmLvt prot. II/2. 65, II/3. 252, GörgEhmLvt prot. XI/1. 321.

<sup>805</sup> UdvEhmLvt prot. I/3. p. 103, 108, HZEhmLvt prot. I/3. 114, 295, 305, KükEhmLvt prot. II/4. 434–435, HZEhmLvt prot. I/3. 250, DésEhmLvt prot. II/1. 354, MarEhmLvt prot. II/5. 78, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 543.

<sup>806</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 232–233.

<sup>807</sup> HZEhmLvt prot. I/3. 1, 75.

nemek kifizethetlenné váltak. A 18. század közepétől elkezdődött a gyülekezetek társadalmi rétegződése, a falvakban is megjelentek azok, akik nem mezőgazdasági termelésből éltek (elsősorban mesteremberek, később a kereskedők). A háborúk és járványok okozta lélekszámcsökkenés az állások létét veszélyeztette. Ezekben az esetekben szükség volt a díjlevél módosítására.

A vizitáció óvatosan kezelte ezeket a vátoztatásokat. A díjlevél jobbítását, kiegészítését tudomásul vették (pl. Orbaitelek 1677, Klopotiva 1719, Magyarherepe 1737, Rugonfalva 1742, Bonchida 1756, Kozárvár 1765). Ha a gyülekezet csak a fizetésemelés szándékát említette, utasították, hogy az új díjlevelet mutassák be a parciálisnak (pl. Asszonynépe 1776). Néhol a bizottság igyekezett rábírní a híveket a fizetés kiegészítésére (Küküllővár 1735, Désakna 1740, Szamosújvárnémeti 1744, Erősd 1752, Székelyszentistván 1766, Retteg 1771, Bácsi 1772). A 18 század közepén a Küküllői traktus több ekléziájában (Nagykend, Balavásár, Egrestő, Boldogfalva) a kincstár önhatalmúlag elvonta a lelkészeknek járó dézsmanegyedet (*quarta*), így a vizitáció kérte a gyülekezetet, hogy pótolja ki a jövedelemkiesést. Nagykendén pl. helyben meg is egyeztek, Balavásáron évekig húzódott az ügy.<sup>808</sup>

1731-ben a kolozsborsai gyülekezet tagjait kötelezték, hogy ne fél, hanem egész napot szántsanak a lelkésznek. Gyakran előforduló vitatéma volt, hogy csépletlen (*kalongyául*), vagy szemes (*vékául*) gabonát kell-e fizetni, és milyen mérték szerint lehet egyiket átváltani a másikra. Legtöbb helyen az egy kalangya=egy véka váltást írták elő (pl. Galac 1718).<sup>809</sup>

Sokszor kérték az ekléziák, hogy bizonyos termények helyett pénzt fizethessenek. 1759-ben a merősverese gyháziak a mustbér nagyságát az évi termés-hozamhoz szerették volna igazítani. A bizottság elutasította a kérést, de lehetőséget adott arra, hogy pénzzel megváltsák a mustot. A termények átváltási ára koronként és vidékenként különbözött: Egy véka búza egy sustákat (12 dénár) (Székelyszenterzsébet 1718), 30 dénárt (Kovászna 1742), 17 polturát (51 dénár) (Kide 1749), egy szekér fa 2 polturát (6 dénár) (Erdőszentgyörgy 1695), 6 polturát (18 dénár) (Marosvécs 1746, Búza 1769), 24 dénárt (Búzásbesenyő 1749, Légen 1760, Erdőcsinád 1769), 36 dénárt (Uzdiszentpéter 1753), 60 dénárt (Déva

<sup>808</sup> Csáki–Szőcsné 2001. 6, HZEhmLvt prot. I/2. 147, KükEhmLvt prot. II/3. 221, UdvehmLvt prot. I/3. 93, SzékEhmLvt prot. II/2. 25, DésEhmLvt prot. II/1. 663, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 465, KükEhmLvt prot. II/3. 185, DésEhmLvt prot. II/1. 293, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 4r, Sepsiehm VIZjvk 449–450, MarEhmLvt prot. II/4. 452, SzékEhmLvt prot. II/2. 438, HZEhmLvt prot. I/3. 46, KükEhmLvt prot. II/3. 470, 496, 497, 503, 509, 522.

<sup>809</sup> DésEhmLvt prot. II/1. 172, HZEhmLvt prot. I/2. 121.

1779), egy veder bor 30 dénárt (Melegföldvár 1768), egy boglya széna egy máriást (34 dénár) (Marosszentkirály 1753), egy öl vászon 6 dénárt (Retteg 1744) ért. Nagyon sokszor a termények piaci árát kellett fizetni (*fizessenek meg forensi pretio*) (pl. Marosbogát 1721, Ormány 1727, Mezőveresegyháza 1759, Brád 1772, Abafája 1773, Kide 1775, Bágyon 1777). Ellenkező példánk is van: 1769-ben a vizitáció megtiltotta a magyardécsei lelkésznek, hogy búza helyett pénzt vegyen el.<sup>810</sup>

Az alkalmi szolgálatok díjának meghatározásáról, illetve változtatásáról is az egyházlátogatás döntött (Marosugra 1699). A lelkésznek temetésért 1720-ban Szőkefalván egy forintot, keresztelésért 1747-ben Magyarrégenben négy polturát (12 dr.) fizettek. 1732-ben Zágonban és 1742-ben Barátoson a temetésen éneklő mesternek egy susták (12 dr.), 1743-ban Vajdaszentiványban 6 poltura (18 dr.), 1756-ban Sajószentandrásán 8 poltura (24 dr.), 1780-ban Kidében 4 poltura (12 dr.) járt. A nagymohai gyülekezetben a temetési prédikációt egy szekér fával fizették meg. Az 1719-es pestisjárvány idején a lelkész nagyon sokat temetett, ám nem fizettek érte. A járvány elmúltával a vizitáció kérte, hogy lehetőség szerint utólag rendezzék a tartozást.<sup>811</sup>

A megfogyatkozott fizetést gyakran úgy pótolta az eklézsia, hogy taxás vagy dézsmás földet (lásd 5.1.4. alpont) adott az egyházi szolgálóknak, hogy díjmentesen műveljék azokat (pl. Küküllőalmás 1682, Radákszinye 1745, Boldogfalva 1752, Kozárvár 1756, Magyarpéterlaka 1769, Szelecske 1773).<sup>812</sup>

Bizonyos módosítási kérelmeket – általában a fizetés csökkentésére célzókat – elutasítottak (Maroscsapó 1732, Székelytompá 1746, Uzdiszentpéter 1761, Ádámos 1768, Déva 1778), vagy a parciális zsinat elé utaltak (Héderfája 1740, Körtvélyfája 1754, Botháza 1755, Kolozsgyula 1760, Radákszinye 1764, Székelyabod 1771, Csekelaka 1778): *nincsen sem Visitatio, sem ecclesia hatal-*

---

<sup>810</sup> UdvEhmLvt prot. I/3. 200, Csáki–Szöcsné 2001. 270, DészEhmLvt prot. II/1. 419, MarEhmLvt prot. II/1. 127–128, GörgEhmLvt prot. XI/1. 274, 388, XI/2. 566–567, SzékEhmLvt prot. II/2. 391, 188, KükEhmLvt prot. II/3. 421, HZEhmLvt prot. I/3. 266, MarEhmLvt prot. II/4. 30, SzékEhmLvt prot. II/2. 361, KükEhmLvt prot. II/2. 83, DészEhmLvt prot. II/1. 104, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 7v, II/2. 147, HZEhmLvt prot. I/3. 61, GörgEhmLvt prot. XI/2. 630, DészEhmLvt prot. II/1. 845, NÉnyedEhmLvt prot. I/2. 476, SzékEhmLvt prot. II/2. 375.

<sup>811</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 279, II/2. 64, Csáki–Szöcsné 2001. 235, 262, GörgEhmLvt prot. XI/1. 231, DészEhmLvt prot. II/2. 40, SzékEhmLvt prot. II/2. 66, GörgEhmLvt prot. XI/1. 280, UdvEhmLvt prot. I/3. 222–223.

<sup>812</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 101, DészEhmLvt prot. II/1. 339, KükEhmLvt prot. II/3. 452, DészEhmLvt prot. II/1. 562, GörgEhmLvt prot. XI/2. 560, DészEhmLvt prot. II/1. 774.



mába, hogy a tiszteletes praedikátor fizetését megváltoztassa avagy imminuálja. Különösen helytelenítették, és azonnal érvénytelenítették is a felsőbb egyházi hatóság tudta nélkül eszközölt fizetésmódosításokat: a tiszteletes papnak is nincsen hatalmában, hogy a bért elengedgye (pl. Küküllőszéplak 1752, Fintaháza 1761, Magyarherepe 1777, Miriszló 1778). Sokkal engedékenyebbek voltak, ha a gyülekezet éppen a szűk esztendőre, vagy a katonai beszállásolásra hivatkozva kérte a terhek ideiglenes csökkentését: 1724-ben Zabolán a nehéz időhöz képest csökkentették a járandóságot. 1752-ben Marosjárában megengedték, hogy az egyazon háznál lakó két család ne két, hanem másfél fizetést adjon. 1771-ben a kidei ecclesia Isten keze által megnyomattatott lévén, a vizitáció csökkentette a búzabérré arra az évre. 1777-ben a lozsádiak a szegények béérének csökkentését kérték. A vizitáció hivatalosan megtagadta a kérést, de az egyházi szolgálak kérte, hogy a szűkebb és termékenyebb esztendőkhöz képest legyenek mindenkor tekintettel a tehetetlenebbekre és fizetéseknek békívánását alkalmazzassák az időhöz, s annak termékeny vagy terméketlen voltához.<sup>813</sup>

Helyenként a különböző jogállású vagy anyagi helyzetű egyháztagok különböző mértékben járultak hozzá az egyházi szolgálak fizetéséhez. Gyakran szabályozták ökrös és ökretlen emberek fa- (Erdőszentgyörgy 1695, Sövényfalva 1698), bor- (Felőr 1768) és búzabérét (Székelytompá 1695, Páké 1742, Harasztkerék 1746, Magyarország 1756, Bálványosvárnya 1756), illetve munkakötelezettségét (Udvarfalva 1695, Magyarországi 1703, Magyarorszentbenedek 1773). 1694-ben Zágónban és Pákében, 1714-ben Barátoson a szaladbér nagyságát a gyülekezeti tagok anyagi helyzetétől tették függővé. 1742-ben a kispülpösi, 1779-ben a mezősámsondi nemesek és jobbágyok gabonabérét határozták meg. 1767-ben Alsócsernátonban kifogásolták, hogy a házas tüzes lakosok a szegény jövevényekkel és kézi munkájokkal magokat táplálókcal egyformán fizetnek. A vizitáció helybenhagyta a gyakorlatot, ugyanis ez volt az eklézsia régi szokása. 1775-ben Kidében a bérnek fizetése kinek-kinek statusa és facultasa szerint repartíáltaték, ám hozzátették, hogy a csoportok között lehet átjárhatóság (lásd Függelék 54.). A patrónusi jogállású tagok nagyobb bérré, ún. patrocíniumot fizettek (részletesen lásd a 3.7.3.

<sup>813</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 163, MarEhmLvt prot. II/2. 622, GörgEhmLvt prot. XI/2. 374, KükEhmLvt prot. II/4. 114, II/3. 273, HZEhmLvt prot. I/3. 219, GörgEhmLvt prot. XI/1. 441, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 90r, DészEhmLvt prot. II/1. 604, 656, MarEhmLvt prot. II/4. 735, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 504–505, KükEhmLvt prot. II/3. 462, MarEhmLvt prot. II/4. 254, KükEhmLvt prot. II/4. 312–313, Csáki–Szöcsné 2001. 190, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 497, DészEhmLvt prot. II/1. 765, HZEhmLvt prot. I/3. 185.

alpontot), ennek fejében mentesültek az fizikai munkától (szántás, kaszálás stb.) (pl. Melegföldvár 1771).<sup>814</sup>

Az egyházlátogatás egyéni kérelmeket is elbírált. Többnyire elszegényedett emberek keresték meg a bizottságot, és kérték, hogy csökkentsék a rájuk eső bért, vagy tekintsenek el attól. 1700-ban Csáváson öt, 1761-ben Lukafalván két gyülekezeti tagnak adtak kedvezményt. 1736-ban a kozárvári Székely Jánosnak engedélyezték, hogy kevesebbet fizessen, de megígérte, hogy *ha az Isten áldását rajta bővíti, az egész bért megfizeti*. 1752-ben Marosjáraiban *edgy szegény, magával jóltehetetlen ember* kérte, hogy mentesítsék a fizetés alól. A vizitáció kijelentette, hogy hajlandó csökkenteni a rá eső járandóság-részt, *de hogy tellyességgel semmit ne adgyon, azt sem admittálhattya*. 1769-ben pedig annak a tekei özvegyasszonynak engedtek el négy véka búzabért, aki házában helyet adott az istentiszteleteknek.<sup>815</sup>

A lelkész és mester bér feletti vitáit is a vizitáción oldották meg: 1686-ban Hátszegen meghatározták, hogy a halotti harangozásért járó 24 dénaron egyenlő arányban osztozzanak. 1729-ben a magyarzsomboriak a dézsma ötödét a mesternek akarták adni. A vizitáció jelezte, hogy ez nem szerepel a díjlevélben, így nem járul hozzá a változtatáshoz. 1730-ban a gógánváraljai bért osztották fel egyharmad–kétharmad arányban a mester és a lelkész között. 1745-ben a toldalagi cinteremben termett gyümölcsön fele-fele arányban osztozott a lelkész és a tanító. 1749-ben utasították a bonyhai lelkészt, hogy a bernádi filiában szolgáló lévitával osztozzék az ottani cinterem fűvén. 1780-ban rögzítették, hogy a búzásbocsárdi temetőben termett fű kétharmada a lelkészé, egyharmada a mesteré.<sup>816</sup>

Az állások üresedésekor végzett szolgálatok (az ún. beszolgálás) díját is az egyházlátogatásnak kellett megállapítania: 1730-ban az esztényi egyházközség csak lévitát tartott, akit köteleztek arra, hogy saját jövedelméből fizesse azt a lelkészt, aki havonta egyszer szolgált a gyülekezetben. 1741-ben a magyarfülpösi lelkész tanított is, így a mesteri bér felét neki ítélték, másik fele az eklézsiánál

---

<sup>814</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 127–128, KükEhmLvt prot. I/2. 250, SzékEhmLvt prot. II/2. 356, MarEhmLvt prot. II/1. 134–135, Csáki–Szócsné 2001. 263, MarEhmLvt prot. II/2. 629, SzékEhmLvt prot. II/2. 30, 62, MarEhmLvt prot. II/1. 102, KükEhmLvt prot. I/2. 376–377, KükEhmLvt prot. II/4. 209, Csáki–Szócsné 2001. 30, 31, 64, GörgEhmLvt prot. XI/1. 217, MarEhmLvt prot. II/5. 139, KézdiEhmLvt prot. II/2. 133, DészEhmLvt prot. II/1. 844, SzékEhmLvt prot. II/2. 466–467.

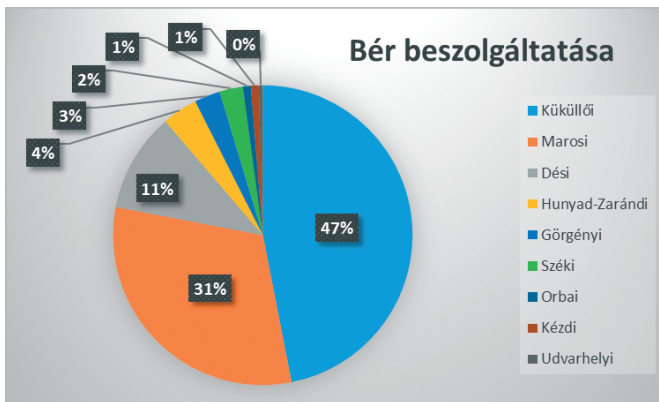
<sup>815</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 294, MarEhmLvt prot. II/4. 256, DészEhmLvt prot. II/1. 235, GörgEhmLvt prot. XI/1. 362, XI/2. 553.

<sup>816</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 35, DészEhmLvt prot. II/1. 137–138, KükEhmLvt prot. II/3. 108, GörgEhmLvt prot. XI/1. 190, KükEhmLvt prot. II/3. 429, NENyedEhmLvt prot. I/2. 545.

maradt. A fehérvízi lelkészi állás 1776 és 1778 között üres volt, a hívektől összegyűlt fizetés egy részét a beszolgáló felsőszálláspataki lelkésznek adták, a másik részt épületkarbantartásra fordították. Amikor a lelkész hiányában a szolgálatok nagy része a mesterre hárult, a bér harmadát is neki ítélték (Küküllőalmás 1713, Szászújfalú 1776).<sup>817</sup>

### 5.2.3. Fizetések beszolgáltatása

A vizitáció a gyülekezeti tagoktól számon kérte, hogy idejében beszolgáltatják-e az egyházi szolgák fizetését, az eklézsia világi tisztségviselőitől pedig elvárta és megkövetelte, hogy szükség esetén hajtsák be azt. Ha a helyi intézkedések eredménytelennek bizonyultak, a felsőbb egyházi hatóság próbálta behajtani a *restans*



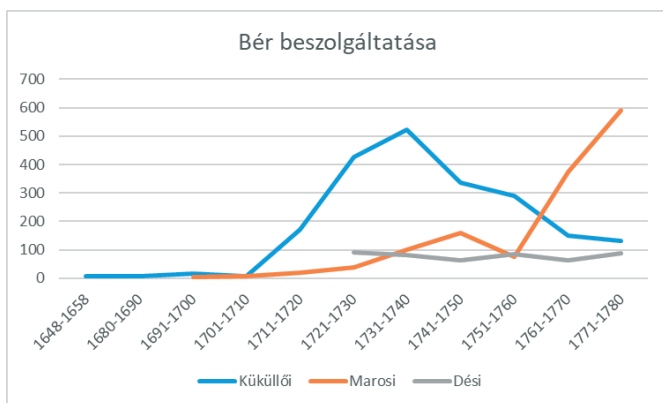
57. ábra – Bér beszolgáltatásával kapcsolatos ügyek – egyházmegyék szerint

*béreket*. Továbbá felügyelte a fizetésként beszolgáltatott termények minőségét és mennyiségét, és megpróbálta a lehető legvilágosabban behatárolni a kedvezményezettek körét, és megszüntetni a visszaéléseket. Jegyzőkönyveinkből összesen 4352 fizetéssel kapcsolatos ügyet ismerünk. Ezen ügyek egyházmegyénkénti megoszlását lásd az 57. ábrán.

A legtöbb adatot a Küküllői, illetve a Marosi egyházmegye gyülekezeteiben találjuk, 2065-öt a Küküllőiben és 1368-at a Marosiban. A Dési egyházmegyében 411 alkalommal foglalkoztak a bérek beszolgáltatásával. Másutt 150 alatt van az ügyek száma.

A fizetéssel kapcsolatos ügyek egyházmegyékre és évtizedekre bontott vizsgálata során a két nagy egyházmegye között eltérések mutatkoznak: a küküllői gyülekezetekben az 1720–1740 közötti időben foglalkoztak legtöbbet a rosszul

<sup>817</sup> DészEhmLvt prot. II/1. 153, HZEhmLvt prot. I/3. 221, KükEhmLvt prot. II/2. 4, NÉnyedEhmLvt prot. I/2. 471.



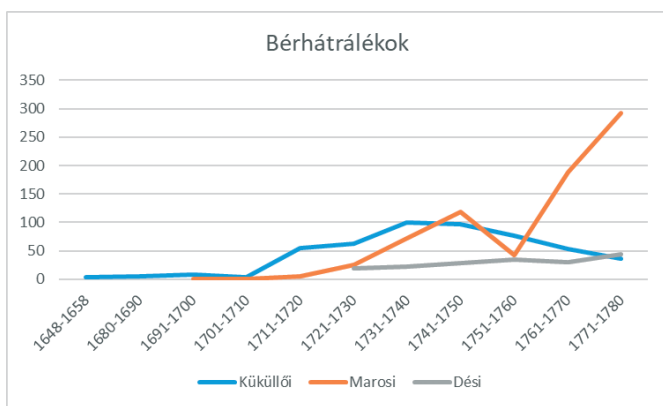
58. ábra – A bér beszoigaltatásával kapcsolatos ügyek – Kükküllői, Marosi és Dési egyházmegye

fizető egyháztaggal, 1740 után folyamatosan csökken az ügyek száma. A marosi vizitációkon 1760 után került elő gyakrabban a bérek beszoigaltatása. A Dési traktus ügyei évtizedenként 100 körül mozogtak. Az ügyek csaknem felét teszik ki a bér beszoigaltatására vonatkozó általános intézkedések, a másik felét pedig

az egyéni kérések, illetve valamely fizetés-nem beszoigaltatásának a szabályozása (lásd az 58. ábrát).

### 5.2.3.1. Hátralékok, rossz minőségű termény, hanyag egyházfiai

A bérek beszoigaltatása kapcsán leggyakrabban a sok a restantia, bérének béfizetésében restesek, negligensek stb. panasz hangzott el a lelkész, illetve a tanító szájából, amikor a vizitáció a rá bízott eklézsia tagjairól kérdezte. Ez a panasz jóval gyakoribb, mint az erkölcsi jellegű vétségek felemlegetése. Három egyházmegye adatait öszszeszevetve a következőképpen alakult a bér iránti általános panaszok száma (lásd az 59. ábrát).



59. ábra – Bértartozásra utaló panaszok – Kükküllői, Marosi és Dési egyházmegye

Az egyházi szolgák fizetésének beszoigaltatását az egyházfnak, illetve a gondnoknak kellett felügyelnie. A lelkész vagy a tanító vonatkozó panaszát a vi-

zítáció több lépésben orvosolta: 1. Amennyiben nem volt világos a kintlevőség mértéke, kérték a panaszost (Szépkenyerűszentmárton 1772, Pókafalva 1776) vagy az ekléziát (Vadasd 1759), hogy írja össze követeléseit. (1692-ben a hosdái lelkész követelését túlzottnak tartotta a vizitáció és kérte, hogy *az időhöz képest a felettébb való keménségét az engedetlenek iránt az engedelmessekért mérsékellye ökegyelme.*) 2. Felszólították a gyülekezetet, hogy azonnal vagy meghatározott időpontig szolgáltatassa be a (sokszor több éve) hiányosan fizetett bért (Sóvárad 1692, Nyárádkarácson 1766). A határidő lehetett nyolc (*intra octavum*) (Kérő 1722, Kebele 1767), illetve tizenöt nap (*intra quindenam*) (Ormány 1722), vagy valamelyik jeles nap, pl. Szent György (Fehéregyháza 1681, Disznajó 1754), Húsvét (Magyarnemegye 1744), Szent Márton (Görgényszentimre 1776) napja, a következő parciális zsinat (Sajósárvár 1758, Kisfülpös 1760, Küküllővár 1775) stb. Ellenkező esetben pénzbüntetést helyeztek kilátásba (pl. Kide 1750, Mikefalva 1758), ha a családban esedékes volt keresztelés, temetés vagy esketés, akkor annyit kellett fizetniük érte, mint az eklézián kívüliek (pl. Kide 1780). Olykor a világi karhatalom közbelépésével (Lozsád 1691, Nagydevecser 1762, Déva 1778) vagy záloglással (Disznajó 1752) fenyegették az adósokat. 3. Amikor ez sem vezetett eredményre, a vizitáció utasította a világi előljárókat, hogy gyűjtsék be a fizetést, ha az egyháztagnak nem engedelmeskedtek, felhatalmazta őket a záloglásra is. 4. Ha kiderült, hogy a gondnok vagy az egyházi hanyagsága miatt nem gyűlt be a fizetés, világi karhatalommal, a *restans bérek* megfizetetésével és záloglással fenyegették (Nyárádselye 1741, Harasztkerék 1768, Tancs 1770, Pókafalva 1776, Radnót 1777). A vétkes egyháziak gyakran kezeseket állítottak, hogy az azonnali büntetéstől megmeneküljenek (pl. Magyaró 1775). 5. Amikor ez sem vezetett eredményre, pénzbüntetést róttak ki az eklézia világi előljáróira (Mezőbergenye 1741, Rettég 1756) (lásd a 4.2. alfejezetet is), vagy zálog gyanánt elhajtatták a marhájukat (pl. Búzásbesenyő 1715, Havad 1741, Désakna 1745, Nyárádszentbenedek 1746, Disznajó 1751, Marosfalu 1752, Magyardécse 1772). A záloglás olykor már a vizitáció jelenlétében megtörtént, és meghatározták a zálog felhasználását is: *az elvött zálogokat tartozzék tiszteletes esperest uram ökegyelme kezében vinni, és tiszteletes esperest uram osztán bátorságosan azoknak, akiknek azokra szükségek vagon, eladhattya, hogy osztán a loci ministernek refundállya* (Disznajó 1751, hasonló végzés: Magyarnemegye 1763). 1718-ban Székelykeresztúron megparancsolták az egyházfinak, hogy ne a zálogot, hanem az annak eladásából befolyt pénzt adja kárpótlásként a lelkésznek. Ha lelkészváltáskor került elő nyomatékosan a bérek ügye, az új prédikátort vagy mestert eltiltották a szolgálattól mindaddig, amíg az

eklézsia nem rendezte elődjének minden adósságát (pl. Zágon 1736, Búza 1765, Melegföldvár 1769).<sup>818</sup>

A patrónusoktól járó bérek beszolgáltatásáról a 3.7.3. alfejezetben szoltunk. A Hunyad–Zarándi egyházmegye kisebb gyülekezeteiben a lelkészi díjlevél kizárólag a helyben lakó, illetve a településen birtokkal rendelkező (ún. *bébiró* vagy *extraneus*) kis- és közepnemesek önkéntes felajánlásaiból állt össze. Az 1770-es évek hunyad–zarándi vizitációi próbálták jobb belátásra bírni azokat a birtokosokat, akik sorozatosan nem fizették ki a megígért bért, így a lelkészi állás fenntarthatóságát veszélyeztették (pl. Marosnémeti 1776, Ribice 1779). A kérdés előkerült más egyházmegyékben is, pl. 1731-ben Magyarorszentbenedeken. A kismemeseket sok helyütt arra kellett figyelmeztetni, hogy a „patrónusi” bérük nem lehet kevesebb a közrendű tagokénál (pl. Küküllővár 1713, Székelytompá 1725, Balavásár 1736, Magyarpalatka 1770).<sup>819</sup>

A bér behajtásában fontos szerepe volt a karhatalomnak. 1722-ben az országos zsinat panasolta a Főkonzisztóriumnak, hogy *sok restantiak vannak az ecclesiakban, melyet senior uramék visitatioknak idején is fel nem szedhetnek brachium nélkül, azt pedig nem akarnak adni tiszt uraimék*. A világi tisztségviselőknek elsősorban a záloglásban volt meghatározó szerepük. Az is előfordult, hogy a vizitáció kezében nem volt elégséges eszköz az adósságok behajtására. Disznajón 1751-től 1754-ig próbálták rábírní a gyülekezetet a fizetésre, az utolsó évben ezt írták a jegyzőkönyvbe: *mit tegyen a Szent Visitatio anxii haeremus, már éppen belébolondullunk, és nem győzünk eleget csudálkozni a nagy hidegségen s engedetlenségem*.<sup>820</sup> Ilyenkor volt szükség a karhatalom segítségére.

---

<sup>818</sup> SzékEhmLvt prot. II/2. 488, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 469, MarEhmLvt prot. II/4. 149, HZEhmLvt prot. I/1. 105, MarEhmLvt prot. II/1. 40, II/4. 476, HZEhmLvt prot. I/3. 219, DészEhmLvt prot. II/1. 8, 9, MarEhmLvt prot. II/4. 526, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 9r, DészEhmLvt prot. II/1. 437–438, GörgEhmLvt prot. XI/1. 444, UdvehmLvt prot. I/2. p. 46, SzékEhmLvt prot. II/2. 104, GörgEhmLvt prot. XI/2. 667, 352, KükEhmLvt prot. II/4. 259, SzékEhmLvt prot. II/2. 265, DészEhmLvt prot. II/2. 39, KükEhmLvt prot. II/3. 508, GörgEhmLvt prot. XI/1. 345, MarEhmLvt prot. II/2. 498, GörgEhmLvt prot. XI/2. 575, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 469, KükEhmLvt prot. II/4. 324–325, GörgEhmLvt prot. XI/2. 667, MarEhmLvt prot. II/2. 508–509, II/4. 552, SzékEhmLvt prot. II/2. 72, KükEhmLvt prot. II/2. 31, MarEhmLvt prot. II/2. 501, DészEhmLvt prot. II/1. 340–341, MarEhmLvt prot. II/2. 631, GörgEhmLvt prot. XI/1. 315, SzékEhmLvt prot. II/2. 475, GörgEhmLvt prot. XI/1. 348, UdvehmLvt prot. I/3. 198, Csáki–Szócsné 2001. 252, SzékEhmLvt prot. II/2. 274, 390.

<sup>819</sup> HZEhmLvt prot. I/3. 151, 357, KükEhmLvt prot. II/3. 124–125, I/2. 489, MarEhmLvt prot. II/2. 151, KükEhmLvt prot. II/3. 213, SzékEhmLvt prot. II/2. 425.

<sup>820</sup> ERZSI II. 49, GörgEhmLvt prot. XI/1. 397.

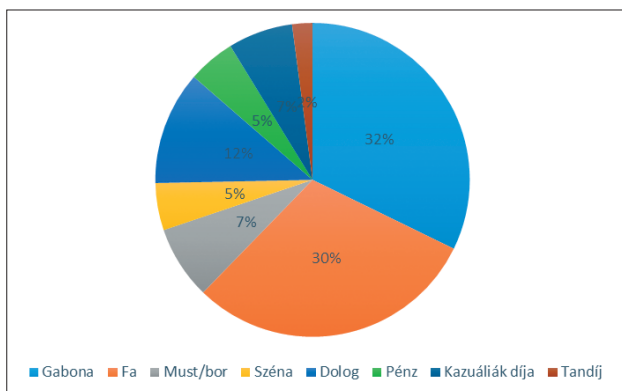
A beszolgáltatás időpontját és a termények minőségét is szabályozták. 1780-ban a kercesdi eklézsiát felszólították, hogy minden évben határozza meg a bér beszolgáltatásának pontos idejét. Az egyházi szolgák leggyakrabban arról panaszkodtak, hogy nem ugyanazon a napon adja be mindenki a búza-, széna-, illetve fabért, a romlandó termények károsodnak, ugyanis ilyenkor nem fedték be az asztagot, illetve a szénakazlat. 1751-ben a disznajóiakat elmarasztalta a vizitáció, amiért két-három hétig is tartott a bér behordása (lásd Függelék 55.). Az egyházlátogatás ilyen esetekben elrendelte, hogy egyetlen napon vigyék be a parókiára a búzát, illetve a szénát (pl. Páva 1694, Erdőszentgyörgy 1700, Magyarsülye 1739, Mezőveresegeyháza 1744, Marosfalu 1758, Oroszfája 1769, Felsőtorja 1775). 1694-ben a pávai vizitáción azokat, akik nem a meghatározott napon vitték be a bért, 12 forint bírságra ítélték. A másik panasz a termények minőségére vonatkozott: *némelyek igen szegént hoznak, mikor jobbat is hozhatnának*. Az egyházlátogatás megparancsolta az egyházfinak, a gondnoknak, illetve az esküdteknek, hogy legyenek jelen a bér beszolgáltatásakor, vegyék számba annak mennyiségét és minőségét, *mert ezt véghez vinni nem a ministerek, hanem a curatorok kötelessége* (pl. Magyarsülye 1734, Berekeresztúr 1761, Teke 1765, Nyárádszentbenedek 1771, Mezőkeszű 1772, Beresztelke 1776, Gógánváralja 1776). 1692-ben Alpestesen részletesebben szabályozták a felügyeletet: *Rendellyenek ökegyelmek annak idejében az egyházfű mellé két esküt embereket, akik jó lelkiismeret szerint megvizsgálják, ha az olyan rosszul fizető embernek vagyon-é jobb búzája, s ha léssen, külgyék vissza s adassanak jobbat ökegyelmek, mert a praedicator nem gazért, hanem jó búzáért könyörög Istennek.*<sup>821</sup>

#### 5.2.3.2. A különböző bérnemek beszolgáltatásáról

Az egyházi szolgák díjleveleiben általában öt terményfajta jelenik meg: mindenhol járt gabona, fa, széna, bortermő vidéken must, Háromszéken szalad (a sörfőzés alapanyaga), ezen kívül készpénz, az eklézsia tagjai pedig kötelesek voltak bizonyos mezei munkák során segíteni lelkészüket. Az előző alpontban általánosságban tekintettük át a bér beszolgáltatásának felügyeletét, a következő

---

<sup>821</sup> NEnyedEhmLvt prot. I/2. 535, GörgEhmLvt prot. XI/1. 315, Csáki-Szőcsné 2001. 39, MarEhmLvt prot. II/1. 187–188, KükEhmLvt prot. II/3. 257–258, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 12v, GörgEhmLvt prot. XI/2. 553, KézdiEhmLvt prot. II/3. 97–98, KükEhmLvt prot. II/3. 179, GörgEhmLvt prot. XI/1. 548, MarEhmLvt prot. II/4. 705, SzékEhmLvt prot. II/2. 495, GörgEhmLvt prot. XI/2. 683, MarEhmLvt prot. II/4. 273–274, KükEhmLvt prot. II/4. 264, HZEhmLvt prot. I/1. 104.



60. ábra – A bér beszolgáltatása körüli gondok – bérnemek szerint

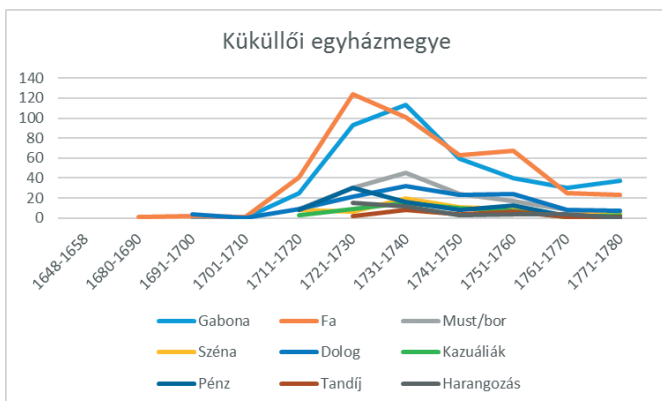
tárgyalt időbeli eltéréseken túl – szembetűnők a következők: Mindkét traktusban legtöbbit a búza és a fa beszolgáltatásával foglalkoztak, a Küküllőiben a fa-, a Marosiban a gabonabérrel kapcsolatos sérelmek a gyakoribbak. A Küküllői egyházmegye bortermő vidék, mégis rendszertelenül adták be a borfizetést, a maroszékiek pedig jóval gyakrabban mulasztották el a fizikai munkát.

A különböző **gabonafélék** (búza, zab, kukorica) beszolgáltatása 755 alkalommal került a vizsgált időszakban a vizitáció elé. Az egyházi szolgák leggyakrabban amiatt panaszkodtak, hogy nem ugyanazon a napon viszik be a kalászos gabonát, és nem fedik be az asztagot, így a kalászos gabona károsodik (Homoródszentlászló 1721, Búzásbesenyő 1749, Körtvélyfája 1751, Magyarfráta 1768, Ludvég 1772). Többnyire az egyházfit kötelezték a begyűjtés felügyeletére (pl. Retteg 1744), illetve az asztag befedésére (pl. Tötör 1725). 1779-ben Székesen az igavonó állattal nem rendelkező gyülekezeti tagok kötelessége volt az asztagfedés. Ha a fedetlenség miá kár keletkezett, akkor az eklézsiának kellett azt megfizetni (pl. Somosd 1721, Uzdiszentszék 1751). Igazításra szorult a kalászos (kalongyául)

dőkben bérfajtákra lebontva tesszük ezt (ásd a 60. ábrát).

A Küküllői és a Marosi egyházmegyében rendelkezünk statisztika készítésére alkalmas adatmennyiséggel, így ebben a két traktusban vizsgáltuk a különböző termények beszolgáltatásával kapcsolatos ügyek számát (lásd a 61–62. ábrát).

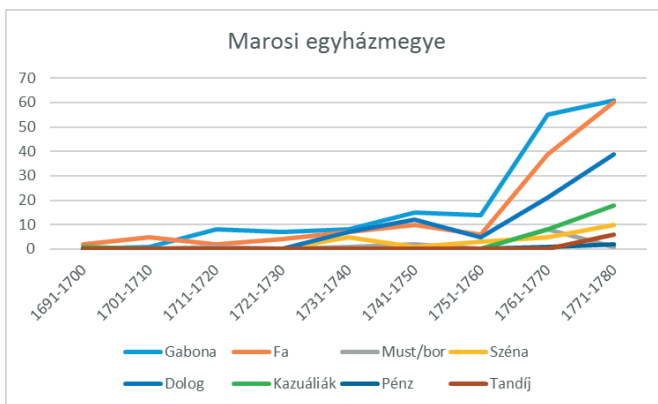
A két grafkont összevetve – az előzőekben már



61. ábra – Bér beszolgáltatása körüli gondok – bérnemek szerint – Küküllői egyházmegye



és szemes gabonát (vékával) fizetők meghatározása is (Őraljaboldogfalva 1774). Némely ekléziában (Disznajó 1754) ha a termés gyenge volt, kalangyával fizettek, ha viszont a búza jól eszett, vékával. Ezért szükség volt szabályozni a gyakorlatot. Helyenként azok, akiknek bizonyos mennyiségű (legalább 10–12 kalangya) búzájuk



62. ábra – Bér beszolgáltatása körüli gondok – bérnemek szerint – Marosi egyházmegye

juk termett (Néma 1738, Nyíres 1746, Szépkényerűszentmárton 1746, Feketelak 1761), kötelesek voltak kalászos terménnyel fizetni, másutt egyszerűbben határozták meg: *akiknek szalmájában búzájok terem, tartozzanak kalangyául fizetni, akiknek pedig nem terem, vékájául fizessenek* (Radnót 1722). További panaszra adott okot a bér minősége (pl. Alsórákos 1721), illetve mennyisége. A kalangya mérete nem volt egységes, Erdélyben általában 26–32 kévéből állt. A vizitáció 1724-ben Felsőtőkön 28 kévében határozta meg. 1731-ben Magyarszentbenedeken, 1738-ban Bádokon, 1778-ban Mikeszászán a kévék kis méretére panaszkodtak. A gabonabér beszolgáltatásának ellenőrzésére folyamatosan kirendelték az egyháziakat és a gondnokokat. Gyakran felmerült a kérdés, hogy a gabonabért mikor lehet pénzzel megváltani, és milyen összeget kell érte fizetni. Csak azok fizethettek készpént, akiknek nem termett gabonájuk. Az összegek meghatározásáról lásd az. 5.2.2. alpontot. A 18. század közepétől megjelent a kukorica (*törökbúza*) is a bérnemek között. Általában a zabbért lehetett (két véka zab = egy véka kukorica arányban) törökbúzára váltani (pl. Mezőbergenye 1762, Mezősámsond 1768, Erdőszentgyörgy 1773). 1771-ben Oláhvásárhelyen, 1772-ben Sajószentandráson úgy rendelkeztek, hogy egy véka búza másfél véka kukoricával váltható meg.<sup>822</sup>

<sup>822</sup> UdvEhmLvt prot. I/3. 227, KükEhmLvt prot. II/3. 421, GörgEhmLvt prot. XI/1. 309, SzékEhmLvt prot. II/2. 362, GörgEhmLvt prot. XI/2. 607, Magyar Néprajzi Lexikon, lásd <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/3-428.html>, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 7v, DésEhmLvt prot. II/1. 61, MarEhmLvt prot. II/5. 151, II/1. 415, GörgEhmLvt prot. XI/1. 337, HZEhmLvt prot. I/3. 109, GörgEhmLvt prot. XI/1. 444, DésEhmLvt prot. II/1. 268–269, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 27v, 32v, II/2. 235, KükEhmLvt prot. II/2. 113, UdvEhmLvt prot. I/3. 224–225,

A **tűzifa** beszolgáltatásakor a mennyiséggel és a minőséggel egyaránt gondok merültek fel, forrásaink összesen 703 ügyet említenek. A vizitációnak folyamatosan figyelmeztetnie kellett a gyülekezetet, hogy alaposan megrakott szeke-  
ret (Sáromberke 1779), jó fűtőértékű, *elvehető fát adjon* (Vajdaszentivány 1769, Kebele 1771, Bonchida 1772, Marosfelfalu 1780). Az igavonó állattal nem rendelkező gyülekezeti tagok fabére is gyakran vita tárgyát képezte. Legtöbbször azt írták elő, hogy a fogattal rendelkezők társuljanak a fogat nélküliekkel, és az utóbbiak *az ökrös embereket fejszével segílyék* (pl. Magyarzsombor 1726). A fogattal nem rendelkezőknek megengedték, hogy pénzzel megváltsák a fahordást (*a marhátlan nem kényszerítetik arra, hogy maga hátán hozzon fát*), a vonómarhával rendelkezőket viszont kötelezték rá (pl. Kibéd 1701, Kóródszentmárton 1730, Magyarlügen 1760, Szövérd 1773). A fabér behozásának időpontját is a vizitáció határozta meg (Erdőszentgyörgy 1750, Magyarpéterlaka 1777): az első részét többnyire Pünkösdig, a másodikat Luca napig kellett bevinni, egy-egy hét alatt (Kide 1734, Székelyabod 1771, Magyarlapád 1774), másutt három részletben Gergely pápa, Szent Mihály nap, illetve Karácsony előtt kellett beszállítani (Marosbogát 1723, Magyarpéterfalva 1776). Az is előfordult, hogy Szent Mihály és Szent György napjához kötötték a beszállítást (Nagyteremi 1746, Nyíres 1760). 1690-ben a hátszegiek azért nem akartak fával fizetni, mert az udvar kötelezte őket a körlevelek hordozására (*postálkodás*), a vizitáció visszaélésnek minősítette az udvari szolgálatot. 1730-ban – erdő hiányában – a vámosgálfalvi eklézsia tagjait mentesítették a fabér fizetése alól, és az ekléziát kötelezték, hogy pénzen vegyen fát szolgálattevőinek. 1749-ben Mezökölpényben és 1769-ben Botházán rögzítették, hogy mindenkinek saját nyíl-erdejéből, és nem az egyházközségből kell bevinni a fabért.<sup>823</sup>

A **must-** illetve **borbér** fizetése a szőlőtermő vidékekre volt jellemző, 177 esetben kellett az egyházlátogatásnak foglalkozni a beszállítása körüli gondokkal. Legtöbb nehézség azok részéről merült fel, akik nem termeltek nagy mennyiség-

---

DésEhmLvt prot. II/1. 42, KükEhmLvt prot. II/3. 124–125, DésEhmLvt prot. II/1. 255, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 494, MarEhmLvt prot. II/4. 334, 580, 873, SzékEhmLvt prot. II/2. 462, 484.

<sup>823</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 735, 566–567, MarEhmLvt prot. II/4. 745, SzékEhmLvt prot. II/2. 508, GörgEhmLvt prot. XI/2. 756, DésEhmLvt prot. II/1. 75–76, 174, GörgEhmLvt prot. XI/2. 708, MarEhmLvt prot. II/1. 217–218, KükEhmLvt prot. II/3. 114, MarEhmLvt prot. II/2. 718, SzékEhmLvt prot. II/2. 188, MarEhmLvt prot. II/4. 904, 727, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 465, KükEhmLvt prot. II/2. 142, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 469, KükEhmLvt prot. II/3. 390, SzékEhmLvt prot. II/2. 158–159, HZEhmLvt prot. I/1. 78, KükEhmLvt prot. II/3. 105, MarEhmLvt prot. II/2. 704, SzékEhmLvt prot. II/2. 396.

ben bort, így saját terményükből nem tudtak fizetni. 1723-ban Kérőben csak azokat kötelezték a díjlevélben szereplő három veder bor befizetésére, akik legalább nyolc vedret termeltek abban az évben, a többiek pénzzel válthatták meg. 1738-ban Némában ez a mennyiség tíz veder volt. 1732-ben Nyárádszentbenedeken, 1755-ben Vízszilváson, 1762-ben Ördögösfüzesen csak azok válthatták meg a készpénzzel a borbért, akiknek nem termett bora. 1722-ben Dányánban és 1746-ban Magyarsülyében elrendelték, hogy szüret napján közvetlenül a sajtolás után, az egyházi jelenlétében szolgáltatassák be a mustot. 1772-ben a rákosdi gyülekezetet kötelezték, hogy saját költségükön tartsák karban az eklézsia hordóit. Háromszéken a sör alapanyagául szolgáló szalad volt része a díjlevélnek. 1694-ben Zabolán meghatározták, hogy *aki húshagyókeddig szaladot önthet, adgya megh egy forint bírság alatt*.<sup>824</sup>

A **széna** kaszálásával és behordásával 114 alkalommal foglalkozott a vizitáció. Az egyházlátogatás határozatot hozott szénabér a mennyiségéről (pl. Székelymoson 1692, Kide 1724), illetve minőségéről (pl. Mezőbergenye 1712). Továbbá szabályozták, hogy kinek kell lekaszálni, és kinek a kötelessége a széna behordása (Kecsedszilvás 1725, Marosszentkirály 1749, Ludvég 1777). A gyülekezetek próbálkoztak azzal is, hogy a szénabér helyett kaszálót adjanak a lelkésznek. A vizitáció legtöbbször a díjlevél csonkításának tartotta az eljárást, és megtiltotta (pl. Erdőcsinád 1768).<sup>825</sup>

A díjlevélben szerepelt **fizikai munka** is, a vizitáció 274 ízben foglalkozott ezzel a bérnemmel. A szántás (Kolozsborosa 1728, Mezőszava 1759, Nyárádszentbenedek 1768), az eklézsia vagy lelkész földjén termett búza, illetve a széna behordása (Görgényszentimre 1764), és a vetés (Uzdiszentpéter 1765) időtartamát és időpontját az egyházlátogatás határozta meg. Amennyiben a hívek nem teljesítették kötelességüket, és a lelkésznek vagy a tanítónak kellett saját költségén behordatni járandóságát, a mulasztók meg kellett térítsék ennek az árát (pl. Marosjára 1752, Magyarpéterlaka 1754). A filiában lakók az anyaegyházközségbe, az egyházi szolgálók portájára kellett bevigyék a járandóságot (Toldalag 1778). Számos gyülekezetben kötelezték a lelkészt, hogy biztosítsa a dolgozók élelmezését (pl. Nagymoha 1721, Retteg 1758, Marosjára 1769).<sup>826</sup>

<sup>824</sup> DésEhmLvt prot. II/1. 20, 268–269, MarEhmLvt prot. II/2. 320, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 93v, II/2. 241, KükEhmLvt prot. II/2. 107, II/3. 383, HZEhmLvt prot. I/3. 49, Csáki–Szőcsné 2001. 30.

<sup>825</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 28, DésEhmLvt prot. II/1. 44, MarEhmLvt prot. II/1. 397, DésEhmLvt prot. II/1. 62–63, MarEhmLvt prot. II/2. 699, GörgEhmLvt prot. XI/2. 698, 518.

<sup>826</sup> DésEhmLvt prot. II/1. 116, 143, SzékEhmLvt prot. II/2. 129, MarEhmLvt prot. II/4.

A lelkészek panaszkodtak továbbá amiatt is, hogy az alkalmi szolgálatok díját nem fizetik be rendesen (114 eset), a mesterek pedig a tandíj (42 eset), illetve a harangozásért járó kenyér (46 eset) elmaradását kifogásolták.

### 5.2.3.3. A dézsmanegyed és dézsma beszolgáltatásáról

A lelkészek jövedemének a középkortól kezdve része volt a dézsmanegyed (*quarta*). Az egyháznak járó tizedet (*decima*, *dézma*) a középkorban négy részre osztották, negyede a helyi plébánosnak, három negyede a püspöknek járt. Az esperesek is részesedni kívántak a dézsmából, így a helyi pap legtöbbször a dézsmának csak nyolcadát vagy tizenhatodát kapta meg. Az Erdélyi Fejedelemség megalakulása után, 1542-ben ideiglenesen, majd 1556-ben véglegesen államosították a tizedet, és annak teljes haszonélvezője a fejedelmi kincstár (*fiscus*) lett. A fejedelm viszont a dézsmanegyedet, vagy akár a település teljes dézsmajövedelmét a helyi (protestáns) lelkésznek adományozhatta.<sup>827</sup> Ezen adománylevelek nagy része nem maradt fenn, az erdélyi fejedelmek királyi könyvei mindössze három ilyen oklevelet őriztek meg: 1614-ben Bethlen Gábor a kusalyi és a szilágysomlyói prédikátornak adta a helyi dézsmát, 1618-ban pedig a radnóti lelkésznek a település quartáját. A Küküllői egyházmegye protokollumába valószínűleg kiadásuk után nem sokkal bemásolták a nagyteremi és a gógánváraljai dézsmanegyed 1675-ös adományleveleit. A dézsma- illetve kvártabirtoklást az Approbata Constitutiok első része V. címének 1. cikkelye is szavatolta: *Amely helyeken az egyházi tanítóknak dézmájok, quartajok vagy egyéb, eleitől fogva rend szerént járni szokott jövedelmek volt és vagyon, azt senki tőlök elvenni ne merészelje.*<sup>828</sup>

Az adománylevélből ismerteknél jóval több eklézsia rendelkezett dézsma- vagy quartajövedelemmel. 1622-ben a Széki traktus 33 eklézsiajából 17-ben, 1676-ban a Küküllői 24 anyaegyházközségből 14-ben, 1772-ben a Görgényi 29 eklézsiajából 19-ben járt dézsmanegyed, egyben pedig teljes dézsma a lelkésznek.<sup>829</sup> Ezek beszolgáltatásának szabályozása, gyakran került a vizitáció elé. A kvárta- és dézsmaügyek kivétel nélkül vármegyei területen fekvő gyülekezetek vizsgálata során kerültek elő, a székelyföldi gyülekezetekben ez a juttatás nem volt része a

---

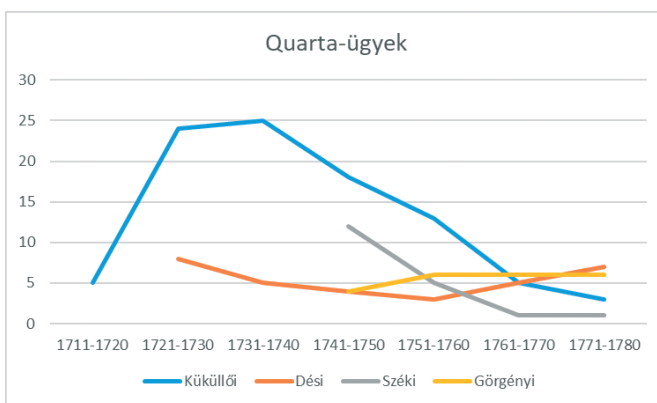
548, GörgEhmLvt prot. XI/2. 421–422, 466, XI/1. 362, 431, XI/2. 712, UdvEhmLvt prot. I/3. 223, SzékEhmLvt prot. II/2. 99, GörgEhmLvt prot. XI/2. 557.

<sup>827</sup> Makkai–Mócsy 1988. 485–486.

<sup>828</sup> Szász 2005, KükEhmLvt prot. I/2. 183–185. MT *Erdélyi Törvények 1540–1848*. 1900. 18.

<sup>829</sup> SzékEhmLvt prot. I/1. 1–12, KükEhmLvt prot. I/2. 1–78, GörgEhmLvt prot. XI/1. 1–150.

lelkészi jövedelemnek. (Ez a gyakorlat a középkorban gyökerezett: Hegyi Géza szerint a középkori Székelyföldön elsősorban nagyállattartással foglalkoztak, a földművelésen belül pedig a kölestermelésnek volt nagy szerepe, az a terménynem pedig nem volt tizedköteles.<sup>830</sup>) A legtöbb ügy a Küküllői



63. ábra – Kvartha-ügyek – egyházmegyék szerint

traktusban került elő, szám szerint 93, de a Széki egyházmegye 1744-es vizitációja tíz alkalommal foglalkozott a dézsmanegyed kérdésével. Lásd a 63. ábrát.

Egyéb bértípusokhoz hasonlóan, dézsmanegyed-ügye is akkor került a bizottság elé, ha valamely földesúr, közösség vagy éppen falu megtagadta annak beszolgáltatását. Már a fejedelemség korában találkozunk ilyen panaszokkal, 1671-ben a gyéresszentkirályi (ma Aranyosgyéres) lelkésznek Bornemissza Anna fejedelemasszony birtokáról nem fizették a dézsmanegyedet. A 18. század folyamán a patrónusok közül sokan katolizáltak, így egyre gyakrabban hangzott el hasonló panasz a vizitáción. Sokszor panaszkodtak arra, hogy a fejedelmi kincstár (pl. Désakna 1725), a helyi kisnemesek (Marosillye 1705, Bonyha 1712, Ormány 1734, Bálványosváralja 1755), a katolikus vagy frissen katolizált földbirtokosok (Magyarköblös 1773, 1774, Nyíres, Almásmálom, Szentmargita, Felőr, Várkudu, Sajósárvár, Búza 1744), a gazdatisztek (Mezőköbölökút 1753), vagy éppen a település más vallású lakói (Szamosújvárnémeti 1744 – örmény-katolikusok, Vasasszentgyed 1773 – görög-katolikusok) nem szolgáltatták be a református lelkésznek járó dézsmanegyedet. A 18. század közepének hangulatát idézi a következő történet: 1755-ben a mezőújlaki birtokosok el akarták bocsátani a lelkészt, és megüzenték a vizitációnak, hogy ha megmarad a lelkész, elveszik a kvartát. A vizitáció kérte, hogy írásban tegyék le panaszukat a következő egyházlátogatásra, akkor majd döntenek a marasztás felől. A dézsmanegyedről pedig ezt írták: *a quartának elvétele nem is önagyságokon s ökegyelmeken áll, lévén a fejedelmi donatio*. A vizitáció a panaszokat az egyházmegye világi elöljáróinak (pl. Árpástó

<sup>830</sup> Hegyi 2016. I. 390–392.

1756, Marosillye 1772), vagy a Főkonzisztóriumnak (Magyarköblös 1773) jelentette. A dézsmenegyed beszolgáltatását fejedelmi rendelet írta elő, ezért annak a világi hatóság kellett érvényt szerezzen.<sup>831</sup>

Más jellegű panaszok is elhangzottak: kifogásolták a termények minőségét (Désakna 1728), azt, hogy nem a meghatározott mennyiséget adták ki (Magyarköblös 1760), bizonyos terményekből nem adtak kvartát (Lőrincréve 1661 – dinnye és hagyma, Ormány 1735 – kukorica, kender, Csávás 1735 – zöldség, Nagyteremi 1742 – juh, méh, Ótorda 1778 – törökbúza, bárány, méh). A gabonabérhez hasonlóan a vizitáció a dézsmanegyedből járó búza és kukorica behordására is egyetlen napot rendelt (Magyarkirályfalva 1714, Küküllőszéplak 1722), az egyházfinak vagy a gondnoknak előírta, hogy legyen jelen kvartáláskor, és próbálja elejét venni a visszaéléseknek (Désakna 1725, Sövényfalva 1725, Csávás 1737, Magyarköblös 1760). 1746-ban Bálványosváraalján pedig ún. *quartásokat* választottak erre a feladatra.<sup>832</sup>

Néhány településen (pl. Marosfelfaluban) a fejedelmi adománylevél nemcsak a kvartát, hanem az egész dézsmát a lelkész fizetéséhez csatolta. Ennek a beszolgáltatása körül is hasonló nehézségek merültek fel: 1723-ban Magyarzsomborban a Sombori, 1776-ban Magyarkapudon a Bánffy család, 1745-ben Hídalmáson a görögkatolikus pap, 1746-ban Sajószentendrőn a jobbágyok nem akartak dézsmát adni. Az Udvarhelyi traktus négy, Felső-Fehér vármegyéhez tartozó gyülekezetében, Nagymohán, Szederjesen, Héjjasfalván és Petken is a teljes dézsma járt a prédikátornak. Az 1721-es vizitáción panaszolták, hogy a magyarfeleki birtokosok a szederjesi lelkésznek, a héjjasfalvi unitárius birtokosok pedig az ottani református lelkésznek nem adtak dézsmát. A petki lelkész dézsmáját pedig a falu román lakosai nem akarták megfizetni. Mindhárom üggyel a Főkonzisztóriumhoz fordult a vizitáció.<sup>833</sup>

---

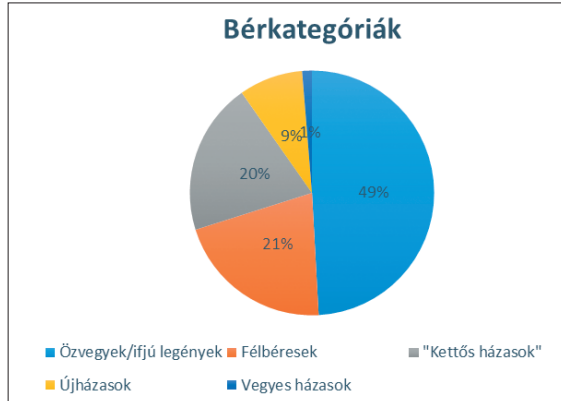
<sup>831</sup> Hermányi 1992. 42, DészEhmLvt prot. II/1. 50, HZEHmLvt prot. I/1. 10, KükEHmLvt prot. I/2. 456, 483, DészEhmLvt prot. II/1. 206, SzékEHmLvt prot. II/1. f. 94v, DészEhmLvt prot. II/1. 796, 826, SzékEHmLvt prot. II/1. f. 4v–13r, GörgEHmLvt prot. XI/1. 385, 454, SzékEHmLvt prot. II/1. f. 4r, II/2. 136, 76, HZEHmLvt prot. I/3. 68, DészEhmLvt prot. II/1. 796.

<sup>832</sup> DészEhmLvt prot. II/1. 35, 602, Hermányi 1992. 40, DészEhmLvt prot. II/1. 206, KükEHmLvt prot. II/3. 201, 326, NÉnyedEHmLvt prot. I/2. 501, KükEHmLvt prot. II/2. 7, 108, DészEhmLvt prot. II/1. 50, KükEHmLvt prot. II/2. 170–171, II/3. 215, DészEhmLvt prot. II/1. 602, SzékEHmLvt prot. II/1. f. 28r.

<sup>833</sup> GörgEHmLvt prot. XI/1. 91, DészEhmLvt prot. II/1. 31–32, NÉnyedEHmLvt prot. I/2. 472, DészEhmLvt prot. II/1. 348, SzékEHmLvt prot. II/1. f. 46r, 220–221, 226.

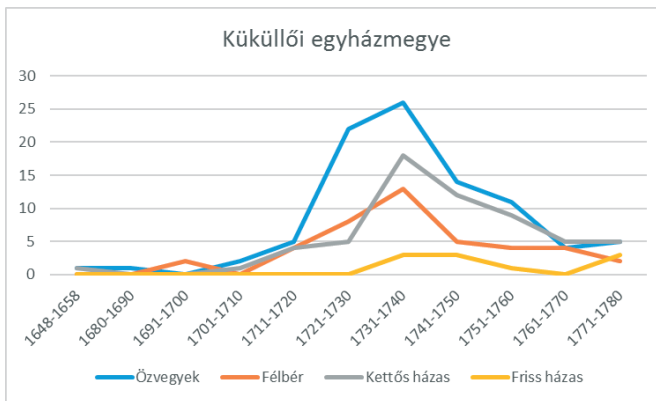
#### 5.2.3.4. A bérfizetők csoportosítása, kedvezmények

Az erdélyi református gyülekezetek tagjai között voltak fő-, közép-, kisenemesek, szabad parasztok, jobbágyok, mesteremberek, kereskedők, városi polgárok, sokgyermekes családok, özvegyasszonyok, egyedülálló legények stb. Az egyházi szolgálk fizetéséhez is társadalmi helyzetükhöz és anyagi lehetőségeikhez képest kellett hozzájárulniuk. A fejedelemség korában jelentős mezőváros, Görgényszentimre reformátusait a díjlevél három csoportra osztotta: *nemesek, darabontok, parasztok*.<sup>834</sup> A besorolás, illetve ennek szabályozása is a vizitáció feladata volt.



64. ábra – Kedvezményezett béradók ügyei

A patrónusok béréről a 3.7.3. alpontban, az ígásállattal nem rendelkező egyháztagokéről az 5.2.2. alpontban már szoltunk, a többi csoporttal összesen 462 alkalommal foglalkozott a vizitáció. (Arányaikat a 64. ábra szemlélteti.)



65. ábra – Kedvezményezett béradók ügyei – Küküllői egyházmegye

A Küküllői traktusban 204, a jóval nagyobb Marosiban 159, a Dési-ben 46, a többiben húsznál kevesebb alkalommal kellett ilyen kérdéseket igazítani. A Marosi egyházmegyében 1750 után jelent meg ez az ügytípus, így az egyetlen érdemleges, évtizedenként lebontható adatsort a Küküllői egyházmegye

<sup>834</sup> GörgEhmLvt prot. XII/1. 105.

jegyzőkönyveiből tudtuk rekonstruálni, ám itt is csak 1720 után vannak adataink (lásd a 65. ábrát).

Leggyakrabban, 227 alkalommal az özvegyasszonyok és a legényemberek bérével foglalkozott az egyházlátogatás. Ez a két csoport azért jelentett kihívást a döntéshozóknak, mert tagjainak anyagi helyzete különbözött. Némely özvegy férje halála után is a családi háznál maradt, és önállóan gazdálkodott, ők általában félbérrel tartoztak (pl. Somkerék 1779). Mások férjük halála után gyermekeikhez költöztek, és ők tartották el, így nem volt saját jövedelmük (*más hátán éltek*). A utóbbiakra vonatkozó díjszabás nem volt egységes. Néhol félbérrel tartoztak (pl. Disznajó 1751, Gernyeszeg 1755), másutt pedig csak három sing vásznat kellett adniuk (pl. Szépkényerűszentmárton 1771, Székes 1774). A férj halála évében az özvegy csak akkor adhatott félbért, ha a férj Szent György nap előtt halt meg, másként egész bért kellett fizessen (pl. Mezőpanit 1758). A nőtlen ifjak közül sokan szüleik házában éltek, mások viszont már önálló gazdálkodásba kezdtek, utóbbiak félbérrel tartoztak (pl. Magyarsülye 1735, Erdőcsinád 1767, Kispulyon 1769, Istvánháza 1777).<sup>835</sup>

A két csoport sajátos összefonódását jelentette az özvegyasszonyból és nőtlen fiából álló háztartás. Ha mindketten munkaképesek voltak, egész háztartásnak számítottak, így együtt teljes bért fizettek (Disznajó 1751, Nyárádszereda 1758, Mezőkeszű 1760, Magyarpéterfalva 1778). A cselédet tartó özvegyasszonyok szintén egész bérrel tartoztak (pl. Lőrincfalva 1773).<sup>836</sup>

A *kettős házasok* kifejezés azt jelölte, hogy egy háztartásban két pár élt. Itt elsősorban a három generációs nagycsaládra kell gondolnunk. A vizsgált jegyzőkönyvek 93 ilyen jellegű ügyet rögzítettek. A vizitáció mindig kötelező érvényű szabályként rögzítette, hogy – a világi illetékekkel ellentétben – a bér *nem háztól, hanem ágytól*, tehát házaspártól jár az egyházi szolgáltnak (pl. Somosd 1697, Radnót 1737, Pusztakamarás 1745, Gyulakuta 1771, Marosdécse 1779). (A részletesebb indoklást lásd Függelék 56.) 1726-ban a kidei eklézsia vizitációja a parciális zsinatra továbbította az *egy kenyéren* élő családok ügyét. Különösen a közmunka esetében kellett hangsúlyozni, hogy nem minden házból valaki, hanem minden házaspár egyik tagja kellett dolgozzon (pl. Székelykakasd 1701, Kolozsborsa 1759). 1758-ban Bonchidán a vizitáció megengedte, hogy ha egy

<sup>835</sup> SzékEhmLvt prot. II/2. 568–569, GörgEhmLvt prot. XI/1. 312–313, 480, SzékEhmLvt prot. II/2. 461, MarEhmLvt prot. II/5. 14, II/4. 107, KükEhmLvt prot. II/3. 187, GörgEhmLvt prot. XI/2. 518, SzékEhmLvt prot. II/2. 399, NENyedEhmLvt prot. I/2. 482.

<sup>836</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 312–313, MarEhmLvt prot. II/4. 87, SzékEhmLvt prot. II/2. 181, NENyedEhmLvt prot. I/2. 494–495, MarEhmLvt prot. II/4. 894.



háznál több házaspár is lakik, az első gazda adjon egész bért, a többiek félbért, de csak akkor, ha azt a patrónus, Bánffy Farkas jóváhagyja.<sup>837</sup>

A világi törvény szerint az új házások a házasságkötés évében nem adóztak. Ezek a kedvezmények nem vonatkoztak az egyházi járulékokra. Általában azok tartoztak egész bérrel, akik aratás előtt összeházasodtak (Kolozsorsa 1729, Póka 1751 – lásd Függelék 57, Abafája 1759), Marosszéken Szent György napja számított határidőpontnak (pl. Jedd 1759, Sóvárád 1770). Aki az év közepén vagy később házasodott, abban az évben félbért fizetett (Gyeke 1744). Néhol a lelkész elengedhette az ifjú házások bérét (pl. Teke 1758). 1779-ben Székesen az új házások a frigy megkötésének évében csak három máriással (1 forint 2 dénár) tartoztak.<sup>838</sup>

A vegyes házások béréről a 3.10.3. alpontban szoltunk.

Az udvari cselédek közül sokan nem akartak hozzájárulni az egyházi szolgák fizetéséhez, mondván, hogy földesuruk és munkaadójuk kifizette a parónusi bért (*patrocinium*). A faluban lakó és gazdálkodó udvari cselédeket a vizitáció kötelezte a béradásra (pl. Erdőszentgyörgy 1692, Radnót 1722, Magyarzsombor 1746, Marosvécs 1761, Székelykövesd 1772). 1694-ben Gyulakután az udvart arra kérték, hogy cselédeitől gyűjtse be a lelkészi bért (lásd Függelék 58.).<sup>839</sup>

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a vizitáció fokozottan odafigyelt az egyházi szolgák bérére, hiszen – az ingatlanok megfelelő állapota mellett – a bér mennyisége, illetve díjlevél szerinti beszolgáltatása elengedhetetlen feltétele volt a lelkészi illetve tanítói állás fenntarthatóságának. A bizottságok részt vettek a díjlevelek megszerkesztésében, de a parciális zsinat hagyta jóvá őket. Hasonlóképpen a parciális döntött a díjlevelek módosításáról is, a kérelmeket viszont előzetesen a vizitáció bírálta el. A kedvezmények megítélésekor körültekintően jártak el, az egyházi szolgák jövedelmét nem akarták kisebbiteni, ám a gyülekezeti tagokat sem kívánták túlterhelni. A patrónusok és az esküdtek közbenjárása és helyzetjelentése ilyenkor is sokat nyomott a latba. Azokkal, akik anyagi szükség miatt nem

---

<sup>837</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 181, KükEhmLvt prot. II/3. 222, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 22r, MarEhmLvt prot. II/4. 722, NENyedEhmLvt prot. I/2. 515, DészEhmLvt prot. II/1. 79, MarEhmLvt prot. II/1. 225, DészEhmLvt prot. II/1. 237, SzékEhmLvt prot. II/2. 82.

<sup>838</sup> DészEhmLvt prot. II/1. 143, GörgEhmLvt prot. XI/1. 330, 570, MarEhmLvt prot. II/4. 176–177, 639, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 13v, GörgEhmLvt prot. XI/1. 555–556, MarEhmLvt prot. II/5. 14.

<sup>839</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 46–47, KükEhmLvt prot. II/2. 113, DészEhmLvt prot. II/1. 75–76, GörgEhmLvt prot. XI/2. 392, MarEhmLvt prot. II/4. 761, II/1. 85.

fizettek, meglehetősen kíméletesen bántak, és igyekeztek engedményeket adni nekik. A vakmerő, illetve fukar adósokkal szigorúbban jártak el. Az adósságok behajtásában, a rosszul fizetők megzáloglásában nagy szerepe volt a világi karhatalomnak is. Az egyházmegyék közötti eltérések itt is szembetűnőek: Háromszéken ötvennél kevesebb ügyet ismerünk, a Küküllői egyházmegyében egyetlen évtized ban közel százat, Marosszéken viszont csupán a 18. század ötvenes éveitől került elő hangsúlyosabban a bérezés kérdése.

### 5.3. Pénzek és egyéb jövedelmek kezelése

Az ingó és ingatlan vagyon mellett az egyházközségek rendelkeztek pénzösszegek és termények (búza, bor, széna) felett is. Ezek a jövedelmek többnyire a földesúri dézsmából, az ingatlanok béréből, a kocsmából, malomvából, és a kölcsönbe kiadott pénzek kamatjából, adományokból, később pedig a perselypénzből származtak. Kezelésük az egyházfő, illetve a gondnok feladata volt, a lelkésznek csupán jelen kellett lenni a számadásnál. Az egyházközség gazdálkodásáról Dávid György<sup>840</sup> és Buzogány Dezső írt részletesen.<sup>841</sup> A számadás felülvizsgálata, a pénz, illetve terményjövedelmek kezelésének ellenőrzése a vizitáció hatáskörébe tartozott.

Az eklézsia javainak (*bona ecclesiae*) vizsgálata során elsőként az egyházfő (később a gondnok) adott számot a pénz- és terménybeli bevételekről és a kiadásokról. Ezután az egyházközség kamatra kiadott pénzalapjának helyzetét vizsgálta a bizottság, majd az egyéb jövedelmek és alapok kezelését ellenőrizték.

#### 5.3.1. A számadások ellenőrzése

Az egyházközség pénz- és terményalapját az egyházfő, illetve a gondnok kezelte, és neki kellett számot adni róla az eklézsia, a lelkész, a patrónus, legvégül pedig a vizitáció előtt. Sajátos esetben, általában akkor, ha a faluban nem volt megfelelő képzettségű gondnok vagy egyházfő, a lelkészre (Kéménd 1718, Magyardécse 1760, Hátszeg 1774) vagy a patrónusi udvar tisztviselőire (pl. Tancs 1767) bízták a pénzügyek rendezését.<sup>842</sup> A 88. Geleji-féle kánon nem tér ki a vizitáción történő

---

<sup>840</sup> Dávid 1931. 79–94.

<sup>841</sup> Buzogány 2009a. 291–337.

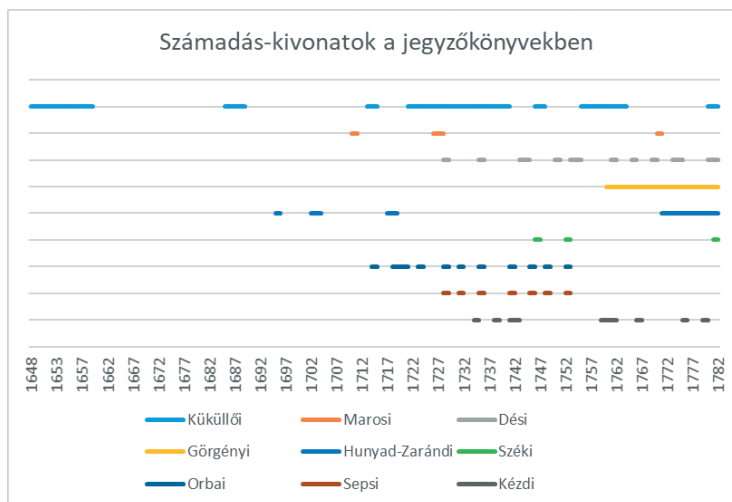
<sup>842</sup> HZEhmLvt prot. I/2. 124, SzékEhmLvt prot. II/2. 161, HZEhmLvt prot. I/3. 170, GörgEhmLvt prot. XI/2. 508.

számadás részleteire, csupán ennyit mond: *Az egyház javainak felhasználását gondosan vegyék számba, a kezelőket számoltassák el.* A részletes szabályozás hiányában a kezelők elszámoltatásának gyakorlata egyházmegyéenként különbözött.

Valószínűleg minden vizitáción sor került rá. A

számvétel végrehajtását jelzi, hogy a pénztármaradványt (ritkábban külön a bevétel és a kiadás végösszegét), valamint a kamatra kiadott pénzösszeget feljegyezték. Később ezt a következő mondat vezette be: *A curator/egyházi számot adván de perceptis et erogatis anni [...] marad készpénz [...].* A számadáskivonatokat meglehetősen rendszertelenül másolták be a vizitációs jegyzőkönyvekbe (lásd a 66. ábrát).

A Küküllői egyházmegye protokollumaiban 1648–1658 között többnyire a kamatra kiadott pénzösszegek szerepelnek, hosszabb kimaradás után 1715 és 1745 között, majd 1755 és 1765 között a számadás végösszegeit rögzítették, ezután ez a téma kimarad a vizitációs iratokból. A legkevesebb ilyen jellegű feljegyzést a Marosi traktus jegyzőkönyveiben olvassuk, csupán az 1710–11, 1726–28, 1758–60, 1770–1771 közötti időszakokban tüntették fel rendszeresen a számadás végösszegeit. A Dési egyházmegye protokollumaiban is meglehetősen rendszertelenül jegyezték fel a számadáskivonatot: 1728 és 1780 között csaknem minden évben (a meglátogatott kb. 28 eklézsiából) legalább négy gyülekezetben rögzítették az évi pénztármaradványt. (Grafikonunkba azokat az éveket jegyeztük be, amelyekben legalább hét eklézsiában felírták a számokat.) A Görgényi protokollumokban 1760-tól kezdve minden évben minden gyülekezetben feljegyezték a számadáskivonatot. A Hunyad-Zarándi traktus jegyzőkönyveiben a 17. század végén rendszertelenül (évente egy-két eklézsiában) rögzítettek ilyen adatokat, 1705-ben, illetve 1717–1719-ben fordul elő gyakrabban a számadáskivonat, majd az 1770-es években nagyon részletes feljegyzéseket készítettek a gyülekeze-



66. ábra – Számadáskivonatok előfordulása a vizitációs jegyzőkönyvekben

tek anyagai helyzetéről. A Széki egyházmegye protokollumaiban kevés számadásra vonatkozó adatot találunk, 1746-ban és 1753-ban rendszeresen feljegyezték a számadás végösszegét, ezen kívül mindössze öt alkalommal tették meg ezt. A háromszéki egyházmegyék vizitációiban a legjobbak az arányok, csaknem minden egyházlátogatáskor a gyülekezetek legalább felében felírták a számadáskivonatot. 1781-től kezdve viszont minden egyházmegyében rendszeresen rögzítették a számadás végösszegét, esetenként a teljes számadást bemásolták.

Az egyházfiak illetve a gondnokok számadásait az egyházközségi levéltárak anyagából sikerült rekonstruálni. A gyülekezetek többségében a 18. század közepétől maradtak fenn ezek az iratok. Némelyik számadás a vizitációs bizottság ellenőrzésének nyomát is őrzi: hátoldalára felírták, hogy *Visa, ventillata et protocollata in visitatione anni ...*<sup>843</sup> 1729–30-ban a Marosi egyházmegye vizitációs szorgalmazták az *eklézsia könyvének* elkészíttetését (lásd a 3.9.2. alpontot). Ezen források némely gyülekezetben (pl. Nyárádszentanna, Berekeresztúr, Kibéd) fennmaradtak. A görgényi traktus három eklézsiajában (Vajdaszentivány, Marosfalu, Dedrászéplak) is találtunk hasonló protokollumot. Ezekbe a kötetekbe az 1760 előtti időszakban az eklézsia adósainak neveit, illetve az évente fizetendő és fizetett kamat összegét jegyezték, 1760-tól kezdve a számadáskivonatot is évi rendszerességgel rögzítették. A Görgényi traktusban Simon Sámuel jegyző saját kezűleg írta ezeket az eklézsia könyvébe.<sup>844</sup>

A számadáskivonatok hiánya nem jelenti feltétlenül azt, hogy a vizitáció nem foglalkozott a kérdéssel. Az alábbi két grafikonon azt szemléltetjük, hogy a Küküllői, illetve a Marosi traktus jegyzőkönyveiben miként alakult a feljegyzett számadáskivonatok és a számadással kapcsolatos ügyek mennyisége. A Küküllői traktusban jóval gyakoribbak a kivonatok, ám kevesebb az ügy, a Marosiban pedig fordítva, kevés a kivonat, sok az ügy (lásd a 67–68. ábrát).

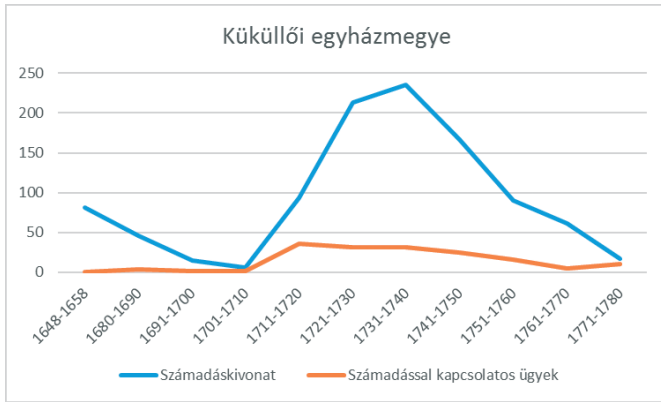
A pénzügyi vizsgálat során a vizitáció számos mulasztást tapasztalt. Leggyakrabban a számadás hiányával kellett szembesülniük. A helyzetet súlyosbította, ha a számadó egyházfi vagy gondnok meg sem jelent az egyházlátogatás előtt (Nagyborosnyó 1742, Nagyölyves 1751, Zágón 1752). Ilyenkor elrendelték, hogy bizonyos időn belül készítsék el és mutassák be a vizitációnak vagy az esperesnek a számadást (pl. Magyarpéterlaka 1774). A határidő lehetett nyolc (pl. Székelykövesd

---

<sup>843</sup> Három egyházközségben találtunk ilyen feljegyzéseket: Hosdátón az 1748–1770-es (HosdátLvt iratok B/24–34), Lozsádón az 1757–1770-es (LozsádLvt Számadások nr. 2–7.) és Balavásáron az 1728–1750-es periódusból (BalavásárLvt B/1.).

<sup>844</sup> KibédEhkLvt prot. I/5, VajdaszentiványEhkLvt prot. I/1, DedrászéplakEhkLvt prot. I/1. MarosfaluEhkLvt prot. I/1.

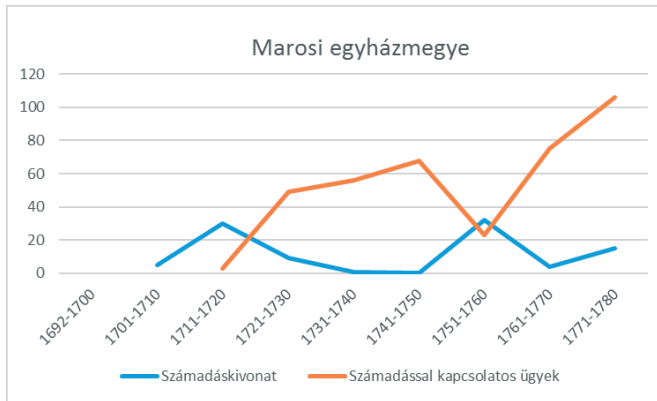
1768, Marosnagylak 1780), illetve 15 nap (Rákosd 1687), a vizitációs körút vége (Nagyborosnyó 1742, vagy a parciális zsinat (pl. Toldalag 1751, Radákszinye 1764). A hiányos vagy zavaros számadás jobbítására is határidőt szabtak (pl. Marosfelfalu 1772). A Hunyad–Zarándi egyházmegye 1770-es évek-



67. ábra – Számadáskivonat és számadással kapcsolatos ügyek aránya – Küküllői egyházmegye

beli jegyzője, Lisznyai Incze István az utólag beérkezendő számadások helyét kihagyta a protokollumban, és azokat később bemásolta oda (pl. Haró 1778).<sup>845</sup>

Súlyosabb esetnek tekinthető, ha a számadás több éve nem készült el, és nem egy, hanem több egyházfőtől vagy gondnoktól kellett bekérni ezeket az iratokat (pl. Rákosd 1687, Désakna 1744, Kide 1762, Székelykövesd 1767, Marosnagylak 1780). 1761-ben a



68. ábra – Számadáskivonat és számadással kapcsolatos ügyek aránya – Marosi egyházmegye

mezőköbölküti vizitáción négy gondnoktól vett számot a vizitáció. Szintén szigorúbban kellett eljárni, ha a számadó vakmerőségből nem jelent meg a vizitáción, vagy éppen gondatlanságát, esetleg sikkasztását akarta palástolni (Kozárvar 1765, Dedradszéplak 1780). Kihágásairól, a pénzkezelés eltitkolásá-

<sup>845</sup> SepsEhm VIZjkv 312, GörgEhmLvt prot. XI/1. 339, Csáki–Szöcsné 2001. 333, GörgEhmLvt prot. XI/2. 651, MarEhmLvt prot. II/4. 560, NENyedEhmLvt prot. I/2. 567, HZEhmLvt prot. I/1. 42, GörgEhmLvt prot. XI/1. 340, DésEhmLvt prot. II/1. 656, GörgEhmLvt prot. XI/2. 619, HZEhmLvt prot. I/3. 218.

ról többnyire az eklézsia tagjai számoltak be (pl. Kolozsborsa 1734). Ha semmiképpen nem tudták rábírní a gondokat vagy az egyházfit a a számadásra, a karhatalom segítségét kérték (pl. Harcó 1730).<sup>846</sup>

A vizitációs bizottság valószínűleg felolvasta a gondnoki számadást a jelenlevő *hiteseknek*, és együtt részletesen megvizsgálták azt. Ennek a vizsgálatnak kevés írott nyoma maradt, ezen kevesek közül az 1749-es málnási és az 1779-es kéméndi vizitáció jegyzőkönyvében leírtakat közöljük (lásd Függelék 59, 60.). Hasonlóan részletes vizsgálatot jegyeztek fel 1735-ben Harcón, 1746-ban Illyefalván, 1765-ben Sövényfalván és 1775-ben Galambodon. 1758-ban a Marosi traktus bizottsági megkövetelték, hogy a számadás bizonyos rend (*schema*) szerint készüljön, amelyet az egyházmegyei konzisztórium dolgozott ki. Ha helyesnek és hitelesnek tartották a végelszámolást, a gondnokot felmentették a felelősség, vagyis az eklézsia esetleges kárpótlása alól. A gondnok gyakran állította, hogy többet költött, mint amennyi bevétele volt, és kérte az eklézsiaától a többletkiadás visszafordítását. Ilyenkor szigorúan utánanézték, hogy elfelejtett vagy eltitkolt-e valamely bevételt (pl. Kolozsborsa 1767), rámutattak a számadásból hiányzó tételekre (Eszmény 1773), viszont amennyiben az igényt jogosnak tekintették, elrendelték a kártalanítást (pl. Marosvécs 1750). 1767-ben az alsócernátoniak sokallták a mester költöztetési költségeit, ám a vizitáció nem találta aránytalannak az összeget. Ugyanitt 1775-ben viszont az egyházlátogatás kérte számon bizonyos összeg elköltését a presbitereken, akik igazolták, hogy azt templomjavításra fordították. 1694-ben a zabolai egyházi nem adott számot a bevétel egy részéről, a vizitáció kamatot számolt utána. 1717-ben a dévai gyülekezet nem fogadta el Rácz László gondnok számadását, és a főispán előtt akarták ismét elszámoltatni. Az egyházmegye előjárói csak úgy egyeztek bele, ha az vizitáción történik: *Másként meg nem engedgyük, hogy az ecclesia körül s praesentiank nélkül újjólag számot vegyen*. Ezzel is hangsúlyozva, hogy az egyházlátogatás az eklézsia székének egyetlen fellebviteli hatósága. Egy évvel később Agyagfalván a patrónus és az egyházmegye előjárói együtt vettek számot.<sup>847</sup>

---

<sup>846</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 42, DÉSéhmlvt prot. II/1. 316, 630–631, MarEhmLvt prot. II/4. 494, NENyedEhmLvt prot. I/2. 567, GörgEhmLvt prot. XI/2. 376, DÉSéhmlvt prot. II/1. 663, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 25r, GörgEhmLvt prot. XI/2. 748, DÉSéhmlvt prot. II/1. 302–303, MarEhmLvt prot. II/2. 257–258.

<sup>847</sup> MarEhmLvt prot. II/2. 418–419, Sepsiehm VIZjvk 322–323, KükEhmLvt prot. II/4. 79, MarEhmLvt prot. II/5. 42, II/4. 51–52, DÉSéhmlvt prot. II/1. 694–695, 798, GörgEhmLvt prot. XI/1. 300/11, KézdiEhmLvt prot. II/1. 135–136, II/2. 135, II/3. 34, Csáki–Szöcsné 2001. 37, HZEhmLvt prot. I/2. 99, UdvEhmLvt prot. I/3. 195.

Amennyiben a pénzügyek tisztázása túlhaladta a vizitáció időkereteit, két (közelben lakó) lelkészt küldtek ki számvételre (pl. Székelykál 1692, 1694, Hátszeg 1702, Petek 1718, Páké 1749, Botháza 1761, Ormány 1774, Csombord 1779, Küküllővár 1779, lásd még a 2.14.2. alpontot). A vizitáció sokszor azt is előírta, hogy az egyházközségi szintű számvételre a lelkész (Mezősámsond 1694, Zalán 1735, Boldogfalva 1759, Unoka 1773, Válaszút 1774, Ikafalva 1775), a patrónus (pl. Kozárvár 1735, Kelementelke 1750, Zabola 1752, Marosnagylak 1778), vagy az egész eklézsia (pl. Nyárádszentbenedek 1737, Marosbogát 1762) jelenlétében kerülhetett sor. Időnként meghatározták az eklézsia előtt tartott számadás időpontját is (pl. Sóvárad 1723, Sepsiszentkirály 1752, Magyarpéterfalva 1779). A Marosi egyházmegyében a 18. század elején pénzbüntetést helyeztek kilátásba, ha az egyházi hivatala letételekor nem adott számot az eklézsia előtt.<sup>848</sup>

### 5.3.2. Pénzkezeléssel kapcsolatos intézkedések

A vizitáció nemcsak a számadást felügyelte, hanem előzetesen is beleszólt a pénzalapok felhasználásába, illetve közreműködött bizonyos pénzösszegek megszerzésében is.

Sok esetben az eklézsia jóltevői a vizitáció jelenlétében adományoztak pénzt az eklézsianak, illetve rendelkeztek ezen alapok felhasználásáról. Legtöbbször meghatározták, hogy az összeget adják kölcsön, és kamatját fordítsák meghatározott célra. Ez lehetett az eklézsia *közönséges szüksége* (Hátszeg 1691, Balavásár 1711, Lukafalva 1726, Dedrászéplak 1752), a lelkész fizetése (Magyarszentbenedek 1761 – lásd Függelék 61, Ebesfalva 1767), vagy a templom karbantartása (Néma 1742, Backamadaras 1766). Utóbbi célra azonnal felhasználandó összeget is adományoztak (Hátszeg 1695, Felsőboldogfalva 1721, Nagygalambfalva 1744, Kide 1748, Disznajó 1775, Bonyha 1777). Az adományok céljának változtatását is az egyházlátogatás engedélyezhette: 1735-ben a kézdimátisfalvi vizitáción Bakcsi István jelezte, hogy korábban kamatozó tőkét (*interesre való pénzt*) adott az eklé-

---

<sup>848</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 27, 76–77, HZEhmLvt prot. I/1. 250, UdVEhmLvt prot. I/3. 187, Csáki–Szöcsné 2001. 306, SzékEhmLvt prot. II/2. 230, DÉS EhmLvt prot. II/1. 808, NENyedEhmLvt prot. I/2. 513, KükEhmLvt prot. II/4. 369, MarEhmLvt prot. II/1. 96–97, Sepsiehm VIZjvk 246, KükEhmLvt prot. II/3. 512, GörgEhmLvt prot. XI/2. 625, DÉS EhmLvt prot. II/1. 810, KézdiEhmLvt prot. II/3. 84, DÉS EhmLvt prot. II/1. 210–211, MarEhmLvt prot. II/2. 719, Csáki–Szöcsné 2001. 326, NENyedEhmLvt prot. I/2. 504, MarEhmLvt prot. II/2. 463, KükEhmLvt prot. II/4. 24, MarEhmLvt prot. II/1. 492, Sepsiehm VIZjvk 432–433, NENyedEhmLvt prot. I/2. 547.

zsiának, ám megsértették, és azt akarja, hogy a kamat ezután a lelkészi jövedelem részét képezze. A módosítást elfogadták.<sup>849</sup>

Előfordult, hogy a végrendeletben hagyományozott összegeket az utódok nem akarták megadni, vagy megpróbálták alkudozni a gyülekezettel (pl. Magyarbece 1780). A vizitáció ilyenkor közvetíteni próbált az örökösök, illetve az eklézsia között (pl. Kolozsgyula 1736, Szelecske 1760), a világi hatóságtól kért segítséget (Algyógy 1693), vagy utasította a helyi előjárókat az összeg megszerzésére (Harangláb 1730, Hídalmás 1769, Kitid 1776). 1773-ban Nyáradkarácsonban az egyházlátogatás meghagyta, hogy *a Thót Györgyné Dégi Ersébetnek pénzbeli legatuma iránt az eklézsia addig quietantiat ne adjon, míg a pénz az eklézsia vagy curator kezében nem adattatik*. 1775-ben Máté Sándor két aranyat adott a maroszentkirályi eklézsianak. A vizitáció elrendelte az összeg tényleges birtokbavételét és az adományozás jegyzőkönyvezését.<sup>850</sup>

Az egyházlátogatás többször úgy rendelkezett, hogy a forgótóké az eklézsia ládájában kell tárolni (Székelykál 1694, Magyardecse 1764, Kérő 1780). Kivétel is akadt: 1677-ben a nagyteremi egyházi kezelte a gyülekezet pénzét, ám csak a tagok tudtával költhetett belőle. 1689-ben az ebesfalvi (ma Erzsébetváros) egyházlátogatók annak próbáltak utána járni, hogy az eklézsia 100 forintja biztonságban van-e Bánffy Györgynél.<sup>851</sup>

A pénz kezelőit is a bizottság jelölte ki: 1773-ban a désaknai vizitáció a számadások rendszertelensége miatt elvette az egyházfaktól a pénzkezelés jogát, és azt az eklézsia gondnokaira bízta, akiknek kötelességévé tette az évenkénti számadást. Igyekeztek visszafogni az értelmetlen költekezést (Búzásbesenyő 1701, Udvarfalva 1758), illetve azt, hogy az eklézsia pénzét a *falu szükségére fordítsák* (Geges 1741, Szemerja 1742 – lásd Függelék 63.).<sup>852</sup>

---

<sup>849</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 96, KükEhmLvt prot. I/2. 418, MarEhmLvt prot. II/2. 115, GörgEhmLvt prot. XI/1. 367, KükEhmLvt prot. II/4. 7–8, II/3. 102, DésEhmLvt prot. II/1. 311, MarEhmLvt prot. II/4. 471, HZEhmLvt prot. I/1. 150, UdvEhmLvt prot. I/3. 231, 90, DésEhmLvt prot. II/1. 400, GörgEhmLvt prot. XI/2. 668, KükEhmLvt prot. II/4. 320, KézdiEhmLvt prot. II/1. 12–13.

<sup>850</sup> NÉnyedEhmLvt prot. I/2. 549, DésEhmLvt prot. II/1. 225, 601, HZEhmLvt prot. I/1. 120–121, KükEhmLvt prot. II/3. 106, DésEhmLvt prot. II/1. 739–740, HZEhmLvt prot. I/3. 157–158, MarEhmLvt prot. II/4. 840, II/5. 45.

<sup>851</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 76–77, SzékEhmLvt prot. II/2. 310, DésEhmLvt prot. II/2. 37, KükEhmLvt prot. I/2. 56, KükEhmLvt prot. I/2. 157.

<sup>852</sup> DésEhmLvt prot. II/1. 775, KükEhmLvt prot. I/2. 317, MarEhmLvt prot. II/4. 123, MarEhmLvt prot. II/2. 523, SepsiEhm VIZjkv 290.



Az építkezések körül is felmerült számos pénzügyi rendellenesség, ezeket az egyházlátogatásnak kellett megoldania. 1736 és 1738 között a kidei és a bádoki eklézsia között alakult ki nézeteltérés. Fehér Jakab kőművesmester Kidében felvette a templomépítés árát, ám nem fejezte be a munkát, és átment Bádokra dolgozni. A kideiek kérték a bádoki egyházfit, hogy ne fizesse ki őt, amíg a kidei építkezést be nem fejezi. A bádoki egyházfi viszont két évnyi huzavona után kifizette a munka árát. A vizitáció őt ítélte vétkesnek. 1752-ben Orbaiteleken Bitai Mózes egyházfi a templomjavításra szánt pénzből három forintot maga hasznára fordított. A vizitáció kötelezte, hogy adja vissza kamattal együtt, és fizessen 24 forint büntetést. 1763-ban a mezőbodonai Falka Péter hat forintot követelt a templomban végzett ácsmunkáért, ám a tartozás tényét senki nem merte eskü alatt megrősíteni, így a kérést elutasították. 1768-ban Marosjárában elrendelték, hogy a büntetések összegének kétharmadát építésre kell fordítani. 1780-ban a brádi eklézsia toronyórát akart készíttetni, a vizitáció meghatározta a gyűjtés körülményeit (lásd Függelék 62.).<sup>853</sup>

A lelkész és a gyülekezet között gyakran alakult ki vita a pénzügyek miatt. Ezekben is az egyházlátogatás döntött: 1738-ban kötelezték a küküllőszéplaki eklézsiaát, hogy a lelkész szentelésére (*candidatiojára*) költött két forintot fizesse ki. Többször kérték a világi előljárókat, hogy lelkészük tudtával költsenek (pl. Szőkefalva 1748). Az egyházi szolgák sem bizonyultak mindig hűséges sáfárnak: 1773-ban a kisesküllői mestert az egyházközség pénzének ellopásával gyanúsították, a kurátornak kellett kivizsgálni az ügyet. 1775-ben a boldogfalvi lelkészt 12 forintra büntették, amiért az egyházmegye pecsétét feltörte és az eklézsia pénzből költött.<sup>854</sup>

Az Orbai egyházmegye jegyzőkönyvei megőriztek néhány, a pénzkezeléssel kapcsolatos, érdekes végzést: A 2.12.4. alpontban már szóltunk arról, hogy a vizitáció gyakran a gyülekezetnek adományozta a kiszabott büntetésekből befolyó összeget. 1694-ben Zabolán az egyházfi nem gyűjtötte be az ezt a pénzt. Utasították, hogy 15 napon belül tegye meg. 1715-ben a csomakőrösi vizitáción derült ki, hogy 22 évvel korábban Dants Bálint kötelezte Ördög Ferenc egyházfit, hogy 5 helyett 16 kupa bort vigyen az új lelkész fogadására. A vizitáció Dants utódaitól behajtotta a fölöslegesnek ítélt 11 kupa árát.<sup>855</sup>

<sup>853</sup> DészEhmLvt prot. II/1. 223, 256–257, Csáki–Szőcsné 2001. 322, KükEhmLvt prot. II/4. 55–56, GörgEhmLvt prot. XI/2. 545, HZEhmLvt prot. I/3. 308.

<sup>854</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 235, 413–414, DészEhmLvt prot. II/1. 792, KükEhmLvt prot. II/4. 257–258.

<sup>855</sup> Csáki–Szőcsné 2001. 36–37, 87, 88.

### 5.3.3. Kamatra kiadott pénzek, tőkék

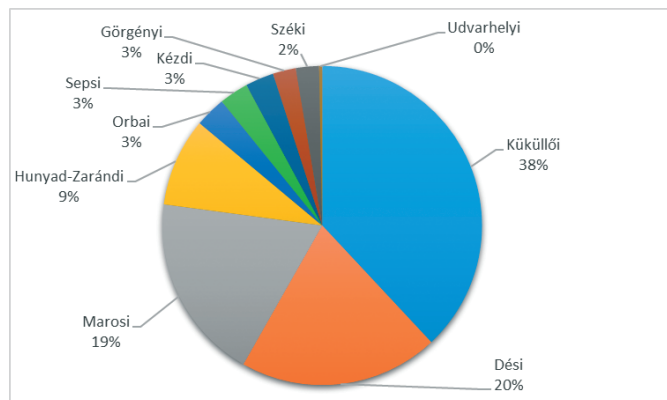
A kamatra kiadott (*elocált*) pénztőke az egyházközség fontos jövedelemforrása volt. Bankok hiányában az eklézsia hitelintézetként működött. A kérdésről Buzogány Dezső írt részletesen előbb idézett tanulmányában.<sup>856</sup>

A pénztőke többnyire adományként került a gyülekezet birtokába, a lehetséges célokról az előző alpontban szóltunk. A tőkeképzés másik módja bizonyos javak eladása volt. 1746-ban a zágoni vizitáció engedélyezte, hogy a korábban eladott kehely (*gyóntató pohár*) árát adják ki kamatra, a kamatot évente hajtsa be a falusbíró. A kamatok (*interesek*) felhasználását is szigorúan szabályozták (lásd Függelék 63.).<sup>857</sup>

A vizsgált források összesen 1345 kamatjövedelemmel kapcsolatos ügyet jegyeznek. Ezek egyházmegyénként a következőképpen oszlanak meg: 489 a Kükküllői, 259 a Dési, 243 a Marosi és 115 a Hunyad–Zarándi egyházmegyében, a többi egyházmegye jegyzőkönyveiből 30–40 ügyet ismerünk, a udvarhelyiéből viszont csupán négyet (lásd a 69. ábrát).

A Kükküllői, Dési, Marosi és Hunyad-Zarándi egyházmegyékben feljegyzett adósság-ügyek évtizedenkénti megoszlását az alábbi grafikon szemlélteti. A legtöbb, kamatjövedelemmel kapcsolatos ügyet az 1721–1750-es időszakban tárgyalta a vizitáció. A Marosi traktus ügyeinek száma meglepően alacsony, a Désiben

feljegyzetteké pedig magas. Lásd a 70. ábrát.



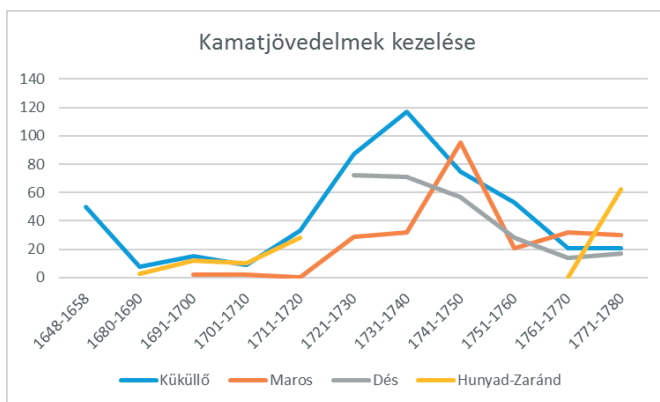
69. ábra – Kamatjövedelemmel kapcsolatos ügyek – egyházmegyéik szerint

A csoporton belüli ügytípusok száma viszont különbözik az egyes egyházmegyékben. A Marosi traktus jegyzőkönyveiben mindössze három esetben találkozunk valamely eklézsia adóssainak jegyzékével, az esetek többségében általánosan foglalkoztak a kamatjövedelmekkel.

<sup>856</sup> Buzogány 2009a. 305–315.

<sup>857</sup> Csáki–Szöcsné 2001. 278–279.

A Küküllői egyházmegye 1648 és 1658 közötti egyházlátogatásai részletesen összeírták az eklézsiák adóssait, később is megjelenik egy-egy lista, 1750 után pedig egyre gyakoribbak az egyéni tartozásokra vonatkozó határozatok, ám ekkor az ügyek többsége itt is általános jellegű. A Dési egyházmegye vizitációin előkerülő kamatjөvedelem-ügyeknek kb. kétharmadát teszik ki az adóslisták, harmadát pedig az egyéni ügyek. Az adóslistákhoz mindig társultak begyűjtésre vonatkozó, általános érvényű meghagyások is.



70. ábra – Kamatjөvedelmek kezelésével kapcsolatos ügyek – Küküllői, Marosi, Dési és Hunyad-Zarándi egyházmegye

A vizitáció sok esetben elrendelte, hogy bizonyos pénzösszeget tegyenek kamatozó alaptőkévé (pl. Kőrispatak 1730, Vajdahunyad 1774). Egyúttal meghatározta, hogy a gyülekezetek milyen körülmények között, kiknek adhattak kölcsön pénzt. A feltételek között szerepelt az írott szerződés (*jó contractusra elocállják*) (pl. Uzon 1749, Feketelak 1759), a megbízható kölcsönző (*biztos helyre elocállják*) (pl. Kelementelke 1692, Galambod 1775, Miriszló 1779), illetve a megbízható kezesek (*jó kezesség alatt*) (pl. Harangláb 1725, Geges 1779). 1701-ben a maroscsapói egyházlátogatás azt is meghatározta, hogy *azt a száz forintot adgyák olyan faluban, amelynek legyen elég erdeje, és az interessére hozzanak karót, támaszt, vesszöt az ecclesia számára.*<sup>858</sup>

A kamatlábat legtöbbször az egyházlátogatás pontosította, ám a határozatok időnként ellentmondásosak. Forrásainkból az derül ki, hogy a 17. századi Erdélyben tíz százalékos kamatlábat használtak. A Gubernium 1735 körül megpróbálta az erdélyi gyakorlatot a magyarországihoz igazítani, ugyanis a magyarországi rendek az 1647/144-es törvencikkben hat százalékos kamatlábat állapítottak meg.<sup>859</sup>

<sup>858</sup> UdvehmLvt prot. I/3. p. 166, HZEhmLvt prot. I/3. 102, Sepsiehm VIZjvk 372, SzékEhmLvt prot. II/2. 145, MarEhmLvt prot. II/1. 50, II/5. 42, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 473, MarEhmLvt prot. II/5. 148, KükEhmLvt prot. II/2. 173, I/2. 321.

<sup>859</sup> Béli 2014. 62, a cikkely szövegét lásd: <https://1000ev.hu/index.php?a=2&k=2&f=3625&s=200>

(Az erre vonatkozó guberniumi rendeletnek nem sikerült nyomára bukkanni.) A vizitáció 1694-ben és 1715-ben Zágonban, 1701-ben Maroscsapón, 1716-ban Boldogfalván, 1727-ben és 1740-ben Magyarherepén, illetve 1728-ban Bikfalván tíz százalékos kamatot írt elő. 1726 és 1736 között a Marosi egyházmegye vizitációi 35 alkalommal figyelmeztették az eklézsiákat, hogy *a summa pénznek interessét tíz-tíz pénzével szedjék föl*. 1735-ben viszont Dányánban felsőbb utasításra így állapították meg a kamatot: *a méltóságos Gubernium öfelsége parancsolattyaából arról parancsolt 6 percentum*. 1742-ben Zalánban pedig elrendelték, hogy *a modo deinceps penig 6 per centummal foenerállyon a fellyebb megírt summa a méltóságos Reformatum Consistorium poroncsolattya szerint*. 1749-ben Fotosmartonoson, 1750-ben Alsórákoson, 1752-ben Magyardellőn, 1780-ban Ribicén hat százalékos törvényes kamatról (*legalis interes*) beszélnek. 1774-ben Galacon viszont jóváhagyták a tíz százalékos kamatlábat.<sup>860</sup>

A pénzbeli kamaton túl a vizitáció gyakran terményben fizetendő kamatot írt elő: 1731-ben Bádokon egy német forintért (120 dénár) 16 karóra jó támaszos, lézsás, tövisses, fedett kertet kellett felállítani az egyházi épületek köré. 1696-ban Nagyrápolton és 1735-ben Dányánban egy forint évente négy kupa bort kamatozott, 1735-ben Sövényfalván hármat, 1778-ban Magyarkapudon kettőt, 1742-ben Galambodon két ejtelt (1 kupa 1,36 liter, 1 ejtel 1,55 liter). Az egyházlátogatás megalapozott kérésre csökkenthette a kamat mértékét. 1780-ban a szegény termésre való tekintettel Maroscscúcson négy forint kamatja egy véka gabonára csökkent. 1729-ben Mezőbergenyében és 1780-ban Vadasdon meghatározták, hogy a kamatot szedjék fel, és ha valaki kamattal tartozik, azt ne ragasszák az adóssághoz, mert törvénytelen: *az interest a summapénzhez ne ragasszák oda, ne írássák, hogy ne láttassanak az interesre interest venni*.<sup>861</sup>

Bizonyos helyzetekben korlátozták a gondnokok hatáskörét is: 1750-ben a disznajói gondnoknak megtiltották, hogy *az ecclesianak csak edgy pénzét is maga autoritassából és szabad akarattyaiból senkinek ki ne adgya, hanem az ecclesia vagy penig legalább a választott hütös embereknek akarattyaiból és praesentiajokba*. Hasonló határozatot hoztak 1768-ban Mezőbergenyében és 1770-ben Vízszilváson.

<sup>860</sup> Csáki–Szöcsné 2001. 31–32, 98, KükEhmLvt prot. I/2. 321, II/2. 35, II/3. 26, 267, 192, SepsiEhm VIZjkv 97, MarEhmLvt prot. II/2. 96, KükEhmLvt prot. II/3. 461, SepsiEhm VIZjkv 302, UdvehmLvt prot. I/3. p. 34, KükEhmLvt prot. II/3. 483, HZEhmLvt prot. I/3. 295–296, 117–118.

<sup>861</sup> DésEhmLvt prot. II/1. 185, 325, HZEhmLvt prot. I/1. 169, KükEhmLvt prot. II/3. 192, 189, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 486, MarEhmLvt prot. II/2. 540–541, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 566, MarEhmLvt prot. II/2. 218, II/5. 169.

Két olyan esetet ismerünk, amikor a vizitáció szigorúan megtiltotta az eklézsia pénzének kölcsönadását (Nagymedvés 1741, Küküllőpócsfalva 1750).<sup>862</sup>

A kamatok behajtása természetesen több nehézséggel járt, mint a pénz kiadása, és jóval többször kellett a vizitációnak közbeavatkozni. A számadás vizsgálatokor átnézték az eklézsia adósainak listáját (pl. Nagyborosnyói 732), és kamattartozásaikat, időnként ezt be is másolták a protokollumba (pl. Nyárádselye 1692, Csávás 1738). Ha nem találtak jegyzéket, vagy az nem volt áttekinthető és naprakész, helyben – legtöbbször tanúvallatás segítségével – elkészítették azt (Zalán 1728, Feldoboly 1732, Csejd 1746, Hosdát 1774, Ágotakövesd 1778), vagy utasították az egyházfit az adósságok (vizsgálat, vallatás útján történő) rendbeszedésére (Kiskend 1713, Csávás 1728, Ördögkeresztúr 1733, Marosjára 1737, Mezőbergenye 1747, Magyarlapád 1779), alkalmanként kirendeltek két lelkészt erre a munkára (Héderfája 1689, Noszoly 1762, Asszonynépe 1776). Amennyiben a rendezés során kiderült, hogy kölcsönzésekor nem írtak szerződést, annak elkészítését is elrendelték (pl. Szövérd 1732, Bonchida 1761, Magyarpéterlaka 1763, Ikland 1764, Borbátvíz 1773, Maroscsúcs 1777, Alsócsernáton 1779).<sup>863</sup>

Nagyon sokszor állapította meg a vizitáció, hogy a kamatokat hosszabb vagy rövidebb ideje nem szedték fel. Ilyenkor büntetés terhe alatt kötelezték az egyházfiakat vagy a gondnokot, hogy gyűjtsék be a kamatot (pl. Héderfája 1680, Mezősámsond 1694, Újszékely 1718, Zalán 1735, Búza 1756, Egrestő 1772), ha az adósok nem akarnak fizetni, vegyenek zálogot, hajtsák el marhájukat vagy a kezeseket kötelezzék a fizetésre (pl. Nagyteremi 1724, Székelyvaja 1769). 1732-ben Kóródszentmártonban már az adósok börtönével is fenyegettek: *ha annyi érő bonumok nem léssen, magokhoz is hozzanyúlljanak, tömlöcözzenek mindaddig, míg az ecclesianak satisfaciálnak*. 1736-ban Mezőpanitban Zöld Márton fiát hat forint adósságért bebörtönözték. Szintén gyakran szerepelt a meghagyások között, hogy a *veszendőfélben levő* hitelt is vegye vissza az adóstól, nehogy az eklézsia károsodjék, és *elocálja más, securusabb helyre* (pl. Bonyha 1722, Mezőpanit

<sup>862</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 300/8, MarEhmLvt prot. II/4. 629, SzékEhmLvt prot. II/2. 432, KükEhmLvt prot. II/3. 292, 440.

<sup>863</sup> SepsiEhm VIZjkv 221, MarEhmLvt prot. II/1. 40, KükEhmLvt prot. II/3. 240, SepsiEhm VIZjkv 169, 223, MarEhmLvt prot. II/2. 619, HZEhmLvt prot. I/3. 103, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 491, KükEhmLvt prot. I/2. 519, II/3. 74, DésEhmLvt prot. II/1. 191, GörgEhmLvt prot. XI/1. 8, MarEhmLvt prot. II/2. 673, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 512, KükEhmLvt prot. I/2. 155, SzékEhmLvt prot. II/2. 265, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 466, MarEhmLvt prot. II/2. 318, SzékEhmLvt prot. II/2. 224–225, GörgEhmLvt prot. XI/1. 408, MarEhmLvt prot. II/4. 386, HZEhmLvt prot. I/3. 91, NEnyedEhmLvt prot. I/2. 480, KézdiEhmLvt prot. II/3. 161.

1747, Zabola 1752, Búzásbocsárd 1778). Amennyiben az eklézsiának szüksége volt készpénzre, elrendelték az alaptőke behajtását is (pl. Kelementelke 1692, Búza 1773, Alsótők 1777). A gondatlan előjárókat büntetéssel fenyegették (pl. Székelyszentistván 1728, Magyaró 1751, Vice 1762), vagy helyben meg is büntették (pl. Nyárádszereda 1735).<sup>864</sup>

A gyülekezet világi előjárói gyakran arról számoltak be, hogy próbálkozásaik sikertelenek, nincs eszközük az adósságok behajtására. Ilyenkor a vizitáció igyekezett tárgyalni az adósokkal (pl. Rákosd 1696, Disznajó 1753). Ebben az esetben meghatározták a beszolgáltatás határidejét is (pl. Kóródszentmárton 1653, Erdőszentgyörgy 1701). Ha ez sem vezetett eredményre, a karhatalmat (pl. Nagydevecser 1758), vagy valamelyik vármegyei hivatalt viselő patrónust kérték, hogy lépjen közbe (pl. Magyardellő 1752, Kékes 1756, Ribice 1780). 1722-ben a generális zsinat írta a Főkonzisztóriumnak, hogy *sok restantiak vannak az ecclesiakban, melyet senior uramék visitatioknak idején is fel nem szedhetnek brachium nélkül, azt pedig nem akarnak adni tiszt uraimék*. A Főkonzisztórium kérte tagjait, hogy vessék latba befolyásukat és küldjenek világi tiszteket az egyházlátogatás támogatására.<sup>865</sup> Alkalmadtán a vizitáció kötelezte az ekléziát a behajtás költségének megfizetésére is (Eszmény 1773).<sup>866</sup>

Az általános adósságrendezés mellett nagyon sok egyedi ügy került az egyházlátogatás elé. A vizitáció elkülönítette az eseteket: az engedetlen adósokat szigorúan büntette (pl. Nagykend 1650, Marosbogát 1731, Mezőkeszű 1745, Kebele 1772), vagy éppen kezeseiktől hajtotta be a pénzt (pl. Somosd 1701). A nincsteleneken megpróbáltak segíteni, de a határozatok különböznek. Sajnos nagyon ritkán írták le részletesen az ítélet indoklását, így a különbségek okát nem ismerjük: Némelyektől zálogot vettek (pl. Bikfalva 1728, Eszmény 1734, Nagyborosnyó 1749), némelykor bizonyos feltételek mellett csökkentették (pl. Barátos 1714, Lozsád 1774), esetleg elengedték (pl. Algyógy 1702, Magyaró 1754) a kamatot,

---

<sup>864</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 84, MarEhmLvt prot. II/1. 96–97, UdvEhmLvt prot. I/3. 199, SzékEhmLvt prot. II/2. 49, SepsiEhm VIZjkv 246–247, KükEhmLvt prot. II/4. 181, II/2. 159, MarEhmLvt prot. II/4. 609, KükEhmLvt prot. II/3. 158, MarEhmLvt prot. II/2. 446–447, KükEhmLvt prot. II/2. 106, MarEhmLvt prot. II/2. 678, Csáki–Szócsné 2001. 326, NÉnyedEhmLvt prot. I/2. 487, MarEhmLvt prot. II/1. 50, SzékEhmLvt prot. II/2. 542, DészEhmLvt prot. II/2. 29, MarEhmLvt prot. II/2. 29, GörgEhmLvt prot. XI/1. 313, SzékEhmLvt prot. II/2. 263, MarEhmLvt prot. II/2. 424–425.

<sup>865</sup> ERZSI II. 49.

<sup>866</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 168, GörgEhmLvt prot. XI/1. 396, KükEhmLvt prot. II/1. 43, MarEhmLvt prot. II/1. 214, SzékEhmLvt prot. II/2. 114, KükEhmLvt prot. II/3. 461, SzékEhmLvt prot. II/2. 54, HZEhmLvt prot. I/3. 295–296, DészEhmLvt prot. II/1. 798.

vagy éppen a teljes adósságot (Csittszentiván 1727, Szőkefalva 1744, Cófalva 1746, Pókakeresztúr 1769, 1780). Többnyire a beteg özvegyasszonyoknak kedveztek. Ezt az elvet 1759-ben Sövényfalván utasításszerűen is megfogalmazták: az eklézsia adósságainak rendezése során *az özvegynek pedig, mint a keresztyéni szeretet kíványa, kedvezzenek*. Azt is jegyzőkönyvezték, ha a fizetéseképtelen adós földjét adta zálogba az eklézsianak (pl. Vámosgálfalva 1755). 1758-ban Udvarfalván a vizitáció helytelenítette ezt a gyakorlatot, és utasította az adósokat, hogy földjeiket ne az eklézsianak, hanem másoknak adják zálogba, és a tőlük kapott pénzt fizessék be.<sup>867</sup>

Az egyedi adósság-ügyek sorába tartoznak azok az esetek is, amikor az adós meghalt, és a vizitációnak kellett eldönteni, hogy kire szálljon az adósság. Mindig az örökösödés arányában osztották el a tartozásokat is (*qui succedit in bonis, succedit etiam in oneribus*) (pl. Székes 1721, Alsócsernáton 1736, Kóródszentmárton 1738, Magyaró 1769, Küküllőpócsfalva 1770, Hátszeg 1773). A vizitáció elé álltak azok is, akik adósságukat valakivel megosztották, és ezt fel akarták jegyeztetni (pl. Marosbogát 1739, Abafája 1774). Ha vita támadt az adósok és az eklézsia között, az egyházlátogatás bekérte a szerződést, és annak ismeretében döntött (pl. Hosdát 1771). Ha nem volt szerződés, a vizitáció helyben vállaltott a pénz befizetéséről (pl. Szövérd 1722, Kézdimartonfalva 1735, Havad 1746, Oroszfája 1753), vagy az érintetteket bocsátotta ki vallatásra (Disznajó 1753, Nyárádszentimre 1776). A vallatási jegyzőkönyveket az eklézsia ládájában kellett elismervény (*recognitionalis*) gyanánt őrizni (pl. Harangláb 1738). Ha az eklézsia nem tudta bizonyítani követelését, az egyházlátogatás helyt adott az adós kérésének (pl. Oroszfája 1761).<sup>868</sup>

Külön kell szólnunk a patrónusi jogállású adósokról. Az eklézsia fő- vagy középneemesi rangú tagjai gyakran úgy adományoztak nagyobb összegű alaptőkét (legalább 50 forintot) az eklézsianak, hogy bizonyos ideig maguknál tartották, és

---

<sup>867</sup> KükEhmLvt prot. II/1. 20, II/3. 145, SzékEhmLvt prot. II/1. f. 22v, MarEhmLvt prot. II/4. 745, II/1. 212, Sepsiehm VIZjvk 97, DésEhmLvt prot. II/1. 203, Sepsiehm VIZjvk 381, Csáki–Szöcsné 2001. 64, HZEhmLvt prot. I/3. 107, I/1. 265, GörgEhmLvt prot. XI/1. 443, MarEhmLvt prot. II/2. 120–121, KükEhmLvt prot. II/3. 359, Csáki–Szöcsné 2001. 281, GörgEhmLvt prot. XI/2. 548, 743, KükEhmLvt prot. II/3. 528, 475, MarEhmLvt prot. II/4. 122.

<sup>868</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 435, KézdiEhmLvt prot. II/1. 48, KükEhmLvt prot. II/3. 232, GörgEhmLvt prot. XI/2. 562, KükEhmLvt prot. II/3. 146, HZEhmLvt prot. I/3. 80–81, KükEhmLvt prot. II/3. 261, GörgEhmLvt prot. XI/2. 653, HZEhmLvt prot. I/3. 5, MarEhmLvt prot. II/1. 463, KézdiEhmLvt prot. II/1. 6, MarEhmLvt prot. II/2. 625, GörgEhmLvt prot. XI/1. 396, XI/2. 743, MarEhmLvt prot. II/5. 54, KükEhmLvt prot. II/3. 238, GörgEhmLvt prot. XI/2. 377.

a kamatját fizették. Ez sem működött zökkenőmentesen, gyakran feledkeztek el vállálásukról, vagy az utódok nem teljesítették az elődök ígéreteit. Az ügyek túlhaladták az eklézsia előjáróinak hatáskörét, így a vizitációnak kellett alkudozni az adósokkal. Így tettek 1702 és 1705 között Hátszegen Naláczai Andrással, 1721-ben Nagymohában Petki Nagy Zsigmonddal, 1763 és 1767 között Nagyercsében Toldalagi Jánossal, 1778-ban Marosfelfaluban Kemény Simonnal. Naláczai kivételével mindenki írásbeli kötelezvényben vállalta, hogy fizetni fogja a kamatot.<sup>869</sup>

#### 5.3.4. Egyéb jövedelmek kezelése

A gyülekezeteknek a fent említetteken kívül számos más jövedelemforrása volt. Ezeket Dávid György meglehetősen szűkszavúan ismerteti, viszont Buzogány Dezső részletesen beszél róluk.<sup>870</sup> Itt csak azon jövedelemforrásokról fogunk beszélni, amelyeknek felhasználását a vizitáció szabályozta. Ezek közül a földesúri dézsmáról, a földek taxájáról és árendájáról az 5.1.4. alpontban már szóltunk. Az alábbiakban a perselypénzről, a malomvamból, az italmérésből, az alamiznagyűjtő körutakból származó jövedelmekkel foglalkozunk.

A **perselypénz** meglehetősen későn vált gyakorlattá az Erdélyi Református Egyházban. Legelőször az 1645-ös marosvásárhelyi zsinat határozataiban olvassuk róla, amikor kezelését a lelkészre bízták.<sup>871</sup> Ekkor még nem volt általánosan elterjedt jelenség a perselyezés, inkább városi, mezővárosi eklézsiákban gyakorolhatták.

Bevezetésére a 17–18. század fordulóján került sor, a vizitáció hathatós közreműködésével. 1701-ben a mezőbodoni vizitáció már a meglévő gyakorlatot írta le: *Vagyon kiváltképpen való pénzek is, kit a templomban való perselyben szoktanak tenni az istenes emberek. Abból egyébre nem költenek, hanem a templom és harangok épületire.*<sup>872</sup>

A 18. század első felében – a rendelkezésre álló adatok szerint – elsősorban úrvacsoraosztáskor perselyeztek, és a begyűlt pénzt többnyire a templom javítására költötték. 1718-ban Peteken a vizitáció elrendelte, hogy *mint más ecclesiákban is, tetzett, hogy ebben a petki ecclesiában is a perselly felállítassék, láda készítették a praedicatorok által, az Isten szüksége minden sátoros innepeken és communiokor*

<sup>869</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 250, I/1. 4–5, UdvehmLvt prot. I/3. 222, GörgEhmLvt prot. XI/2. 469, 529, 723.

<sup>870</sup> Buzogány 2009a. 315–336.

<sup>871</sup> ERZSI I. 149.

<sup>872</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 341.



*publicáltassék*, a pénzt pedig a lelkésznek kellett őrizni. (A teljes szöveget lásd Függelék 64.) Nagymohában ugyanebben az évben, Csomakőrösön pedig 1728-ban hoztak hasonló határozatot. 1763-ban Gógánváralján elrendelték, hogy minden úrvacsoraosztás után *az egyházfia a tiszteletes minister házában az pénzt megolvassván, írja fel, mennyi a pénz szám szerint, s az egyházfia kezében lévén.* 1780-ban Pókafalván is meghatározták, hogy az úrvacsoraosztáskor perselyezzenek. Ugyanebben az évben a brádi eklézsia toronyórát akart készíttetni, a vizitáció ajánlotta, hogy az eklézsia tagjai a perselybe tegyék céladományaikat. Itt megemlítették, hogy szintén a perselypénzből kellett a bécsi ágens fenntartásához, illetve a rokkant lelkészek központi segélyezéséhez hozzájárulni.<sup>873</sup>

Bizonyos eklézsiák rendelkeztek **malomvám**-jövedelemmel is. Néhány egyházközségnek saját malma volt (Kolozsgyula, Holtmaros, Disznajó – az utóbbi két malomról lásd még a 3.75. alpontot), így annak teljes jövedelmét élvezte. (1775-ben Dedrádszéplakon Fogarasi István malmot ajándékozott az eklézsianak.) Más gyülekezetek viszont adományként kapták meg valamely malom szombati vámját (*sabbathale*). Ez utóbbit többnyire az eklézsia jövedelmei közé sorolhatjuk, de ismerünk arra is példát, hogy a malomvám a lelkész és a mester fizetésének volt a része.<sup>874</sup>

A vizitáció szabályozó tevékenysége malomvám kapcsán három dologra korlátozódott. Jegyzőkönyvezték az adományokat (Alpestes 1696, Bálványosváralja 1764, Magyarléken 1772). Ha a patrónus vagy annak utódai később megvonták ezt a juttatást, igyekeztek a földesúrnál (Mezőbodon 1701, Gógán 1716–1731), vagy a vármegye elöljáróinál (Küküllőalmás 1728) közbenjárni a visszaszerzéséért, vagy a parciálisra utalták az ügyet (Alpestes 1702). Szabályozták a malomvám beszolgáltatását, általában előírták az egyházfinak, hogy minden szombaton jelenjen meg a malomban, és felügyelje a kiadott vám mennyiségét és minőségét (Csomafája 1745, Kolozsgyula 1773, Magyarpéterfalva 1780).<sup>875</sup>

A **bor eladása** (*kikorcsmárlás*) is jövedelemforrás volt a gyülekezetek számára. Az 1642-es nagyenyedi zsinat megtiltotta a lelkészeknek és mestereknek, hogy

---

<sup>873</sup> UdVEhmLvt prot. I/3. 187, 190, KükEhmLvt prot. II/4. 39, NENyedEhmLvt prot. I/2. 559, HZEhmLvt prot. I/3. 308.

<sup>874</sup> DÉSehmLvt prot. II/1. 440, GÖrgEhmLvt prot. XI/2. 662.

<sup>875</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 165, SzékEhmLvt prot. II/2. 312, 494, KükEhmLvt prot. I/2. 327, II/2. 43–44, 73, II/3. 134, 78, HZEhmLvt prot. I/1. 259, DÉSehmLvt prot. II/1. 287, 346–347, 788, NENyedEhmLvt prot. I/2. 548.

a fizetésként kapott boron kívül más, pénzen vett italt áruljanak. Ezt a végzést ismétli a 88. Geleji-féle kánon, és ennek alapján tiltották meg a Marosi egyházmegye előljárói 1776-ban a jeddi, 1777-ben a mezőpaniti lelkésznek a kocsmatartást.<sup>876</sup> A gyülekezeteknek viszont – különösen bortermő vidéken – volt kocsmatartási joguk. Itt árulhattak saját termésű (többnyire földesúri dézsmából származó) és pénzen vásárolt bort is.<sup>877</sup>

Értelemszerűen a borairól híres Küküllői egyházmegyében foglalkoztak legtöbbit a kocsmatartással. A gyülekezet kocsmatartási joga szürettől (Magyarherepe) vagy Szent Mihály naptól (Kutyfalva 1746) karácsonyig tarthatott. Vegyes faluban ki kellett egyezni a másik felekezettel. Ezekben a helyeken a reformátusok általában Szent Márton naptól karácsonyig mérhettek italt (pl. Búzásbesenyő 1723). Többnyire vásárolt bort adtak el, beszerzése az egyházi feladata volt. Bizonyos eklézsiákban a családfők sorra kellett értékesítsenek egy-egy hordó bort (pl. Bonyha 1702, 1711, Héderfája 1776), aki nem teljesítette kötelességét, a vizitáció előtt büntetést fizetett: Bonyhán egy, Héderfáján három forintot. Ha nem adta meg, az egyháziak elhajthatták zálog gyanánt a marháját. Másutt (pl. Búzásbesenyőn) az eklézsia zsellérének volt a kötelessége a bormérés. Sövényfalván 1735-ben bérbe (*taxára*) adták ki a jogot. 1712-ben, majd 1721-ben a Küküllői traktus egyházlátogatói meglehetősen sok kocsmá-ügyet tárgyaltak. Sok helyütt feledésbe merült a bormérési jog, nem tartottak kocsmát, és a vizitációnak kellett sürgetni annak felállítását (pl. Magyarherepe 1712, Héderfája 1712, Kerelószentpál 1712). Azon gyülekezeti tagokat, akik megsértették eklézsiájuk bormérési jogát (*az ecclesia korcsomájára bort kezdettenek*), az egyházlátogatás büntetéssel fegyegette. Utasították az egyházfit, hogy először a reformátusok borát vásárolják fel az eklézsia számára (Radnót 1721, Búzásbesenyő 1721). A kocsmatartás kapcsán két érdekességet említünk meg: 1772-ben a héderfáji gyülekezet – megfelelő erdő hiányában – képtelen volt megadni a lelkész fabérét. Ezért a kocsmatartásból járó összeget a fabér pótlására fordították: Szüretkor mindenki mustot adott, azt a falu öregebb emberei az eklézsiának rendelt időben eladták, és a haszonból megvásárolták a szükséges famennyiséget. (A díjlevél módosításának szövegét lásd Függelék 65.) 1780-ban a hosdāti gyülekezetnek volt saját kocsmáépülete, ezt árendába kiadta, az innen származó jövedelemről az egyházi adott számot.<sup>878</sup>

<sup>876</sup> ERZSII. 138, 221, MarEhmLvt prot. II/5. 61, 91.

<sup>877</sup> Részletelesen lásd Buzogány 2009a. 333–334.

<sup>878</sup> KükEhmLvt prot. II/3. 394, II/2. 137, I/2. 348, 427, 447, 449, 450, II/2. 85, 90, HZEhmLvt prot. I/3. 284.

Az **adománygyűjtő körutaknak** is jelentős szerepük volt a gyülekezet pénzgazdálkodásában. Az eklézsia általában pusztulás (tűzvész, árvíz stb.) után, vagy nagyobb építkezés előtt bocsátotta ki küldöttait, hogy kisebb-nagyobb területet bejárva gyűjtsenek pénzt (és értékesítendő avagy felhasználandó tárgyakat). A kéregető-leveleket az egyházmegye előljárói, illetve a Főkonzisztórium látta-mozta.<sup>879</sup>

A vizitáció általában az épületek romos állapotát látva javasolta vagy rendelte el a segélykérő körút megszervezését (pl. Székelytamásfalva 1723, Szelecske 1773, Fintaháza 1774, Mezőcsávás 1779, Nyárádszentanna 1779, Rákosd 1780). Az összegyűjtött pénzalapot (a perselypénzhez hasonlóan) külön kezelték (pl. Nagymedvés 1651, Felsőboldogfalva 1718), és körút végeztével a vizitáció alaposan elszámoltatta a küldötteket (pl. Dányán 1702, Magyarköblös 1747, Rákosd 1781 – lásd Függelék 66.). Ha a megbízott nem tudott elszámolni, a parciálisra idézték (pl. Magyarzsombor 1744). 1749-ben a kovásznaiakat megbüntették, amiért a templomépítésre kéregetett pénzt az adakozók szándéka ellenére kiadták kamatozni.<sup>880</sup>

Az adósságok behajtása kapcsán 1772-ben a Küküllői tractus jegyzője a következőképpen fogalmazott: *a Visitationak egyik objectuma az, hogy abalienata reposeant*. Talán ez a mondat foglalja össze legtalálóbban az egyházlátogatás jövedelmekre néző vizsgálatát, ugyanis elsősorban az elidegenedett pénzeknek, terményeknek, jövedelmeknek igyekeztek utánanézni, majd visszaszerezni őket.

A számadások, illetve a kamatra kiadott tőkék vizsgálata során a gondnokoktól és az egyháziaktól megkövetelték a becsületességet, a pontosságot és a rendszerezéséget. Céljuk itt sem a büntetés, hanem a jobbítás volt, ezért adtak újabb és újabb határidőt a számadások elkészítésére, a hanyag elszámolások jobbítására, az adósságok rendbe szedésére, a szerződések előkeresésére, illetve megírására. A világi előljárók ellenőrzésében a vizitációnak partnere volt a helyi lelkész, valamint a patrónus. Szintén a segítő szándékot bizonyítja a számadás, illetve az adóslista vizsgálatára kiküldött lelkészek jelenléte. A homályos helyzetű bevételek, kiadá-

---

<sup>879</sup> A kérdésről részletesen ír Kovács 2008–2010. 223–225, Buzogány 2009a. 321.

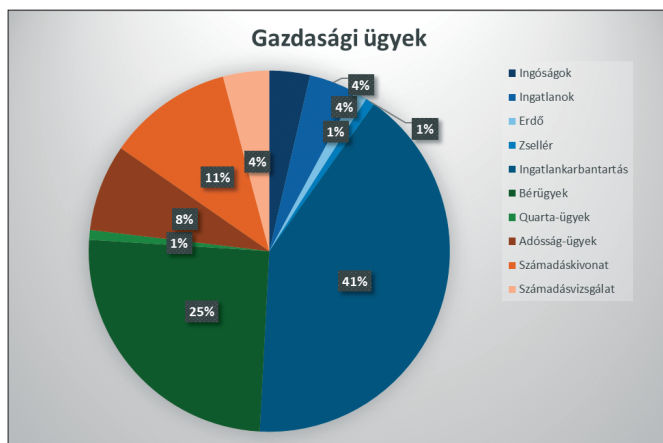
<sup>880</sup> Csáki–Szócsné 2001. 158, DészEhmLvt prot. II/1. 773–774, MarEhmLvt prot. II/5. 22, 141, 160, HZEhmLvt prot. I/3. 73, KükEhmLvt prot. II/1. 32, UdEhmLvt prot. I/3. 206, KükEhmLvt prot. I/2. 359, DészEhmLvt prot. II/1. 385, HZEhmLvt prot. I/3. 314, DészEhmLvt prot. II/1. 332, Csáki–Szócsné 2001. 297–298.

sok és kölcsönök tisztázásakor gyakran eskü alatt vallattak, és a vallomásokat írásban is rögzítették.

Az egyházlátogatás éberén őrködött afelett, hogy a céladományokat rendeltésszerűen használják, és az elfelejtett vagy veszélyben lévő jövedelmeket visszaszerezze. Utóbbiban hathatósan segített, a (nem mindig együttműködő) patrónusokat személyesen felkeresték, a vármegyei hatóság református előljáróinak pedig jelezték az eklézsiák anyagi gondjait, kérték, hogy a rendelkezésükre álló eszközökkel segítsék a javak visszaszerzését.

A lelkiismeretesen dolgozó gondnokok szolgálatát elismerték, apró botlásiaktól eltekintettek, a nélkülözhető adósok terheit igyekeztek kisebbíteni. A gazdasági ügyek rendezésébe bevonták az eklézsia hiteseit is.

## 5.4. Összefoglalás



71. ábra – Gazdasági ügyek megoszlása ügytípusok szerint

A vizsgált anyagban összesen 18727 gazdasági kérdést tárgyalt az egyházlátogatás. Ezeknek a fele, 8792 vagyoni ügyekkel foglalkozott, egy-egy negyede pedig az egyházi szolgák fizetésével (4503), illetve a pénzkezeléssel (5482). Lásd a 71. ábrát.

A vagyoni ügyekben hozott intézkedések nagy része (7089) az épületek karbantartását szabá-

lyozta, de 691 alkalommal ingóságok leltározásával, beszerzésével, megőrzésével, javításával is foglalkoztak, 933 alkalommal pedig rendezték földek és erdők tulajdonjogát, határait. A bérezéssel kapcsolatos intézkedések kb. háromnegyedét a beszolgáltatások rendezése tette ki, negyedét pedig a díjlevél szabályozása. A pénzgazdálkodással kapcsolatos kérdések kétharmadát (2653) az évi számadások vizsgálata, harmadát (1345) az adósságok és más alapok kezelésének az ellenőrzése alkotta.

Az egyházközség gazdasági ügyeit kezdetben az egyházi, később a gondnok intézte, így az egyházlátogatásnak ez a része az ő szolgálatukat vizsgálta. Ha az egyházi elhanyagolta kötelességét, a vizitáció megpróbálta szép szóval rávenni feladata leliismeretes elvégzésére, ha ez nem használt, fenyegetéssel vagy pénzbüntetéssel próbálkozott, esetenként zálogot vett tőle (lásd a 4.2. alfejezetet). Továbbá támogatta a világi előjárók munkáját, hiszen nekik kellett érvényt szerezniük a vizitáció végzéseinek. Ezen felül nekik kellett megszervezni az épületek folyamatos karbantartását, a közmunkákat, rájuk tartozott a bér beszolgáltatásának felügyelete, nekik kellett behajtani a kamatra kiadott alaptőkét és a kamatot. Az egyházfinak illetve a gondnoknak a számadás elkészítéséhez és az adósságok nyilvántartásához a vizitáció mindig feljánlotta a helyi lelkész, vagy környékbeli egyháziak segítségét.

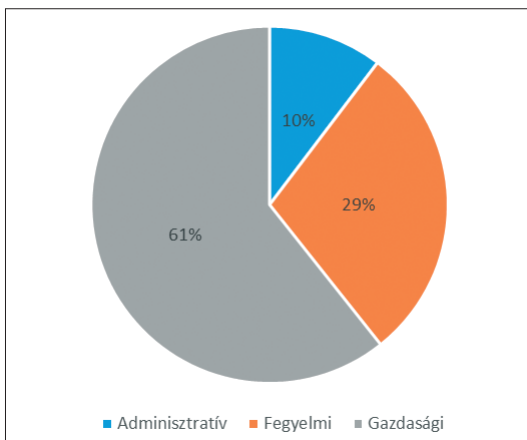
A gazdasági ügyeket illetően a vizitációnak fontos tagja volt a karhatalom. Közbelépésére akkor volt szükség, ha a helyi előjárók, vagy az egyházmegye vezetői nem tudták végrehajtani határozataikat. Többnyire az épületek karbantartásakor, a bértartozások, és az adósságok begyűjtésékor volt szükség a jelenlétére. Olykor az is megtörtént, hogy ezek elintézésére igénybe vették a vármegyei közhivatalt viselő református kis- és középnemesek vagy egyházmegyei gondnokok segítségét.

A parciális zsinatnak a gazdasági kérdések intézésében jóval kisebb hatáskre volt, mint a fegyelmi ügyek esetében. Többnyire a díjlevelek ellenőrzésére és módosítására terjedt ki. Ezen kívül ellátta a jogorvoslatot, amennyiben a hívek, vagy a megbüntetett egyháziak hozzá fellebbeztek.



## 6. Összefoglalás és következtetések

A dolgozatban vizsgált 31104 ügy a következőképpen oszlik meg a három fő témakör között: 3217 adminisztratív, 9011 fegyelmi, 18876 pedig gazdasági. (Lásd a 72. ábrát.) Arányuk 1–3–6, százalékban kifejezve 10-29-61. Külön megvizsgáltuk néhány egyházmegyében az ügyek arányát, és az egyezés hibahatáron belül van. A Küküllői traktusban 6-29-65, a Marosiban 7-30-63, a Désiben 11-23-66, az Orbaiban 19-20-61. Jelentősebb eltérések a Hunyad–Zarándi és a Sepsi egyházmegyében mutatkoznak. Előbbiben az adminisztratív ügyek aránya 25 %, a fegyelmié 18 %, a gazdaságiaké 57 %. A Sepsi egyházmegyében 94 százalékot tesznek ki a gazdasági ügyek. Következtetésképp elmondhatjuk, hogy az erdélyi református vizitációkon a gazdasági kérdések rendezésére fordították a legtöbb figyelmet.



72. ábra – A vizitációkon tárgyalt ügyek tematikus megoszlása

A dolgozat fejezetei alapján az alábbi következtetéseket fogalmazhatjuk meg:

**1. Az Erdélyi Református Egyház vizitációs gyakorlata nem sokban különbözik a középkori egyházétól.** Ez nyilván a vizitáció alapvető feladatából érthető: Nincsenek ún. felekezetspecifikus, vagy tipikusan református ügyek (legfeljebb az istentiszteleti rendre, helyre, illetve a tanfegyelemre vonatkozóak). A 16. századi zsinatok azon törekvése, hogy a vizitációt a reformáció terjesztésének eszközévé tegyék, nem érhető tetten a 17. század közepétől ránk maradt jegyzőkönyvekben.

**2. A vizitáció gyakorisága és alaposabb ügyintézése szorosan összefügg az épp hivatalban lévő püspök személyével.** Hogyha a püspök szigorúbban számonkérte az esperesek munkáját (pl. Rákóczi-korban Geleji, vagy al Apafi korban Horti), akkor ez meglátszik a jegyzőkönyvek tartalmán is. Ezzel akár az is megvározható, hogy a Küküllői és Nagyenyedi egyházmegye jegyzőkönyvei éppen a Geleji idejében, az Orbai, Hunyad-Zarándi és Marosiak a Horti István idejében

kezdődnek. Ugyanez a helyzet Vásárhelyi Molnár István (1720–1728) idejében, amikor a Küküllői és a Marosi egyházmegye vizitációi jóval részletesebbek és alaposabbak, és abból az időszakból maradt ránk a legrégebb jegyzőkönyvek az Udvarhelyi, a Dési és a Görgényi egyházmegyében.

**3. Az erdélyi református egyházmegyék vizitációs gyakorlata nem egységes,** egyházmegyénként nem egyszer nagy különbségek figyelhetők meg. Gyakorlatát két tényező határozta meg: a helyi hagyományok, illetve az esperes és a jegyző személye.

Külön ki kell emelnünk a **háromszéki egyházmegyét (Sepsi, Kézdi, Orbai és Erdővidéki)**. Jóval ritkábban vizitáltak (legjobb esetben három évenként, de voltak akár tíz éves szünetek is), a gazdasági ügyek száma nagyobb (ezek között is kiemelkednek a vagyongazdálkodással kapcsolatos kérdések), némely jegyzőkönyvből teljesen hiányoznak a fegyelmi ügyek. A feljegyzett fegyelmi kivizsgálásokat perként rögzítetették. Külön érdekessége a háromszéki vizitációnak az, hogy az egyházlátogatási körút végén megtartották az általuk generális vizitációnak nevezett *derék széket*, ahol a gyülekezetekben meg nem oldott kérdéseket tárgyalták újra. Egyfajta csonka parciális lehetett. Innen a parciális zsinatra lehetett fellebbezni.

A vizitációs bizottságot az esperesek vezették, ők határozták meg az egyházlátogatás során vizsgált kérdéseket. Megfigyelhető, hogy esperes-váltáskor mindig változott kissé a vizitációk szerkezete. Hangsúlyok tolódtak el, ügytípusok tűntek el és helyettük újak jelentek meg. A vizitációval kapcsolatos központi rendeleterket is általában az új esperes hivatalba lépése után léptették ténylegesen életbe. A jegyzőn múlt az, hogy a vizitációról milyen részletes irat maradt ránk.

**4. Kutatásaink eredményeképpen tisztázódtak a vizitáció lefolyásának részletei.** 1. Az esperes, miután megkapta a látogatáshoz szükséges fejedelmi, később főkormányzéki mandátumot, körlevelet küldött az egyházközségeknek, és tájékoztatta őket a látogatás időpontjáról. 2. Az esperesből, jegyzőből, egyházmegyei ülnök(ök)ből (helyét később a *tractualis director*, vagyis egyházmegyei ügyész vette át) és a karhatalom képviselőjéből álló bizottság november és március között bejárta az egyházmegyét. 3. A soron következő egyházközség követet küldött eléjük, hogy biztonságos úton vezesse őket a következő településre. 4. Az egyházlátogatás rend szerint fél napot tartott, ezalatt a gyülekezetek kötelesek voltak honoráriumot és/vagy ebédet, illetve vacsorát adni és az igavonó állatokat ellátni. 5. A vizitáció elsőként a lelkész és a tanító szolgálatát, az egyházi szolgák, illetve családjaik erkölcsi életét vizsgálta meg a kérdőpontok alapján; ha mulasztást tapasztalt leggyakrabban szóbeli intést alkalmazott; súlyosabb vétség esetén a lel-



kész vagy a mester ügyét a parciális zsinatra utalta (noha a mestereket gyakrabban büntette a helyszínen). 6. A vizitáció ellenőrizte a helyi gyülekezet istentiszteleti rendjét, az anya- és leányegyházközségek viszonyát, az iskola működtetését, illetve a világi előjárók működését 7. Megvizsgálta a gyülekezeti tagok erkölcsi életét; a vétkeket leggyakrabban szóban intette meg; ha büntetést rótt ki, azt rögtön igyekeztek behajtani; ritkán a gyülekezeti tagok ügyét a parciálisra utalta. 8. A vizitáció fellebbviteli székként is működött, a hívek ide fellebbezhették az eklézsia székén hozott ítéleteket. 9. A vizitáció ülnöke, majd a tractualis director (ügyész) szemügyre vette az épületek állagát, ellenőrizte a eklézsia-láda tartalmát, megtudakozta az egyházközség földjeinek helyzetét. Megállapításait a vizitáció elé terjesztette, ha hiányosságot tapasztalt legtöbb esetben szóbeli intést, nagyobb hiányosság esetén pénzbüntetést alkalmazott; ezt kiróhatták az eklézsia egészére, a gondnokra, az egyházfira, vagy azokra a gyülekezeti tagokra, akik elmulasztották teljesíteni kötelességüket. 10. A vizitáció elé kerülhettek a válókeresetek is. 11. A látogatás miatt nem maradtak el a szokásos reggeli és esti könyörgések; ezen ellenőrizték a lelkész és a tanító szolgálatát. 12. A vizitáció körútja rend szerint egy hónapig tartott, utolsó eleme a jegyzőkönyv letisztázása, illetve megírása volt, ha az a helyszínen nem történt meg. 12. Az egyházmegyei vizitációs körút után mindig parciális zsinatot hívtak össze.



# Függelék

## 1. 1555 – Az erdődi zsinaton elfogadott egyházi rendtartás 18. cikke<sup>881</sup>

De Visitationibus. Postremo ut haec in perpetuo usu retineantur habendae sunt singulis annis suis etiam aptis et convenientibus temporibus visitationes et congregationes, in quibus de istis omnibus diligens investigatio fiat. Item et gradatim et secundum veteres Canones de causis Ecclesiasticis, ordine et rite cognoscatur. Qui autem contumaces esse perrexerint juxta priscam Canonum Auctoritatem ad proximam usque congregationem a charitate fraterna et Ecclesia arceantur, nisi prius sequenti fuerint absolute congregatione.

## 2. 1562 – A Debrecen–Egervölgyi Hitvallás 208. cikke<sup>882</sup>

Visitatio: Visitamus ministros ter aut quater in anno, prout fert occasio visitandi. Primum convocatis auditoribus et ministro aut pastore in omnibus coetibus, pagis, villis. Fide mediante, conscientiose absente pastore ab auditoribus doctrinam et mores pastoris exquirimus. Similiter pastorem de vita auditorum suorum et doctrina examinamus accurate. Utrunque compositis accusationibus diiudicamus legitime, an pastor recte accusetur et si reus, an secus, similiter et cum auditoribus facimus. Pastores secundum gradus peccatorum, ut merentur, punimus depositione ab officio aut aliis poenis gravioribus, ut diximus. Auditores ebriosos, flagitiosos, qui cum se appellitent et nominent fratres christianos, et sese polluunt sceleribus, excommunicamus, ut iubet Scriptura. Matt 18, ICor 6, II Thess 3, Tit 3. Inique faciunt, qui in visitando stercora columbina et templi tantum sordes externas examinant omisso morum et doctrinae examine. Hanc vetus tenet ecclesia regulam.

---

<sup>881</sup> Kiss 1881. 333.

<sup>882</sup> Bucsay–Csepregi 2009. 148–149.

### 3. 1567 – Az Articuli Maiores 64. cikkének első, vizitációra vonatkozó része<sup>883</sup>

Visitationem Ecclesiae necessariam esse duabus de causis ex ore Domini docemus. Primo, ut in pastoribus doctrinae primum puritas, post et vitae innocentia diligenter cognoscantur, et experimento innotescant. Haec duo enim scriptura a pastoribus requirit, ut habeant sanam doctrinam, attendant lectioni, discant, doceant, ne sint ociosi, scrutentur scripturas, attente legant Biblia, et quae legunt intelligant, Ioa 3. 5. 7, 1Tim 3. 4, Tit 1. 3, Mat 24. 25, Luc. 21. 24. Deinde ut sint anengliti, id est irrepraehensibiles, iusti, sobrij, veraces, fideles, non habeant peccatum propterea quod accusari, aut in ius vocari possint. Non sint ebriosi, maledici, ociosi. Secundus finis visitationis est ut et Ecclesia, auditores in doctrina, fide, confessione, quid didicerint a suis pastoribus, et quam recte catechesin, fundamenta doctrinae et symboli Apostolici sensum didicerint, exigatur et ab illis confessio secundum Symbolum Apostolorum. Secundo examinentur in vitae puritate, innocentia, an digne ambulent Euangelio. Sobrie, iuste et pie viuant. Si autem in peccatis regnantibus viuunt, in comessionibus, crapula et ebrietate, Satanae tradendi sunt principes, nobiles et subditi, Rom 5. 6. 13, Tit 2, 1Pet 3. Fiat etiam inquisitio de labore pastorum, quomodo laboraverint in vinea Domini. Fiat requisitio et de stipendio aut mercede pastorum, ad quam soluendam subditi cogantur, Matt 10, 1Cor 9, 1Tim 5, 2Tim 2, Deut 24. 25. Ita Apostoli, Paulus, Barnabas, et Petrus fratres, Ecclesias visitabant. Hae igitur examinentur, et recognoscantur in visitatione fide mediante. Subditi iurent et sic pronuncient de pastore. Et contra pastor iuret, et sic pronunciet de subditis. In visitatione autem pastores, ministros, rectores, et pulsatores, cantores, omnes qui ministerio funguntur, nempe et studiosos, qui iurent, et sic de suo magistro pronuncient[!], visitari volumus. Visitatores autem sint Decani, Seniores, qui singulorum errata iuste et fideliter describentes, in publica synodo proponant. Quia autem scholae sunt seminaria verbi Dei, et ex scholis pastores, magistros, doctores Ecclesiae Dominus producit. In Christianorum igitur schola linguarum cognitio, Grammatica Latina, Graeca (et sicubi fieri potest) et Ebraea, Dialectica, Rhetorica, et aliae artes liberales necessariae ad Theologiae cognitionem doceantur primum. Deinde Theologia, sacrae literae Graece et Latine iuuentuti proponantur. Ita enim Apostolus docet Timotheum. Noueris quod a iuuentute sacras literas

<sup>883</sup> *Articuli ex Verbo Dei et lege naturae compositi...*, Debrecini 1567, F4<sup>v</sup>–G1–2<sup>r</sup> – RMNY 226. Az egyetlen példányt a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltárban őrzik. A szöveg fotóért Szabadi Istvánnak tartozom köszönettel.

didiceris. Attende lectioni, et doctrinae. Milita bonam militiam, retinens fidem et bonam conscientiam. Et Patriaerchae ex parentum instructione filios literas sacras cognitionem Dei docebant. Imo iusserat ut parentes filios Biblia sacra docerent. Item Prophetae, Christus et Apostoli semper suis discipulis ante omnia sacras literas, Theologiam proponebant. Faciant et magistri scholarum examen in suis scholis, et disputationes frequenter in scholis exerceant. Si autem haec facere noluerint, iurisdictione Ecclesiastica puniendos pronuntiamus, 2Tim 3, Acto 28.

#### 4. 1567 – *Az Articuli Maiores 64.* (Kiss Áronnál 65.) cikke Kiss Áron fordításában<sup>884</sup>

Az egyházlátogatás szükséges. Hogy az egyházak meglátogatása két oknál fogva szükséges, azt az Isten szavával tanítjuk. Először: hogy a lelkipásztoroknak elsőben is tudományok tisztasága, azután életöknek ártatlansága szorgalmasan megvizsgáltassék és tapasztalatilag megismertessék. Mert az Írás e kettőt kívánja a lelkipásztoroktól: hogy legyen tiszta tudományuk, figyelmezzenek a tanításra, tanuljanak, tanítsanak, ne legyenek hivalkodók, vizsgálják az Írásokat, szorgalmasan olvassák a Bibliát és amelyeket olvasnak, meg is értsék. Jn 3. 5. 7, 1Tim 3. 4, Tit 1. 3, Mt 24. 25, Lk 21. 24. Továbbá, hogy legyenek feddhetetlenek, igazak, józanok, igazmondók, hűségesek, ne legyen vétkök, amelyért vádolhatnak vagy perbe idézhetnék őket. Ne legyenek részegesek, szitkozódók, henyék. Második célja az egyházlátogatásnak ez: hogy 1. az egyház és a hallgatók megvizsgáltassanak a tudományból, hitből, vallásból, hogy mit tanultak lelkipásztoraiktól, és mily helyesen tanulták a kátét, a hittudomány alapigazságait, az apostoli hit-forma értelmét; tétessék velök vallás az apostoli hitforma szerint. 2. hogy vizsgáltassanak meg életök tisztasága, ártatlansága felől, ha az evangéliomhoz méltóan járnak-e, józanon, igazán, kegyesen élnek-e? Ha pedig az uralkodó vétkekben élnek, vendégeskedésben, dobzódásban és részegeskedésben: a Sátánnak kell adni mind a fejedelmeket, mind a nemeseket, mind az alattvalókat. Róm 5. 13, Tit, 2Pt 3. 3. hogy vizsgálatot tartsanak a lelkipásztorok munkájáról is, miként munkálkodnak az Úr szőlőjében. Vizsgálatot tartsanak a lelkipásztorok fizetéséről vagy béréről, melynek fizetésére az alattvalókat kényszerítsék. Így vizitálták az apostolok Jakab, Barnabás, Péter az atyafiakat és egyházakat. Tehát ezeket kell megkérdezni és megvizsgálni hitletétel [eskü] mellett az egyházlátogatáskor. Az alattvalók

---

<sup>884</sup> Kiss 1881. 601–602.

esküdjének meg és úgy nyilatkozzanak a lelkipásztorról. Viszont a lelkipásztor esküdjék meg és úgy nyilatkozzék alattvalóiról. A látogatás alkalmával pedig a lelkipásztorokat, egyházzolgákat, tanítókat, harangozókat, énekvezéreket s mindazokat meg akarjuk vizsgáztatni, akik egyházi szolgálatban vannak, jelesen a tanulókat is, kik megesküdjének és tanítójokról úgy nyilatkozzanak. Az egyházlátogatók pedig legyenek a dékánok, széniorok, akik az egyesek hibáit igazán és híven leírván, a nyilvános zsinatban adják elő. Minthogy pedig az iskolák az Isten Igéjének veteményes kertjei, az iskolából is előállíttatja az Úr a lelkipásztorokat, tanítókat, az egyház oktatóit. Azért a keresztyének iskoláiban elsöben a nyelvek ismerete, latin s görög nyelvtan (ahol lehet zsidó is) észtan, szónoklattan és más a teológia ismeretére megkívántató tisztességes tudományok taníttassanak, azután a hittudomány, a Szentírás görög és latin nyelven adassanak elő az ifúságnak. Mert az apostol is így tanítja Timotheust: Tudd meg, hogy gyermekségedtől fogva tanultad az Írásokat; légy figyelmes az olvasásban és tanításban; harcold meg a nemes harcot; tartsd meg a hitet és jó lelkiismeretet. A pátriárkák is öseik rendele-téből fiaikat a Szentírásokra és Isten ismeretére tanították; sőt megparancsolták, hogy a szülék fiaikat a Szent Bibliára tanítsák. Továbbá a próféták, Krisztus és az apostolok a magok tanítványainak mindenkor a Bibliát és hittant tanították leg-elsöben. Tartsanak vizsgálatot az iskolatanítók is iskoláikban, rendezzenek gyak-ran iskolai vitatkozásokat (disputációkat). Ha pedig ezeket tenni nem akarják, ki-mondjuk, hogy öket egyházi hatalommal meg kell büntetni (2Tim 3, ApCsel 28).

## 5. 1649 – Geleji Kánonok 88. pontja – latin szövege,<sup>885</sup> illetve magyar fordítása<sup>886</sup>

LXXXVIII. 3. De visitationibus seniorum particularibus.

In specie autem, præcipua seniorum officia sunt: 1. Visitatio ecclesiarum, 2. Convocatio Synodorum. Quod ad primum, ipsis incumbit, ut ecclesias suae directioni concreditas, annuatim, adscitis sibi duobus aut tribus ex præcipuis suis confratribus, visitent, atque in doctrinam imprimis, solertiamque ministrorum diligentissime, fideque mediante, vel saltem secundum conscientiam Deo debitam, inter auditores ipsorum inquirant: An nimirum tum ipsi sedulo discant, tum alios cum fructu, et quidem secundum fidei analogiam doceant; an non horas

---

<sup>885</sup> ERZSI I. 182–183.

<sup>886</sup> Buzogány 2020. 66–68.

concionibus et precibus destinatas, ob privata sua negotia, negligant; an manifeste sceleratos, et scandalosos publice, sine personarum respectu, arguant; an non aliquos privata auctoritate e cœtu sacro excludant, vel a tota Synodo exclusos recipiant: an sacramenta juxta institutionem Christi, statis ac statutis temporibus ac locis administrent; num catechizent, num conjuges legitime, publicatione præmissa, et quidem pares, ac honestæ famæ, diebus, locisque consvetis copulent; num ægrotos visitent, funerumque deductionibus vocati intersint etc. Deinde mores quoque, ac vitam, habitum que tum ipsorum, tum vero conjugum, ac liberorum accurate investigent: an nimirum sint temperantes, moderati, pii, honesti, factis et verbis, victu et amictu irreprehensibiles.

Rectorum similiter eruditionem, functionem tam scholarem, quam templarem; vitam item et mores explorent: An nimirum et ii cum pastoribus omnia juxta præscriptas in liturgia, Canonibusque ecclesiæ regulas, ac formulas agant, administrentque. Et si quid reprehensione digni in iis compererint, debito modo, pro qualitate excessus, vel defectus, eos reprehendant, censuræque gravioris interminatione, ceu stimulo ac calcari quodam, ad sui correctionem instigent; vel vero, si vitium eorum tantum sit, ut publicam animadversionem mereri videatur, censuram illius ad Synodum futuram differant.

Ut vero tum doctrinam, tum docendi facultatem ministrorum, et rectorum eo commodius experiri, ac censere queant. Ministrum quemque, præsertim novitium concionantem, et rectorem examen instituentem coram audiant. Ædificia porro circa templa, domos parochiales, scholas, sepulcreta, perlustrent; et si quid in iis desideratum fuerit, sub pœna interdicendæ functionis, cum pastoris tum rectoris, adhibito etiam, sicubi opus est, et licet, brachio seculari auditoribus ad præfixum aliquem terminum instaurandum injungant.

Pastores denique et ipsi de suis auditoribus examinandi erunt: qualiter nempe ii se tum erga Deum, tum erga suos pastores, tum denique erga se invicem gerant. Erga Deum, an in cultu Dei sint fervidi ac devoti; an concionibus et precibus frequentes intersint; an sacra Domini Cœna crebro utantur; an admonitiones æquo animo ferant, inque pietate dietim magis magisque proficient, vel potius deficient etc. Erga pastores suos, an digno eos honore afficiant; an salarium illorum integre, et quidem tempestive, iis administrent, etc. Erga seipsos vero: an fraterno se invicem amore prosequantur; an disciplina inter ipsos politica vigeat, et scelerati debito modo puniantur, an vero pecunia tantum mulctentur etc. Et si quid inter illos minus recte, ac ordinate fieri deprehenderit, illis exprobrent, rectiusque eos instituant, ac ut in posterum omnia meliori ordine, ac decentius inter illos fiant, sub exasperatione disciplinæ ecclesiasticæ eis injungant. Bona ecclesiastica,

si quæ sunt, quorsum impendantur, diligenter exquirant, et ab administratoribus rationem exigant, abalienata autem repossant. De honesta visitorum tractatione ecclesiæ prospicere tenebuntur; quibus tamen, quantum fieri potest, parcendum erit, ne nimiis expensis graventur.

### LXXXVIII. 3. Az esperesi vagy egyházmegyei vizitáció<sup>887</sup>

Az esperesek legfőbb kötelességei tételesen ezek: 1. Látogassák meg az egyházközségeket; 2. Hívják össze a zsinatokat.<sup>888</sup> Ami az elsőt illeti, legyenek azon, hogy két vagy három jelesebb társat maguk mellé véve, évente látogassák végig az igazgatásuk alá tartozó egyházközségeket, s a hallgatóság bevonásával, eskü alatt, vagy legalább Isten előtti tiszta lelkiismerettel, alaposan vizsgálják meg elsősorban a lelkészek tudományát és alkalmasságát: szorgalmasan tanulnak-e, másokat, a hitvallással megegyező módon, eredményesen tanítanak-e, elhanyagolják-e saját ügyeik miatt az igehirdetésre és a könyörgésre rendelt alkalmakat; megdorgálják-e a nyilvánvaló vétkeseket és a nyilvános botránkozatókat, személyükre való tekintet nélkül; a saját akaratukból zárják-e ki a szent közösségből, vagy veszik vissza oda azokat, akiket a teljes zsinat kizárt; a szentségeket Krisztus rendelése szerint szolgáltatják-e ki, a megszabott időben és a kitűzött helyen; végzik-e a katekizációt; a házasulandókat törvényesen esketik-e össze, előzetesen kihirdetve a szokásos napokon és helyeken, és megvizsgálva, hogy összeillenek-e, és mindenki jó véleménnyel van-e róluk; a beteget meglátogatják-e; ha megkérik, kikísérik-e a halottat a temetőbe. Továbbá vizsgálják meg alaposan a lelkészek, a lelkészfelelőségek és a gyermekeik erkölcsét, életét és öltözködését is, hogy ti. viselkedésük és beszédük kellőképpen visszafogott-e, mértékletes-e, illő-e, tisztességes-e, életmódjuk és öltözködésük feddhetetlen-e.

Hasonlóképpen nézzenek utána az iskolamesterek iskolai és templomi szolgálatának is, szintúgy életének és erkölcsének, hogy ti. akárcsak a lelkészek, ők is a liturgiában és az egyházi törvényekben előírt szabályok és rendelkezések szerint járnak-e el. Ha pedig valami elmarasztalásra méltó hiányosságot találnának, a szokásos módon, azaz kihágásuk vagy hiányosságuk mértéke szerint dorgálják meg őket, és súlyosabb büntetéssel is fenyegetessék meg, hátha így javulásra serkenthetik vagy sarkallhatják; ha pedig a vétkük annyira súlyos, hogy úgy tűnik, nyilvános figyelmeztetést érdemelnek, a vétekért járó büntetést halasszák el a legközelebbi zsinatig.

<sup>887</sup> Visitatio Particularis, szemben a Visitatio Generalisszal, amelyet a püspök végzett.

<sup>888</sup> Rész- vagy Egyházmegyei Zsinat (Synodus Particularis), szemben az egész egyház Közzsínatával (Synodus Generalis).



Hogy pedig a lelkészek és az iskolamesterek tudományát és tanítási adottságát jobban megismerjék és megítélhessék, mindegyik lelkészt – kiváltképpen, ha újonc –, prédikáció közben, az iskolamestert pedig tanítás közben hallgassák meg. Továbbá járják be a templomokat, a lelkészi lakásokat, az iskolákat, a temetőket és a körülöttük lévő épületeket, s ha valami romlás lenne bennük, hagyják meg a hallgatóknak, hogy határidőre hozzák helyre, különben betiltják a lelkész és az iskolamester szolgálatát; ha kell és lehet, vegyék igénybe a karhatalom segítségét is.

Végül a lelkészekről is érdeklődjenek a hallgatók felől: hogyan viszonyulnak Istenhez, lelkészeikhez és egymáshoz. Ami Istenhez való viszonyukat illeti: Istent buzgón és odaadóan tisztelik-e; az igehirdetésre és a könyörgésre sűrűn eljárnak-e; az úrvacsorával gyakran élnek-e; a intéseket megadással hordozzák-e; növekednek-e naponta az istenfélelemben, vagy inkább hanyatlanak stb. Ami a lelkészekhez való viszonyukat illeti: megadják-e nekik az illő tiszteletet; beszolgáltatják-e hiány nélkül és időben a fizetésüket stb. Ami az egymáshoz való viszonyukat illeti: kölcsönös testvéri szeretettel vannak-e egymáshoz; van-e közöttük polgári fegyelem, és a vétkeseket kellőképpen megbüntetik-e, vagy csak pénzbírságot rónak ki rájuk stb. És ha valakit közöttük helytelen és rendetlen viselkedésen kapnak, azokat szidják meg és utasítják rendre, hogy utána közöttük minden a legnagyobb rendben és ékesen történjen,<sup>889</sup> mindezt pedig úgy tegyék, hogy szigorú egyházi fegyelmezést helyezzenek kilátásba. Alaposan vizsgálják meg, hogy van-e vagyona az egyházközségnek, és azt mire fordítják; számoltassák el a vagyongazdálkodókat, és ha valamit elidegenítettek volna a vagyonból, azt követeljék vissza. A látogatást végző személyek tisztességes ellátásáról az egyházközségek kötelesek gondoskodni; de ezeket kímélni kell, amennyire csak lehet, hogy túlságosan nagy kiadás ne terhelje őket.

## 6. 1780. jún. 4, Dés – Az Erdélyi Református Egyház generális zsinatának vizitációról szóló szabályrendelete<sup>890</sup>

Felolvastattott a méltóságos Fő Reformatum Consistorium levele, melybe a mindenfelől egyben halmozott és béhatott sűrű panaszokból jelenti a

---

<sup>889</sup> 1Kor 14,40.

<sup>890</sup> FőkonzLvt 51/1781, közölve ERZSI III. 140–141.

méltóságos Fő Consistorium: a.) Hogy a tiszteletes esperestek anniversaria visitatiojok igen gyümölcstelen és hogy az nem mindenütt olyan szorgalmatossággal és accuratioval mégyen végben, amint azt a 88-dik canon, emellett a számos consistorialis és synodalis constitutiok meghatározták, hogy azért ezen tekintetben feladott panaszoknak mivelta a Fő méltóságos Consistorium előtt annál bizonyosabb lehetne, parancsolt némely tractusok esperestyének, hogy ezen folyó esztendőben celebrált visitatiok actait aszerint, amint azok folytak és termináltattak, finita tandem visitatione, békülden el ne mulassák, mellyek minekutánna eszerint béküldettek volna, tapasztalta és kinézte azokból a méltóságos Consistorium a feladott panaszoknak igazságát, mivelhogy az azokban a nagyobb és a visitatiot leginkább concernáló dolgok vagy telyességgel elmelőztettek és simpliciter elhallgattattak, vagy pedig mulólag minden rend nélkül, quid pro quo említetnek. A protocollumok közül is némellyek olyanak, melyekben a valóságos és jól készült protocollumnak még csak formája is alig találtatik. Mellyre nézve, hogy a visitatioknak ilyen fogyatkozásokkal teljes végbenviteléből származni szokott egyenetlenségek, károk, panaszolkodások és egyéb kedvetlen következesek pro futuro telyességgel tolláltassanak és a protocollumok is nagyobb accuratioval készíttessenek, alyánlly a méltóságos Fő Consistorium Szent Synodusunknak, hogy a visitatioknak ilyen hijánosságokkal telyes, különböző voltát serio gondolóra vévén, egy bizonyos cynosuraról consultálódni, determinálni és concludálni esmérje szükségesnek és kötelességének. Látván azért Generalis Szent Synodusunk a Fő méltóságos Consistoriumnak egyenesen a ministerium és az ekkléziák jovakra célozó bölcs és atyai intimatumát, azt telyesíteni el sem mulatta, sőt inkább hogy a visitatio ennekutánna mindenütt egyformán és nagyobb accuratioval vitessék végben, non obstante, hogy annak módgyát a 88-dik canon elégségesképpen meghatározta, tetszett arról de novo consultálódni, concludálni és a maga conclusumát pro stabili observandorum norma tiszteletes esperest atyánkfiak ökegyelmeknek elejekben adni e következendők punctumokban:

1-mo A tractualis visitatio esztendőnként a tiszteletes esperestnek, notariusnak, egy assessornak és egy seculare brachiumnak praesentiajában menyenyen végben.

2-do A tiszteletes seniorok szoross investigatiot tégyenek ekkléziánként a tiszteletes prédikátoroknak, oskolamestereknek személyökről, tudományokról, hivatalyokban való eljárásokról, úgy házok népéről és a hallgatókról, a 88. canon szerént.

3-tio Minthogy az oskolák a mi religionkon telyességgel elaluttanak, mely miatt a köznép igen mostoha és igen tudatlan, kiváltképpen azokra a különös vi-

gyázással legyenek, a tanuló gyermekeket in facie loci, magok előtt examináltassák és magok is examinállyák. Amelly mesterek pedig magok szorgalmatosságoknak illendő specimenét nem mutatták, annyival inkább, akik tanítani és oskolát tartani nem akarnak, a 94. canon szerént reguláztassanak, és ugyan ezen végre illendő léssen

4-to Hogy minden népesebb ecclesiakban magyar oskolák állítassanak, melyben a leánygyermekek, mint a régi időben, az olvasásra, éneklésre és ami szent vallásunkat magában foglaló catekhismusunkra tanítassanak és a jó erkölcsökben neveltessenek.

5-to Az eklézsiáknak minden mobiliai és immobiliai felől szorgalmatos exament tégyenek és mindeneket a megye protocollumába beíratassanak, úgy a curatorok gondviselések alatt levő capitalis pénzt is.

6-to A curator esztendőnként jó ratiót készítsen minden perceptumokról és erogatumokról, mely tempore visitationis revideáltassék, és ami az erogatióból megmarad, fordíttassék megye hasznára, mellyről más esztendőben ismét számollyon.

7-mo A kiadott capitalissaknak interessét minden esztendőben hajtassák fel, hogy restantiában ne maradgyanak; úgy a papi és mesteri béreket is, nehogy a hosszas restantiák miatt a kösség aggraváltassék.

8-vo Szorgalmatos gondgyok legyen a templomok, cintermek, parochialis és oskolaházak körül való romlásoknak reparáltatásokra.

9-no Mindezek eképpen végbemenvén, a méltóságos Fő Consistorium ordinatioja szerint minden eklézsiák jó móddal készült protocollumot tartsanak, melyben az ecclesianak mindennemű bonumai beíratassanak, úgy templomhoz és az Úr asztalához való apparatusok is, a curatorok ratioja is oda jegyeztessék.

10-mo Legyen minden tractusnak egy matriculaja és ebben az eklézsiáknak minden mobile és immobile bonumai szép renddel és nagy accuratioval consignáltatván, tartassék a tractus archivumában. Emellett egy különös visitatorium protocolluma, melyben a visitatio actai annuatim beíratván, párban a méltóságos Fő Consistoriumba is béküldessék, a tiszteletes visitatorok és brachium subscriptiojok és pecséttyek alatt. Végezetre

11-mo A tiszteletes visitatorok az ecclesiaknak kedvezenek és azokat rendkívül való exactiokkal ne terhellyék.

## 7. 1668, Medgyes – Apafi Mihály vizitációs mandátuma Vajdaszentiványi János küküllői esperesnek.<sup>891</sup>

Michael Apafi Dei gratia princeps Transylvaniae, Partium Regni Hungariae et siculorum comes etc. Fidelibus nostris universis et singulis spectabilibus, magnificis, generosis, egregiis et nobilibus comitibus, vicecomitibus et iudicibus nobilium comitatum signanter autem de Küküllő, capitaneis, praefectis provisoribus et castellanis arcium ac aliorum quorumvis locorum officialibus tricesimatoribus, teloniatoribus pontium, passuum, vadorum, viarumque custodibus; prudentibus item et circumspectis magistris civium primariis, regiis et sedium iudicibus, caeterisque juratis civibus quarumcunque civitatum, oppidorum, villarum et possessionum, earumque rectoribus et patronis, praeterea pastoribus et ministris ecclesiarum quarumvis orthodoxarum partim in Thordensi et Albensi Transylvaniae praecipue vero de Küküllő comitatibus constitutis et commorantibus, modernis et futuris quoque pro tempore constituendis, praesentes nostras visuris, salutem et gratiam nostram.

Quoniam nos ad confusiones et multiplices errores ministrorum Verbi Dei persecutiones, libertatisque eorum perturbationes tollendas, quae in ecclesias partim propter docentium quorundam vitam dissolutam et doctrinam orthodoxorum nonnullorum ab analogia orthodoxae fidei discedentes, partim vero propter Verbi Divini contemptum et ingratitude auditorum bona ecclesiastica abalienantes et ad se rapientes, denique vero ad profanos usus convertentes irrepserunt. Reverendum Joannem Sz[ent]Iváni ecclesiae Gálfalvinae pastorem, ecclesiarumque orthodoxarum in eodem comitatu de Küküllő seniore in medium vestri ea ratione emittendum duximus, ut ecclesias vestras orthodoxas visitet, earumque pastores de doctrina, vita et moribus diligenter examinet, simulque convocato etiam si aliter nequiverit fieri coetu, fide mediante ecclesiastica bona antiquitus ad ecclesias collata una cum libertatibus domorum parochialium, ac ministrorum rectorumque proventibus cognoscat, praesentia stabiliat, confirmet, quovismodo abalienata repetat, recuperet et restituat. Cum primis vero salarium sigillatim seu, ut vocant, capitatim persolvi debitum a quibusvis conjugatis et si plures in una familia sint ac cohabitent diligentissime exigat, at ea quae a majoribus nostris et vestris viris religiosis et piis ordinata fuerant in novum pristinum ac legitimum usum revocet, templa et alia aedificia ecclesiastica per quorumlibet negligentiam collapsa erigi aut saltem restaurata curet. Et si qui talia bona abalienata aut

---

<sup>891</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 52–54., közölve Buzogány–Ösz–Tóth 2008b. 269–271.

temere divendita remittere recusarent, eos cuiuscunque status et conditionis homines existant et fuerint comitibus etiam vel vicecomitibus et judicialium opem et auxilium annotato seniori ferre debentibus, primo quidem duodecim, deinde secundo viginti quatuor florennis mulctet, praesentium saltem nostrarum literarum vigore. Denique temerarios in curiam nostram, ubi post talis causae fiendae de jure decisionem, debita contumaciae ipsorum poena irrogabitur, ad diem decimum quintum a die huiusmodi visitationis computando vigore praesentium evocet atque citet. Tandem vero ministris iis, qui videlicet dissolutam agendo vitam aliis scandalo essent, vel de aliquibus orthodoxae fidei articulis perperam sentientibus doctrinam pravam disseminarent, vel qualitercunque ab analogia fidei discederent, remotis, pastores pios idoneos et sacramentorum a Deo institutorum fideles administratores, sed tales, qui in plebaniam vocati fuerint, legitime suscipiat et surroget. Secularis conditionis hominibus, si quid praetensionis contra clericos habuerint, justitiam administret, neque eosdem quisquam aliter, nisi coram praefato seniore ipsorum, in jus convenire, turbare et molestare praesumat, ut libertas ecclesiae a secularibus quoquomodo turbetur. Proinde vobis harum serie committimus et mandamus firmiter, ut dum et quandocunque dictus Joannes Sz[ent]Iváni vel vicem eius gerens cum adjunctis sibi collegis vestri in medium venerit, eundem cum suis omnibus collegis absque ulla tergiversatione procedere permittere, vocanti in coetum sacrum convenire, legitimos usus et redditus ecclesiarum ab antiquis bonis viris et patronis ordinatos ad requisitionem ipsius sine cunctatione remittere. Vos vero comites et officiales subsidio adesse ac ubicunque visitaverint, eisdem de victualibus honorifice prospicere et providere modis omnibus debeatis et teneamini. Secus non facturi. Praesentibus perlectis exhibenti restituti. Datum in civitate nostra Medgjes.

## 8. 1650. febr. 28, Marosszentkirály – Apáczai Kelemen marosi esperes levele a marosvásárhelyi eklézsiához<sup>892</sup>

A levél címzése: Circumspecto ac prudenti viro domino Stephano Vágási, iudici primario regiae civitatis MarosVásárhely, caeterisque juratis civibus ut ecclesiae adjunctis ibidem etc. dominis et in Christo fratribus observandissimis.

---

<sup>892</sup> MvhelyEhkLvt 42/1650.

Szolgálatunkat ayánliuk kegyelmeteknek és Istentől minden lölki-testi jókat kívánunk meghadatni!

Mivel az szent Űr Istennek kegyelmes gondviseléséből és ecclesiainknak tetszésiből böcsületes püspök urunknak parancsolattya szerint az mi kegyelmes fejedelem urunktól kezünkben adatott parancsolatnak erejével az Maros széki ecclesiainknak visitálásában immár harmadik úttal [...]lódunk, fáradozunk méltatlan voltunkra [...] eddigh az kegyelmetek tekintetes ecclesiajának állapotját tisztünk szerint megh nem vizitáltuk. Noha az kegyelmetek ecclesiaja is az Maros széki orthodoxa ecclesiainknak rendiben nem utolsó, hanem sött inkább első volt, mindazonáltal remélvén azt, idvözült püspök urunk az Generalis Visitatoria kiszállván egy[...] szokása szerint kegyelmeteket maga fog[...] visitálni, kegyelmetek ecclesiaját erre nézve hátrahattuk. De hogy valamiképpen sem az mi becsületes püspök urunktól, sem az szent ecclesiatúl jövendőben gondviseletlenségnek vétkével ne vádoltassunk, avagy kegyelmetektől is háládatlansággal ne terheltesünk, tetszék velem lévő visitator uraimékkal együtt, hogy az mostani járásunkban az kegyelmetek t. ecclesiaját is megvisitállyuk, ha kegyelmetek jó tetszése lészen. Annakokáért intyük kegyelmeteket az mi kegyelmes urunktól adatott parancsolatnak méltóságos erejével, hogy az holnap napon nyolc óra tájban olly kész[ü]llettel legyen az Visitatiohoz, hogy beérkezvén [...]egyből kegyelmetek között is az Istennek tiszteleti [...]vattyát cirkálhassuk megh. Ezek után [...]éges jovaival áldgya megh kegyelmeteket.

Kegyelmetek jóakarója Apáczej Kelemen szolgál kegyelmeteknek mpr.  
MarosSz[ent]Király [...] die 28. Februarii 1650.

## 9. 1602–1687 – A Marosi egyházmegye vizitációi a Matricula alapján<sup>893</sup>

- 1602. Nyáradkarácson (MarEhmLvt Matr. 77.)
- 1605. nov. 29. Mezőbergenye (MarEhmLvt Matr. 337.)
- 1606. jún. 7. Nyárádszereda (MarEhmLvt Matr. 250.)
- 1608. júl. 8. Székelyvaja (MarEhmLvt Matr. 108.)
- 1609. jan. 5. Maroszentkirály (MarEhmLvt Matr. 321.)
- 1609. jún. 9. Szövérd (MarEhmLvt Matr. 123.)
- 1612. Galambod (MarEhmLvt Matr. 418.)

---

<sup>893</sup> MarEhmLvt Matr.

1612. Mezőcsávás (MarEhmLvt Matr. 411.)
1612. jan. 12. Káposztásszentmiklós (MarEhmLvt Matr. 56.)
1613. febr. 10. Jedd (MarEhmLvt Matr. 305.)
1613. febr. 7. Mezőbergenye (MarEhmLvt Matr. 336.)
1613. Nyárádselye (MarEhmLvt Matr. 216.)
1614. ápr. 20. Harasztkerék (MarEhmLvt Matr. 117.)
1614. Kebeleszentiván (MarEhmLvt Matr. 298.)
1615. febr. 25. Nyárádtő (MarEhmLvt Matr. 34.)
1615. márc. 19. Nyárádszentanna (MarEhmLvt Matr. 243.) – Batizi János esperes
1615. márc. 30. Nyárádszentimre (MarEhmLvt Matr. 235.)
1615. márc. 31. Nyárádszentsimon (MarEhmLvt Matr. 165.)
1615. ápr. 13. Jedd (MarEhmLvt Matr. 304.)
1615. ápr. 15. Kebeleszentivány (MarEhmLvt Matr. 298.)
1615. ápr. 2. Kibéd (MarEhmLvt Matr. 200.)
1615. aug. 18. Havad (MarEhmLvt Matr. 158–159.)
1617. márc. 6. Székelykövesd (MarEhmLvt Matr. 395.)
1618. jún. 28. Mezősámsond (MarEhmLvt Matr. 381.)
1618. aug. 6. Berekeresztúr (MarEhmLvt Matr. 223.) – Batizi János esperes
1620. jan. 27. Vadasd/Bede (MarEhmLvt Matr. 151.)
1620. nov. 3. Mezőménes (MarEhmLvt Matr. 407.)
1624. febr. 29. Szövérd (MarEhmLvt Matr. 124.) – Békési Péter, Borzási Péter, Várallyai Jakab, Dobokai Boldizsár
1625. márc. 31. Havad (MarEhmLvt Matr. 157.)
1629. máj. 4. Káposztásszentmiklós (MarEhmLvt Matr. 56.) – Körösi Pál esperes, Szalacsi György, Sövényfalvi Lukács, Kisfaludi Bálint
1630. jan. 6. Lukafalva (MarEhmLvt Matr. 49.)
1631. Nyárádszentanna (MarEhmLvt Matr. 243.) – Körösi Pál esperes, Szalacsi György, Barsi Péter, Borzási Péter
1632. ápr. 15. Székelytompá (MarEhmLvt Matr. 256.)
1633. febr. 25. Nyárádtő (MarEhmLvt Matr. 35.) – Borzási Péter prosenior, Várallyai Jakab, Csabai Péter
1633. jún. 14. Berekeresztúr (MarEhmLvt Matr. 229.) – Tiszabecsi István „Marosvásárhelyi promarius pastor és Maros széknek, Thordának és Kolosnak edgyik részinek confirmatus seniora”, Barsi Péter nyárádszentbenedeki lelkész, Várallyai Jakab harasztkeréki lelkész, assessorok, Kisgörgényi Márton nyárádszentannai lelkész, Fiadfalvi János udvarfalvi lelkész

1633. okt. 17. Mezőpanit (MarEhmLvt Matr. 337.)
1634. Nyárádszereda (MarEhmLvt Matr. 251.) – Tiszabecsi István esperes, Sövényfalvi János, Patakfalvi István
1634. febr. 7. Káposztásszentmiklós (MarEhmLvt Matr. 56.) – Tiszabecsi István esperes, Borzási Péter, Károlyi János
1634. febr. 8. Nyárádkarácson (MarEhmLvt Matr. 79.)
1635. febr. 5. Káposztásszentmiklós (MarEhmLvt Matr. 57.)
1635. febr. 16. Kebeleszentivány (MarEhmLvt Matr. 298.) – Tiszabecsi István, Patakfalvi István
1635. febr. 22. Udvarfalva (MarEhmLvt Matr. 426.) – Tiszabecsi István, Tordai Márton notarius, Borzási Péter
1636. jan. 14. Székelymoson (MarEhmLvt Matr. 258.)
1636. márc. 17. Nyárádszentanna (MarEhmLvt Matr. 245.) – Tiszabecsi István esperes, Vásárhelyi István, Szeredai György, Olasztekei András, Borzási Péter
1637. febr. 1. Kebeleszentivány (MarEhmLvt Matr. 298.) – Patakfalvi István vicesenior, Sövényfalvi János
1638. jan. 8. Nyárádszentbenedek (MarEhmLvt Matr. 95.) – Tiszabecsi István
1638. jan. 28. Székelybós (MarEhmLvt Matr. 300.) – Tiszabecsi István, Patakfalvi István, Sylvester János
1638. ápr. 15. Udvarfalva (MarEhmLvt Matr. 426–427.) – Patakfalvi István és Herczegszőlősi István „senior urunk parancsolattyaiból”
1638. dec. 17. Galambod (MarEhmLvt Matr. 418.) – Tiszabecsi István, Borzási Péter, Kozma Mihály
1639. febr. 18. Székelycsóka (MarEhmLvt Matr. 86.) – Tiszabecsi István
1639. febr. 18. Somosd (MarEhmLvt Matr. 86.) – Tiszabecsi István esperes, Borzási Péter, Herczegszőlősi István
1639. okt. 4. Nagyernye (MarEhmLvt Matr. 280.)
- 1640-es évek Nyárádtő (MarEhmLvt Matr. 36.) – Veresmarti Gáspár esperes, Tordai Márton
- 1641 Havadtő (MarEhmLvt Matr. 144.)
1641. jan. 30. Székes (MarEhmLvt Matr. 286.) – Borzási Péter prosenior, Herczegszőlősi István notarius, Kisgörgényi Márton assessor
1641. ápr. 8. Sóvárád (MarEhmLvt Matr. 209.) – Borzási Péter esperes, Kisgörgényi Márton, Olasztekei András, Májai György
1641. dec. 12. Backamadaras (MarEhmLvt Matr. 102.)



1642. jan. 9. Kebeleszentivány/Székelybós (MarEhmLvt Matr. 299.) – Veresmarti Gáspár, Barsi Péter, Radnóti János
1642. márc. 11. Csittszentiván (MarEhmLvt Matr. 329.) – Veresmarti Gáspár esperes, Barsi Péter notarius, Rozgoni János marosvásárhelyi rektor
1643. jan. 13. Lukafalva (MarEhmLvt Matr. 48.)
1643. jan. 13. Nyárádtő (MarEhmLvt Matr. 36.)
1643. jan. 14. Káposztásszentmiklós (MarEhmLvt Matr. 55.)
1643. jan. 15. Somosd (MarEhmLvt Matr. 84.)
1643. jan. 15/23. Nyárádkarácson (MarEhmLvt Matr. 77–78.) – Apáczai Kelemen prosenior, Bihari Gergely, Barsi Péter, Zilahi István
1643. jan. 16. Székelyvaja (MarEhmLvt Matr. 108.)
1643. jan. 17. Backamadaras (MarEhmLvt Matr. 96.)
1643. jan. 17. Nyárádszentbenedek (MarEhmLvt Matr. 95.) – Veresmarti Gáspár esperes
1643. jan. 18. Harasztkerék (MarEhmLvt Matr. 116.)
1643. jan. 19. Erdőszentgyörgy (MarEhmLvt Matr. 141.)
1643. jan. 19. Gyulakuta (MarEhmLvt Matr. 135.)
1643. jan. 20. Székelyszentistván (MarEhmLvt Matr. 180.)
1643. jan. 22. Kibéd (MarEhmLvt Matr. 199.)
1643. jan. 22. Makfalva (MarEhmLvt Matr. 187.)
1643. jan. 23. Sóvárad (MarEhmLvt Matr. 207.)
1643. jan. 24. Nyárádszentanna (MarEhmLvt Matr. 244.)
1643. jan. 25. Berekeresztúr (MarEhmLvt Matr. 221.)
1643. jan. 29. Ikland (MarEhmLvt Matr. 272.)
1643. jan. 29. Székes (MarEhmLvt Matr. 285.)
1643. jan. 30. Székelybő (MarEhmLvt Matr. 259.)
1643. jan. 30. Székelymoson (MarEhmLvt Matr. 258.)
1643. jan. 31. Vadasd (MarEhmLvt Matr. 149.)
1643. febr. 1. Nyárádszentsimon (MarEhmLvt Matr. 164.)
1643. máj. 4. Mezőmadaras (MarEhmLvt Matr. 367.)
1643. márc. 2. Csittszentiván (MarEhmLvt Matr. 328.)
1643. márc. 2. Marosszentkirály (MarEhmLvt Matr. 320.)
1643. márc. 3. Mezőbergenye (MarEhmLvt Matr. 335.)
1643. márc. 6. Mezősámsond (MarEhmLvt Matr. 380.)
1643. márc. 7. Mezőcsávás (MarEhmLvt Matr. 410.)
1643. márc. 8. Galambod (MarEhmLvt Matr. 417.)
1643. márc. 8. Udvarfalva (MarEhmLvt Matr. 435.)

1647. nov. 23. Sóvárad (MarEhmLvt Matr. 207.)
1647. nov. 24. Székelyszentistván (MarEhmLvt Matr. 181.)
1647. dec. 9. Jedd (MarEhmLvt Matr. 306.) – Barsi Péter, Apáczai Kelemen „a marosszéki orthodoxa ecclesiaknak okkorbéli inspectori”, Incze Márton, Sárdi János assessorok
1648. jan. 12. Galambod (MarEhmLvt Matr. 418.)
1648. jan. 13. Székelykövesd (MarEhmLvt Matr. 394.)
1648. jan. 22. Marosvárhegy (Pinárd) (MarEhmLvt Matr. 430.) – Barsi Péter, Apáczai Kelemen „cum suis adjunctis”
1648. márc. 24. Sóvárad (MarEhmLvt Matr. 210.) – Apáczai Kelemen prosenior, Sylvester János, Olasztekei András, Szeredai György
1648. Mezőkölpény (MarEhmLvt Matr. 387.)
1648. dec. 15. Nyárádszentsimon (MarEhmLvt Matr. 159.) – Apáczai Kelemen prosenior, Barsi Péter notarius, Kisgörgényi Mihály
1649. jan. 2. Lőrincfalva (MarEhmLvt Matr. 37.)
1649. jan. 22. Káposztásszentmiklós (MarEhmLvt Matr. 57.) – Apáczai Kelemen prosenior, Bihari Gergely, Barsi Péter, Zilahi István
1649. Backamadaras (MarEhmLvt Matr. 103.)
1649. Nyárádszereda (MarEhmLvt Matr. 250.)
1649. jan. 28. Jedd (MarEhmLvt Matr. 306.) – Apáczai Kelemen prosenior, Borzási Péter, Zilahi István
1649. márc. 26. Mezőcsávás (MarEhmLvt Matr. 410.)
1649. márc. 30. Mezősámsond (MarEhmLvt Matr. 382.) – Apáczai Kelemen esperes, Barsi Péter notarius, Sárdi János
1649. okt. 23. Sóvárad (MarEhmLvt Matr. 209.)
1649. nov. 1. Somosd (MarEhmLvt Matr. 87.)
1650. febr. 18. Marosszentanna (MarEhmLvt Matr. 429.) – Apáczai Kelemen prosenior, Barsi Péter, Zilahi István
1650. nov. 16. Sóvárad (MarEhmLvt Matr. 209.) – Apáczai Kelemen etc.
1650. Székelykövesd (MarEhmLvt Matr. 398.)
- 1650–1656 Koronka (MarEhmLvt Matr. 314.) – Apáczai Kelemen esperes, Barsi Péter notarius, Kisgörgényi Incze Márton assessor, Both Boldizsár brachium
1651. márc. 13. Nyárádkarácson (MarEhmLvt Matr. 79.) – Apáczai Kelemen esperes, Kisgörgényi Márton, Sárdi János assessorok
1651. márc. 13. Somosd (MarEhmLvt Matr. 87.) – Apáczai Kelemen etc.

1651. nov. 25. Nyárádselye (MarEhmLvt Matr. 215.) – Apáczai Kelemen esperes etc.
1652. jan. 13. Mezőcsávás (MarEhmLvt Matr. 412.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius, Zilahi István assessor
1652. szept. 12. Székelyszentistván (MarEhmLvt Matr. 181.) – Apáczai Kelemen esperes, Makfalvi András assessor
1653. febr. 17. Geges–Nyárádszentsimon (MarEhmLvt Matr. 174–175.) – Apáczai Kelemen esperes, Barsi Péter notarius, Tordai Márton, Makfalvi András assessorok
1655. Káposztásszentmiklós (MarEhmLvt Matr. 57.) – Apáczai Kelemen esperes, Galambfalvi András, Makfalvi András, Gidófalvi Tamás assessorok
1656. jan. 28. Székelyvaja (MarEhmLvt Matr. 110.) – Apáczai Kelemen esperes, Vajdaszentiváni Péter, Szentmiklósi Sámuel
1656. febr. 17. Marosszentkirály (MarEhmLvt Matr. 323.) – Apáczai Kelemen esperes, Galambfalvi András notarius, Tordai Márton
1659. máj. 1. Lőrincfalva (MarEhmLvt Matr. 42.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius, Felei András assessor, Szabó Márton brachium
1661. jan. 5. Mezőmadaras (MarEhmLvt Matr. 374.)
1661. febr. 7. Marosszentanna (MarEhmLvt Matr. 428.) – Galambfalvi András, Szentiványi Péter, Felei András
1661. febr. 7. Udvarfalva (MarEhmLvt Matr. 427.) – Galambfalvi András, Szentiványi Péter, Felei András
1663. jan. 11. Erdőszentgyörgy (MarEhmLvt Matr. 143.) – Galambfalvi András esperes etc.
1663. jan. 11. Vadasd–Bede (MarEhmLvt Matr. 151.) – Galambfalvi András, Fogarasi Mihály, Csanádi András
1663. jan. 12. Geges–Nyárádszentsimon (MarEhmLvt Matr. 175.)
1663. jan. 17. Kibéd (MarEhmLvt Matr. 200.) – Galambfalvi András prosenior, Makfalvi András, Sylvester István
1663. jan. 27. Káposztásszentmiklós (MarEhmLvt Matr. 58.)
1663. jún. 16. Nyárádszentsimon (MarEhmLvt Matr. 167.) – Galambfalvi András, Fogarasi Mihály, Makfalvi András assessor
1664. Mezőkölpény (MarEhmLvt Matr. 388.)
1664. jan. 9. Kibéd (MarEhmLvt Matr. 200.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius, Makfalvi András assessor

1664. jan. 13. Harasztkerék (MarEhmLvt Matr. 117.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius, Makfalvi András assessor, Isák Péter brachium
1664. jan. 14. Nyárádszentbenedek (MarEhmLvt Matr. 95.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius, Makfalvi András assessor
1664. jan. 14. Székelyvaja (MarEhmLvt Matr. 110.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius, Makfalvi András assessor
1664. jan. 15. Somosd (MarEhmLvt Matr. 87.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius, Makfalvi András assessor, Barta András brachium
1665. Backamadaras (MarEhmLvt Matr. 103.)
1665. jan. 12. Marosszentkirály (MarEhmLvt Matr. 323.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius
1665. jan. 15. Udvarfalva (MarEhmLvt Matr. 427.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius etc.
1665. jan. 2. Nyárádtő (MarEhmLvt Matr. 37.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius
1665. febr. 12. Nyárádszentsimon (MarEhmLvt Matr. 164.)
1665. febr. 2. Nyárádselye (MarEhmLvt Matr. 216.) – Galambfalvi András esperes, Benedekfi János brachium
1665. febr. 3. Kibéd (MarEhmLvt Matr. 201.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius, Makfalvi András assessor, Benedekfi János brachium
1666. jan. 28. Mezőpanit (MarEhmLvt Matr. 344.)
1666. márc. 15. Székelymoson (MarEhmLvt Matr. 258.)
1666. márc. 2. Havad (MarEhmLvt Matr. 157.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius
1666. márc. 2. Koronka (MarEhmLvt Matr. 313.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius
1667. febr. 4. Udvarfalva (MarEhmLvt Matr. 427.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius, Dénes János brachium
1667. febr. 19. Mezőbergenye (MarEhmLvt Matr. 335.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius
1667. febr. 22–23. Szövérd (MarEhmLvt Matr. 125.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály, Uzoni Balázs, István Gergely brachium
1667. márc. 15. Jedd (MarEhmLvt Matr. 306.)

1668. febr. 24. Havadtő (MarEhmLvt Matr. 141.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály, Uzoni Balázs gyulakuti lelkész
1669. jan. 17. Mezőbánd (MarEhmLvt Matr. 365.)
1669. febr. 20. Nyárádszereda (MarEhmLvt Matr. 251.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius, Felvinczi Ferenc assessor
1669. júl. 14. Kelementelke (MarEhmLvt Matr. 129.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius, Felvinczi Ferenc assessor
1670. Káposztásszentmiklós (MarEhmLvt Matr. 57.)
1670. jan. 12. Mezőpanit (MarEhmLvt Matr. 344.)
1671. jan. 7. Mezősámsond (MarEhmLvt Matr. 382.)
1671. jan. 9. Mezőbánd (MarEhmLvt Matr. 367.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius, Felvinczi Ferenc assessor
1672. jan. 13. Somosd (MarEhmLvt Matr. 85.) – Galambfalvi András esperes, Udvarhelyi István substitutus notarius, Udvarhelyi István assessor, Literáti Gergely brachium
1673. febr. 9. Vadasd (MarEhmLvt Matr. 152.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius, Felei András, Papolczi János assessorok
1674. jan. 7. Mezőmadaras (MarEhmLvt Matr. 374.)
1675. jan. 8. Mezőkölpény (MarEhmLvt Matr. 387.)
1675. jan. 28. Kibéd (MarEhmLvt Matr. 201.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius
1675. febr. 11. Székelyvaja (MarEhmLvt Matr. 110.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius
1676. jan. 4. Mezőcsávás (MarEhmLvt Matr. 412.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius
1676. jan. 9. Csittszentiván (MarEhmLvt Matr. 330.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius, Dienes János brachium
1676. jan. 15. Somosd (MarEhmLvt Matr. 84.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius
1676. jan. 28. Ikland (MarEhmLvt Matr. 272.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius, Nagy András brachium
1676. dec. 8. Somosd (MarEhmLvt Matr. 86.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius
1676. dec. 28. Szentgerice (MarEhmLvt Matr. 120.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius, Erdődi Miklós
1677. jan. 15. Galambod (MarEhmLvt Matr. 418.)

1677. febr. 20. Nyárádszentimre (MarEhmLvt Matr. 234.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius
1678. jan. 18. Somosd (MarEhmLvt Matr. 85.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius
1679. ápr. 15. Nyárádtő (MerEhmLvt Matr. 33.) – Galambfalvi András esperes
1680. jan. 29. Galambod (MarEhmLvt Matr. 418.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius, Zilahi István assessor
1681. jan. 3. Nyomát (MarEhmLvt Matr. 104.) – Galambfalvi András esperes
1681. jan. 25. Kibéd (MarEhmLvt Matr. 202.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius, Dósa György brachium
1681. jan. 29. Csejd (MarEhmLvt Matr. 293.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius
1682. febr. 2. Marosszentkirály (MarEhmLvt Matr. 323.) – Galambfalvi András esperes etc.
1682. febr. 4. Mezőcsávás (MarEhmLvt Matr. 412.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius, Zágoni István assessor, Komjátszegi Zsigmond brachium
1682. febr. 11. Nyárádkarácson (MarEhmLvt Matr. 79.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius, Zágoni István assessor
1682. febr. 11. Székelyvaja–Göcs (MarEhmLvt Matr. 111.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius, Zágoni István assessor, Pókai Mátyás brachium
1683. jan. 18. Mezőbánd (MarEhmLvt Matr. 367.) – Fogarasi Mihály notarius
1683. jan. 22. Mezőfele (MarEhmLvt Matr. 405.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius
1683. febr. 10. Kibéd (MarEhmLvt Matr. 202.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius
1684. jan. 17. Mezőbánd (MarEhmLvt Matr. 364.)
1684. jan. 29. Csittszentiván (MarEhmLvt Matr. 330.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius, Bikfalvi Ferenc brachium
1684. jan. 31. Lukafalva (MarEhmLvt Matr. 49.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius, Bikfalvi Ferenc brachium
1684. febr. 28. Mezőmadaras (MarEhmLvt Matr. 375.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius, Bikfalvi Ferenc brachium
1684. márc. 8. Sóvárád (MarEhmLvt Matr. 209.) – Galambfalvi András esperes, Fogarasi Mihály notarius

1685. jan. 17. Nyárádtó (MarEhmLvt Matr. 35.) – Galambfalvi András esperes,  
Fogarasi Mihály notarius, Komjáti Zsigmond brachium
1687. jan. 29. Csittszentiván (MarEhmLvt Matr. 329.) – Fogarasi Mihály espe-  
res, Zágoni István notarius, Dósa Gergely brachium
1687. febr. 3. Backamadaras (MarEhmLvt Matr. 104.)
1687. febr. 21. Mezőfele (MarEhmLvt Matr. 404.)

## 10. 1696–1706? – Nánási Lovász Mihály udvarhelyi esperes vizitációs kérdőpontjai.<sup>894</sup>

Formula Visitationis quam ego M[ichael] N[ánási] senior ecclesiarum  
reformatarum tractus Udvarhely uti consuevi annuatim. Quod foelix faustumque  
velit fieri Sanctissima Trias. Amen.

Postquam iuramenta deposuerunt septem (plus minus pro qualitate ecclesiae)  
ex senioribus ecclesiae

Examen de pastore

1. Praedikállya-e az Isten igéjét szorgalmat[osan]?
2. A próféták, apostolok, evangélisták írásit hirdeti-e?
3. Ezekkel ellenkező új tudománt nem hirdet-e?
4. Vasárnapokon kétszer praedikál-e?
5. Köznapokon kétszer harangoztat és e szomorú időkhöz illendő könyör-  
gésekkel él-e?
6. Olvas-e caputokat reggel az Ó-, délyest az Új Testamentomból?
7. Maga dolgaiért emit-amott járván, az Istennek szent szolgálattját nem  
mulattya-e el?
8. Kiszolgáltattya-e a keresztséget, tanít-e ahhoz illendő tanítást a keresz-  
ség előtt? Templomban keresztel-e?
9. Keresztleetlen gyermek nem holt-e meg az őkegyelme gondviseletlensége  
mián?
10. Az Úr vacsorájának sacramentumát hatszor esztendőben kiszolgál-  
tattya-e? És azelőtt egy héttel kihirdeti-e? Tanít-e szép elkészítő praedikátioval  
azelőtt; valakit akit azelőtt meg nem intett az Úr asztalától nem pironogatott-e el?
11. A leánzókat taníttya-e?
12. Halott temetésekre elmegy-e és ahol kívántatik, praedikáll-e?

<sup>894</sup> UdvEhmLvt prot. I/2. 56–57. A jegyzőkönyv másolatát Tóth Leventének köszönöm.

13. Betegeket látogat s vigasztal-e?
14. A házásokat kihirdeti-e? Templomban esketi-e meg? Egyenetlen házásokat, úgymint igen vént, vagy iffjat nem köti-e egyben?
15. Templombeli székeket valaki nem bontogatott-e, helyéből ki nem mozdított-e?
- 15.[!] A templomból valakit maga autoritassából nem tiltott-e ki, közönséges autoritasból?
16. Nem részeges és kevély-e? Ruházattjában magát illetlenül nem viseli-e? Felső ruha nélkül templomban s temetésre megyen-e?
17. Nem táncoló, szitkozódó, esküvő vagy feslett erkölcsű-e?
18. Nem tartya-e gyanús személyekkel barátságát? Vasárnapokon ide–amoda nem jár-e vagy nem dolgoztat-e?

#### Examen de pastrice

1. Praedikátornéhez illendő szelídséggel viseli-e magát? Tiszta kegyes életű-e?
2. Nem háborgó veszekedős szomszédival és másokkal? Nem házoló vagy temondád hordozó-e?
3. Nem szitkozódó, átkozódó vagy feslett erkölcsű-e, valami feslett erkölcsűekkel barátságát tartya-e?
4. Praedikatiokra s könyörgésekre eljár-e szorgalmatosan? Él-e az Úr vacsorájával? Látta-e kegyelmetek táncolását? Tubákos vagy dohányos-e?

#### Examen de rectore

1. Eljár-e szorgalmatosan a templomban? Független a harangozásban a praedikátorától?
2. Gyermekeket tanít-e? Az Úr vacsorájával él-e?
3. Nem részeges, átkozódó, szitkozódó esküvő? Házából guzsalyosban s korcsomára nem jár-e?
4. Táncolását, ugrálását látta-e kegyelmetek? Gyanús személyekkel barátságát nem tartya-e?
5. Praedikátorával szép békeességben él-e? Becsületit, tisztességét megadja-e? Nem pipázó vagy portubákos-e? Kegyelmeteknek illendő becsületit megadja-e?

#### De uxore rectoris, idem esto examen quod de pastrice

#### Examen de moribus auditorum



1. Valakit az ecclesiában nem tud-e kegyelmek botránkoztató életűt, úgy-  
mint paráznát, lopót, gyilkost, részegest?

2. E szomorú időben táncolót, sípolót, vagy, hogy valaki az ollyaténoknak  
helyt adott volna etc.?

3. Hogy vasárnapokon vagy egyéb innepnapokon valaki dolgozott volna,  
kalongyát rakott, szénát takart volna, asztagot fedett, vagy szekéren s igavonó  
barmon valami dolgot tett volna, etc.?

4. Templomban könyörgésekre s praedikatiokra ki nem járna, gyermekét  
aki sokáig kereszteletlenül tartaná?

5. Az Úr vacsorájával ki nem élne, papjával aki szemben szöknék, kivált a jó  
intésért s feddésért?

6. Aki a praedikátorának, mesterének búzájának, zabjának a szegényit válo-  
gatná, vagy külön kicsiny kévéket kötne? Dézmás helyeken aki a dézmát ellopná?

7. Zsidózó, szombat ülő ember nincsen-e az ecclesiában?

8. A praedikátor[!], mestert marasztotta-e kegyelmek?

9. A templom földjeit bevetette-e kegyelmek ecclesia számára?

10. A templom földeit, jövedelmét, pénzét vagy egyéb jószágát valami külső  
haszonra nem fordította-e kegyelmek?

11. A templomhoz és Úr asztalához való bonumok (jók) megvadnak-e?

12. A praedikátor, mester földeiből valaki valami barázdát nem szántott-e,  
vagy határkövét nem bontotta-e?

13. A templomban valaki nem veszekedett-e, vagy templom előtt, vagy  
úttjában házához menvén?

14. Valaki mostanában templomhoz valamit nem hagyott-e?

etc. etc. etc.

Reverendus pastor et rector pariter examinabuntur de auditoribus supra  
secundum regulas datas.

## 11. 1777. jan. 21, Ótorda – A vizitáció lelkészre vonatkozó kérdései és az azokra adott feleletek<sup>895</sup>

De clarissimo parcho refertur:

Ad primam quaestionem responsum: Semmi heterodoxiat nem tanít.

---

<sup>895</sup> NEnyedEhmLvt prot. I/2. 477.

Ad 2-dam quaestionem responsum: Vasárnapokon prédikáll reggel, déllyest mikor deák nem prédikáll, catechizáll.

Ad 3-iam quaestionem responsum: Mindenkor az úri vacsorát kihirdeti és szolgáltattya.

Ad 4. quaestionem responsum: Megfeddi, dorgálja a bűnösöket.

Ad 5-tam quaestionem responsum: Propria auctoritate senkit nem excommunicált, sem excommunicatusokat ne recipiált.

Ad 6-tam quaestionem responsum: Senkit hirdetés nélkül meg nem esketett.

Ad 7-mam quaestionem responsum: A betegekhez hivattatván elment.

Ad 8-vm quaestionem responsum: Szent, ártatlan, fedhetetlen életet élt.

Ad 9-nam quaestionem responsum: A tiszteletes atyafit 23 nem marasztották, 82 pedig marasztották.

## 12. 1780, Maksa – A Háromszéki Communitas vizitációs kérdőpontjai<sup>896</sup>

Confluálván ecclesiastica Communitasunk Maxára, hogy de modo futurae Particularis Visitationis discurálna, melly szerint az uniformitas mind a 4 venerabilis tractusokban observátatnék, concludálta de foro Visitationis: 1-o. Hogy a personak az eddig observátatott modalitas szerint lésznek numero haton: 1. Senior, 2. Notarius, 3. Adessor, 4. Fiscus, 5. Inquisitor, 6. Brachium militare et provinciale. Ezeknek moderata intertentio és de loco in locum vectura forspont[?] e fundo vero ecclesiarum pecuniario seu honorarium rendeltessék.

Puncta tempore Visitationis investigari solita:

1. Az elmúlt Visitatitótól fogva a templomot ki nem gyakorlotta és az Úr vacsorájával ki nem élt.

2. Isteni szolgálat alatt ki szóllott fel a pap tanításakor, vagy egyébként oda részegen ki ment, ott ki taszigálódott, ki hatalmaskodott, vagy akarminémű cselekedetivel kicsoda botránkoztatott.

3. Vasárnap kik kalákáztak, kik házoknál táncoltanak, vasárnap kik táncoltanak, kik dolgoztanak vecsernye után, inneprontót kit tudnak?

4. Vasárnap és egyéb innepnapokon kik részegeskedtenek, büntettenek míg a templomból kétszer kijöttenek?

5. Ki tartotta a gyermekét sokáig kereszteletlen?

---

<sup>896</sup> KézdiEhmLvt prot. II/3. 173–175.

6. Micsoda házasok laknak külön egymástól hitetlenül, vagy együtt háborogván, mellyik az oka veszekedéseknek, a férjfiú-é vagy az asszonyember?

7. Házáságrontót kit tudsz, vagy házasok között észvesztőt és kerítőt.

8. Hát erkölcstelen fiat vagy leánt, ki attyát, annyát vagy tutorát vagy csúfolná, szidalmazná vagy megverné?

9. Hát olyan vót és menyet, ki öreg ipját vagy napáját meg nem becsülленé?

10. Kit tiltottak ki a templomból és még ekklézsiát nem követett volna?

11. Ki végezett a tiszttel lopásért vagy egyéb gonoszságért alattomban, mégis ekklézsiát követni nem akarna?

12. Kit szidtak meg tolvajnak vagy gyilkosnak, paráznának, kurvának, lopónak szemtől szembe és a szidalmazót meg nem perlette volna, hanem azalatt heverne?

13. Idő előtt férjhez menetele után mellyik újj házas asszony szült?

14. Megye jószágán ki veszekedett, verekedett vagy hatalmaskodott?

15. Templom előtt a templomból kijöven kik támadták meg egymást szóból, és kik kiáltoztak egymással vagy egymásra?

16. Az egyházi szolgálót, papot, mestert, megyebíró, egyházfiat ki bestelenítette, hol, mivel?

17. Az egyházfiat vagy az ekklézsia zálagló kezesseit kicsoda támadta meg, ki nem adott zálagot nékiek vagy a zálagot ki vette el tőlök?

18. Esperest uram pecsétének ki nem negedelmeskedett?

19. Megye jószágát, földét, fűvét, temetőjét ki foglalta volna el egészen vagy valamely részt, gyümölcsöt belőlle, vagy ki adta el, hogy adta?

20. Sodomiat, éktelen tisztátalanságot kik követtek?

21. Szentegyház erdejét ki erdölte megye engedelmé s megyebíró híre nélkül?

22. Ha most nincs szentegyház erdeje, volt-é valaha, hol volt, hová lett?

23. Szentegyház halászó vizeit ki halászta taxa nélkül és egyéb akárminemű haszonévő helyeit ki bírta haszon nélkül?

24. Az alábbvaló gabonájából ki vitt, három vagy négy s több földeiről ki gyűjtögetett képét és a maga kévéinél alábbvaló vagy kisebb kévéket ki köttetett? Fát micsoda terhet vitt?

25. Ki harangoztatott halottjainak háromnál többet egy napon?

26. Lármán kívül csengettenek-é itt egyéb gyűlésre?

27. Más vallású pappal kereszteltetett és copuláltatott, hol és kivel?

28. Ki járt házanként és ki kért mást arra, hogy papot vagy mestert turbállya, meg ne marassza és abból ki nyerekedett?

29. Hát a papok és mesterek és azoknak atyafiai közül ki requirálta kegyelme-  
meteket, hogy a mostaniakat turbállják?

30. Megye gyűlésében a voxolás szabadoson foly-é, egyik a más nem  
turbállják-é a voxolásban?

31. A templomban való ülésben, járásban, úrvacsorájával való élésben meg-  
tartják-e itt a constitutiok szerint való szép rendelést?

32. Mátkások kik mondtak le egymásról szék híre nélkül?

33. Káronkodókat kiket tud kegyelmed?

34. Vagyon-é olyan, aki excommunicatus lévén, mégis másutt vagy itt is  
templomba járt és communicált volna?

Pap és mesterek ellen való punctumok:

1. A prédikátor és mester mint viselik magokat, szorgalmatosan tanulnak-é,  
tanítanak-é, magok dolgokért az isteni szolgálatot nem mulattyák-é el gyakran?

2. Nem részegesek-é, kivált mikor a szent szolgálatban vagynak?

3. Künn utcákon, csűrben nem dohányoznak-é?

4. Nem káromkodók-é, nem esküdözők, korcsomára, guzsalyosba nem  
járnak-é, nem trágár beszédűek-é, nem táncolnak-é?

5. Betegek látogatására s halotti temetésre, ha hivattyák, a pap elmégyen-é,  
a halott felett versificál-é a búcsúztatásban?

6. A képét nem engedik-é el, hogy inkább megmarasszák, és annak fejébe  
fizetést nem adnak-é?

7. A prédikátor idegen tudománt nem tanított-é, a vétket kitiltja-é?

8. Az Úrnak szent vacsoráját egy esztendőben hányszor és arra rendeltetett  
időben szolgáltattya-é ki?

9. A házasokat Canon szerint esketi-é egybe vagy akármikor is, cathecizál-é,  
a leányokat tanította-é?

10. A mester is a gyermekeket tanítja-é szorgalmatosan, nem kegyetlen-é a  
gyermekekhez?

11. Prédikátorát, mint atyát megbecsüll-é, a hallgatók előtt alája nem  
áskapál-é?

12. Pap, mester, vacans és belső özvegyek kárt tévő cselédet, rossz hírben-  
névben valókat tudva nem tartanak-é, magok házoknál nem lappangtatnak-é,  
házok nem kártyázó, dohányozó helyek-é?

13. Hát magok rossz hírben-névben nem forognak-é?

14. Papné, mestené nem suspectak-é, nem táncolók-é, nem guzsalyoskodók-é,  
az öltözetben nem rendkívül valók-é?

15. Háznál ki copuláltatott?

16. Privilegiumos ember házához ki ment zálogolni?

Megyebíró ellen való kérdések:

1. A megyebíró az ekklézsia bonumaira miképpen visel gondot, a vétkest megbünteti-é, a büntetésben nem hunyorító-é?

2. A szentegyház erdeit, vizeit, földeit, pénzt, adósságot maga hasznára nem fordítja-é, hát a bírságnak felét ekklézsia számára fordítja-é?

3. A taxakot s egyéb hasznot igazán beszédeti-é?

4. Esztendőnként az egyházfaiótól számot veszen-é?

5. Az egyházi szolgáltnak béreket idején beszolgáltatya-é, a restantiakot felhajtattya-é, azoknak beszolgáltatásokat nem halogattya-é?

6. A kepélés idején a méltóságos Supremum Consistorium parancsolattya tellyesítik-é, a kepéléskor magok és az egyházfiak jelen vagynak-é, akik a hagyott napra bé nem szolgáltatya, megbüntetik-é?

7. Hét az elmúlt Visitationtól fogva ki adós a kepével és az akkori Visitation commissioját véghezvitte-é?

8. Hát a ruinak reparáltatásában szorgalmatoskodott-é, az építésben maga vagy az egyházfiak jelen voltanak-é, az ekklézsia épületire, templomra, parochiara vigyáznak-é, mi kárt vallott az ekklézsia miatta?

9. Hát a ministerekkel nem veszekedik-é, azoknak turbáltatásokat nem munkálódja-é? Hát az egyházfiak a paphoz engedelmeskednek-é?

10. Marasztyák-é kegyelmetek a megyebírát?

### 13. 1771. márc. 18, Marossolyos – Herepei István feljegyzése Barcsai Ferenc és a vizitátorok beszélgetéséről<sup>897</sup>

Ezen végezésben jelen nem lévén méltóságos Barcsai Ferentz úr, minthogy ezen az órán nem is volt idehaza, hanem a visitationak folyása alatt megérkezvén, tiszteletes esperest uram, én és tiszteletes Bitai Benedek uram látogattuk különösen maga méltóságos úri házánál, maga ebéd felett lévén asztalnál, mi pedig már ebédlettünk vala titulus Brádi Sándor úrnál. Jelentettük, minémű végezés lett

<sup>897</sup> HZEhmLvt prot. I/3. 25–26, közölve Buzogány–Ősz 2007. 71–72.

a parochialis ház dolgában és minémű segítséget ígértenek titulus Brádi Sándor, Vadas Móses és Goró Miklós uraimék, kértük, hogy maga a méltóságos úr is, mint főpossessor és patronus úr declarálná magát, mit fogna conferálni azon szent végre, tön ilyen kedvetlen feleletet: Kegyelmetek nem keresik meg az alkalmazhatóságot, és nem considerálják az én állapotomat, hogy a magam dolgaira sem vagyok capax, hanem importuni adgrediálnak s infestálnak. Mellyre tiszteletes esperest uram par pari respositurus felelé: Én hét esztendőől fogva szüntelen kerestem az alkalmazhatóságot, de azt a méltóságos úrnál soha fel nem találtam, hanem most az ideje, hogy az úr magát declarálja, és ne tartsa csak szóval az Istent s az ekklézsiát stb. Nem tetszett ez a szó az úrnak, és mondotta, hogy azt nem várta volna, s nem is illenék esperest uramhoz olyan pungens acclusakkal élni, hanem modo placidioriis lehetne proponálni. Arra felele tiszteletes esperest uram és monda: Van harminc esztendeje, hogy flatirozok az úrnak, de nincsen semmi haszna, én többet nem flatirozok, hanem az úr resolválja magát vagy egy, vagy másfelé ad-é, s gondolja meg maga állapottyát, óráját se tudja, mikor húnnya bé a szemit, minthogy a koporsóba fél lába. Bizony, ha ilyen állapotba hal meg az úr, pokolba nyittya fel a szemit, mert az úr mind Istent, mind ekklézsiát meg akar csalni stb. Dura verba, quis haec audire potest, reponálá az úr, de tiszteletes esperest uram nem remittálván semmit, tovább is urgeálá s monda: Engem ne úgy gondolyon az úr, mint privatus embert, én esperest vagyok, Isten követje, s az Istennek szavát mondom, s ha az úr ebben az állapotban perseverál, a telik az úron, amit mondottam. Voltanak több ilyen beszédek is, sok volna mind leírni. Segítettem én is, amivel lehetett, mondottam: Kinek gyűjt, s kire marad gyűjteménye, sem Istenének, sem gyermekinek nem akar adni, párját nem hallottam, nem olvastam semmi írásokban, és ily könyörületlen atyát nem tudok. Átallom leírni minden apróságot, végre azt mondá elmosolyodva: Ha egy pap s egy poeta megtámadnak, do victas manus, s megköszöné a tractamentet, hogy az hidegét kiűzők, s az ételbéli adpaetitussát nagyon segítők, s maga is resolvála azon végre hfr. 120 és ígéré, hogy titulus Brádi Sándor uramnak in primo concursu által fogja adni, sőt ha megfogyatkoznék az ekklézsiának költsége, s amiatt a munka megakadna, többel kész lészen segíteni. Megköszönők és maga asztaltól felkelvén, s belső házába bévivén, elbúcsúzánk s eljövénk.

## 14. 1777. jan. 27, Demsus – Lisznyai Incze István beszámolója a Lukács-udvarban tett látogatásról<sup>898</sup>

A régi szokás szerint általfordulván a Szent Visitatio die 27<sup>a</sup> Januarii a demsusi filialis ekkleziában, rész szerint a tekintetes és méltóságos Lukács ház tiszteletének megadására, rész szerint pedig az eléfordulható ekkleziái dolgoknak megtekintésekre s igazításokra. Contra omnem spem et opinionem igen kedvetlenül fogadtatott a tekintetes és méltóságos Lukács József úrtól, ki is kétség nélkül szokott nyavalyájának kedvetlen képzelődései között lévén, leggelső tekintettel mindjárt mordságot és kedvetlenséget mutatott, azután midőn tiszteletes esperest uram az ekklesiasticumokról ex officio tudakozódott, kedvetlenül és durva beszédekkel megszóllalt, hogy maga azokról csak halgat, ha mi baja vagyon, vagyon consistorium, mely azt eligazítsa. Végre ad specialiora menván, tiszteletes esperest uramot kezdette vádolni, hogy ha mi panassza vagyon s proponálja, azt nem igazítja, mellynek erősítésére azt allegálta, hogy egy Visitatióban melyben én is, Lisznyai Intze István jelen voltam, panaszolt a loci ministernek gyenge készületei iránt, s akkor tiszteletes esperest uram azt felelte volna, hogy a prédikáció csak asszonyembernek való, s azoltától fogva tiszteletes esperest uram miatt prédikációt nem halgathat. Én, ki az akkori discursusokra vivide reflectáltam, eléggé erősíttem ad puritatem conscientiae is hogy az a szó nem volt, de a tekintetes és méltóságos úr megmaradván constanter előre minden fundamentum nélkül magában formált képtelen gondolatai mellett, némű-némű kedvetlen szók után eljött a visitatio az úr házától elég kedvetlenül, noha a méltóságos asszony eléggé marasztott készen terítve s ételekkel instruált asztalához ebédre ura kedve ellen is. Így szokta a buzgóság nélkül való világ fogadni az Istennek követeit.

## 15. 1782, Mezőköbölkút – Péterfi László beszámolója a Daniel Gábornál tett látogatásról.<sup>899</sup>

A tiszteletes atyafira semmi panasz nincs, az atyafinak sincsen az hallgatóira, de a méltóságos báró Daniel Gábor úrhoz udvarolni felmenván, midőn az őnagysága tetszését is a Visitatio megérteni kívánta volna, őnagysága igen kedvetlenül szóllott és keményen tractálta a Visitatiót, magát excommunicatusnak, templom-

<sup>898</sup> HZEhmLvt prot. I/3. 191, közölve Buzogány-Ősz 2003. 265.

<sup>899</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 783–785.

ba való járástól megfosztattatottnak mondotta ez okon, hogy a tiszteletes atyafit itten tartjuk. Kemény szókkal s vagdalkozásokkal illetett, ottan-ottan uraknak nevezett. Elbámulván e példás indignation, midőn okát kérdeztük volna, az atyafi aránt tött kedvetlenkedésénél egyebet őnagysága nem mondott, hanem ezt: Mikor legelsőben meglátta, mindjárt nem szerette s nem is szeretheti. Minekutánna ezen kemény dorgálása őnagyságának megesett volna rajtunk, újabb materia adta magát elő. Lévén tudniillik őnagyságának egy született Németh János nevű oláh tisztartója, aki az uniot amplectálta. E most egy leánnyal öszveházasodni akarván, minthogy külömben a leány hozzámenni nem kart, hanemha reformálódik, a leányhoz való indulat unice vitte arra, hogy magát reformálódni ígérte. Per hoc urgeálta copuláltatását M[ező]Újlakon, mégpedig vasárnapon éjszakának idején. Az odavaló tiszteletes atyafi nem bátorkodott copulálni, hanem halasztotta a Visitatoria. Elérkezvén a Visitatio Újlakra 29. Januarii, és már az említett tisztartó is elvejendő leánnyal és adhaerenseivel, azonnal sollicitáltatott, hogy azon estve vacsora előtt parancsoljuk copuláltatni az öszveházasulandókat. De negativat kellett adnunk: 1-mo. Azért, hogy suspecta ora vagyon. 2-do. Hogy haza törvénye szerént meg vagyunk tiltva azaránt, hogy más relligion lévő embert senki ne merészeljen copulálni sub amissione honoris et officii, ha szintén relligioját változtatná is, hanem copuláltassa magát a maga relligioján lévő pappal, azután, ha tetszik, változtathatja a maga vallását. Ezért is őnagysága felettébb indignálódatt kemény proscrisiokkal[?] élt, és azzal kárhoztatott bennünket, hogy mi, akik sponte reformálódni akarnak, azoknak ellenek állunk, s több ezekhez hasonlókkal, holott ez a spontanea reformatio nem egyéb volt, hanem a leány jószágának kívánása és így levénk gyűlölségessekké őnagysága előtt, hogy az őnagysága respectussáért a törvény megrontásával a hivatalunkat s becsületünket nem periclitáltattuk.

## 16. Szubjektív megjegyzések a vizitációs jegyzőkönyvekben

Dési egyházmegye

1724. jan. 28, Kecsed (DésEhmLvt prot. II/1. 39.) – A hallgatók Szilváson igen templomkerülők, némellyik ki egyet, ki mást mond. Elegyes kösség.

1725. febr. 12, Kecsedszilvás (DésEhmLvt prot. II/1. 63.) – Az onaki ecclesia házában oláh pap lakik, kérik magyarok. Lássá a partialis. Talám szaporodnának az onaki magyarok.



1729. jan. 26, Magyarzsombor (DésEhmLvt prot. II/1. 138.) – Majd sohal a tractusban annyi vakmerőség, zenebona praedikátor háza körül annyi romlás s abból következett kár nem volt mint az sombori ecclesiában, melyért méltán megbüntethetnek volna. [...] Ha pedig a büntetést sufferálni nem akarják, többször ide jönni nem szükséges, nem is jövünk.

1729. jan. 3, Bádok (DésEhmLvt prot. II/1. 141.) – Tiszteletes Csernátoni György uramat dicsirik, őkegyelme az hallgatóit vádolja az isteni tiszteletben való restséggel. Ez ily háládatlan s Istent tisztelni nem akaró embereknek imponálja keményen az Szent Visitatio, ezután valaki háromszor egymás után az templomban nem mégyen, megkalodáztatik minden engedelem nélkül.

1733. jan. 24, Néma (DésEhmLvt prot. II/1. 195.) – A némai ecclesiában bizonyos végre vettetett búzának már bévött magva levén kölcsön kiadva metr. 35, amint azoknak beszolgáltatása s interestesckéje iránt is az ecclesia concludált, maradjon abban, de fogyatkozás és hosszas halogatás benne ne légyen, hanem a jövő aratás után meglégyen. Akiknek pedig elméjeket az adósok közzül Isten arra bírta, hogy ecclesia javának szaporodásáért jövendőre elvessék, vegyenek az áldásnak Urától áldást.

#### Görgényi egyházmegye

1751. febr. 20, Magyarrégén (GörgEhmLvt prot. XI/1. 321.) – Deliberatum: In anno praeterito 1749. die 30. Januarii, az akkori Szent Visitatio maga eleiben hivatván a szászrégeni majorokban lakó református embereket a magyarrégéni tiszteletes praedikátornak és mesternek fizetések felől. [...] De a mostani Szent Visitatio nyilván általlátta azoknak az embereknek valóságos búzgótlanságokat, lelkeknek idvességekre való nagy gondviséletlenségeket, hogy inkább kívánnának szegény bűnös lelkeket és annak idvességét kockáztatni, hogysem mint az Isten szolgáinak Istentől vött javaikból valami kevés részecskét nyújtani. Inkább kívánnak lelkekre nézve e világnak sok gonoszokkal tellyes pusztáján minden lelki gondviselő nélkül ide s tova lappangani, s bújdosni, mint a pásztor nélkül való juhok, mintsem magokat és a magok lelkeket lelki gondviselő alá bízni. Mi pedig len lelkek pásztora lévén, az illeténeknak illetén magok viseléseket bé[húnt] szemmel nem nézhettyük, hogy a juhok az Isten akiai s anyaszentegyházán kívül magoknak magoktól tött rossz törvény szerint, imitt-amott lappanganak tellyességgel nem szenvedhettyük s nem is szenvedgyük, és lágymelegséget tovább nem patiallyuk, hanem úgy kívánnjuk, hogy megkülömböztessenek az Isten fiai és leányai a hitetlenektől, és az Isten juhai a gödölyéktől. [...] Hogy pedig ebben valóságos célunkat elérhessük, eziránt a körül való ecclesiákban kemény paran-

csolatot adunk, melly ellen tudgyuk, hogy senki sub amissione honoris et officii nem impingál, mert méltó a munkás az ő jutalmára, és az egyházi szolgának az oltárról kell élni, ha a sertésséért, vagy akármelly névvel nevezhető marhájáért a pásztornak megfizet az illendőségek szerint, nem szégyenli-e az igaz keresztyén ember maga marháját a lelkénél előbb becsülleni, marhájáért jó szívvel aminémű számban vannak, megfizetni, lelkek idvességének dolgát pedig maga gondolatlanul kockáztatni.

1755. jan. 31, Görgényszentimre (GörgEhmLvt prot. XI/1. 475.) – A parochia és a cinterem és az harangláb, Istené a dicsőség, jó állapotban vagynak, a templom pedig régi romlásában, fedelét körül most szándékoznak helyreállatni, a ruinából megépíteni. Segélje Isten minden jóra a maga dicsősségét szeretőket, a visszás indulatokat is hajtsa a maga házához való szeretetre, hogy még akaratjok ellen is építtessék a Jerusálem romladozott kőfalait.

1765. márc. 5, Abafája (GörgEhmLvt prot. XI/2. 484.) – A tiszteletes atyafi ellen senki nem panaszol, meg is marasztatott. E békételen atyafi ugyan most is, mint másszor, közönséges bajairól eleget panaszol s békételenkedik.

1766. jan. 28, Oroszfája (GörgEhmLvt prot. XI/2. 490.) – A tiszteletes atyafi [...] szörnyűképpen panaszkodik mindenekről: [...] 3. Hogy félen való hely volna s ott lakni nem merne és sok egyéb dolgok iránt is, mint másszor is szokása szerint békételenkedik.

1770. febr. 28, Vajdaszentivány (GörgEhmLvt prot. XI/2. 583.) – Már minkeelőtte ide érkeztünk volna, vettük az útban a Supremum Consistorium parancsolatját az idevaló tiszteletes atyafi ellen, hogy a tavalyi deliberatum szerint innen amoveáltassék, akár akarjon, akár nem. Háborúságban vagyon most is az ekklézsia, de ugyan tapasztaljuk, hogy megmarasztatott most is itt az atyafi a méltóságos udvaroktól, és a tavalyi marasztó részről, de nem csak, hanem még sokak azok is marasztották, akik tavaly nem marasztották, noha mi okból, végére nem mehetünk, mivelhogy némelyek a nem marasztók közül controvertálják még azt is, ha arról tudakozódunk, mivelhogy tavaly azt deliberáltuk, hogy innét velit-nolit eltesszük az atyafit. Vadnak olyanok is, akik templomba nem járnak mind a nemesi, mind a paraszti rendben. Úgy adják okát, hogy az atyafira nézve, nem is járnak ezután is, míg az atyafi itt lakik. A főrend nemessek közzül ugyan hírt sem adtanak az idén, nem is adnak, azt mondják. Az Isten tudja mi kimenetele lészen ezen dolgoknak, a mester is eképpen marasztatott.

1771. jan. 28, Mezőújlak (GörgEhmLvt prot. XI/2. 588.) – Ez öreg atyafit soha nem lehet visitálni veszekedés nélkül, nem marasztatott volt eddig, s mást is

hívtak volt, de most előttünk marasztván, mindjárt összeveszekedék némely hallgatóival, szokása szerint sok praetensiokat kezdé formálni, mind hijáavalókat.

1772. febr. 3, Teke (GörgEhmLvt prot. XI/2. 607.) – Nota bene: Anno praeterito intravit in hanc civitatem seu oppidum jesuitarum unus mandato regio, qui etiam erexit ecclesiam romano catholicam una cum templo [...] Oh, Domine Jesu, custodi tuam gregem huic loci collectam in tui nominis gloriam. Amen.

1772. febr. 7, Kisfülpös (GörgEhmLvt prot. XI/2. 609.) – Megmarasztatott a tiszteletes atyafi, meg is maradott, nem is panasználak reá, maga panaszol holmikről szokása szerint, de mind eligazítható lévén, eligazítottak.

1773. febr. 14, Magyarpéterlaka (GörgEhmLvt prot. XI/2. 637.) – Rendetlenbül akárholott is nincsen a cinterem mint itt, még az oláhok között is, mintha akol vagy közönséges utca volna, ott járnak még a barmok is.

1774. febr. 6, Mezőújlak (GörgEhmLvt prot. XI/2. 642.) – Most, amellyet soha nem értünk, ez ellen a tiszteletes öreg atyafi ellen nem panasználak, maga sem hallgatói ellen, megmarasztatott, meg is maradott.

1774. febr. 14, Disznajó (GörgEhmLvt prot. XI/2. 647.) – A kurátor ratioja elmaradott, mert készen nem volt, külömben is e rest ember miatt sok szövevény van itt a számadásban.

1775. febr. 16, Holtmaros (GörgEhmLvt prot. XI/2. 667.) – Nota bene: Itt nincsen semmije az eklézsianak, mert a múlt esztendőben a malmot is báró Kemény Simon úr elrontotta azon okbúl, hogy az itt lemenő kis árkocskán való víz a vétsi kastélynak ártalmára volna, annak fundamentuma alá egyenesen ásna és sietne. 2. hogy az idetsi határban sok kárt tenne, 3. hogy a disznajói, a Maroson lévő malmára a gáttya hátvizet vetne, két rendbeli oculatorok ezeket így referáltak a Táblára a Guberniumba. A költség ment hft. 870 dr. 36, melyet executione mediante megvétetett öngyása, zálogba adtak valami belső fundussokat, külső jószágait, hogy ezen summa pénzt megadhassák. Soha illyen dolgot ember nem látott többet. Így fosztatik meg ez a szép eklézsia mindentül, malmától, pénzétől és minden jószágátul, és már most nincsen semmije. Most már újra eskettet öngyása az 1772. esztendőbeli ide is beírt casus iránt, mikor a gátat vágatta, mégpedig ollyan juramenti formulával, amelly még az oláhok közt sem hallatik, nagy átkozódással esketnek, hogy légyen átkozott mennyen–földön örökké, még a földben se nyughassék meg a pora, ha igazán a dolgot az ő kérdések szerint meg nem mondja. Lásd meg én Istenem e méltatlan dolgot!

1776. febr. 9. Marosvécs (GörgEhmLvt prot. XI/2. 678.) – Nem lehet eléggé csudálni, melly sok ruinak vannak itt a parochiak körül illy sok erdők között. A pap háza is elsovadt, nincsen az egész tractusban illyen és ennyi rongyosság.

1776. febr. 17. Tancs (GörgEhmLvt prot. XI/2. 684–685.) – Idevaló mester Szatsvai János őkegyelme felesége Fazakas Kata asszony a múlt esztendőbe Szent Márton nap tájba elhagyván férjét, most megjelenék egy instantiával, mellyel szaladásának okát eléadja: [...] Most már azt kéri, hogy valahogy e dolog eligazíttassék, de ő telyességgel visszamenni férjéhez nem akar. Mester Szatsvai őkegyelme ezeket tagadja, de visszavenni sem akarja, sok unszolásunkra ugyan azt mondá, hogy visszaveszi, úgy ha csak maga mégyen vissza az őtölle való, most szopó kisfiacskájával, de külömben vissza nem veszi és az árvákat nem tartja. Magunk is e dologban már elfáradtunk, tavaj is ezekkel sokat bajoskodtunk, a tavaji protocolum megmutatja. Akkor maga kergette volt el a házától a mester feleségét, és visszavenni sem akarta, sok intésünkre is, noha megfenyegettük volt, hogy az hivatalban külömben el nem szenvedjük.

1776. febr. 18. Vajdaszentivány (GörgEhmLvt prot. XI/2. 685–686.) – Sok dolgokról panaszol a tiszteletes atyafi: 1. Hogy a kereszteléskor illetlenül viselnek magokat, bábákkal vitetnék a gyermeket a templomba. 2. Hogy az őkegyelme tisztessége ellen volna, hogy úton, útfélen hallgatói megszóllítanak, és őkegyelmével holmiról beszélleének, és kérnék valami szolgálatra udvarnál vagy egyebütt, hanem ki-ki menjen házához, ha őkegyelmével beszélleeni akarna, és velünk ezt akarja vala hallgatóinak imponáltatni. 3. Hogy senki a tornácba meg ne állana, hanem mindenkor a templomba bémenne, külömben el nem szenved, meg is mutatta ebéli indulatját, mert egy nagyon viselős asszonyember, hogy a templomajton kívül megállott imádkozni, őkegyelme a mesterivel bététette az ajtót és azt kizárta, melyről panaszla is előttünk a férje. Sőt most is azt mondja, hogy másszor is kizárja, őtöt, mást is, vagy hogy kiáll a tornácba s nekik ott imádkozik, [686.] nem megyen a cathedra. Mi mit tudtunk ezekre felelni, minthogy ilyen dolgok talán soha előnkbe nem is jöttek, kértük mind az atyafit, hogy hallgatóihoz úgy viselje magát, mint atya, ha megszóllítja is szegén hallgatója, ne legyen terhére, ha szólhat véle, szóljon, ha pedig nem érkezik, igazítsa maga házához, azhol érkezik arra, hogy őtöt meghallgassa. Mind pedig az hallgatókat kértük, hogy tisztességét megadják, és ha mi nem tetszik papjuknak, azzal ne bosszantsák.

1777. febr. 23. Gernyeszeg (GörgEhmLvt prot. XI/2. 707.) – Tavaj megbékéllének a Visitatio előtt a pap és mester, a papné és mesterné, meglátszik ez a tavai protocollatioból, de ez a békesség nem állott meg [...]. Ebben minden haszontalanságot le sem lehet írni ide.

1777. febr. 26. Alsóbölkény (GörgEhmLvt prot. XI/2. 709.) – A tiszteletes atyafiak megmarasztattak, meg is maradtak mindketten, mint tavaj is, most is úgy marasztották a tiszteletes atyafit, ha nem iszik, mert e most is megitta mindenét,

hogy ennek semmije nincsen, csak egy véka búzája sincsen, egy malacot sem ölt sem tavaj[!], sem most, ehez hasonló részeges embert, talán magunk sem láttunk soha. [...] Egyszóval ezek az hallgatók szeretik szolgálatját, csak az életét utálják és igen szegénységét, már most is, mint másszor is, a jövődő bérét eszi s azzal él, e már elvesztegette mindenét, ennek semmije nincsen, nem lehet reménség, hogy e meggyógyulna valaha.

1777. márc. 1, Radnótfája (GörgEhmLvt prot. XI/2. 710.) – Tekintetes Nagy Pál uram is feleségével együtt panaszla arról, hogy a pap caputot olvasván a botránkozásról, azt magyarázta volna s alkalmaztatta volna az asszonyra, de a pap azt mondja, hogy nem tartozik arról számot adni, kire célozott, aki nem olyan, ne vegye magára, kölömben ki nem nevezett senkit. Ezt is meg akarók békélteni, de e nagy indulatú ember erről hosszú processust akar indítani, hogy a papnak gondolatját megtiltassa, ez hallatlan dolog, hadd menjen ameddig mehet, eléggé sajnáljuk e dolgot.

1778. febr. 6, Mezőköbölkút (GörgEhmLvt prot. XI/2. 714–715.) – Nagy dolgokat tapasztalánk, s előnkbe is jöve nyilván a tiszteletes atyafinak ilyen dolga: A múlt esztendőben kivittek itt egy asszonyembert a temetőbe minden tisztesség nélkül, mert el nem temette az atyafi csak ebből az okból, hogy azon asszonyember pópista volt, és vallásunkra térvén ennekelőtte mintegy 18 esztendővel, fenyegette az erkedi plebanus a tiszteletes atyafit, hogy el ne temesse, holott oly hosszas időnk alatt a mi szent vallásunkat tartotta, s abban meg is halt. [...] Boldog Isten, mennyit civődék velünk ez az ember efelett a dolog felett, és egyéb dolgok felett is, melyet szégyenlünk ide beírni, egyszóval megmutatja magát olyan pásztornak lenni, aki nem áll a résre, amelyet bétört az ellenség, hanem a jó kert mellé áll, azhol nincs félelem, aki sem a beteg és sánta juhokat nem kötözi, nem gyógyítja, sem az eltévedettet fel nem keresi, ha a farkasok jönnek a juhokra, azokat elhadja, hogy azok a juhokat megegyék, de még több az, hogy a farkasnak a maga pásztorságának juhát maga szájába veti. Őrizze a juhoknak nagy Pásztor a maga nyáját ilyen példás félelmes pásztortól, aki a juhoknak csak tejével és gyapjával akar élni, de azokra gondot nem akar viselni, és nemhogy azokért meghalni is kész lenne, de még csak meg sem akar pirongattatni is. Ezt terjesztjük eleibe a venerabilis Partialis Synodusnak, és ott szóval bővebben eléadjuk, ott hallgattassék meg, mivel menti magát, mert a mi lelkünk ettől megirtódzott.

1778. febr. 21, Alsóbölkény (GörgEhmLvt prot. XI/2. 722.) – Dicsérik a tiszteletes atyafit, hogy magát megjobbította, és maga fogadását megállotta aszerint, amint a Partialis Synodusban fogatt. Mi is örülünk nagyon ennek, hogy jót hallunk efelől az atyafi felől, ki iránt már kétségben estünk volt.

1779. febr. 25, Gernyeszeg (GörgEhmLvt prot. XI/2. 734.) – Felállította volt itt az oskolát a tavaj[!] megholt és ide el is temettetett gróff Teleki László nagy kegyességű úr, a mi eklézsiánknak Erdélyben megsirathatatlan főkurátora és felesége gróff Rádai Esther asszony, kik mindenféle könyvekkel is magok tartották az oskolát. Óh vajha e fenntartatnék ezután is. Tavaj temetteték el ide ez a nagy jóféle úr felesége mellé a kriptába gróf Torotzkai Sigmondné kedves leányával, Teleki Esther asszonnyal edjütt, ki attya halála után csakhamar meghala. Tiszteletes Borosnyai uram, a m[aros]vásárhelyi pap ez szavából prédikálta az Eliseusnak: *Él a te leked, hogy nem maradok el tetőlled*, gyönyörű alkalmaztatással prédikálta ez az szép papi ember.

1779. márc. 4, Holtmaros (GörgEhmLvt prot. XI/2. 739–740.) – Nota bene: Hallatlan dolgot olvasson itt az olvasó. Ezen eklézsiának malma iránt való elpusztulása mikor kezdődött és fojt, megíratott rövideden ad annos 1772 et '775, ott meg lehet látni. Ide most csak azt írjuk bé, hogy Köpetzi Sándor nevezetű tisztartója báró Kemény Simon úrnak azért, hogy őt megfogták és meg is ütögették volt ezek az holtmarosiak, mikor a malom gátyát elvágatta volna az 1771-dik esztendőben, nagy fenyegetéssel eskettetvén erről a casusról, megjíjedtek szegények, és Budai Mihály uram (most már regius perceptor) interpositiojára megbékéllettenek 700 forintokban és 50-ben, hogy ezt befizessék három ízben. [...] Mi lesz belőlle, ki tudja? Mi félünk attól, hogy ezek a szegény emberek most is elnyomattatnak. Ezek a nemesek sokak, úgy húzzák-vonják ezen szegény eklézsiát, bizony [740.] mintha Isten nem volna. Maga titulus Budai uram arról a békességről írt contractusért tíz forintot húzott a minap rajtok mediante executione (volt most benne módja, mint regius perceptornak). Baka nevezetű radnótfáji nemesember volt az inquisitor regius másodmagával, mintegy 11 vagy 12 árkus papírosra ment a relatoria, azért 24 forintokat vett, holott minden nap jól tartották. Mintha minden emberek reátámadtak volna e kicsin eklézsiára.

1779. márc. 10, Vajdaszentivány (GörgEhmLvt prot. XI/2. 743.) – Tekintetes Budai Mihály uram és Alsó István uram megjelenének és ezt jelenték, hogy papjoknak nem tartják a tiszteletes atyafit, úgy a mestert is, sem bért nekik nem adnak, hanem más papot kívánnak magoknak. [...] Boldog Isten, minémű hasonlász vagyott itt, amely nem most kezdődött, de talán most ismét meg akar újulni.

1780. febr. 1, Ludvég (GörgEhmLvt prot. XI/2. 747.) – Itt bészárva vagyott amaz hitvány sárból csinált oratorium, nyisd meg Úr Isten nekünk, mert az a Te dolgod.

1781. febr. 8, Radnótfája (GörgEhmLvt prot. XI/2. 770–771.) – Némely asszonyok templomba nem járnak most esztendőttől fogva, amikor valami rende-

lést tettünk a Visitation némely asszonyok templombeli ülések iránt. [...] Ki tudna ezeknek az indulatos és értetlen asszonyoknak kedvek szerint eleget tenni másoknak megsértődése nélkül? Mü nem, maga az ekklézsia sem tudja azt eligazítani.

Hunyad–Zarándi egyházmegye

1695. január, Lozsád (HZEhmLvt prot. I/1. 151, közölve Buzogány–Ősz 2005. 378.) – [Pastor et rector] 1. accusantur negligentia. Vagyon olykor, hogy egy hétig sincsen harangozás, mind praedikátor uram őkegyelme, mind mester uram egyszersmind absentálnak. [...] Deliberatum ad 1. Sit memor illius prophatae: Átkozott aki a Jehovának dolgát csalárdul cselekeszi, et illius Salvatoris: Aki az eke szarvára vetette kezét, ne nézzen vissza. Azért ha igaz a vád, ezeket távoztassák, szabják magukat az 36., 37. canonokhoz, egyébiránt a kemény censurat nem subsubterfugiállják. *Nota bene: A vád nem verificálódván, a deliberatum tolláltatott.*

1696. jan. 9, Alpestes (HZEhmLvt prot. I/1. 165, közölve Buzogány–Ősz 2003. 86.) – Ad 3. Ha valaha volt szükség az Isten engesztelésére, most vagyon, azért legyenek serények őkegyelmek.

1696. jan. 10, Vajdahunyad (HZEhmLvt prot. I/1. 166, közölve Buzogány–Ősz 2007 441..) – 1. Békési Imre gyenge halgatóimat in publico loco korcsumán seducálni akarta, javalván aszt, hogy járjanak az oláh templomba cultusra, mellyben igen nagy gonosz vagyon. [...] Deliberatum: 1. Békési Imre gonossága Bálám gonosságához hasonló gonosságh, mellyért ha tiszteletes Békési Ferencz atyánkfiát nem tekintenők, ecclesiat kellene követni.

1779. jan. 8, Haró (HZEhmLvt prot. I/3. 242, közölve Buzogány–Ősz 2003. 378.) – A tiszteletes loci ordinarius minister őkegyelme is egyebekről nem panaszol, hanem sajnálva insinuálja, hogy a néhai tiszteletes SzentGyörgyi Ferencz uram panaszának igasságát kezdi naponként érezni, mely ebben állott, hogy a harai nemes ekklézsiának tagjai nevednek, de fizetése kissebbedik.

1779. jan. 24, Déva (HZEhmLvt prot. I/3. 265, közölve Buzogány–Ősz 2003. 296–297.) – Szándékozván a nemes ekklézsia a közelebb Déván celebrálandó Generalis Szent Synodusra a templomot is belől megmeszeltetni, azon végre ígértetnek meszet méltóságos Zeyk János úr 50 vékát, tekintetes főbíró Váradi Móses úr is 50 vékát. Ugyanazon szent alkalmatosságra szándékozván a nemes ekklézsia a templombéli prédikállószerék felett való koronát is megújítatni, újrafestetni. [...] Mindezek által szépen újulván ezen nemes ekklézsia, annak a Szent Visitatio szívesen örvend, és hogy az Isten dicsőségének hova tovább nagyobb-nagyobb terjedése, és a kegyes benefactorok számának szaporodása legyen a vég-

helyen lévő ekklezsiában, tellyes szívből kívánnya, óhajtja, és a maga dicsősségét szerető isteni Felsegtől buzgó könyörgésében kérni el nem mulattya.

#### Küküllői egyházmegye

1741. jan. 15, Nagyteremi (KükEhmLvt prot. II/3. 285, közölve Buzogány–Kovács–Ősz–Tóth 2012. 309.) – Deliberatum: Szemmel látható és tapasztalható, melly szomorú és terhes ítlei forogjanak az Úr Istennek hazánkan s nemzetünken, mindazáltal némelly testi bátorságban élő iffjak s még házas személyek is ezzel semmit nem gondolván, azonképpen a méltóságos Regium Gubernium commissiojat is posthabeálva rút s szerfelett való táncolásokkal mind innepnapokat és vasárnapokat is megfertéztetik és a jószívű embereknek botránkozást szerzenek mind a teremi, mind penig az újfalvi ecclesiabéliek közül.

1741. márc. 10, Bonyha (KükEhmLvt prot. II/3. 297, közölve Buzogány–Ősz–Tóth 2008a. 198.) – Deliberatum: A bonyhai ecclesiában a köznép között nem tapasztalván a Szent Visitatio egyebet rendeletlenséget hidegségnél és engedtlenségnél.

1744. nov. 18, Radnót (KükEhmLvt prot. II/3. 360, közölve Buzogány–Kovács–Ősz–Tóth 2012. 380.) – Deliberatum: Hamar Miklósnet serio admoneállya a Szent Visitatio, hogy a részegeskedésnek és házan kívül való kóborlásnak véget vessen. Az ecclesia pedig maga keresztyéni kötelességét maga előtt viselvén és meggondolván jól, hogy külömb-külobmfélék Istennek ítlei az embereken, a gyülekezetben tollerájja említett Hamar Miklósnet, sőt nemcsak, hanem fájlajja nyavalyáját, mivel a Szent Visitatio úgy tapasztallya, hogy nem szántsándékból cselekeszi, hanem bizonyos időkben recurrálván nyavalyája. Istennek csapása ez rajta.

1757. dec. 10, Magyarszentbenedek (KükEhmLvt prot. II/3. 503–504, közölve Buzogány–Kovács–Ősz–Tóth 2009. 443–447.) – Deliberatum: Nagy kedvetlenséggel tapasztallya a Szent Visitatio, hogy minekutánna ez helyben kinek-kinek szabad akarattya szerént való conventioja által fundáltatott volna az itt való papság, már az a conventio minden esztendőnké[n]t alább-alább száll, és majd annyira szállott, hogy a minister alig subsistálhat, mely nem egyébre is mutat, hanem hogy innen ugyan tolláltassék a papság, s végre az eklézsia emlékezete is eltöröltessék, kikelvén az Isten ítélettel az embereknek háládatlanságokért és egymáshoz való nagy szeretetlenségekért.

1758. jan. 30, Csávás (KükEhmLvt prot. II/3. 511, közölve Buzogány–Ősz–Tóth 2008a. 318.) – Reverendus minister affectus aliquo hypocondriaco morbo diu aestitit servire in templo, ab inde magis magis valescente servitium inchoaret,



interim tamen praecari ante concionem haud potest, speramus tamen quod Deo miserente excussa melancholia, integrum implebit suum officium.

1759. febr. 6, Vámosgálfalva (KükEhmLvt prot. II/3. 527, közölve Buzogány–Kovács–Ősz–Tóth 2012. 569.) – Nagy öröme vagy on azon a Szent Visitationak, hogy a gálfalvi reformata szent ecclesianak jó szép szent igyekezetének az egész venerabilis tractusban példa nélkül való kívánatos gyümölcsét láttya mind a parochialis házban kívül-belől, mind az egész parochialis fundusson. Kéri is a Szent Visitatio a szent ecclesiat, hogy ez elkezdett jó igyekezetben igyekezzenek tovább is elébb-elébb menni, meggondolván a bölcs deákoknak amaz értelmes mondását: qui non vult esse melior, jam incepit esse malus ~ aki az elkezdett jóban tovább nem akar menni, már rosszá kezdett lenni, hogy akiket ezután az Isten idehoz a Szent Visitationa, ezt mondassák örömmel: a gálfalvi reformata szent ecclesia nyereségről nyereségre mégyen mindaddig, míglen jut a szent Sionra. Ámen.

1762. dec. 12, Nagyteremi (KükEhmLvt prot. II/4. 29–30, közölve Buzogány–Kovács–Ősz–Tóth 2012. 318–319.) – Deliberatum: Nagy kedvetlenséggel hallja a Szent Visitatio, hogy a n[agy]teremi ecclesia temploma, melynek imádságnak házának kellene rend szerint lenni, némellyeknek ambitiojokból lött gyűlölségnek, kevélységnek, mutogatásnak házává, mert az hallgatók az Isten házában való bémenésekben, úgy onnan kimenésekben csaknem egymás hátán mennek ki s be. [...] Igen sajnálható dolog, hogy a teremi ecclesiában hiában prédikálja a tiszteletes prédikátor az Szent Pál apostol szavát: Mindenek tiköztetek jó renddel legyenek, másutt is feddi hallgatóit az úrvacsorájához való járulásokból következtet rendetlenségekért így szólván: Nem haszonnal, hanem kárral gyűltök egyben az úrvacsorájának vételére. Világoson tapasztaltatik az említett teremi ecclesiában sokaknak, kivált az asszonynépeknek rendetlen, illetlen a templomban és az úrvacsorájához való járulásokban illetlenségek, felfosztolódva menvén mind a templomban, mind az úrasztalához, nem gondolván meg, az mit mond Mikál Dávidnak: Avagy nem olyan vala-é ma az Izráelnek királya Dávid, mint egy felfosztozott bolond, melyből láttaték Mikál Dávidot megutálni,<sup>900</sup> nem gondolják meg, hogy a cultushallgatók az illyeket megutálják igen könnyen, nem gondolják meg az illyenek azt is, hogy mikor sokadalomba, lakodalomba mennek, nem felfosztozódva, hanem magokat megtakarítva, hajokat felfodorítva, megpántlikázva mennek, nem így a nagy Király eleibe, holott Isten eleibe kellene inkább egész külső-belső maga megtakarításával menni, mint ember eleibe. Vé-

---

<sup>900</sup> Lásd 2Sám 6,17–23.

geztetik azért, hogy mindenek kívül-belől magokat megtakarítván mennyenek az Isten házába s járuljanak az úrasztalához.

1763. dec. 11, Szőkefalva (KükEhmLvt prot. II/4. 60, közölve Buzogány–Kovács–Ősz–Tóth 2012. 512.) – Deliberatum [1.]: Nagy dicsérettel említi, szemléli az Szent Visitatio az szőkefalvi reformata szent ecclesianak régen tapasztalt industriaját, mely szerint az régi poetak versit, porta putus esto, semper cuilibet honesto, annyira memoriae imprimálta, practizálja is, hogy éppen szokásban ment dolognak látszik, hogy az tiszteletes minister utca kapu helye mindenkor kapu nélkül légyen, hogy a Szent Visitatio s akármely becsületes ember, de még a kárt tévő akármely állat is akármikor bátran bėjöhessen, hanem ez mellett láttya az Szent Visitatio, hogy ruinak vadnak, mellyért a Szent Visitatiótól az constitutio szerint mulctáztatik. Deliberatum [2.]: Csudálja ezt is az Szent Visitatio, mely tágas mesterjósággal kedveskedik ez szent ecclesia az mesterének, hogy a mester jósága az háza csepegésétől fogván egy tágassággal terjed, sohol a kert akadály nem lévén éppen az borzási határig, de hogy restantiai vadnak az mesternek, ezért a szent ecclesia büntettetik ismét Canon szerint.

1768. jan. 14, Magyarszentbenedek (KükEhmLvt prot. II/4. 112, közölve Buzogány–Kovács–Ősz–Tóth 2009. 449.) – Ezen nemes ecclesiaban a tiszteletes minister és ecclesia között talált ugyan megegyezést a Szent Visitatio, de az ecclesiaban vagyon nagy felfordultság és egyenetlenség, melyet most a Szent Visitatio meg sem orvosolhatott, ha csak az Isten meg nem orvosolja, most ennek oka elhallgatódik.

1771. dec. 17, Gógán (KükEhmLvt prot. II/4. 176 közölve Buzogány–Ősz–Tóth 2009. 172..) – Difficultas: Terhesen panaszol az ecclesia a tiszteletes minister Csávási Dániel őkegyelmének szertelen részegségéről, részegen való házalásáról és sok alkalmatlanságáról. Deliberatum: Megunta a Szent Visitatio inteni ezen tiszteletes atyafit, megunta írni a sok deliberatumat, annyival inkább megunta hallgatni a sok panaszt, azért semel pro semper most egyszer még inti a Szent Visitatio őkegyelmét, hogy életét jobbítsa meg, és magát viselje a szent hivatalhoz illendőképpen, külömben bizonyos légyen abban, hogy soha többet nem inti, és őkegyelmével nem bajoskodik, hanem mint magát sok intésekre is megjobbítani nem kívánó tagot a szent társaságtól abscondálja.

1772. november, Gógánváralja (KükEhmLvt prot. II/4. 198, közölve Buzogány–Ősz–Tóth 2009. 209.) – A tiszteletes atyafi és mester uram ellen nincs panasz, de magában az ecclesiaban vagyon annyi háborúság, annyi egyenetlenség, annyi titkos gonosság és rendeletlenség, hogy a Szent Visitatio irtózik ettől az

ecclesiatól, és félő, hogy a sok visszavonás, mint a fene, ezen ecclesianak testét meg ne eméssze.

1773. jan. 11, Küküllőalmás (KükEhmLvt prot. II/4. 199, közölve Buzogány–Kovács–Ősz–Tóth 2009. 108.) – Itt a sok lármánál s az atyafiak ellen való sok vádnál egyebet nem talált a Szent Visitatio, melyet pro hic et nunc nem orvosolhatott, reméljük nemsokára az Isten s az idő megigazította.

1773. febr. 6, Boldogfalva (KükEhmLvt prot. II/4. 210, közölve Buzogány–Ősz–Tóth 2008a. 198.) – Visitáltatott a boldogfalvi boldogtalan ecclesia is tiszteletes Radnóti János uram idejében, némely visszavonó és engedetlen hallgatók jelenlétekben. Itt minden dolog merő anomalia.

1781. jan. 5, Búzásbesenyő (KükEhmLvt prot. II/4. 445, közölve Buzogány–Ősz–Tóth 2008a. 264.) – A tiszteletes atyafit maga a Szent Visitatio olyan részegen találta, hogy párját soha látta.

#### Marosi egyházmegye

1692. dec. 3, Székelymoson (MarEhmLvt prot. II/1. 28.) – Ha a praedikátor haragosztat vasárnap Bőben, puskázni mennek az emberek az erdőre. Semmi épület nincse[n] Bőben az I[ste]n beszédéből.

1695. febr. 6, Havad–Nagyadorján (MarEhmLvt prot. II/1. 129.) – Adorjánban is némellyeknek komjok a templom, nem vesznek öszve vele, h. e. nem nyomják a templom küszöbit.

1699. dec. 2, Mezőcsávás (MarEhmLvt prot. II/1. 170.) – Szabó Péter sem a templomban nem jár, sem communioval nem él, talán még mikor megkeresztelték is nem volt a templomban.

1700. jan. 15, Székelykál (MarEhmLvt prot. II/1. 203.) – Mert az igaz keresztyén annál többet buzog, mennél inkább sanyargattatik: a pálmafa is mentől inkább terhelgetik, annál magassabban nevelkedik. Így kell minden keresztyének cselekedni. Admoneállyuk, hogy ha Isten az időt kitavasította, minden fogyatkozásokat a templom és parochia körül reparálynak, alioquin másszor ketős büntetéssel büntettetnek meg.

1726. jan. 20, Koronka (MarEhmLvt prot. II/2. 72.) – Nota bene: a M[aros] széki reformata ecclesiat perlustálván, nagyobb konokságot nem találtunk, mint Koronkában.

1728. nov 26, Mezőcsávás (MarEhmLvt prot. II/2. 177.) – Egyéb ruinakért is őkegyelmeket mostan nem büntettyük, de, hogy a pastor házát illy szemetesen, füstösön és mocskoson, mint valami pajtát úgy tartják, mellyre még a Szent

Visitatio is irtózással néz, meszet nem adván, a háznak a tisztán való tartására és megfejtésére.

1731. jan. 22, Kelementelke (MarEhmLvt prot. II/2. 288.) – A pastor sok erőtelenséggel vádoltatik, de nem csuda, mert már ötven esztendeje miolta az Isten trombitáját fújja.

1732. febr. 19, Koronka (MarEhmLvt prot. II/2. 325–326.) – Deliberatum: Koronkai atyánkfiai sok szép ígíretekkal és azok mellé ragasztott néhányszori színes cselekedetekkel a büntetést gyakorta azzal háritották el magokról, hogy mindeddig is a pastorok házát compromissiojok szerint a fundamento fel nem állították.

1735. jan. 22, Mezőbergenye (MarEhmLvt prot. II/2. 411–412.) – Deliberatum: A Szent Visitatio eljárván többire a Marosnak külső és belső felein az ekléziákat, annyi defectusokat nem talált, mint bergenyei atyánkfiai között, megsokasítván magokon a ruinakot, mellyekre nézve büntetést érdemlenének.

1735. nov. 23, Jedd (MarEhmLvt prot. II/2. 421.) – Deliberatum: Vevén észre a Szent Visitatio jeddi atyánkfainak néminemű ravaszságokat, mind a summa pénznek felszedésén interessének, s mind peniglen a parochia körül levő, s őket concernáló kerteknek megigazítására nézve, hogy tudniillik csak akkoron serénykednek leginkább, mikoron hallják a Szent Visitatiot az ekléziának visitálására kiszállani.

1740. febr. 12, Harcó (MarEhmLvt prot. II/2. 492.) – Deliberatum ecclesiae Harczaiensis: Ollyan contumax, irreligiosus és Isten nélkül való emberekre a Szent Visitatio egész cursussába nem akadott, mineműek a harczai incorrigibilis atyafiak, mert ezek sem az Istennek rajtok levő ítéletivell, sem a jó intéssel, sem peniglen a tiszteletes seniornak közikben is kibocsátott cursussával már edgynéhány esztendőknék elforgása alatt semmit nem gondolván.

1741. febr. 6, Erdőszentgyörgy (MarEhmLvt prot. II/2. 502.) – Deliberatum: Most is mind a sz[ent]györgyi mater, mind penig ahoz tartozó havadtói filia tellyes lévén fogyatkozásokkal, a kemény büntetést úgy megérdemlenék, mint a szép leány a koszorút, semmiben is nem akarván magokat megjobbítani.

1747. nov. 19, Mezőmadaras (MarEhmLvt prot. II/2. 675.) – Deliberatum: Eddig való visitatioi cursusunknak rendiben comperiált minden fogyatkozások nem adaequállják a m[ező]madarasi ecclesiaban lévő sok ruinakat és difficultassokat, úgymint a pastor házánál sohult a kertek nem jók, keresztül járja a falu sertesse a csűrökerttet, a csűr oldala kerteletlen, a mester háza dölő-félben van, az Isten háza öszvehasadozott, a cinteremnek fedele nincsen.

1747. nov. 20, Mezősámsond (MarEhmLvt prot. II/2. 675.) – Deliberatum: Mind a léleknek, s mind a testnek jóvára tartozó dolgok iránt sok patientiában voltak sámsondi atyánkfiai, mert tiszteletes praedikátoroknak változásában eléggé megszorodtanak volt, az Isten ítéleti is marhájokon forogván, megfogyatkoztanak, de a lelkökben megvigasztalódtanak, mert bölcs és istenfélő tanítójuk van.

Széki egyházmegye

1768. jan. 23, Berkenyes (SzékEhmLvt prot. II/2. 362.) – Ó vajha minden ekléziában így volna, a dolog, kevés, sőt éppen semmi bajok nem volna a visitoroknak.

## 17. 1677. január 18, Nagyszeremi – A gyülekezet első vizitációja<sup>901</sup>

Visitatio Theremini facta die 18. Januarii anno 1677. in ministerio reverendi domini viri Thomae K. Fogarasi primi reformatoris, praesentibus auditoribus ad fidem electorum pretiosam conversis: Andrea Czeke, Michaelae Sebestjén, Michaelae Szabó, Nicholao Dánján, Thoma Márton, Georgio Török, Stephano Forj, Joanne Bánjai, Nicholao Rétesi, Michaelae Hegedűs, Georgius Visoly, ex Újfalva praesentibus cum absentibus: Georgio Kovács, Joanne Makai, Francisco Mester, Georgio Christoph, Martino Szász, Michaelae Koczis, Joanne Székely, Paulo Köteles, Georgio Czizmadia, Nicholao Székely, Martino Zöld, Joanne Ilylyés, Michaelae Kis Konyhás, Michaelae et Martino et Joanne et Andrea Högjes, vidua Petri Konyhás, Georgio Molnár, Thoma Bódisár, vidua Michaelis Jacob, Georgio Boldisár, Michaelae Rabi, Stephano Sós, Martino Lokodi.

Existente et assistente generoso ac spectabili domino, domino Joanne Bethlen, patrono hujus et coeterarum ecclesiarum munificentissimo hae subsequentes constitutiones sub sigillo et subscriptione sunt confirmatae per spectabilem patronum Joannem Bethlen etc., per Joannem Sz[ent]Iváni seniore[m] d[iocesium] K[üküllő], per Georgyum Sz[ent]Györgyi et Joannem Karanczi visitatores ecclesiae t. t.

A theremi orthodoxa ecclesianak rendtartási: 1. A catechesisnek tanítására a theremi és újfalvai böcsülletes hallgatók, hogy gyermekiket vasárnaponként

<sup>901</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 56–58, közölve Buzogány–Kovács–Ősz–Tóth 2012. 288–289.

feljártatták, magokat arra ígérik, Isten időt s békességet szolgáltatván. 2. Mivel az egyháziak hitők szerint tartoznak az praedicatornak megjelenteni, ha valakik a hallgatók közzül egymással mocskolódnának, veszekednének, végeztük Visitatióban, hogy a veszekedő felek tartozzanak compareálni a praedicator előtt, és azok előtt, akiket a hites egyháziak mellé a hallgatók közzül vagy a praedicator adhibeál, vagy magok a veszekedő felek megbírálnak. Melly ebbéli végezésünknek mindnyájan a theremi ecclesianak tagai annuálának. 3. Az egyház számára való pénz álljon az egyházi kezénél, és ha valahova vagy valakinek erogálni kell, interessének conditiojával a vallásunkon lévő megye, etc. hírek nélkül ne erogálja, se el ne költse. 4. Megtekintvén tiszteletes Fogarasi Thamás uramnak ebben az ecclesiában való istenes forgolódását, az ecclesia őkegyelmének ígírte jóakarattjából ezt: Valamíg Isten őkegyelmét ebben az ecclesiában élteti, udvarból is megjár a mostani fizetése. Minden marhás ember, aki maga erején mehet, aki nem cimborával, vetéskor egy-egy délig való szántással megsegíti. Búzahordáskor egy-egy szekér búzahozással. Aki nem cselekedné, egy forint büntetéssel bünteti meg a megye. Az marhátlan emberek pedig egy-egy napi kaszálással azon büntetésnek terhe alatt. Ezt a büntetést lehadtuk, csak legyen jó akaratból a dologh [...] felett. 5. Továbbá aki praedicator, scholamester háza építésében és egyéb szükséges ecclesiái dolgokban, valamellyekre híja a hütös szentegyházi a a hallgatót, elmulatja, egy forinttal büntesse az egyházi, de nem a praedicator híre nélkül. 6. A mester fizetése végképpen úgy határozott meg, hogy minden házas ember, ha szintén felesége más vallású is, [58.] tartozzék a scholamesternek ez szerint fizetni: 1. Két véka búzát, ha vetése vagyon. Ha vetésben búzája nincsen, az árrát adgya meg, mint akkor jár. 2. Ha zabja vagyon vetésben, két vékát azt is. Ha pedig nem vethet szegénysége miatt, adgyon tíz pénzt, dr. 10. 3. Minden béradó ember egy-egy poturát[!] ~ dr. 3. 4. Újfaluban aki marhás ember, egy-egy szekér fát. A marhátlan emberek favágással tartoznak. 5. Az özvegyasszonyok három sing vászmat.

## 18. 1752. március 8, Mezőpagocsa – A gyülekezet első viziációja<sup>902</sup>

Visitatio Pagotsaiensis anno 1752. die 8<sup>ta</sup> mensis Martii.

Nem rövidültenek meg az Istennek szentséges kezei és az Isten kegyelmességének szele még emberi reménség felett is fú az Isten kertére va[la]holott az Istennek plántái vannak. Ez az isteni bölcsesség és az ő kegyelmességének bővsége mutatta ki magát ebben az infans pagocsai ecclesiacskában is, holott is békés feles református possessor nagy urak úgy vagyon ugyan, hogy hosszason edgyik is őnagyságok között itten nem continuuskodván, mind inkább patialhatták praedikátor nélkül való léteket. De tekintetes nemzetes n[agy]pestényi Alsó János és beretzki Gámán György uramékat őkegyelmeket az Isten mind szép háznépével, mind jeles előmeneteles cseléddel és maradékokkal megáldván, behuny szemekkel nem nézhették magoknak és szép házaknak isteni szolgálat nélkül való léteket, melyre nézve a méltóságos békés possessor urakat őnagyságokat istenes instantiajok által megtalálván, s őnagyságok is Istenhez s magok lelkek idvességekhez tartozó szoros kötelességeket meggondolván, magokat arra adták, hogy kiki őnagyságok között bizonyos részt szakasszon az oda beviendő loci ministernek. Melyre nézve az eddig való szorgalmatossághoz ismét munkás szorgalmatosságot adván praetitulált Alsó János és Gámán György uramék nem nyugottak mindaddig, míglén azon helységben fungens ministernek a több possessor urak őnagyságok annuentiajokból béhelyhez tették és bevitték tiszteletes Létzfalvi Bíró Sámuel uramat őkegyelmét. Melyre nézve praementionált Alsó János uramék őkegyelmek mind a tiszteletes loci ministert, mind penig az ecclesiat in anno 1751. die 16. Junii Sáromberkén celebrált Partialis alkalmazással incorporáltatták. Ezért a Szent Visitatio is mostan ezen ecclesiában érkezvén, maga kötelességét igyekezte tenni, holott is a tiszteletes fungens loci minister dicsértetik mind tudományárúl, mind tanításárúl, mind maga és háza accomodatíojárúl. Azért mi is keresztyéni kötelességünk szerint kívánnyuk, hogy Isten ő szent felsége fordítsa könyörülő szívét és szemeit mind a fundatorokra őnagyságokra, mind a fundatorora. Isten örökösíttse meg az maga dicsőségét és örökségét, ne szakassza félben itt elkezdett szent tiszteletit, szaporítsa számokat, nyújtsa lelki és testi áldását. Ámen.

---

<sup>902</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 374.

## 19. 1703. február 4, Ádámos – Az ádámosi filia megalakulása<sup>903</sup>

Anno 1703. Ádámoson, a mi jó Istenünk, kinek legyen örök dicsőség, filialis ecclesiat erigált tiszteletes Szilágyi Sigmond mostani sövényfalvi praedikátor uram eszközsége által, mely filialisa a sövényfalvi ecclesianak ily consensussal, hogy az ádámosiak papnak s mesternek a vármegyéről Sövényfalvára való hozattatásokra egy-egy szekeret adgyanak, a sövényfalvi praedikátor vagy mester is minden csütörtökön reggel könyörgést tenni s minden harmadik vasárnap reggel praedikállani, per vices az ádámosiak közé általjárjanak. Fizetést eddig az unitarius papnak szintén annyit adtanak, mint egy unitárius ádámosi ember, cultusra pedig Sövényfalvára jártanak, de most nagyrészt a bérnek defalcálta a praedikátor t[iszteletes] Szilágyi Sigmond uram ily defalcatioval, hogy míg filialitasban maradnak, két öreg kalongya búza s egy veder bor s a quarta familiatim legyen a contributiojok, melynek edgyik kalongya búzája a mesteré, a másikja az egy veder borral s quartával edgyütt a papé legyen. De ha Istenünk öfelsége segítsége által annyira nevednének, hogy papot tarthassanak, mint eddig, úgy akkor is mindent Ádámoson unitárius papnak járnai szokott bér szerént fizessenek. Mostani hitese egyházfi, Tüzes János, kinek és successorinak az egyházfiségekben a sövényfalvi praedikátorokhoz a nunc in posterum ez legyen kötelességek, hogy bérít beszolgáltatassa és a marhátlanoktól maga erejére bevegye és a praedikátor is reciproce, tartozzék az egyházfinak ajándékon temetni s keresztelni és copulálni, azonkívül a bér beszolgáltatásáért megvendégetni. Inscriptum anno 1703. die 2. Februarii in Visitatione nostra Sövényfalvini habita manum propria jurati notarii tractus de Küküllő Valentinus Dálnoki.

## 20. 1649. február 3, Magyarherepe – Az istentiszteletek rendje Herepén illetve filiájában<sup>904</sup>

Memoriale: Az herepei pastornak Süliében való járásának rendi, anno 1649. die 3. Februarii: Minden sátoros innepen úrvacsoráját Herepén szolgáltasson reggel. Karácson napján mindkét praedikatio Herepén legyen, másodnapján reggel Süliébe mennyen, s tanítván coenat instituálljon. Harmadnapján reggel

<sup>903</sup> KükEhmLvt prot. I/2. 380, , közölve Buzogány–Ősz–Tóth 2008a. 21.

<sup>904</sup> KükEhmLvt prot. II/1. 10–11, közölve Buzogány–Kovács–Ősz–Tóth 2009. 251.



itt praedikálljon, déllest Süliében. Nagypénteken Herepén reggel praedikálljon, azután Süliébe menvén praedikálljon déllest, itthon Herepén proponálljon. Húsvétban első napján proponálván coenat distribuáljon, azután Süliében praedikálljon, déllestve itthon tanítson. Második napján reggel Süliében tanítván coenat distribuáljon, déllest itthon praedikálljon. Harmadik nap itthon reggel. Áldozó napján reggel Herepén, azután Süliében, déllest itthon praedikálljon. Pünkösöd napján reggel Herepén tanítván coenat distribuáljon, azután Süliében, déllest itthon praedikálljon. Második napján Süliében reggel praedikálván coenat distribuáljon, déllest itthon tanítván. Harmadnap reggel itthon, déllest az filialisban. Kedden mindenkor Süliében, egyéb napokon itthon.

## 21. 1702. jan. 31, Kéménd – Papmarasztás a vizitáción<sup>905</sup>

Régtül fogva való zenebona lévén Kéménden lakó atyánkfia, Albisi Sámuel uram Kéménden lakó némelly hallgatói között, melynek jó karba való vételére és a difficultasoknak megértésére fellyebb specificált atyánkfiaival kimenvén, követtünk el ilyen rendet: Elsőben is elkezdvén kéméndi ecclesiahoz tartozó Brakszóban tekintetes nemzetes Fodor György uramon és az őkegyelme feleségén, tiszta lelkiesmérettel attestálnak tiszteletes Albisi uramnak élete s tudománya felől, szeretik s marasztják. Onnan általmenvén a filialis ecclesiába, Haróban, személy szerént velünk lévén tekintetes nemzetes Fodor György uram, convocáltatott s compareált személyek tizenhatan, hasonlóképpen attestálnak tiszteletes Albisi uram felől, marasztják. Az mater ecclesiában, Kéménden convocálván őkegyelmeket, kik között jelen lévén tekintetes nemzetes főbíró uram, Várad András uram is *fellyebb említett tekintetes nemzetes Fodor György urammal együtt*, hármon kívül, úgymint nemzetes Várad Ferentz, Kéméndi László és nemzetes Jaksi Thamásné asszonyomon kívül, hasonlóképpen attestálnak tiszteletes Albisi uram életéről s tudományáról, szeretik s marasztják. Az praenominált három személyek, simpliciter nem marasztják, esküsznek s átkozódnak, hogy tanítását nem hallgattják tiszteletes Albisi Sámuel uramnak. Az okok, melyekre nézve őkegyelmeknek erre kellett volna indulni, nem oly meritalisok. Ezzel mindazáltal őkegyelmek vádollyák, hogy őkegyelme néha-néha tanításában a templomban mérgesen invehálódik, mellyet az említett személyek magokra magyaráznak,

<sup>905</sup> HZEhmLvt prot. I/1. 260–262, közölve Buzogány–Ősz 2005. 140–141.

és hogy Albisi uram igen hosszas mind praedikállásában, mind könyörgésében. Deliberatum: 1. Huszonketten lévén a patronusokkal együtt in praesenti, akik őkegyelmét szeretik és marasztják, hárman akik nem marasztják, azoknak is nem lévén meritalis vádgyok, lelkünk ismereti nem vészen reá, hogy tiszteletes Albisi Sámuel uramat exturbálásra méltónak adjudicállyuk. Ezt kívánván a Cannonnak is merituma. A feddésben peniglen őkegyelmét intyük, hogy ex affectu pravo et mucore privato ne invehállyon, hanem ex pio gloriae ac legis divinae zelo, alkalmaztatván őkegyelme magát a 43. canonhoz. Semel pro semper post iteratas admonitiones őkegyelmét intyük, hogy azt az szokott hosszasságot az praedikállásban és a könyörgésben őkegyelme hadgya el, s úgy alkalmaztassa őkegyelme tanítását, hogy praedicállása s könyörgése legfellyebb egy óránál tovább ne tartson, *juxta canonem 42*, az immár egyszer őkegyelmének praescribált circumscripção szerént, mellyet ha őkegyelme vagy negligenter posthabeálna, s nem praestálná, contumaciter contemnálna, ha őkegyelmét gravisabb animadversio követi, sibi imputet.

## 22. 1762. dec. 12. Nagyteremi – A vizitáció szabályozza a gyülekezet templomi magatartását<sup>906</sup>

Deliberatum [1.]: Nagy kedvetlenséggel hallja a Szent Visitatio, hogy a n[agy] teremi ecclesia temploma, melynek imádságnak házában kellene rend szerint lenni, némellyeknek ambitiojokból lött gyűlölségnek, kevélységnek, mutogatásnak házává, mert az hallgatók az Isten házában való béménésekben, úgy onnan kimenésekben csaknem egymás hátán mennek ki s be. Holott a tisztességes magaviselés is, és az templombéli botránkozást elkerülni kívánó szent szándék azt hozná magával, hogy aki először az Isten házában bémégyen, mennyen bé a maga székiben, nem maradván meg annak végén, melyből következik, hogy azután bėjövőknek bejövetelekből következik az egymáson való tojongás béménéskor, kimenéskor. Végeztetik azért, hogy a modo imposterum succesivis semper temporibus szentül observáltassék, hogy akik elől bémennek, mennyenek bé a széknek végéig, ha a szék más vége bé vagyon csinálva, ha mindkét végén a széknek lehet ki s bémenni, mennyen bé a szék közepéig, hogy egymást ne taszigálják ki- s béménésekben.

<sup>906</sup> KükEhmLvt prot. II/4. 29–30, közölve Buzogány–Kovács–Ősz–Tóth 2021. 318–319.

Akik ez ellen vétnek, kemény büntetésben esnek. Deliberatum [2.]: Igen sajnálható dolog, hogy a teremi ecclesiában hiában prédikálja a tiszteletes prédikátor az Szent Pál apostol szavát: Mindenek tiköztetek jó renddel legyenek, másutt is feddi hallgatóit az úrvacsorájához való járulásokból következett rendeletlenségekért így szólván: Nem haszonnal, hanem kárral gyűltök egyben az úrvacsorájának vételére. Világosan tapasztaltatik az említett teremi ecclesiában sokaknak, kivált az asszonynépeknek rendeletlen, illetlen a templomban és az úrvacsorájához való járulásokban illetlenségek, felfosztolódva menvén mind a templomban, mind az úrasztalához, nem gondolván meg, az mit mond Mikál Dávidnak: [30.] Avagy nem olyan vala-é ma az Izráelnek királlya Dávid, mint egy felfosztozott bolond, melyből láttaték Mikál Dávidot megutálni, nem gondolják meg, hogy a cultushallgatók az illyeket megutálják igen könnyen, nem gondolják meg az illyenek azt is, hogy mikor sokadalomba, lakodalomba mennek, nem felfosztozódva, hanem magokat megtakarítva, hajokat felfodorítva, megpántlikázva mennek, nem így a nagy Király eleibe, holott Isten eleibe kellene inkább egész külső-belső maga megtakarításával menni, mint ember eleibe. Végeztetik azért, hogy mindenek kívül-belől magokat megtakarítván mennyenek az Isten házába, s járuljanak az úrasztalához.

### 23. 1762. jan. 27, Maksa – A vizitáció figyelmezteti a gyülekezetet, hogy fizesse ki az orgona árát<sup>907</sup>

Deliberatum: Difficultasban adván elé magát a maxai templomban erigáltatott orgonának dolga, úgy vagyon, annak idejében eléggé dehortáltatott az ecclesia iteratis vicibus követtyei által, hogy gondolná meg az ecclesia az orgonának következhető terhes bajait, és avagy csak azokra nézve is venné le elméjét az orgonáról, elégséges lévén vallásunk régi praxissa szerint az isteni tisztelet anélkül is. De a maxai ecclesia mind követtyei, úgy maga devotioja által is a dologban való propositumától nem recedáltak, ezen szándékoknak végbevételére ígérék magok conferentiajokat és ha azokból ki nem telnék, az ecclesia pénzén kívül egyebűn is árrának kipótoltatását, amelynek tanúbizonyosságául beadnak a Visitatoria egy lajstromot, amelyben megíratnak némelly becsületes személyek és azoknak önként való collatiojok. De azok a collatioik is elégségesek nem lévén az orgona árrára, tartoznak mind azok a collatorok collatiojokat praestálni, úgy más titulus titulus [!] tagjai az ecclesianak tehetségek szerint conferálni, és ha

<sup>907</sup> KézdiEhmLvt prot. II/2. 75–76.

abból is ki nem telik, valami közöséges fundusból tartozik az ecclesia az alkalom szerint az orgonának az árrát ezen maxai oskolamester és orgonista Kelemen János atyafinak megfizetni, nincsen is úttya az ecclesianak, hogy recedállyon nemcsak önként, hanem intimatio ellen lött propositumától, amelyre szoríttatik cum poena duplicis majoris contumeliae quoquo tempore ad postulatam creditoris medio titulado brachio seculari exequendae. Mindezek mellett érti a Visitatio oskolamester és orgonista Kelemen János atyafinak ilyen jó szándékát és szívességét az ecclesiahoz, hogy ha Istennek és az ecclesiai jó rendnek úgy fog tetszeni, életéig is mint oskolamester, úgy is kiváltképpen orgonistai hivatalyára gondot fog viselni, csak maga is tartassék illő respectusban és hol egy, hol más rendeletlensgekkel ne illetessék, amellyeket a Canonnak, mint belső hivatalnak törvényei is úgy nem engednek, amelly végre illő, sótt szükséges, hogy maga is hivatalyához illőképpen comportállya mindenben magát, külömben canonica és a dolognak exigentiajához képest való reprehensioja léssen.

## 24. 1776. jan. 30, Póka – A vizitáció elrendeli a szószék átköltöztetését<sup>908</sup>

Végeztetik az eklézsiának akaratjából és megegyezéséből, hogy a prédikállószék elrontattassék a mostani helyéről, és éppen a pap széke végébe a templomon keresztül nyúló gerendára csináltassák a sanctuarium végire, és a mostani chatedra helyire széket csináltasson a kurátor úgy, hogy a legelső székkal egyberagasztassék, hogy abból amabba is el lehessen menni, s mind a két szék csak egy legyen, s a csinálendő prédikállószék annak a széknek prospectussát el ne vegye. Lehet csinálni az új széknek kinyíló ajtót is, ha úgy tetszik, hogy ott is ki s be járhassanak, de ez a szék a másiktól el ne választassék, hanem azzal egy legyen, hogy beférhessenek mind azon characterű asszonyemberek, a prédikállószék pedig kicsin compendiumban csináltassék.

---

<sup>908</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 673.

## 25. 1700. jan. 11, Székelyszentistván – A vizitáció meghatározza az ülésrendet a székelyszentistváni templomban<sup>909</sup>

Deliberatum: A szentistváni ecclesiában, a templomban lévő székek felől mind férfiak s mind asszonyok részéről régtől fogván való nagy villongás volt. Mostan Visitationak rendin kívánták, hogy a templomban bémennyünk a székeknek eligazítására. Mi is visitatorok az hét választott emberektől megtudakoztuk, hogy mint rendelték volt a székeket és a templom földét? Az ő informatiojokból megtanultuk azt, hogy két részt hadtak volt SzentIstvánnak, Atosfalvának egy részt, Csókfalvának is egy részt. Midőn a csókfalvi székeket circáltuk volna, feltaláltuk, hogy a szentistvániak egy széket tettek volt a csókfalvi részre, azt a széket kivettük onnét, és ismét SzentIstvánnak két részt mutattunk, hogy az üres helyre csináltassanak hosszú széket bé a falig a szentistvániak, utána osztán akik a darabszékben ültenek, ezek rendeltettek, Csiszér uram odaengedvén a maga székit nekik. Az asszonyok részéről is, amelly székből elől ült Pap Lászlóné asszony[...] a rendet egészen a falig hadtuk, innét kívül Nemes Györgyné asszonyomnak s Mátyus Istvánnénak, azon túl Gál Ferentz uram cselédinek, azon belől a prédikátornénak s a mesternének, kívül ülljön a papné s belől a mesterné. Gáspárfiné asszonyinak s leányának Pap Lászlóné asszonyomnak adtuk azt a székhelyet, amellyben Nemes Györgyné s Mátyus Istvánné járt, a széket megfordítván. Asztalos Jánosnénak is, igaz dolog, az ajtón belül rendeltünk volt székhelyet, de mivel az egész megye contradicál illetlen dolognak itélvén, hogy az ajtó megszorítassék, úgy rendeltük, hogy Asztalos Jánosné járjon a báltya székibe, amelyben azelőtt is járt. Hogy penig megesküött volt, hogy soha abban a székből nem jár, vétkessen esküött volt meg, azért az ő eziránt való hitit felszabadíttyuk, mert szép dolog az állhatatosság, de a jóban. Bokáné asszonyomnak penig az egész megye magára vállalta előtünk, hogy tisztességes alkalmas széket mutat. In visitatione SzentIstvániensi anno 1700. 12. Januarii nos visitatores Michael V. Fogarassi senior, Johannes Deáki notarius, Josephus Felfalusi assessor.

---

<sup>909</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 192–193.

## 26. 1770. febr. 13, Gernyeszeg – Feljegyzés Teleki László és Ráday Eszter könyvadományáról<sup>910</sup>

Dicsértetik itt nevezetesen a mesternek industriaja, hogy itt mind az ifjak, még az ifjú házassok közzül is némelyek minden estve hozzá járnak tanulni, és azokat tanítja, majd példa nélkül, szorgalmatosan. Adott pedig erre alkalmatosságot idvezült Rádai Eszter asszony szent igyekezete, mely e volt, hogy az ifjak mindnyájan olvasók legyenek, oskolába járjanak, más tanult nemzetek példája szerint. Könyveket is vett s adott jándékon mindennek, aki tanulni akart, de nem csak, hanem arra kényszerítette is a maga jobbágyit, s ezen igyekezetét az idvezült asszonynak fenntartván, mint kedves feleségének, a gróff Teleki László úr e falunak örökös ura a múlt esztendőben énekeskönyveket, Bibliákat is osztogatott minden írástudóknak ajándékba, és ígérte, hogy mindennek ad ezután is, csak tanuljanak, mellyel őexcellenciaja oly ösztönt adott a tanulásra, hogy minden ifjak tanulásra fogtak az egész faluban, amely igen dicséretre s emlékeztetre méltó a mi írástudatlan helyünkön. Oh, vajha azt cselekednék más földesurak is, hogy arra adnák magokat, hogy magok jobbágyaikkal ne csak magokat szolgáltatnák, hanem azokat ők is segítenék az Istennek szolgálatjára.

## 27. 1747–1748 – A Marosi egyházmegye vizitátorai feljegyzik a népiskolákban tanulók számát<sup>911</sup>

Csittszentiván – Discipuli sunt 12, examen instituit.

Mezőbergenye – Pueri multi discentes.

Mezőbánd – Discens puer nullus.

Mezőmadaras – Examen cum laude instituit, pueri nr. 10.

Mezőmámsond – Examen rector produxit. Pueri nr. 11.

Mezőkölpény – Rector examen instituit. Pueri sunt 9.

Mezőpanit – Rector examen instituit.

Koronka – Pueri nulli.

Nagyernye – Pueri sunt 10.

---

<sup>910</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 576–577.

<sup>911</sup> MarEhmLvt prot. II/2. 679–698.

Székes – Pueri 7.

Berekeresztúr – Pueri nr. 29.

Nyárádszentimre – Negligentia accusatur pastor, pueri 3.

Nyárádszentanna – Pastor laudatur, pueri 9.

Sóvárád – A mester kemény a gyermekekkel. Pueri 9.

Székelyszentistván – Rector laudatur, pueri multi discentes.

Lukafalva – Pueri et puellae numero 22.

## 28. 1751. máj. 21, Toldalag – Az eklézsia nemes tagjai nehezményezik a közrendű gondnok megválasztását<sup>912</sup>

Deliberatum: Ezen toldalagi reformata ecclesiában idvezült iffjab curator Nyárádi uram őkegyelme decessussa után a curatorválasztásban igen nagy difficultas forogván a nemesség és az közrend között, edgy ideig nagy difficultasok moveálódván ez tractusból, tetszett a Szent Visitationak voxra bocsáttani. Melynek fojásában[!] a vox unanimi voto neglecta personarum nobilium egy közrendbéli személyre, úgymint Horváth István uramra deveniált, quanquam reclamavit congregatio nobilium, mindazonáltal consentiente etiam Sanctae Visitationis őkegyelme, a curatoratusban confirmállya. [...]

Notandum tertio: Jóllehet amint fellyebb is specificáltuk, a toldalagi reformata ecclesianak nemesi rendbűl álló része a curatortételben nagyon reluctált és reclamált, hogy ha parasztember lészzen az ecclesia curatora, tehát őkegyelmek nem agnoscállják curatoroknak, ha szintén elveti is, de soha megye dolgára nem mennek, nem obtemperálnak, sőt még a praedikátornak és mesternek is bért nem fizetnek. De a Szent Visitatio resentiálván, hogy az ecclesianak, és az ecclesia minden javainak nagyubb előmenetelire fog szolgálni, ha értelmes és engedelmes parasztember surrogálódik, mintsem engedetlen és gyümölcstelen nemes ember, considerálván azt is, hogy az Istennek, mint mi Atyánknak és az ecclesianak, mint lelki Anyánknak nincsenek nemtelen fiai és leányai, sőt juste praestimáltathatik a jólelkű és az Isten dicsősségére megkívántató dolgoknak előmozdításában híven szorgalmatoskodó alacson sorsú ember, mint e világtúl előbb becsültettett akár mely szófogadatlan és engedetlen személy, semmiképpen nem annuált a nemes

---

<sup>912</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 340.

uramék kívánságoknak és akarattyoknak, a voxok is ebben egészen suffragálván, perseverált elébb letött voxában a curatorság iránt. Mellyet midőn végre a sok rendeletlen contentiok után tapasztalnának, hogy csak nem mehetnek elő feltött szándékokban, mindnyájan őkegyelmek kün edgymással discourálván, önként nemine congente bejövének és a Szent Visitatio előtt condescendáltak arra, hogy őkegyelmek is jóllehet reclamáltak, mindazonáltal a már hüt szerint a curatorságra béállított személyt curatoroknak agnoscállják.

29. 1772. febr. 22, Holtmaros –  
Kemény Simon elvágatta a gyülekezet malmának  
gátját, az események részletes leírása  
a vizitációs jegyzőkönyvben<sup>913</sup>

Nota bene: A múlt esztendőben ősszel az itt való eklézsia malmának csak igen alacson gátját elvágatta báró Kemény Simon úr, de ismét megcsinálván ezek a jó emberek, újra ez esztendőben 8. Januarii reáköldötte őnagysága Köpetzi Sándor nevű vétsi tisztartóját 220, puskákkal fegyveresen elkészítettetett elegy-belegy emberekkel, kik között voltak húszan töltött puskákkal. Kik vágván a gátot, ezeknek hírek esvén, kimentenek a gáthoz, de mikor oda a falu kiérkezett volna, valami tízig való gyalog itt quartélyban lévő muskotérosokkal, kik is a lár-mára harang félenverésre kimentek, már elől elfutván csak kilenc iffjak valami lakadalomból, a sok népet elijesztették, magok magát a tisztartót megfogták, és más egy oláhot is hoztak is ki a jégrül a partra. Minekutánna ezek az ifjak oda-érkeztek, protestáltak hogy ne vágják a gátot, és nem szünnén, a tisztartót meg akarták fogni, hogy behozzák, de a tisztartó kardot rántván, megvágott két ifjat és ötöt is leütvé, azután megfogták. A vétsi puskások sokat lövöldöztek, meg is lőttek ezek közzül hármat erőssebben, noha sokat lőttek meg mind postaseléttel, hogy beléjek ragadott, de nem haltak meg, egyet magok közzül is meglőttek, mert ezeknél csak egy puska sem volt. Behozták Köpetzi Sándort harmadmagával megkötozvé, öket harmadnap múlva kezességen bocsátatták el, és mindeddig abba van Köpetzi Sándor, csak most költ ki borbély keze alól. Nagy indulatja van eziránt a báró úrnak, eskettetett e dolog felől mindenfelé, admoneáltatta az eklézsiaát, mi lesz belőle, Isten tudja, még eddig minden ok nélkül cselekedte azt a

---

<sup>913</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 618.



báró úr, mert a gátja az őnagysága disznajói malmának nem volt semmi ártalmára, mivel elpusztulva van mindeddig, hanem most kezdik építeni. Oculansokot is kért őnagysága, kik oculálják az helyet, holott még nincs malma, ilyen dolgot még nem is hallott ember, majd minden prókátorokat és nemeseket maga mellé csatlott őnagysága, hogy ezek regiusokat sem kaphatnak, így kell elromlani ezen szép eklézsiának, ha Isten meg nem oltalmazza.

### 30. 1769 december, Küküllőszéplak – Szőke István és Székely Kata házasságjogi ügye<sup>914</sup>

*Difficultas:* I. Szőke István panaszolya, hogy Székely Katát elvette feleségül olyan *conditio* alatt, hogy az unitaria vallást elhagyván álljon által a reformata vallásra, aki atyának, anyának megegyezéséből ezen *conditiot* acceptálta, a hütöt is a reformata religio szerint a reformatus atyafi után mondotta el, már most, hogy hütét és ígéretét megtartani a férjétől köteleztetik, férjét hütetlenül elhagyta, és szent vallásunk csúfságára ismét az unitaria religiora általállott. *Deliberatum:* A vallás nem olyan alávaló dolog, hogy azzal valaki játszodhassék, annyival inkább, hogy annak színe alatt valaki másnak romlást okozzon, miképpen Székely Kata Szőke Istvánnal cselekedett, ezt a mostani királyi kegyelmes *ordinatiok* sem engedik, azért ha tetszett Székely Katának minden erőltetés nélkül atya és anyja megegyezéséből vallásunkra általállani, aszerint megeskünni és azt a házassági szent életnek a *contractus* idején, midőn teljes szabadsága volt, egyik *conditioj*ául tenni, tessék most is azon *conditiot* megtartani, mivel ama közönséges axioma szerint *non sacerdotalis benedictio, sed consensus facit matrimonium*, itt a mi vallásunkra való általállás volt legfőbb ok és legfőbb *consensus* a házasságra. Külömben, ha a *conditio* mellé nem áll, ha férjéhez szép szerint vissza nem megyen, a királynak 1731-ben emanált kegyelmes *ordinatioja* szerint, amely azt tartya, hogy az egyenetlen házások *etiam cum brachio seculare* a békességes *cohabitatoria cogáltassanak*, emellett *ad mentem Compillatam Constitutionem part. 1-ma tit. 1-mo art. 8-um* a külső *magistratus* által is ezen *deliberatumunknak* ereje mellett *reducáltatik*, és mint *infidelis desertrix* hütös társa kezébe adattatik. Melly *deliberatumunknak* *exequutioja* az arra rendelt *titulatus* külső tiszteknek alázatosan *recommendáltatik* is.

<sup>914</sup> KükEhmLvt prot. II/4. 137–138, közlve Buzogány–Kovács–Ősz–Tóth 2009. 175–176.

## 31. 1761–1775, Marosvécs – Farczádi Nagy Gábor lelkész fegyelmi ügyei<sup>915</sup>

1761. febr. 21. – Véghezmenvén eszerint itten a Visitatio, amint felyebb meg van írva, 25. ejusdem jó reggel előjövén a curator hites társaival edjütt, megvallák, hogy igen nagyon vétkeztenek abban, hogy subticeálták[?] a tiszteletes atyafinak, Fartzádi Gábor ökegyelmének igen nagy és sokszori részegeskedését és abból származott hibáit, nevezetesen most legközelebb nem régen két hét alatt megivutt 9 veder bort, akkor amikor gyermekei igen nehezen himlőben feküntenek volna, éjjel-nappal így szomorkodott ökegyelme beteg gyermekein a sok bor között, amikor is templomban nem szolgált, sőt feleségét vadászta, kergette, gazolta, melyet ökegyelme nem csak ez egyszer, hanem sokszor cselekedte.

1762. febr. 2. – A tiszteletes atyafira panaszolnak hallgatói közönségesen, mind szintén a tavalyi Visitatiokor is részegsége iránt és abból származott negligentiai és hibái iránt, megmarasztatott ugyan, de conditionaliter, melyet maga írt a méltóságos báró Kemény Sigmond úr önagsága, melyet tulajdon kezeivel maga a tiszteletes atyafi subscribált, tetszett minékünk ezen punctumokat, mint valóságos reversalist ide szóról szóra leírnunk. Replica: Tiszteletes Fartzádi uramnak tudományával a méltóságos urasság oly contentus, hogy ha az erkölcsében gyakoroltnának, ökegyelmével megelégedni fognának, de minthogy az itálnak miatta még tudománya kiadása is néha-néha hijános, most semel pro semper ezelőtti hibás tiszte követése nemcsak gratiose condonáltatik, sőt meg is marasztatik sub conditionibus et quidem: 1-mo. Hogy ennekutána úgy viseltesse magát, hogy se az urasság, se a kösség templom nélkül annak idejében ne légyen. 2-do. Hogy mind magát, mind házát rontó s gyermekeit csaknem koldulásra hagyó itálnak hadjon békét, mert ha ezen következő esztendőben csak egyszer részegeskedésbe fog deprehendálatni, medio temporis ha a templomban admittálatni nem fog, ne csudálya, sub protestatione nunquam redintegraturae gratiae, melyekre ha magát kötölözi, bene quidem, másként magáról provideáljon, nehogy mikor nem vélné, kénteleníttessék az urasság patrociniúmát megvonni s templom nélkül is maradni. Erre már az atyafinak subscriptioja ez: Ezen fenn specificált conditiokra magamat bona fide compromittálom, és ha Isten a maga kegyelmét tőlem meg nem vonja, mindezeket bétölteni el nem mulatom. Fartzádi N. Gábor vétsi prédikátor.

<sup>915</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 392, 412–413, 426, 455, 503, 535, 591, 669,

1763. jan. 24. – A tiszteletes atyafi ellen most nem panasznak, sőt azt mondják, hogy magát valamennyire megjobbította a múlt őszi Partialistól fogva és azután nem részegeskedett. Nem marasztatott sem az ekklezsiától, sem a méltóságos patronatustól.

1764. febr. 17. – Nem is igen volt illő tudakozni a tiszteletes atyafi felől, mikor magunk igen részegen tanáltuk most is, mint másszor, nem jobbította magát a tiszteletes atyafi, hanem most is, mint szintén másszor részegeskedik, nem is marasztotta Kemény Simon úr, és az arra a részre tartozó parasztság, de Kemény Sigmond úr maga embereivel együtt megmarasztotta.

1766. febr. 13. – A tiszteletes atyafit most is úgy marasztották, mint másszor, ha magát jobbitja, a részegségnek véget vet, noha most azt mondják, hogy gyógyult és most nem annyira, mint régen részegeskedik. Külömben pedig nem tartják meg ökegyelmét.

1768. febr. 7. – Nem panasznak az atyafiakra semmit. Meg is marasztattak, csak hogy a tiszteletes atyafit ismét reversalis mellett marasztotta a méltóságos liber báró Kemény Simon uram, mint szintén az 1762-dik esztendőben is, melly ez: A papmarasztásban Szabó Siga részemről ezt szóról szóra olvassassa el, s vigye végben. Tiszteletes Fartzádi uramat én semmiképpen nem marasztom, mert sokszori intésem után is úgy látom, az italban csak elébb-elébb mégyen mindnyájunknak nagy botránkozásával, mindazáltal akik marasztják, szándékjokban még most egyszer s utoljára nem gátolom, úgy hogy: 1-mo Ökegyelme az italt teljességgel úgy félbenhagyja, hogy soha se egyszer, se másszor, se künn, se a templomban ittasson ne tanáltassék. Külömben 2-do. eo non obstante, hogy most ökegyelmét némelyek marasztják conditionate, ökegyelmét időközbe is mind fizetésétől priváлом részemről, mind pedig tovább csak egy óráig is vétsi papnak nem agnoscálok, hanem azonnal mást helyében introducálok. Melyre nézve 3-io. ezen conditiokra írásával kötelezze magát ide alább az marasztás idején, külömben tovább nem csak nem marasztom, sőt nem is patiólom. Signatur Véts die 19. Decembris 1767. B. Kemény Simon. Én erre a fenn megírt conditióra magamat örömet kötelezem, hogy se künn, se templomban részegen nem tapasztaltatom. Mindeneket azért arra kérek, hogy igaz ok nélkül senkitől én se vádoltassam. Fartzádi N. Gábor vétsi prédikátor

1771. febr. 2. – Mindketten megmarasztattak, de a tiszteletes atyafi beadatik azzal: 1-o. Hogy mikor egy cigánt halálra ítélték volna udvari széken, ökegyelme úgy megrészegedett, hogy azt a mesternek kellett imádkoztatni, maga arra a tiszteletes atyafi alkalmas nem volt, a méltóságos Kemény Simon úr önagsága asztalától kidült, úgy elrészegedett, még a parokja is a fejből kiesett, mikor a

székről felkelni akart volna. 2-do., 3-io. Pedig, hogy titulus Székelly György urammal megrészegevdén elsőbb másunnan ittason odamenvén, őkegyelmét rúttul szidalmazta egyébbel és teremtettével is. Mikor a báró úr őnagysága asztalától kidőlt, akkor ott voltak romano catholicus emberek is az asztalnál, kik az atyafit nevétték.

1775. febr. 10. – Méltóságos báró Kemény Simon úr őnagysága írt volt egy levelet az eklézsiának, hogy a papot marasszák még most etszer, de úgy, hogy ha boritaltól magát el nem fogja, medio temporis más papot hozzanak, mert őnagysága úgy értette, hogy ismét kezdett részegekedni, de itt az hallgatók úgy mondják, hogy nem tapasztalták, hogy részegekedett volna. Azért az eklézsia is megmarasztotta őkegyelmét, s maga is megmaradott.

### 32. 1718. december 3, Marosillye – Dési Miklós lelkész fegyelmi ügye<sup>916</sup>

Az elmúlt visitatio alkalmatosságával vádolván az ecclesia tiszteletes Dési Miklós atyánkfiát botránkoztató részege élettel. Paterne megintettük vala akkor őkegyelmét arról, hogy magát corigállya és a ministeriumhoz illendő életet éllyen, secus a 83-dik canon szerint a ministerio sacro arcebitur. De úgy láttyuk, értyük mind az ecclesianak relatiojábúl, mind a sok testiseknek hitek után való fassiojokbúl, nemhogy magát corigálta volna, sőt inkább e részegekedésben naponként mind inkább-inkább előment s nevedet, és amint némelly becsületes ecclesia tagjai fateállják, a templomba is részegen s titubanter menvén, functioját is részegen vitte véghez. Melly részegekedésbúl, mint megveszet kútföbúl más fertelmes, s keresztyének között hallatlan vétek is származot, úgymint a sodomiai fertelmes rútt élet, mellynek hogy jobban végére mehessünk ezen visitatio alkalmatosságával, sodomita éltéről inquisitiót is perágáltunk, melly vallásban jóllehet a testisek hogy törökséget és sodomitaságot actualiter patrált volna, ki nem adgyák, de hogy habitualis sodomita és lelki parázna ilyen gravis circumstantiak mutogattyák: 1. Világossan kiadgyák a testisek, hogy egynéhány gyermekeknek és felserdült iffjaknak nadrágokat részegen megoldotta, alfeleknél kotorászot és őket kinszerítette is arra, hogy sodomitai fertelmes kívánságának engdelmeskedgyenek, véghez is vitte volna dolgát, ha a felserdült iffjak nem reluctáltak volna és a gyermekek kezébúl ki nem szaladtak volna. 2. Vadnak olly testisek is, kik azt fateállják,

<sup>916</sup> HZEhmLvt prot. I/2. 140, közöve Buzogány–Ősz 2005. 448–449.

hogy asszonyokat is tentált paráznaságra, sőt a maga szolgálóján is erőszakot tett volna, ha más az ajtót reá nem nyitotta volna. Ezek így lévén, lelkünk ismereti nem engedi, hogy mint botránkoztató életű embert tovább ecclesijában paciállyuk, hanem mint fertelmes incorrigibilis részeges embert, sodomitaságra proclivist, sőt lélekben sodomitát és paráznát, profanatoremque totius ministrii sacri, társaságunkbúl kirekesztyük, et juxta canonem 82-dum ecclesijátúl privállyuk, exterminállyuk et juxta praespecificatum canonem excommunicállyuk.

### 33. 1776, Gernyeszeg – Péterfi Márton lelkész és Zágoni Veres József tanító vitája<sup>917</sup>

Nagy háborúságot találtunk ebben az eklézsiában, kezdődött pedig ez a pap háza és a mester háza között elsőbben, amely aztán kihatott az ekléziára is egészen. Melly miatt eddig egyik sem marasztatott meg solemniter, felfüggesztetvén a főpatrónus és földesúr őexcellenciaja tetszéséből. Az őexcellenciaja tetszése pedig, amely csak a minap jött kezünkhöz ez, hogy a pap és a mester között, úgy feleségeik között legyen békesség. Még az múlt ősszel is erről őexcellenciaja parancsolt volt a tiszteletes esperestnek, hogy idejövén békéltesse meg őkegyelmeket. El is jött őkegyelme két ízben is, hogy véghezvigye, elsőbben a notariust is idehozta őkegyelme magával, de akkor a mester azt mondta feleségestől együtt, hogy meg nem békéllenek különben, hanem ha az a processus amely publice megindult a múlt esztendőben és a Partialison levatáztatott a mesterné felől, cassáltatik. Amely, minthogy helytelen kívánság volt, nem lehetett. De ha helyes lett volna is, nem volt tehetségben sem esperesnek, sem notariusnak azt cassálni, amely publice megindult. Ezt pedig olyan okból kívánta a mester, hogy felesége ellen ne lehessen testis a pap és papné, ha meg tanálják esketni. Mikor pedig másszor próbáltatott a békesség, maga a tiszteletes atyafi nem ment reá, hanem azt mondotta, hogy véle egy oltár előtt nem szolgál, mert olyan értelemmel volt, hogy maga a mester arra a békességre nem egyébből hajlana, hanem csak abból, hogy őexcellenciaja őtöt el fogja bocsátani és nem fogja marasztani. Miért eddig meg sem békélhetett a tiszteletes atyafi a mesterrel, okait most beadá 10 punctumokban. Az első punctum ez: Hogy a mester őkegyelme némely hallgatóit igyekezte ellene és háza ellen gerjeszteni, azt meg is bizonyítá. 2. Hogy átkozódó zsoltárokat énekelt ellene, nevezetesen az 52-diket, olykor, mikor haragban volta-

<sup>917</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 686–688.

nak együtt, melyet megbizonyíta. 3. Hogy a templom kolcsát házába be nem vitte, hanem künn letette, melyet maga a mester sem tagada, és ezt az okát adta, hogy nem mert bemenni. 4. Hogy Karácson első napján hírtétel nélkül más eklézsiába ment feleségestől úrvacsorája venni, melyet nem tagada. 5-to. Hogy mikor az atyafi azt mondta, hogy véle együtt nem szolgál, hanem amelyiket őnagyságának tetszik, bocsássa el, akkor azt mondta, hogy no, hát menjen őkegyelme, mert én nem mégyek. E nem éppen világos. 6. Hogy azt mondta, hogy soha a gerneszezi templomban nem prédikál, ezt meg is bizonyította, mert nem is prédikáltott elég régen, ez is bizonyos. 7. Hogy a mesterné nem ül a papnéval egy székebe a templomban, de nem csak, hanem még a templomba se jár, ez is igaz. 8. Hogy a papné ellen inquiráni igyekezett, ez is rész szerint igaz. 9. Hogy oskolát nem tart és nem tanít és csak egynéhány zsoltárokat énekel, eziránt rész szerint mentik, rész szerint úgy van.

A mester is beada a pap ellen és kivált felesége ellen 7 punctumokat, de ezeknek nagyobb részéről a múlt esztendőben előttünk békességet tőnek, megvayon erről az akkori írásunk. A több részek csak a Kobán Sámuelnek a mester házához való gyakori járásából következtének, s mind a vele való szoros barátságból folynak, amely iránt vayon is a mesterné provocatioja. E megválik miképpen jó világosságra. Az igaz, hogy eddig is intettük a mestert, hogy oda ne jártassa Kobán Sámuel, de mégsem fogadta meg, hanem még maga a mester hivatya gyakran házához, melyre most is intők a mestert s azt felelé nagy indulattal nagy bosszúnkra, hogy ő el nem tiltja a maga szavával, hanem eltiltja a mi szónkkal. Vayon még egy punctum, amely abból ál, hogy a papné azt mondta volna a mesterről, hogy az házát meglopta, ez nem bizonyosodott meg külömben, hanem csak annyiban, amennyiben a papné panasolta, hogy aki elvitte a pénzét annak tudni kellett háza járását, sőt úgy is bėjöve, hogy az olyan, aki a templom kulcsáért bejár az házba, noha azt csak egy ember hallotta. Ezek után az őexcellencia parancsolatja szerint tentálók a békességet, s reá is menének s megbékéllének, mindeddig való hibákat feledékenysébe vetének. A mester és felesége megköveték a tiszteletes atyafit és feleségét, s magukat erőssen lekötelezik, hogy ha ezután akármi módon a békességet felbontanák, tehát megbüntettessenek, és innen amoveáltassanak. Az őexcellencia akarhatja is éppen azt tartja. Mi erről ítéletet most tenni nem akarunk, hanem azt akarjuk, hogy maga a mester ezt subscribálja. Zágoni Joseph.

Megvizsgáltaték eléggé, hogy mi hiba volna a tiszteletes atyafiba, és ha panassza volna az eklézsiának reája, és azt mondák, hogy semmi panasszok magára nincsen, hanem a feleségére van panasszok némelyeknek, e pedig nem egyéb

csak hírharangozás. Megmarasztatának mind a tiszteletes atyafi, mind pedig a mester.

Nota bene: A mesternét beadák táncolással, hogy táncolt nemcsak egy alkalmasággal, mely neki el nem szenvedtetik. Maga pedig a mester a feltett excessusokért provóáltatik.

### 34. 1769. jan. 28, Nagyercese – Fazakas Kelemen gondnok elleni vád illetve büntetés<sup>918</sup>

Deliberatum: Mind a templom egyik ablaka, mind pedig a parochialis ház ablakai is elrontattak, úgy tudatik, hogy a tiszteletes minister Fartzádi Mihály atyafi kutyája, melyet maga rekesztett volna be a templomba, törte ki a templom ablakát, úgy az ház ablakát is egyiket az őkegyelme kutyája, itt maradván az őkegyelme innen való elmenetele után és üresen maradván az ház, hogy az itt maradt kutya betörte az üvegeket és bebútt az házba. De mind azon ablakon, mind a többin voltanak rontások felesen innen elmenetele előtt is Fartzádi Mihály atyánkfiának, ganéjt és szemetet is sokat hagyott itt őkegyelme, tartozzék az akkori kurátor Fazakas Kelemen őkegyelme ezen szemetet kitakarítani, mind pedig az ablakokra tett költséget megfizetni, azért, hogy arról meg nem intette a tiszteletes elment ministert s rajta meg nem vette s a szemetet is ki nem takarította. Holott admoneáltatott mind curator, hogy megvegye mind az ablakok árrát, mind pedig kitakaríttassa a szemetet. Ha pedig ezt nem szenvedheti, keresse meg ezen kárát az elment tiszteletes atyafin a maga forumán, mert azt a kárt, mely mind a templombeli ablakon, mind pedig a parochialis ház ablakain esett míg őkegyelme itt lakott, ha igaz lészen, azt tartozik megfizetni őkegyelme. Ami kár pedig esett a parochialis ház ablakain elmenetele után, míg üresen állott az ház, az esvén a curator gondviseletlensége miatt, maga a curator tartozik megfizetni. Ennekfelette sok gondatlanságai bizonyosak, melyek megtetszenek a mostani tiszteletes atyafinak listában írt panasszaiból, (abból ugyan magát megmentette, hogy midőn a méltóságos gróff főcurator úr parancsolt volt marhája elvétele iránt, nem állott ellene a marhát elkötni akarónak, hanem csak az ökreit nem akarta engedni, de egyéb marháival szabaddá hagyta, hogy elhajtsa), de a többi iránt vétvén, megbünteti azért a Visitatio e negligentiaért hft. 3.

---

<sup>918</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 550.

### 35. 1773. febr. 1, Szőkefalva – A vizitáció meghatározza a gondnok feladatkörét<sup>919</sup>

Curator 1-mo. Ecclesiae bona registro mediante dispositioni subsummat, ita tamen, quod arca ecclesiae in domo ecclesiae clavis autem in cura curatoris aut aeditui sint. 2-do. E bonis ecclesiae nihil distrahere, sine scitu, aut saltem duorum ecclesiae membrorum audeat. Ita 3-tio: Si quid circa parochiam aedificare, aut ampliare vult, prius cum ecclesia communicet, et sic proportionate cum ecclesiae commembris jurare, una secum faciat. 4-to. Ecclesiae conclusioni renitentes post factam admonitionem toties quoties, ipsimet, propria curatoris autoritate, medio aeditui puniantur uno floreno exequendi, autem floreni in usum ecclesiae convertantur. 5-to. Exspirato curatoratus anno, curator de omnibus ecclesiae rationem dare tenetur bonis. Gabriel Újfalvi de M[ező]Kövesd, curator ecclesiae reformatae Szőkefalviensis mpr.

### 36. 1767. jan. 10, Mezőpanit – A vizitáció megbünteti a bűnbánati napon táncolókat<sup>920</sup>

De kiváltképpen considerálván a Szent Visitatio az ecclesianak azt az buzgó kegyes indulatját mely szerint az Isten ítéletinek és haragjának eltávozásáért az isteni szent szolgálatra bőjttel együtt bizonyos napot rendeltének, és azon magokat a kegyesség munkáiban foglalták, az ifjakat is a vétkes gyönyörűségeknek s nevezetesen a táncolásoknak vasárnapokon való gyakorlásától revocálták és azokat is az isteni szent szolgáltatnak gyakorlására felindították, mellyért director atyánkfia által intentáltatott poena condonáltatik az ecclesianak.

### 37. 1762. febr. 1, Disznajó – A Dali Péter paráznaságáról szóló vallatási jegyzőkönyv felolvasása<sup>921</sup>

Deliberatum: Disznajói Dali Péter iffjú legény már több esztendejénél paráznasággal vádoltván, quindenáztatott és ezalatt is magát nem purificálván, most esztendeje Visitatiokor excommunicáltatott. Most pedig in sui purificationem

<sup>919</sup> KükEhmLvt prot. II/4. 203–204, közölve Buzogány–Kovács–Ősz–Tóth 2012. 505.

<sup>920</sup> MarEhmLvt prot. II/4. 498–499.

<sup>921</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 411–412.



költ inquisitoria relatoriaját beadván és felolvastatván előttünk, agraváltatik ezekkel: 1-mo. Sokan vallják azt, hogy nemcsak névvel, hanem valósággal Vak Juvána panaszolkodott arról, hogy ötöt Dali Péter impregnálta, sőt szemibe is mondotta ily szókkal: Látja ked Péter uram, mind bízata ked, hogy kedtől meg nem terhesedem, ihol mind megszégyeníte ked, és a legények is Dali Pétert csúfolták, Vak Juvánázták, pirongatták közönséges helyen, hogy miért adta magát ahhoz a vak asszonyhoz, de mindezekre csak hallgatott, semmit se szólott. 2. A 36. testis, akkori falusi pásztor fateálja, hogy egy estve, csorda behajtása után estve látta Dali Pétert Vak Juvánával együtt fennállva egy pajta mellett, adjiciálja azt is, hogy akkor ugyan nem paráználkodtak, de azután ő onnan mellették elmenvén, nem tudja mit csináltak. 3. A 15. fatens világosan fateál arról, hogy neki egy alkalmazatossággal, útban lévén együtt, azzal dicsekedett Dali Péter, hogy ő hamarabb patkolna mint én, mert ő úgymond az elmúlt éjszaka is patkolt az útra, volt pedig a szó a coitusról. Melyek mind együtt többet tesznek, uno teste omni exceptione majore, mely szerint simpliciter absolválni nem lehetett, hanem tetszett a Szent Visitationak Dali Pétert hinc kénszeríteni, hogy juráljon juramento purgatorio, hogy ő Vak Juvánával nem paráználkodott. Melyre midőn adstringáltatott volna, nem meré magát hittel menteni s emelett jelentik azt is, hogy a külső tiszttel accordált paráznaságáról, azért poentitentiartásra ítéltetik.

### 38. 1722. jan. 30, Bádok – Balog György ügyének kivizsgálása<sup>922</sup>

[A lelkipásztor] ökegyelme az ecclesiával együtt panaszolkodik Balog György felől rút vétkei aránt. Először szitkozódott huncfut teremtettével a falu hallattára. Testis az egész falu in specie: testis 1. nemes Viczei György, Nagy György nemes személyek. 2<sup>do</sup> egy leányt kilopott a házból s véle paráználkodott. A gazdája Nagy Mihály utána ment, mikor észrevették, hogy kivitte a leányt náluk, de nem találta. A leány bejő egykor és megmondja, mint bánt véle Balog György, tudniillik lenyomta és véle gonoszul élt. Nagy Mihályné és a leány is vallják hitek után. A leány így vall: éjszaka az házba, titkon jöve egy ember, engem felragad az ágyból és a szilvásban serkentem fel és erőszakot tett rajtam, amint tehetett, mert magam is oltalmaztam volna magamat, amennyire lehetett s ott esmérém meg, hogy Balog

---

<sup>922</sup> DésEhmLvt prot. II/1. 11.

György. Testis 3. A káromlásról Kis János, kit is káromla. 4. Nagy Mihály 5. Boros János. 6. Szabó Márton[?]. 7. Csíki Mihály 8. Brédi Miklós.

### 39. 1760. jan. 25, Mezőpanit – Vallatás Zöld Istvánné gyermekének törvényességéről<sup>923</sup>

Megesketvén Zöld Istvánné szomszédjait azon materiában, hogy ha az ő férje halála után tizenegy holnapokból született fiacskája légyen-é e legitimo thoro vagy nem, a fatensek hozzák bé. 1. Hogy az említett Zöld István 20-ma Martii megholt, halála előtt három hétig olly súlyos betegségben volt, hogy a feleséggel való közösülést éppen abominálta, mivel volt plauricisben, amely igen súlyos nyavaja. 2. Maga is az asszony tétovázott szavaiban, mert némelykor azt mondta, hogy néki volt volna copulaja egy héttel férje halála előtt, némelykor pedig azt, hogy harmadnappal. 3. Zöld István halála után az elmaradott özvegy nem is egész vericundiával becsülte meg magát, hanem korcsomán gyanús személyekkel ett, ivott vendégeskedett. 4. Máskor is ex legitimo thoro akik születnek a tizedik holnapba jönnek elő. Azért a Szent Szék Zöld Istvánnének mostan született fiát spuriusnak pronuciállya, mellyre nézve tartozik az asszony betegágyából felgyógyulván reconciliálni, külső tisztnél dolgát igazítani.

### 40. 1717. jan. 16. – A generális vizitáció egyházfegyelmi rendszabályai<sup>924</sup>

Regulæ ecclesiasticæ cum adjecta censura anno 1717. die 16-ta Januarii exhibitæ secundum quas iudices ecclesiarum terentur in ordinem redigi indecenter incedentes.

1. Az Úr házában való magaviselése kinek-kinek légyen az isteni tisztelethez alkalmaztatott, ha ki részegen menne bé, vagy taszigálódnék, vagy az ülésben mást impediálna, vagy kacagna vagy beszélne vagy suttogna, az olyanokat megyebíró uramék büntessék meg de facto d. 16 sine prorogatione.

<sup>923</sup> MarEhmLvt prot. II/4. 216–217.

<sup>924</sup> Pokoly–Nagy gy. nr. 82. p. 6–7, közölve ERZSI II. 22–23.

2. A templomból való kijárásban és az Úr asztalához való előjárásban, minden a maga rendit tartsa meg, a szent visitatio commissioja szerint, valakik az ellen cselekszenek, de facto büntetődjenek d. 24.

3. A templombeli ultima benedictio légyen minden helyeken finito ultimo cantu és addig kiki csendességbe legyen, sed cum devotione az Úr házában et post benedictionem szép renddel legyen a kimenés, aki pedig az ellen impingál, de facto büntessék d. 16. toties quoties, mindezekre pedig a megyebíró és ædilisek szorgalmatosan rávigyázzanak.

4. Valaki nagy bottal a templomba mégyen, poena d. 6.

5. A karban az ifjak az öregeknek cedállják az első székeket és az úrasztalához a házas emberekkel elő ne járuljanak, poena d. 6 toties quoties.

6. Aki vasárnap haszontalan helyekre discursitál, malomba és egyéb külső privatumára és az isteni tiszteletet sine justa ratione negligálja, d. 24. poenáztatik.

7. Aki kétszeri cultus végéig részegeskednék vagy csaplárkodnék, d. 24. büntetessék.

8. Aki rikoltozna vasárnap, poena fl. 1.

9. Aki vasárnap táncolna, valahány persona comperiáltatik d. 60.

Serio imponáltatik a megyebíráknak, hogy ezen regulakat hitek s jó lelkek esméreti szerint observálják s másokkal is observáltassák, mellettek lévén a consistorialis personak, in quibus necessum fuerit adjurálván, melyet per negligentiam vagy conniventiam ha elmulatnának, a megyebíró vagy ædilis a Generalis Visitationak edictuma szerint fl. 12. poenáztassanak. A gravis causakat elvihetni a szent székre. Ami proventus leszen meggyülvén, a harmada az ekklesia számára cedáljon, két részit a consistorium ossza el maga között.

## 41. 1725. dec. 3, Marosszentkirály – Veres István és Balog Erzsébet válóperének felvétele

Felperes mezőmadarasi Veres István, alperes csitsz[ent]jiványi Balog Erzsébeth. Actor in propria persona protestando proponit et dicit: Ez okon kellett énnekem az Inctat in jus attrahálnom, hogy én ötöt feleségül vevén csak megismerém hozzám való nagy hidegségét, mert engemet hitetlenül két ízben is elhagyott, sőt ami nagyobb, életemnek elfogyatására igyekezett, énnékem mérget adván ennem, melynek ha csuklás által nem vöttem volna elejét, meg is ölt volna, paráznsága iránt is gyanús vagyok, mellyeket is data exmissione kész leszek doceálni, doceálván a jure negkívánom, hogy tölle divortióltassam et in

Domino ad secunda vota facultatissam, ő peniglen, mint infidelis, életemnek elfogyatására igyekező fél ellenségem, excommunicáltassék, magistratus kezében adjudicáltassék, ligáztassék.

Incta haec omnia simpliciter negat. Cupiunt exmitti.

Deliberatum: Ad utrinque partem datur exmissio.

## 42. 1751. febr. 4, Gernyeszeg – A vizitáció Varró Katát visszarendeli férjéhez<sup>925</sup>

Deliberatum: Minthogy mind az haza, mind penig a szent ministeriumnak facultativa constitutioja magával hozza, hogy amelly házások az hitvesek kötelevél edgybeköttetenenek, azok a hitnek ereje szerint vagy edgyütt lakjanak, vagy ha arra kedvek nincsen, és az elválásra okok, s bizonyságok vagyon, edgymástul elvállyanak s elválasztassanak. Eszerint itten is Koltsár alias Varró Kata asszony férjétül, Mogyorón lakó Szöts János uramtúl bizonyos tekintetekre nézve megidegenedvén, férje házátül már sok esztendőktül fogva külön lakik, és jóllehet a férjétül Szöts János uramtúl az hazamenetelre sokszor invitáltatott, de ebbéli kötelességének nem annuált. Melyre nézve tetszett a Szent Visitationak determinálni, hogy a maga kötelességérül megemlékezvén, vagy hűtes férje mellé álljon, vagy penig férjétül való megidegenedésének s eltávozásának csalhatatlan okát adgya, külömben a Szent Visitatio animadversio nélkül nem hadgya.

## 43. 1646. márc. 8, Kissolymos – Király Gergely reverzálisa<sup>926</sup>

Damus pro memoria quibus expedit harum nostrarum causarum serie, hogy in anno presenti 1646. die 8. Martii, mikoron volnánk Udvarhelyszékben, alias in filiali Keresztúr Solymoson visitatioban, jöve mielőnkben a megnevezett székben, Etéden lakó Király Gergely veres drabant ilyen dologból, hogy tőle régen, illetlen verése miatt elfutott felesége felől püspök uramnak adott supplicatiojara jött választétele szerént őkegyelmének, hogy bonis conditionibus visszaküldenők hite mellé feleségét, mi azért aszerént a választétel szerént kívánván tőle kezes-

<sup>925</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 307.

<sup>926</sup> UdvEhmLvt prot. I/1. p. 27–28. Az adatot Tóth Levente átírásában közöljük, ezúton is köszönjük neki, hogy rendelkezésünkre bocsátotta.

ket, emberséges, nemes embereket, hogy tudniillik, ha illetlenül megrongálná, 25 forintot vehessünk rajta, minden törvénybeli remedium nélkül, ha valami tetemét megtörné, azon teteme neki is megtörettessék, ha peniglen (quod Deus avertat) megölné feleségét, ő is megölettessék. Mellyekről a megnevezett Király Gergely kezeseket ada, úgymint a megnevezett székben Etéden lakó Kelemen Jánost és Nagy Mihált, nemes embereket, kik ezekre így köték magokat, hogy minden törvény nélkül, a levelünknek szigorával, ha a conditiok közül valamelyiket violálná, minden törvénybeli remedium ellen marhájához s jószágához hozzányúlhassanak, ha peniglen az utolsót cselekedné, magát is mindenütt megfoghassák, ha peniglen magát kézben nem adhatná, magokhoz nyúlhasson az, aki a vért keresné, melyről a megírt kezeseknek kezét beadá a megnevezett Király Gergely, a megírt kezesek is minékünk fenn megírt bírának. Az asszony is intra 15 diem tartozzék redeálni sub poena infidelitatis. Melynek nagyobb bizonságára attunk hitünk szerént iratot, pecsétes levelet anno die et loco supranotatis.

#### 44. 1731. nov. 21, Csittszentiván – Veres István és Balog Erzsébet békítése<sup>927</sup>

Literae pacificatoriae a parte Stephani Veres de MezőMadaras: Nos infrascripti per praesentes recognoscimus, quod in hoc anno 1731. die 23. Novembris, midőn volnánk csittsz[ent]iváni Visitatioban, jövének mielinkben edgyfelől mezőmadarasi Veres István uram, másfelől az őkegyelme hites felesége Balog Erzsébet asszony, kik között a szent házassági szeretetnek és szép edgyezségnek kötele megszakadozván. Amely zűrzavart, háborúságot a sátán és a gonosz világ, úgy egyszersmind a magok éretlensége indított volt, azt a Szent Visitatio maga interpositiojával (hogy tovább közöttök serpálna) lecsendesítettette, és edgymással őket szépen in facie Sanctae Visitationis megbékéltette praemissis his conditionibus: Hogy ennekutána Veres István uram a feleségét jobban megbecsüllli, s nagyobb tisztességben tartya, ok nélkül nem kurvázza, sőt inkább másoktól is tellyes tehetsége szerint oltalmazza, attyafiait a feleségére reá nem bocsáttya, keresményit haszontalan helyre nem költi s tékozollya, amiben vétke nincsen, nem is volt, szemére ne hánnya, ha szükség úgy hozza s kívánnya, még attyafiát is házátúl elbocsáttya. Ellenben a felesége is az urának illendő tisztességét s becsületit megadgya, mindenben jó és szent dolgokban, mint hites férjének enge-

<sup>927</sup> MarEhmLvt prot. II/2. 297–298.

delmeskedik, másoknak sinistra informatiojára vagy tanácsadására, minden igaz ok nélkül fel nem rúgja s ott nem hadgya. Melly conditioknak megtartására mind a két fél magát mielőttünk önként, szabad jó akarattyak szerint manu stipulata 40 forintoknak kötele alatt obligálván, ha casu quo valamelyik fél magát maga obligatiojához nem tartaná, a megálló fél a meg nem álló félen autoritate saltem vicejudicis regii a fellyeb denominált 40 forintokat exequatáltassa s exequatálhassa és ha úgy kívántatik, még meg is foghassa s fogathassa és mindaddig fogva tarthassa, míg magát in meliorem frugem recipiállya. Ezen dolog mielőttünk és miáltalunk így menvén véghez, futura pro cautela et testimonio írtuk meg mi is fide nostra mediante kezünk írásával és közönséges pecsétünkkel ruminálván. Signatur anno die locoque ut supranotatis.

### 45. 1766. febr. 3, Póka – Szabó Ádám és Szikszai Borbála jegyességének felbontása<sup>928</sup>

Causa levata nobilis Adami Szabó de Felfalu ut Actoris contra et adversus nobilem Barbaram Szikszai de Póka ut sponsam tanquam Inctam in causa separationis.

Pro Actore procurator ipse per quem praemissa protestatione dicit: Illyen okon kellett az Incta őkegyelmét in jus adtrahálnom, qualiter őkegyelme énmelém kötelezte magát a feljebbvaló esztendőben és jegyet váltván, őkegyelme magát kötelezte énhozzám jövődöbeli házastársul. Azután pedig maga iránt unalmat vévén, most hozzám jönni nem akar, mely szerint én most is ugyan kész vagyok őkegyelmét elvenni, de minthogy őkegyelme, látom nem akar, magam is arra kész vagyok, hogy őkegyelmétől elválasztassam, mely ha léssen, kész vagyok az elválás onussát felire megfizetni, et protestatur.

Pro Incta procurator ipsa quae praemissa protestatione reponit taliter: Igaz ugyan az, hogy én magamat köteleztem vala az Actorhoz való férhez menésre és jegyet is váltottunk, de őkegyelme nem tartotta meg hozzám való hűségét, mert engemet rútul gyalázott, kurvázott, felém is nem jött, de a conditiot is bé nem töltötte, mert én magamat úgy is köteleztem vala az Actorhoz, hogy ha ezt megnyerheti, hogy engemet copuláljon magam rendin és vallásomon való pap, és ha fijajim születnének, azon pap keresztelje meg, melyet nem cselkedett. Mondja ugyan azt, hogy nyert facultast arról, hogy légyen a conditio szerint, de azt nem producálja,

<sup>928</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 495–496.

külömben is maga rossz viseléséről és az életre való haszontalanságáról bizonyos lévén, úgy meguntakoztam, hogy telyességgel őkegyelméhez nem mégyek, hanem separáltatni kívánok, et protestatur.

Deliberatum: A Canon szerint az Incta az Actortól separáltatik, mivelhogy ennyire egymást megunták, és az egybenmenésre nem is kényszeríttethetnek, de minthogy az Incta a repudiumnak éppen elég okát nem mindenben próbálhatja, a separatio onussát fizesse meg és a jegyet is egymásnak visszaadván, hogy egymást megkövessék végeztetik.

## 46. 1752–1753, Marosvécs – A vizitáció kijelöli a temető törvényes határait<sup>929</sup>

1752. jan. 25 – Deliberatum: Panaszul jött a Szent Visitatio eleiben, hogy valami oláh ember az maga territoriumát kiszélesítette éppen a reformátusok temetőhelyekre, és edgy darabot benne békertelt, mellyet is a Szent Visitatio béhant szemekkel nem nézhet, hanem mostan ad oculationem kimégyen, és az igaz metat kijártatván, ha a kert az ecclesia földén találtatik, bizonyosan levágatatik. [...] Notandum: A Szent Visitatio az ecclesianak elfoglalt temetőhelye iránt a maga kötelességét akarván a fellyebb letött deliberatum szerint tenni, a kertnek levágatását pro hic et nunc ob certas rationes elhalasztotta, hanem ex officio most, scilicet anno 1752. die 28. mensis Januarii felséges asszonyunk parancsolattyával tiszteletes assessor Győri Ferentz uram, nemes brachium Kováts Sigmond uram és az vétsi ecclesianak curatora Szabó Dávid, Szabó Gáspár, Szabó András uramék által admoneáltattuk, hogy usque ad quidenam a kertet az ecclesia földérül amoveállya, mellyet ha cselekeszik bene, de külömben mi az ecclesia földét, hogy elfoglallya absolute meg nem engedgyük, és az idő, a quidena eltelvén, minden továbbra való halogatás és kedvezés nélkül a kertet levágattya.

1753. febr. 16. – Conclusum: Amely temetőhelynek elfoglalt részét a Szent Visitatio a tavalyi alkalmatossággal kijártatta, és edgyszersmind akkor az in anno 1752. die 28. Januarii az foglaló személyt admoneáltattuk, hogy a kertit végye a maga metájára jure legitimo, de őkegyelme a mi legitima admonitionkra tellyességgel a kertet be nem vötte. Melyre nézve a Szent Visitatio, ad locum et terminum kimenvén az egész reformata ecclesiat in facie loci megeskettük, és a tavalyi deliberatum szerint az admonitionak nem engedelmeskedő és in

---

<sup>929</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 347, 398.

ecclesiasticis violentiis cselekedett oláh embernek kertit, praemissa protestatione, a temetőhelyen lévő kertit levágatta cum hac qualificatione, hogy toties quoties a felállítandó kert ha a metan kívül találtatik, minden irgalmasság nélkül ennekutánna is levágattatik.

#### 47. 1751. febr. 4, Gernyeszeg – A vizitáció meghatározza az eklézsia földjeinek bérlését<sup>930</sup>

Conclusum: Controversiaban forgott ezen szent ecclesiában, vallyon az egyházi szolgálta pro suo arbitrio élhet-é olly szabadossággal, hogy az ecclesia földit pro lubitu usuálhattya-é, nem-é. Tetszett azért a Szent Visitationak juxta mentem illustrissimi Reformati Consistorii ekképpen determinálni, hogy az ecclesia földek, ha az ecclesianak ad usum ecclesiasticum szükségesek és szántani meg akarják, bizony egész szabadosságában vagon az ecclesiának a földeknek usuálása. Ide nem értvén a loci ministereknek számokra bévetni szokott földeket. Ha peniglen az ecclesia ilyen közönséges ususra nem fordíttya, legelső praerogativa a praedikátoré, hogy dézmájában colálhassa, ha penig a praedikátor nem colállya, a curator vagy a szentegyházfi szabadoson ugyan, dézmájában szánhattya. Ha peniglen ezeknek nem kívántatik akkor, mellyik ecclesiabeli embernek ugyan dézmájára kiadhatttyák, és idegennek addig nem accomodálhatttyák, míglen az ecclesiában ura találkozik. A praedikátor penig csak maga ductussa szerint az ecclesia illetén földeiben nem disponálhat, mivel quod est ecclesiasticum, semper manet ecclesiasticum.

#### 48. 1751. febr. 15, Disznajó – Határozat az eklézsia erdejének védelméről, illetve a fa áráról<sup>931</sup>

Conclusum: Az ecclesia erdeje iránt hallottunk illetén panaszt, hogy az ecclesiába levő emberek nemhogy őriznék és a naponként megeshető kártól ortal-maznák, hanem inkább önnön magok pusztíttyák s praedállyák, az ecclesianak mind praejudiciumára, mind peniglen nagy kárára. Azért tetszett a Szent Visitationak determinálni, hogy az erdőnek békesség adassék, mert aki hír nélkül

---

<sup>930</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 308.

<sup>931</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 317.



ottan violentiat patrál és involál, a potentiaert a nemes haza törvénye szerint az ecclesiasticum jussért, annak violatiojáért megye bírságát, a tizenkét forintokat elmúlhatatlanul megadni tartoznak, erről pedig most csak hamar inquisitio is léssen.

Deliberatum: A nunc in posterum tollátatik, hogy az ecclesia erdejéből ha kiknek a lakosok közzül épületre való fa kívántatik, azt az eddig való abusús vagy ebusús szerint nem edgy-edgy pénzzel fizessen öliért, hanem ha fennálló élő fa, adgyon minden fáért három-három máriást, a külső embernek pedig a fának quantitassa és qualitassa szerint megbecsülvén és megalkudva adgyák el. A ledőlt és a földön heverő fát is pedig hír nélkül maga tulajdon auctoritassából elhozni ne pertentállya, mert külömben megye bíróságával, 9 forintokkal megbüntettetik.

## 49. 1737. febr. 4, Póka – Zsellérek kötlevele a vizitátorok aláírásával<sup>932</sup>

Anno 1737. die 4. Februarii, midőn volnánk Pókában visitatioi alkalmatosággal, jelen lévén mivelünk edgyütt a megnevezett reformata pókai ecclesianak becsülletes curatora, úgymint nemes Budai István uram, Szikszai Sigmond és Szürtei István uramék jelenlétekben, jöve előnkben Csűrös alias Székely János, az ecclesianak instálván azon, hogy az első falu végén, a rozsföldek végénél az alsó fordulóban lévő kis házhelyecskét engedné oda az ecclesia, hogy házat építvén reá, lakhatnék rajta. Mellynek az ecclesia is annuála ilyen conditioik alatt: 1. Hogy első esztendőben (mivel akkor házat s egyebet épít ott) semmit ne fizessen az ecclesianak. 2. Hogy azután következő esztendőben esztendőnként három máriásokat fizessen az ecclesianak. 3. Hogy mikor el akar menni, az ecclesianak hírt tégyen, és amivel tartozik, megfizesse s úgy mennyen elébb. 4. Hogy mindaddig ott lakhasson, még az ecclesiával való szép edgyességben viseli magát. Ha pedig ellenkezőt cselekednék, mely nem tetszenék az ecclesianak, mikor akarná az ecclesia, akkor turbálhassa onnan. Melly dolog a fellyebb megírt becsülletes nemes emberek előtt ekképpen menvén véghez, jó lelkiismerettel akképpen jedzettünk meg és protocollumunkba pro futuro usu fel is jedzettünk.

Senior tractus Görgényiensis Nicolaus Vajna mpr.

Visitatores Stephanus Pataki juratus notarius praefati tractus mpr.

Samuel Bányai visitor adjunctus et tractus ejusdem juratus assessor.

---

<sup>932</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 78.

## 50. 1717. szept. 17, Hátszeg – A rendkívüli vizitáció rendezi az eklézsia zselléreinek helyzetét<sup>933</sup>

II. Hogy az parochianak privilegiuma illibati megmaradgyon, és az ecclesia vagy parochialis fundusokon lakó zsellérek és várasiak között ezután versengés és veszekedés ne legyen, hanem mind a két fél között a jó harmonia megtartassék, végeztük:

1. Hogy akik de praesenti az ecclesia zselléri közzül fundusokat s örökséget bírnak a városon, és ezelőtt is a várasiakkal azon egy igát és terhet viseltenek, azok statim et de facto az ecclesia fundussárúl elmenyenek és elköltözzenek, és viszontag az várasiakkal incorporáltassanak, hogy az ecclesianak szabadsága miattok meg ne romollyon.

2. Akik az ecclesia fundussán lakó zsellérek közzül zselléreket tartanak, végeztük azoknak zselléri felől, hogy valamiben gazdájokkal megegyeznek, alkusznak és contrahálnak, annak felit adgyák gazdájoknak, felit viszontag az ecclesianak.

III. Hogy a sok botránkozásokra ennekutánna út ne nyitassék, megtiltyuk és serio parancsollyuk a zsellérekeknek, hogy ennekutánna senki közzülök semminemű részegítő italnak maga házánál korcsmáját ne tartsák, h. e. akik közzülök égett borral, pályinkával kereskednek, megengedtetik, hogy ki a vásárra pénzen adgyanak, de hogy magok házoknál valakinek részegségre adgyanak, meg nem engedtetik, a piacon való árulástúl senki űket el nem fogja, mi sem tiltyuk.

IV. A tisztességes vendégséget és atyafiságos és botránkoztatás nélkül való mulatságot köztük ugyan meg nem tiltyuk, mindazonáltal, hogy muzsika és hegedűszó mellett mulassanak, annyival inkább amellett tombollyanak, táncollyanak, meg nem engedgyük, a szitkozódást, káromkodást elkerüllyék. Valaki ez ellen vét, post admonitionem semel atque alias factam florenis 12, azután penig ignominiose admoneáltassék, medio temporis a parochialis fundusról amoveáltassék, tanquam legis divinae ac humanae contemptor.

V. A zsellérek a parochustúl dependeállyanak, minden jó és tisztességes dolgokban engedelmeskedgyenek, ha mi bajok és megbántódások érkezik, elsőbben is a parochusnak jelentsék meg, a parochus is correspondenter és atyafiságossan éllyen az őhercegsége tiszteivel, hogy a parochialis ház körül való difficultasokat communicatis consiliis et unitis viribus igazíthassák és discutiálhassák. Amire űkegyelmek nem elégségesek, azokat tartozik a méltóságos főcurator úr tiszte-

<sup>933</sup> HZEhmLvt prot. I/2. 115–116, közölve Buzogány–Ősz 2005. 21–22.

letes esperest uram eleibe vinni, minden aprólékos dologért a méltóságos curator urakat ne búsítsák.

VI. Jóllehet azelőtt is végeztük vala, hogy a parochialis funduson lakó zselléreknek annualis boriknak és házbeli taxajaknak fele a parochusoké, fele viszont az ecclesiajé legyen, de minthogy szegény Csáki uram nem observálta, hanem constitutionk ellen egészen magának appropriálta, hogy ezután ne legyen, újjólag végeztük, hogy a zsellérektől járandó taxa és házbér az parochusak és ecclesia között aequaliter dividáltassék, fele a parochusé, fele része pedig az ecclesiajé legyen.

7. Minthogy az parochialis funduson lakó zselléreknek életekről, erkölcsökről és magokviseléséről inquisitiót peragáltunk, azok között egy Szabó Juon nevű zsellér botránkozató életűnek tanáztatván feleségével edgyütt, felőlők ilyen végezést tettünk:

Deliberatum: Világosan constál számos testiseknek hitik után való vallástételekből Szabó Jánosnak és feleségének botránkozató rút életek. Mindkettőnek gyakorta való részegeskedését, káromkodásakat, szitkozódásokat a parochialis funduson éjjeli-nappali táncolásokat, hegedűszó mellett való tombolásokat, többire minden zsellérek fateállják, és házokat mindenféle gonoszságnak bordélyának lenni doceállják. Kiváltképpen feleségének fajtalanságát és tisztátalan életre mutató cselekedetét. Illyetén szemérem nélkül való magaviseletit adgyák ki a tanúk vallástételekből: 1. Hites férjén kívül iffjú legény szeretőket tart magának. 2. Egykor egy göröggel setét estve bezárkózott házába, a gyermeket kiküldvén a házból és strázsát állatván az ajtó eleibe. 3. Idegen iffjakkal csókolódott s ölelgetőzött, melly tisztátalan cselekedetét az ura is benne látván és tapasztalván, másoknak hallottokra szemére hányta. Magok között gyakorta veszekednek, verekednek, egymást szidgyák, káromolják. Mindezekre és több ezekhez hasonló gonoszságokra nézve, hogy az illetén botránkozások a parochialis fundusról kigyökerezethessenek és hogy többé másoknak is botránkozásokra ne légyenek, őket a parochialis fundusról amoveálljuk, exterminálljuk, és serio parancsoljuk, hogy intra octavum elköltözzenek, másként mint botránkozató személyek ignominiose kihányattanak.

Anno 1717. die 17. Maji V[ajda]Hunyadon celebrált Generalis Visitatioban mindezeket a punctumokat tiszteletes püspök Soos Ferentz uram deliberative confirmálta, ratificálta.

## 51. 1773. jan. 15, Bácsi – Részletes beszámoló az oratórium építéséről és felszenteléséről<sup>934</sup>

Consecratio oratorii Bátsiensis sub auspicio spectabilis ac pientissimi inspectoris curatoris domini Alexandri Nagy de Déva, ecclesiarum reformatarum in comitatibus Hunyad et Zaránd inspectoris curatoris zelosissimi aedificati: Anno 1772. die ultima mensis Maji elkészülvén ezen bátsi infans ekkleziának oratoriuma, praedicto die fel is szenteltetett. Volt első actor tiszteletes Herepei István uram az alpestesi reformatata ekkleziának lelki tanítója és a nemes Hunyad és Zaránd vármegyébéli reformatata ekkleziáknak érdemes esperestye, ki is prédikáltott ex 1 Regum VIII. v. 27<sup>935</sup> igen dicséretesen. Második actor volt a loci minister, tiszteletes Szabó János uram, ki is prédikáltott a délyesti órákon ex 1. Petri II. v. 5.<sup>936</sup> És így idvességés prédikációknak, gyönyrűségés könyörgéseknek, énekléseknek elmondások között cum omni adplausu felszenteltetett. Először énekelte a 84-dik zsoltár, prédikáció után a 136-dik zsoltár. Ezt követett könyörgés után a 122-dik, post clausulam benedicentem a 150-dik zsoltárok. A 136-dikon kívül a többek végig. Az éneklőmester volt a nevezett alpestesi reformatata ekkleziá cantora titulus Gyárfás Sámuel uram.

Jelen voltanak ennek felszentelésén a külsők közül méltóságos gróff m[áros] nimeti Gyulai Lajos úr, méltóságos liber báró és kapitány nalátzi Nalátzi László úr önagyaságok, és ennek méltóságos élete párja, Bartsai Éva asszony önagyasága, az egész ekkleziá tagjaival együtt. A papi rendből megnevezett actorokon kívül tiszteletes Bitai Benedek, a m[áros]solymosi reformatata ekkleziának lelki tanítója és a nevezett tractus ordinarius notariussa, úgy tiszteletes Csegöldi András uram, a rákosdi reformatata ekkleziának érdemes ministere. Sokkal többen is jelentenek volna meg, ha a szörnyű esőzés és azt nyomban követő árvíz nem impediálta volna.

A titulus említett inspector curator Nagy Sándor úr azon alkalmatosságra készített ilyen verseket: Szeresse Szenteknek Szenté Személyünket, / Szentelless Szépítse Szent Szeretetünket, / Szentelő Szerekekkel Szinelje Szívünket, / Szeretnek Színe Szállja is Székünket. Vágyódunk Urunkhoz Választott Vígssággal, /

<sup>934</sup> HZEhmLvt prot. I/3. 76–78, közölve Buzogány–Ősz 2003. 135–136.

<sup>935</sup> 1Kir 8,27: „Vajjon gondolható-é, hogy lakozzék az Isten a földön? Ímé az ég és az egeknek egei be nem foghatnak téged; mennyivel kevésbé e ház, amelyet én építettem.”

<sup>936</sup> 1Pt 2,5: „Ti magatok is, mit élő kövek épüljete fel lelki házzá, szent papsággá, hogy lelki áldozatokkal áldozatok, amelyek kedvesek Istennek a Jézus Krisztus által.”

Valjuk is Váltónknak Válva Valósággal, / Valamíg Világtól Véges Vidámsággal / Végre Végetlen Várt Vészünk Várt Váltással. [...]

5. A felépült haranglábnak fáját adta fellyebb írt méltóságos báró nalátzi Nalátzi László úr önagyása. Ugyan önagyása az ács mesterembernek fizetett hfr. 11 dr. 22. A fedelire való zsendelyt, úgymint ezeret praetitulata méltóságos Bartsai Ágnes asszony öexcellenciája adminisztrálta. Ötszáz lécszeget és hatvan pöröly vastag szegeket adott a zalasdi tisztt, titulus Balog András uram.

6. Az oratoriumbéli három ablakokra ment hft. 13, adott erre említett méltóságos Bartsai Ágnes asszony öexcellenciája rhft. 7, a többit pótolta titulus inspector curator Nagy Sándor úr.

7. Kelletvén az oratorium pitvarát bizonyos consideratiokra nézve kőfal közzé venni, három falaiért a kőművesnek adtanak hat vft, mellyeket az egyházfi Farkas Bálint uram fizetett, Kis Benjámint uramtól általvén két márvást s egy petákot. A többit pótolta a magánál lévő pénzből.

8. Az oratorium mellé ragaszott faházat belől megvakoltatván, a kőművesnek fizetnek hft. 3, amely pénzt conferált a sokszor említett titulus inspector curator Nagy Sándor úr. Ugyanennek a tornác felől való külső színe megvakoltatván, arra adtanak három márvást, amely ment az egyházfi kezénél lévő pénzből.

9. A harang tengejének[!] kötésére adtanak három márvást, egy márvás a titulus curator Nagy Sándor úrtól, két márvás pedig ment a Kis Benjámint uramnál lévő ekklezsia pénzből. 10. Az oratoriumban lévő címerek és chartak szerezettek a titulus inspector curator Nagy Sándor úr industriaja által.

## 52. 1779. márc. 6, Disznajó – Tudósítás arról, hogy a tanító lebontotta saját lakóházát<sup>937</sup>

Nem panaszoznak a tiszteletes atyafira, maga sem hallgatóira, megmarasztatott, meg is maradt. A mester itt olly dolgot cselekedett mint Herostratus, ki a Diána templomát elégette, hogy magának hírt-nevet szerezzen, ez is a mesteri házat étszaka elhánta maga, a melléje nemrégen épített istállóval edjütt, maga mellé vévén egynéhány ifjakat, és elhitetvén azokat, arra vette, hogy vélle együtt elhánták a fedelit. Azután elmentenek az ifjak haza, de a mester másnap s azután is elhánta minden fáját is, noha a kurátor odamenvén tiltotta az esperest peccsétivel ötöt, hogy ne rontsa az ekklezsia házát. De nem szüött meg mindaddig, míg

<sup>937</sup> GörgEhmLvt prot. XI/2. 740–741.

egésszen el nem rontotta. Az ekklézsia tagjai némelyek ezt, úgy látjuk, könnyebben szenvedik, [741.] kivált azok, akiknek fijaik segítségével voltak a háznak elhárnyásában, de a többi most is arról panaszkodnak és neheztelnek. Mást építettek, noha még el nem készült, de arra kémént nem csinálván, arról is azt mondta, hogy ha kémént nem csinálnak reá, felégeti. Ezt nyilván szemére veté egy hites ember, noha a mester másképpen mondja, hogy mondotta, hogy tudniillik meggyúl kémeny nélkül és elég. Ezt a Partialis Synodusra támasztjuk, hogy e dolgról ítéletet tegyen, és a mestert is oda provocáljuk, hogy ott adjon számot ezen cselekedetéről.

### 53. 1692. dec. 4, Székelytompá – A vizitáció előkeresi az 1623-as díjlevelet<sup>938</sup>

Deliberatum: Tisztünk szerint Visitatitot tévén a tompai ecclesianban, láttyuk, hogy a praedikátor fizetésének régen esze veszett, melly miatt rettenetes vilongások volt az embereknek a visitorok ellen becstelenkedvén. Azért serio investigálván mind a Matriculaban letett írást a minister fizetése felől, s mind a tompai ecclesianak erről való írását, melly íratott 1623 id est ezerhatszázhuszonhárom esztendőben 19. Octobris négy vagy öt hites tanubizonyságok által, megtaláltuk, hogy edgyez mind a kettő, sőt a megye írásának ez a nagyobb ereje vagon, mert azelőtt az 1623. esztendő előtt 40 esztendővel is az volt törvények, és ugyanaz a cédula azt írja, hogy eleitől fogva szántással, vetéssel tartoztak a praedikátornak. Melly dolgokat midőn tudtára adtuk volna az ecclesianak, repugnáltak az emberek és azt állították, hogy soha öközöttök olyan törvény nem volt, sőt contumacia ducti ők nem adgyák meg ezután is, sőt ha arra kényszerítik, ezentúl nem szántanak a praedikátornak, amint eddig tartozásképpen szántottak. Melly contumaciaért a visitoriaban specificált poenan, a 12 forinton elmaradnának, s nem is condonálnók nékiek, ha meg nem tekintettük volna Botos Péter, Baranyai Sigmond és Patkós János uraméknak szép instantiajokat, hac addita conditione, hogy ezentúl a fellyül megírt törvényhez tartásák magokat a praedikátor fizetése iránt, visitor tanitójoknak engedelmességgel és tisztességgel szóllyanak. Secus facientes poena praefata manebit.

---

<sup>938</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 30–31.

## 54. 1775. márc. 1, Kide – A vizitáció meghatározza a lelkészi fizetést<sup>939</sup>

Nagy difficultas lévén ezen ecclesiában a bérfizetés iránt ennyiben is, hogy az ecclesia tagjai nem egyenlő facultással bírván, semmi bizonyos repartitio nem volt ökegyelmek között. Most azért communi totius ecclesiae suffragio a bérnek fizetése kinek-kinek statusa és facultasa szerint repartíáltaték, melyhez magát kiki tartozik applicálni. Hac conditione esék mindazáltal ezen repartitio, hogy ezután is a hallgatók közüll facultassaikra nézve ád, avagy decrescentim lévén, az egész ecclesia megegyezésével igasságos translocatiok eshessenek.

## 55. 1751. febr. 15, Disznajó – A vizitáció rendezi a fizetés beszolgáltatása körül felmerülő gondokat<sup>940</sup>

Deliberatum: Hallatlan, sőt az igaz keresztyénségnek valóságával nagyon ellenkező dolog az is, hogy amit annak idejében a lelkipásztornak terhes és súlyos szolgálattyaért örömmel és nagy készséggel kellene befizetni, azt ebben az ecclesiában nagy hidegséggel és buzgótalansággal viszik bé. Edgy nap edgyik, más nap másik et sic per consequens, úgy hogy a mi keveset visznek is belé, telik néha két hét is, melly miatt a lelkipásztornak sok nyughatatlankodása, sőt ki nem mondható kára következik többire mindenkor. Azért a Szent Visitatio mind az egész ecclesianak, mind penig az ecclesia curatorának, egyházfiának s hütösseinek imponállya és idvezülendő lelkekre köti, hogy a felvött s előttünk elmondott hitek szerint magok ebbéli kötelességek mellé állyanak, és a lelkipásztor és mester bérít a maga rendes idejében edgy nap hordgyák és fedgyék bé, hogy a lelkipásztornak kevés bére ne forogjon veszedelemben. Hiszen nem az ebnek, hanem a lelki attyoknak adgyák, a jó gazda penig még az ebnek eledelit sem veti a sárban, hanem olly helyre teszi, hogy az ebe megehesse. Mert ha ennekutánna illetén panaszt hall a Szent Visitatio, bizony körmösebb kézzel nyúl hozzája, lévén reménységünk, hogy Isten velünk lévén, jobb készülettel igyekezünk ezen ecclesiában járni, talán az Isten maga is brachiumunk lészen, mi is annak idejében mindeneken hat-hat forintot venni el nem mulattjuk.

---

<sup>939</sup> DészEhmLvt prot. II/1. 844.

<sup>940</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 315.

Deliberatum: A disznajói ecclesiában hallatlan dolog, mennyi adósságai legyenek kün mind a tiszteletes praedikátornak, mind a mesternek az ecclesiában, úgy hogy a Szent Visitatio éppen obstupescált még csak megolvasásában is, melyből ennek az ecclesianak az Isten dicsőségéhez való nagy hidegséget és engedetlenséget tapasztalt, mivel nem csak a mostani curatornak idejébéli fizetések a loci ministereknek, hanem ab anno 1744-beli restantiajok is kün van. Melyre nézve a Szent Visitatio kételenítettett az azokban az esztendőekben volt curatoroknak a mostani curatorral edgy rendben marhájokat elhajtani, és bizonyos determinatiok alatt ki is bocsáttani, ea tamen qualificatione, hogy a régi curatorok-, szentegyházfiaiknak, amint errül minékünk kezeket be is adták, addig míg a visitationak vége leszen, az egyházi személyeknek minden fizetésüket beadgyák elmúlhatatlanul. A mostani curator és szentegyházfia pedig, mivel idejebéli sallariumokért a loci ministereknek minden embert megzálogoltanak, és mivel ebbéli kötelességeket eddig elmulatták, s eddig meg nem fizetnek, tehát a Visitatio elvégzéséig az adóssok magok kötelességeknek és béreknek megfizetésére adigáltassanak, és a ki megfizet et faciet officium bene, ha pedig nem cselekeszi, a curator az elvött zálogokat tartozzék tiszteletes esperest uram ökegyelme kezében vinni, és tiszteletes esperest uram osztán bátorságosan azoknak, akiknek azokra szükségek vagyon, eladhattya, hogy osztán a loci miniszternek refundállya.

## 56. 1751. febr. 14, Magyaró – A vizitáció szabályozza a béradási kedvezményeket<sup>941</sup>

Cum bono Deo: Kérdésben forog némely rendeletlen, és a jó rendtartástúl elidegenedett ecclesiákban: 1-mo. Vallyon, amelly azon edgy házban, két vagy három gazdaemberek vannak, tartozik mindenik külön-külön a praedikátornak bért adni és megfizetni. Responsio: Ha szintén két s három gazdaemberek edgy kenyéren vadnak is, a királynak edgy főpénzt adnak is, földesuroknak edgy szolgálatot tesznek is, tartoznak mindazonáltal a lelkipásztoroknak mindenik külön-külön egész bért fizetni. Oka 1-mo ez: Mert az egyházi szolgák, nem barom, hanem lelkipásztorok, a barompásztorok pedig amennyi az előttök járó barom szám szerint, annyirúl fizetnek. 2-do: Drágább a léleknek váltsága és terhesebb az

---

<sup>941</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 312–313.



arról való számadás juxta Ezekielem: Embernek fia őrállóul adtalak én tégedet az Izrael házában, halld etc.

2-do kérdik: Vallyon ha a bért adott gazda meghal, annak megmaradott özvegye tartozik-é in gelimis vel granis a praedikátornak fizetni vagy penig csak vásszonnal tartozik. Responsio: Ha a megholt gazdának élő felesége olly állapotban marad, hogy házat tart és majorkodik, tartozik in gelimis vel granis félbérrel, és edgyebeknek is mindennek felit megfizetni. Ha penig ollyan dologtehető fia vagy fiai vannak, akik által maga dolgát s oeconomiaját folytathattya és folytattya, tartozik egész bérrel. Ha peniglen fia vagy fiai megházasodnak is, azok akár szabadságbéli, akár jobbágságbéli személyek légyenek, de ha az annyok vélek edgyütt lakik és a rendes út szerint őket vagy igazgattya vagy edgyütt munkálkodik s sérénykedik, ha szintén az annyok minden javait a fiainak általatta is, tartoznak a fiaik az annyokért is a rendes félbért a magokén kívül megfizetni. A magokét penig, ha házassok, külön-külön az egész bért in gelimis vel granis megfizetni.

3-tio kérdik: Hát akinek háza tüze nincsen, s más háta megett lakik, tartozik-é a praedikátornak fizetni? Responsio: Ha az ollyan embernek tehené vagy sertése vagyon, amellyekkel ingyen sem adequáltathatik a lélek, vallyon azért, hogy ő más háta megett lakik, a barompásztor őrizi-é az eleiben adott tehenét vagy disznáját, ha rendes fizetését meg nem adgya, annál is inkább, ha azok magok sallariumokat megkívánnyák, nem méltán-é a lelkipásztorok, avagy nem drágább a lélek a baromnál.

4-to kérdik: Hát az ollyan iffjú legények, akiknek még házok tüzök nincsen, hanem vagy attyokfioknál, vagy másoknál laknak, mindazáltal majorkodnak, tartoznak-e a praedikátornak bért adni? Responsio: Eo non obstante, hogy iffjú legények a királynak magok obtingensit mind magokrúl, s mind marhájokrúl, mind vetéseikrúl elmúlhatatlanul megadni tartoznak, mentül inkább az Istenét. A lélek penig az Istené, mert az örökkévalóságra teremtetett és a testbül való kiköltözése után, mindgyárt az Isten kezében kell esni a bölcs Salamon szavai szerint, avagy azért nem tartoznak-é a lelkek pásztorának, aki curállya, hogy bért adgyanak.

## 57. 1751. márc. 12, Póka – A vizitáció meghatározza az új házasokjól járó bért<sup>942</sup>

Conclusum: Ebben az ecclesiában is bécsúszott az a rossz példárúl varrott hímes szokás és önnön magoknak magoktól formált állorcás törvény, hogy midőn valaki megházasodik bátor a fárságon és annakutánna az esztendőnek kezdetiben essék edgybenkelések, mindazonáltal az egyházi szolgáltnak annak az esztendőben bért fizetni nem akarnak, mintha nem tartoznának, holott peniglen eo non obstante, hogy új házasok mind a királynak, ami a királyé, mind a felsőbbeknek ami azoké, mind penig a marhapásztornak marhájárúl tartozó obtingensét megadni tartozik, mennyivel inkább a maga lelkérül a lelkipásztornak, hogy legelteti valamit adni nem tartozik-é. Azért tetszett a Szent Visitationak, hogy aki vagy a fárságon, vagy penig Szent György nap táján aratásig házasodik, tartozik a praedikátornak megfizetni, hogyha penig aratás után esik a házasság, már arrúl nem szöllunk.

## 58. 1694. jan. 31, Gyulakuta – A vizitáció meghatározza az udvari cselédektől járó bért<sup>943</sup>

Debiberatum: Mivelhogy a Christusnak evangéliomi beszéde szerént méltó a munkás az ő jutalmának elvételére, azért aki a praedikátor könyörgésére jár a templomban, és tanítását hallgattya, tanullya, gyermekit megkeresztelteti, halottját eltemetteti, és házasságnak rendi szerént magát a praedikátorral megesketteti, ez úton-módon tartozik kiki az ilyen személyek közzül a praedikátornak fizetni. Illyen rendbéli emberek penig a méltóságok udvarában gondviselők, tisztartók, kolcsárok, szakácsok, sütők, feleséges asztali szolgálak, s ezekhez hasonlók, ha szintén az udvarházon kívül semmi örökségek, fundusok, házok mezejek és szántóföldek nincsen is, de vagon uroktól s asszonyoktól való fizetések, mellyekből a praedikátor fizetésére szakaszthatnak, azért tartoznak a praedikátornak fizetéssel. Minthogy penig a jól rendelt udvarokban eleitől fogva ez az usus observáltatott, hogy ha szintén valamelly darabontoknak, katonáknak, kin lévő alkalmatosságok nem volt is, mindazonáltal mikor fizetéseket beszolgáltatták, a praedikátor részére való fizetést pénzekből kivették, ez okon

---

<sup>942</sup> GörgEhmLvt prot. XI/1. 330.

<sup>943</sup> MarEhmLvt prot. II/1. 85.

sem lehet meg változtatnunk. Azonfelül a nemes országnak is az Approbata Constitutioban tit. 5. art. 1. part. 1. végezése vagy on róla, hogy a vármegyék és székek az esperestekkel edgyező értelemmel vegyék igazításban a praedikátorok bérít, ha valami okon akarják változtatni. Erre nézve is magunktól a réghi usust és igasságot meg nem változtathattuk.

### 59. 1749. jan. 31, Málnás – A vizitáció ellenőrzi a gondnolki számadást<sup>944</sup>

Jöllehet in annis 1742–46 elmúlt visitatiokon az ecclesia pénziről vétetett volt ratio, de az ecclesia a méltóságos curator urával együtt, látván, hogy defectus esett volna megyebíró uramban az pénznek feladásában, újjab ratio alá kívánta venni, melynek alkalmatosságával ut e ratione patet per clarum kijött, hogy az ecclesianak vagy on de praesenti juxta legistrum[!] ecclesiae sex per centum ad foenerandum kiadva 149 forint és 25 pénze, de in antecedentibus annis bejött ingredientiakat computálván, megyen ad ft. 179 dr. 25 és így, mivel nem demonstrállya erogatumát megyebíró uram, adóssódnék meg cum ft. 31, de lévén a falunál 19 forint 50 pénz, mely is e 7 annis nem foenerálván, tartozik az falu a foenussát ft. 8 dr. 19 megadni, és így marad Bartók József uram adós cum ft. 22 dr. 81. Efelett pro anno 1748 a fenn megírt summanak interesse: kivevén az erogatumokat, vagy on Bartók József uram ratioja alatt ft. 8 dr. 63, mely interes pénzt az specificált ft. 22 dr. 81 együtt tartozik őkegyelme az ecclesianak általadni avagy interessezni. Interim megye dolgában járván Bartók József uram két hetek alatt a Generalis Synodusban, azon fáradságának recompensatiojára a megírt adósságból defalcálódik ft. 3 és így marad pure adós Bartók József uram hft. 28 dr. 13. Megyebíró atyánkfia pedig oly cautio alá vegye, hogy az ecclesia pénze ne periclitálódjék, secus ha az ecclesia kárt vall a megyebíró incuriaja mia, maga fizeti meg.

---

<sup>944</sup> Sepsi Ehm VIZjkv 389–390, közölve Kolumbán 2005. 123.

## 60. 1779. jan. 7, Kéménd – Váradi László kurátor számadásának felülvizsgálata<sup>945</sup>

2-do. Felolvastattott a tekintetes domesticus curator kéméni Váradi László úr demonstratioja az ekklézsia jövedelméről és azokból tett költségekről és elocatumokról s találtattak abban némű-némű homályosságok, mellyekben a Szent Visitatio nem progrediálhatott a tekintetes curator úr absentiajában, in specie: Úgy tetszik a Szent Visitationak, hogy a perceptumok rendében amely bor árra a hatodik positio második szakaszában inferáltatik, annak egy részecskéje a legelső positioiban is felvétetik, s mégis az egész summa is alább, a hatodik positioiban mégis behozattatik. Nemkülömben a Jankótól való interes három forint ugyanazon hatodik positioiban úgy említettik, mint amely az első positioik ingrediált, és mégis különösen feltétetik a hatodik positionak rubricájában. Mellyekből úgy látszik, mintha azon egy pénzek kétszer assummáltatnának a perceptumban. Ugyanazon rendben a makbéli proventus feljegyzésben is observálja ezt a homályt, hogy az egész proventus assummáltatik, holott egy része még ki nem jött és így eliciálni nem lehet, mennyi jött bé, s mennyi vagyon még hátra. Mellyet mindazonáltal, minthogy infallibilisnek íratik, felvette a Szent Visitatio egészen, bízván a titulus curator úr dexteritassára a residuumnak felszedését. Az elocatumok rendében observálja a Szent Visitatio ezt a homályt, hogy a harmadik positioiban feljegyzett pénzről, a három forintról s még két forintról az íratik, hogy az első positioiban feltett elocatum summájába ingrediáltattott. Nem láttya azért által a Szent Visitatio honnan és hová elocáltattott légyen a 11 forint, mely az erogatiohoz addálni jelentetik.

## 61. 1761. dec. 10, Magyarszentbenedek – Aknai Nagy Zsigmond alaptőkét adományoz, hogy kamatjával a lelkipásztori fizetést egészítsék ki<sup>946</sup>

Notandum bene: Per vigorem praesentium notificatur quibuslibet universis praesentium notitiam habituris: A sz[ent]benedeki reformata ecclesianak mostani prédikátora, tiszteletes tudós férjfi, Aknai Nagy Sigmond a Christusban

<sup>945</sup> HZEhmLvt prot. I/3. 240, közölve Buzogány–Ősz 2002. 160–161.

<sup>946</sup> KükEhmLvt prot. II/4. 7–8, közölve Buzogány–Kovács–Ősz–Tóth 2009. 446–447.

atyánkfia őkegyelme, Isten dicsőssége előmenetelét szeretvén, kíváná azt tovább is előbbmozdítani nemcsak Isten beszédének hirdetésével, hanem pia collatioval is. Conferála sponte sua az említett nemes Fejér vármegyében sz[ent]benedeki reformata ecclesia számára successivis semper temporibus az említett ecclesiabéli tiszteletes minister subsistentiájára 102 ~ százkét magyar forintokat, mely már actu ki is vagyon adva két jó contractus alatt 14 ~ tizennégy napi szántásra a pénzt usuáló embereknek, mellyet kell praestálniok a magok kenyereken a maga idejében. Mely légyen a szent ecclesia titulus curatora, egyházfija s az egész ecclesia inspectioja, administratioja alatt, hogy az ekéseknek kiállításával a tiszteletes minister ne bajoskodgyék, arra is réávigyáztván, hogy illendőképpen légyen a dologtétel. Adá penig ilyen conditiokkal: 1. Soha örökké ezen említett pénzhez senki ne nyúljon, se pap, se ecclesia, se esperest úgy, hogy ez summából csak egy pénz is ullo quaesito colore elkeljen. 2. Minthogy praetitult Aknai Sigmond a Christusban atyánkfia őkegyelme, úgymint aki már jó ideje, hogy ez ecclesianak lakik, kitanulta, mi légyen szükségesebb a tiszteletes ministernek ad subsistendum, rendelte őkegyelme szántásra, ut supra. 3. Soha az ecclesianak ne is légyen arra activitassa, hogy maga valami egyéb szükségére fordítsa, hanem az említett subsistentiara. 4. Elocálván a pénzt, ha a debitorok restituálják az ecclesianak, ismét elocáltassék jó contractus alatt. 5. Isten oltalmazza az ecclesiat attól, ha casu quo innen Sz[ent]Benedekről deficiálna az reformatus minister, és ez ecclesia mint filia valahová mint materhez applicáltatnék, annak az mater ecclesia ministerének, aki az itt lévő csak egy-két reformatusnak is szolgál, ez pénz interesezzen, úgy amint annak szüksége lészen, vagy szántás, vagy egyéb akármi. Egészlen innen elfogyván, quod Deus avertat, a reformata ecclesia, légyen ez summalis pénzt a Küküllő vármegyei reformatus senioratus inspectioja alatt odatenni, azhová szükségesebb, ugyan Isten dicsősségére. 6. Mikor a pénz valahová elocáltatik, a benignus collatornak neve mindenkor ingrediáljon a contractusban, annak boldog emlékezetére.

Ita scripsit fide sua mediante anno 1761. die 10. mensis Decembris in medio Sanctae Visitationis in parochia reformatorum Sz[ent]Benedekini celebrata, venerabilis tractus reformatorum de Küküllő juratus notarius Laurentius Vas de Csávás manu propria. Correcta per me, qui proxime. Coram nobis visitoribus Georgio Körösi seniore venerabilis tractus reformati Küküllőváriensis manu propria. Michaele Molnár jurato adessore nominati venerabilis tractus et visitatore manu propria.

## 62. 1780. ápr. 23, Brád – A vizitáció meghatározza a toronyórára való gyűjtés részleteit<sup>947</sup>

Szándékozván a nemes eklézsia egy ütőórát építtetni a toronyba, mely feles költséget kíván, tettzett ennek jobb móddal és minden erőltetés nélkül való végbenvitelére ilyen rendet követni, hogy minden vasárnaponként kihirdetessék, és aki amit akar mindannyiszor adni e szent végre, tégye a templom ajtajában levő perselybe. És azon jövedelemből kivéven az agentia, szegény papok és egyéb szükségesebb publicatiokra néző és elintézett bizonyos summat, fordítottassék azon szent végre. Mellynek annual a Szent Visitatio is és kívánnya oly modalitással observáltatni, hogy minden héten edgyszer, vagy legalább minden holnapban kétszer a gyűlt alamizsna kivétetessék, és tiszteletes loci minister őkegyelme által feljegyeztessék, és úgy adattassék által ad procurandum titulus oeconomicus curator uram őkegyelmének, ki is annak idejében demonstráltasson a Szent Visitatio és a tekintetes nemes eklézsia előtt hitelesen.

## 63. 1742. jan. 30, Szemerja – A vizitáció szabályozza a kamatokból jövő pénzösszeg felhasználását<sup>948</sup>

Deliberatum: Úgy látta a Szent Visitatio, hogy a szemerjai becsületes incolak az ecclesia pénzt fordították falu szükséges költésire ft. 36, mellyet nem cselekedhettek volna, mivel az ecclesia pénzének foenerálni kell vala decem per centum, minthogy nem foenerált ab anno 1734 ad anum 1736, annak foenussát tartozik a becsületes ecclesia megyebírája felszedni, és ennekutánna az ecclesia pénzt foeneráltatni. Pro hic et nunc penig annak foenussa ft. 7 dr. 20, melly a becsületes megyebírájának ratiojában imputáltatik, a modo in posterum penig imponáltatik, hogy az ecclesia pénziből Visitatio költésire és egyéb dib-dáb dolgokra ne költsenek, hanem az ilyen költéseket egymásra vessék fel, hogy az ecclesia pénze ne fogyon, hanem nevedkjék.

<sup>947</sup> HZEhmLvt prot. I/3. 308, közölve Buzogány-Ősz 2003. 218–219.

<sup>948</sup> SepsiEhm VIZjkv 290, közölve Kolumbán 2005. 206–207.

## 64. 1718. jan. 11, Petek – A vizitáció elrendeli a perselyezés bevezetését<sup>949</sup>

Ad caetera ex his ad 19-num: nagy bestelenségére vagy a petki ecclesianak, hogy egy pénz is az Isten nem bír közöttök, és nincsen annyira való költsége az Istennek, hogy egy harangra való kötelet vehessenek, holott mind ezen vármegyében, mind másut székekben és vármegyékben legkisebb ecclesiákban is vagy valami kevés költségbéli fundussa az ecclesiáknak. Ergo ex commiseratione tum ratione gloriae Dei, tum vero restitutionis honoris ecclesiae, mint más ecclesiákban is, tetszett, hogy ebben a petki ecclesiában is a perselly felállítassék, láda készíttessék a praedicatorok által, az Isten szüksége minden sátoros innepeken és communiokor publicáltassék, melynek felállításában az itt való tekintetes nemzetes patronusok, hogy jó instrumentumok legyenek, nagy alázatosan a Jesus nevében kérjük, melly perselybéli pénz toties quoties publicáltatik és congeráltatik, a praedicatorhoz vitettessék, ott connumeráltassék és a praedicator subscriptioja és specificatioja alatt a perselybe deponáltassék, melly, hogy Isten dicsőségére szaporodhassék, három esztendeig csak egy pénz is el ne költessék. Isten ezt megáldván és szaporítván, jövőben a tiszteletes esperestünk consensus nélkül is semmi, egy pénz is el ne költessék.

## 65. 1772. január, Héderfája – Az eklézsia kocsmajövedelmét a pap és mester díjlevelében szereplő fa megvásárlására fordítják<sup>950</sup>

Mi, kik alább subscribálunk, jelentyük ezen levelünknek rendiben mindeknek akiknek illik, quod hoc anno praesenti 1772. die vero 8<sup>va</sup> mensis Januarii, midőn a szokott Visitatio végett lettünk volna a héderfái reformata ecclesiában, jelen valának mielőttünk az írt ecclesianak közrenden lévő minden tagjai, akik is jelentének mielőttünk ilyen dolgot, hogy tudniillik látván az ecclesia, hogy az erdőnek elfogyása és a fának szűk volta miatt a tiszteletes predikátornak és mesternek fabérét illendőképpen nem adminisztrálhatnák, mely miatt a tiszteletes ministerek és az ecclesia között gyakorta viszálgodás és sok kedvetlenség

<sup>949</sup> UdvEhmLvt prot. I/3. 187.

<sup>950</sup> KükEhmLvt prot. II/4. 179–180, közölve Buzogány–Ősz–Tóth 2009. 317.

is származik. Ezen fogyatkozásnak megorvoslására mindeneknek megegyezett akarattokból tettenek egymás között ilyen megmásolhatatlan egyezést, hogyha az Isten a szent ecclesiat békességben megtartya, tehát a jövő szüretkor aszerint, amint az Isten áldását mutattya és amire kit-kit a maga szíve indít, ezen szükségnek kipótlására a maga mustyából bizonyos számú kupát vagy vedret conferál. Hogy pedig ezen jó és hasznos szándékot egy is közüllök meg ne másolhatná, arra magokat mielőttünk kezeknek beadásával kötelezék, hogy pedig elintézett céljokban annál jobban előmehetnének, kérék a Szent Visitatiot, hogy azon gyűlendő bort azokon a heteken, melyeken az egész faluban csak az ecclesia számára szoktanak árulni, árulhatnák el, mely meg is engedtetett ilyen conditiok alatt: 1-mo. Hogy azon bort az öregebb ecclesiabéli emberek rendre árulják. 2-do. Hogy mihelyt a korcsomárolásnak ideje eltelik, az ecclesia előtt mindenekről igazán számot adjanak. 3-tio. Légyen ezen industria által gyűjtendő pénz az ecclesianak a pap és mester tűzifájának megszerzésére perpetuus fundussa. Ha pedig 4-to. a bérfának megszerzésére ide hatvább más módot találnának, vagy pedig az írt mód szerint gyűlendő summapénz többre menne, mintsem a tiszteletes ministerek tűzifájára erogálódhatnék, in illo casu, a residuumat nem egyébre, hanem ecclesiai épületekre, vagy egyéb ecclesia közönséges hasznára fordítsák. Ha ki pedig 5-to. ezen szent szándékát az ecclesianak secundálni nem kívánná, annyival is inkább azt meggátolni igyekeznék, légyen az az ember az ecclesia előtt utálatos. Mely conditioknak szentül való megtartásokra magokat mielőttünk újonnan is kezek beadásával kötelezék.

Mely dolgokról való megegyezés mielőttünk eképpen menvén végbe, írtuk meg mi is futuro pro testimonio fide nostra mediante subscriptionkkal és szokott pecsétünkkel corroborálván anno die locoque supranotatis. A küköllővári venerabilis reformatus ecclesiaknak tractualis seniora Csávási Vas Lőrincz mpp. Eperjesi Sigmond a küköllővári venerabilis reformatus tractus ordinarius hütös notariussa mpr. Pétsi Ferencz balavásári református praedicator, adjunctus visitorator mpr.



## 66. 1781. jan. 16, Rákosd – Az eklézsia tanítója számot ad a segélykérő körútról<sup>951</sup>

3-io. A nemes ecclesiatól még in anno praeterito kibocsáttatván Szász András oskolamester ökegyelme a királyi kegyelmes engedelem megérkezése után az omlófélben lévő templomnak legottan léjendő reparatiojára a kegyes benefactorokat alamizsna végett megkeresni, minekutánna abban eljárta és meg is jött békével, libellussát eladta és azt a Szent Visitatio is curiose censeálván, tanálta lenni az egész congestumot in hft. száznegyvennyolc dr. 14. Szükséges és elkerülhetetlen úti nevezetesebb költségeiről is demonstrálván, mely in summa hft. 9, dr. 57 adjustáltatott. Mely szerint ezt a congesti summából subtrahálván tartozik administrálni hft. 138 dr. 57, és eddigelé készpénzül bé is adott hft. 120. Restál tehát befizetendő in summa hft. 18,57. Ezen dologban való eljárását, hogy így lett légyen, actu hite letételével is comprobálván.

## 67. 17–18. századi árak jegyzéke

Az alábbi táblázat néhány termék 17–18. századi árát tartalmazza, egyrészt az 1627-es és 1706-os árszabások (*limitatio*),<sup>952</sup> másrészt az 1750 és 1770 közötti vizitációs jegyzőkönyvekben előforduló számadások alapján.

Árucikk neve	1627	1706	1750–1770
Férficsizma	2 ft. 25 dr.	1 ft. 42 dr.	3–4 ft.
Ajtózár	60 dr.	80 dr.	1 ft. 36 dr.
Patkó és a ló megpatkolása	7 dr.	9 dr.	5 dr.
Kőművesmester napi bére	28 dr.	36 dr.	34dr.–1 ft.
Nagy kocsikerék	50 dr.	72 dr.	1 ft.
1000 zsidely	1 ft.	2 ft.	2–4 ft.
Ökör	5–14 ft.	18–27 ft.	30–40 ft.
1 font (½ kg) ökörhús	2 dr.	3–4 dr.	3 dr.
1 véka (21,8 l) zab	5–8 dr.	15 dr.	21 dr.

<sup>951</sup> HZEhmLvt prot. I/3. 314, közölve Buzogány–Ősz 2007. 300.

<sup>952</sup> Nagy 1871. 201–273.

<b>Árucikk neve</b>	<b>1627</b>	<b>1706</b>	<b>1750–1770</b>
1 két ökrös szekér fa	25 dr.	48 dr.	30–60 dr.
Tyúk	4–5 dr.	12 dr.	8–12 dr.

# Bibliográfia – rövidítésjegyzék

## Nyomtatott munkák

1. Angenendt 2008 – Arnold Angenendt: *A kora középkor. A nyugati kereszténység 400–900-ig*. Bp. 2008.
2. Angenendt 2009 – Arnold Angenendt: *Geschichte der Religiosität im Mittelalter*. 4. Aufl. Darmstadt 2009.
3. *Articuli ex Verbo Dei et lege naturae compositi...*, Debrecini 1567 – RMNY 226. (Az egyetlen példányt a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltárban őrzik.)
4. Bán 1989 – Bán Péter szerk.: *Magyar történelmi fogalomtár*. I–II. Bp. 1989.
5. Bárth 2011 – Bárth János: *Templom jobbágya, megye zsellére, eklézsia árendása*. Kecskemét 2011.
6. Beke 1894 – Beke Antal: Geleji Katona István püspök levelei Rákóczyhoz. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1894. 3. sz. 334–346.
7. Béli 2014 – Béli Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest 2014.
8. Benkő 1836 – Benkő László: *Házassági törvényrajz, vagy a házassági törvényekről való tanítás*. Kolozsvár 1836.
9. Benkő 1999 – Benkő József: *Transsilvania specialis*. I–II. (ford. Szabó György) Bukarest–Kolozsvár 1999.
10. Bod 1763 – Bod Péter: *Synopsis iuris connubialis...* Cibinii 1763
11. Bod 1766 – Bod Péter: *Smirnai Szent Polikárpus...* [Nagyenyed 1766]
12. Bod 1888 I. – Bod Péter: *Historia Hungarorum Ecclesiastica*. I. Leiden 1888.
13. Bod 1890 II. – Bod Péter: *Historia Hungarorum Ecclesiastica*. II. Leiden 1890.
14. Bod 1999 – Bod Péter: *Erdélyi református zsinatok végzései 1606–1762*. Kolozsvár 1999.
15. Bogdán 1991 – Bogdán István: *Magyarországi ür-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. Bp. 1991.
16. Boretius 1883 – Alfred Boretius: *Capitularia Regum Francorum*. I. Hannover 1883.
17. Bucsay–Csepregi 2009 – Bucsay Mihály–Csepregi Zoltán: *Confessio catholica von Eger und Debrecen, 1562*. In: Andreas Mühlhling–Peter

- Opitz: *Reformierte Bekenntnisschriften*. Bd. 22. 1562–1569. Neukirchen 2009.
18. Burkhardt 1879 – Carl August Hugo Burkhardt: *Geschichte der sächsischen Kirchen- und Schulvisitationen von 1524 bis 1545*. Leipzig 1879.
  19. Buzogány 2009a – Buzogány Dezső: A kálvini etikára épített egyházköz-ségi vagyongazdálkodás. In: Fazakas Sándor szerk.: *Kálvin időszerűsége. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékeiről és magyarországi hatásáról*. Bp. 2009. 291–337.
  20. Buzogány 2009b – Buzogány Dezső: Erdély, a recepta religiok földje. *Rubicon*. 2009. 9. sz.
  21. Buzogány 2020 – Buzogány Dezső ford.: *A Geleji Kánonok*. Bp. 2020.
  22. Buzogány–Kovács–Ősz–Tóth 2009 – Buzogány Dezső–Kovács Mária Márta–Ősz Sándor Előd–Tóth Levente: *A történelmi Küküllői Református Egyházmegye gyülekezeteinek történeti katasztere 1648–1800*. III. Kutyfalva–Marosbogát. Kolozsvár 2009.
  23. Buzogány–Kovács–Ősz–Tóth 2009 – Buzogány Dezső–Kovács Mária Márta–Ősz Sándor Előd–Tóth Levente: *A történelmi Küküllői Református Egyházmegye gyülekezeteinek történeti katasztere 1648–1800*. IV. Maroscsapó–Vámosgálfalva. Kolozsvár 2009.
  24. Buzogány–Ősz 2003 – Buzogány Dezső–Ősz Sándor Előd: *A hunyad-zarándi református gyülekezetek történeti katasztere 1686–1807*. I. Algyógy–Haró. Kolozsvár 2003.
  25. Buzogány–Ősz 2005 – Buzogány Dezső–Ősz Sándor Előd: *A hunyad-zarándi református gyülekezetek történeti katasztere 1686–1807*. II. Hát-szeg–Marosillye. Kolozsvár 2005.
  26. Buzogány–Ősz 2007a – Buzogány Dezső–Ősz Sándor Előd: *A hunyad-zarándi református gyülekezetek történeti katasztere 1686–1807*. III. Marosnémeti–Vajdahunyd. Kolozsvár 2007.
  27. Buzogány–Ősz 2007b – Buzogány Dezső–Ősz Sándor Előd szerk.: *A Hunyad–Zarándi Református Egyházmegye Parciális zsinatainak végzései*. Kolozsvár 2007.
  28. Buzogány–Ősz–Tóth 2008a – Buzogány Dezső–Ősz Sándor Előd–Tóth Levente: *A történelmi Küküllői Református Egyházmegye gyülekezeteinek történeti katasztere 1648–1800*. I. Ádámos–Dányán. Kolozsvár 2008.
  29. Buzogány–Ősz–Tóth 2008b – Buzogány Dezső–Ősz Sándor Előd–Tóth Levente: *A Küküllői Református Egyházmegye Parciális zsinatainak végzései*. I. Kolozsvár 2008.

30. Buzogány–Ősz–Tóth 2009 – Buzogány Dezső–Ősz Sándor Előd–Tóth Levente: *A történelmi Küküllői Református Egyházmegye gyülekezeteinek történeti katasztere 1648–1800*. II. Désfalva–Kóródszentmárton. Kolozsvár 2009.
31. C. Tóth 2014 – C. Tóth Norbert: Az esztergom-szentistváni prépostság második vizitációja. *Egyháztörténeti Szemle* 2014. 1. sz. 3–23.
32. Coulet 1977 – Nicolas Coulet: *Les visites pastorales (Typologie des sources du moyen age occidental 23)*, Turnhout 1977.
33. CR – *Corpus Reformatorum*. I–LXXXIX. Halle 1834–1907.
34. Csáki–Szócsné 2001 – Csáki Árpád–Szócsné Gazda Enikő: *Az Orbai Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei I. 1677–1752*. Sepsiszentgyörgy 2001.
35. Dankó 1865 – Dankó József: *Constitutiones Synodales Almae Ecclesiae Strigoniensis*. Strigoniæ 1865.
36. Dávid 1931 – Dávid György: *Az erdélyi református egyházköztség XVII. századbeli képe*. Marosvásárhely [1931.]
37. Dávid 1996 – Dávid István: *Műemlék orgonák Erdélyben*. Kolozsvár–Bp. 1996.
38. Dienes 2001 – Dienes Dénes: *Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek. 16–17. század*. Bp. 2001.
39. Dienes 2008 – Dienes Dénes: *Zempléni vizitációk 1629–1671. Miskolczi Csulyak István zempléni esperes és hivatali utódainak feljegyzései*. Sárospatak 2008.
40. Dósa 1863 – Dósa Elek: *Az erdélyhoni evangelico-reformatusok egyházi jogtana*. Pest 1863.
41. EMSZT XII. – Szabó T. Attila: *Erdélyi Magyar szótörténeti tár*. XII. Budapest–Kolozsvár 2005.
42. EOE – Szilágyi Sándor szerk.: *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. I–XXI. Bp. 1875–1898.
43. Erdő 1983 – Erdő Péter (szerk.): *Az ókeresztény kor egyházfegyelme. (Ókeresztény írók V.)* Bp. 1983.
44. Erdő 2001 – Erdő Péter: *Egyházjog a középkori Magyarországon*. Bp. 2001.
45. ERZSI I. – Buzogány Dezső–Dáné Veronka–Kolumbán Vilmos József–Ősz Sándor Előd–Sipos Gábor: *Erdélyi református zsinatok iratai I. 1591–1714*. Kolozsvár 2016.

46. ERZSI II. – Buzogány Dezső–Dáné Veronka–Kolumbán Vilmos József–Ősz Sándor Előd–Sipos Gábor: *Erdélyi református zsinatok iratai I. 1715–1770*. Kolozsvár 2016.
47. ERZSI III. – Buzogány Dezső–Dáné Veronka–Kolumbán Vilmos József–Sipos Gábor: *Erdélyi református zsinatok iratai III. 1771–1789*. Kolozsvár 2001.
48. Fejér 2012 – Fejér Tamás: A fogarasi református eklézsia egyházi státusa a 17. században. *Erdélyi Múzeum*. 2012. 3. sz. 124–137.
49. Fónyad 1997 – Fónyad Pál: A vizitáció kérdése Melanchthonnál. *Lelkipásztor* 1997. 5. sz. 162–164.
50. Gäbler 2008 – Ulrich Gäbler: *Huldrych Zwingli*. Bp. 2008.
51. Hegyi 2016 – Hegyi Géza: Egyházszervezet és egyházi élet: In: Benkő Elek–Oborni Teréz szerk.: *Székelyföld története*. Székelyudvarhely 2016. I. 370–400.
52. Hellinger 1962 – Walter Hellinger: Die Pfarrvisitationen nach Regino v. Prüm. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*. 1962. 1–116; 1963. 76–137.
53. Hermányi 1992 – S. Sárdi Margit szerk.: *Hermányi Dienes József széppróai munkái*. Bp. 1992.
54. Hudi 2002 – Hudi József et alii szerk.: *Dunántúli egyházleírások a XVIII. századból – A Dunántúli Református Egyházkerület 1774-ben*. Pápa 2002.
55. Illyés 1932 – Illyés Géza: A református esperes és az egyházmegyei kormányzás a 17. és 18. században. In: *Református Szemle*. 1932. 12. sz. 179–183; 14. sz. 213–218.
56. Jakó 1976 – Jakó Zsigmond: A levéltárvédelem útja az erdélyi reformátusok körében. In: *Írás, könyv, értelmiség*. Bukarest 1976. 131–133.
57. Jedin 1966 – Hubert Jedin szerk.: *Handbuch der Kirchengeschichte. III. Die mittelalterliche Kirche*. Freiburg–Basel–Wien 1966.
58. Kathona 1967 – Kathona Géza: Méliusz Péter és életműve. In: *Studia et acta ecclesiastica II. A II. Helvét Hitvallás Magyarországon és Méliusz életműve*. Bp. 1967. 105–194.
59. Kelemen 1977 – Kelemen Lajos: A régi Marosi Református Egyházmegye legrégebbi matriculája. In: *Uő: Művészettörténeti tanulmányok*. Bukarest 1977. 178–184.
60. Kiss 1881 – Kiss Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. Bp. 1881. 42.

61. Köblös 2011 – Köblös József szerk.: „*Processus Visitationis*” – Torkos Jakab egyházlátogatása 1747-ben. Pápa 2011.
62. Kollányi 1901 – Kollányi Ferencz: *Visitatio Capituli Strigoniensis anno 1397. Történelmi Tár* 1901. 71–106, 239–272.
63. Kolosvári 1875 – Kolosvári Sándor: *Az erdélyi ev. ref. egyházkerület egyházjoga*. Kolozsvár 1875.
64. Kolumbán 2005 – Kolumbán Vilmos József: *A Sepsi Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei 1728–1790*. Kolozsvár 2005.
65. Kolumbán 2007 – Kolumbán Vilmos József: *A Nagysajói Káptalan gyűlekezeteinek történeti katasztere 1745–1814*. Kolozsvár 2007.
66. Koncz 1896 – Koncz József: *A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története*. Marosvásárhely 1896.
67. Kothencz 2007 – Kothencz Kelemen: *A berekeresztúri református egyházközség működése a XVI–XIX. században*. Kecskemét 2007. 68–74.
68. Kovács 2008–2010 – Kovács Mária Márta: „Hozott a legátus második expedíciójából.” Esettanulmány a segélykérő körutak gyakorlatáról. In: *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából III–IV. (2008–2010)* 223–236.
69. Kovács 2011 – Kovács Mária Márta: Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának szerepvállalása az egyházi kegyeszek értékmentésében. A nagyteremi református egyházközség úrasztali edényei. In: *Református Szemle*, 2011. 6. sz. 728–729.
70. Kredics–Solymosi 1993 – Kredics László–Solymosi László: *A veszprémi püspökség 1524. évi urbárium*. Bp. 1993.
71. Lingg 1888 – Max Lingg: *Geschichte des Instituts der Pfarrrvisitation in Deutschland*. Kempten 1888.
72. Magyar Néprajzi Lexikon, lásd <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/3-428.html>
73. Makkai–Mócsy 1988 – Makkai László–Mócsy András szerk.: *Erdély története*. I. Bp. 1988.
74. Mályusz 2007 – Mályusz Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Bp. 2007.
75. MT – *Magyar Törvénytár. Erdélyi Törvények 1540–1848*. s. a. r. Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen. Bp. 1900.
76. Nagy 1871 – Nagy Iván: Áruczikkek szabályzata az 1627 és 1706 évekből. *Történelmi Tár*. 1871. 6. sz. 201–273.
77. Névkönyv – *Névkönyv az Erdélyi Református Egyház számára 1858–1905*

78. O'Day 1984 – Rosemary O'Day: *Geschichter der bischöflichen Kirchenvisitation in England 1500–1689*. In: Ernst Walter Seeden–Peter Thaddäus Lang: *Kirche und Visitation. Beiträge zur Erforschung des frühneuzeitlichen Visitationswesens in Europa*. Stuttgart 1984. 186–199.
79. Oberste 1994 – Jörg Oberste: *Visitation und Kirchenorganisation. Formen sozialer Normierung, Kontrolle und Kommunikation bei Cisterziensern, Pramonstratensern und Cluniazensern (12. – frühes 14. Jahrhundert)*. Münster 1996.
80. Ősz 2006 – Ősz Sándor Előd: Beszámolók egy érdekes templomfoglalásról. *Református Szemle*. 2006. 307–323.
81. Ősz 2007 – Ősz Sándor Előd: Mócvidéki reformátusok. Református módok? In: *Református Szemle*, Kolozsvár 2007. 4. sz. 881–897
82. Ősz 2007/2008 – Ősz Sándor Előd: Éneklőpulpitusok az erdélyi református gyülekezetekben. In: *Magyar Egyházzene*, Budapest XV. évfolyam 2007/2008. 3. sz. 287–334.
83. Ősz 2009 – Ősz Sándor Előd: Anya- és leányegyházközség viszonya a Küüllői Református Egyházmegyében. In: Buzogány–Kovács–Ősz–Tóth 2009. 7–24.
84. Ősz 2013 – Ősz Sándor Előd: *A Görgényi Református Egyházmegye történeti névtára a kezdetektől 1848-ig*. Bp. 2013.
85. Ősz Széki – Ősz Sándor Előd: *A Széki Református Egyházmegye történeti névtára a kezdetektől 1848-ig*. 2015 Kézirat.
86. Peters TRE – Christian Peters: Visitation In: *Theologische Realenzyklopaedie*. XXXV. 2003. 162–164.
87. Pfeiffer 1947 – Pfeiffer János: *A Veszprémi egyházmegye legrégibb egyházlátogatásai (1554–1760)*. Veszprém 1947.
88. Plöchl 1953 – Willibald M. Plöchl: *Geschichte des Kirchenrechts*. I–II. Wien–München 1953.
89. Pokoly 1905 – Pokoly József: *Az erdélyi református egyház története*. Bp. 1905.
90. Pór 1909 – Pór Antal: *Az Esztergam-várbeli Szent István első vértanúról nevezett prépostság története*. Bp. 1909.
91. Rácz 1997 – Rácz István: *Protestáns patronátus. Debrecen város kegyurasága*. Debrecen 1997. 9–18.
92. Rákosi 1902 – Rákosi György: Erdélyi ref. egyházközségi élet a XVII. században. A nyárad-szentannai (előbb Szereda-Szentanna) egyházköz-



- ség egykorú jegyzőkönyvéből. In: Stromp László szerk.: *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár*. I. Bp. 1902. 34.
93. Rampf 1874 – M. Rampf: *Die bischöflichen Visitationen*. Archiv für Katholisches Kirchenrecht. 1874. 385–395.
94. *Reformatio ecclesiae Coronensis ac totius Barcensis provinciae*. Wittembergae MDXLIII.
95. RMNY – Régi Magyarországi Nyomtatványok. I–IV. Bp. 1971–2010.
96. Sebestyén 1979 – Sebestyén Kálmán: Kalotaszeg népoktatása a XV. századtól 1848-ig. In: Csetri Elek–Jakó Zsigmond–Tonk Sándor szerk.: *Művelődéstörténeti tanulmányok*. Bukarest 1979. 138–160.
97. Sipos 1980 – Sipos Gábor: Marosszéki népoktatás a XV. századtól 1848-ig. In: Csetri Elek–Jakó Zsigmond–Sipos Gábor–Tonk Sándor szerk.: *Művelődéstörténeti tanulmányok*. Bukarest 1980. 107–135.
98. Sipos 2000 – Sipos Gábor: *Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása*. Kolozsvár 2000.
99. Sipos 2002 – Sipos Gábor: Református eljegyzések, házasságok és válások. In: Szentmártoni Szabó Géza szerk.: *Ámor, álom és mámor. A szerelem a régi Magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete*. Bp. 2002. 105–122.
100. Szabó 1984 – Szabó András: *Károlyi Gáspár a gönci prédikátor*. Bp. 1984.
101. Szász 2005 – Szász Anikó: *Papi hivatalt viselő személyekre vonatkozó adatok az erdélyi fejedelmek Királyi Könyveiben*. Kolozsvár 2005. Kézirat
102. Szathmári 1871 – P. Szathmári Károly: A Kemény család fejedelmi ágának okmánytára 1538–1722. *Magyar Történelmi Tár* 1871. 1–198.
103. Timon 1884 – Timon Ákos: A visitatio canonica a magyar egyházjogban. *Magyar Igazságügy* 1884. 77–100.
104. Tonk 2000 – Tonk Sándor: Bethlen Gábor címeres nemeslevele a lelkipásztorok utódai számára. In: Somogyi Botond szerk.: *Cselekvő hit. Emlékkönyv Csiba Kálmán püspöki szolgálatának 10 éves évfordulójára*. Kolozsvár 2000. 225–230.
105. Tóth 2007 – Tóth Levente: „...kinek-kinek ülése hol legyen ...” – Templomi ülésrend 1682-ből. *Örökségünk*. 2007. 2. sz. <http://www.oroksegunk.ro/i-evf-2007/2-szam/forraskozelben/kinek-kinek-ulese-hol-legyen.html>
106. Tóth 2007 – Tóth Levente: Összeírások, vagyonletárak az Udvarhelyi egyházmegyéből: *Református Szemle* 2007. 4. sz. 871–880.
107. Trócsányi 2005 – Trócsányi Zsolt: *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*. Bp. 2005.

108. Teutsch 1862 – Georg Daniel Teutsch: *Urkundenbuch der Evangelischen Landeskirche A. B. in Siebenbürgen*. Hermannstadt 1862.
109. Turchini 1984 – Angelo Turchini: *Italienische Erfahrungen mit Visitationsberichten*. In: Ernst Walter Seeden–Peter Thaddäus Lang: *Kirche und Visitation. Beiträge zur Erforschung des frühneuzeitlichen Visitationswesens in Europa*. Stuttgart 1984. 115–127.
110. Tüdös 2006 – Tüdös S. Kinga: *Erdélyi testamentumok. Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei*. Marosvásárhely 2006.
111. Varga 1989 – Varga Imre: *A canonica visitatio. Magyar egyháztörténeti vázlatok*. 1989. 337–355.
112. Venard 1984 – Marc Venard: *Die französischen Visitationsberichte*. In: Ernst Walter Seeden–Peter Thaddäus Lang: *Kirche und Visitation. Beiträge zur Erforschung des frühneuzeitlichen Visitationswesens in Europa*. Stuttgart 1984. 45–47.
113. Wasserschleben 1840 – F. G. A. Wasserschleben red.: *Reginonis Abbatis Prumiensis libri duo de synodalibus causis et disciplinis ecclesiasticis*. Lipsiae 1840.
114. Zoványi 1977a – Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Bp. 1977.
115. Zoványi 1977b – Zoványi Jenő: *A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig*. Bp. 1977.
116. Zoványi 1986 – Zoványi Jenő: *A reformáció Magyarországon 1565-ig*. [Bp.] 1986.

## Levéltári források

1. BalavásárLvt – A Balavásári Református Egyházközség levéltára, Balavásár
2. BerekeresztúrLvt – Berekeresztúri Református Egyházközség levéltára, Berekeresztúr
3. BodGellius – Bod Péter: *Gellius Transylvanicus*. Kézirat a Marosvásárhelyi Teleki–Bolyai könyvtárban. Ms. Tc 1511.
4. DedrászépplakLvt – A Dedrászépplaki Református Egyházközség levéltára, Dedrászépplak
5. DészEhkLvt – A Dési Református Egyházközség levéltára, Dész

6. DésEhmLvt prot. I/1. – A Dési református egyházmegye levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban. Protokollumok. Parciális zsinati jegyzőkönyv 1681–1768
7. DésEhmLvt prot. II/1. – A Dési református egyházmegye levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban. Protokollumok. Vizitációs jegyzőkönyv 1721–1775
8. DésEhmLvt prot. II/2. – Dési református egyházmegye levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban. Protokollumok. Vizitációs jegyzőkönyv 1776–1803.
9. EREL – Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár
10. EREL C 13. 8. – A Széki Református Egyházköztség iratai az EREL-ben
11. FőkonzLvt – Az Erdélyi Református Főkonzisztórium levéltára az Erdélyi Református egyházkerületi Levéltárban
12. GörgEhmLvt prot. XI/1. – A Görgényi református egyházmegye levéltára, Szászrégen. Protokollumok. Vizitációs jegyzőkönyv 1737–1759.
13. GörgEhmLvt prot. XI/2. – A Görgényi református egyházmegye levéltára, Szászrégen. Protokollumok. Vizitációs jegyzőkönyv 1760–1799.
14. HosdátLvt – A Hosdát Református Egyházköztség levéltára, Hosdát
15. HZEhmLvt prot. I/1. – A Hunyad-zarándi református egyházmegye levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban. Protokollumok. Vegyes jegyzőkönyv 1686–1703.
16. HZEhmLvt prot. I/2. – A Hunyad-zarándi református egyházmegye levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban. Protokollumok. Vizitációs jegyzőkönyv 1705–1719
17. HZEhmLvt prot. I/3. – A Hunyad-zarándi református egyházmegye levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban. Protokollumok. Vizitációs jegyzőkönyv 1770–1782.
18. HZEhmLvt prot. I/5. – A Hunyad-zarándi református egyházmegye levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban. Protokollumok. Vizitációs jegyzőkönyv 1795–1807.
19. KézdiEhmLvt prot. II/1. – A Kézdi református egyházmegye levéltára a Kézdi–Orbai Református Egyházmegye levéltárában, Kézdivásárhely. Protokollumok. Vizitációs jegyzőkönyvek 1735–1743
20. KézdiEhmLvt prot. II/2. – A Kézdi református egyházmegye levéltára a Kézdi–Orbai Református Egyházmegye levéltárában, Kézdivásárhely. Protokollumok. Vizitációs jegyzőkönyvek 1759–1767

21. KézdiEhmLvt prot. II/3. – A Kézdi református egyházmegye levéltára a Kézdi–Orbai Református Egyházmegye levéltárában, Kézdivásárhely. Protokollumok. Vízitációs jegyzőkönyvek 1775–1803.
22. KibédLvt – A Kibédi Református Egyházközség levéltára, Kibéd
23. KónyaActa – KükEhmLvt, Kónya Ferenc *Acta Synodi Generalis* c. másolatgyűjteménye
24. KükEhmLvt prot. I/2. – A Küküllői református egyházmegye levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban. Protokollumok. Vegyes protokollum 1676–1713
25. KükEhmLvt prot. II/1. A Küküllői református egyházmegye levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban. Protokollumok. Vízitációs jegyzőkönyv 1648–1658.
26. KükEhmLvt prot. II/2. – A Küküllői református egyházmegye levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban, protokollumok, vízitációs jegyzőkönyv 1713–1725.
27. KükEhmLvt prot. II/3. – A Küküllői református egyházmegye levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban. Protokollumok. Vízitációs jegyzőkönyv 1726–1761.
28. KükEhmLvt prot. II/4. – A Küküllői református egyházmegye levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban. Protokollumok. Vízitációs jegyzőkönyv 1762–1782.
29. KükEhmLvt prot. II/5. – A Küküllői református egyházmegye levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban. Protokollumok. Vízitációs jegyzőkönyv 1783–1797
30. KvEhkLvt – A Kolozsvári Református Egyházközség levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban
31. LozsádLvt – A Lozsádi Református Egyházközség levéltára, Lozsád
32. MarEhmLvt – a Marosi Református Egyházmegye levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár Marosvásárhelyi Fióklevéltárában
33. MarEhmLvt Matr. – A Marosi egyházmegye levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár marosvásárhelyi fióklevéltárában. Matricula bonorum 1687.
34. MarEhmLvt prot. II/1. – A Marosi egyházmegye levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár marosvásárhelyi fióklevéltárában. Protokollumok. Vízitációs jegyzőkönyv 1692–1724.

35. MarEhmLvt prot. II/2. A Marosi egyházmegye levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár marosvásárhelyi fióklevéltárában. Protokollumok. Vizitációs jegyzőkönyv 1725–1750.
36. MarEhmLvt prot. II/4. – A Marosi egyházmegye levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár marosvásárhelyi fióklevéltárában. Protokollumok. Vizitációs jegyzőkönyv 1752–1774.
37. MarEhmLvt prot. II/5. – A Marosi egyházmegye levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár marosvásárhelyi fióklevéltárában. Protokollumok. Vizitációs jegyzőkönyv 1774–1793.
38. MarosfelfaluLvt – A Marosfelfalui Református Egyházközség levéltára, Marosfelfalu
39. MvhelyEhkLvt – A Marosvásárhelyi Református Egyházközség levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár marosvásárhelyi fióklevéltárában.
40. NÉnyedEhmLvt prot. I/2. – A Nagyenyedi református egyházmegye levéltára, Nagyenyed. Protokollumok. Vizitációs jegyzőkönyv 1776–1786.
41. Pokoly–Nagy gy. – Pokoly–Nagy gyűjtemény az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban
42. Román Országos Levéltár Hunyad megyei Igazgatósága, a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat gyűjteménye
43. SepsiEhm VIZjvk – A Sepsi Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyve (1728–1752) az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban
44. *Stylionarium...* Formuláskönyv a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár kéziratárában. Jelzete Ms 999. 103v–104r.
45. SzékAkV I. – Széki Református Egyházközség Anyakönyve 1724–1765. Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei igazgatósága. Anyakönyvek fond 58/6. kötet.
46. SzékEhmLvt prot. I/1. – A Széki református egyházmegye levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban. Protokollumok. Vegyes protokollum 1622–1727.
47. SzékEhmLvt prot. I/2. – A Széki református egyházmegye levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban. Protokollumok. Parciális zsinati jegyzőkönyv 1727–1777.
48. SzékEhmLvt prot. II/1. – A Széki református egyházmegye levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban. Protokollumok. Vizitációs jegyzőkönyv 1744–1755.

49. SzékEhmLvt prot. II/2. – A Széki református egyházmegye levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban. Protokollumok. Vízitációs jegyzőkönyv 1740–1803.
50. Szilágyi Ferenc hagyatéka a Kolozsvári Református Kollégium könyvtárában. Ma a Román Tudományos Akadémia Kolozsvári fiókjának kezelésében.
51. UdvEhmLvt prot. I/2. – Az Udvarhelyi református egyházmegye levéltára, Székelyudvarhely, protokollumok I/2. Vegyes protokollum 1643–1710.
52. UdvEhmLvt prot. I/3. – Az Udvarhelyi református egyházmegye levéltára, Székelyudvarhely, protokollumok I/3. Vegyes protokollum 1715–1721.
53. VajdaszentiványLvt – A Vajdaszentiványi Református Egyházközség levéltára, Vajdaszentivány

# Névmutató

- Abel, Gaspar 56  
Adorján György 209  
Aknai Nagy Zsigmond 436  
Albisi Kelemen 221  
Albisi Sámuel 401–402  
Alesius Dénes 47–48  
Almádi Andrásné 195  
Almási István 101  
Alsó István 390  
Alsó János 126, 399  
András István 286  
Angenendt, Arnold 19, 21–22, 443  
Antalfi Lajos 129  
Apáczai Kelemen 61, 64, 76, 365–366,  
369–371  
Apaí Mihály, I. 56, 76, 351, 364  
Apaí Mihály, II. 145  
Aradi Pál 77  
Árkosi Ádám 186, 192  
Aron, Petru Pavel 200  
Asztalos Jánosné 405  
Athanáz, Aleaxandriai 20  
Augustinus, Aurelius 20  
Baczoni Mihály 101  
Bagaméri György 226  
Bajnóczi János 121  
Bakcsi István 335  
Bakó Pál 104  
Baló Judit, baconi, Bonyhai Simon  
Györgyné 84  
Balog András 429  
Balog Erzsébet, Veres Istvánné 419,  
421  
Balog György 248, 417–418  
Balog István 104  
Balog Lászlóné 107  
Bán Györgyné 159  
*Bán Péter* 293, 443  
Bándi Miklós 106  
Bánffy Dénes 287  
Bánffy Farkas 329  
Bánffy György 141, 189, 336  
Bánffy László 143  
Bánfi Mihály 92  
Bányai István 195  
Bányai János 397  
Bányai Sámuel 425  
Bányai Süveges István 64  
Barabás Jánosné 255  
Baranyai Zsigmond 430  
Barátosi Sámuel 210  
Barcsai Ágnes, Bánffy Dénesné 287,  
429  
Barcsai Éva, Naláczai Lászlóné 428  
Barcsai Ferenc 107–108, 192, 381  
Barcsai István 195  
Barcsai Mihály 171  
Barnabás, apostol 17–18, 356–357  
Baróthi István 56–57  
Barsi Péter 75, 367, 369–371  
Barta András, marosszéki 372  
Barta András, zágoni 99  
*Bárth János* 297, 443  
Bartók József 201, 435  
Basa Boldizsár 152  
Basa István 152  
Basa József 152  
Báthori András 56

Báthori Zsigmond 48  
 Batizi János 73, 367  
 Bazileosz, Nagy 20  
 Bedei Nagy Ferenc 103  
*Beke Antal* 56, 443  
 Beke Márton 271  
 Békési Ferenc 197, 391  
 Békési Imre 109, 197, 391  
 Békési Péter 367  
 Béla, IV., király 30  
 Belényesi Grausser Dávid 212  
*Béli Gábor* 339, 443  
 Benedekfi János 372  
*Benkő Elek* 446  
 Benkő József 43, 269, 443  
*Benkő László* 266, 443  
 Bereczk Márton 286  
 Bereczki András 185  
 Bereczki István 185  
 Beregszászi Mózes 118  
*Berekméri Árpád Róbert* 15  
 Béres Mihály 106  
 Berivoi János 89  
 Bethlen Gábor 56, 152, 324  
 Bethlen Gergely 163, 187  
 Bethlen Imre 188  
 Bethlen János 125, 397  
 Bethlen Kata, II. Apafi Mihályné 145  
 Bethlen Lajos 187  
 Bethlen Sámuel 89  
 Bihari Gergely 369–370  
 Bikfalvi Ferenc 374  
 Bíró Judit 199  
 Bitai Áron 152  
 Bitai Benedek 107, 152, 381, 428  
 Bitai Mózes 337  
 Bod Péter 8, 43, 47, 49, 53, 56–57, 63,  
 65–66, 76, 112, 154, 208, 265,  
 443, 450  
 Bodó Sámuel 104  
 Bodola György 195  
 Boér Ferenc 109  
 Boér György 215, 273  
*Bogdán István* 86, 443  
 Boldizsár Bálint 256  
 Boldizsár György 397  
 Boldizsár Tamás 397  
 Bonifác, pápai legátus 21  
 Bonyhai Simon György 84  
 Boretius, Alfred 21, 443  
 Bornemissza Anna 325  
 Boros Gáspár 62  
 Boros János 418  
 Borosnyai Lukács István 100  
 Borosnyai Lukács János 80  
 Borosnyai Lukács Simon 100, 390  
 Borzási Péter 74, 367–368, 370  
 Both Boldizsár 76, 370  
 Botos József 199  
 Botos Péter 430  
 Brádi Sándor 381–382  
 Brédi Miklós 418  
*Bucsay Mihály* 355, 443  
 Budai István 425  
 Budai Mihály 390  
 Bullinger, Heinrich 41  
*Burkhardt, Carl August Hugo* 36, 40,  
 444  
 Búzai Tamás 73  
*Buzogány Dezső* 5, 10, 14, 47, 51, 54,  
 56, 59–60, 91, 177, 182, 330, 338,  
 344, 346–347, 358, 364, 381, 383,



391–395, 397, 400–402, 409, 416,  
 426, 436, 438–439, 441, 444–446  
 Câmpean lásd Kimpán  
 Cicero, Marcus Tullius 40  
 Coulet, Nicolas 17, 445  
 Czeke András 397  
 Csabai Péter 367  
 Csáki Árpád 10, 12, 64, 76, 84–85, 89,  
 92, 94, 98–99, 101, 102, 105–107,  
 112, 143–144, 147, 151, 155–158,  
 161–162, 164–165, 168, 170, 172,  
 178–179, 181, 183, 191, 193–195,  
 219, 228, 235, 237–239, 255–256,  
 260–261, 265, 268, 273, 278,  
 285–287, 290–291, 293–295,  
 301, 305, 308–309, 311–314,  
 318, 323, 333–335, 337–338, 340,  
 342–343, 347, 445  
 Csáki Miklós 101, 109, 427  
 Csanádi András 371  
 Csavási Dániel 120, 394  
 Csávási György 73  
 Csávási Vas Benjámín 102  
 Csávási Vas Lőrinc 64, 437, 440  
 Csegezi Zsófia, Geréb Istvánné 147  
 Csegöldi András 428  
 Cseh János 195  
 Csepregi Zoltán 355, 443  
 Cserei György 84, 90  
 Csernátfalvi János 74  
 Csernátoni György 385  
 Csernátoni Pál 75  
 Csetri Elek 449  
 Csia Ferenc 273  
 Csia Tamás 151  
 Csiba Kálmán 449  
 Csíki Mihály 418  
 Csizmadia György 397  
 Csulai János 264  
 Csűrös Székely János 425  
 Dali Péter 247, 416–417  
 Dálnoki István 194  
 Dálnoki Szabó Elek 75  
 Dálnoki Veres Bálint 230, 400  
 Damó Miklós 121  
 Dáné Veronka 5, 445–446  
 Daniel Gábor 108, 141, 383  
 Dániel István 261  
 Daniel Polixénia, Wesselényi Istvánné  
 142  
 Dankó József 34, 445  
 Dants Bálint 337  
 Dányán Miklós 397  
 Dávid Ferenc 47–48  
 Dávid György 9, 13, 330, 344, 445  
 Dávid István 163, 445  
 Deák Kata 272  
 Deáki János 405  
 Debreceni Hentes Mihály 75  
 Debreceni Péter 75  
 Décsei Sámuel 121  
 Decsi József 194  
 Dégi Erzsébet, Tóth Györgyné 336  
 Déllei István 106  
 Deme János 106  
 Deme Tamás 219  
 Demeter György 251  
 Dénes Anna 268  
 Dénes János 372  
 Dercsényi Márton 75  
 Dési Márton 75  
 Dési Miklós 212, 215, 412  
 Dienes Dénes 9, 15, 445  
 Dienes János 373

Diószegi Mihály 99, 189  
 Dobokai Boldizsár 367  
 Dobszai András 142  
*Dósa Elek* 9, 445  
 Dósa Gergely 375  
 Dósa György 374  
 Ecsedi Ferenc 179  
 Enyedi Ferenc, kolozsborsai 102  
 Enyedi Ferenc, magyarpéterlaci 299  
 Enyedi Jeremiás 73  
 Enyedi V. Mihály 74  
 Epafroditus 19  
 Eperjesi Ferenc 187  
 Eperjesi Zsigmond 440  
 Erasmus, Desiderius 40  
 Ercsei János 101, 121  
*Erdő Péter* 20, 29, 445  
 Erdődi Miklós 373  
 Erdős János 248  
 Erzsébet, I., királynő 28  
 Étfalvi Kelemen 100  
 Étfalvi László 201  
 Ezópusz 40  
 Fábián Erzsébet 268  
 Falka Péter 337  
 Farczádi András 222  
 Farczádi Mihály 415  
 Farczádi Nagy Gábor 146, 210, 212,  
 410–412  
 Farkas András 245  
 Farkas Balázs 273  
 Farkas Bálint 429  
 Fazakas Kata, Szacsvai Jánosné 388  
 Fazakas Kelemen 232, 415  
 Fazakas Sándor 444  
 Fazekas János 105  
 Fehér Jakab 337  
 Fehérvári József 255  
*Fejér Tamás* 56, 61, 446  
 Felei András 371, 373  
 Felfalusi József 75, 405  
 Felvinczi Ferenc 373  
 Fiadfalvi János 367  
 Filep Mihály 202  
 Fodor György 401  
 Fogarasi István 345  
 Fogarasi János 105  
 Fogarasi Kis Tamás 56–58, 398  
 Fogarasi Márton 149  
 Fogarasi V. Mihály 371–375, 405  
*Fónyad Pál* 36, 38, 446  
 Fóri István 397  
 Földvári Ferenc 108  
 Fülöp János 198  
*Gäbler, Ulrich* 41, 446  
 Gál Ferenc, kóródszentmártoni 178,  
 260  
 Gál Ferenc, székelyszentistváni 405  
 Gál Gábor 106  
 Gál Mátyásné 286  
 Gál Sándor 262  
 Galambfalvi András 371–375  
 Galambos József 159  
 Gálfalvi Ábrahámné 83  
 Gámán György 126, 399  
 Garai István 105  
 Gáspár György 255  
 Gáspár, zalaegerszegi plébános 35  
*Gazda Enikő, Szöcsné* 10, 12, 64, 76,  
 84–85, 89, 92, 94, 98–99, 101–  
 102, 105–107, 112, 143–144, 147,  
 151, 155–158, 161–162, 164–165,  
 168, 170, 172, 178–179, 181, 183,  
 191, 193–195, 219, 228, 235, 237–

- 239, 255–256, 260–261, 265, 268, 273, 278, 285–287, 290–291, 293–295, 301, 305, 308–309, 311–314, 318, 323, 333–335, 337–338, 340, 342–343, 347, 445
- Geleji Katona István 7, 51–52, 56, 62, 94–95, 112, 138, 154, 156–157, 161, 172, 174, 176, 191, 204, 206, 208–209, 212, 216, 237, 241, 257–258, 265, 271, 273, 277, 330, 346, 351, 358, 443
- Geréb István 147
- Gergely, IX., pápa 27
- Gergely, királyi kápolnaispán 34
- Geszty Ferenc 143
- Gidófalvi József 99
- Gidófalvi Tamás 371
- Glatz, Matthias 42
- Gocsa Ilona 264
- Goró Miklós 382
- Göcsi Máté 48–49, 308
- Gruzda László 89
- Gyárfás Ferenc 195
- Gyárfás Sámuel 428
- Gyimesi János 74
- Győri Ferenc 99, 423
- Győri Mihály 264
- Győri Pál 105, 145
- Gyulai Lajos 428
- Hadadi Mihály 192
- Halász István 262
- Hamar Miklósné 392
- Hammond, Henry 195
- Hegedűs Borbála, Enyedi Ferencné 102
- Hegedűs Mihály 397
- Hegyessi Lászlóné 100
- Hegyi Géza 325, 446
- Hellinger, Walter* 22, 446
- Hercegszőlősi István 74, 368
- Herepei István 11, 68, 74, 100, 107–108, 113, 194, 281, 283, 302, 381, 428
- Hermányi Dienes József 62–63, 75, 82, 97, 101, 114, 155–156, 164, 194–195, 204, 207, 210, 212, 228, 234, 236, 238–239, 251, 256, 285–286, 288, 326, 446
- Hodgyai János 139
- Honterus, Johannes 42
- Horti István 351
- Horváth Iringó* 14
- Horváth István, haranglábi 89
- Horváth István, toldalagi 407
- Hőgyes András 397
- Hőgyes János 397
- Hőgyes Márton 397
- Hőgyes Mihály 397
- Hudi József* 10, 446
- Iancu Ianculesc 179
- Ikafalvi Sámuel 100
- Illyés Gergely 286
- Illyés Géza* 9, 13, 446
- Illyés János 397
- Ince, IV., pápa 27
- Incze József 100
- Incze Márton 370
- Inczédi Sámuel 187
- Isák Péter 372
- István Gergely 372
- Iszlai Sámuel 128
- Jakab Gergely 270
- Jakab Jánosné 248
- Jakab Mihályné 397
- Jakó Zsigmond* 446, 449

Jaksi Tamásné 401  
 Jancsó Péter 260, 296  
 Jánosi István 198  
 Jedin, Hubert 24, 27, 446  
 Jenei Sámuel 107  
 Jonas, Justus 40  
 Józsa Erzsók 273  
*Juhász István* 9, 13, 66, 112–113  
 Kabos László 158  
 Kacsó Ferenc 80  
 Kádár Mihály 91  
 Kádár Zsigmond 159  
 Kakucsi Ferenc 89  
 Kali Borbála, Kis Mártonné 267  
 Kálmán Péter 273  
 Kálmán, I. Könyves 30  
 Kálnoki Farkas 184  
 Kálnoki Farkasné 192  
 Kanizsai János 33  
 Kankó István 267  
 Kapi György 89  
 Kaposi István 207  
 Kaposi Juhász Sámuel 154, 209  
 Karancsi János 145, 397  
 Károly, Martell 21  
 Károly, Nagy, császár 21  
 Károlyi Gáspár 240  
 Károlyi János, görgényszentimrei 263  
 Károlyi János, lp. 368  
*Kathona Géza* 47, 446  
 Kelemen János, etédi 421  
 Kelemen János, székesi 90  
 Kelemen János, tanító 163, 404  
 Kelemen János, zágoni 286  
*Kelemen Lajos* 49, 446  
 Kéméni László 401  
 Kemény Simon 144, 163, 189, 344,  
 387, 390, 408, 411–412  
 Kemény Zsigmond 410–411  
 Kendeffy Gábor 186  
 Kendeffy József 108, 193  
 Kenderesi Erzsébet 270  
 Kendi Ferenc 102  
 Kerekes György 270  
 Kerekes János 195  
 Kerekes Mihály 272  
 Keserői Dajka János 49  
 Kibédi Gergelyfi József 209  
 Kiliti János 91  
 Kiliti Péter 101  
 Kimpán Gábor 107  
 Kimpán Vaszília 107  
 Király Dávidné 168  
 Király Gergely 270, 420–421  
 Király Mihály 153  
 Kis András 178  
 Kis Benjámín 429  
 Kis János 418  
 Kis Márton 267  
 Kis Mihály 104  
 Kis Zsigmond 88  
 Kisfaludi Bálint 367  
 Kisgörgényi Incze Márton 367–368,  
 370  
 Kisgörgényi Mihály 370  
 Kislaki Erzsébet, Létai Sámuelné 268  
 Kiss Áron 43–46, 277, 355, 357, 446  
 Klári Mózes 199  
 Kobán Sámuel 414  
 Kocsis György 106  
 Kocsis János 83  
 Kocsis Mihály 397  
 Kocsis Zsigmond 104

- Kollányi Ferenc 29, 31–33, 447  
 Kolosvári Sándor 9, 447  
 Kolumbán Sámuel 83  
 Kolumbán Vilmos József 5–6, 10, 13–14, 60, 113, 174, 280, 283, 435, 438, 445–447  
 Komjáti Zsigmond 375  
 Komjátszegi Zsigmond 374  
 Koncz András 106  
 Koncz József 447  
 Kónya Ferenc 54, 60–61, 81–82, 452  
 Kónya János 268  
 Konyhás Mihály 397  
 Konyhás Péterné 397  
 Koppáni Orbán 48  
 Kornis Zsigmond 58  
 Koronka Márton 105  
 Kothencz Kelemen 137, 447  
 Kovács György 397  
 Kovács Mária Márta 6, 14, 287, 347, 392–395, 397, 400, 402, 409, 416, 436, 444, 447  
 Kovács Mihály 197  
 Kovács Zsigmond, marosvécsi 423  
 Kovács Zsigmond, ormányi 273  
 Kovásznai Kelemen 105  
 Kovásznai Péter 62–63  
 Kozma Mihály, lp. 368  
 Kozma Mihály, székesi 294  
 Kozolyai Éva, Ribiczei Ferencné 108  
 Kozolyi József 164  
 Kő Péter 106  
 Köblös József 10, 447  
 Köbölkúti Pergő Zsigmond 154  
 Kőmíves Rebeka 271  
 Köpeczi István 109, 197  
 Köpeczi Józsefné 248  
 Köpeczi Sándor 390, 408  
 Körösi György 64, 100, 437  
 Körösi Pál 367  
 Köteles Pál 397  
 Kredics László 9, 29–30, 279, 447  
 Kristóf György 397  
 Krizosztomosz 20  
 Kun István 187  
 Küküllővári Dali Péter, id. 128  
 Küküllővári Dali Péter, ifj. 75  
 Küküllővári Dali Péter, legifj. 104  
 Küküllővári József 104  
 Küves András 35  
 Lang, Peter Thaddäus 448, 450  
 Laskai Györgyné 250  
 László, esztergomi kanonok 34  
 Lázár János 187  
 Lécfalvi Bíró Sámuel 399  
 Léczfalvi János 78  
 Létai Sámuel 268  
 Lingg, Max 17, 447  
 Lisznyai Incze Ferenc 100, 107–108  
 Lisznyai Incze István, hunyadi esp. 68, 73, 88, 107–108, 143, 148, 333, 383  
 Lisznyai Incze István, sepsi esp. 64  
 Literáti Gergely 373  
 Lokodi Márton 397  
 Lőrinczi István 185  
 Luka Márton 263  
 Lukács József 108, 383  
 Luther, Martin 35–37, 40–41, 43  
 Macskási Bálint 196  
 Magó György 84  
 Magyar György 199  
 Magyar Lőrinc 263  
 Májai György 368

Makai János 397  
 Makfalvi András 371–372  
 Makkai László 324, 447  
 Maksai Bálint 106  
 Mályusz Elemér 27, 30, 31, 447  
 Mara Miklós 89  
 Margitai P. János 65, 78  
 Mária Terézia 119  
 Márk, apostol 18  
 Márkusfalvi János 100  
 Márton Tamás 397  
 Márton, tours-i 20  
 Martonfalvi János 81  
 Máté Sándor 185, 336  
 Máthé János 85  
 Mátyus Istvánné 405  
 Medve János 292  
 Melanchthon, Philipp 36–42, 154  
 Melius Juhász Péter 47–48  
 Menyhárt György 263  
 Mester Ferenc 397  
 Mihály István 109  
 Miklósi Mihály 206  
 Mikó Ferenc 195  
 Miskolczi Csulyak István 445  
 Mócsy András 324, 447  
 Mogyorósi Benedek 147, 195  
 Mohai János 180  
 Mohai József 142  
 Molnár György 92, 397  
 Molnár István 87, 106, 254  
 Molnár Lehel 8  
 Molnár Mihály 437  
 Musnai Miklós 82  
 Mühling, Andreas 443  
 Nagy András 373  
 Nagy Gáspár 87  
 Nagy Géza 9, 63, 453  
 Nagy György 417  
 Nagy Iván 441, 447  
 Nagy Judit 198  
 Nagy Mihály, bádoki 417–418  
 Nagy Mihály, bonyhai 106  
 Nagy Mihály, etédi 421  
 Nagy Mihály, koronkai 104  
 Nagy Mihályné, bádoki 417  
 Nagy Pál, marossolymosi 171  
 Nagy Pál, radnótfáji 389  
 Nagy Sámuel 100  
 Nagy Sándor 89, 428–429  
 Nagy Zsigmondné 264  
 Naláczi András 107, 344  
 Naláczi László 428–429  
 Nánási Lovász Mihály 67–68, 95, 375  
 Nemes Domokos 195  
 Nemes Gáborné 250  
 Nemes Györgyné 405  
 Németh János 384  
 Nyitrai János 214  
 Nyújtódi János 57  
 O'Day, Rosemary 28, 448  
 Oberste, Jörg 28, 448  
 Oborni Teréz 446  
 Olasztekei András 368, 370  
 Olosz Sámuel 151  
 Onésiforos 19  
 Opitz, Peter 444  
 Orbán, II., pápa 28  
 Óvári Kelemen 447  
 Ördög Ferenc 337  
 Ötves János 184  
 Paksi János 56  
 Pál Zágorné 267  
 Pál, apostol 17–19, 356–357

- Pálfi Fazakas Mihály 105  
Pálosi Maróthi Pál 76  
Pap István 109  
Pap Jánosné 90  
Pap Lászlóné 405  
Pápai Páriz Ferenc 43, 47  
Papolczi Ferenc 76  
Papolczi János 373  
Papolczi József 82  
Patai István 187  
Patai Máté 63–64  
Patakfalvi István 368  
Patakfalvi Mózes 8, 56  
Pataki István, id. 139  
Pataki István, ifj. 425  
Patkós Gergely 185  
Patkós János 430  
Pécsi Anna 105  
Pécsi Ferenc 440  
Peres János 248  
Péter, apostol 18, 356–357  
Péterfi László 107–108, 118–121, 148, 383  
Péterfi Márton 413  
Peters, Christian 17, 20–22, 26, 28, 448  
Petki Nagy Zsigmond 344  
Pető Mihály 141  
Petri Judit 271  
Petri Márton 286  
Pfeiffer János 30, 35, 448  
Pippin, Kis 21  
Piros Márton 104  
Plöchl, Willibald M. 19–20, 22, 26–27, 448  
Pogány Jánosné 171  
Pókai Mátyás 374  
Pokoly József 9, 58–59, 61, 63–64, 448, 453  
Pontho, Antonio de 33  
Pópa József 101  
Pór Antal 29, 448  
Pünkösti Mihály 91  
Pürkereczi alias Hétfalusi Péter 222  
Rabi Mihály 397  
*Rácz István* 184, 448  
Rácz László 334  
Ráday Eszter, Teleki Lászlóné 175, 390, 406  
Radnótfái Zsigmond 78  
Radnóti János 369, 395  
*Raff Róbert* 15  
Rákóczi György, I. 56, 351  
*Rákosi György* 79, 82, 86, 448  
*Rampf, M.* 20, 449  
Regino, prümi apát 22–26, 92  
Rétes Miklós 397  
Rettegi István 81  
Réz István 89  
Rhédei Ádám 195  
Ribiczei Ferenc 108  
Rosint Borka 222  
Rozgonyi P. János 75, 369  
Sándor György 106  
Sárdi János 370  
*Sárdi Margit, S.* 446  
Sári Gáborné 109  
Sárkány Miklósné 255  
Sarmasági Zsigmond 194  
Sattzai János 105  
*Sebestyén Kálmán* 172, 449  
Sebestyén Mihály 397  
Seeden, Ernst Walter 448, 450  
Sibai Lőrinc 299

Sidó János 300  
 Simén Gergelyné 89  
 Simon Sámuel 100, 332  
 Sinka János 185  
 Sipos Dávid 14  
 Sipos Gábor 5, 14, 54, 140, 172, 445–446, 449  
 Sipos Péter 151  
 Solymosi László 9, 29–30, 34, 279, 447  
 Solymosi Mihály 215  
 Sombori György 189  
 Sombori László 89  
 Somogyi Botond 449  
 Soós Ferenc 427  
 Sós István 397  
 Sövényfalvi János 73, 368  
 Sövényfalvi Lukács 367  
 Spalatin, Georg 40  
 Stromp László 449  
 Sylvester István 371  
 Sylvester János 368, 370  
 Szabadi István 15, 277, 356  
 Szabadi János 270  
 Szabados György 271  
 Szabó Ádám 422  
 Szabó András 240, 449  
 Szabó András, marosvécsi 423  
 Szabó Csilla Andrea 5  
 Szabó Dávid 423  
 Szabó Gáspár 423  
 Szabó János 428  
 Szabó Juon 427  
 Szabó Márton, bádoki 418  
 Szabó Márton, marosszéki 371  
 Szabó Mihály, nagyteremi 397  
 Szabó Mihály, székesi 267  
 Szabó Mihály, tancsi 273  
 Szabó Pál 105  
 Szabó Péter 122, 395  
 Szabó T. Attila 445  
 Szabó Zsiga 411  
 Szacsvai Ádám 89  
 Szacsvai János 121, 270–271, 388  
 Szakács Mihály 105  
 Szalacsi György 367  
 Szász András, magyarderzsei 299  
 Szász András, tanító 441  
 Szász Anikó 324, 449  
 Szász Csaba 15  
 Szász István 100  
 Szász Márton 397  
 Szathmári Károly, P. 48, 449  
 Száva Sámuel 186  
 Száva Sándor 186  
 Székely György 412  
 Székely János, almásmálomi 106  
 Székely János, kozárvári 314  
 Székely János, nagyercsei 271  
 Székely János, nagyteremi 397  
 Székely János, radnóti 248  
 Székely Kata, Szőke Istvánné 409  
 Székely Mária 248  
 Székely Miklós 397  
 Szekeres János 104  
 Szekeres Sándor 159  
 Szentannai Mihály 64  
 Szentgyörgyi György 397  
 Szentgyörgyi Miklós Ferenc 149, 391  
 Szentgyörgyi Miklós János 149  
 Szentiványi Péter 371  
 Szentkirályi Mihály 8, 57–58, 63  
 Szentmártoni Kapás Mihály 102  
 Szentmártoni Szabó Géza 449  
 Szentmiklósi Sámuel 371



Szentsimoni F. János 65  
 Szentsimoni F. Sámuel 210  
 Szennyves Mihály 199  
 Széplaki Lajos 189  
 Szeredai György 368, 370  
 Szeredai Sámuel 101  
 Szigeti Gyula István 66  
 Szikszai Borbála 422  
 Szikszai János 254  
 Szikszai Zsigmond 425  
 Szilágyi Ferenc 56–57, 454  
 Szilágyi János 73  
 Szilágyi László 148  
 Szilágyi P. Mihály 139  
 Szilágyi Sándor 445  
 Szilágyi Zsigmond 400  
 Szoboszlai István 189, 219  
 Szokolyai István 57, 97  
 Szócs János 420  
 Szőke György 105  
 Szőke István 199, 409  
 Szürtei István 425  
 Tamás, sasvári esperes 34  
 Tamásné Horváth Iringó 6  
 Teleki Eszter, Toroczkai Zsigmondné  
     390  
 Teleki Klára, Boér Györgyné 273  
 Teleki László 175, 390, 406  
 Teleki Mihályné 151  
 Teleki Sámuel 290  
 Tétsi Miklós 116  
 Teutsch, Georg Daniel 42, 450  
 Thúri P. János 73  
 Tikhikus, apostol 18  
 Timon Ákos 20–21, 27, 29–30, 449  
 Timóteus, apostol 18  
 Tiszabecsi István 73, 367–368  
 Tiszabecsi N. Gáspár 74  
 Tofeus Dobos Mihály 62  
 Toldalagi István 84  
 Toldalagi János 189, 344  
 Toldalagi László 187  
 Tonk Sándor 152, 449  
 Tordai Márton 73, 368, 371  
 Tordai Sándor András 48–49  
 Torkos Jakab 10, 447  
 Toroczkai Zsigmond 184, 390  
 Tót Borbála 104  
 Tóth György 336  
 Tóth Levente 5–6, 10, 14, 54, 56, 59,  
     95, 168, 364, 375, 392–395, 397,  
     400, 402, 409, 416, 420, 436, 439,  
     444–445, 449  
 Tóth Norbert, C. 31, 33, 112, 445  
 Tóth Pál 199  
 Török Ferenc 100  
 Török György 397  
 Török János 234  
 Trócsányi Zsolt 103, 449  
 Turchini, Angelo 28, 450  
 Túri István 158  
 Tusa György 106  
 Tüdős S. Kinga 143, 450  
 Túri András 196  
 Udvarhelyi István 373  
 Ugrai Györgyné 262  
 Újfalvi Gábor 416  
 Uzoni Balázs 372–373  
 Uzoni Jankó Boldizsár 73  
 Vadas Mózes 382  
 Vágási István 61, 365  
 Vajai István 75, 150  
 Vajdaszentiváni Péter 371

- Vajdaszentiványi János 56–57, 76, 79, 364–365, 397  
 Vajna Gábor 99  
 Vajna Miklós 425  
 Vak Juvána 417  
 Vályi Pál 233  
 Váradi András 75, 401  
 Váradi Ferenc 401  
 Váradi Gáspár 101  
 Váradi János 78  
 Váradi László 436  
 Váradi Mózes 391  
 Várallyai István 107  
 Várallyai Jakab 367  
 Varga Imre 29, 31, 450  
 Váró Juliánna 247  
 Varró Kata, Szócs Jánosné 420  
 Vásárhelyi István, görgényi lp. 139  
 Vásárhelyi István, marosi lp. 368  
 Vásárhelyi Kis Anna 248  
 Vásárhelyi Molnár István 75, 352  
 Venard, Marc 28, 450  
 Vér Mihályné 171  
 Veres István, marosszentkirályi 419, 421  
 Veres István, mezőverese gyházi 196  
 Veres Pál 192  
 Veresmarti Gáspár 75, 368–369  
 Vergilius, Publius Maro 40  
 Viczei György 417  
 Visoly György 397  
 Vita Sámuel 105  
 Wagner, Valentin 42  
 Wass Ádám 188  
 Wass György 130  
*Wasserschleben*, F. G. A. 22, 24, 92, 450  
 Wesselényi István 57, 142  
 Wiener, Paul 42  
 Zabolai Mihály 121  
 Zágoni András 151, 195  
 Zágoni Aranka György 65, 100  
 Zágoni Balázs 102  
 Zágoni István 374–375  
 Zágoni Sámuel 194–195  
 Zágoni Sáska Absolon 90, 100, 116  
 Zágoni Veres József 413–414  
 Zepper, Wilhelm 51  
 Zeyk János 187, 391  
 Zilahi István 369–371, 374  
 Zoltányi Sámuel 85  
 Zoványi Jenő 42, 48, 56, 60, 62, 95, 154, 450  
 Zöld Istvánné 248, 418  
 Zöld Márton 341, 397  
 Zwingli, Ulrich 41

# Helynévmutató

- Abafája 83, 111, 121, 196, 301, 312, 329, 343, 386  
Ádámos 127, 130, 134, 192, 196, 198, 309, 312, 400  
Ágotakövesd 187, 196, 220, 292, 299, 341  
Agyárfalva 191, 260, 306, 334  
Ákosfalva 131  
Algyógy 107, 164, 290, 294, 300, 336, 342  
Almásalgó 159, 286–287, 289–290  
Almásmálom 106, 292, 325  
Alpestes 59, 77, 100, 121, 197, 227, 271, 281, 302, 319, 345, 391, 428  
Alsóbölkény 94, 102, 121, 181, 207, 220–221, 224–225, 261–263, 287, 306, 388–389  
Alsócsernáton 77, 102, 158, 170, 195, 199, 287, 306, 313, 334, 341, 343  
Alsófarkadin 129  
Alsóilosva 158, 301  
Alsórákos 188, 305, 321, 340  
Alsótők 300, 342  
Angyalos 295  
Antiókhia 17–18  
Apanagyfalu 111, 140  
Aranyosegerbegy 238, 285  
Aranyosgerend 256  
Aranyospolyán 110, 139, 157, 164, 192, 239, 285  
Aranyosrákos 198  
Árapatak 193  
Árkos 193  
Árpástó 117, 232, 291, 325  
Asszonynépe 311, 341  
Atosfalva 127, 133, 405  
Bábóc 89, 129, 236  
Baca 134  
Backamadaras 111, 128, 164, 197, 200, 335, 368–370, 372, 375  
Bácsi 89, 140–141, 155, 161, 192, 302, 310–311, 428  
Bádok 148–149, 230, 232, 236, 245, 248, 287, 306, 321, 337, 340, 385, 417  
Bágy 115, 170  
Bágyon 183, 312  
Bajesd 129  
Bala 128, 309  
Balavásár 83, 90, 100, 116, 126, 131, 133, 142, 172, 190–191, 227, 234, 288, 293, 298, 311, 318, 332, 335, 440, 450  
Balázsfalva 164, 185, 289, 305  
Bálványosvára 84, 158, 192, 209, 244, 260, 270, 272, 313, 325–326, 345  
Barátos 151, 155, 161, 165, 169–170, 178, 194, 268, 286–287, 312–313, 342  
Basel 195  
Bécs 345  
Bede 367, 371  
Bérea 18  
Berekeresztúr 48–49, 79–80, 90, 93, 116, 135, 137, 155, 190, 198, 209, 236, 261, 287, 319, 332, 367, 369, 407, 450

Berekcső 145, 401  
 Beresztelke 143, 186, 258, 291, 319  
 Berkenyes 120, 397  
 Bernád 89, 135–136, 156, 233, 285–286, 314  
 Betfalva 132  
 Bethlen 61, 65, 185–186, 264  
 Bethlenszentmiklós 162, 185, 238, 251  
 Bikafalva 142  
 Bikfalva 340, 342  
 Bita 301  
 Bodola 109  
 Boldogfalva 84, 92, 106, 110, 120, 134, 194, 214, 264, 285, 311–312, 335, 337, 340, 395  
 Bólya 264  
 Bonchida 175, 186, 188, 219, 245, 264, 306, 311, 322, 328, 341  
 Bonyha 72, 106, 135, 145, 156, 171, 178, 180–181, 188, 194, 209, 232, 283, 287, 295, 306, 314, 325, 335, 341, 346, 392  
 Borbátvíz 127, 129, 301, 309, 341  
 Borberek 56  
 Bordos 135–136  
 Boroskrakkó 56, 117, 128  
 Borzás 394  
 Botháza 140–141, 312, 322, 335  
 Bögöz 163  
 Bözöd 309  
 Brád 131, 141, 155, 160, 212, 310, 312, 337, 345, 438  
 Braga 20  
 Brassó 42  
 Buda 30  
 Búza 161, 232, 311, 318, 325, 341–342  
 Búzásbesenyő 72, 102, 106, 110, 133–134, 234, 262, 268, 286, 294, 299, 300, 311, 317, 320, 336, 346, 395  
 Búzásbocsárd 264, 306, 314, 342  
 Bürkös 129, 192, 194  
 Canterbury 28  
 Cege 162, 186, 189, 301  
 Cófalva 84, 100, 134, 147, 151, 273, 289, 343  
 Császári 188  
 Csávás 94, 116, 129, 155, 233, 237, 239, 260, 268, 285, 294, 299–300, 305, 314, 326, 341, 392  
 Csejd 140, 142, 212, 213, 267, 289, 293, 341, 374  
 Csekefalva 135  
 Csekelaka 101, 212, 220, 312  
 Csicsómihályfalva 134, 187  
 Csíkfalva 130, 192  
 Csittszentiván 75, 85, 132, 145, 174, 267, 270, 296, 343, 369, 373–375, 406, 419, 421  
 Csókfalva 405  
 Csomafája 142, 157, 305, 309, 345  
 Csomakörös 151, 160, 168, 238, 337, 345  
 Csombord 285, 335  
 Dálnok 88, 235, 287, 301  
 Dányán 90–91, 157, 175, 190, 208, 220, 224, 261, 267, 271, 286, 293, 323, 340, 347  
 Debrecen 44, 46–47, 277, 355–356, 448  
 Dedrádszéplak 99–100, 181, 189, 209, 211–213, 219, 227, 234, 236, 260, 296, 302, 332–333, 335, 345, 450  
 Demsus 89, 126, 129, 200, 383

Dengeleg 132, 136, 158, 300  
 Derbé 17  
 Dés 6, 58, 60, 64, 75, 138, 182, 282, 361, 450  
 Désakna 84, 139, 180, 238, 263–264, 287, 311, 317, 325–326, 333, 336  
 Désfalva 92, 133–134, 147, 169, 186, 198, 285  
 Déva 13, 58–60, 122, 138, 143, 149, 161, 163, 172, 174, 180, 182, 201, 287, 311–312, 317, 334, 391  
 Dicsőszentmárton 127, 130, 147, 309  
 Disznajó 72, 122, 178, 189, 214, 220, 230, 232, 247, 295–296, 302, 317–319, 321, 328, 335, 340, 342–343, 345, 387, 409, 416, 424, 429, 431–432  
 Dobófalva 286  
 Doboka 87, 89, 141, 289, 300  
 Dobra 254  
 Ebesfalva 90, 135, 151, 169, 196, 289, 309, 335–336  
 Efézus 18  
 Eger 44, 46, 335  
 Egrestő 83, 100–101, 106, 126–127, 131, 142, 190, 232, 311, 341  
 Egyházfalva 164, 208, 239, 285  
 Enyedszentkirály 228, 233, 285, 310  
 Erdőcsinád 83–84, 134–135, 147, 155, 219, 239, 268–269, 290, 302, 305–306, 311, 323, 328  
 Erdőd 43–44, 355  
 Erdőszengyel 134, 148, 287  
 Erdőszentgyörgy 61, 71, 83, 119, 160, 170, 181, 185, 193, 236, 284, 291, 311, 313, 319, 321–322, 329, 342, 369, 371, 396  
 Eresztevény 232, 286  
 Erőd 311  
 Erzsébetváros lásd Ebesfalva  
 Esztény 72, 104, 178, 232, 234, 314, 334, 342  
 Esztergom 29–34, 42  
 Etéd 60, 270, 420–421  
 Farcád 175, 191, 219  
 Fehéregyháza 309, 317  
 Fehérvári József 255  
 Fehérvíz 89, 91, 111, 129, 179, 290, 309, 315  
 Fejérd 129  
 Feketelak 140, 321, 339  
 Feldoboly 341  
 Felenyed 210, 270  
 Felőr 82, 141, 143, 148, 225, 313, 325  
 Felsőboldogfalva 142, 335, 347  
 Felsősófalva 222  
 Felsőszálláspatak 89, 301  
 Felsőtorja 147, 287, 319  
 Felsőtők 146, 150, 156–157, 199, 271, 297, 306, 321  
 Felvinc 256  
 Fiatfalva 135  
 Filippi 18–19  
 Fintaháza 77, 85, 87, 100, 133, 187, 248, 313, 347  
 Fogaras 54, 58, 61, 64  
 Folt 184  
 Fotosmartonos 340  
 Fűzkút 128  
 Galac 89, 127, 148, 157, 180, 192–193, 200, 281, 309, 311, 340  
 Galambod 72, 105, 159, 268, 286, 291–292, 334, 339–340, 366, 368–370, 373–374

Geges 101, 103, 140, 208, 232, 239, 259, 301, 336, 339, 371  
 Gerendkeresztúr 155, 183, 212, 219  
 Gernyeszeg 140, 175, 184–185, 189, 225, 232, 270, 294, 328, 388, 390, 406, 413–414, 420, 424  
 Girolt 287  
 Gógán 72, 90, 117, 120, 208, 214, 220, 248, 292, 296, 345, 394  
 Gógánváralja 102, 121, 126, 151, 171, 186, 190, 192, 239, 314, 319, 324, 345, 394  
 Göc 132, 196, 232  
 Göcs 91, 136, 374  
 Görgényszentimre 59, 72, 146, 171, 180, 227, 230, 263, 317, 323, 327, 386  
 Gyalu 62  
 Gyeke 268, 301, 329  
 Gyulaféhevár 47, 51, 56, 59, 62–64, 154, 173, 209  
 Gyulakuta 80, 85, 94, 135, 185–186, 188, 192, 222, 284, 328–329, 369, 373, 434  
 Gyulas 309  
 Hadrév 306  
 Hagymásbodon 84  
 Harangláb 89, 94, 105, 132–134, 147, 181, 190, 192, 196, 198–199, 212, 220, 234, 259, 278, 285–286, 290, 336, 339, 343  
 Harasztkerék 197, 229, 260, 289, 296, 313, 317, 367, 369, 372  
 Harasztos 85, 194–195, 259  
 Harcó 83, 91, 94, 129, 212, 295–297, 334, 396  
 Hari 228, 291  
 Haró 100, 127, 131, 133, 145, 156, 177, 248, 309, 333, 391, 401  
 Hátszeg 83, 89–92, 101, 105, 107, 109, 111, 128–129, 145, 149, 157, 179–180, 197, 201, 234–235, 264, 287, 291, 300, 302, 314, 322, 330, 335, 343–344, 426–427  
 Havad 85, 88, 103, 111, 140, 224, 300, 317, 343, 367, 372, 395  
 Havadtó 83, 94, 191, 292, 368, 373, 396  
 Héderfája 89, 91, 129, 135, 161, 172, 174, 185–186, 192, 259, 267, 312, 341, 346, 439  
 Héjjasfalva 228, 326  
 Herborn 51  
 Hercegszőlős 45  
 Hídalmás 91, 105, 180, 227, 291, 326, 336  
 Hídvég 193, 195  
 Holtmaros 133, 189–190, 247, 345, 387, 390, 408  
 Homoródszentlászló 320  
 Hosdát 74, 77, 82, 86–88, 94, 103, 109, 209, 264, 317, 332, 341, 343, 346, 451  
 Hosszúmacskás 129  
 Ikafalva 75, 168, 182, 228, 238, 335  
 Ikland 83–84, 90, 127, 130, 135, 181, 199, 341, 369, 373  
 Ikónium 17–18  
 Illyefalva 59–60, 334  
 Istvánháza 139, 141, 152, 294, 328  
 Jedd 80, 106, 136, 284, 329, 346, 367, 370, 372, 396  
 Jéna 36  
 Jeruzsálem 18–19

Kackó 159, 309  
 Kalcedon 20  
 Kányád 93  
 Káposztásszentmiklós 87, 234, 297,  
 302, 367–371, 373  
 Katona 286  
 Kebele 145, 192–193, 232, 284, 293–  
 294, 301, 317, 322, 342  
 Kebeleszentivány 367–369  
 Kecséd 101, 131, 135, 224, 227, 232,  
 384  
 Kecsedszilvás 131, 200, 323, 384  
 Kecskeháza 129  
 Kékes 85, 88, 161, 188, 342  
 Kelemenfalva 140–141, 153, 170, 186,  
 270, 310, 335, 339, 342, 373, 396  
 Kéménd 127, 131, 133, 145, 149, 156,  
 177, 193, 285, 287, 290, 330, 334,  
 401, 436  
 Kendilóna 174  
 Kendő 48  
 Kercesd 156, 236, 247, 319  
 Kerelő 133–134, 161  
 Kerelőszentpál 133, 178, 194, 198, 214,  
 229, 259, 287, 346  
 Kérő 88, 118, 131, 136, 238, 259, 292,  
 299, 317, 323, 336  
 Kézdiárbis 183, 195, 212  
 Kézdimárkosfalva 264  
 Kézdimartonfalva 146, 191, 200, 287,  
 343  
 Kézdimátisfalva 169, 181, 287, 291, 335  
 Kézdivásárhely 58, 63–64  
 Kibéd 161, 170, 185, 221, 236, 290,  
 322, 332, 367, 369, 371–374, 452  
 Kide 141, 189, 192, 196–197, 228, 263,  
 292, 311–313, 317, 322–323, 328,  
 333, 335, 337, 431  
 Kisborosnyó 195  
 Kisesküllő 141, 147, 191, 301, 308–  
 309, 337  
 Kisfűlpös 153, 181, 200, 292–293, 297,  
 313, 317, 387  
 Kisgalambfalva 260  
 Kisgörgény 136  
 Kisiklód 141, 259  
 Kisillye 83, 134–135, 147, 153, 289,  
 291  
 Kiskend 111, 126, 136, 140, 147, 150,  
 341  
 Kispulyon 183, 328  
 Kissolyos 300, 420  
 Kisszentlőrinc 201  
 Kitid 141, 180, 336  
 Klopotiva 100, 141, 182, 286, 291,  
 309–311  
 Kolossé 18  
 Kolozsborsa 101–102, 142, 148, 155,  
 179–180, 227, 229–230, 298, 306,  
 311, 323, 328–329, 334  
 Kolozsgyula 129–130, 140, 179, 312,  
 336, 345  
 Kolozsnagyida 84, 108, 111, 132, 187,  
 308  
 Kolozsvár 9, 13, 47–49, 58, 62, 64, 138,  
 155, 161, 182, 452–454  
 Komlód 135, 189, 263  
 Komolló 142, 293–294  
 Korintus 18  
 Kóródszentmárton 102, 162, 178,  
 259–260, 286, 322, 341–343

- Koronka 87, 103–104, 119, 148, 159, 168, 186, 189, 301–302, 370, 372, 395–396, 406
- Kovászna 105–106, 155–156, 161, 164–165, 170, 172, 175, 235, 238, 260–261, 294–295, 301, 311
- Kozárvár 199, 287, 291, 293–294, 299, 306, 311–312, 314, 333, 335
- Kökös 287
- Kőrispatak 309, 339
- Körösbánya 74, 141, 183, 193, 198, 281, 310
- Körtvélyfája 186, 219, 223, 225, 228, 232, 263, 271, 305–306, 312, 320
- Kristyor 131, 136, 169, 219
- Kusaly 324
- Kutyfalva 151, 177–178, 186, 228, 263, 298, 302, 308, 346
- Küküllőalmás 76, 79, 83, 90, 103, 127, 301, 309, 312, 315, 345, 395
- Küküllőpócsfalva 341, 343
- Küküllőszéplak 84, 89, 105, 160, 167, 192, 199–200, 293, 313, 326, 337, 409
- Küküllővár 52, 59–60, 63–64, 89, 143, 175, 185, 213, 223, 233, 308, 311, 317–318, 335, 440
- Küsmöd 259, 292
- Lándor 128
- Laodicea 19
- Lécfalva 84, 151, 191, 239
- Légen 159, 194, 230, 311
- Listra 17–18
- Lisznyó 287
- Lozsád 59, 82, 86, 88, 107, 111, 128, 158, 161, 174–175, 236, 264, 286, 310, 313, 317, 332, 342, 391, 452
- Lozsárd 132
- Lőrincfalva 80, 85, 87, 90, 99, 140, 160, 183, 207, 222, 224, 297, 328, 370–371
- Lőrincréve 285, 326
- Ludvég 120, 153, 201, 234, 298–299, 320, 323, 390
- Lukafalva 103, 199, 238, 238, 270, 314, 335, 367, 369, 374, 407
- Maceds 129
- Magyafülpös 169
- Magyarbagó 285
- Magyarbecse 63, 128, 162, 164, 239, 285, 336
- Magyarborzás 127, 264, 291, 302
- Magyarbükkös 128, 227, 264, 286, 288, 302
- Magyardécse 177, 209, 263, 268, 289, 300, 312, 317, 330, 336
- Magyardellő 80, 83, 126, 128, 133, 150–151, 186, 298, 340, 342
- Magyarderzse 134, 142, 178, 195, 200, 238, 289, 299
- Magyarfelek 326
- Magyarfodorháza 129
- Magyarfráta 92, 140, 145, 178, 182, 270, 320
- Magyarfülpös 100, 174, 227, 229, 237, 260, 262, 314
- Magyarherepe 72, 83, 101, 110, 131, 211, 213–214, 223, 225–226, 232–234, 259, 287, 297, 311, 313, 340, 346, 400–401
- Magyarhidegkút 131
- Magyarkapud 110, 187, 305, 326, 340
- Magyarkirályfalva 64, 91, 288, 296, 300, 326



- Magyarköblös 111, 230, 301, 325–326, 347
- Magyarlapád 238–239, 322, 341
- Magyarlégen 150, 186, 201, 296, 322, 345
- Magyarmacsкас 101, 106, 146, 159, 179
- Magyarnemegye 317
- Magyaró 94, 133, 139, 169, 172, 219, 232, 250, 259, 299, 317, 342–343, 420, 432
- Magyarózd 84, 183, 250, 263, 295
- Magyarpalatka 140, 318
- Magyarpéterfalva 154, 295, 322, 328, 335, 345
- Magyarpéterlaka 209, 236, 296, 299, 305, 312, 322–323, 332, 341, 387
- Magyarrégen 75, 100, 136, 146, 201, 208, 219, 225, 227, 239, 260, 310, 312, 385
- Magyarsolymos 128
- Magyarsülye 86, 103–104, 109, 131, 141, 186, 188, 215, 229, 238, 239, 259, 261, 273, 286, 289, 310, 313, 319, 323, 328, 400–401
- Magyarszentbenedek 126, 130, 140, 142, 159, 190, 198, 313, 318, 321, 335, 392, 394, 436–437
- Magyarszovát 131, 150, 157, 178, 186, 236, 239, 313
- Magyarzsombor 91, 119, 139, 180, 187, 189, 293, 300, 314, 322, 326, 329, 347, 385
- Mája 48
- Makfalva 87, 94, 135, 185, 234, 369
- Maksa 79, 96, 106, 163, 378, 403
- Málnás 334, 435
- Malomfalva 132
- Malomvíz 89, 108, 180, 184
- Marosbogát 71, 90, 110, 152, 162, 183, 209, 212, 224, 236–238, 259–260, 262, 293–294, 296, 298–299, 312, 322, 335, 342–343
- Maroscsapó 89, 143, 155, 159, 161, 171, 190, 223, 232, 234, 299–300, 309, 312, 339–340
- Maroscsúcs 133–135, 156, 236, 340–341
- Marosdécse 328
- Marosfelfalu 99, 150, 157, 293, 296, 302, 317, 319, 322, 326, 332–333, 344, 422, 453
- Marosillye 88, 94, 148, 162, 187, 212, 215, 233, 286, 308, 325–326, 412
- Marosjára 154, 160, 169, 175, 207, 209–210, 213, 230, 234, 260, 262, 296, 301–302, 305, 313–314, 323, 337, 341
- Maroskeresztúr 148, 169, 191, 284, 286, 297, 299, 309
- Maroskoppánd 134–135
- Marosnagylak 228, 333, 335
- Marosnémeti 187, 318
- Marossárpatak 248, 261, 263
- Marossolymos 89, 107–108, 111, 129, 152, 171, 184, 195, 281, 381, 428
- Marosugra 126, 129, 151, 194, 283, 312
- Marosújvár 285
- Marosvárhegy 136, 370
- Marosvásárhely 13, 47, 54, 58, 61–62, 64, 75, 100, 118, 138, 192, 239, 265, 286, 294, 344, 365, 367, 450, 453

- Marosvécs 72, 75, 81–82, 101–102, 119, 142, 144, 146, 163, 185, 189, 199, 208, 210, 212, 219, 227, 290–291, 305–306, 311, 329, 334, 387, 408, 410–412, 423
- Marosszentanna 83, 370–371
- Marosszentgyörgy 136
- Marosszentkirály 61, 72, 87, 172, 185, 192–193, 225, 239, 260, 294, 297–298, 300, 312, 323, 365–366, 369, 371–372, 374, 419
- Martonfalva 129
- Mátisfalva 105
- Medgyes 364–365
- Melegföldvár 147, 192, 264, 286, 312, 314, 318
- Merősveresegyháza 311
- Mészkő 136
- Mezőbánd 94, 129, 137, 148, 170, 183, 220, 223, 232, 264, 373–374, 406
- Mezőbergenye 88, 103, 105, 170, 177, 185–186, 208, 228, 295, 317, 321, 323, 340–341, 366–367, 369, 372, 396, 406
- Mezőbodon 71, 88, 90, 110, 151, 178, 188, 209, 228–229, 255, 299, 306, 337, 344–345
- Mezőcsávás 109, 122, 159, 161, 183, 194, 229–230, 347, 367, 369–371, 373–374, 395
- Mezőfele 80, 83, 116, 128, 170, 181, 188, 290, 293, 295, 374–375
- Mezőkeszű 140, 287, 319, 328, 342
- Mezőkőbölkút 99, 108, 111, 121, 140–141, 171, 186–187, 213, 299, 305, 325, 333, 383, 389
- Mezőkölpény 87, 145, 147, 170, 239, 322, 370–371, 373, 406
- Mezőmadaras 85, 87, 104, 119, 163, 178, 180, 223, 227, 252, 289, 295, 369, 371, 373–374, 396, 406, 419, 421
- Mezőmámsond 406
- Mezőménés 83, 367
- Mezőpagocsa 126, 283, 399
- Mezőpanit 81, 88, 111, 150, 181, 236, 238–239, 247–248, 268, 292, 328, 341, 346, 368, 372–373, 406, 416, 418
- Mezősályi 309
- Mezősámsond 80, 121, 163, 171, 177, 185, 191, 208, 232, 291, 299, 313, 321, 335, 341, 367, 369–370, 373, 397
- Mezőszava 150, 180, 193, 323
- Mezőszengyel 283
- Mezőújlak 92, 121, 127, 130, 208, 214, 248, 262, 264, 291, 300, 309, 325, 384, 386–387
- Mezőveresegyháza 72, 140, 196, 285, 295, 312, 319
- Mihályfalva 187, 209
- Mikefalva 72, 111, 116, 126, 129, 135–136, 151, 161, 179, 183, 192, 223, 317
- Mikeszásza 302, 321
- Milánó 19
- Milétosz 18
- Miriszló 75, 302, 313, 339
- Mócs 131, 188
- Nagyadorján 122, 395
- Nagybár 129
- Nagybarcsa 184

Nagyborosnyó 287, 332–333, 341–342  
 Nagybún 185, 187, 250  
 Nagydevecser 133, 317, 342  
 Nagyenyed 47–49, 54, 58, 62–64, 75,  
 78, 138, 149, 251, 265, 279, 345  
 Nagycse 128, 140, 230, 232, 235,  
 262, 268, 271, 306, 309, 344, 415  
 Nagyernye 105, 200, 229, 259, 302,  
 368, 406  
 Nagyesküllő 89  
 Nagyalambfalva 196, 223, 335  
 Nagykend 64, 100, 116, 131, 147, 172,  
 190, 222, 225, 286, 305, 311, 342  
 Nagymedvés 144, 148, 151, 248, 300–  
 301, 341, 347  
 Nagymoha 74, 76, 146, 162, 185, 312,  
 323, 326, 344–345  
 Nagyölyves 180–181, 185, 237, 291,  
 299, 332  
 Nagypestény 89, 161, 191  
 Nagyrápolt 73, 100, 104, 110, 196, 281,  
 299, 340  
 Nagysolymos 106, 131, 170, 198  
 Nagyszeben 42, 47  
 Nagyteremi 85, 94, 125–126, 137, 155,  
 189, 192, 238, 259, 261, 305, 322,  
 324, 326, 336, 341, 392–393, 397,  
 402–403  
 Nagyvárad 47  
 Nalácvád 107  
 Náznánfalva 172  
 Néma 122, 141, 152, 159, 191–192,  
 198, 224, 239, 250, 321, 323, 335,  
 385  
 Noszoly 287, 341  
 Novoly 234, 268  
 Nyáradandrásfalva 132  
 Nyáradgálfalva 127, 132, 137  
 Nyáradkarácson 80–81, 168, 185, 225,  
 264, 268, 317, 336, 366, 368–370,  
 374  
 Nyáradsele 48, 135, 207, 232, 317,  
 341, 367, 371–372  
 Nyáradszentanna 79, 82, 86, 90, 132,  
 193, 199, 332, 347, 367–369, 407,  
 448  
 Nyáradszentbenedek 85, 131, 209,  
 232, 290, 301, 317, 319, 323, 335,  
 367–369, 372  
 Nyáradszentimre 164, 198, 198, 221,  
 286, 305, 343, 367, 374, 407  
 Nyáradszentlászló 128, 289  
 Nyáradszentsimon 90, 165, 298, 367,  
 369–372  
 Nyáradszereda 80–81, 87, 106, 164–  
 165, 185, 205, 213, 227, 301, 306,  
 328, 342, 366, 368, 370, 373  
 Nyárádtő 73, 297, 367–369, 372, 374–  
 375  
 Nyíres 148, 236, 259, 321–322, 325  
 Nyomát 133, 200, 374  
 Oláhbrettye 89, 141  
 Oláhdellő 128  
 Oláhivánfalva 129  
 Oláhkocsárd 129, 309  
 Oláhlapád 207  
 Oláhvásárhely 133, 321  
 Olasztelek 97  
 Ónok 120, 132, 200, 384  
 Orbaitelek 134, 144, 147, 182, 191,  
 285–287, 305, 308, 311, 337  
 Ormány 111, 141, 258, 273, 293, 298,  
 300, 310, 312, 317, 325–326, 335

- Oroszfája 85, 135, 169, 171, 209, 229–230, 234, 238, 260, 267, 298, 302, 306, 319, 343, 386
- Ótorda 13, 95, 138, 155, 163, 183, 263–264, 326, 377
- Őraljaboldogfalva 89, 186, 195, 321
- Ördögkeresztúr 129, 134, 158, 292, 341
- Ördögösfüzes 65, 75, 78, 323
- Páké 158, 161, 170, 191, 195, 228, 260, 313, 335
- Páncélcseh 134, 142, 187, 227, 233–235, 264
- Papolc 85, 100, 134, 147, 160, 164, 219, 236, 239
- Patakfalva 132
- Páva 89, 98, 156–157, 264, 268, 319
- Petek 148, 236, 285, 306, 326, 335, 344, 439
- Piski 109, 184
- Pócsstelke 79
- Póka 87, 111, 164, 208, 213, 224, 232, 247, 254, 287, 298, 329, 404, 422, 425, 434
- Pókafalva 84, 104, 159, 191–192, 194, 220, 233, 255, 302, 317, 345
- Pókakeresztúr 135, 137, 140, 147, 161, 178, 263, 295–296, 343
- Ponor 129
- Pusztakamarás 140, 264, 297, 328
- Radákszinye 146, 150, 192, 312, 312, 333
- Radnót 84, 86, 122, 138, 148, 161–162, 178, 182, 190, 248, 262–264, 293, 296, 317, 321, 324, 328–329, 346, 392
- Radnótfája 122, 140, 169, 208, 214, 260, 389–390
- Rákosd 77, 178, 180, 182–183, 198, 270, 273, 290, 323, 333, 342, 347, 428, 441
- Retteg 82, 182, 220, 224, 290, 311–312, 317, 320, 323
- Réty 287
- Ribice 108, 169, 192–193, 310, 318, 340, 342
- Rigmány 301
- Róma 18–19
- Rouen 20
- Rugonfalva 311
- Sajósárvár 140, 302, 309, 317, 325
- Sajószentandrás 140, 312, 321, 326
- Sajóudvarhely 91, 108, 198
- Sándorfalva 290
- Sárkány 61
- Sáromberke 134, 140, 160, 238, 263, 322, 399
- Sárospatak 47, 209
- Sebenico 33
- Segesvár 287
- Seprőd 132
- Sepsibodok 195, 221
- Sepsikőröspatak 184, 192
- Sepsiszentgyörgy 58–60, 63, 287
- Sepsiszentivány 126, 287
- Sepsiszentkirály 335
- Septér 127, 130, 309
- Serél 129
- Sófalva 155
- Somkerék 144, 219, 328
- Somogyom 127, 309
- Somosd 135, 233, 263, 306, 320, 328, 342, 368–370, 372–374

Sóvárad 100, 170–171, 183, 198, 213,  
 263, 302, 317, 329, 335, 368–370,  
 374, 407  
 Sövényfalva 56, 89, 102, 186, 214, 219,  
 237, 309, 313, 326, 334, 340, 343,  
 346, 400  
 Süketfalva 132  
 Sütő János 268  
 Szabéd 128, 198  
 Szacsva 298  
 Szacsvai Ádám 89  
 Szacsvai János 121, 270–271, 388  
 Szakács Mihály 105  
 Szalacsi György 367  
 Száltelek 129, 137  
 Szamosújvár 128  
 Szamosújvárnémeti 128, 292, 311, 325  
 Szancsal 109, 121, 295, 305  
 Szászerked 201  
 Szászernye 135  
 Szásznagyvesszős 134  
 Szászrégen 134, 136, 263, 310, 385  
 Szászújfalva 213, 225, 315  
 Szászváros 141  
 Szászsombor 72, 290  
 Szatmárnémeti 207  
 Szederjes 186, 188, 305, 310, 326  
 Szék 58, 60, 82, 86, 88, 138, 182, 451,  
 453  
 Székelyabod 80, 134–136, 309, 312,  
 322  
 Székelybere 48  
 Székelybós 368–369  
 Székelybő 130, 197, 369, 395  
 Székelycsóka 135, 368  
 Székelykakasd 80, 85, 87, 160, 247,  
 260, 284, 328  
 Székelykál 83, 90, 93, 105, 127, 180,  
 192, 335–336, 395  
 Székelykeresztúr 135, 161, 198, 317  
 Székelykocsárd 183, 207, 285  
 Székelykövesd 141, 159, 195, 238, 259,  
 295–296, 329, 333, 367, 370  
 Székelymoson 130, 186, 323, 368–369,  
 372, 395  
 Székelysárd 137  
 Székelyszenterzsébet 170, 199, 311  
 Székelyszentistván 80, 87, 103, 127,  
 168, 183, 197, 199, 291, 306, 311,  
 342, 369–371, 405, 407  
 Székelytamásfalva 106, 143, 156, 301,  
 347  
 Székelytompá 80, 127, 132, 183, 193,  
 201, 232, 308, 312–313, 318, 367,  
 430  
 Székelyudvarhely 58, 60–61, 64, 165,  
 221–222,  
 Székelyvaja 81, 87–88, 103–104, 161,  
 169, 213, 229–230, 233, 295, 341,  
 366, 369, 371–374  
 Székes 74, 87, 90, 212, 264, 267, 290,  
 294, 320, 328–329, 343, 368–369,  
 407  
 Szelecske 135, 146, 159, 259, 301, 305,  
 309, 312, 336, 347  
 Szemerja 289, 336, 438  
 Szentgerice 136, 178, 197, 233, 291,  
 305, 373  
 Szentháromság 136, 302  
 Szentmargita 232, 268, 293, 294, 325  
 Szentmártonmacskás 133  
 Szentmihályfalva 292  
 Szépkényerűszentmárton 75, 78, 133,  
 143, 156, 293, 317, 321, 328

Szeszárma 132, 135  
 Szilágysomlyó 324  
 Szőkefalva 119–120, 127, 137, 147,  
 157–158, 178–179, 183, 192, 199,  
 227–228, 309, 312, 337, 343, 394,  
 416  
 Szörcse 143–144, 160, 162  
 Szövérd 104, 145, 170, 322, 341, 343,  
 366–367, 372  
 Szúliget 129  
 Tacs 128, 201  
 Tancs 121, 169, 189, 224, 228, 270–  
 273, 291, 305, 317, 330, 388  
 Tarcal 47, 240  
 Tarragona 20  
 Teke 120, 132, 140, 159, 195–196,  
 200, 314, 319, 329, 387  
 Telekfalva 132  
 Teremiújfalva 94, 392, 397–398  
 Thesszalonika 18  
 Toldalag 135, 137, 147, 181, 238, 261,  
 292, 314, 323, 333, 407  
 Toledo 21  
 Tompaháza lásd Szászújfalva  
 Torboszló 185, 261, 292  
 Torda 47–48  
 Torda lásd még Ó- és Újtorda  
 Toronya 43  
 Tóti 128  
 Tötör 136, 186, 200, 305, 320  
 Trento 7, 22  
 Tuson 128, 131, 134, 158, 233, 309  
 Tustya 89, 108, 129, 201, 309  
 Tűr 160, 200, 264  
 Udvarfalva 73, 80, 83, 110, 136, 236,  
 238, 292, 305, 313, 336, 343, 367–  
 369, 371–372  
 Újszékely 135, 287, 300, 310, 341  
 Újtorda 75, 138, 149, 207, 220, 270  
 Unoka 287, 301, 335  
 Uzdiszentpéter 108, 128, 131, 187,  
 213, 268, 299–300, 309, 311–312,  
 320, 323  
 Uzon 64, 339  
 Vadad 130, 135  
 Vadasd 85, 93, 103, 263, 317, 340, 367,  
 369, 371, 373  
 Vajdahunyad 59, 89, 109, 149, 171, 189,  
 197, 257, 263, 272, 287, 310, 339,  
 391, 427  
 Vajdakamarás 91, 144, 163, 183, 219,  
 225  
 Vajdaszentivány 94, 99, 111, 120, 148,  
 186, 210, 225, 232, 236, 238, 261,  
 263, 268, 301, 309, 312, 322, 332,  
 386, 388, 390, 454  
 Válaszút 141, 175, 178, 225, 289, 305,  
 308, 335  
 Vámosgálfalva 94, 102, 106, 120, 161–  
 162, 178, 182, 201, 221, 230, 259,  
 291, 293, 302, 322, 343, 364, 393  
 Várkudu 94, 101, 141, 161, 273, 325  
 Vasasszentegyed 263, 325  
 Vasasszentgotthárd 255, 299  
 Veszprém 9, 30, 34–35, 279  
 Vice 127, 140, 342  
 Visa 295  
 Vízszilvás 234, 300, 323, 340  
 Wittenberg 41–42  
 York 28  
 Zabola 64, 112, 155, 170, 193, 195,  
 239, 285, 293, 309, 313, 323, 334–  
 335, 337, 342

Zágon 84, 94, 99, 102, 155, 157, 162,  
193, 255, 260, 268, 285–286, 291,  
295, 305, 312–313, 318, 332, 338,  
340

Zalaegerszeg 35, 113  
Zalán 293, 296, 335, 340–341  
Zeykfalva 89  
Zselyk 128





# Tartalom

Bevezetés.....	5
Témaválasztás – szubjektív és objektív élmények.....	5
Kutatástörténet.....	8
Kutatásunk forrásai.....	10
Kutatási módszerek.....	13
Köszönetnyilvánítás.....	14
1. A Vizitáció intézménytörténete.....	17
1.1. A vizitáció fogalma és az intézmény fejlődése az őskeresztyénségtől a reformációig.....	17
1.2. A középkori magyar egyház vizitációs gyakorlata.....	29
1.3. A reformátorok vizitációi.....	35
1.4. A vizitáció Magyarországon a reformáció századában.....	41
1.5. Az Erdélyi Református Egyház vizitációi a 16. században.....	47
1.6. A vizitációt szabályozó 17–18. századi egyházi és világi törvényekről.....	49
2. A vizitáció megszervezése és lefolyása – kísérlet a vizitáció rekonstruálására.....	53
2.1. A vizitáció helye az egyházi intézmények hierarchiájában.....	53
2.2. Vizitációs mandátum, a világi hatóság engedélye.....	55
2.3. A püspöki vizitációs helyek kérdése.....	58
2.4. Gyakoriság, időpont, időtartam.....	65
2.5. Körlevél.....	71
2.6. A vizitációs bizottság.....	72
2.7. Utazás.....	79
2.8. Fogadása.....	80
2.9. Honorárium, eltartás, szállás.....	81
2.10. Helyszíne.....	88
2.11. Résztvevők.....	91
2.12. Lezajlása, a feladatok megoszlása.....	94

2.13. Ellenséges hangulat, rendzavarók.....	101
2.14. Követség a helyi birtokosokhoz.....	107
2.15. Számvevő, számonkérő követségek .....	109
2.16. Rendkívüli vizitációk .....	109
2.17. Elmaradása .....	110
2.18. A vizitációs jegyzőkönyv megírása .....	111
Összefoglalás .....	122
3. Adminisztratív ügyek a vizitáción .....	125
3.1. Egyházközségek státusa, mater-filia viszony, anyásodás, filiásodás .....	125
3.2. Egyházi szolgák, állások létesítése, betöltése, marasztás, beszolgálás, lelkészi özvegyek .....	138
3.3. Istentiszteletetek rendje, ideje, helye, harangozás, orgona.....	153
3.4. A liturgikus tér szabályozása .....	163
3.5. Iskola .....	172
3.6. Az eklézsia világi elöljárói, feladataik, választásuk.....	176
3.7. Patrónusok.....	184
3.8. Az eklézsia gyűlése.....	190
3.9. Ingóságok tárolása, levéltár, könyvek .....	191
3.10. Felekezetközi kapcsolatok .....	195
Összefoglalás .....	202
4. Fegyelmi ügyek a vizitáción.....	203
4.1. Egyházi szolgák fegyelmi ügyei.....	203
4.2. Világi elöljárók fegyelmezése .....	231
4.3. A gyülekezet kollektív fegyelmezése .....	235
4.4. Gyülekezeti tagok fegyelmi ügyei.....	241
4.5. Az egyházközségi szintű fegyelmezés szabályozása.....	258
4.6. Az egyházi és világi fegyelmi hatóság viszonya.....	262
4.7. Házasságjog.....	265
Összefoglalás .....	274
5. Gazdasági ügyek a vizitáción .....	277
5.1. Vagyoni ügyek .....	278
5.2. Fizetések .....	308
5.3. Pénzek és egyéb jövedelmek kezelése .....	330
5.4. Összefoglalás.....	348
6. Összefoglalás és következtetések.....	351

Függelék .....	355
Bibliográfia – rövidítésjegyzék .....	443
Nyomtatott munkák.....	443
Levéltári források .....	450
Névmutató.....	455
Helynévmutató .....	467

